საერთაშორისო კონფერენცია

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და ანტისაბჭოთა მოძრაობა კავკასიასა და აღმოსავლეთ ცენტრალურ ევროპაში

რჩეული მოხსენებები/SELECTED PAPERS

International Conference

NATIONAL-LIBERATION AND ANTI-SOVIET MOVEMENT IN THE CAUCASUS EAST AND CENTRAL EUROPE

ეძღვნება 1924 წლის აჯანყების 100 წლისთავს

On the 100th Anniversary of the 1924 Georgia Uprising

ოქტომბერი 3-5 October
თბილისი/Tbilisi
2024

მხარდაჭერა / SUPPORTED BY:

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisis State University

Mieroszewski
Centre

მიეროშევსკის ცენტრი
Mieroszewski Centre

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი
Shota Rustaveli National Science Foundation

პროექტი განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს
ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით
[გრანტის ნომერი CS-II-24-036]

The project was supported by Shota Rustaveli National
Science Foundation of Georgia (SRNSFG)
[grant number CS-II-24-036]

ISBN 978-9941-36-397-9

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilis State University

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და ანტისაბჭოთა მოძრაობა კავკასიასა და აღმოსავლეთ ცენტრალურ ევროპაში

NATIONAL-LIBERATION AND ANTI-SOVIET MOVEMENT IN THE CAUCASUS AND EAST CENTRAL EUROPE

უნივერსიტეტის გამომცემლობა

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

SELECTED PAPERS

From
International Conference

NATIONAL-LIBERATION AND ANTI-SOVIET MOVEMENT IN THE CAUCASUS AND EAST CENTRAL EUROPE

On the 100th Anniversary of the 1924 Georgia Uprising

October 3-5, 2024
Tbilisi

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საერთაშორისო კონფერენცია

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და ანტისაბჭოთა მოძრაობა კავკასიასა და აღმოსავლეთ ცენტრალურ ევროპაში

ეძღვნება 1924 წლის აჯანყების 100 წლისთავს

რჩეული მოხსენებები

3-5 ოქტომბერი, 2024
თბილისი

მიხეილ ბახტაძე

სამხრეთ კავკასიის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ (1920-1921 წლები)

1920 წლის 22 მარტს საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა ს.კამენევმა ხელი მოაწერა დირექტივას, რომელიც ითვალისწინებდა თერგის ოლქის დაკავების შემდეგ შეტევის განხორციელებას ბაქოს მიმართულებით. დირექტივაში პირველ პუნქტად აღნიშნული იყო, რომ სამხედრო მოქმედებები არ უნდა დაწყებულიყო საქართველოს წინააღმდეგ[1].

1920 წლის 15 აპრილს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ხან-ხისკიმ ნოტა გაუგზავნა საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარ ჩიჩერინს, რომელშიც აზერბაიჯანული მხარე შეშფოთებას გამოთქვამდა საზღვართან საბჭოთა რუსეთის სამხედრო შენაერთების კონცენტრაციის გამო[2].

1920 წლის 21 აპრილს, კავკასიის ფრონტის სარდალმა მ.ტუხაჩევსკიმ გამოსცა ბრძანება აზერბაიჯანის წინააღმდეგ 27 აპრილს შეტევის დაწყებაზე. სამხედრო ოპერაციის შედეგად უნდა დაეკავებინათ ქალაქი ბაქო და ბაქოს გუბერნია[3]. 23 აპრილს მ.ტუხაჩევსკიმ ახალი ბარძანება გამოსცა, რომლითაც სამხედრო ოპერაციის საბოლოო მიზნად უკვე მთელი აზერბაიჯანის დაკავება განისაზღვრა[4].

საქართველოს ხელისუფლება კარგად ხვდებოდა თუ რა საფრთხე შეიქმნებოდა, თუ საბჭოთა რუსეთი აზერბაიჯანს დაიკავებდა. ამიტომ ქართული მხარე მზად იყო დახმარებოდა თავის მოკავშირეს. სიტუაციაში უკეთ გარკვევის მიზნით, 20 აპრილს ბაქოში გაიგზავნა ქართველ სამხედროთა დელეგაცია, რომელსაც გენერალი გიორგი კვინიტაძე ხელმძღვანელობდა. დელეგაციაში ასევე შედიოდნენ: საქართველოს შეიარაღებული ძალების არტილერიის მეთაური გენერალი კირილე ქუთათელაძე და საქართველოს საინჟინრო ძალების უფროსი გენერალი გიორგი თაყაიშვილი. აი როგორ აღწერდა შემდგომში გენერალი კვინიტაძე ბაქოში ყოფნას და იქ მიღებულ შთაბეჭდილებებს, „20 აპრილისთვის ბაქოს გავემგზავრე ... გენერალი მეხმანდაროვი, რომელთანაც ძალიან კარგი ურთიერთობა ჩამომიყალიბდა, მთხოვდა დამეზუსტებინა ჯარების რაოდენობა, რომელსაც, აზერბაიჯანის ბოლშევიკებთან ომის შემთხვევაში, საქართველო მის დასახმარებლად გამოგზავნიდა. მე ავუხსენი, რომ ეს შექმნილ მდგომარეობაზე იქნება დამოკიდებული, ანუ სად განახორციელებდნენ ბოლშევიკები მთავარ დარტყმას, და კიდევ იმაზე, თუ მოქმედების როგორ გეგმას შეიმუშავებდა სამხედრო-სამოკავშირეო საბჭო. შეიძლება საქართველოს მთელი ჯარი აზერბაიჯანში გადმოვიდეს ან, პირიქით, აზერბაიჯანის მთელ არმიას ბრძოლამ საქართველოში მოუწიოს-მეთქი.”[5]

თეორიულად და პრაქტიკულადაც საბჭოთა რუსეთს სამხრეთ კავკასიაში შემოჭრა შეეძლო ორი გზით: კასპიის ზღვის გაყოლებით, პეტროვსკიდან (დღევანელი მახაჩკალა) ბაქოზე და შავი ზღვის გაყოლებით, სოჭიდან სოხუმზე იერიშით. ამიტომაც იყო რომ გენერალმა კვინიტაძემ გენერალ მეხმანდაროვს უთხრა, რომ ყველაფერი იმაზე იყო დამოკუდებული თუ „სად განახორციელებდნენ ბოლშევიკები მთავარ დარტყმას”. თუმცა უფრო სავარაუდო ბა-

---

1 Директивы главного командования Красной армии (1917-1920). Сборник документов. (Москва 1969) გვ. 736

2 Азербайджанская демократическая республика (1918-1920). Внешняя политика (Документы и материалы), (Баку, 1998) გვ. 510

3 Директивы главного командования გვ. 301.

4 Директивы главного командования გვ. 302.

5 გიორგი კვინიტაძე, *ჩემი მოგონებები ტ.1* (თბილისი 1998) გვ. 146-147.

ქოზე დარტყმა იყო. ამას რამდენიმე მიზეზი განაპირობებდა: ბაქო ეს იყო ნავთოვბი, აზერბაიჯანის არმია გაცილებით სუსტი იყო ქართულზე, ბაქოში გაცილებით დიდი იყო ბოლშევიკების გავლენა ვიდრე თუნდაც თბილისში, სერიოზულ ძალას წარმოადგენდა კასპიის ზღვის წითელი ფლოტილია, პეტროვსკი-ბაქო სარკინიგზო ხაზის არსებობა ჯავშანმატარებლების გამოყენების საშუალებას იძლეოდა.

ქართული დელეგაციის სამშობლოში გამოგზავრება ფაქტობრივად დაემთხვა საბჭოთა რუსეთის XI არმიის შეტევის დაწყებას. 27 აპრილს დილით, 00 საათსა და 5 წუთზე ოთხი ჯავშანმატარებელი ("III ინტერნაციონალი", „წითელი დაღესტანელი", „ტიმოფეი ულიანცევი", „წითელი ასტრახანი") ბაქოს მიმართულებით დაიძრა. 23 საათზე ბოლშევიკები უკვე სადგური ბალაჯარიში იყვნენ.

27 აპრილსვე დილით დაიწყო ბოლშევიკთა გამოსვლები თავად ბაქოში. მათ დაიკავეს: რკინიგზის სადგური, ფოსტა-ტელეგრაფი, რადიოსადგური, მნიშვნელოვანი ნავთობსარეწები, საპოლიციო უბნები. ბაქოს გარნიზონი რევკომის მხარეს გადავიდა. რევკომს მხარს უჭერდა კასპიის ზღვის ფლოტილიაც[6]. ამ დროს აზერბაიჯანის ჯარის უდიდესი და საუკეთესო ნაწილი ყარაბაღში იყო, სადაც მარტის ბოლოს სამხედრო მოქმედებები განახლდა. არსებობს მოსაზრება და ალბათ არც თუ უსაფუძვლო, რომ სომხების მიერ ყარაბაღში ბრძოლის განახლება საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობასთან შეთანხმებით მოხდა. ამ ხერხით მოსკოვი ცდილობდა გაეადვილებინა XI არმიის ნაწილებისათვის ბაქოს დაკავება[7].

შექმნილი ვითარების განსახილველად შეკრებილმა აზერბაიჯანის პოლიტიკურმა ელიტამ არ გაიზიარა წინადადება ბაქოს დატოვების, განჯაში გადასვლისა და ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლის გაგრძელებას შესახებ. 23 საათზე აზერბაიჯანის პარლამენტმა (1 -წინააღმდეგი, 3 - თავი შეიკავა, 3- მონაწილეობა არ მიიღო კენჭისყრაში) მიიღო გადაწყვეტილება ხელისუფლების რევკომისთვის გადაცემაზე[8].

28 აპრილს გამთენიისას, 4 საათზე, საბჭოთა ჯავშანმატარებლები უკვე ბაქოში იყვნენ. უკვე მეორე დღეს, 29 აპრილს, საქართველოს მთავრობამ ნაწილობრივი მობილიზაცია გამოაცხადა. ამავე დროს სამხედრო წესები გამოცხადდა ტფილისში, სიღნაღის, თელავის, ბორჩალოს, თიანეთის, დუშეთის, გორის, ახალციხის, ახალქალაქის მაზრებში. გადაწყვეტილება სრულიად ბუნებრივი იყო, რადგან აზარბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ მე-11 არმიის საქართველოში შემოჭრა სავსებით რეალური იყო.

1920 წლის 1 მაისს ჯავშანმატარებლები და XI არმიის 32-ე დივიზიის მეწინავე ნაწილები ქალაქ განჯაში შევიდნენ. ყველაზე სერიოზული წინააღმდეგობა აზერბაიჯანის სამხედრო ნაწილებმა სწორედ განჯასთან გაუწიეს მოწინააღმდეგეს, თუმცა ვერაფერს გახდნენ[9]. იმავე დღეს მოხდა პირველი მცირე შეტაკებები საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვარზეც. ბრძოლის პირველი დღეების განმავლობაში უპირატესობას აშკარად მოწინააღმდეგე ფლობდა. მან დაიკავა წითელი ხიდი და 5-6 ვერსის მანძილზე შემოიჭრა საქართველოს ტერიტორიაზე.

პირველი დღეების წარმატებებმა ბოლშევიკების ნაწილი როგორც ჩანს ოპტიმისტურად განაწყო. 4 მაისს ს.ორჯონიკიძე მოსკოვში უპატაკებდა ლენინსა და სტალინს, რომ ყველაფერი კარგად მიდის და არაუგვიანეს 12 მაისისა ის უკვე თბილისში იქნება - „События развертываются так, что не позже двенадцатого надеемся быть в Тифлисе, для этого все сделано.

---

6 Азербайджанская демократическая ресспублика გვ. 120.

7 Азербайджанская демократическая ресспублика გვ. 113.

8 Азербайджанская демократическая ресспублика გვ. 121.

9 Азербайджанская демократическая ресспублика გვ. 123.

Пройдет блестяще".[10] 1 მაისს წითელ ხიდთან დაწყებული ბრძოლის პარალელურად იგეგმებოდა არეულობების დაწყება თბილისშიც.

საინტერესოა, რომ 4 მაისს დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ლორდმა კერზონმა ნოტა გაუგზავნა რსფსრ-ს საგარეო საქმეთა კომისარ ჩიჩერინს და ამ ნოტაში სხვა საკითხებთან ერთად აღნიშნული იყო შემდეგი, „Эти вопросы могут послужить предметом обсуждения между нами лишь после полного прекпащения враждебных действии как в криму, так и на границах кавказских государств, где ваши войска ведут борьбу с британскими войсками или же с друзьями Зеликобритании ... Единственным средством для успешного восстановления мира является гарантия отказа от дальнейших нападений.[11]» ერთადერთი კავკასიური სახელმწიფო რომლის საზღვრებთანაც 1920 წლის 4 მაისს საბჭოთა რუსეთს ომი ქონდა საქართველო იყო. ლორდი კერზონი ფქტობრივად პირდაპირ მოითხოვდა მოსკოვისგან საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებების შეწყვეტას. ჩიჩერინმა 5 მაისს საპასუხო ნოტა გაუგზავნა ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრა, სადაც დაუფარავად ცრუობდა როდესაც წერდა, რომ საბჭოთა რუსეთის სამხედრო ძალების მოქმედება კავკასიაში შეჩერებულია. იქვე აღნიშნული იყო, რომ მოსკოვმა მიმართა მეზობელ სახელმწიფოებს რათა დაწყებულიყო სამშვიდობო მოლაპარაკებები. საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთ სახალხო კომისარი იმასაც შენიშნავდა, რომ საბჭოთა მთავრობა მზად იყო გაეთვალისწინებინა ბრიტანეთის სპეციალური ინტერესები კავკასიაში თუ კი ბრიტანეთი მათ შესახებ განაცხადებდა[12].

ამ დროს კი მოსკოვში მოლაპარაკებებს აწარმოებდა გრიგოლ ურატაძე. საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობა მოლაპარაკებებს აშკარად აჭიანურებდა და მოვლენათა განვითარებას ელოდა. 5 მაისს მოსკოვიდან გამოგზავნილი დეპეშით ორჯონიკიძეს ებრძანა საქართველოს საზღვრიდან უკან დაეწია საბჭოთა ნაწილები, რადგან შესაძლებელი იყო საქართველოსთან ხელშეკრულების გაფორმება - „ЦК обязывает Зас отвести части от пределов –рузии к границе и воздержаться от наступления на –рузию. После переговоров с Тифлисом ясно, что мир с –рузией не исключен...». მიღებულმა პასუხმა ორჯონიკიძე მეტად გააბრაზა - „Меня поражает, каким образом вы верите лживым заявлениям –егечкори ... Мы все считаем спасение погибающего –рузинского меньшевистского правительства непоправимой ошибкой, но нечего говорить, что все ваши распоряжения будут выполняться нами очень точно и непреклонно ... По-моему, если международная обстановка навязывает нам эту комедию, то по крайней мере необходимо потребовать от них объявления Советской власти.» სტალინი ცდილობდა დაემშვიდებინა ორჯონიკიძე - „Обстановка такая, что сейчас торопиться с –рузией в смысле превращения ее в советскую мы не должны, все равно через несколько месяцев, если коммунисты будут легализованы, она и так станет советской»[13].

ამ დროისათვის საბჭოთა რუსეთისთვის მთავარი მოწინააღმდეგე პოლონეთი იყო. კიევის დაკავების შემდეგ პოლონელებმა შეძლეს მდინარე დნეპრის მარცხენა ნაპირზეც გადასულიყვნენ და დაახლოებით 15 კილომეტრის სიღრმის პლაცდარმი შექმნეს. დასავლეთის ფრონტზე ვითარება კატასტროფული იყო. სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდა საბჭოთა ხელისუფლებას ბარონი ვრანგელიც. მან შეძლო წითლების რამდენიმ დივიზიის დამარცხება და სამხედრო მოქმედებები ყირიმის ნახევარკუნძულის გარეთ, ჩრდილოეთ ტავრიაში გადაიტანა. ვრანგელის მოქმედებაც გაცილებით სახიფათო და საშიში იყო საბჭოთა ხელისუფლე-

---

[10] Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

[11] Докумемнты внешней политики СССР. Т.2 М. 1958 გვ. 504.

[12] Ɓокумемнты внешней политики СССР. Т.2 (Москва 1958) გვ. 503.

[13] Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «сове¬тизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

ბისათვის, ვიდრე ბრძოლები სამხრეთ კავკასიაში. გასათვალისწინებელია, რომ ბრძოლები მიმდინარეობდა ჩრდილოეთ კავასიაშიც.

შექმნილ ვითარებაში საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობამ საქართველოსთან ხელშეკრულების დადება გადაწყვიტა და 7 მაისს გაფორმდა კიდეც ეს დოკუმენტი. მიუხედავად ამისა საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარზე ბრძოლები არ შეწყვეტილა.

8 და 9 მაისს ძირითადი ბრძოლები კვლავ წითელი ხიდის რაიონში მიმდინარეობდა. წითელ ხიდთან მიმდინარე ბრძოლების რაიონში საქართველოს შეიარაღებული ძალების დამატებითი ძალების ჩამოსვლა 8 მაისის საღამოდან იწყება და შემდგომ დღეებშიც გრძელდება. ძირითადად ეს სახალხო გვარდიის ბატალიონები იყო. 9 მაისს ქართული მხარე იწყებს კონტრშეტევას, რომელიც წარმატებით გრძელდება მეორე დღესაც.

წითელი ხიდის გარდა საბჭოთა რუსეთის ნაწილებს პოზიციები ქონდა დაკავებული ბობკაირისა (იგივე ბაბაკიარი/ბაბაკერი) და ტარსის სიმაღლეებზე, საიდანაც მათი განდევნა მეტად რთული ამოცანა იყო. 10 და 11 მაისს ბრძოლების დროს მოწინააღმდეგე უკან იხევდა, მაგრამ სამხედრო მოქმედებები ჯერ კიდევ საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა.

12 მაისს განხორციელდა მძლავრი იერიში, რომლის შედეგადაც მოწინააღმდეგემ დატოვა საქართველოს საზღვრები. ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა დაიკავეს წითელი ხიდი და სტრატეგიული სიმაღლეები: ბაბკაირის ქედი და ტარსის მთა[14]. 13 მაისს დილით ქართულმა შენაერთებმა, კვლავ ორ კოლონად: მარჯვენა და მარცხენა, განაგრძეს შეტევა. სამხედრო მოქმედებები უკვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა. ორივე კოლონას გენერალი ჯიჯხია ხელმძღვანელობდა. ქართული მხარე დიდი შეტევისათვის ემზადებოდა. თუმცა მთავარსარდალმა გენერალმა კვინიკაძემ თბილისში მყოფი მთავრობის თავმჯდომარისგან მიიღო ბრძანება შეტევის შეჩერების შესახებ. „მე უკვე გაცემული მქონდა ბრძანება, რომლის თანახმად მეორე დღეს, 19 მაისს ჯარები შეტევაზე უნდა გადასულიყვნენ. მე და სამხედრო მინისტრი სადახლოში 18 მაისს ვიყავით. ამ დღეს მთავრობის თავმჯდომარისგან მოკლე დეპეშა მივიღე, მიბრძანებდა სამხედრო მოქმედებანი შემეწყვიტა და მოწინააღმდეგესთან მშვიდობიანი მოლაპარაკება დამეწყო.[15]”

დროებით ზავს ხელი 26 მაისს მოეწერა. გაგრძელდა მოლაპარაკებები საბოლოო შეთანხმების გასაფორმებლად და „აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის დადებულ საზავო ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა ივნისის 12 საღამოს 10 საათზე”[16].

1920 წლის მეორე ნახევარში ძალიან გართულდა სომხეთის მდგომარეობა. შემოდგომაზე დაიწყო ომი ქემალისტებთან, რომელიც სომხეთისათვის მეტად წარუმატებლად განვითარდა. 13 სექტემბერს ქემალისტების 30 ათასიანი არმია ქიაზიმ ქარაბექირის ხელმძღვანელობით შეტევაზე გადავიდა[17]. 30 ოქტომბერს ქარაბექირის შენაერთებმა აიღეს ყარსი, ხოლო 7 ნოემბერს ალექსანდროპოლი[18]. 13 ნოემბერს სომხეთის დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან შეთანხმებით ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა, სამი თვით, დაიკავეს ლორეს ნეიტრალური ზონის მთელი ტერიტორია.

ორ სახელმწიფოს შორის გაფორმდა სათანადო ხელშეკრულებაც.

“სომხეთის რესპუბლიკაზე ანგორის მთავრობის ჯარის შეტევისა და ნეიტრალური ზონისა და თავად საქართველოსთვის შექმნილი საფრთხის გამო, ამ უკანასკნელის მთავრობის წინადადებით, ორივე დასახელებული მთავრობის წარმომადგენლებმა - საქართველოს

---

14 Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени“. http://www.hist.ru/kavbolsh.html

15 გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა» №104; 12/V 1920.

16 გიორგი კვინიტაძე, *ჩემი მოგონებები* ტ. 2 გვ. 171.

17 გაზეთი „სახალხო საქმე” №850, 15/VI 1920.

18 Werner Zürer, Kaukasien 1918-1921, (Düseldorf, 1978) გვ. 427.

მხრიდან: სამხედრო მინისტრმა გ.ს. ლორთქიფანიძემ, საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილემ კ.ვ. საბახტარაშვილმა და სომხეთის მხრიდან: ს.გ. მამიკონიანმა, ტ.ა. ბეკზადიანმა და ს.ა. ხაჩატურიანმა დავდეთ შემდეგი ხელშეკრულება

1. საქართველოს მთავრობის წინადადებით სომხეთის მთავრობა თანხმდება ნეიტრალურ ზონაში ქართული ჯარის შესვლას.

2. ქართული ჯარის ყოფნა ნეიტრალურ ზონაში არ წარმოშობს დამატებით უფლებებს ამ ტერიტორიასთან დაკავშირებით

3. ადმინისტრაცია რჩება წინანდელ საფუძვლებზე

4. ყველაფერს რაც საჭიროა ჯარისთვის იყიდიან თავისუფალი ფასებით, რეკვიზიციის გარეშე

5. საჭიროების შემთხვევაში ნეიტრალურ ზონაში შეუშვებენ სომეხ დევნილებს, 10 ათასი ადამიანს

6. სომხეთის მთავრობისა და მისი დაწესებულებების სახელმწიფო ქონება შეუფერხებლად უნდა გაატარონ ნეიტრალურ ზონაში. ამავე დროს ქონება რჩება სომხეთის რესპუბლიკის საკუთრებაში და ამ უკანასკნელის მოთხოვნისთანავე უნდა დაუბრუნდეს.

7. ხელშეკრულების ზუსტ შესრულებაზე დაკვირვებისთვის ნეიტრალურ ზონაში არსებულ საქართველოს სარდლობასთან იქნება სომხეთის მთავრობის განსაკუთრებული რწმუნებული.

8. ეს ხელშეკრულება იდება სამი თვის ვადით, რომლის შემდეგაც შესაძლოა გაგრძელდეს ორმხრივი თანხმობით. თუ ახალი შეთანხმება არ იქნება, მაშინ ეს ხელშეკრულება ძალას კარგავს და ჯარები უბრუნდებიან ძველ მდგომარეობას

9. ხელშეკრულება ძალაშია ხელმოწერისთანავე და შედგენილია ორ ცალად საერთო ხელმოწერით.

13 ნოემბერი 1920 წელი ტფილისი"[19].

ეს გადაწყვეტილება ფაქტობრივად ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის გადარჩენასაც ნიშნავდა ქემალისტების მოსალოდნელი ოკუპაციისგან.

29 ნოემბერს ქალაქ იჯევანში სომეხმა ბოლშევიკებმა საბჭოთა ხელისუფლების შექმნა გამოაცხადეს. სომხეთის რესპუბლიკის მთავრობამ გადაწყვიტა ბოლშევიკებისთვის წინააღმდეგობა არ გაეწია. სომხეთის მთავრობის ყოფილი თავმჯდომარე კაჩაზნუნი წერდა, „ამას ორი მიზეზი ქონდა. პირველი, ამის სურვილიც რომ ყოფილიყო წინ ვერ აღვუდგებოდით. მეორე, იმედი გვქონდა რომ საბჭოთა ხელისუფლება, რომლის უკანაც რუსეთი იდგა სახელმწიფოში გარკვეულ წესრიგს დაამყარებდა.[20]" 2 დეკემბერს კი, სომხეთის რესპუბლიკის მთავრობამ განაცხადა, რომ „სრულ სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლებას გადასცემდა მთავარსარდალს". ამ თანამდებობაზე დაინიშნა გენერალი დრო. ამ უკანასკნელმა თავის მხრივ, ერევანში საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელ სილინთან ერთად გამოსცა ბრძანება, რომლითაც სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება გამოაცხადა[21].

სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება კიდევ ერთი ნაბიჯი იყო სამხრეთ კავკასიაში საბჭოთა რუსეთის ფაქტობრივი ბატონობის დამყარების გზაზე. აზერბაიჯანსა და სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სამხრეთ კავკასიაში ერთადერთი დამოუკიდებელი სახელმწიფო რჩებოდა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა.

ჯერ კიდევ 1920 წლის 12 დეკემბერს, სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მალევე, სერგო ორჯონიკიძე ლენინისა და სტალინისადმი გაგზავნილ წერილში ითხოვდა სა-

---

19 Werner Zürer, Kaukasien 1918-1921, (Düseldorf, 1978) გვ. 436.

20 საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (სცსსა), ფონდი 1836, ანაწერი 1, საქმე 200, ფურცელი 5.

21 ფირუზ ქაზამზადე, *ბრძოლა ამიერკავკასიისთვის 1917-1921*, (თბილისი 2016) გვ. 358.

ქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციის დაწყებას. „თავად საქართველოში მდგომარეობა ისეთია, რომ ადვილად შევძლებთ მასთან გამკლავებას. მოხდება გამოსვლები ბორჩალოს მაზრაში[22], აფხაზეთში, აჭარაში, დუშეთში. კიდევ ერთხელ გაცნობებთ ამას და ველი თქვენს მითითებებს"[23].

1921 წლის 6 იანვარს სერგო ორჯონიკიძე მოსკოვში ატყობინებდა, „საქართველო საბოლოოდ იქცა ახლო აღმოსავლეთში მსოფლიო კონტრრევოლუციის შტაბად ... თავს მოვალედ ვთვლი კიდევ ერთხელ გავუსვა ხაზი ბაქოს რაიონისთვის მოახლოებულ სასიკვდილო საფრთხეს, რომლის თავიდან აცილება შესაძლებელია მხოლოდ საქართველოს გასაბჭოებით.[24]" არანაირი საფრთხე ბაქოს არ ემუქრებოდა. სერგო ორჯონიკიძე ყველაფერს აკეთებდა, რომ საქართველოს ოკუპაცია დაეჩქარებინა. ამაში მას სტალინი ეხმარებოდა აქტიურად. 24 იანვარს ამ უკანასკნელმა ცეკას წევრებს მისწერა, „რესპუბლიკის რევოლუციურ სამხედრო საბჭოს მივცეთ შესაბამისი დირექტივა. საჭიროა იგი დაუყოვნებლივ შეუდგეს მოსამზადებელ მუშაობას იმისთვის, რათა გადაწყვიტოს საკითხი კავკასიაში სამხედრო ჩარევის წესის თაობაზე. ამავე დროს დირექტივა მივცეთ ორჯონიკიძეს, მოამზადოს აჯანყებულთა გამოსვლა საქართველოს ცნობილ რაიონებში".

1921 წლის 27 იანვარს, მოკავშირეთა საბჭოს მიერ საქართველოს აღიარებამ, სავარაუდოდ საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობას საქართველოს დაპყრობის გადაწყვეტილება დააჩქარებინა. მოსკოვში ალბათ მიხვდნენ, რომ რაც უფრო გადადებდნენ საქართველოს წინააღმდეგ ომის დაწყებას, მით უფრო მეტი პრობლემა შეიძლება შექმნოდათ და მოვლენათა ფორსირება გადაწყვიტეს.

27 იანვარსვე ლევ ტროცკიმ, რსფსრ-ს სამხედრო საქმეთა სახალხო კომისარმა და სამხედრო რევოლუციური საბჭოს თავმჯდომარემ, კავკასიის ფრონტის სამხედრო რევოლუციურ საბჭოს მისწერა, „თუ საბჭოთა რესპუბლიკა[25], საკუთარი ნების საწინააღმდეგოდ, იძულებული იქნება სამხედრო პასუხი გასცეს საქართველოს პროვოკაციულ პოლიტიკას, თვლით რომ გაგაჩნიათ ამ ოპერაციისათვის საჭირო ძალა, ტერიტორიის ოკუპაციის გათვალისწინებით."

იანვარში კიდევ უფრო გააქტიურდა ლორეს ოლქში შეგზავნილი დივერსიული რაზმები იოსებ ლაზიანის ხელმძღვანელობით.

საბჭოთა რუსეთის საქართველოში შემოჭრის შესაძლო მიმართულებები იყო: შავი ზღვის გაყოლებით (მეხადირა-გაგრა), დვალეთის უღელტეხილები (მამისონი, როკი, თრუსო და სხვ.), დარიალის ხეობა, კახეთი, წითელი და ფოილოს ხიდები, და ე.წ. „ლორეს ნეიტრალური ზონა". თუნდაც მხოლოდ ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებიდან გამომდინარე ცხადია, გინდა ტაქტიკური და გინდა სტრატეგიული თვალსაზრისით, მთავარი კახეთის, ფოილო-წითელი ხიდებისა და ლორეს მიმართულებები იქნებოდა (ამას ადასტურებდა 1920 წლის მაისში მიმდინარე საომარი ოპერაციებიც).

11 თებერვლიდან 12 თებერვლის ღამეს საბჭოთა სომხეთის შეიარაღებული ძალებისა და XI არმიის რამდენიმე შენაერთმა შეტევა ვორონცოვკის, ჯალალ-ოღლისა და სანაინის მიმართულებებით განახორციელა. სანაინის მიმართულებაზე ჯარი სრულიად მოუმზადებელი იყო შემოტევისათვის და მტერმა თითქმის სადახლომდე დაიკავა ბამბაკის ხეობა. მე-5 და მე-8 ათასეულები თითქმის მთლიანად განადგურდა. პირადი შემადგენლობის დიდი ნაწილი დაიღუპა ან ტყვედ ჩავარდა.

---

22 ფირუზ ქაზამზადე, *ბრძოლა ამიერკავკასიისთვის 1917-1921*, (თბილისი 2016) გვ. 360.

23 იგივე ლორეს ნეიტრალური ზონა

24 Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

25 Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

14 თებერვალს მოწინააღმდეგემ გენერალ ჯიჯიხიასა და გენერალ სუმბათაშვილის ნაწილებზე შეტევა განაახლა. ამ უკანასკნელმა მდ. ხრამისკენ დაიხია. მტერმა დაიკავა სადახლო.[26]

14 თებერვალსვე ლენინმა დეპეშა გაუგზავნა XI არმიის სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოს. „ცეკა ემხრობა იმას, რომ ნება დართოს XI არმიას აქტიურად დაეხმაროს აჯანყებას საქართველოში და დაიკავოს თბილისი საერთაშორისო ნორმების დაცვის შემთხვევაში."[27]

15 თებერვალს სერგო ორჯონიკიძე და შალვა ელიავა მოსკოვში აგზავნიან დეპეშას, „დაიწყო ძალების გადმოსროლა ლორეში აჯანყებულთა წინააღმდეგ. ნებისმიერ წუთს მოსალოდნელია მათი შემოტევა. ეს ვითარება გვაიძულებს საპასუხო დარტყმ." სწორედ ამ დეპეშას მოყვა პასუხად სტალინის ცნობილი სიტყვები - „ახლა გადმოგცემ ცეკას დაშიფრულ დეპეშას. მანამდე გატყობინებ. ახლავე შეუტიე. დასტურია. აიღე ქალაქი". ცეკას პასუხი კი ასეთი იყო, „ცეკა განიხილავს XI არმიის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს მოქმედებას, როგორც ნეიტრალურ ზონაში აჯანყებულთა დაცვას განადგურებისაგან, რომელიც მათ ემუქრება თეთრგვარდიელთაგან. ანგარიში გაუწიეთ თქვენი ოპერაციის ამ პოლიტიკურ ხასიათს თქვენს ყველა საჯარო გამოსვლაში. ცხადია ჩვენ XI არმიის სამხედრო რევოლუციური საბჭოსგან ველით სწრაფ მოქმედებას. თბილისი აღების ჩათვლით თუ ეს საჭიროა სამხედრო თვალსაზრისით ნეიტრალური ზონის დასაცავად.[28]

16 თებერვალს წითელი და ფოილოს ხიდების მიმართულებაზე საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციები საბჭოთა რუსეთის XI არმიამ დაიწყო და წითელი ხიდი ადვილად დაიკავა.

წითელი ხიდის დაკარგვამ უმძიმეს ვითარებაში ჩააგდო მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირზე გამაგრებული სუმბათაშვილისა და ჯიჯიხიას ნაწილები, რომლებიც იძულებული გახდნენ სარდარასაკენ (მარნეული) დაეხიათ .

ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფოილოს სარკინიგზო ხიდს. რუსები ცდილობდნენ ხიდი დაეკავებინათ და ქართველებისთვის მისი აფეთქების საშუალება არ მიეცათ. ქართველი მესანგრეების მიერ წინასწარ დანაღმული იყო ხიდის თავი (ხიდის მხოლოდ ნახევარი ეკუთვნოდა საქართველოს) და იერიშის დაწყებისთანავე ხიდი ააფეთქეს.

16 თებერვალსვე დაიწყო შემოტევა ზაქათალის მხრიდან. ასეთ კრიტიკულ ვითარებაში, დაახლოებით 13:00 საათზე მთავარსარდალი გენერალი ილია ოდიშელიძე გადააყენეს და მის ადგილზე გენერალი გიორგი კვინიტაძე დანიშნეს.

17 თებერვალს კავკასიის ფრონტის სარდლობა IX არმიის სარდალს, მიხეილ ლევანდოვსკის უბრძანა, XI არმიის ფრონტზე შექმნილი ვითარების გათვალისწინებით სასწრაფოდ დაეწყო შეტევა სოჭის მიმართულებიდან გაგრაზე და დაეკავებინა გაგრის რაიონი. შემდგომში განევითარებინა შეტევა რათა აფხაზეთში ანტისახელმწიფოებრივი აჯანყების საფრთხე შექმნილიყო[29].

მთავარი ამოცანა თბილისის დაცვა იყო. 17 და 18 თებერვალს თბილისთან ხდება ძალების თავმოყრა და პოზიციების დაკავება. მთავარსარდლის განკარგულებაში იყო არმიის და გვარდიის შენაერთები, სამხედრო სკოლა, მოხალისეები.

18 თებერვალს კავკასიის ფრონტის სარდალმა ვლადიმერ გიტისმა გამოსცა ბრძანება რომლითაც საქართველოს წინააღმდეგ ომში ჩაბმულ საბჭოთა ჯარებს შედეგი დავალებები მისცა: XI არმიას - თბილისის დაკავებისთანავე სწრაფად დაიძრას გორი, სურამი და ბორ-

---

26 იგულისხმება რსფსრ.

27 მიხეილ ბახტაძე, *1921 წლის ჰუსეთ-საქართველოს ომის საბჰძოლო მოქმედებების ისტოჰიიდან* (თბილისი 2013). გვ. 24.

28 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 371.

29 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 371.

ჯომის მიმართულებით. ცხენოსანი მზვერავების რაზმი გაიგზავნოს ახალციხეში, რომელიც საქართველოს საზღვართან მყოფ თურქეთის სამხედრო ნაწილებს დაუკავშირდება. ერთმა რაზმმა დაიკავოს დუშეთი რათა დაეხმაროს თერგის ოლქიდან მომავალ ძალებს. ფოილოს სარკინიგზო ხიდის აღდგენისთანავე, პირველ რიგში, ერთი ჯავშანმატარებელი გაიგზავნოს ბათუმისკენ; IX არმიას - გაგრის რაიონის დაკავებისთანავე დაიძარით სოხუმისკენ რათა მხარი დაუჭიროთ აჯანყებას აფხაზეთში; თერგის ოლქის ძალებს - დააჩქარეთ მოძრაობა ზარამაგისკენ და შემდეგ საქართველოს საზღვრისკენ. აღადგინეთ ქართველების მიერ აფეთქებული დარიალის ხიდი და ამ გზით სწრაფად დაიძრას რაზმი რომელიც თბილისის ჩრდილოეთი შეუერთდება XI არმიის ნაწილებს[30].

18 თებერვალს დაახლოებით 20:00 და 21:00 საათებს შორის, ქართველმა სადაზვერვო რაზმებმა მოწინააღმდეგის მოძრაობა დააფიქსირეს. 22:00 საათისათვის მოწინააღმდეგემ იაღლუჯას ქედს მტკვრის მარჯვენა ნაპირიდან შემოუარა და გენერალ მაზნიაშვილის პოზიციებისაკენ დაიძრა.

გამთენიისას, მოწინააღმდეგის მორიგი იერიშის მოგერიების შემდეგ სადარაჯო ათასეული იერიშზე გადავიდა. მას გორის ბატალიონმაც მიბაძა, სანგრებიდან ამოვიდა და მოწინააღმდეგეს შეუტია. მათ მხარი სარეზერვო ბატალიონმაც დაუჭირა. ბრძოლაში მონაწილეობდა ორი ქართული თვითმფრინავიც. დაკავებულ იქნა საყარაულო ათასეულის რაზმის მიერ დატოვებული თავდაპირველი პოზიციები. მტერმა უკან დაიხია იაღლუჯას მიმართულებით. ტყვედ ჩავარდა 1600 წითელარმიელი.

ღამის იერიში უცნობ პოზიციებზე რთული და სარისკო საქმეა. XI არმიის ხელმძღვანელობამ ეს გადაწყვეტილება ალბათ მხოლოდ იმიტომ მიიღო, რომ დარწმუნებული იყო, ქართული შეიარაღებული ძალები წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ. თუმცა შეცდა. თბილისის დაცვის ცენტრალურ ფრონტზე მტრის დამარცხება დიდი და მნიშვნელოვანი გამარჯვება იყო, მათ შორის მორალური თვალსაზრისით, პირველ განცდილი მარცხის გათვალისწინებით. თუმცა მდგომარეობა მაინც რთული იყო.

19 თებერვალს დილით დაახლოებით 08:00 საათზე მოწინააღმდეგ ახალი იერიში თბილისის დაცვის მარცხენა ფრთაზე კოჯორ-ტაბახმელას მიმართულებაზე მიიტანა. კოჯორი აიღო და დაახლოებით 13:30 საათზე ტაბახმელასა და წავკისი მიმართულებით დაეშვა. მარჯვენა ფრთის სარდალმა, გენერალმა ალექსანდრე ანდრონიკაშვილმა ტაბახმელაში პოზიციებზე მყოფ სამხედრო სკოლას უკანდახევა უბრძანა, რათა ალყაში არ მოქცეულიყო. სკოლის მეთაურმა პოლკოვნიკმა ალექსანდრე ჩხეიძემ მდგომარეობა სხვანაირად შეაფასა, გენერალ ანდრონიკაშვილს ვითარება აუხსნა, ბრძანება შეაცვლევინა და კონტრშეტევაზე გადასვლის ნებართვა სთხოვა. „გმირულ კონტრ-იერიშის მორალურმა დარტყმამ მტერი ადგილზე მიაქედა! ჩვენ უკვე გადარჩენილი ვიყავით!”[31]

ამავე დროს მთავარსარდლის ბრძანებით კოჯრისკენ გადაისროლეს რეზერვები და დაიწყო მზადება კონტრშეტევისთვის.

19 თებერვალსვე მოწინააღმდეგე მარცხენა ფრთაზეც გამოჩნდა. ამ მიმართულებით მცირე მასშტაბის შეტაკებები მიმდინარეობდა.

ამავე დღეს მე-9 არმიის 31-ე დივიზიამ შავი ზღვის სანაპიროს გაყოლებით შემოტევა დაიწყო. ამ მიმართულებას: რეგულარული არმიის მე-2 და მე-3 ათასეულები და გვარდიის სოხუმის ბატალიონი იცავდა, გენერალ დავით ართმელაძის მეთაურობით[32].

---

30 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 372.

31 ალექსანდრე ჩხეიძე, *სამხედრო სკოლა*, ჟურნალი „მხედარი” #1 (თბილისი 1991) გვ. 56.

32 მიხეილ ბახტაძე, *1921 წლის ჰუსეთ-საქართველოს ომის საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან* (თბილისი 2013). გვ. 60.

20 თებერვალს დილით კოჯრის გათავისუფლების ოპერაცია დაიწყო. 14:00 საათისთვის ოპერაცია წარმატებით დასრულდა, მოწინააღმდეგემ კოჯორი დატოვა და უკან დაიხია. ქართულმა ჯარმა ხელთ იგდო მტრის ოთხი ზარბაზანი, ათზე მეტი ტყვიამფრქვევი, ერთი პატარა ჯავშნოსანი და ტყვეები. გვარდიის იმერეთის მე-3 ბატალიონის მებრძოლთა ერთი ჯგუფი სოფელ ვაშლოვანში შევიდა. იქ მდგარი ბოლშევიკების აღალი გაანადგურა და თავის პოზიციებზე დაბრუნდა[33].

20 თებერვალსვე, მარცხენა ფრთაზე, გვარდიის ნაწილებმა მტერი უკუაგდეს და სადგური ვაზიანი დაიკავეს. „სადგურ ვაზიანიდან კარგი ამბები მოდის. ჩვენ ჯარს შუადღისასა უკვე გაურეკია იქ შეჭრილი მტრის კავალერია და მის დევნას განაგრძობს. უკუქცეული მტრის ლაშქარს ღვთის რისხვასავით ატყდება თავს ყუმბარები, რომელსაც ჩვენი მფრინავები მაღლიდან ესვრიან.”[34]

21 თებერვალს კავკასიის ფრონტის სარდლობა მე-11 არმიის ხელმძღვანელობას უბრძანებს, გაანალიზოს წარუმატებლობის მიზეზები და შეიმუშავოს თბილისის აღების ახალი გეგმა. მოწინააღმდეგემ მარალი შეფასება მისცა თბილისი დამცველთა ბრძოლას და ქართული სარდლობის მოქმედებას - „Умело руководящего своими хотя и незначительными, но сосредоточенными в кулак силами.”[35]

21 თებერვალსვე კავკასიის ფრონტის სარდლობა საყვედურობდა XI არმიის ხელმძღვანელობას, რომ აქამდე ოპერაცია მიმდინარეობდა ყოველგვარი გეგმის გარეშე და მოწინააღმდეგემ კი ერთ მუშტად შეკრა მის ხელთ არსებული ყველა ძალა თბილისის დასაცავად[36].

საქართველოს დედაქალაქის აღების უშედეგო მცდელობების შემდეგ XI არმიის სარდლობა ძალები გადააჯგუფა. შეიქმნა ორი დამრტყმელი დაჯგუფება. ერთი, ველიკანოვის ხელმძღვანელობით, რომელსაც დასავლეთიდან უნდა შეეტია თბილისისთვის და მეორე, კუიბიშევის, აღმოსავლეთიდან და ჩრდილო აღმოსავლეთიდან შესატევად.

გენერალური შტაბის ინფორმაციის თანახმად, „22 თებერვალს ტფილისის მიდამოებში დღემ მშვიდობიანად ჩაიარა. მხოლოდ საღამო ხანს შენიშნულ იქნა მტრის მცირე რაზმის წინსვლა ყარაიაზისა და საგარეჯოს მხრიდან” .

22 თებერვალსვე ქართული ჯარი მძიმე ბრძოლას აწარმოებდა IX არმიის ნაწილების წინააღმდეგ აფხაზეთის ფრონტზე. მტრის რიცხობრივმა უპირატესობამ თავისი გაიტანა და მან მეხადირის პოზიციები დაიკავა.

საბჭოთა რუსეთის შემოტევის კიდევ ერთი მიმართულება დარიალის ხეობა იყო, თუმცა ქართველმა მეომრებმა ხიდი ააფეთქეს და მოწინააღმდეგის პირველი იერიში მოიგერიეს. ამ მიმართულებაზე თერგ-დაღესტნის სამხედრო დაჯგუფების (შემდგომში X არმიად გადაკეთებული) შენაერთები უტევდა. მათი ამოცანა იყო ასევე კავკასიონის ქედზე არსებული მამისონის, როკისა და თრუსოს უღელტეხილების გადმოლახვა. დარიალის მიმართულებაზე მოწინააღმდეგეს დაახლოებით ათასი მეომარი ყავდა. დაახლოებით ამდენივე უტევდა თრუსო უღელტეხილიდან. ამ მიმართულებით მოქმედ ქართულ ჯარს პოლკოვნიკი სიმონ წერეთელი ხელმძღვანელობდა და მის განკარგულებაში რეგულარული არმიისა და გვარდიის 800-მდე მებრძოლი იყო. მას შემდეგ რაც მთავარსარდლის ბრძანებით ქართულმა შენაერთებმა 24-დან 25 თებერვლის ღამეს დედაქალაქის დატოვება დაიწყეს, ხევში მყოფ ქართულ შენაე-

---

33 გიორგი კვინიტაძე, *ჩემი მოგონებები* ტ.2 გვ. 127.

34 გაზეთი «სახალხო საქმე» № 1059 ,1921.

35 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 374.

36 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 375.

რთების ბრძოლას ამ მიმართულებაზე ადრი აღარ ქონდა და მათ უკანდახევა და ძირითად ძალებთან შეერთება ებრძანა[37].

23 თებერვალს მოწინააღმდეგემ თბილისი დამცველები მარჯვენა ფრთას, რომელსაც გენერალი არტემ ჯიჯიხია მეთაურობდა, შეუტია და აიძულა უკან დაეხია 21 თებერვლამდე არსებულ პოზიციებზე. 14:00 საათზე მოწინააღმდეგემ ქართველების მიერ უკანდახევის დროს აფეთქებული ფოილოს სარკინიგზო ხიდი აღადგინა[38]. ამან მას დამატებითი ძალების (მათ შორის ტანკების) სწრაფი გადაადგილებისა და რაც ყველაზე მთავარია ჯავშანმატარებლების გამოყენების საშუალება მისცა. იმავე საღამოს ამ ჯავშანმატარებლებმა ქართულ პოზიციებთან მოახლოება სცადეს, მაგრამ ქართველ არტილერისტთა ზუსტი ცეცხლის გამო იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ.

23 თებერვლის 15:00 საათზე კავკასიის ფრონტის სარდლობა XI არმიის მეთაურს კიდევ ერთ დირექტივას უგზავნი და შენაერთების შეთანხმებული მოქმედებების უზრუნველყოფას ავალებს. რაც მთავარია, უბრძანებს ეფექტურად გამოიყენოს მე-18 და მე-12 საკავალერიო დივიზიები, რომლებმაც მოწინააღმდეგის მარჯვენა ფლანგზე უნდა იმოქმედონ. დირექტივაში ხაზგასმულია, რომ მთელი ოპერაციის საბოლოო წარმატება სამი მეოთხედით სწორედ საკავალერიო დივიზიების ეფექტურ მოქმედებაზეა დამოკიდებული[39].

24 თებერვალს გამთენიისას საბჭოთა რუსეთის XI არმიის შენაერთებმა საქართველოს დედაქალაქის გენერალური იერიში დაიწყეს.

თბილისი დაცვის მარჯვენა ფრთაზე მტერმა დილიდანვე დაუშინა ჩვენს პოზიციებს საარტილერიო ცეცხლი და შემდეგ შეტევაზე გადმოვიდა. იუნკერთა შემადგენლობიდან დარჩენილი იყო 85-90 კაციღა. დიდი იყო დანაკლისი ნაცვალთა შორისაც. მიუხედავად მრავალგზის შეტევისა მოწინააღმდეგე ქართული პოზიციების გარღვევას ვერ ახერხებდა. რამდენჯერმე ხელჩართული ბრძოლა გაიმართა. მოწინააღმდეგეს დიდი რიცხობრივი უპირატესობა ჰქონდა, რამაც შედეგი გამოიღო და ნაშუადღევს მტერმა № 4 სანგარი დაიკავა. ამის შემდეგ ისინი პირდაპირ ლეიტენანტ გოგი მესხიშვილის ბატარეის წინ აღმოჩდნენ და ქართველ არტილერისტებზე ხიშტებით წამოვიდა. ლეიტენანტმა მესხიშვილმა ხმალი იშიშვლა და თავისთან მყოფ იუნკრებთან ერთად მოწინააღმდეგეს ეკვეთა. ოფიცრების შავდიას, ხოშტარიასა და ჩოჩუას წინამძღოლობით მათ სხვა იუნკრებიც წამოეშველნენ და მტერს უკან დაახევინეს. მოწინააღმდეგე მარჯვნივ და მარცხნივ გაიფანტა და ამით, უკან მყოფ თავის მეტყვიამფრქვევეებს 100-120 ნაბიჯის მანძილიდან იუნკრებისათვის ცეცხლი გაეხსნის საშუალება მისცა. სხვა გამოსავალი არ იყო და იუნკრების ნაწილმა კაპიტან ჩოჩუას მეთაურობით მეტყვიამფრქვევეებს შეუტია. მტრის რიგებამდე პირველმა იუნკერმა შალვა ერისთავმა მიირბინა და მემიზნე ოფიცერი ხიშტით მოკლა, თუმცა თავადაც სასიკვდილოდ დაჭრილი დაეცა. ასევე დაიღუპნენ იუნკრები ოთარ ლორთქიფანიძე და იოსებ ჯანდიერი, 15-მდე კი დაიჭრა. დაიჭრნენ კაპიტნები ჩოჩუა, შავდია და ხოშტარია. იერიშები დაღამებამდე გაგრძელდა, მაგრამ ბოლშევიკბმა ნაბიჯითაც ვერ წაიწიეს წინ. დაბნელებისთანავე მათ იერიშები შეწყვიტეს და უკან დაიხიეს. „ბოლშევიკებმა ყველაფერი გადმოისროლეს ბრძოლაში: გამწარებულად და უშიშრად მოიწევდენ წინ და კვდებოდენ, მაგრამ ყველა მათი მქუხარედ მოვარდნილი ტალღა იმსხვრეოდა ტაბახმელას გმირთა მკერდზე ისე, როგორც ზღვის ტალღები

---

37 დიმიტრი სილაქაძე, *„ხევში მიმდინარე ბრძოლები რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომის დროს"*. ჟურნალი ისტორიანი 2016 № 2. გვ. 12-16.

38 Виктор Зун. *Бронесилы 11-ой Армии в борьбе за освобождение Грузии*. Журнал «Механизация и Моторизация РККА» გვ. 20 1936 г. № 2.

39 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 376.

პიტალო კლდეზე. დღე იქცა ისტორიულად, გადამწყვეტ ჭიდილში ჩვენ გავიმარჯვეთ. გამარჯვება იყო სრული", ასე აფასებს ამ დღეს ალექსანდრე ჩხეიძე[40].

ცენტრალურ, სოღანლუღი-შავნაბადას მიმართულებაზე მოწინააღმდეგემ მთავარი დარტყმა გზატკეცილისა და რკინიგზის ხაზის გასწვრივ განავითარა. ამ მიმართულებით მტრის მოგერიება მოხერხდა, მაგრამ კრიტიკული ვითარება მას შემდეგ შეიქმნა, რაც რუსები თელეთიდან გადმოვიდა შეტევაზე, ფრონტი გაარღვია და 18:00 საათისათვის სოღანლუღის ქედზე მდებარე ტრიგონომეტრიული სიმაღლე 3.150 დაიკავა. შეიქმნა საშიშროება, რომ მოწინააღმდეგე წარმატებას განავითარებდა, უფრო ღრმად შემოიჭრებოდა და საშუალება მიეცემოდა ზურგში მოქცეოდა არა მარტო გენერალ მაზნიაშვილის ნაწილებს, არამედ გენერალ ანდრონიკაშვილის შენაერთებსაც. საჭირო იყო სასწრაფოდ სიმაღლის დაბრუნება. გენერალმა მაზნიაშვილმა პოლკოვნიკ ვაჩნაძეს კონტრშეტევა და დაკარგული სიმაღლის დაბრუნება უბრძანა. წყაროთა ერთი ნაწილი (გენერალი მაზნიაშვილი, რევაზ გაბაშვილი) ადასტურებს სიმაღლის დაბრუნებას, ნაწილი (გენერალი კვინიტაძე, პოლკოვნიკი ჩხეიძე) - არა[41]. საბჭოთა რუსეთის კავკასიის ფრონტის სარდლობის ინფორმაციით სიმაღლე 3.150 მათ ხელშია. თუმცა იქვე აღნიშნულია, რომ ქართველების კონტრშეტევის შემთხვევაში სიმაღლის შენარჩუნება ვერ მოხერხდება[42]. ზუსტი ვითარების აღდგენა ამ ეტაპზე ვერ ხერხდება. სიმაღლე 3.150 რომც მოწინააღმდეგის ხელში ყოფილიყო ეს ბევრს არაფერს წყვეტდა ამ მიმართულებაზე.

უმძიმესი ბრძოლა მიმდინარეობდა მარცხენა ფრთაზე. დილის 7 საათზე მოწინააღმდეგის ქვეითი ნაწილები შეტევაზე გადმოვიდნენ. ქართული პოზიციებისკენ დაიძრა მოწინააღმდეგის ოთხი ჯავშანმატარებელიც. როდესაც მტერი ყარაჯალარის გადასარბენს მოუახლოვდა ქართველმა არტილერისტებმა ჯავშანმატარებლების მისამართით ცეცხლი გახსნეს. ამავე დროს მოწინააღმდეგის ქვეითი ჯარი ტყვიამფრქვევების ძლიერი ცეცხლის ქვეშ მოექცა, იძულებული გახდა შეტევა შეეჩერებინა და დაწოლილიყო. მოწინააღმდეგემ ყარაჯალარის გადასარბენის გავლა სცადა, მაგრამ ოთხი ქართული ბატარეის საარტილერიო ცეცხლის ქვეშ მოქცეული იძულებული გახდა უკან დაეხია. ჯავშანმატარებლების შეტევა სამჯერ განმეორდა. 11 საათისათვის, მიუხედავად ძლიერი საარტილერიო ცეცხლისა, მოწინააღმდეგემ ყარაჯალარის გადასარბენი გაიარა, თუმცა მისმა ჯავშანმატარებლებმა სერიოზული დაზიანებები მიიღეს. 14 საათზე ქართული პოზიციებიდან კვლა განახლდა საარტილერიო და ტყვიამფრქვევების ცეცხლი. 16 საათისათვის დაიწყო თოვა, ჩამოწვა ბურუსი, ძალიან აცივდა. სწორედ ამ დროს ოთხმა ქართულმა თვითმფრინავმა იერიში მიიტანა მტრის ჯავშანმატარებლებზე და ოცდაათამდე ბომბი ჩამოყარა. ბრძოლაში ქართული ჯავშანმატარებელიც ჩაერთო, მაგრამ მოწინააღმდეგის ძალიან დიდი უპირატესობის გამო ნავთლუღის მიმართულებით დაიხია. ნავთლუღის მიდამოები კი მოწინააღმდეგის ავიაციამ დაბომბა. ორხევის სანგრებში მყოფმა გვარდიელებმა მოწინააღმდეგის არაერთი იერიში მოიგერიეს, მაგრამ როდესაც დაახლოებით 17 საათისათვის სანგრებთან მტრის სამი ტანკი გამოჩნდა იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. გენერალმა ჯიჯიხიამ იმერეთის მე-2 ბატალიონს კონტრშეტევის განხორციელება დაავალა. ბატალიონის მეთაურის, აკაკი კვიტაიშვილის ინფორმაციით „ბატალიონმა წარმატებით აწარმოვა კონტრ-იერიში. ამ ბატალიონს შეუერთდნენ მეგრელები, რომლებიც სანგრების უკან, პატარა გორაკზე იყვნენ ჩასაფრებული. იმერლები

---

40 მიხეილ ბახტაძე, *1921 წლის ჰუსეთ-საქართველოს ომის საბჰძოლო მოქმედებების ისტოჰიიდან* (თბილისი 2013). გვ. 70-71.

41 მიხეილ ბახტაძე, *1921 წლის ჰუსეთ-საქართველოს ომის საბჰძოლო მოქმედებების ისტოჰიიდან* (თბილისი 2013). გვ. 72.

42 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 379.

და მეგრელები ყიჟინით შევარდნენ სანგრებში ამორეკეს იქიდან რუსები და დაედევნენ". ამ დროს რუსების ერთი ტანკი ხრამში გადავარდა და მწყობრიდან გამოვიდა[43].

სანამ ორხევის მიმართულებაზე მძიმე ბრძოლები მიმდინარეობდა, მოწინააღმდეგემ თავისი კავალერიით ჩვენი ჯარების მარცხენა ფრთის შემოვლა განიზრახა და სოფელ ლილოსთან გამოჩნდა. მთავარსარდალი იძულებული გახდა ამ მიმართულებით დაცვის კიდევ ერთი სექტორი გაეხსნა და მის უფროსად გენერალური შტაბის ოპერატიული სამსახურის უფროსი, პოლკოვნიკი ნიკოლოზ გედევანიშვილი დანიშნა. გენერალ ზაქარიაძის ინფორმაციით მას დაექვემდებარენ გვარდიის სამი ბატალიონი, მოხალისეები, არმიისა და გვარდიის ცხენოსანი რაზმები[44]. მოწინააღმდეგის მანევრს ქართულმა კავალერიამ უპასუხა პოლკოვნიკ ირაკლი ცაგურიას მეთაურობით. ცაგურია შემდგომში ასე იგონებდა ამ ამბავს, „24 თებერვალს ცხენოსანი ბრიგადა (სახალხო გვარდიის პოლკი და არმიის) სოფელ დიდ-ლილოსთან იდგა. გიორგი ხიმშიაშვილის წასვლის შემდეგ, მე როგორც უფროსი პოლკოვნიკი ავტომატურად პოლკის მეთაური გავხდი. სადილის შემდეგ, ჩვენი მზვერავებისგან შევიტყვე, რომ წითლების ცხენოსანი კოლონები წისქვილიდან შორიახლოს, დიდი ლილოს შემოვლით ავჭალისკენ მიდიოდნენ. ინფორმაცია სასწრაფოდ ეცნობა ბრიგადის შტაბს, ხოლო პოლკს ებრძანა სასწრაფოდ დაძრულიყო, რათა ბოლშევიკებისათვის ავჭალის დაკავებაში ხელი შეეშალა. გადავწყვიტე, საბჭოთა კავალერიის თამამ მანევრზე ჩვენი საკავალერიო იერიშით მეპასუხა. პოლკოვნიკი ერისთავი ისე დაიბნა, რომ მისი დანახვა საცოდაობა იყო. აზერბაიჯანში სამსახურის დროს, ძლივს გადაურჩა სისხლიან ჩეკისტებს და ეს ფსიქოლოგიური დათრგუნვა არ ტოვებდა. დიდი ლილოს შორიახლოს სახალხო გვარდიის პოლკი თავის ბელადს ვალიკო ჯუღელს შეხვდა, რომელსაც თან პოლკოვნიკი კარგარეთელი ახლდა - სახალხო გვარდიის ბატარეამ დიდი ლილოს მახლობლად მიგვატოვა და ერთი ყუმბარითაც კი არ დაგვეხმარა - მათმა მეთაურმა სასწრაფოდ უკან დაიხია ... ცხენოსანი ბატარეის არყოფნა მძაფრად იგრძნობოდა. მაღლობიდან, სადაც ჩვენი ბელადი ვალიკო ჯუღელი იდგა, შესანიშნავად ჩანდა ბოლშევიკების კავალერიის მოძრაობა. მისი ავანგარდი უკვე სოფელ ნორიოში შედიოდა - როგორც შემდეგ გაირკვა, მეწინავე რაზმები უკვე ავჭალაში იყვნენ. ბევრი არ მიფიქრია. ნებართვა ვალიკო ჯუღელს ვთხოვე, ამოვარჩიე ორი საუკეთესო ესკადრონი, 1-ლი და მე-4 და ისე, რომ ერისთავისთვის ნებართვაც არ მითხოვია, ჩორთით დავეშვი წისქვილისკენ, რათა არიერგარდისთვის შემეტია. ჩემი მანევრი ნათლად ჩანდა და ის წითელმა სარდლობამ შეამჩნია. სოფელ ნორიოსთან დავეწიე ბოლშევიკებს, მაგრამ სამწუხაროდ იერიშის დასაწყისშივე დავიჭერი თოფის ტყვიით"[45].

რაც შეეხება ავჭალას, მთავარსარდალმა 15:00-16:00 საათის შუალედში ავჭალის ადგილობრივი ხელისუფლებისაგან ინფორმაცია მიიღო, რომ მოწინააღმდეგის კავალერიამ დაიკავა სოფლები მამკოდა, გლდანი და თავად ავჭალაც. კვინიტაძე წერს, „იქ ჯავშანმატარებლით, შანიძის მეთაურობით, მოხალისეთა რაზმი გავაგზავნე, სადგურ ავჭალის განთავისუფლება და რკინიგზაზე თავისუფლად მიმოსვლის უზრუნველყოფა ვუბრძანე"79. გენერალური შტაბის უფროსის, ალექსანდრე ზაქარიაძის ინფორმაციით ავჭალაში ორი ჯავშანმატარებელი გაიგზავნა ვალოდია გოგუაძის მეთაურობით. ავჭალიდან მოწინააღმდეგის განდევნა მოხერხდა[46].

მთელი დღის ბრძოლის შემდეგ მოწინააღმდეგემ ფაქტობრივად ვერსად ვერ გაარღ-

[43] მიხეილ ბახტაძე, 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან (თბილისი 2013). გვ. 73.

[44] ლექსანდრე ზაქარიაძე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა „მხედარი" (თბილისი 1994) № 1-4 გვ. 626.

[45] მიხეილ ბახტაძე, *პოლკოვნიკი ირაკლი ცაგურია*. ჟურნალი „ქართული ემიგრაცია" № 3(6) თბ. 2015 გვ. 13

[46] მიხეილ ბახტაძე, *1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან* (თბილისი 2013). გვ. 79.

ვია ქართული შეიარაღებული ძალების თავდაცვითი პოზიციები. ყველა შეტევა მოგერიებულ იქნა. თბილისის დატოვებაზე არავინ არავინ ფიქრობდნენ. ამას თუნდაც 24 თებერვალს პრესაში გამოქვეყნებული განცხადება მოწმობს, რომელიც იუწყებოდა, რომ მოხალისედ ჩაწერილთათვის 25 და 26 თებერვალს საწვრთნელი სროლები ჩატარდებოდა[47].

24 თებერვალს, საღამოს მთავრობის თავმჯდომარე შტაბში მივიდა. ნოე ჟორდანიას ადიუტანტი კოტე იმნაძე იგონებდა, „მთავრობის თავმჯდომარე ჩემი თანხლებით ყოველ დღე შედიოდა რამდენჯერმე მთავარ შტაბში, სადაც ეცნობოდა ფრონტის მდგომარეობას. იმ საბედისწერო დღეს 1921 წ. 24 თებერვალს, რვა საათი სრულდებოდა შტაბში რომ დავბრუნდით. იქ დაგვხვდა შემდეგი პირები: მთავარსარდალი ღენ. კვინიტაძე და შტაბის ოპერატიული განყოფილების უფროსი პოლკოვნიკი გედევანიშვილი ... დაახლოებით ცხრა საათი იქნებოდა, საკავშირო-საინფორმაციო განყოფილებაში რომ შევედი. აქ აპარატები განუწყვეტლივ მუშაობაში იყო. სწორედ იმ დროს მომიხდა აპარატებში შესვლა, როდესაც ღენ. ჯიჯიხიას (ვაზიანის ფრონტი) დასრულებული ჰქონდა მთავარსარდლისათვის პატაკის გადმოცემა. ეს პატაკი - რომ ბოლშევიკების ტანკები იძულებული გავხადეთ ჩვენი სანგრები მიეტოვებინათ, გარღვეული ხაზი აღდგენილია და გვარდიელთა სულისკვეთება მტკიცეა _ როგორც ფრიად სასიხარულო ამბავი, მინდოდა რა თვითონ შემეტანა მთავრობის თავმჯდომარისა და მთავარსარდლისათვის, გამოვართვი მიმღებ მხედარს და შევუტანე აღნიშნულ პირთ. გაეცნო რა ღენ. ჯიჯიხიას პატაკს ღენ. კვინიტაძე, კვლავ თამბაქოს თამბაქოზე წევით მიუბრუნდა ისევ კედლის რუკას და ჩაილაპარაკა: „ვსიო რავნო" ... რამდენიმე წუთის შემდეგ უეცრად შემოტრიალდა, თითქოს კედელს მოწყდაო, გაექანა მთავრობის თავმჯდომარისაკენ და განუცხადა „ია ოტსტუპაიუ", ეს ორი სიტყვა იქ მყოფთ მეხივით დაატყდათ თავზე. მთავრობის თავმჯდომარემ და მის გვერდით მდგომ პოლკ. გედევანიშვილმა რუკაზე ჩაქინდრული თავი მაღლა ასწიეს და გაუსწორეს მთავარსარდალს. მთავრობის თავმჯდომარემ სათვალე მოიხსნა და გაოცებული გამომეტყველებით შეეკითხა მთავარსარდალს - როგორ, რა მოხდა ... უკან დახევა აუცილებელია?! - დიახ!.. გესმით ასეთი ნაბიჯის პასუხისმგებლობა და ღებულობთ ამ პასუხისმგებლობას თავზე? - დიახ ... და შეუდგა ამ მოულოდნელი გადაწყვეტილების დასაბუთებას შემდეგი სახით: კახეთიდან მოყოლებული ვიდრე მანგლისამდე ფრონტი 90 კილომეტრით გამიგრძელდა. არამც თუ რეზერვები არ მყავს დაქანცულ-დაზიანებული ჯარის შესავსებათ - პირიქით. მთელი რიგი „პუსტიე პროსტრანსტვა"... ამავე დროს მტრის ცხენოსანი ჯარი დაეშვა დიღომით და გამოჩნდა ზურგში. კოჯორით საბურთალოსაკენ მიემართება. ამავე დროს ვაზიანიდანაც გარს მივლიან. ადვილი შესაძლებელია მტერმა ავჭალა დაიკავოს და უკან დასახევი გზა მოგვიჭრას. უკან დახევით და მცხეთის ხეობის დაკავებით ფრონტს შევამოკლებ ორი კილომეტრით. აქ შევძლებ ჯარის გადაჯგუფებას და სათანადო რეზერვის შექმნას. აქვე დავამარცხებ მტერს, კვლავ დავიკავებ თბილისს. რის შემდეგ საშუალება მომეცემა დამარცხებული მტრის დევნისა და სავსებით განადგურებისა. ათი საათი სრულდებოდა - და დაუმატა: თქვენ განკარგულებაშია ბატონო თავმჯდომარე ორი საათი. მე ვიწყებ უკან დახევას ღამის 12 საათზე"[48].

თბილისთან ბრძოლის ანალიზის დროს, რა თქმა უნდა აუცილებელია მთლიანად საქართველოში და მთელს კავკასიაში არსებული ვითარების განხილვა. 1921 წლის თებერვალში რუსეთმა საქართველოს წინააღმდეგ შეტევა ხუთი მიმართულებიდან აწარმოა. წითელი და ფოილოს ხიდებისა და ზაქათალის მხრიდან მე-11 არმია შემოიჭრა, შავი ზღვის გაყოლებით ქალაქ გაგრაზე მე-9 არმიის 31-ე დივიზია მოდიოდა, მამისონის უღელტეხილით 33-ე დივიზიის 98-ე ბრიგადა უტევდა და რუსეთის შეიარაღებული ძალების ერთი ნაწილი დარიალის

---

[47] გაზეთი „სახალხო საქმე" 24/II 1921.

[48] „ნოე ჟორდანია, *ჩემი წარსული*. (თბილისი 1990) გვ. 123.

ხეობით მოიწევდა. უნდა აღინიშნოს, რომ მე-11 არმიის გარდა, ყველა სხვა შენაერთი, მხოლოდ მეორეხარისხოვანი, დამხმარე დარტყმების განსახორციელებლად იყო გამიზნული. მთავარსარდალი კვინიტაძე სრულიად მართებულად ფიქრობდა, რომ ჯერ მე-11 არმია უნდა დაემარცხებინა და შემდეგ გამონთავისუფლებული ძალებით დანარჩენ მიმართულებებზეც დაამარცხებდა მტერს.

მართალია 24 თებერვლის მდგომარეობით 31-ე დივიზიის ნაწილებს გაგრა აღებული ჰქონდათ და წინ მოიწევდნენ, მაგრამ ქართული შენაერთები მათთან ბრძოლას განაგრძობდნენ და სერიოზულ წინააღმდეგობას უწევდნენ. მოგერიებული იყო მოწინააღმდეგის პირველი იერიში დარიალის მხრიდან. 33-ე დივიზიის 98-ე ბრიგადამ კი მამისონის უღელტეხილი მხოლოდ 25 თებერვალს გადმოლახა. ამდენად თბილისის დატოვების მომენტისათვის, სხვა მიმართულებებზე ზოგადი ვითარება რუსეთის ჯარების შემოჭრის თვალსაზრისით არ იყო კატასტროფული და ყველაფერს თბილისისათვის მიმდინარე ბრძოლა განაპირობებდა. დედაქალაქთან მოწინააღმდეგის დამარცხების შემთხვევაში, სხვა მიმართულებზე შემოჭრილი მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა სირთულეს არ წარმოადგენდა.

ბუნებრივია, დიდ მნიშვნელობა ჰქონდა თურქეთის პოზიციას, რომელმაც 22 თებერვალს საქართველოს მთავრობას ართვინისა და არდაგანის ოლქების დაცლა მოსთხოვა. მთავრობა შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე იძულებული იყო ეს მოთხოვნა შეესრულებინა. თურქებმა ეს ტერიტორია დაიკავეს და იმ მომენტში საქართველოს სხვა მხარეებზე პრეტენზია არ განუცხადებია[49].

25 თებერვალს 02 საათსა და 45 წუთზე კავკასიის ფრონტის სარდალი გიტისი დირექტივას უგზავნის ჰეკერს და მოითხოვს: 24 თებერვლის შეცდომების თავიდან აცილებას, შენაერთების მოქმედებების კოორდინაციას და რაც მთავარია მარჯვენა ფლანგზე კავალერიის გააქტიურებას[50]. ამ დროისათვის კი ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა მთავარსარდლის, ბრძანების თანახმად პოზიციების დატოვება დაიწყეს.

შექმნილი მდგომარეობის გათვალისწინებით მთავარსარდალმა მცხეთიდან გორის მიმართულებით უკან დახევის გადაწყვეტილება მიიღო.

ამასობაში კი საბჭოთა რუსეთის XI არმიის შენაერთები თბილისს იკავებდნენ. ველიკანოვის ინფორმაციით მისმა ქვედანაყოფებმა თბილისი 12 საათსა და 15 წუთზე დაიკავეს[51]. ხოლო უკვე 12 საათსა და 30 წუთზე კავკასიის ფრონტის სარდალი გიტისი მოსკოვში აგზავნის ცნობას თბილისის აღების შესახებ[52].

იმავე დღეს IX არმიამ ლიხნი აიღო, ხოლო 33-ე დივიზიის 98-ე ბრიგადამ მამისონის უღელტეხილი გადმოლახა.

26 თებერვალს დილის 8-9 საათზე მთავარსარდალი უკვე გორში იყო. ამ ქალაქში ქართული ჯარი ორი დღე იყო გაჩერებული. მოწინააღმდეგე სერიოზულ შეტევას არ ახორციელებდა. მხოლოდ მისი ცალკეული მცირერიცხოვანი, სავარაუდოდ სადაზვერვო, ნაწილები თუ გამოჩდებოდნენ. გორში ორდღიანი ყოფნის შემდეგ უკან დახევა ხაშურის მიმართულებით გაგრძელდა.

27 თებერვალს მე-9 არმიის ნაწილებმა გუდაუთა აიღეს. ქართულმა შენაერთებმა ახალ ათონთან თავდაცვითი ზღუდე შექმნეს და პოზიციები დაიკავეს[53].

28 თებერვალს გენერალი კვინიტაძე უკვე ხაშურში იყო და ცდილობდა ქართული შეია-

---

49 ლევან თოიძე *„ინტეხვენციაც, ოკუპაციაც, ძაღდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობხივი ანექსიაც. ხუსეთ-საქახთველოს 1921 წღის თებეხვაღ-მახტის ომის შეფასებისათვის”* (თბილისი 1991) გვ. 110-111.

50 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 379.

51 გაზეთი „კომუნისტი” № 2 3/III-1921.

52 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). გვ. 379.

53 ნოდარ დარსანია, *მე-9 წითელი ახმია და 1921 წლის თებერვალ-მარტის მოვლენები აფხაზეთში*. საისტორიო ძიებანი 1. 1998. გვ. 139.

რაღებული ძალების წესრიგში მოყვანას და კონტრშეტევისათვის მომზადებას.

მძიმე ბრძოლებს აწარმოებდნენ ქართველი მეომრები აფხაზეთშიც. საბჭოთა მონაცემებით ახალი ათონის პოზიციებს 2000 მეომარი იცავდა. მათ 25 ტყვიამფრქვევი და 2 ზარბაზანი ქონდათ[54]. 1 მარტს მოწინააღმდეგე ახალი ათონის პოზიციებს მოუახლოვდა. 2 მარტს კი შეტევაზე გადმოვიდა. რუსებმა სოფელ ანუხვადან ჩვენი თავდაცვითი ზღუდის მარჯვენა ფლანგის შემოვლა სცადეს, მაგრამ ჩანაფიქრი ვერ განახორციელეს. 3 მარტს გენერალ ართმელიძის შენაერთები კონტრშეტევაზე გადავიდნენ და თავგანწირვით ეკვეთნენ მტერს. ქართველების შეჩერების მიზნით მოწინააღმდეგ კვლავ სცადა ჩვენი მარჯვენა ფლანგის შემოვლა. ამჯერად რუსებმა თავისი ჩანაფიქრის შესრულება შეძლეს. ქართული ნაწილები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. IX არმიის ნაწილებმა, თავისი დიდი რიცხობრივი უპირატესობის წყალობით, ახალ ათონთან არსებული თავდაცვითი ხაზი გაარღვიეს და მდ. გუმისთაზე გავიდნენ[55].

XI წითელი არმიის შენაერთები უკანდახეული ქართული ჯარის დევნას არ ჩქარობდნენ. გორი მათ მხოლოდ 3 მარტს დაიკავეს.

3 მარტს გენერალმა კვინიტაძემ „ჯარები გადააჯგუფა და გასცა ბრძანება: 4 მარტს დილის შვიდ საათზე არმია შეტევაზე უნდა გადასულიყო.[56]" ქართული შეიარაღებული ძალების კონტრშეტევა 4 მარტს დილით დაიწყო. „მოწინააღმდეგის ნაწილები ... საარტილერიო ცეცხლის დახმარებით უკუაგდო მაზნიაშვილის ცენტრალურმა დაჯგუფებამ, ხოლო მეცხე ლეგიონმა დაიკავა სატივე. წარმატებით ვითარდებოდა მოვლენები, სუმბათაშვილისა და კონიაშვილის საბრძოლო უბნებზე ... მარცხენა ფლანგზე წარმატებული გამოდგა გვარდიელების შეტევა, მათ ფლანგიდან შემოუარეს მოწინააღმდეგეს, რომელიც უკვე ზარბაზნებს ტოვებდა ბრძოლის ველზე და გარბოდა, თუმცა დაბინდებამდე მტრის ზურგში გასვლა ვერ მოხერხდა ... როგორც ჩანს ქართველთა წარმატება იმდენად სერიოზული იყო, რომ მეთერთმეტე არმიის მეთაურმა თითქმის უკანასკნელი ძალები გადაისროლა ხაშურისკენ ... როგორც კვინიტაძე იხსენებს, გენშტაბის მაღალჩინოსნები მოწინააღმდეგის მოსალოდნელი განადგურების გამო, სიხარულით ხელებს იფშვნეტდნენ ... მაგრამ ამ სასიხარულო განწყობას 5 მარტის ღამის პირველ საათზე გენ. კონიაშვილის შეტყობინებამ ცივი წყალი გადაასხა. გენერალმა მთავარსარდალს უპატაკა, რომ გვარდიამ თვითნებურად, ბრძოლის გარეშე მიატოვა პოზიციები და სურამისკენ დაიხია ... გვარდიელთა უკანდახევა მტერმა შენიშნა და თავისი ნაწილები ჩრდილოეთისაკენ დაძრა ... მოწინააღმდეგე უკვე თვითონ უვლიდა ქართველთა ფლანგს და ახლა ქართული ჯარი ექცეოდა ალყაში. ამიტომ მთავარსარდალი იძულებული გახდა სამხედო ნაწილები უკან, ლიხის ქედისაკენ დაეხია."[57]

დამატებითი ძალებით გაძლერებულმა მტერმა 6 მარტს უღელტეხილს შეუტია.

რთული ვითარება იყო აფხაზეთის ფრონტზეც. 4 მარტს მტერმა სოხუმი აიღო.

ქართული შენაერთები უკან დახევას განაგრძობდნენ. 5 მარტს ისინი მდ. კოდორის მარცხენა სანაპიროზე გადავიდნენ და ხიდი ააფეთქეს[58].

7 მარტს მტერმა ბორჯომი აიღო, ხოლო აფხაზეთის ფრონტზე ოჩამჩირე დაიკავა. იმავე

---

54 История Абхазской АССР (Сухуми 1983). გვ. 75

55 ნოდარ დარსანია, *მე-9 წითელი არმია და 1921 წლის თებერვალ-მარტის მოვლენები აფხაზეთში.* საისტორიო ძიებანი 1. 1998. გვ. 140

56 დიმიტრი სილაქაძე. ოსიაურის ბრძოლა (რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომი) ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები I 2011 წ. გვ. 250-251

57 იქვეე,. გვ. 252-254

58 История Абхазской АССР (Сухуми 1983). გვ. 75

დღეს ქემალისტების შენაერთები ახალციხეში შევიდნენ. მთავარ მიმართულებაზე XI არმიის მეწინავე ნაწილებმა 20 საათსა და 50 წუთზე დაიკავეს სადგური წიფა.

8 მარტს IX არმიის შენაერთები მდ. ენგურს მოადგნენ, ხოლო XI არმიის ნაწილები 17 საათზე ახალციხეში შევიდნენ . ქემალისტებმა ქალაქი დატოვეს და არდაგანისკენ დაიხიეს.

9 მარტს IX არმიის ნაწილები ზუგდიდში შევიდნენ.

10 მარტსვე XI არმიის მეწინავე ნაწილები ქუთაისს მიუახლოვდნენ და ორსაათიანი ბრძოლის შემდეგ 17 საათზე ქალაქი დაიკავეს[59]. ერთ-ერთმა უკანასკნელმა, მოწინააღმდეგის ტყვიების ქვეშ ქალაქი გენერალმა ანდრონიკაშვილმა დატოვა.

11 მარტს გენერალმა ანდრონიკაშვილმა მაზნიაშვილს აცნობა, რომ ევაკუაცია დამთავრებულია და ხვალ დილიდან უკვე შეუძლია უკან დაიხიოს.

11 მარტსვე ქემალისტების საჯარისო ნაწილები ყაზიმ ქარაბექირის მეთაურობით ბათუმში შემოვიდნენ.

12 მარტს დილით ადრე მაზნიაშვილმა უკან დახევა დაიწყო. დილის 8 სა-ათ¬ზე მდ. რიონზე გადავიდა, ხიდი ააფეთქა და სადგურ საჯავახოზე პოზიციები დაიკავა.

13 მარტს მთავარსარდალი კვინიტაძე ბათუმში ჩავიდა, სადაც უკვე იმყოფებოდნენ მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების წევრები. 13 მარტს 20 საათზე მტერმა ფოთი აიღო[60].

ამის შემდეგ მოწინააღმდეგეს აქტიური სამხედრო ოპერაციების თითქმის აღარ უწარმოებია. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ბათუმში ქემალისტების სამხედრო ნაწილები იმყოფებოდნენ. საბჭოთა ხელისუფლებას კი მათთან ღია და პირდაპირი შეტაკება არაფერში ჭირდებოდა, იმ ფონზე როდესაც მოსკოვში მოლაპარაკებები მიმდინარეობდა. 1921 წლის 16 მარტს მოსკოვში ხელი მოეწერა ხელშეკრულებას საბჭოთა რუსეთსა და ქემალისტებს შორის, რომლითაც დადგინდა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვარი.

17 და 18 მარტს ქუთაისში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წარმომადგენელს გრიგოლ ლორთქიფანიძესა და საქართველოს რევკომის წევრ მამია ორახელაშვილს შორის შემდგერი მოლაპარაკების შედეგად სამხედრო მოქმედებები შეწყდა[61].

1921 წლის ომში დამარცხებით საქართველომ დაკარგა არა მარტო დამოუკიდებლობა, არამედ ტერიტორიებიც, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლებამ მეზობელ სახელმწიფოებს გადასცა. საქართველო 70 წლით აღმოჩნდა ერთ-ერთი ყველაზე საშინელი იმპერიის შემადგენლობაში და ამის შედეგები დღესაც კი ხელშესახებია.

---

59 გაზეთი „კომუნისტი" № 11 15/III-1921.

60 მიხეილ ბახტაძე, *1921 წლის ჰუსეთ-საქართველოს ომის საბჰძოღო მოქმედებების ისტოჰიიდან* (თბილისი 2013). გვ. 79.

61 გაზეთი „კომუნისტი" № 16 22/III-1921.

Mikheil Bakhtadze

The Conquest of South Caucasus by Soviet Russia (1920-1921)

On March 22, 1920, the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Soviet Russia, S. Kamenev, signed a directive that planned to launch an attack toward Baku after occupying the Terek region. The first point of the directive stated that military actions should not begin against Georgia[62].

On April 15, 1920, the Minister of Foreign Affairs of the Azerbaijan Republic, Khan-Khisk sent a note to the Peopleɜs Commissar for Foreign Affairs of Soviet Russia, Chicherin, expressing concern about the concentration of Soviet Russian military units near the border[63].

On April 21, 1920, the Commander of the Caucasian Front, M. Tukhachevsky, issued an order to begin the attack on Azerbaijan on April 27. The military operation aimed to capture the city of Baku and the Baku Governorate[64]. On April 23, M. Tukhachevsky issued a new order, establishing that the ultimate goal of the military operation was the complete occupation of Azerbaijan[65].

The Georgian government was fully aware of the dangers posed if Soviet Russia were to occupy Azerbaijan. Therefore, Georgia was ready to assist its ally. To better understand the situation, a Georgian military delegation, led by General Giorgi Kvinitadze, was sent to Baku on April 20. The delegation also included: General Kirile Kutateladze, the commander of the Georgian Armed Forces artillery, and General Giorgi Takaishvili, the head of the Georgian engineering forces. Here is how General Kvinitadze later described his stay in Baku and the impressions he received there: „On April 20, I left for Baku... General Mehmandarov, with whom I had established a very good relationship, asked me to clarify the number of troops Georgia would send to assist him in case of a war with the Bolsheviks in Azerbaijan. I explained that it would depend on the situation at hand, i.e., where the Bolsheviks would strike and what military-strategic plan the military-alliance council would devise. It was possible that Georgia's entire army would move into Azerbaijan, or conversely, the whole Azerbaijani army might be forced to fight in Georgia".[66]

Theoretically and practically, Soviet Russia could have invaded the South Caucasus in two ways: along the Caspian Sea, from Petrovsk (now Makhachkala) to Baku, or along the Black Sea, with an attack from Sochi to Sokhumi. For this reason, General Kvinitadze remarked to General Mehmandarov that the outcome depended entirely on „where the Bolsheviks would concentrate their main assault". However, the more likely target was Baku. Several factors influenced this possibility: Baku was a centre of oil production, the Azerbaijani army was much weaker than the Georgian one, Bolshevik influence was far stronger in Baku than even in Tbilisi, the Caspian Sea Red Fleet posed a serious threat, and the existence of the Petrovsk-Baku railway line provided the opportunity to use armoured trains.

The dispatch of the Georgian delegation back home coincided almost exactly with the beginning of the Soviet Russian XI Army's offensive. On the morning of April 27th, at 00:05, four armoured trains ("III International", „Red Dagestan", „Timofey Ulyantsev", and „Red Astrakhan") departed towards Baku. By 23:00, the Bolsheviks had already reached the Baladzhari station.

---

62 Директивы главного командования Красной армии (1917-1920). Сборник документов. (Москва 1969) p. 736.

63 Азербайджанская демократическая республика (1918-1920). Внешняя политика (Документы и материалы), (Баку, 1998) p. 510.

64 Директивы главного командования p. 301.

65 Директивы главного командования p. 302.

66 Giorgi Kvinitadze, *My Memories, Vol. 1* (Tbilisi, 1998) pp. 146-147..

On the same morning (April 27), the Bolsheviks began their operations within Baku itself. They occupied the railway station, post-telegraph office, radio station, key oil refineries, and police precincts. The Baku garrison switched allegiance to the Revolutionary Committee (Revkom). The Caspian Sea Fleet[67] also supported the Revkom. At that time, the largest and most capable portion of Azerbaijan's army was located in Karabakh, where military operations had resumed at the end of March. There is a theory, probably not without merit, that the Armenians' decision to renew hostilities in Karabakh was done in coordination with the leadership of Soviet Russia. This tactic aimed to facilitate the capture of Baku by the XI Army[68].

The political elite of Azerbaijan, convened to discuss the situation, did not support the proposal to leave Baku, relocate to Ganja, and continue fighting the Bolsheviks. At 23:00, the Azerbaijan parliament (1 vote against, 3 abstained, and 3 did not participate in the vote) made the decision to transfer power to the Revkom.[69]

On the morning of April 28th, at 4:00, the Soviet armoured trains were already in Baku. The following day, on April 29th, the government of Georgia declared partial mobilization. At the same time, martial law was declared in Tbilisi, Sighnaghi, Telavi, Borchalo, Tianeti, Dusheti, Gori, Akhaltsikhe, and Akhalkalaki districts. This decision was entirely natural, as after the conquest of Azerbaijan, the invasion of Georgia by the 11th Army was a very real threat.

On May 1st, 1920, the armoured trains and the leading units of the 32nd Division of the XI Army entered the city of Ganja. The most serious resistance from the Azerbaijani military units was encountered near Ganja, but they were unable to prevent the advance of the Soviet forces.[70] On that same day, the first small-scale clashes flared on the Georgia-Azerbaijan border. At the outset of the fighting, the enemy clearly had the upper hand. They captured the Red Bridge and advanced several versts into Georgian territory.

The early successes of the Bolsheviks seemingly left some of them optimistic. On May 4th, S. Orjonikidze wrote to Lenin and Stalin in Moscow, stating that everything was going well and that he would be in Tbilisi no later than May 12th: „The events are unfolding in such a way that we hope to be in Tiflis by the twelfth at the latest. Everything is arranged for this. It is expected to proceed flawlessly"[71] ("События развертываются так, что не позже двенадцатого надеемся быть в Тифлисе, для этого все сделано. Пройдет блестяще".) Alongside the battle that began on May 1st near the Red Bridge, plans were being made to incite unrest in Tbilisi as well.

Interestingly, on May 4th, the British Foreign Secretary, Earl Curzon, sent a note to the People's Commissar for Foreign Affairs of the RSFSR, Chicherin, and in this note, among other things, he mentioned the following: „These issues may only be discussed between us after the complete cessation of hostile actions both in Crimea and on the borders of the Caucasian states, where your troops are fighting against British forces or friends of Great Britain... The only means for the successful restoration of peace is a guarantee of renouncing further attacks" ("Эти вопросы могут послужить предметом обсуждения между нами лишь после полного прекпащения враждебных действии как в криму, так и на границах кавказских государств, где ваши войска ведут борьбу с британскими войсками или же с друзьями Великобритании ... Единственным средством для успешного восстановления мира является гарантия отказа от дальнейших нападений").[72] The

---

67 Азербайджанская демократическая республика p. 120.

68 Азербайджанская демократическая республика p. 113.

69 Азербайджанская демократическая республика p. 121.

70 Азербайджанская демократическая республика p. 123.

71 Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

72 Documents of the Foreign Policy of the USSR. Vol. 2, Moscow, 1958, p. 504.

only Caucasian state with which Soviet Russia was at war on May 4th, 1920, was Georgia. Earl Curzon was essentially directly demanding that Moscow cease military operations against Georgia. On May 5th, Chicherin sent a response to the British Foreign Secretary, where he blatantly lied, stating that Soviet military actions in the Caucasus had been suspended. He also mentioned that Moscow had reached out to neighbouring states to begin peace negotiations. The People's Commissar for Foreign Affairs further noted that the Soviet government was prepared to consider British special interests in the Caucasus if Britain made them known.[73]

At that time, Grigol Uratadze was conducting negotiations in Moscow. The leadership of Soviet Russia was clearly delaying the talks and waiting for the development of events. On May 5th, a telegram sent from Moscow to Orjonikidze ordered Soviet forces to pull back from the borders of Georgia, as it was possible that an agreement with Georgia could be reached: „The Central Committee obliges you to withdraw the troops from the borders of Georgia to the border and refrain from advancing on Georgia. After negotiations with Tiflis, it is clear that peace with Georgia is not excluded..." ("ЦК обязывает Вас отвести части от пределов Грузии к границе и воздержаться от наступления на Грузию. После переговоров с Тифлисом ясно, что мир с Грузией не исключен..."). The response received angered Orjonikidze further: „I am amazed at how you believe the false statements of Gegechkori... We all consider the saving of the doomed Georgian Menshevik government an irreparable mistake, but there is no need to say that all your orders will be carried out by us very precisely and relentlessly... In my opinion, if the international situation forces us to engage in this comedy, at the very least we must demand that they declare Soviet power" ("Меня поражает, каким образом вы верите лживым заявлениям Гегечкори ... Мы все считаем спасение погибающего Грузинского меньшевистского правительства непоправимой ошибкой, но нечего говорить, что все ваши распоряжения будут выполняться нами очень точно и непреклонно ... По-моему, если международная обстановка навязывает нам эту комедию, то по крайней мере необходимо потребовать от них объявления Советской власти"). Stalin tried to calm Orjonikidze, stating: „The situation is such that we should not rush into turning Georgia into a Soviet republic right now, in any case, in a few months, if the Communists are legalized, it will become Soviet anyway" ("Обстановка такая, что сейчас торопиться с Грузией в смысле превращения ее в советскую мы не должны, все равно через несколько месяцев, если коммунисты будут легализованы, она и так станет советской").

At this time, the main opponent for Soviet Russia was Poland. After capturing Kyiv, the Poles managed to cross the left bank of the Dnieper River and establish a bridgehead about 15 kilometres deep. The situation on the Western Front was catastrophic. The Soviet government was facing serious problems due to Baron Wrangel. He was able to defeat several Red Army divisions and moved military operations out of the Crimea, into northern Tavria. Wrangel's actions were far more dangerous and threatening to the Soviet government than the battles in the South Caucasus. It should be noted that battles were also taking place in Northern Caucasia.

In the prevailing situation, the leadership of Soviet Russia decided to sign a treaty with Georgia, and on May 7, this document was indeed signed. Nevertheless, battles along Georgia's southeastern border did not cease.

On May 8 and 9, the main battles continued in the area of Red Bridge. The arrival of additional Georgian armed forces to the region of the Red Bridge began on the evening of May 8 and continued in the following days. These forces were mainly battalions from the People's Guard. On May 9, the Georgian side launched a counteroffensive, which successfully continued the next day as well.

In addition to Red Bridge, Soviet Russian forces had positions at Babqairi (also known as Babaqiri/Babaqari) and Tarsi heights, from which their expulsion was a much more difficult task.

[73] Документы внешней политики СССР. Т.2 (Москва 1958) p. 503.

During the battles on May 10 and 11, the enemy was retreating, but military operations were still ongoing on Georgian territory.

On May 12, a powerful strike was carried out, resulting in the enemy withdrawing from Georgia's borders. The Georgian armed forces captured the Red Bridge and strategic heights: the Babqairi ridge and Mount Tarsi[74]. On the morning of May 13, Georgian units, once again divided into two columns - right and left – continued their offensive. Military operations were now taking place on Soviet Azerbaijan's territory. Both columns were led by General Jijikhia. The Georgian side was preparing for a major offensive. However, the commander-in-chief, General Kvinitadze, received orders from the chairman of the government in Tbilisi to halt the attack. „I had already issued orders for the troops to launch an offensive the next day, May 19. Military Minister and I were in Sadakhlo on May 18. On that day, I received a brief dispatch from the chairman of the government, instructing me to cease military actions and begin peaceful negotiations with the enemy".[75]

The temporary truce was signed on May 26. Negotiations continued for a final agreement, and the „peace treaty between Azerbaijan and Georgia was signed at 10 p.m. on June 12."[76]

In the second half of 1920, the situation in Armenia became significantly more complicated. In the autumn, war began with the Kemalists, which developed very unsuccessfully for Armenia. On September 13, the 30,000-strong army of the Kemalists, led by Kazim Karabekir, launched an offensive[77]. On October 30, Karabekir's forces captured Kars, and on November 7, they took Alexandropol.[78] On November 13, in agreement with the government of the Democratic Republic of Armenia, Georgian armed forces took control of the entire Lori Neutral Zone for three months.

A relevant treaty was also signed between the two countries.

"Due to the attack of the Angora government's army on the Republic of Armenia and the created threat to the neutral zone and Georgia itself, upon the proposal of the Georgian government, the representatives of both governments - from Georgia: Minister of Military Affairs G.S. Lortkipanidze, Deputy Minister of Foreign Affairs K.V. Sabakhtarashvili, and from Armenia: S.G. Mamikonian, T.A. Bekzadian, and S.A. Khachaturian - signed the following treaty:

1. At the proposal of the Georgian government, the Armenian government agrees to allow Georgian troops to enter the neutral zone.

2. The presence of the Georgian army in the neutral zone does not grant any additional rights over this territory.

3. The administration remains based on previous principles.

4. All necessary supplies for the army will be purchased at market prices, without requisition.

5. In case of necessity, Armenian refugees will be allowed into the neutral zone, up to 10,000 individuals.

6. The government of Armenia and its institutions' state property must be transferred without obstruction to the neutral zone. At the same time, the property remains the property of the Republic of Armenia and, upon its request, must be returned.

7. To monitor the precise implementation of the treaty, the government of Armenia will assign a special representative to the Georgian command in the neutral zone.

---

74 Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

75 Newspaper *Sakartvelos Respublika* №104; 12/V 1920.

76 Giorgi Kvinitadze, *My Memories*, vol.2 p. 171.

77 Newspaper *Sakhalkho* Sakme №850, 15/VI 1920.

78 Werner Zürer, Kaukasien 1918-1921, (Düseldorf, 1978) p. 427.

8. This treaty is valid for three months, after which it may be extended by mutual consent. If no new agreement is reached, the treaty will become void, and the troops will return to their previous positions.

9. The treaty is effective immediately upon signing and is drawn up in two copies, both with joint signatures.

November 13, 1920, Tbilisi".[79]

This decision practically meant the salvation of the population living in this area from the anticipated occupation by the Kemalists.

On November 29, in the city of Ijevan, the Armenian Bolsheviks declared the establishment of Soviet power. The government of the Republic of Armenia decided not to resist the Bolsheviks. The former head of the Armenian government, Kajaznuni, wrote, „There were two reasons for this. First, even if we had wanted to, we couldn't have opposed it. Second, we hoped that the Soviet government, backed by Russia, would establish order in the country".[80] On December 2, the government of the Republic of Armenia announced that it would „transfer full military and civil authority to the Commander-in-Chief". General Dro was appointed to this position. In turn, he, together with the representative of Soviet Russia in Yerevan, Silin, issued an order declaring the establishment of Soviet power in Armenia.[81]

After the establishment of Soviet power in Armenia, it was yet another step towards consolidating Soviet Russia's de facto dominance in the South Caucasus. With Soviet power established in Azerbaijan and Armenia, the only remaining independent state in the region was the Democratic Republic of Georgia.

On December 12, 1920, shortly after the establishment of Soviet power in Armenia, Sergo Orjonikidze sent a letter to Lenin and Stalin requesting the start of military operations against Georgia. The letter stated: „The situation in Georgia is such that we will easily be able to handle it. There will be uprisings in the Borchalo district,[82] in Abkhazia, Adjara, and Dusheti. I inform you of this once again and await your instructions".[83]

On January 6, 1921, Sergo Orjonikidze informed Moscow, „Georgia has finally become the headquarters of the global counter-revolution in the Near East... I consider it necessary to once again emphasize the approaching deadly threat to the Baku region, which can only be avoided by the Bolshevization of Georgia".[84] There was no actual threat to Baku, but Orjonikidze was doing everything to expedite the occupation of Georgia. Stalin actively supported him in this effort. On January 24, Stalin wrote to the members of the Central Executive Committee (CEC), „We must immediately give the corresponding directive to the Revolutionary Military Council of the Republic. It is necessary to start preparing for the military intervention in the Caucasus. At the same time, a directive must be given to Orjonikidze to prepare an uprising in the well-known areas of Georgia".

The recognition of the Georgian Democratic Republic by the Allied Powers on January 27, 1921 likely accelerated Soviet Russia's decision to invade Georgia. Moscow must have realized that the longer they delayed the war against Georgia, the more problems could arise. Therefore, they decided to hasten the events.

---

79 Werner Zürer, Kaukasien 1918-1921, (Düseldorf, 1978) p. 436.

80 Georgian Central State Historical Archive (GCHSA), Fund 1836, Entry 1, Case 200, Sheet 5.

81 Firuz Kazamzadeh, *The Battle for Transcaucasia 1917-1921*, (Tbilisi 2016) p. 358.

82 Firuz Kazamzadeh, *The Battle for Transcaucasia 1917-1921*, (Tbilisi 2016) p. 360.

83 The Same Lori's Neutral Zone.

84 Счастье на штыках. Секретная борьба в большевистском руководстве по поводу «советизации» Закавказья. Исторический альманах „Лабиринти времени". http://www.hist.ru/kavbolsh.html

On the same day, Lev Trotsky, the People's Commissar for Military Affairs of Soviet Russia and Chairman of the Military Revolutionary Council, wrote to the Military Revolutionary Council of the Caucasus Front, „If the Soviet republic, [85] against its own will, is forced to respond militarily to Georgia's provocative politics, do you consider that you have the necessary strength to carry out the occupation of the territory?"

In January, the situation in the Lori district of Georgia became even more complicated with the arrival of diversionary units led by Ioseb Laziani.

The possible directions of Soviet Russia's invasion of Georgia were: along the Black Sea (Mekhadira-Gagra), the Dvaleti mountain passes (Mamison, Roki, Truso, and others), the Dariali Gorge, Kakheti, the Red and Poilo bridges, and the so-called „Lori Neutral Zone". Even from a purely natural-geographical perspective, it is clear that, both tactically and strategically, the main directions would be Kakheti, the Poilo-Red Bridges, and Lori (this was confirmed by the military operations that took place in May 1920).

From February 11 to the night of February 12, the armed forces of Soviet Armenia and several units of the XI Army launched an offensive in the directions of Vorontsovka, Jalaloghli, and Sanahin. The army was completely unprepared for the attack in the Sanahin direction, and the enemy nearly captured the Bambak Valley up to Sadakhlo. The 5th and 8th thousand-strong units were almost completely destroyed. A large portion of the personnel either died or was captured.

On February 14, the enemy renewed its attack on the units of General Jijikhia and General Sumbatashvili. The latter retreated towards the Khrami River. The enemy captured Sadakhlo.[86]

On February 14, Lenin sent a telegram to the Military-Revolutionary Council of the XI Army: „The Cheka supports the decision to allow the XI Army to actively assist the uprising in Georgia and to capture Tbilisi, provided that international norms are respected".[87]

On February 15, Sergo Orjonikidze and Shalva Eliava sent a telegram from Moscow: „The transfer of forces to Lori against the insurgents has begun. Their attack is expected at any moment. This situation forces us to deliver a counterstrike". In response to this telegram came Stalin's famous words: „I will now send you the encrypted telegram from the Cheka. In the meantime, I inform you. Attack immediately. It's confirmed. Take the city". The Cheka's response was as follows: „The Cheka considers the actions of the Military-Revolutionary Council of the XI Army as the protection of the insurgents in the neutral zone from the destruction they face from the White Guards. Please explain the political nature of your operation in all your public statements. Obviously, we expect swift action from the Military-Revolutionary Council of the XI Army, including the capture of Tbilisi, if necessary, for military reasons to protect the neutral zone". [88]

On February 16, the XI Army of Soviet Russia began military operations against Georgia in the direction of the Red and Poilo Bridges, easily capturing the Red Bridge.

The loss of the Red Bridge placed the units of Sumbatashvili and Jijikhia, who had fortified themselves on the left bank of the Khrami River, in a dire situation, forcing them to retreat towards Sardaras (Marneuli).

The Poilo Railway Bridge was of critical importance. The Russians aimed to capture the bridge and prevent the Georgians from blowing it up. The Georgians had already mined the bridge's approach

---

85 It refers to the RSFSR.

86 Mikheil Bakhtadze, *From the History of the Military Operations of the Russia–Georgia War of 1921* (Tbilisi, 2013), p. 24.

87 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 371.

88 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 371.

(only half of the bridge belonged to Georgia), and as soon as the attack began, they blew up the bridge.

On the same day, February 16, the assault began from the direction of Zaqatala. In this critical situation, around 1:00 PM, the Commander-in-Chief, General Ilia Odishelidze, was dismissed, and General Giorgi Kvinitadze was appointed in his place.

On February 17, the command of the Caucasian Front ordered the commander of the IX Army, Mikhail Levandovsky, to urgently begin an attack from the direction of Sochi to Gagra, capturing the Gagra region. The operation aimed to develop an attack to create the threat of an anti-state uprising in Abkhazia.[89]

The main task was the defence of Tbilisi. On February 17 and 18, forces were concentrated near Tbilisi, and positions were taken. The Commander-in-Chief had at his disposal army and guard units, the military school, and volunteers.

On February 18, the commander of the Caucasian Front, Vladimir Gittis, issued an order assigning the following tasks to the Soviet forces engaged in the war against Georgia: the XI Army, upon capturing Tbilisi, was to advance rapidly toward Gori, Surami, and Borjomi. A cavalry reconnaissance detachment was to be sent to Akhalkalaki to establish contact with Turkish military units stationed near the Georgian border. One detachment was to occupy Dusheti in order to support the forces advancing from the Terek region. As soon as the Poilo railway bridge was restored, an armoured train was to be sent toward Batumi as a priority. The IX Army was to proceed toward Sokhumi immediately after taking control of the Gagra district, in order to support the uprising in Abkhazia. The forces of the Terek region were to accelerate their movement toward Zaramag and then toward the Georgian border. The Dariali Bridge, destroyed by the Georgians, was to be restored, and a detachment was to advance along this route to join the XI Army units from the north of Tbilisi[90].

On February 18, between approximately 20:00 and 21:00, Georgian reconnaissance units detected enemy movement. By 22:00, the enemy had bypassed the Yagludja Ridge from the right bank of the Mtkvari River and began advancing toward General Mazniashvili's positions.

At dawn, after repelling yet another assault by the enemy, the sentry battalion launched a counterattack. The Gori Battalion followed its lead, emerging from the trenches and attacking the enemy. They were supported by the reserve battalion. Two Georgian aircraft also took part in the battle. The initial positions previously abandoned by the sentry battalion's detachment were retaken. The enemy was pushed back in the direction of Yagludja. 1,600 Red Army soldiers were taken prisoner.

A night assault on unknown positions is a difficult and risky undertaking. The XI Army command likely made this decision under the assumption that the Georgian armed forces would not be able to resist. However, they were mistaken. Defeating the enemy on the central front of Tbilisi's defence was a significant and important victory, including from a moral standpoint, especially considering the earlier defeats. Nevertheless, the situation remained difficult.

On the morning of February 19, at approximately 08:00, the enemy launched a new assault on the left flank of Tbilisi's defence in the Kojori-Tabakhmela direction. Kojori was captured, and by around 13:30, the enemy approached the lines of Tabakhmela and Tsavkisi. The commander of the right flank, General Aleksandre Andronikashvili, ordered the military school stationed in Tabakhmela to retreat, in order to avoid encirclement. The head of the school, Colonel Aleksandre Chkheidze, assessed the situation differently, informed General Andronikashvili of the actual state of affairs,

---

89 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 372.

90 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 373-374.

overrode the order, and requested permission to launch a counteroffensive. „The moral shock of a heroic counterattack hit the enemy on the spot! We were already saved!"[91]

At the same time, by order of the Commander-in-Chief, reserves were deployed toward Kojori and preparations for a counteroffensive began.

On February 19, the enemy also appeared on the left flank. In this direction, small-scale clashes were taking place.

On the same day, the 31st Division of the 9th Army launched an offensive along the Black Sea coast. This direction was defended by the 2nd and 3rd units of the regular army and the Sokhumi Battalion of the National Guard under the command of General Davit Artmeladze.[92]

On the morning of February 20, the operation to liberate Kojori began. By 14:00, the operation had ended successfully – the enemy abandoned Kojori and retreated. The Georgian army captured four of the enemy's cannons, more than ten machine guns, a small, armoured vehicle, and prisoners. A group of fighters from the 3rd Battalion of the Imereti Guard entered the village of Vashlovani, destroyed a Bolshevik detachment stationed there, and returned to their positions.[93]

On the same day (February 20), on the left flank, Guard units repelled the enemy and took control of Vaziani station. „Good news is coming from Vaziani station. By midday, our army had already driven out the enemy cavalry that had entered and continues to pursue them. Grenades, dropped from above by our aircraft, rain down on the retreating enemy's forces like divine wrath".[94]

On February 21, the Caucasus Front Command ordered the leadership of the 11th Army to analyse the reasons for its failure and to develop a new plan for the capture of Tbilisi. The enemy gave high praise to the defence of Tbilisi and to the actions of the Georgian command – „Skilfully commanding its forces, though small, but concentrated into a fist" ("Умело руководящего своими хотя и незначительными, но сосредоточенными в кулак силами".)[95]

On February 21, the Caucasus Front Command reproached the leadership of the XI Army, stating that the operation thus far had proceeded without any plan, and that the attacker had simply thrown every available force into the assault on Tbilisi.[96]

Following the failed attempt to capture the Georgian capital, the XI Army command restructured its forces. Two strike groups were formed: one, under Velikanov's command, was to approach Tbilisi from the west, and the other, under Kuibyshev's command, from the southeast and the eastern front.

According to information from the General Staff, „On February 22, the day passed peacefully in the vicinity of Tbilisi. It was only in the evening that the advance of a small enemy detachment was observed from the direction of Qarayazi and Sagarejo".

On the same day, the Georgian army engaged in heavy fighting against elements of the IX Army on the Abkhazian front. The enemy's numerical superiority proved decisive, and they captured the positions at Mekhadiri.

One more direction of the Soviet Russia's invasion was the Dariali Gorge, however, the Georgian fighters blew up the bridge and repelled the enemy's first attack. On this direction, the Tergi-Dagestan military group (which was later reorganized into the X Army) was attacking. Their task was also to cross the Mamison, Roki, and Truso mountain passes located on the Caucasus Ridge. The enemy had

---

91 Aleksandre Chkheidze, *Military School*, Journal *Mkhedari* #1 (Tbilisi, 1991) p. 56.

92 Mikheil Bakhtadze, From the History of the Military Operations of the 1921 Russia-Georgia War (Tbilisi 2013). p. 60.

93 Giorgi Kvinitadze, *My Memories* Vol. 2 p. 127.

94 Newspaper *Sakhalkho Sakme* № 1059 1921.

95 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 374.

96 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 375.

approximately one thousand soldiers on the Dariali direction. About the same number was attacking from the Truso pass. The Georgian forces in this direction were led by Colonel Simon Tsereteli and had around 800 fighters from the regular army and the guards at their disposal. After the order from the commander-in-chief, when Georgian units began to leave the capital during the night of February 24th to 25th, the battle of the Georgian units in the gorge on this direction lost its significance, and they had to retreat and join the main forces.[97]

On February 23, the enemy attacked the right flank of the defenders of Tbilisi, commanded by General Artem Jijikhia, and forced them to retreat to the positions they held on February 21. At 14:00, the enemy restored the Poilo Railway Bridge, which had been blown up by the Georgians during their retreat.[98] This allowed them to rapidly move additional forces (including tanks) and, most importantly, use armoured trains. That evening, these armoured trains attempted to approach the Georgian positions, but were forced to retreat due to the precise fire of Georgian artillery.

At 15:00 on February 23, the command of the Caucasus Front sent another directive to the commander of the XI Army, instructing him to ensure coordinated actions of the units. Most importantly, it ordered the effective use of the 18th and 12th Cavalry Divisions, which were to act on the enemy's right flank. The directive emphasized that the final success of the entire operation depended on the effective actions of the cavalry divisions by three-quarters.[99]

On the morning of February 24, the Soviet Russian XI Army units launched a general assault on the capital of Georgia.

On the right flank of the defence of Tbilisi, the enemy began artillery fire on our positions early in the morning and then launched an attack. Only 85-90 soldiers remained from the cadet force. There were significant losses among the replacements as well. Despite numerous attacks, the enemy was unable to break through the Georgian positions. Several hand-to-hand battles took place. The enemy had a significant numerical advantage, which eventually yielded results, and by afternoon, the enemy captured the № 4 trench. After this, they found themselves directly in front of Lieutenant Gogi Meskhishvili's battery and charged the Georgian artillerymen with bayonets. Lieutenant Meskhishvili drew his sword and, together with the cadets around him, confronted the enemy. Under the leadership of officers Shavdia, Khoshtaria, and Chochua, other cadets came to their aid and pushed the enemy back. The enemy scattered to the right and left, which allowed the Georgian cadets to open fire on the enemy's machine gunners from 100-120 paces away. There was no other option, and part of the cadets, led by Captain Chochua, charged the machine gunners. The first cadet, Shalva Eristavi, rushed to the enemy's lines and killed the target officer with a bayonet, but was fatally wounded in the process. Cadets Otari Lortkipanidze and Ioseb Jandieri were also killed, and around 15 others were wounded. Captains Chochua, Shavdia, and Khoshtaria were also wounded. The attacks continued until nightfall, but the Bolsheviks were unable to advance even a step. As darkness fell, they ceased their attacks and retreated. „The Bolsheviks threw everything into the battle: they advanced fiercely and fearlessly, dying as they went, but every one of their crashing waves was shattered against the chests of the heroes of Tabakhmela, just as sea waves crash against the abrupt cliff. The day became historically decisive, and we won the battle. The victory was complete", said Aleksandre Chkheidze, evaluating the day.[100]

97 Dimitri Silagadze, „The Battles in the Khevsureti Region during the 1921 Russia-Georgia War". Journal *Istoriani*, 2016, No. 2, pp. 12-16.

98 Виктор Зун. Бронесилы 11-ой Армии в борьбе за освобождение Грузии. Журнал «Механизация и Моторизация РККА» p. 20 1936 г. № 2.

99 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 376.

100 Mikheil Bakhtadze, *From the History of the Military Operations of the 1921 Russia-Georgia War* (Tbilisi 2013). pp. 70-71.

On the central, Soghanlughi-Shavnabada direction, the enemy developed the main strike along the highway and the railway line. This direction was successfully defended, but a critical situation arose after the Russians launched an attack from Tseleti, breached the front, and by 18:00 had captured the trigonometrical height of 3.150 on the Soghanlughi ridge. There was a threat that the enemy would develop success, penetrate deeper, and have the opportunity to encircle not only General Mazniashvili's forces but also General Andronikashvili's units. It was necessary to urgently retake the height. General Mazniashvili ordered Colonel Vachnadze to launch a counterattack and regain the lost height. Some sources (General Mazniashvili, Revaz Gabashvili) confirm the retaking of the height, while others (General Kvinitadze, Colonel Chkheidze) deny it.[101] According to the Soviet Russian Caucasian Front command, the height of 3.150 was in their hands. However, it is also mentioned that in the case of a Georgian counterattack, the retention of the height would not be possible.[102] The exact situation cannot be restored at this stage. Even if the height of 3.150 was in the enemy's hands, it did not significantly change the situation on this direction.

A fierce battle was taking place on the left flank. At 7:00 AM, the enemy's infantry units launched an attack. Four enemy armoured trains also moved towards the Georgian positions. When the enemy approached the Karajalari ford, Georgian artillerymen opened fire at the armoured trains. At the same time, the enemy's infantry came under heavy machine gun fire and was forced to halt the attack and take cover. The enemy attempted to pass through the Karajalari ford, but after coming under the fire of four Georgian artillery batteries, they were forced to retreat. The attack of the armoured trains was repeated three times. By 11:00 AM, despite heavy artillery fire, the enemy crossed the Karajalari ford, but their armoured trains suffered significant damage. At 2:00 PM, artillery and machine gun fire resumed from the Georgian positions. By 4:00 PM, snow began to fall, fog descended, and the temperature dropped drastically. It was at this moment that four Georgian airplanes attacked the enemy's armoured trains, dropping about thirty bombs. The Georgian armoured train also joined the battle, but due to the enemy's overwhelming superiority, it retreated towards the Navtlughi direction. The enemy's aviation bombed the Navtlughi area. The Guard soldiers in the Orkhevi trenches successfully repelled multiple enemy attacks. However, around 5:00 PM, when three enemy tanks appeared near the trenches, they were forced to retreat. General Jijikhia ordered the 2nd Battalion of Imereti to carry out a counterattack. According to the battalion commander, Akaki Kvitaishvili, „The battalion successfully launched the counterattack. The battalion was joined by the Megrelians, who had been ambushing behind the trenches on a small hill. The Imeretians and Megrelians charged into the trenches with a yell, drove the Russians out, and pursued them". At this time, one of the Russian tanks fell into a ravine and was disabled.[103]

While heavy battles were taking place on the Orkhevi front, the enemy aimed to outflank our forces' left wing with cavalry and appeared near the village of Lilo. The commander-in-chief was forced to open another defensive sector in this direction and appointed Colonel Nikoloz Gedevanishvili, the head of the operational department of the General Staff, as the chief of this sector. According to General Zakariadze, he was put in charge of three battalions of the Guard, volunteers, and cavalry units of both the army and the guard.[104] The Georgian cavalry, under the command of Colonel Irakli Tsaguria, responded to the enemy's manoeuvre. Tsaguria later recalled the events as follows: „On

---

101 Mikheil Bakhtadze, *From the History of the Military Operations of the 1921 Russia-Georgia War* (თბილისი 2013). ბ. 72.

102 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). ბ. 379.

103 Mikheil Bakhtadze, *From the History of the Military Operations of the 1921 Russia-Georgia War* (Tbilisi 2013). p. 73.

104 Aleksandre Zakariadze, *The Democratic Republic of Georgia*, „Mkhedari" (Tbilisi, 1994), No. 1-4, p. 626.

February 24, the cavalry brigade (People's Guard Regiment and army) was stationed near the village of Did-Lilo. After Giorgi Khimshiashvili's departure, I automatically became the regiment commander as the senior colonel. After lunch, I was informed by our scouts that the Bolshevik cavalry columns were moving towards Avchala via the mill, just south of Did-Lilo. This information was promptly passed to the brigade headquarters, and the regiment was ordered to immediately advance to prevent the Bolsheviks from occupying Avchala. I decided to respond to the bold maneuver of the Soviet cavalry with our cavalry charge. Colonel Eristhavi was so confused that seeing him was pitiful. During his service in Azerbaijan, he barely escaped the bloody Chekists, and this psychological distress never left him. Near Didi Lilo, the People's Guard Regiment met its leader Valiko Jugheli, accompanied by Colonel Kargareteli – the People's Guard artillery had abandoned us near Didi Lilo and did not help even with a single grenade. Their commander hastily retreated... The absence of cavalry artillery was strongly felt. From the high ground, where our leader Valiko Jugheli was standing, the movements of the Bolshevik cavalry were clearly visible. Their advance guard was already entering the village of Norio, and as it later turned out, their leading units were already in Avchala. I didn't think much about it. I asked for permission from Valiko Jugheli, selected two of the best squadrons, the 1st and the 4th, and without even asking for permission from Eristavi, I rode towards the mill to engage the rearguard. My manoeuvre was clearly visible, and the Red command noticed it. I caught up with the Bolsheviks near the village of Norio, but unfortunately, I was shot by a rifle bullet at the beginning of the charge".[105]

As for Avchala, the Commander-in-Chief received information from the local authorities of Avchala between 15:00 and 16:00 that the enemy cavalry had occupied the villages of Mamkoda, Gldani, and Avchala itself. Kvinitadze writes, „I sent a volunteer unit under the command of Shanidze with an armoured train and ordered to liberate the Avchala station and ensure free movement on the railway". According to the Chief of the General Staff, Aleksandre Zakariadze, two armoured trains were sent to Avchala under the command of Volodya Gogua. The enemy was successfully driven out of Avchala.[106]

After a full day of fighting, the enemy was unable to break through the defensive positions of the Georgian armed forces. Every attack was repelled. No one was thinking about leaving Tbilisi. This is even evidenced by a statement published in the press on February 24, which reported that training shootings would be held on February 25 and 26 for those who had enlisted as volunteers.[107]

On the evening of February 24, the head of the government arrived at the headquarters. Kote Imnadze, the adjutant of Noe Zhordania, recalled: „The head of the government visited the main headquarters several times every day, where he was briefed on the front's situation. On that fateful day, February 24, 1921, at 8 PM, we returned to the headquarters. We were met by the following individuals: Commander-in-Chief General Kvinitadze and the head of the Operations Department, Colonel Gedevanishvili... Around 9 PM, I entered the central communications room. The apparatus was continuously working. At that moment, I had to enter the equipment just as General Jijikhia (Vaziani front) finished delivering his report to the Commander-in-Chief. This report stated that the Bolshevik tanks had been forced to retreat, our trenches had been regained, and the morale of the guards was strong. I wanted to bring this good news to the head of government and the Commander-in-Chief personally, so I took it from the receiving officer and brought it to the aforementioned individuals.

---

105 Mikheil Bakhtadze, *Colonel Irakli Tsaguria*, Journal „Georgian Emigration" № 3(6) Tb. 2015 p. 13.

106 Mikheil Bakhtadze, *From the History of the Combat Operations of the 1921 Russia-Georgia War* (Tbilisi 2013), p. 79.

107 Newspaper *Sakhalkho Sakme* 24/II 1921.

After reading Jijikhia's report, General Kvinitadze turned back to the wall map, muttering „Vse ravno" (It doesn't matter), and then suddenly spun around as if he had detached himself from the wall and rushed toward the head of the government, saying, „Ya otstupayu" (I am retreating). These two words struck those present like a thunderbolt. The head of the government and Colonel Gedevanishvili, who was standing next to him, raised their heads from the map and looked at the Commander-in-Chief. The head of government removed his glasses and, with a surprised expression, asked the Commander-in-Chief, „How, what happened... Is retreat necessary?" „Yes!" replied Kvinitadze. „Do you understand the responsibility of such a decision and accept it?" „Yes". He then proceeded to justify this unexpected decision: „From Kakheti to Manglisi, the front has been extended over 90 kilometres. Not only do I have no reserves to replenish the exhausted and damaged troops, but there is also a series of 'empty spaces' in our defences. At the same time, the enemy's cavalry descended through Dighomi and appeared in our rear. They are heading toward Saburtalo via Kojori. At the same time, they are encircling us from Vaziani. It is possible that the enemy will take Avchala, cutting off our retreat. By retreating and occupying the Mtskheta Gorge, I will shorten the front by two kilometres. Here, I will regroup the army and create the necessary reserves. I will defeat the enemy here and regain Tbilisi. After that, I will have the opportunity to pursue and completely destroy the defeated enemy". It was 10 PM, and he added, „You have two hours, Mr. Chairman. I will begin the retreat at midnight".[108]

When analyzing the battle for Tbilisi, it is of course essential to consider the situation in Georgia and the entire Caucasus. In February 1921, Russia launched an attack on Georgia from five directions. The 11th Army advanced from the direction of the Red and Poilo bridges and Zaqatala, while the 31st Division of the 9th Army moved along the Black Sea towards the city of Gagra. The 98th Brigade of the 33rd Division attacked through the Mamison Pass, and part of the Russian armed forces advanced through the Dariali Gorge. It should be noted that, apart from the 11th Army, all the other units were secondary, intended only for carrying out auxiliary strikes. The commander-in-chief, Kvinitadze, rightly thought that the 11th Army should be defeated first, and then the liberated forces could be used to defeat the enemy on the other fronts.

Although on February 24th, the 31st Division had captured Gagra and was advancing, Georgian forces continued to fight them and put up serious resistance. The enemy's first strike from the Dariali Gorge was repelled. The 98th Brigade of the 33rd Division only crossed the Mamison Pass on February 25th. Therefore, by the time the decision was made to leave Tbilisi, the general situation on the other fronts, in terms of the Russian invasion, was not catastrophic, and everything depended on the ongoing battle for the capital. In the event of a victory over the enemy near the capital, fighting the invading enemy on other fronts would not present a difficulty.

Naturally, Turkey's position was of great importance, as on February 22, they demanded that the Georgian government evacuate the regions of Artvin and Ardahan. Given the situation, the government had no choice but to comply with this request. The Turks occupied these territories, and at that moment, they made no claims on other parts of Georgia.[109]

At 2:45 AM on February 25, the commander of the Caucasus Front, Gittis, sent a directive to Heker requesting: the avoidance of mistakes made on February 24, the coordination of troop movements, and, most importantly, the activation of cavalry on the right flank.[110] By this time, the Georgian armed

---

108 Noe Jordania, *My Past*. (Tbilisi 1990) p. 123.

109 Levan Toidze, *Intervention, Occupation, Military Aggression, De Facto Annexation: On the Assessment of the February–March 1921 Russo-Georgian War*. (Tbilisi 1991) pp. 110-111.

110 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). Э. 379.

forces, following the orders of the commander-in-chief, had begun to withdraw from their positions. Given the situation, the commander-in-chief decided to retreat from Mtskheta towards Gori.

Meanwhile, Soviet Russia's XI Army units were occupying Tbilisi. According to Velikanov, his units captured Tbilisi at 12:15 PM.[111] At 12:30 PM, the commander of the Caucasus Front, Gittis, sent a report to Moscow about the capture of Tbilisi.[112]

On the same day, the IX Army captured Likhni, and the 98th Brigade of the 33rd Division crossed the Mamison Pass.

By 8-9 AM on February 26, the commander-in-chief was already in Gori. The Georgian army had been stationed in this city for two days. The enemy did not launch any serious attacks; only small, possibly reconnaissance, units appeared occasionally. After two days in Gori, the retreat continued in the direction of Khashuri.

On February 27, the 9th Army captured Gudauta. The Georgian units established a defensive line near New Athos and took up positions.[113]

On February 28, General Kvinitadze was already in Khashuri, attempting to restore order within the Georgian armed forces and prepare for a counteroffensive.

The Georgian fighters were also engaged in heavy battles in Abkhazia. According to Soviet data, the positions at New Athos were defended by 2,000 soldiers. They had 25 machine guns and 2 cannons.[114] On March 1, the enemy approached the positions at New Athos. On March 2, they launched an attack. The Russians attempted to bypass our defensive line's right flank from the village of Anukhva, but the plan failed. On March 3, General Artmelidze's units went on the counteroffensive and fiercely engaged the enemy. In order to stop the Georgians, the enemy again tried to bypass our right flank. This time, the Russians were able to carry out their plan. The Georgian units were forced to retreat. The units of the 9th Army, due to their significant numerical superiority, broke through the defensive line near New Athos and reached the Gumista River.[115]

The units of the XI Red Army were not in a hurry to pursue the retreating Georgian army. They only captured Gori on March 3.

On March 3, General Kvinitadze „reorganized the troops and issued an order: the army must go on the offensive at 7:00 AM on March 4".[116] The counteroffensive of the Georgian armed forces began on the morning of March 4. „With the help of artillery fire, the central grouping of Mazniashvili repelled the enemy's units, while the Fifth Legion captured hayfield. Events were developing successfully on the battlefields of Sumbatashvili and Koniashvili... On the left flank, the attack by the Guards was successful, and they outflanked the enemy, who was already abandoning their cannons on the battlefield and fleeing. However, before dusk, it was not possible to break through to the enemy's rear... Apparently, the success of the Georgians was so significant that the commander of the 11th Army almost deployed all his remaining forces toward Khashuri... As Kvinitadze recalls, the high-ranking General Staff officers were gleefully rubbing their hands due to the expected destruction of the enemy... But this joyful mood was dampened by a message from General Koniashvili in the early

111 Newspaper კომუნისტი № 2 3/III-1921.

112 Директивы командования фронтов Красной Армии Т. III. (Москва 1974). p. 379.

113 Nodar Darsania, *The 9th Red Army and the February–March 1921 Events in Abkhazia. Historical Investigations* 1, 1998, p. 139.

114 История Абхазской АССР (Сухуми 1983). გვ. 75.

115 Nodar Darsania, *The 9th Red Army and the February–March 1921 Events in Abkhazia. Historical Investigations* 1, 1998, p. 140

116 Dimitri Silagadze. *The Battle of Osiauri (The 1921 Russo-Georgian War). Proceedings of the Institute of Georgian History at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*, Vol. I, 2011, pp. 250-251.

hours of March 5. The general informed the commander-in-chief that the Guards had unilaterally abandoned their positions without a fight and retreated toward Surami... The enemy noticed the retreat of the Guards and sent its units northward... The enemy was now bypassing the Georgian flank, and the Georgian army was being encircled. Therefore, the commander-in-chief had no choice but to order the military units to retreat towards the Likhi Ridge".[117]

Reinforced by additional forces, the enemy attacked the pass on March 6.

The situation on the Abkhazian front was also difficult. On March 4, the enemy captured Sokhumi.

Georgian units continued their retreat. On March 5, they crossed to the left bank of the Kodori River and blew up the bridge.[118]

On March 7, the enemy captured Borjomi, and on the Abkhazian front, they took Ochamchire. On the same day, the Kemalist units entered Akhaltsikhe. On the main front, the advanced units of the XI Army captured the Tsipa station at 8:50 PM.

On March 8, the units of the IX Army reached the Enguri River, and the XI Army units entered Akhaltsikhe at 5:00 PM. The Kemalists left the city and retreated toward Ardahan.

On March 9, the units of the IX Army entered Zugdidi.

On March 10, the advanced units of the XI Army approached Kutaisi and, after a two-hour battle, captured the city at 5:00 PM.[119] One of the last to leave the city under enemy gunfire was General Andronikashvili.

On March 11, General Andronikashvili informed Mazniashvili that the evacuation was complete, and the retreat could begin the following morning.

On the same day (March 11), Kemalist military units, under the command of Kazim Karabekir, entered Batumi.

On the morning of March 12, Mazniashvili began his retreat. By 8:00 AM, he had crossed the Rioni River, blew up the bridge, and took positions at the Sajavakho station.

On March 13, Commander-in-Chief Kvinitadze arrived in Batumi, where members of the government and the Constituent Assembly were already present. On March 13, at 8:00 PM, the enemy captured Poti.[120]

After this, the enemy almost ceased active military operations. One of the reasons for this was that Kemalist military units were present in Batumi. The Soviet government had no interest in engaging in open and direct conflict with them, especially while negotiations were underway in Moscow. On March 16, 1921, a treaty was signed in Moscow between Soviet Russia and the Kemalists, which established the northeastern border of Turkey.

On March 17 and 18, as a result of negotiations between Grigol Lortkipanidze, the representative of the Democratic Republic of Georgia, and Mamia Orakhelashvili, a member of the Georgian Revkom, military actions were ceased.[121]

With its defeat in the 1921 war, Georgia lost not only its independence but also territories that the Soviet government ceded to neighbouring states. For 70 years, Georgia found itself within one of the most brutal empires in history, and the consequences of that are still tangible today.

---

117 Dimitri Silagadze. *The Battle of Osiauri (The 1921 Russo-Georgian War). Proceedings of the Institute of Georgian History at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*, Vol. I, 2011, pp. 252-254.

118 История Абхазской АССР (Сухуми 1983). p. 75.

119 Newspaper *Komunisti* № 11 15/III-1921.

120 Mikheil Bakhtadze. *From the History of Military Operations of the 1921 Russo-Georgian War* (Tbilisi, 2013), p. 79.

121 Newspaper *Komunisti* № 16 22/III-1921.

აშოტ მელქონიანი

ჯენნი თამარიანი

ანტისაბჭოთა ბრძოლა სომხეთში 1920-1921 წლებში

1991 წელს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის დაშლის შემდეგ, ისევე როგორც სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში, ანალოგიურად, სომხეთშიც დიდი სამუშაო გაკეთდა ანტისაბჭოთა ბრძოლის ისტორიის შესწავლის მიმართულებით. წარმოგიდგენთ სომხეთში ანტისაბჭოთა ბრძოლის ყველაზე ცხელი პერიოდის ეპიზოდებს 1920-1921 წწ.

1920 წელს გაზაფხულზე მე-11 წითელი არმია შეიჭრა აზერბაიჯანში, შემდეგ კი სომხეთში. იმ დროს სომხურმა ძალებმა თითქმის არ გაუწიეს წინააღმდეგობა ბოლშევიკებს, რის შედეგადაც წითელმა არმიამ სომხეთის აღმოსავლეთ პროვინციები დაიკავა. 1920 წლის სექტემბერში დაწყებულმა თურქეთ-სომხეთის ომმა სომეხი ბოლშევიკები კიდევ უფრო გააქტიურა. ისინი არ ჩქარობდნენ რესპუბლიკაში შექმნილი რთული სიტუაციით ისარგებლონ და საბჭოთა წესრიგი დაამყარონ[1].

1920 წლის ნოემბრის შუა რიცხვები, როდესაც ქემალის ჯარი უკვე შევიდა აღმოსავლეთ სომხეთში, ბაქოში სომხეთის კომუნისტური პარტიის წევრებისგან შეიქმნა სომხეთის სამხედრო რევოლუციური კომიტეტი (სსრკ)- სარგის კასიანის თავმჯდომარეობით.

29 ნოემბერს, სომხეთის რევოლუციური კომიტეტი მე-11 წითელი არმიის სამხედრო ნაწილების თანხლებით ყაზახეთიდან იჯევანში შევიდა და იქ ფორმალური მუშა-გლეხური აჯანყების სახელით, მან გამოაცხადა სომხეთში ლეგიტიმური ხელისუფლების დამხობა და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება. სამწუხაროდ, მაშინ ბევრმა ქვეყნის გადარჩენის ერთადერთი გზა საბჭოთა რეჟიმის მიღებაში ნახა.

3 დეკემბერს ალექსანდროპოლში გაფორმდა სომხეთ-თურქეთის ხელშეკრულება, რომლითაც დასრულდა ომი. ამ ხელშეკრულებით, სომხეთის ტერიტორია მნიშვნელოვნად შემცირდა, ხოლო სომხეთ-თურქეთის საზღვარი მდინარე ახურიან-არაქსზე განისაზღვრა. შედეგად, ქემალ-ბოლშევიკური თანამშრომლობის შედეგად დაინგრა სომხეთის პირველი რესპუბლიკა[2].

დაშნაკცუტუნის ხელისუფლების ჩამოშლის შემდეგ, სომხეთში ბოლშევიკური რეჟიმი დამყარდა. რევოლუციური კომიტეტის ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი იყო საგანგებო კომიტეტის (ჩეკას) შექმნა, რომელიც „კონტრრევოლუციის“ წინააღმდეგ ბრძოლას ემსახურებოდა.

თუმცა, 1920 წლის 2 დეკემბერს ერევანში ბოლშევიკების მიერ ძალაუფლების ხელში აღება არ აღიარა სომეხმა სამხედრო მეთაურმა გარეგინ ნჟდეჰმა. მან იცოდა, რომ საბჭოთა რუსეთი ზანგეზურის საკითხში უკვე გასაბჭოებულ აზერბაიჯანს უჭერდა მხარს, ამიტომ ბოლშევიკებთან შეიარაღებული წინააღმდეგობა გააგრძელა. 1920 წელს 25 დეკემბერს, ტათევის მონასტერში მოწვეულმა სახალხო ყრილობამ ზანგეზური „ავტონომიური სიუნიქის“ სახელმწიფოდ გამოაცხადა. შედეგად, სომხეთის სამხრეთში შეიქმნა დამოუკიდებელი სახელმწიფო და იგი იბრძოდა დამოუკიდებლობის აღდგენისთვის მთელი ქვეყნის მასშტაბით[3].

---

1 Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. (քաղաքական պատմություն), փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, Երևան, 2000, էջ 281-286, Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 113, ց. 3, գ. 7, թ. 1-3: (სომხეთის რესპუბლიკა (პოლიტიკური ისტორია), დოკუმენტებისა და მასალების შეგროვება, ერევანი, 2000, გვ. 281-186, სომხეთის ეროვნული არქივი, ფ. 113, ს. 3, ს. 7, ფ. 1-3:

2 Հայոց պատմություն, հ. 4, գիրք առաջին, Երևան, 2010, էջ 286: (სომხეთის ისტორია, ტ. 4, წიგნი 1, გვ. 286).

3 Ինքնավար Սյունիքի մասին մանրամասն տե՛ս Սիմոնյան Ա., Զանգեզուրի գոյամարտը 1920-1921 թթ., Երևան, 2000, էջ 17-450: ავტონომიური სიუნიქის შესახებ დაწვრილებით იხილეთ - სიმონიანი ა., ზანგეზურის ბრძოლა გადარჩენისათვის 1920-1921 წ., ერევანი, 2000, გვ. 17-450.

სომხეთში განხორციელდა „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკა, რომელიც გულისხმობდა მრავალრიცხოვანი ძალადობის გამოყენებას საზოგადოების წინააღმდეგ, განსაკუთრებით - გლეხობის მიმართ. დაიწყო ეგრეთ წოდებული „კლასობრივი მტრების“ ექსპროპრიაციისა და გლეხებისგან მარცვლეულის ჩამორთმევის პროცესი. 1921 წლის 1 თებერვალს რუსეთის ბოლშევიკური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის კავკასიურმა ბიურომ სომხეთის რევოლუციურ კომიტეტს მოუწოდა, დაეწყო ბრძოლა დაშნაკცუტიუნის პარტიის ლიკვიდაციისთვის. ციხეები გადაივსო მრავალი დაშნაკით, ჯარისკაცითა და ინტელიგენტით, დაპატიმრებულთა შორის იყო ყოფილი პრემიერ-მინისტრები ჰ. ქაჯაზნუნი, ჰ. ოჰანჯანიანი, მინისტრები ნ. აღბალიანი, რ. დარბინიანი, სამხედრო მეთაური ჰამაზასპი და სხვები.

2 დეკემბრის შეთანხმების მიხედვით, სომხეთიდან გადაასახლეს წითელი არმიის მეთაურთან სომხეთში მოვალეობის შემსრულებელი ოფიცერი დრო. სამხედრო საკითხთა კომისრის, ავის ნურიჯანიანის უშუალო ხელმძღვანელობით განხორციელდა სომხური არმიის ათასზე მეტი ოფიცრის სამშობლოდან ექსორიას. ზოგიერთი მათგანი ბაქოში დააპატიმრეს, ნაწილი კი რიაზანში გადაიყვანეს[4]. სომეხ ოფიცრებს ყოველმხრივ ამცირებდნენ, დაკითხავდნენ და ძარცვავდნენ. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ჩეკამ აიძულა სომეხი ოფიცრები, რომელთა შორის იყო ასევე მოხუცი გენერალი თოვმას ნაზარბეკიანი, ზამთრის ყინვის პირობებში ერევანიდან აღსტაფას სადგურამდე 170 კმ ფეხით გაევლო. გენერალი დანიელ ბეკ-ფირუმიანი ექსორიის ადგილში მოკლეს, ხოლო პოღოს ბეკ-ფირუმიანმა თავი მოიკლა, ვერ გაუძლო ჩეკას მხრიდან დამცირებას.

დაიწყო დაპატიმრებული დაშნაკებისა და ჯარისკაცების მასობრივი დახვრეტა. ავის ნურიჯანიანის წაქეზებით, სხვა მოღვაწეებთან ერთად, სასტიკად მოკლეს სამხედრო მეთაურები ჰამაზასპი და ღორღანიანი[5]. ხალხის მოთმინების ჭიქა აივსო და ახლად შექმნილი ხელისუფლების აჯანყება დაიწყო.

დაიწყო აჯანყება, რომელიც მოიცავდა კოტაიკის, გარნის, აპარანის და სხვა რაიონებს. აჯანყებულებს მეთაურობდნენ სასუნელი ფეტარა მანუკი, დაჯგუფების ლიდერები მარტიროსი, სმბატი, იაპონი და სხვანი. ადგილებზე დაამარცხეს რევოლუციური კომიტეტები, აჯანყებულებმა სხვადასხვა მხრიდან ალყა შემოარტყეს ერევანს. ბოლშევიკები, რომლებიც არ მიიღეს დახმარება წითელი არმიისგან, გაიქცნენ. 18 თებერვალს ერევანში აჯანყება გაიმარჯვა, მთავრობის შენობაზე კვლავ აღიმართა სომხური სამფეროვანი დროშა. ჩამოყალიბდა დროებითი მთავრობა „სამშობლოს ხსნის კომიტეტი“ ს. ვრაციანის მეთაურობით. ვრაციანის პირველი ნაბიჯი იყო კომუნისტების დაპატიმრება და სომეხი ინტელიგენტების და ჯარისკაცების ციხეებიდან გათავისუფლება. ამგვარად, ბოლშევიკების მიერ გატარებული ანტიხალხური პოლიტიკის შედეგად დასისხლიანებული სომხეთი სამოქალაქო ომის რეალობას შეეჯახა. სომეხი ბოლშევიკები და მცირერიცხოვანი სომხური წითელი არმია, ორი ჯავშანმანქანით, ღამარლუში (დღევანდელ არტაშატში) გადავიდნენ, რათა დახმარება მიეღოთ საბჭოთა ნახიჩევანის თურქებისგან.

იმავდროულად, მე-11 წითელი არმია სომხეთიდან გაიყვანეს დამოუკიდებელი საქართველოს გასაბჭოების მიზნით. ვრაციანის მთავრობას მხოლოდ მცირე იმედები ჰქონდა ზანგეზურში გამაგრებულ ნიჟდესთან და საქართველოს მთავრობასთან. მაგრამ, 25 თებერვალს საქართველო ძალადობრივად გასაბჭოებულ იქნა, რის შემდეგაც ღამარლუში მყოფმა ბოლშევიკურმა ძალებმა ერევანთან კავშირი გაწყვიტეს და ნჟდეჰმა ვერ შეძლო პრაქტიკული მხარდაჭერის გარე დახმარების იმედი აღარ არსებობდა. სასოწარკვეთილმა „სამშობლოს ხსნის კომიტეტმა“ დახმარებისთვის ქემალურ თურქეთს მიმართა[6]. თუმცა, თურქეთმა, როგორც ბოლშევიკების მოკავშირემ, არათუ არ დაუჭირა მხარი აჯანყებულებს, არამედ კიდევ უფრო გა-

---

[4] Мартиросян Г., Офицеры Республики Армения в концлагере города Рязани, Рязань, 2002, с. 3-87.

[5] Ստեփանյան Գ., Համազասպ, Երևան, 2016, էջ 780-797. (სტეპანიანი გ., ჰამაზასპი, ერევანი, 2016, გვ. 780-797).

[6] ՀԱԱ, ֆ. 37, ց. 1, գ. 5, թ. 30 (სომხეთის ეროვნული არქივი, ფ. 37, ს. 1, ს. 5, ფ. 30.

აძლიერა კავშირები საბჭოთა რუსეთთან და 16 მარტს მოსკოვში ხელი მოაწერა მეგობრობის ხელშეკრულებას, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა სომეხი ხალხის ეროვნულ ინტერესებს.

სომხეთში მოქმედი ყველა პოლიტიკური ძალა და სომხური ეკლესია აჯანყებულებს უჭერდა მხარს. ღამარლუს ფრონტზე ბოლშევიკებისთვის მძიმე ვითარება შეიქმნა. მათ ზურგიდან, დარალაგიაზის მხარიდან, იაპონის მეთაურობით მოქმედი რაზმი დაესხა თავს. ბოლშევიკები 45 დღის განმავლობაში ალყაში აღმოჩნდნენ. წითელი არმიის სარდლობამ მათ თვითმფრინავით 47 კგ ოქრო გადასცა, რათა სპარსეთიდან შეეძინათ იარაღი და საბრძოლო მასალა.

ბოლშევიკებმა ერევანზე შეტევა სამი მიმართულებით დაიწყეს: ვედი-ღამარლუდან, ჰამამლუდან და იელენოვკიდან (სევანი)[7]. წითელი არმიის გარდა მათ დახმარება საბჭოთა აზერბაიჯანიდანაც მიიღეს. ბოლშევიკ თათა-აზერბაიჯანელების აქტიური მონაწილეობით გ. ათაბეკიანმა შეძლო ნორ ბაიაზეტის აღება და იქაური გლეხობის გამოსვლები სასტიკად ჩაახშო. მარტის შუა რიცხვებში საბჭოთა ჯარები ბრძოლებით მიუახლოვდნენ ერევანს. დედაქალაქის აღება მაშინვე დაევალა რუს ბოლშევიკ-სამხედრო ვ. ველიკონოვმა. ქანაკერის მახლობლად აჯანყებულებმა ალყა შემოარტყეს წითელი არმიის ჯარისკაცების ჯგუფს და დაამარცხეს ისინი. თუმცა, შეტევები ერევნის მიმართულებით გაგრძელდა.

20 მარტს სისხლისღვრის თავიდან ასაცილებლად მე-11 წითელი არმიის სამხედრო საბჭოს წევრმა ს. ორჯონიკიძემ „სამშობლოს ხსნის კომიტეტს“ ულტიმატუმი წარუდგინა, რათა იარაღი დაეყარათ. 25 მარტს საბჭოთა ჯარები ერევანს მიუახლოვდნენ, აიღეს გარნი და ქანაკერი. 2 აპრილს კი უკვე თავად ერევანში შევიდნენ. ს. ვრაციანის მთავრობამ დაახლოებით 40 დღის განმავლობაში შეინარჩუნა ძალაუფლება, თუმცა საბოლოოდ აჯანყებულები ზანგეზურში დაიხიეს და „ავტონომიურ სიუნიქში“ ნჟდეჰთან შეაფარეს თავი. ქალაქი მრავალი სომეხი ინტელიგენტის, ეროვნული მოღვაწისა და სამხედრო მოსამსახურისთვის იძულებითი ემიგრაციის მიზეზი გახდა. დასავლეთ სომეხი ემიგრანტები და სამხედროები ასევე დატოვეს ერევანი. გზად, გნდევაზსა და ტათევში, აჯანყებულებმა ბოლშევიკების ჯგუფი დახვრიტეს. საბოლოოდ, აჯანყება დამარცხდა.

1921 წლის თებერვლის აჯანყებამ გააღრმავა არსებული მტრობა საზოგადოების სხვადასხვა ფენებს შორის, გახდა ახალი მსხვერპლის მიზეზი. ამავდროულად მისი წყალობით ბევრი სომეხი ინტელექტუალი გადარჩა, ბოლშევიკებს მოუხდათ პოლიტიკის შერბილება სომეხი ხალხის მიმართ. 1921 წლის თებერვლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ მისი მონაწილეები, მრავალი სომეხი ინტელექტუალი და ჯარისკაცი გადაარჩინეს და დასახლდნენ ზანგეზურში.

1921 წლის 26 აპრილს ტათევის მეორე ყრილობაზე „ავტონომიური სიუნიქი“ გადაკეთდა „ლერნაჰაიასტანის რესპუბლიკად“, ხოლო 1 ივნისს მას „სომხეთის რესპუბლიკა“ ეწოდა, რაც კიდევ უფრო დაძაბა ურთიერთობა საბჭოთა სომხეთთან. ს. ვრაციანი პრემიერ-მინისტრი გახდა, ნჟდეჰი კი – საგარეო საქმეთა მინისტრი. საბჭოთა ხელისუფლებამ არაერთხელ სცადა ნჟდეჰის დარწმუნება, რომ ზანგეზური დაეტოვებინა. 1921 წლის თებერვალში საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ, ზანგეზური ამიერკავკასიაში ერთადერთი რეგიონი იყო, რომელიც ჯერ კიდევ არ ემორჩილებოდა საბჭოთა რეჟიმს.

საბოლოოდ, ნჟდეჰი და მისი თანამებრძოლები მხოლოდ მაშინ დათანხმდნენ ზანგეზურის დატოვებას, როდესაც დარწმუნდნენ, რომ ზანგეზური საბჭოთა სომხეთის შემადგენლობაში დარჩებოდა[8]. ივლისის შუა რიცხვებში ისინი სპარსეთში გადავიდნენ. ნჟდეჰის ხელმძღვანელობით გამართულმა განმათავისუფლებელმა ბრძოლამ ზანგეზური სომხეთის შემადგენლობაში შეინარჩუნა. საბოლოოდ, 1921 წელს დაწყებული სომხეთის გასაბჭოების პროცესი ზანგეზურის გასაბჭოებით დასრულდა.

---

[7] Հայոց պատմություն, հ. 4, գիրք առաջին, էջ 310-312: (სომხეთის ისტორია, ტ. 4, წიგნი 1, გვ. 310-312).

[8] Նժդեհ Գ., Երկեր, հ. 2, Երևան, 2002, էջ 8: (ნჟდეჰი გ., თხზულებები, ერევანი, 2002, გვ. 8.).

Ashot Melkonyan

Jenny Tamaryan

The Anti-Soviet Struggle in Armenia in 1920-1921

After the collapse of the USSR in 1991, both in other post-Soviet states and in Armenia, a lot of work was done in the direction of studying the history of the anti-Soviet struggle. In general, let us present the episodes of the hottest period of the anti-Soviet struggle in Armenia, 1920-1921.

In the spring of 1920, the 11th Red Army invaded Azerbaijan and then Armenia. At that time, the Armenian forces almost did not resist the Bolsheviks, as a result of which the Bolshevik troops occupied the eastern provinces of Armenia. The Turkish-Armenian war, which started in September 1920, encouraged the Armenian Bolsheviks even more. They did not hesitate to take advantage of the difficult situation created in the republic to establish Soviet order in the country.[9]

In mid-November 1920, when the Kemalist army had already entered Eastern Armenia, the Military Revolutionary Committee of Armenia (AMRC) was formed in Baku from the members of the Communist Party of Armenia under the chairmanship of Sargis Kasyan.

On November 29, the Armenian Revolutionary Committee, accompanied by the military units of the 11th Red Army, entered Ijevan from Ghazakh and announced the overthrow of the legal government and the establishment of the Soviet government in Armenia in the name of the worker-peasant uprising created there. Unfortunately, at that time, many people saw the only way to save the country in the acceptance of the Soviet regime.

On December 3, an Armenian-Turkish treaty was signed in Alexandropol, ending the war. The territory of Armenia was greatly reduced. The Armenian-Turkish border would pass through the Akhuryan-Araks rivers. Thus, as a result of the Kemal-Bolshevik cooperation, the first republic of Armenia was destroyed.[10]

After relinquishing the power of Dashnaktsutyun, the mono-dictatorship of the Bolshevik party was established in Armenia. It is no coincidence that one of the first measures of the revolutionary committee was the creation of an emergency commission in Armenia, the Cheka, the purpose of which was to fight against the „counter-revolution".

On December 2, 1920, the reality of the transfer of power to the Bolsheviks in Yerevan did not overwhelm military leader Garegin Nzhdeh. Realizing that Soviet Russia was protecting Azerbaijan, which had already become Soviet, in the Zangezur issue, Nzhdeh continued the fight against the Bolsheviks. On December 25, 1920, the Pan-Zangezur conference convened in the Tatev Monastery declared Zangezur an „Autonomous Syunik" state. Thus, an independent state was created in the south of Armenia, and the struggle for the restoration of independence took place throughout the country.[11]

The policy of „Military Communism" was applied in Armenia, which implied the use of many violence against the society, especially the peasantry. The process of dispossessing the so-called „class enemies" and confiscating grain from the peasants began.

---

9 The Republic of Armenia in 1918-1920 (political history), collection of documents and materials, Yerevan, 2000, pp. 281-286, National Archives of Armenia (hereinafter referred to as NAA), f. 113, l. 3, cs. 7, shts. 1-3 (in Arm.).

10 History of Armenians, vol. 4, book I, Yerevan, 2010, p. 286 (in Arm.).

11 For more information about Autonomous Syunik, see Simonyan A., The Struggle for the Existence of Zangezur in 1920-1921, Yerevan, 2000, pp. 17-450 (in Arm.).

On February 1, 1921, the Caucasian Bureau of the Central Committee of the Bolshevik Party of Russia demanded from the Armenian Revoulutionary Committee to launch a struggle to eliminate the Federation Party in Armenia. The prisons were filled with many confederates, soldiers and intellectuals, among whom were former prime ministers H. Kajaznuni, H. Ohanjanyan, ministers N. Aghbalyan, R. Darbinyan, military commander Hamazasp and others.

Soon, General Dro, who was the commander of the Red Army in Armenia under the agreement of December 2, was exiled from Armenia. Under the direct leadership of the commissar of military affairs, Avis Nurijanyan, the exile of more than a thousand officers of the Armenian army from the homeland was carried out. Some of them were blocked in Baku, others were taken to Ryazan.[12] Armenian officers were humiliated, interrogated and robbed in every possible way. It is enough to mention that the Cheka forced the Armenian officers to walk from Yerevan to the Aghstafa station, 170 km, in the conditions of winter frost, including the elderly general Tovmas Nazarbekyan. General Daniel Bek-Pirumyan was killed in exile, and Poghos Bek-Pirumyan committed suicide, unable to bear the humiliation of the Cheka.

The shootings of imprisoned ARF members and soldiers began. At the instigation of Avis Nurijanyan, among other figures, military commanders Hamazasp and Gorghanyan were brutally killed.[13] The cup of patience of the people was filled, and they came out against the newly established government.

The rebellion started abruptly, covering Kotayk, Garni, Aparan and other regions. The rebels were led by Petara Manuk from Sassoon, group leaders Martiros, Smbat, Yapon and others. Having overthrown the revolutionary committees in places, the rebels surrounded Yerevan from different sides. The Bolsheviks, not receiving help from the Red Army, fled. On February 18, the uprising won in Yerevan, the Armenian tricolor was raised on the government building again. A temporary government was created, „Committee for the Salvation of the Fatherland" headed by S. Vratsyan. Vratsyan's first step was to arrest the communists and free Armenian intellectuals and soldiers from prisons. Thus, as a result of the anti-popular policy conducted by the Bolsheviks, Armenia faced the reality of a civil war.

The Armenian Bolsheviks and the small Armenian Red Army left in 2 armored vehicles to Ghamarlu (now Artashat) with the intention of receiving help from the Turks of Soviet Nakhijevan in the rear.

The 11th Red Army was withdrawn from Armenia to Sovietize independent Georgia by force of arms. Vratsyan's government had only some hopes with Nzhdeh established in Zangezur and the government of Georgia. However, Georgia was violently Sovietized on February 25, and Nzhdeh, being cut off from Yerevan by Ghamarlu's Bolshevik forces, could not show practical support. There were no hopes of help from outside. The „Committee for the Salvation of the Fatherland", taking a desperate and senseless step, appealed to Kemal Turkey for help.[14] The latter, being an allied country of the Bolsheviks, not only did not help the rebels, but also strengthened ties with Russia and signed a friendship treaty in Moscow on March 16, which violated the national interests of the Armenian people.

All parties operating in Armenia and the Armenian Church supported the rebels. A difficult situation was created for the Bolsheviks on the Ghamarlu front. They were attacked from behind by Daralagyaz, the leader of the group Yapon. For 45 days, the Bolsheviks defended themselves in a circle. The command of the Red Army delivered 47 kg of gold to them by plane, with which weapons and ammunition were purchased from Persia. After establishing Soviet power in Georgia, the Red Army returned to Armenia.

The Bolsheviks started the attack on Yerevan from three directions: Vedi-Ghamarlu, Hamamlu and Yelenovka (Sevan).[15] In addition to the Red Army, they also received help from Soviet Azerbaijan.

---

12 Martirosyan G., Officers of the Republic of Armenia in the concentration camp of the city of Ryazan, Ryazan, 2002, pp. 3-87 (in Russ.).

13 Stepanyan G., Hamazasp, Yerevan, 2016, pp. 780-797 (in Arm.).

14 NAA, f. 37, l. 1, cs. 5, sh. 30 (in Arm.).

15 History of Armenians, vol. 4, book I, Yerevan, 2010, p. 310-312 (in Arm.).

With the active participation of the Bolshevik Tatar-Azerbaijani, G. Atabekyan was able to capture Nor Bayazet and brutally suppress the revolts of the peasantry there. In the middle of March, the Soviet forces approached Yerevan with battles. The capture of the capital was immediately assigned to the Russian Bolshevik-soldier V. Velikanov. Near Kanaker, the rebel forces surrounded a group of Red Army soldiers and defeated them. However, the attacks in the direction of Yerevan continued.

On March 20, in order to avoid bloodshed, S. Orjonikidze, a member of the military council of the 11th Red Army, presented an ultimatum to the „Committee for the Salvation of the Fatherland" with the demand to lay down the weapons. The next day, the famous Armenian poet Hovhannes Tumanyan arrived in Yerevan from Tiflis with a mediation mission to stop the civil war.

On March 25, Soviet military units came close to Yerevan, captured Garni, Kanaker. On April 2, they entered Yerevan. Vratsyan's government was able to hold power for about 40 days. The rebels retreated to Zangezur and found shelter in „Autonomous Syunik" near Nzhdeh. Many Armenian intellectuals, national figures, Western Armenian refugees and soldiers also left the city. On the way, in Gndevaz and Tatev, the rebels shot a group of Bolsheviks and Red Army soldiers. The rebellion was defeated.

The February uprising of 1921 deepened the hostility between different classes of society and became the cause of new victims. At the same time, thanks to him, many Armenian intellectuals were saved, the Bolsheviks had to soften their policy towards the Armenian people.

After the defeat of the February uprising in 1921, its participants, many Armenian intellectuals and soldiers, were saved and settled in Zangezur. On April 26, 1921, at Tatev's second congress, „Autonomous Syunik" was reorganized into the „Mountainous Armenia" state, and on June 1, it was renamed the Republic of Armenia, thus contrasting with Soviet Armenia. S. Vratsyan became the prime minister, Nzhdeh became the foreign minister. The Soviet government repeatedly tried to convince Nzhdeh to leave Zangezur, which after the Sovietization of Georgia in February 1921 was the last non-Soviet entity in the Cis-Caucasus.

Only when Nzhdeh and his comrades-in-arms were convinced that Zangezur would remain in Soviet Armenia, they crossed over to Persia in mid-July. Thanks to the liberation struggle led by Nzhdeh, Zangezur remained part of Armenia. The process of Sovietization of Armenia, which started in May, ended with Zangezur becoming Soviet.

კარი ალენიუსი

ფინეთის ომი დამოუკიდებლობისათვის ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ 1918-1920 წლებში

შესავალი

ეს სტატია, ისევე როგორც საკონფერენციო პრეზენტაცია, რომელსაც ის ეფუძნება, მიზნად ისახავს საერთაშორისო მკითხველისთვის ფინეთის დამოუკიდებლობის ომის შეკუმშული მიმოხილვის მიწოდებას რუსეთის წინააღმდეგ. საომარი მდგომარეობა დემოკრატიულ ფინეთსა და ბოლშევიკურ რუსეთს შორის 1918 წლის იანვრიდან 1920 წლის ოქტომბრამდე გაგრძელდა, რა დროსაც ბრძოლები სხვადასხვა ინტენსივობით მიმდინარეობდა. ყურადღება გამახვილებულია ომის ყველაზე არსებითი მოვლენების ანალიზზე: მხარეები, მათი მიზნები, ყველაზე მნიშვნელოვანი ოპერაციები და ომის შედეგები.

გარდა ამისა, სტატიაში წარმოდგენილია ყველაზე მნიშვნელოვანი ფონური ფაქტორები და განვითარება, რომელიც უშუალოდ წინ უძღოდა ომს 1917 წლიდან. ფინეთსა და რუსეთს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულების დადების (1920 წლის ოქტომბერი) შემდგომი პერიოდიდან, მოცემულია აღმოსავლეთ კარელიის აჯანყების მოკლე მიმოხილვა 1921-1922 წლის ზამთარში. აჯანყება შეიძლება განვიხილოთ ერთგვარ ეპილოგად, სადაც ფინელები კიდევ ერთხელ იბრძოდნენ ბოლშევიკების წინააღმდეგ რუსეთის სამოქალაქო ომის კონტექსტში.

სტატია არის მიმოხილვითი – ძირითადად ეფუძნება ადრე გამოქვეყნებულ სამეცნიერო ლიტერატურას (წიგნები და სტატიები). ლიტერატურის გარდა, გარკვეულწილად გამოყენებულია საარქივო მასალებიც, რათა უფრო ნათელი სურათი შეიქმნას. საჭიროებისამებრ, სტატიაში მოხსენიებულია წინა მკვლევარების შესაძლო განსხვავებული ინფორმაცია და ინტერპრეტაციები. სტატიის მეთოდოლოგიური საფუძველია ისტორიული წყაროს კრიტიკა, ან უფრო ზუსტად, კონტექსტუალიზაციაზე ორიენტირებული დეტალური წაკითხვა.

რუსეთის ამბიციები ფინეთის მიმართ ახალი ფორმით: ბოლშევიკების მხარდაჭერა ფინელი წითელი ამბოხებულებისთვის

რუსეთის ყველა მეზობელმა გამოსცადა, თუ როგორია ექსპანსიონისტურ და აგრესიულ სახელმწიფოსთან ცხოვრება. ზოგიერთი ერის, მაგალითად, ბალტიის რეგიონის მოსახლეობის გამოცდილება ასობით ან უფრო მეტ წელს ითვლის. ფინელების წინაპრებს ასეთი ისტორია დაახლოებით 2000 წელს მოიცავს. დღევანდელი რუსეთის ცენტრალური და ჩრდილოეთი ნაწილები ფინო-უგრულმა ხალხებმა აღმოსავლეთ სლავებამდე დიდი ხნით ადრე დაასახლეს, და რუსების წინაპრებმა თანდათანობით დაიწყეს მკვიდრი მოსახლეობის ჩრდილოეთით გაძევება პირველი ათასწლეულის განმავლობაში. ეს პროცესი მას შემდეგ გრძელდება.[1]

მრავალი სხვადასხვა კვლევის მონაცემების გაერთიანებით, შეიძლება შეფასდეს, რომ ბოლო რვა საუკუნის განმავლობაში ფინეთი (ან ფინელები) რუსეთის წინააღმდეგ დაახლოებით 30-40 დიდსა და მცირე ომს იბრძოდნენ, თუკი ადგილობრივი ძარცვა-რბევისა და გა-

[1] Pertti Luntinen, *Venäjän valtakunnan muotoutuminen. Alue, asukkaat, valtiojärjestys* (Helsinki: Helsingin yliopisto, 1995), 12-13.

ნადგურების ექსპედიციები, რომლებიც ომის გამოცხადების გარეშე განხორციელდა, ასევე ჩაითვლება. ეს უმეტეს შემთხვევაში რუსების მიერ დაწყებული ომები ან ოპერაციები იყო – მით უფრო, რაც უფრო ახლოა დღევანდელ მოვლენებთან.[2]

ამ კონტექსტში აღსანიშნავია, რომ XIII საუკუნეში შვედეთთან ინტეგრაციის შემდეგ ფინელებს არცერთ სხვა მეზობელთან - შვედებთან, ნორვეგიელებთან თუ ესტონელებთან - არ მოუწიათ ომის წარმოება. ფაქტია, რომ როდესაც შვედეთის სამეფო ომებს აწარმოებდა სკანდინავიელ მეზობლებთან ან ცენტრალურ ევროპაში, ფინელები მონაწილეობდნენ ომებში, როგორც შვედეთის არმიის ჯარისკაცები. თუმცა, ფინეთის ტერიტორიას მეზობლები XIII საუკუნის შემდეგ არასოდეს დამუქრებიან, ხოლო ესტონელები, როგორც ჩანს, არასოდეს. ამრიგად, რუსეთი ფინური პერსპექტივიდან აშკარა გამონაკლისია. ამიტომ, ალბათ, გასაკვირი არ არის, რომ ძველ ფინურ ენაში სიტყვები „რუსი“ (ფინურად: venäläinen) და „მტერი“ (vainolainen) ხშირად სინონიმებად გამოიყენებოდა,[3] ან თუნდაც ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ვერსიებად ინტერპრეტირდებოდა.

განვითარების მიმდინარეობას, რომელმაც 1918 წლის მოვლენებამდე მიგვიყვანა, აშკარა ფესვები წინა 20 წელიწადში აქვს. 1809 წელს რუსეთმა შვედეთიდან ფინეთი დაიპყრო და ფინეთის დიდი საჰერცოგო ჩამოაყალიბა, რომელიც საკმაოდ ფართო ავტონომიით სარგებლობდა. ფინელები საკმაოდ კმაყოფილნი იყვნენ თავიანთი „ნახევრად დამოუკიდებელი“ სტატუსით საუკუნის დასაწყისამდე, როდესაც სიტუაცია შეიცვალა რუსეთის მიერ დაწყებული რუსიფიკაციის პოლიტიკის გამო. 1899 წელს დაწყებული რადიკალური ზომების მიზანი იყო ავტონომიის გაუქმება და ფინელების რუსებთან ასიმილაცია. ცვლილებამ ფინელები ორ ბანაკად დაყო: ზოგიერთი ცდილობდა ადაპტაციას და რუსეთის ხელისუფლებასთან მეგობრული გადაწყვეტილებების ძიებას; სხვები აშკარად ეწინააღმდეგებოდნენ. ამ უკანასკნელთა რეაქცია იყო ფართომასშტაბიანი პასიური წინააღმდეგობა, რომელსაც თან ახლდა გარკვეული აქტიური ფორმებიც, მაგალითად, რუსეთის გენერალ-გუბერნატორის ნიკოლაი ბობრიკოვის მკვლელობა 1904 წელს. 1905 წლის რევოლუციამ რუსეთში დროებით შეუმსუბუქა სიტუაცია ფინელებს, მაგრამ 1910 წლიდან რუსიფიკაციის პოლიტიკა კვლავ დაჩქარდა.[4]

მთელი 1917 წლის განმავლობაში ფინეთი გარდაუვლად მონაწილეობდა რუსეთის იმპერიის დაშლის პროცესში. ფინეთის ყველა ძირითადმა პოლიტიკურმა ფრაქციამ 1917 წლის შემოდგომაზე ფინეთის სრული ეროვნული სუვერენიტეტი მიზნად დაისახა, მაგრამ მისი მიღწევის გზებზე შეხედულებები სრულად გაერთიანებული არ იყო. კიდევ უფრო დიდი განსხვავება ეხებოდა ფინეთის შიდა პოლიტიკის განვითარების მიმართულებას; ისევე როგორც რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე და ევროპაში ზოგადად, მთავარი გამყოფი ხაზი სოციალისტურ და არასოციალისტურ პარტიებს შორის იყო. ორივე მხარემ შეიარაღებული გვარდიების შექმნა დაიწყო რუსეთის სახელმწიფო აპარატის კოლაფსით შექმნილი ძალაუფლების ვაკუუმის შესავსებად. ამავდროულად, შეიარაღებული გვარდიები (ფინეთში, მარცხნივ წითელი გვარდია, ხოლო მარჯვნივ თავდაცვითი კორპუსი) მოქმედებდნენ როგორც ძალა, რომელსაც შეეძლო ხელი შეეწყო საკუთარი მხარის პოლიტიკური მიზნებისთვის.[5]

ფინეთში სოციალ-დემოკრატიული პარტია (SDP) მთელი მემარცხენე ფრთისთვის საერთო ფორუმად მსახურობდა. თუმცა, პარტიას ორი ფრთა ჰქონდა: ზომიერი და რადიკალური.

---

2 მაგ., იხ.: Ohto Manninen (ed.), *Suomalaisten taistelut: Ruotsin, Venäjän ja itsenäisen Suomen riveissä* (Helsinki: Tammi, 2007), 5-6.

3 Kari Tarkiainen, *Se vanha vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1986), 10.

4 Henrik Meinander, *A History of Finland* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 117-120.

5 Pertti Haapala, „Vuoden 1917 kriisi,“ in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 75–77; Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland* (Berkeley: University of California Press, 1988), 162–163.

1917 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე, რადიკალური რევოლუციური ფრთის პოპულარობა გაიზარდა იმავე მიზეზების გამო, როგორც სხვაგან. როდესაც სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ წააგო ოქტომბრის დასაწყისში ფინეთში ჩატარებული საპარლამენტო არჩევნები, რადიკალები კიდევ უფრო მოუთმენლები გახდნენ. მათ დიდი ხნის განმავლობაში აწუხებდათ ის ფაქტი, რომ საპარლამენტო სისტემის მეშვეობით სოციალისტური იდეალების განხორციელება ნელი და გაურკვეველი ჩანდა.[6]

1917 წლის ნოემბრის დასაწყისში რუსეთში განვითარებულმა მოვლენებმა გადამწყვეტი ბიძგი მისცა ფინეთს, რომელიც ასევე სამოქალაქო ომისკენ მიექანებოდა. ბოლშევიკების მიერ სანქტ-პეტერბურგის დაკავებამ მაგალითი მისცა ყველას, ვინც შეიარაღებული რევოლუციის შესაძლებლობას განიხილავდა, რომლის მეშვეობითაც სოციალისტური პროგრამის სწრაფად განხორციელება იქნებოდა შესაძლებელი. რუსმა ბოლშევიკებმა ასევე წააქეზეს თავიანთი ფინელი ამხანაგები შეიარაღებულ გადატრიალებაზე. როდესაც ფინელმა სოციალ-დემოკრატებმა 1917 წლის ნოემბრის ბოლოს პარტიულ კონფერენციაზე შეიკრიბნენ, ლენინმა მათ წერილი გაუგზავნა, სტალინი კი თავად იმყოფებოდა იქ. ორივემ მოითხოვა, რომ ფინეთში რევოლუცია რაც შეიძლება მალე დაწყებულიყო. ბოლშევიკურმა მთავრობამ ასევე დაჰპირდა მხარდაჭერა თავის ამხანაგებს ფინეთსა და იმპერიის სხვა სასაზღვრო რაიონებში. მათი გზავნილი გაიგონეს. რადიკალებმა მოიპოვეს უმრავლესობა SDP-ის პარტიულ კრებაზე და დაიწყეს გადატრიალებისთვის მზადება.[7]

ფინეთის პარლამენტმა 6 დეკემბერს დამოუკიდებლობის დეკლარაცია გამოსცა, მაგრამ მემარცხენე ფრთამ მას მხარი არ დაუჭირა. მათი აზრით, ეს საკითხი რუსეთის ბოლშევიკურ მთავრობასთან უნდა შეთანხმებულიყო, მაშინ როდესაც მემარჯვენე და ცენტრისტულ ფრთებს რუსეთის ბოლშევიკურ მთავრობასთან ურთიერთობა არ სურდათ და მის ლეგიტიმურობას არ აღიარებდნენ.[8] მიუხედავად იმისა, რომ ფინეთის მემარცხენე ფრთა, პრინციპში, მხარს უჭერდა დამოუკიდებლობას და რუსეთის ბოლშევიკურ რეჟიმთან მჭიდრო თანამშრომლობას, ამ უკანასკნელის მიზანი ფინეთის რუსეთის ნაწილად შენარჩუნება იყო. მიუხედავად ამისა, ბოლშევიკურმა მთავრობამ ფორმალურად აღიარა ფინეთის დამოუკიდებლობა ფინეთის ეროვნული, ანუ დემოკრატიული, მთავრობის მოთხოვნით დეკემბრის ბოლოს, თუმცა ეს ყველაფერი პროპაგანდისა და მოტყუების ნაწილი იყო. ამ აღიარებით ბოლშევიკურ მთავრობას სურდა გაეზარდა სოციალისტების პოპულარობა ფინეთში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მემარჯვენე და ცენტრისტულ ფრთებს შეეძლოთ ეთქვათ, რომ მემარცხენე ფრთა ფინეთის დამოუკიდებლობას არ უჭერდა მხარს.[9]

ფინეთის დამოუკიდებლობის ომის სამოქალაქო ომის ფაზა

ფინეთი იყო ერთ-ერთი პირველი ტერიტორია, სადაც რადიკალურ მემარცხენე რევოლუციურ მოძრაობასა და მოწინააღმდეგე ძალებს შორის რუსეთის სამოქალაქო ომის ზოგადი ვითარება სრულმასშტაბიან ომში გადაიზარდა. ფინეთის დამოუკიდებლობის ომი,

---

6 Jouko Vahtola, *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin* (Helsinki: SSKK, 2003), 258.

7 Anthony F. Upton, *The Finnish Revolution 1917-1918* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980), 174-179; Eino Jutikkala and Kauko Pirinen, A *History of Finland* (Helsinki: WSOY, 2003), 390–393.

8 *Eduskunnan Herra Puhemiehelle* (December 6, 1917), https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/yhteiskunta/historia/eduskunta-ja-itsenaistyminen-1917/Documents/alkio1917.pdf; *Valtiopäiväasiakirjat* (December 12, 1917), https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/yhteiskunta/historia/eduskunta-ja-itsenaistyminen-1917/Documents/PTK20-1917IIs365-367.pdf; Jutikkala and Pirinen, *History of Finland*, 392.

9 *Kansankomissaarien Neuvosto, Pietari 18. joulukuuta 1917, No 101* (December 18, 1917), https://histdoc.net/historia/itsen.html; Haapala, „Vuoden 1917 kriisi," 72-74.

თავისუფლებისთვის ომი, სამოქალაქო ომი თუ აჯანყება - ომს ფინეთში მრავალი სახელი აქვს, რაც დამოკიდებულია თვალსაზრისსა და პოლიტიკურ აქცენტზე. ერთი მხრივ, ომი იყო ადგილობრივი შეიარაღებული ბრძოლა ძალაუფლებისთვის. მეორე მხრივ, ეს იყო სოციალური მიზეზების კონკრეტული ასახვა, რამაც გამოიწვია მსგავსი მოვლენები მთელ აღმოსავლეთ ევროპაში 1918-1920 წლებში.[10] ამ თემისთვის არსებითია, რომ საქმე ეხებოდა ფინეთის ბრძოლას ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ, რაც საფრთხეს უქმნიდა ფინეთის გარე თავისუფლებას (დამოუკიდებლობას) და შინაგან თავისუფლებას (დემოკრატიულ პოლიტიკურ სისტემას). ბოლშევიკური მთავრობა არ ჩქარობდა ფინეთიდან მეორე მსოფლიო ომის დროს იქ განლაგებული ჯარების გაყვანას. 1918 წლის იანვრის შუა რიცხვებში მათი რიცხვი დაახლოებით 80 000-ს შეადგენდა. ჯარები ბოლშევიკების კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდნენ, რომელთა მიზანიც ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის დამხობა იყო. რადგან იანვარში სოციალისტური გადატრიალების საფრთხე აშკარა იყო, ფინეთის მთავრობამ სასწრაფოდ შექმნა შეიარაღებული ძალები არსებული არამემარცხენე სამოქალაქო გვარდიის საფუძველზე. რუსეთმა გადაწყვიტა ამის თავიდან აცილება და 23 იანვარს სამხრეთ ფინეთში განლაგებულმა 42-ე არმიის კორპუსმა დაიწყო სამოქალაქო გვარდიის განიარაღების ოპერაციები.[11] ეს პრაქტიკულად ნიშნავდა ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ფინეთისთვის ომის გამოცხადებას.

ოთხი დღის შემდეგ, უკიდურესმა მემარცხენეებმა შეიარაღებული აჯანყება დაიწყეს ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის წინააღმდეგ. პრაქტიკაში, აჯანყება ძირითადად ფინეთის წითელმა გვარდიამ განახორციელა, რომელიც მემარცხენეებმა წინა თვეებში შექმნეს. გვარდიამ იარაღი და სხვა მასალები ფინეთში მყოფი რუსული ჯარებისგან და სანქტ-პეტერბურგის რეგიონში ბოლშევიკური მთავრობის რესურსებიდან მიიღო. წითლების მხარეს საომარ მოქმედებებში მონაწილეობდა რუსების მნიშვნელოვანი რაოდენობა (აქ იგულისხმება რუსეთის არმიის ყოფილი ჯარისკაცები ეთნიკური კუთვნილების მიუხედავად). აღმოსავლეთ ფინეთის ფრონტზე ასევე იბრძოდა მთელი რუსული დანაყოფები.[12]

აჯანყების დროს წითლებმა მოახერხეს, ნებაყოფლობით ან ძალით, დაახლოებით 80 000 ფინელი მებრძოლის დაქირავება, რომლებსაც მხარს უჭერდა რუსეთის ბოლშევიკური ძალების 10 000-მდე ჯარისკაცი. ფინეთსა და რუსეთში არსებული ფრაგმენტული არქივების გამო, რუსი მებრძოლების ზუსტი რაოდენობა უცნობია. მეცნიერთა უმეტესობა მათ რიცხვს 5000-დან 10 000-მდე ითვლის,[13] ზოგი კი უფრო დაბალ ციფრს ვარაუდობს დასაბუთების გარეშე.[14] რუსების შედარებითი მნიშვნელობა ნებისმიერ შემთხვევაში აღემატებოდა მათ აბსოლუტურ რაოდენობას, რადგან ბევრი რუსი მსახურობდა ოფიცრად და ტექნიკურ ექსპერტად წინა სამხედრო გამოცდილებით, რაც ფინეთის წითელ გვარდიას ძალიან აკლდა. კერძოდ, ფინეთის დიდ საჰერცოგოში არ იყო გაწვევა და პირველი მსოფლიო ომის დროს ფინელები არ მსახურობდნენ რუსეთის არმიაში, გარდა მცირე რაოდენობის პროფესიონალი ჯარისკაცებისა და მოხალისეებისა, სულ დაახლოებით 500.[15]

---

10 Pertti Haapala," Sota ja sen nimet," in Sisällissodan pikkujättiläinen, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 10–17.

11 Jutikkala and Pirinen, History of Finland, 394-397; Upton, Finnish Revolution, 252.

12 Upton, *Finnish Revolution*, 293-297; 398-404, 417-420; .

13 Ohto Manninen, „Sodanjohto ja strategia," in Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. 2. Taistelu vallasta, ed. Ohto Manninen (Helsinki: Painatuskeskus, 1993), 73; Meinander, History of Finland, 127; Vahtola, Suomen historia, 259-260.

14 Tuomas Hoppu, „Taistelevat osapuolet ja johtajat," in Sisällissodan pikkujättiläinen, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 121-122; Seppo Hentilä, „From Independence to the End of the Continuation War, 1917-1944," in From Grand Duchy to a Modern State: A Political History of Finland Since 1809, ed. Osmo Jussila et al. (London: Hurst & Co, 1999), 118.

15 Meinander, *History of Finland*, 121, 127; Manninen, „Sodanjohto", 73.

იმავე დღეს, როდესაც წითელმა გვარდიამ გადატრიალება დაიწყო, 1918 წლის 27 იანვარს, ფინეთის დემოკრატიულმა მთავრობამ - და თავდაცვის კორპუსმა, რომლებიც 18 იანვარს ფინეთის ოფიციალურ არმიად გამოცხადდნენ - დაიწყეს ფინეთში ჯერ კიდევ ბოლშევიკების გავლენის ქვეშ მყოფი რუსული ჯარების განიარაღება და მემარცხენე წითელგვარდიელების წინააღმდეგ ბრძოლა.[16] მომდევნო სამი თვის განმავლობაში ფინეთში სრულმასშტაბიანი ომი მიმდინარეობდა. 1918 წლის თებერვლის შუა რიცხვებში ფინეთის მთავრობამ გამოაცხადა სამხედრო სამსახურში გაწვევა, რომლის მეშვეობითაც შეიარაღებულ ძალებში დაახლოებით 70 000 ჯარისკაცი გაიწვიეს.[17] გაწვევას არსებითად აფერხებდა ის ფაქტი, რომ მჭიდროდ დასახლებული სამხრეთ ფინეთი, სადაც მოსახლეობის ნახევარზე მეტი ცხოვრობდა, აჯანყების დასაწყისშივე წითლების ხელში აღმოჩნდა.

თუმცა, ფინეთის მთავრობამ შესამჩნევი დახმარება მიიღო გერმანიისგან, რომელმაც ფინეთის მთავრობის მხარდასაჭერად საზღვაო ესკადრილია და ერთი ქვეითი დივიზია, *Die Ostsee-Division*, სულ 15 000 გამოცდილი ჯარისკაცით, გაგზავნა. გარდა ამისა, 1915 წლიდან გერმანიამ თითქმის 2000 ფინელი მოხალისე გაწვრთნა გერმანიაში საიდუმლო ოპერაციაში, სპეციალურად ფინელების რუსეთის წინააღმდეგ თავისუფლებისთვის ბრძოლის წარმართვის მიზნით. ამ მოხალისეებმა 1918 წელს ფინეთის შეიარაღებული ძალების ოფიცერთა და მწვრთნელთა კორპუსი შექმნეს. ასევე, ფინელი პროფესიონალი ოფიცრების უმეტესობა, რომლებიც მეფის რუსეთის შეიარაღებულ ძალებში მსახურობდნენ, 1918 წლის გაზაფხულზე ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის არმიას შეუერთდნენ.[18] ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ფრონტის ორივე მხარეს ფინელი მებრძოლები შეიარაღებული მშვიდობიანი მოქალაქეები იყვნენ, რომლებსაც წინა სამხედრო მომზადება ან გამოცდილება არ ჰქონდათ, ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის ძალებს უფრო კვალიფიციური ლიდერები და მწვრთნელები ჰყავდათ. ამან „თეთრ“ მხარეს მნიშვნელოვანი სტრატეგიული უპირატესობა მისცა.

თუმცა, ომის პირველ კვირებში სიტუაცია განსხვავებული იყო. ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის ძალებმა ორგანიზება მხოლოდ ახლა დაიწყეს და გერმანული დამხმარე ძალების ჩამოსვლაზე მოლაპარაკებები მხოლოდ თებერვალში დაიწყო, რის შემდეგაც ფინეთში პირველი გერმანული დანაყოფების ჩასვლამდე კიდევ რამდენიმე კვირამ განვლო.[19] ამრიგად, წითლებს ინიციატივა ჰქონდათ. ომის პირველ დღეებში წითლებმა ფინეთის სამხრეთი ნაწილი დაიკავეს, სადაც ფინელების დაახლოებით ნახევარი ცხოვრობდა, მათ შორის ქვეყნის ოთხი უდიდესი ქალაქი: ჰელსინკი, ვიიპური, ტურკუ და ტამპერე. იანვრის ბოლოს აჯანყებულებმა ჰელსინკიში მეტოქე მთავრობა - სახალხო დელეგაცია (კანსანვალტუუსკუნტა) შექმნეს, რომლის პრემიერ-მინისტრი კულერვო მანერი იყო. ომის ბოლო ეტაპზე ის ვიიპურიში გადავიდა უკან დახეულ წითელ ძალებთან ერთად. წითელი რეჟიმის ჩამოყალიბებას არსებითად აფერხებდა ის ფაქტი, რომ სახელმწიფო და ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლების უმეტესობა უარს ამბობდა აჯანყებულების ხელმძღვანელობით მუშაობაზე, ხოლო თავად აჯანყებულებს ადმინისტრაციულ საკითხებში მცირე გამოცდილება ჰქონდათ.[20]

---

16 Meinander, *History of Finland*, 125-126.

17 Hoppu, "Taistelevat osapuolet," 112, 136-138; Vahtola, *Suomen historia*, 260.

18 Manninen, „Sodanjohto ja strategia," 22-32; Hoppu, "Taistelevat osapuolet," 129-134; Matti Lackman, "Jääkäriliike," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 48-57.

19 Hentilä, „From Independence," 119; Tuomas Hoppu, „Valkoisten voitto," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 199–202.

20 Juhani Piilonen, „Rintamien selustassa," in *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta*, ed. Ohto Manninen (Helsinki: Painatuskeskus, 1993), 530–539; Sami Suodenjoki, "Siviilihallinto," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 251–263.

წითლების მიზანი იყო ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის დამხობა და ფინეთის სოციალისტურ საზოგადოებად გარდაქმნა. 1918 წლის 1 მარტს სახალხო დელეგაციამ ხელი მოაწერა შეთანხმებას საბჭოთა რუსეთთან, რომლის მიხედვითაც „ფინეთის სოციალურ მუშაკთა რესპუბლიკამ“ (*Suomen socialistinen työväentasavalta*) ფართომასშტაბიანი თანამშრომლობის ვალდებულება აიღო.[21] ფინეთის წითლების რადიკალურმა ფრთამ და საბჭოთა რუსეთის ხელმძღვანელობამ ასევე დაისახა მკაფიო მიზანი, რომ ფინეთი საბჭოთა რუსეთთან გაერთიანდებოდა რაიმე სახის სოციალისტური ფედერაციის მეშვეობით. რუსეთის სამოქალაქო ომის სხვა ფრონტებიდან, მაგალითად, უკრაინიდან და საქართველოდან მიღებული შემდგომი გამოცდილება მიუთითებს, რომ ადგილობრივი მენშევიკების ან სოციალ-დემოკრატების მისწრაფებამ საბჭოთა რუსეთთან კარგი ურთიერთობებისკენ სულაც არ იხსნა მათი სამშობლო ბოლშევიკური იმპერიალიზმისგან. ფინეთის წითლების მიერ 1918 წლის თებერვალში შემუშავებული ფინეთის კონსტიტუციის პროექტი არც თუ ისე რადიკალური იყო, მაგრამ მასაც საწყის წერტილად ჰქონდა ფინეთის სოციალისტურ ქვეყნად გარდაქმნა. მიუხედავად იმისა, რომ პროექტი შეიცავდა მითითებას სხვა პარტიების არსებობაზე, ის ასევე შეიცავდა რამდენიმე პუნქტს, რომლებიც მიზნად ისახავდა სოციალისტური სისტემის მუდმივობის უზრუნველყოფას და სოციალისტური პარტიის უდავო ლიდერობას ყველა სიტუაციაში.[22]

ფინეთის დემოკრატიულმა მთავრობამ, პრემიერ-მინისტრ პერ სვინჰუფვუდის ხელმძღვანელობით, იანვრის ბოლოს მოახერხა ჰელსინკიდან გაქცევა და ვაასაში დასახლება, სადაც მთელი ომის განმავლობაში მოქმედებდა. ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ფინეთში ფინეთის არმიის ჯარებმა დაამარცხეს ადგილობრივი წითელი გვარდია და განაიარაღეს რუსული გარნიზონები. ამრიგად, თებერვლის დასაწყისში ქვეყანაში ჩამოყალიბდა ფრონტის ხაზი, დაახლოებით დასავლეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, რომელიც გადაჭიმული იყო ტამპერეს ჩრდილოეთიდან ვიიპურის ჩრდილოეთამდე. ომის პირველი ფაზა გაგრძელდა მარტის შუა რიცხვებამდე, რომლის დროსაც წითლები ომში უფრო აქტიურ მხარეს წარმოადგენდნენ, ძირითადად იმიტომ, რომ რუსეთის მხარდაჭერა მაშინ ყველაზე ეფექტური იყო. წითლებმა 21 თებერვალს დაიწყეს ფართო შეტევა მთელ ფრონტზე და მოახერხეს რამდენიმე პატარა ქალაქისა და სოფლის დაკავება, თუმცა დაპყრობილი ტერიტორიები ჯერ კიდევ შედარებით მცირე იყო.[23]

წითლების მეორე მასშტაბური შეტევა 10 მარტს დაიწყო, თუმცა სამთავრობო ძალებმა მისი მოგერიება და საკუთარი მასშტაბური კონტრშეტევის დაწყება უკვე 15 მარტს მოახერხეს. ეს ომის მეორე ფაზის დასაწყისი იყო, როდესაც დემოკრატიული მთავრობის ძალებმა იანვარსა და თებერვალში დაკარგული ტერიტორიები დაიბრუნეს. ომის ყველაზე დიდი ბრძოლა 22 მარტიდან 6 აპრილამდე პერიოდში ტამპერეში გაიმართა, რომელიც, როგორც მკვეთრად მემარცხენე ინდუსტრიული ქალაქი, წითლების მთავარი მხარდაჭერის ზონა იყო. წითლებმა ბრძოლაში 1100 ადამიანი დაკარგეს და 11000 ტყვედ აიყვანეს, ხოლო სამთავრობო ძალების დანაკარგებმა 800 ადამიანი შეადგინა.[24]

ამავდროულად, როდესაც ტამპერეს ბრძოლა ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის გამარჯვებით დასრულდა, გერმანული ჯარები ფინეთის სამხრეთ სანაპიროზე რამდენიმე ქალაქში გადმოსხდნენ. გერმანელებმა 13 აპრილს ჰელსინკი აიღეს და ჩრდილოეთისკენ განა-

---

21 *Sopimus Venäjän ja Suomen sosialististen tasavaltain välillä*, March 3 (Feb 16), 1918, https://histdoc.net/historia/1917-18/kv31.html

22 *Suomen kansanvaltuuskunnan ehdotus Suomen valtiosäännöksi*, January 28, 1918, https://histdoc.net/historia/1917-18/pun_vs.html

23 Tuomas Hoppu, "Helmikuun rintamataistelut," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 145-172; Hentilä, „From Independence," 108-110.

24 Hentilä, „From Independence," 111; Vahtola, *Suomen historia*, 260.

გრძონ წინსვლა. ტამპერეს ბრძოლის შემდეგ, ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის ჯარებმა განაგრძეს საკუთარი მასშტაბური შეტევა მთელი ფრონტის გასწვრივ სამხრეთის მიმართულებით და 20 აპრილს ლაჰტიში გერმანელებთან კონტაქტი დაამყარეს. ეს ნიშნავდა, რომ დასავლეთ ფინეთში წითელი ჯარები ალყაში მოექცნენ. აპრილის ბოლოს, სასტიკი ბრძოლები მიმდინარეობდა, როდესაც ალყაში მოქცეულმა წითლებმა სცადეს აღმოსავლეთით გერმანული და ფინური მთავრობის ჯარების პოზიციების გარღვევა. მცდელობა ჩაიშალა და წითლების ძირითადი ძალები 1 მაისს ლაჰტის მახლობლად დანებდა. აღმოსავლეთში, ფინეთის მთავრობის ძალებმა დაამარცხეს წითელი ძალები ვიიპურიში და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე აპრილის ბოლოს და მაისის დასაწყისში, ხოლო იქ, ბოლო წითელი ძალები დანებდა 1918 წლის 5 მაისს. მალევე, 16 მაისს, ჰელსინკიში გაიმართა ომის გამარჯვების აღლუმი.[25] სამოქალაქო ომის ფაზა დასრულდა აჯანყებული ძალების უპირობო დანებებისა და ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის უდავო გამარჯვებით. ბრძოლებში მთავრობის ძალების დანაკარგებმა შეადგინა 3500-ზე ნაკლები დაღუპული და დაკარგული კაცი, ხოლო დაახლოებით 8000 დაჭრილი. წითლებმა ასევე მოკლეს 1400-ზე მეტი ტყვედ ჩავარდნილი ჯარისკაცი და მშვიდობიანი მოქალაქე, რომლებიც მხარს უჭერდნენ დემოკრატიულ მთავრობას. გერმანელი ჯარების დანაკარგები 500-ზე ოდნავ ნაკლები იყო, ხოლო სხვა უცხოელი მოხალისეების (ძირითადად შვედი მოხალისეები, რომლებიც დემოკრატიული მთავრობისთვის იბრძოდნენ) დანაკარგები - დაახლოებით 100. წითლების დანაკარგებმა ბრძოლებში დაახლოებით 7000 მოკლული და დაკარგული და დაახლოებით 12000 დაჭრილი შეადგინა. სამთავრობო ძალებმა 7400 წითელი ან მათი მხარდამჭერი სიკვდილით დასაჯეს, როგორც წესი, ბრძოლებისთანავე. წითლების მხარეს მებრძოლი რუსების დანაკარგები დაახლოებით 900 მოკლული იყო, ხოლო დაახლოებით 1500 ტყვედ ჩავარდნილი რუსი სიკვდილით დასაჯეს.[26]

დანებებული წითლები, დაახლოებით 76 000, ომის შემდეგ საპატიმრო ბანაკებში შეკრიბეს, რათა სასამართლო პროცესები დალოდებოდათ. 1918 წლის ზაფხულში საპატიმრო ბანაკებში საშინელი პირობები ქვეყანაში საკვების მწვავე დეფიციტითა და არასაკმარისი ჯანდაცვის უზრუნველყოფით იყო გამოწვეული. რამდენიმე ინფექციურმა დაავადებამ, მათ შორის ესპანურმა გრიპმა, ზაფხულში სულ მცირე 11 600 პატიმრის სიკვდილი გამოიწვია. გარდა ამისა, ვარაუდობენ, რომ ომის შედეგად სხვა მიზეზების გამო 3000-4000 ადამიანი დაიღუპა. საერთო ჯამში, ფინეთის დამოუკიდებლობის ომის სამოქალაქო ომის ფაზის მსხვერპლთა რიცხვი 37 000-ს აჭარბებდა. გარდა ამისა, სამოქალაქო ომის ფაზის ბოლოს დაახლოებით 10 000 წითელი და მათი ოჯახის წევრები საბჭოთა რუსეთში გაიქცნენ და იქ დარჩნენ, რაც ომის შედეგად გამოწვეულ მოსახლეობის დანაკარგებს კიდევ უფრო ზრდის. 1918 წლის გაზაფხულზე საომარი მოქმედებების შედარებით მოკლე ხანგრძლივობის, სულ რაღაც სამ თვეზე ოდნავ მეტი ხნის, გათვალისწინებით, მსხვერპლთა რიცხვი მაღალი იყო. ომმა ფინეთის მოსახლეობის სტრუქტურაში დემოგრაფიული დისბალანსი გამოიწვია, რადგან ომში დაღუპული ან ქვეყნიდან გაქცეული თითქმის 50 000 ადამიანი (ანუ ქვეყნის მოსახლეობის 1.5%) ძირითადად ახალგაზრდები იყვნენ.[27]

---

[25] Hoppu, „Valkoisten voitto," 202-208, 212-220; Vahtola, *Suomen historia*, 261; Marko Tikka, „Suomen sisällissodan tapahtumat," in *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*., ed. Tuomas Tepora and Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 97-102.

[26] *The registry of names of the war dead between 1914-1922*, http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2; Lars Westerlund, „Vuoden 1918 sota: vuoden 1918 kokonaisluvut,".in *Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet. Tilastoraportti*, ed. Lars Westerlund (Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004), 53; Aapo Roselius, „Sisällissodan rintamatappiot," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 209-211.

[27] *The registry of names of the war dead between 1914-1922*, http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2; Marko Tikka, "Sodan kokonaistappiot," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 221; Meinander, *History of Finland*, 129; Vahtola, *Suomen historia*, 261.

ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ ომი ფინეთის მეზობელ რეგიონებში გრძელდება

მიუხედავად იმისა, რომ სამოქალაქო ომის ფაზა დასრულდა, ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ ომი ფინეთიდან რუსეთის კარელიაში (ანუ აღმოსავლეთ კარელიაში) და ესტონეთში სამხედრო ექსპედიციების სახით გაგრძელდა. ფინელ მკვლევარებს შორის განსხვავებული შეხედულებები არსებობს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა დაერქვას ეს ექსპედიციები. ზოგიერთი მკვლევარი განმარტავს, რომ ისინი ცალკე ფენომენი იყო, რომელსაც შეიძლება „ნათესაური ომები“ ვუწოდოთ. ზოგადად, ეს მკვლევარები ხაზს უსვამენ სამოქალაქო ომის ფაზის მნიშვნელობას, როგორც ფინეთის დამოუკიდებლობისა და მასთან დაკავშირებული შიდა ძალაუფლებისთვის ბრძოლის ნაწილს.[28] თუმცა, სხვა მკვლევარები 1918-1920 წლების განვითარებას უფრო ფართო პერსპექტივიდან ხედავენ: ფინეთში განვითარებული მოვლენები რუსეთის სამოქალაქო ომის ნაწილი იყო და ფინეთის სამხედრო ბრძოლა დამოუკიდებლობისთვის გაგრძელდა, თუმცა უფრო დაბალი ინტენსივობით, 1918 წლის ზაფხულიდან 1920 წლის შემოდგომამდე.[29] ამ უკანასკნელ ინტერპრეტაციას უფრო ძლიერი გამართლება აქვს, რადგან ფინეთის დემოკრატიული მთავრობა აღმოსავლეთ კარელიის წინააღმდეგ ოპერაციებს უკვე გეგმავდა 1918 წლის გაზაფხულზე, როდესაც სამოქალაქო ომის ფაზა ჯერ კიდევ მიმდინარეობდა. პირველი ოპერაციებიც უკვე 1918 წლის აპრილში დაიწყო. როგორც პოლიტიკური, ასევე სამხედრო ხელმძღვანელობა ოპერაციებს ფინეთის წითლებისა და მათ მხარდამჭერი ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდა.[30]

ფინელების მიერ აღმოსავლეთ კარელიასა და ფინეთის მიმდებარე სხვა ტერიტორიებზე რუსეთის ბოლშევიკური ძალების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლები პირდაპირ კავშირში იყო იმ ფაქტთან, რომ აღმოსავლეთით ფინეთის დიდი საჰერცოგოს საზღვარი არ მიჰყვებოდა ფინეთისა და რუსეთის საცხოვრებელ ზონებს შორის არსებულ საზღვარს. აღმოსავლეთ საზღვრის მთელ სიგრძეზე, დიდი საჰერცოგოს გარეთ, იყო დიდი ტერიტორიები, სადაც უმრავლესობას შეადგენდნენ ფინელები ან კარელიელები, რომლებიც ეთნიკურად და ენობრივად ძალიან ახლოს იყვნენ ფინელებთან. ისევე, როგორც ბევრ სხვა ადგილას, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ევროპაში, ამავე დროს, პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, მიმდინარეობდა ბრძოლა ახალი საზღვრების განლაგების შესახებ. ეროვნების პრინციპის შესაბამისად, ყველა სახელმწიფო ცდილობდა იმ ტერიტორიების ანექსიას, სადაც მათი ეთნიკური ჯგუფების წევრები ადგილობრივ უმრავლესობას წარმოადგენდნენ.[31] ამ თვალსაზრისით, ფინეთის ქმედებები არავითარ შემთხვევაში არ იყო გამონაკლისი. ფინეთის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა, გენერალმა მანერჰაიმმა, უკვე 1918 წლის 23 თებერვალს დაისახა მიზანი, რომ აღმოსავლეთ კარელია, რომელიც კარელიელებით იყო დასახლებული, უნდა გათავისუფლებულიყო ბოლშევიკებისა და რუსეთის ძალაუფლებისგან.[32]

აღმოსავლეთ კარელიის ფრონტზე სამი ძირითადი ოპერატიული მიმართულება იყო: ჩრდილო-აღმოსავლეთით პეტსამო (მურმანსკის დასავლეთით), აღმოსავლეთით ვიენა (აღმოსავლეთ კარელიის შუა ნაწილი) და სამხრეთ-აღმოსავლეთით აუნუსი (ოლონეცი, ლა-

---

28 Atso Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket 1918–1922* (Helsinki: Minerva, 2014); Aapo Roselius and Oula Silvennoinen, *Villi itä: Suomen heimosodat ja Itä-Euroopan murros 1918–1921* (Helsinki: Tammi, 2019).

29 Vahtola, *Suomen historia*, 264; Jukka-Pekka Pietiäinen, „Suomen ulkopolitiikan alku,” in *Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. 3. Katse tulevaisuuteen*, ed. Ohto Manninen (Helsinki: Painatuskeskus, 1992), 285-287.

30 Hentilä, „From Independence,” 116-119; Jussi Niinistö, *Heimosotien historia 1918-1922* (Helsinki: SKS, 2016), 16-22.

31 მაგ., იხ. Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917-1923* (London: Allen Lane, 2016); Aliaksandr Piahanau and Bojan Aleksov, *War and Betweenness: Big Powers in Midde Europe, 1918-1945* (Budapest: Central European University Press, 2020).

32 *Miekkavalapuhe* (February 23, 1918), http://www15.uta.fi/yky/arkisto/suomi80/v18v9a.htm

დოგას ტბის აღმოსავლეთით). ყველგან მთავარი პასუხისმგებლობა ფინეთის მოხალისეთა ძალებს ეკისრებოდათ, რომლებსაც ფინეთის მთავრობა მატერიალურად უჭერდა მხარს. პეტსამოს პირველი ოპერაცია 1918 წლის აპრილში დაიწყო. მისი მიზანი იყო ფინეთის კავშირის უზრუნველყოფა არქტიკულ ოკეანესთან კოლას ნახევარკუნძულის დასავლეთ ნაწილში, სადაც ფინური დასახლება იყო. თუმცა, ექსპედიციის ძალები საკმარისი არ იყო; იქ არა მხოლოდ რუსი ბოლშევიკების ძალები, არამედ ფინელი წითლები და ბრიტანული საექსპედიციო ძალებიც იმყოფებოდნენ, რომლებსაც ეშინოდათ გერმანული ძალების ფინეთის გავლით კოლას ნახევარკუნძულზე მოსვლის. ფინეთის ჯარები 1918 წლის ივლისში უკან დაიხიეს. კიდევ ერთი მსგავსი ოპერაცია ჩატარდა პეტსამოში 1919 წლის დეკემბრიდან 1920 წლის აპრილამდე, მაგრამ შედეგი იგივე იყო.[33]

ფინელების ოპერაციები ვიენის რეგიონში 1918 წლის მარტიდან ოქტომბრამდე გაგრძელდა. იქ მიზანი თეთრი ზღვის დასავლეთ სანაპირომდე მიღწევა იყო, სადაც კარელიელების დასახლება ვრცელდებოდა. ფრონტის ამ ნაწილში ფინური ჯარების რაოდენობაც არასაკმარისი აღმოჩნდა და მომდევნო ორი წლის განმავლობაში ფინელებს მხოლოდ დიდი საჰერცოგოს საზღვართან ახლოს მცირე ტერიტორიების შენარჩუნება შეეძლოთ. ადგილობრივი კარელიელების დამოკიდებულება ფინელების ძალისხმევის მიმართ არასტაბილური იყო. ერთი მხრივ, ზოგიერთი მხარს უჭერდა მათი მშობლიური რეგიონის ფინეთთან ანექსიას, ხოლო კარელიის ორმა მუნიციპალიტეტმა, რეპოლამ და პორაიარვიმ, 1918 წლის ზაფხულში ფინეთთან შეერთების სურვილი გამოაცხადეს. მეორე მხრივ, ზოგიერთი კარელიელი მხარს უჭერდა რუს და ფინელ ბოლშევიკებს და იბრძოდა ფინეთის საექსპედიციო ძალების წინააღმდეგ. კარელიელების უმეტესობა არ იყო დარწმუნებული, როგორ ემოქმედათ და ნეიტრალურ პოზიციას ინარჩუნებდა.[34]

აუნუსის ექსპედიციის დასასრული (1919 წლის აპრილიდან აგვისტომდე) ზემოთ ნახსენები ორი ექსპედიციის მსგავსი იყო. ფინელებმა ამ ტერიტორიაზე უფრო მეტი ჯარის კონცენტრირება შეძლეს, ვიდრე პეტსამოში ან ვენაში და თავდაპირველად ფინელებმა დაიკავეს ამ მიმართულებით კარელიელებით დასახლებული ტერიტორიების უმეტესობა. თუმცა, 1919 წლის ზაფხულის ბოლოს ბოლშევიკებმა ფინეთის ჯარები აიძულეს უკან დაეხიათ. რადგან ეს ტერიტორია სანქტ-პეტერბურგთან ახლოს იყო, ბოლშევიკური მთავრობის თვალსაზრისით ის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო. ამიტომ, ბოლშევიკები მზად იყვნენ ფრონტის ამ ნაწილში მნიშვნელოვანი ძალების განლაგებისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის სამოქალაქო ომის ფრონტებზე სხვაგან ჯარები დეფიციტური იყო. საბოლოოდ, აუნუსში ბოლშევიკების რიცხობრივი უპირატესობა თითქმის ათჯერ აღემატებოდა ფინელებისას.[35]

1919 წლის გაზაფხულიდან 1920 წლის შემოდგომამდე მცირე მასშტაბის ბრძოლები ასევე მიმდინარეობდა კარელიის ისთმუსზე, სანქტ-პეტერბურგის უშუალო სიახლოვეს, სადაც ადგილობრივმა ფინელმა მოსახლეობამ ბოლშევიკების წინააღმდეგ წარუმატებელი აჯანყება დაიწყო და ფინელი მოხალისეების მხარდაჭერა მიიღო.[36] მიუხედავად იმისა, რომ ფინეთი არ ცდილობდა ესტონეთის ფინეთთან ანექსიას, ამ კონტექსტში უნდა აღინიშნოს, რომ ფინეთის მოხალისეთა ძალები ეფექტურად უჭერდნენ მხარს ესტონეთის ბრძოლას დამოუკიდებლობისთვის ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ მის კრიტიკულ საწყის ეტაპებზე 1919 წლის ზამთარში და ადრეულ გაზაფხულზე. ესტონეთის მთავრობასთან დადებული შე-

---

33 Pietiäinen, „Suomen ulkopolitiikan alku," 289, 438–440; Vahtola, Suomen historia, 264; Aapo Roselius, „Pyhä sota – suomalaiset heimosodat sisällissodan jälkimainingeissa," in *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö.*, ed. Tuomas Tepora and Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 120-123.

34 Pietiäinen, „Suomen ulkopolitiikan alku," 288-289; Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 63-99.

35 Niinistö, *Heimosotien historia*, 148-183; Pietiäinen, "Suomen ulkopolitiikan alku," 385-386, 391-394.

36 Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 133-151; Niinistö, *Heimosotien historia*, 184-213.

თანხმების შესაბამისად, ფინელი მოხალისეები ფინეთში დაბრუნდნენ შეთანხმების ვადის ამოწურვის შემდეგ გვიან გაზაფხულზე.[37]

მიუხედავად იმისა, რომ ბოლშევიკური რუსეთი ოფიციალურად არასდროს ყოფილა ფინეთთან ომში, ქვეყნებს შორის რეალურად არსებობდა საომარი მდგომარეობა და მისი ოფიციალურად დასრულება მხოლოდ სამშვიდობო ხელშეკრულებით შეიძლებოდა. ბოლშევიკებმაც მიიღეს ეს ინტერპრეტაცია მოლაპარაკებების დროს, თუმცა თავდაპირველად ისინი მიდრეკილნი იყვნენ რუსეთის სახელმწიფოს როლის დაკნინებისკენ 1918 წლის გაზაფხულის მოვლენებში. იმის გარდა, იყო თუ არა ორი ქვეყანა ომში, ფინეთის დამოუკიდებლობამ და 1918 წლის გაზაფხულზე მომხდარმა მოვლენებმა შექმნა საზღვრებთან დაკავშირებული საკითხები, ეკონომიკური და ფინანსური პრობლემები, მეზობელ ქვეყანაში მდებარე სახელმწიფო და კერძო საკუთრების საკითხები, მოქალაქეების უფლებები და ა.შ. მათ მხოლოდ ის სჭირდებოდათ, რაც ფინეთსა და ბოლშევიკურ რუსეთს შორის ნორმალური ურთიერთობების გადაწყვეტას შეეძლო.[38]

ხელშეკრულების პირველი წინადადება ბოლშევიკურმა მთავრობამ 1918 წლის აგვისტოში წამოაყენა, თუმცა ორივე მხარის ამბიციური და წინააღმდეგობრივი მოთხოვნების გამო დისკუსიებმა კონკრეტული შედეგი ვერ გამოიღო. სამშვიდობო მოლაპარაკებების მეორე წარუმატებელი რაუნდი 1919 წლის შემოდგომაზე გაიმართა. ფორმალური სამშვიდობო კონფერენცია საბოლოოდ 1920 წლის ივნისში ტარტუში (ესტონეთი) გაიმართა და ხანგრძლივი პროცესის შემდეგ, მისი ძალისხმევის შედეგად, სამშვიდობო ხელშეკრულება 1920 წლის 14 ოქტომბერს ხელმოწერილი იქნა.[39]

ხელშეკრულებაში ნათქვამი იყო, რომ ფინეთმა 1917 წელს თავი დამოუკიდებელ რესპუბლიკად გამოაცხადა და ბოლშევიკურმა, ანუ ოფიციალურად საბჭოთა რუსეთმა, მისი დამოუკიდებლობა ყოფილი დიდი საჰერცოგოს საზღვრებში აღიარა. თუმცა, ხელშეკრულება ფინეთის სასარგებლოდ მნიშვნელოვან ტერიტორიულ ცვლილებას შეიცავდა. პეტსამოს ტერიტორია ოფიციალურად ფინეთს გადაეცა, როგორც კომპენსაცია კარელიის ისთმუსზე მდებარე ორი რაიონისთვის, რომელიც ფინეთმა მე-19 საუკუნის ბოლოს რუსეთის იმპერიას გადასცა. იმ დროს იმპერია დათანხმდა ჩრდილოეთ ყინულოვანი ოკეანის ტერიტორიების ფინეთისთვის გადაცემას. შეთანხმება რუსეთის მიერ უგულებელყოფილი იყო მანამ, სანამ საბჭოთა ლიდერებმა არ აღიარეს იგი. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი იყო ის, რომ საბჭოთა კავშირმა სამშვიდობო ხელშეკრულებაში გამოაცხადა, რომ აღმოსავლეთ კარელია ორგანიზებული იქნებოდა ავტონომიურ რეგიონად და ისარგებლებდა ეროვნული თვითგამორკვევის უფლებით.[40]

საბჭოთა კავშირის მიერ ამ დაპირების შეუსრულებლობამ ფინეთსა და რუსეთს შორის საბოლოო კონფლიქტი გამოიწვია რუსეთის სამოქალაქო ომის კონტექსტში. 1921 წელს, როდესაც აღმოსავლეთ კარელიაში საბჭოთა სისტემის დამყარება დაიწყო, ადგილობრივი მოსახლეობა აჯანყდა და აჯანყებულებმა ფინეთს დახმარება სთხოვეს. ფინეთის მთავრობას არ შეეძლო ამ საქმეში ჩარევა, მაგრამ მან მოხალისეების რეკრუტირების უფლება მისცა. მან ასევე მიმართა ერთა ლიგას და მოითხოვა, რომ აღმოსავლეთ კარელიაში დამოუკიდებელი

---

37 Pietiäinen, "Suomen ulkopolitiikan alku," 380; Niinistö, *Heimosotien historia*, 86-144; Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 101-122.

38 John A. Wuorinen, *A History of Finland* (New York: Columbia University Press, 1965), 224–225.

39 *Rauhansopimus Suomen Tasavallan ja Venäjän Sosialistisen Federatiivisen Neuvostotasavallan välillä* (October 14, 1920), https://fi.wikisource.org/wiki/Tarton_rauhansopimus; Jutikkala and Pirinen, *History of Finland*, 411-412; Wuorinen, *History of Finland*, 225.

40 *Rauhansopimus Suomen Tasavallan ja Venäjän Sosialistisen Federatiivisen Neuvostotasavallan välillä* (October 14,1920), https://fi.wikisource.org/wiki/Tarton_rauhansopimus; Wuorinen, *History of Finland*. 226.

კომისია გაეგზავნათ საკითხების გამოსაძიებლად. საბჭოთა მთავრობამ კატეგორიულად უარი თქვა თანამშრომლობის ყველა ფორმაზე და კიდევ ერთხელ გაიმეორა, რომ ერთა ლიგას მხოლოდ დასავლური იმპერიალიზმის იარაღად მიიჩნევდა. აჯანყება საბოლოოდ 1922 წლის მარტისთვის ჩაახშეს და 13 000-ზე მეტი ლტოლვილი ფინეთში გაიქცა.[41]

დასკვნები

ფინეთის დამოუკიდებლობის ომი ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ თითქმის სამი წელი გაგრძელდა, 1918 წლის იანვრიდან 1920 წლის ოქტომბრამდე. ზოგიერთი ფინელი მკვლევარი მიდრეკილია განმარტოს, რომ ფინეთში სამოქალაქო ომი 1918 წლის გაზაფხულზე მიმდინარეობდა და ფინეთის მოხალისეთა ძალების ოპერაციები ფინეთის დიდი საჰერცოგოსა და დღევანდელი ფინეთის გარეთ ცალკე ერთეულია, რომლის აღნიშვნაც შესაძლებელია ტერმინით „ნათესაური ომები“. თუმცა, უფრო ფართო პერსპექტივიდან გამომდინარე, არსებობს ძლიერი მიზეზები იმის ინტერპრეტაციისთვის, რომ ეს არის ერთი ერთეული, როგორც რუსეთის სამოქალაქო ომის ნაწილი. ფინეთის პოლიტიკური და სამხედრო ხელმძღვანელობა ამას თავის დროზე უკვე ასე უყურებდა. პრაქტიკაში, ფინეთსა და რუსეთს შორის უწყვეტი საომარი მდგომარეობა იყო, რომლის დასასრულებლად კონკრეტულად სამშვიდობო ხელშეკრულება იყო საჭირო. საბჭოთა რუსეთმა ასევე აღიარა საომარი მდგომარეობის არსებობა სამშვიდობო მოლაპარაკებების დროს.

ბოლშევიკები ფუნდამენტურად არ სურდათ ფინეთის უფლება ეღიარებინათ რუსეთის იმპერიისგან გამოყოფის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის ბოლშევიკურმა მთავრობამ ფინეთის დამოუკიდებლობა დიპლომატიური წესით 1917 წლის დეკემბერში ტაქტიკური მიზეზების გამო აღიარა, პრაქტიკაში მან დამოუკიდებელი ფინეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედებები სულ რაღაც რამდენიმე კვირის შემდეგ, 1918 წლის იანვარში დაიწყო. ბოლშევიკურმა მთავრობამ მნიშვნელოვნად დაუჭირა მხარი ფინეთის უკიდურეს მემარცხენეებს, რომლებმაც ამავდროულად შეიარაღებული აჯანყება დაიწყეს ფინეთის დემოკრატიული მთავრობის ხელისუფლებიდან ჩამოსაშორებლად. თუმცა, 1918 წლის გაზაფხულზე, ფინეთის დამოუკიდებლობის ომის პირველ თვეებში, ფინეთის დემოკრატიულმა მთავრობამ გერმანიის მხარდაჭერით შეძლო აჯანყების დამარცხება და რუსული ჯარების ფინეთიდან განდევნა.

სამოქალაქო ომის ფაზის შემდეგ, ფინეთის ბრძოლა ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ გაგრძელდა მცირე მასშტაბის ოპერაციების სახით ფინეთის შემდგომი საზღვრების გარეთ. მიზანი იყო ფინეთის დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფა და ფინელებითა და კარელიელებით დასახლებული ყველა ტერიტორიის ფინეთთან შეერთება ეროვნების ზოგადი პრინციპის შესაბამისად. თუმცა, ეს უკანასკნელი მიზანი ვერ იქნა მიღწეული, რადგან ფინელების სამხედრო რესურსები არასაკმარისი იყო. 1920 წლის ოქტომბერში ტარტუს სამშვიდობო ხელშეკრულებით დადასტურდა დამოუკიდებელი ფინეთის საზღვრები, პეტსამოს ტერიტორიის გარდა, ფინეთის ყოფილი დიდი საჰერცოგოს საზღვრების მიხედვით.

---

41 Hentilä, „From Independence,” 139-140; Niinistö, *Heimosotien historia*, 239-261; Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 277-300.

Kari Alenius

The Finnish War of Independence against Bolshevik Russia, 1918-1920

Introduction

This article aims to, like the conference presentation on which it is based, provide an international readership with a condensed overview of Finland's war of independence against Russia. The state of war between democratic Finland and Bolshevik Russia lasted from January 1918 to October 1920, during which the battles were fought with varying intensity. The focus is on the analysis of the most essential developments of the war: the parties, their goals, the most important operations, and the outcome of the war.

In addition, the article presents the most important background factors and the development immediately preceding the actual war from 1917. From the period after the conclusion of the peace treaty between Finland and Russia (October 1920), a brief overview of the East Karelian uprising in the winter of 1921-1922 is also created. The uprising can be considered a kind of epilogue, where the Finns once again fought against the Bolsheviks in the context of the Russian Civil War.

The article is review-type – mainly based on the previously published scientific literature (books and articles). In addition to literature, archival materials are also used to some extent to paint a clearer picture. Whenever necessary, the article mentions the possibly differing information and interpretations of the previous researchers. The methodological basis of the article is historical source criticism, or more precisely, close reading that emphasises contextualisation.

Russia's ambitions towards Finland in a new form: the Bolsheviks' support for the Finnish Red Rebels

All of Russia's neighbours have experienced what it is like to live next to an expansive and aggressive state. The experience of some nations, such as the population groups of the Baltic region, goes back hundreds of years or even longer. The Finns' ancestors have such a history spanning approximately 2,000 years. The central and northern parts of present-day Russia had been inhabited by Finno-Ugric peoples long before the Eastern Slavs, and the ancestors of the Russians gradually began to push the indigenous populations further north during the first millennium. The process has continued ever since.[42]

By combining data from many different studies, it can be estimated that in the last eight centuries, Finland (or the Finns) has fought about 30-40 larger and smaller wars against Russia, if the local looting and destruction expeditions carried out without a declaration of war are also included. It has been about wars or operations started by the Russians in most cases – all the more, the closer to the present-day events are concerned.[43]

It is worth mentioning in this context that Finns did not have to wage war against any other neighbours after the integration with Sweden in the 13th century – Swedes, Norwegians, or Estonians.

---

42 Pertti Luntinen, *Venäjän valtakunnan muotoutuminen. Alue, asukkaat, valtiojärjestys* (Helsinki: Helsingin yliopisto, 1995), 12-13.

43 See, for instance, Ohto Manninen (ed.), *Suomalaisten taistelut: Ruotsin, Venäjän ja itsenäisen Suomen riveissä* (Helsinki: Tammi, 2007), 5-6.

It is a fact that when the Kingdom of Sweden fought wars against its Scandinavian neighbours or in Central Europe, Finns took part in the wars as soldiers of the Swedish army. Finland's territory, however, has not been threatened by the Finns' closest neighbours since the 13th century, and apparently never by the Estonians. Russia is thus a clear exception from the Finnish perspective. It is therefore perhaps unsurprising that in the old Finnish language, the words „Russian" (in Finnish: *venäläinen*) and „enemy" (*vainolainen*) could often be used as synonyms,[44] or even interpreted as different versions of the same word.

The course of development that led to the events of 1918 has clear roots in the prior 20 years. In 1809, Russia took over Finland from Sweden and formed the Grand Duchy of Finland, which enjoyed fairly extensive autonomy. The Finns were quite satisfied with their „semi-independent" status until the turn of the century, when the situation changed due to the Russification policy initiated by Russia. The purpose of the radical measures that began in 1899 was to abolish autonomy and assimilate the Finns to the Russians. The change divided Finns into two camps: Some tried to adapt and strive for amicable solutions with the Russian authorities; others clearly opposed. The backlash of the latter ones was a large-scale passive resistance that was also accompanied by some active forms, such as the assassination of Russian Governor-General Nikolai Bobrikov in 1904. The 1905 revolution in Russia temporarily eased the situation for the Finns, but from 1910 onwards, the Russification policy accelerated again.[45]

Throughout 1917, Finland inevitably participated in the process of disintegrating the Russian Empire. All major political factions in Finland took the full national sovereignty of Finland as a goal in the autumn of 1917, but the views on how to achieve this were not completely unified. An even bigger difference concerned the direction of the development of Finland's internal politics; as elsewhere in the territory of the Russian Empire and in Europe in general, the main dividing line was between socialist and non-socialist parties. Both sides started to establish armed guards to fill the power vacuum created by the collapse of the Russian state apparatus. Simultaneously, the armed guards (in Finland, the Red Guards on the left, and the Defence Corps on the right) functioned as a force that could promote the political goals of one's own side.[46]

In Finland, the Social Democratic Party (SDP) served as a common forum for the entire left. However, the party had two wings: moderate and radical. During the summer and autumn of 1917, the popularity of the radical revolutionary wing grew for the same reasons as elsewhere. When the Social Democratic Party lost the parliamentary elections held in Finland at the beginning of October, the radicals became even more impatient. They had long been frustrated that the realisation of socialist ideals through the parliamentary system seemed slow and uncertain.[47]

The events in Russia at the beginning of November 1917 gave a decisive impetus to Finland, which was also drifting into a civil war. The Bolshevik takeover in St. Petersburg set an example for everyone who considered the possibility of an armed revolution, through which a socialist program could be implemented quickly. The Russian Bolsheviks also incited their Finnish comrades to an armed coup. When the Finnish Social Democrats gathered for a party conference at the end of November 1917, Lenin sent them a letter, and Stalin himself was there. Both demanded that a revolution in

---

44 Kari Tarkiainen, *Se vanha vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1986), 10.

45 Henrik Meinander, *A History of Finland* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 117-120.

46 Pertti Haapala, „Vuoden 1917 kriisi," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 75-77; Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland* (Berkeley: University of California Press, 1988), 162-163.

47 Jouko Vahtola, *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin* (Helsinki: SSKK, 2003), 258.

Finland must be started as soon as possible. The Bolshevik government also promised to support its comrades in Finland and elsewhere in the border areas of the empire. Their message was heard. The radicals gained a majority in the party assembly of the SDP, and they began preparations for a coup.[48]

The Finnish parliament issued a declaration of independence on the 6th of December, but the left did not support it. In their opinion, the matter should have been agreed with the Russian Bolshevik government, while the right and the centre did not want to deal with the Russian Bolshevik government and did not recognise its legitimacy.[49] Although the Finnish left, in principle, supported independence and close cooperation with Russia's Bolshevik regime, the latter's goal was to keep Finland a part of Russia. Nevertheless, the Bolshevik government formally recognised Finland's independence at the request of the Finnish National, or Democratic, Government at the end of December, even though it was all about propaganda and deception. With the recognition, the Bolshevik government wanted to increase the popularity of the socialists in Finland. Otherwise, the right and the centre could have claimed that the left did not support Finland's independence.[50]

The civil war phase of the Finnish War of Independence

Finland was one of the first areas where the general situation of the Russian civil war between the radical left-wing revolutionary movement and the opposing forces escalated into a full-scale war. The Finnish war of independence, the war of freedom, the civil war, or the rebellion – the war has many names in Finland, depending on the viewpoint and political emphasis. On the one hand, the war was a local armed struggle for power. On the other hand, it was a concrete reflection of social causes that caused similar phenomena throughout Eastern Europe in the years 1918 through 1920.[51] It is essential for this theme that it was all about Finland's fight against Bolshevik Russia, with Finland's external freedom (independence) and internal freedom (democratic political system) at stake.

The Bolshevik government was in no hurry to withdraw troops from Finland that had been stationed there during the World War. In mid-January 1918, their number was about 80,000. The troops were under the control of the Bolsheviks, with the intention of using the troops to overthrow the Finnish democratic government. As the threat of a socialist coup was evident in January, the Finnish government rushed to build an armed force based on the existing non-leftist Civil Guards. Russia decided to prevent it, and on the of 23rd January, the 42nd Army Corps stationed in southern Finland began operations to disarm the Civil Guards.[52] It practically meant Bolshevik Russia's declaration of war against Finland.

Four days later, the extreme left started an armed rebellion against the democratic government of Finland. In practice, the rebellion was mainly carried out by the Finnish Red Guards, which the left had established during the previous months. The Guards received their weapons and other material

---

48 Anthony F. Upton, *The Finnish Revolution 1917-1918* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980), 174-179; Eino Jutikkala and Kauko Pirinen, A *History of Finland* (Helsinki: WSOY, 2003), 390-393.

49 *Eduskunnan Herra Puhemiehelle* (December 6, 1917), https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/yhteiskunta/historia/eduskunta-ja-itsenaistyminen-1917/Documents/alkio1917.pdf; *Valtiopäiväasiakirjat* (December 12, 1917), https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/yhteiskunta/historia/eduskunta-ja-itsenaistyminen-1917/Documents/PTK20-1917IIs365-367.pdf; Jutikkala and Pirinen, *History of Finland*, 392.

50 *Kansankomissaarien Neuvosto, Pietari 18. joulukuuta 1917, No 101* (December 18, 1917), https://histdoc.net/historia/itsen.html; Haapala, „Vuoden 1917 kriisi," 72-74.

51 Pertti Haapala," Sota ja sen nimet," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 10-17.

52 Jutikkala and Pirinen, *History of Finland*, 394–397; Upton, *Finnish Revolution*, 252.

from the Russian troops in Finland, and from the resources of the Bolshevik government in the St. Petersburg region. A considerable number of Russians (meaning here, Russian army ex-soldiers regardless of ethnicity) also participated in the hostilities on the side of the Reds as leaders, technical experts, and volunteers. Entire Russian units also fought on the Eastern Finland front.[53]

During the rebellion, the Reds managed to recruit, voluntarily or by force, about 80,000 Finnish combatants, and they were supported by up to 10,000 soldiers of the Russian Bolshevik forces. Due to fragmentary archives in Finland and Russia, the exact number of Russian fighters is unknown. Most scholars estimate that the number was between 5,000 and 10,000,[54] while a few present lower figures without clear justification.[55] The relative importance of the Russians was in any case greater than their absolute number because many Russians served as officers and technical experts with previous military experience, which the Finnish Red Guards lacked greatly. Namely, there was no conscription in the Grand Duchy of Finland, and Finns did not serve in the Russian army during the First World War, except for a small number of professional soldiers and volunteers, about 500 in total.[56]

On the same day as the Red Guards started the coup, the 27th of January 1918, the Finnish Democratic Government – and the Defence Corps, which were declared the official army of Finland on the 18th of January – began to disarm the Russian troops that were still in Finland and under the influence of the Bolsheviks, and to fight against the left's Red Guards.[57] Over the next three months, a full-scale war took place in Finland. In mid-February 1918, the Finnish government declared conscription, through which approximately 70,000 soldiers were recruited into the Armed Forces.[58] Recruitment was essentially hampered by the fact that densely populated southern Finland, where more than half of the population lived, fell into the hands of the Reds at the very beginning of the rebellion.

However, the Finnish government received remarkable help from Germany, which sent a naval squadron and one infantry division, *Die Ostsee-Division*, totalling 15,000 experienced soldiers, to support the Finnish government. In addition, since 1915, Germany had trained nearly 2,000 Finnish volunteers in a secret operation in Germany specifically to lead the Finns' freedom struggle against Russia. These volunteers formed the corps of officers and trainers of the Finnish Armed Forces in 1918. Also, most Finnish professional officers who had served in the armed forces of Tsarist Russia joined the army of the Finnish democratic government in the spring of 1918.[59] Thus, although the Finnish fighters on both sides of the front were armed civilians with no previous military training or experience, the forces of the Finnish Democratic Government had more qualified leaders and trainers. It gave the „White" side a significant strategic advantage.

In the first weeks of the war, however, the situation was different. The Finnish democratic government's forces had only just begun to organise, and the arrival of German auxiliary forces only began to be negotiated in February, after which it took several more weeks before the first German units

---

53 Upton, *Finnish Revolution*, 293-297; 398-404, 417-420; .

54 Ohto Manninen, „Sodanjohto ja strategia," in *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta*, ed. Ohto Manninen (Helsinki: Painatuskeskus, 1993), 73; Meinander, *History of Finland*, 127; Vahtola, *Suomen historia*, 259-260.

55 Tuomas Hoppu, „Taistelevat osapuolet ja johtajat," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 121–122; Seppo Hentilä, „From Independence to the End of the Continuation War, 1917-1944," in *From Grand Duchy to a Modern State: A Political History of Finland Since 1809*, ed. Osmo Jussila et al. (London: Hurst & Co, 1999), 118.

56 Meinander, *History of Finland*, 121, 127; Manninen, „Sodanjohto", 73.

57 Meinander, *History of Finland*, 125-126.

58 Hoppu, "Taistelevat osapuolet," 112, 136-138; Vahtola, *Suomen historia*, 260.

59 Manninen, „Sodanjohto ja strategia," 22-32; Hoppu, "Taistelevat osapuolet," 129-134; Matti Lackman, "Jääkäriliike," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 48–57.

arrived in Finland.[60] The Reds thus had the initiative. In the first days of the war, the Reds took control of southern Finland, where about half of the Finns lived, including the country's four largest cities, Helsinki, Viipuri, Turku, and Tampere. At the end of January, the rebels established a rival government in Helsinki, the People's Delegation (*Kansanvaltuuskunta*), whose Prime Minister was Kullervo Manner. In the final stages of the war, it moved to Viipuri with the retreating Red forces. Building a Red regime was essentially hampered by the fact that most state and local government officials refused to work under the rebels, and the rebels themselves had little experience in administrative matters.[61]

The goal of the Reds was to oust the Finnish democratic government and transform Finland into a socialist society. On the 1st of March 1918, the People's Delegation signed an agreement with Soviet Russia in which the „Social Workers' Republic of Finland" (*Suomen sosialistinen työväentasavalta*) committed to large-scale cooperation.[62] The radical wing of the Finnish Reds and the leadership of Soviet Russia also set a clear goal that Finland would unite with Soviet Russia through some kind of socialist federation. Later experiences from other fronts of the Russian Civil War, for instance, from Ukraine and Georgia, suggest that the aspirations of the local Mensheviks or Social Democrats for good relations with Soviet Russia did not necessarily save their homeland from Bolshevik imperialism. The draft of the Finnish constitution drawn up by the Finnish Reds in February 1918 was not very radical, but it too had as its starting point the transformation of Finland into a socialist country. Although the draft contained a reference to the existence of other parties, it also contained several points intended to ensure the permanence of a socialist system and the undisputed leadership of the socialist party in all situations.[63]

The Finnish democratic government, under the leadership of Prime Minister Pehr Svinhufvud, managed to escape from Helsinki in late January and settled in Vaasa, where it operated throughout the war. In central and northern Finland, Finnish army troops defeated the local Red Guards and disarmed the Russian garrisons. Thus, in early February, a front line formed in the country, roughly in the west-east direction, stretching from the north of Tampere to the north of Viipuri. The first phase of the war lasted until the middle of March, during which the Reds were the more active party in the war, largely because Russian support was at its most effective then. The Reds started a wide offensive across the entire front on the 21st of February, and managed to capture a few smaller towns and villages, though the conquered areas were still relatively small.[64]

The second major attack by the Reds began on the 10th of March, but the government forces managed to repel it and launch their own large-scale counter-offensive as early as the 15th of March. It marked the beginning of the second phase of the war, when the democratic government forces recaptured the territories lost in January and February. The biggest battle of the war took place on the 22nd of March through the 6th of April in Tampere, which, as a strongly left-wing industrial city, was the main support area for the Reds. The Reds lost 1,100 men killed and 11,000 captured in the battle, while the losses of the government forces were 800 killed.[65]

---

60 Hentilä, „From Independence," 119; Tuomas Hoppu, „Valkoisten voitto," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 199-202.

61 Juhani Piilonen, „Rintamien selustassa," in *Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. 2. Taistelu vallasta*, ed. Ohto Manninen (Helsinki: Painatuskeskus, 1993), 530-539; Sami Suodenjoki, "Siviilihallinto," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 251-263.

62 *Sopimus Venäjän ja Suomen sosialististen tasavaltain välillä*, March 3 (Feb 16), 1918, https://histdoc.net/historia/1917-18/kv31.html

63 *Suomen kansanvaltuuskunnan ehdotus Suomen valtiosäännöksi*, January 28, 1918, https://histdoc.net/historia/1917-18/pun_vs.html

64 Tuomas Hoppu, "Helmikuun rintamataistelut," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 145-172; Hentilä, „From Independence," 108-110.

65 Hentilä, „From Independence," 111; Vahtola, *Suomen historia*, 260.

At the same time, when the battle of Tampere ended with the victory of the Finnish democratic government, German troops landed in several cities on the southern coast of Finland. The Germans captured Helsinki on the 13th of April and continued to advance towards the north. After the battle of Tampere, the Finnish democratic government troops continued their own major offensive along the entire front towards the south and made contact with the Germans in Lahti on the 20th of April. It meant that the Red troops in Western Finland were encircled. At the end of April, fierce fighting took place as the encircled Reds tried to break through the positions of the German and Finnish government troops to the east. The attempt failed, and the main forces of the Reds surrendered on the 1st of May near Lahti. In the east, the Finnish government forces defeated the Red forces in Viipuri and its surrounding areas at the end of April and the beginning of May, and there, the last Red forces surrendered on the 5th of May 1918. Shortly after, the war victory parade was held in Helsinki on the 16th of May.[66]

The civil war phase ended with the unconditional surrender of the rebel forces and the undisputed victory of the Finnish democratic government. The losses of the government forces in the battles were just under 3,500 men killed and missing, and there were about 8,000 wounded. The Reds also killed more than 1,400 captured soldiers and civilians who supported the democratic government. The losses of the German troops were slightly less than 500 killed and the other foreign volunteers (mostly Swedish volunteers fighting for the democratic government), about 100. The losses of the Reds in the fighting totalled about 7,000 killed and missing, and an estimated 12,000 wounded. Government forces executed 7,400 Reds or their supporters, usually immediately after the battles. The losses of the Russians who fought on the side of the Reds were about 900 killed, and an estimated 1,500 captured Russians were executed.[67]

The surrendered Reds, about 76,000, were gathered after the war in prison camps to await the trials. In the summer of 1918, the terrible conditions in the prison camps were due to a severe food shortage in the country and insufficient healthcare. Several infectious diseases, including the Spanish flu, caused the death of at least 11,600 prisoners during the summer. In addition, it is estimated that 3,000–4,000 people died in other ways as a consequence of the war. In total, the victims of the civil war phase of the Finnish War of Independence were more than 37,000. Moreover, approximately 10,000 Reds and their family members fled to Soviet Russia at the end of the civil war phase and remained there, adding to the population losses caused by the war. Considering the relatively short duration of hostilities in the spring of 1918, just a little over three months, the number of victims was high. The war caused a demographic skew in Finland's population structure, as the nearly 50,000 people (or 1.5% of the country's population) who died in the war or fled the country were mainly young adults.[68]

---

66 Hoppu, „Valkoisten voitto," 202-208, 212-220; Vahtola, *Suomen historia*, 261; Marko Tikka, „Suomen sisällissodan tapahtumat," in *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*., ed. Tuomas Tepora and Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 97-102.

67 *The registry of names of the war dead between 1914-1922*, http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2; Lars Westerlund, „Vuoden 1918 sota: vuoden 1918 kokonaisluvut,".in *Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet. Tilastoraportti*, ed. Lars Westerlund (Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004), 53; Aapo Roselius, „Sisällissodan rintamatappiot," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 209-211.

68 *The registry of names of the war dead between 1914-1922*, http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2; Marko Tikka, "Sodan kokonaistappiot," in *Sisällissodan pikkujättiläinen*, ed. Pertti Haapala and Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 221; Meinander, *History of Finland*, 129; Vahtola, *Suomen historia*, 261.

The war against Bolshevik Russia continues in Finland's neighbouring regions

Though the civil war phase was over, the war against Bolshevik Russia continued as military expeditions from Finland to Russian Karelia (or East Karelia) and Estonia. There are different views among Finnish researchers about how these expeditions should be named. Some researchers interpret that they were a separate phenomenon that can be called „kinship wars". Generally, these researchers emphasise the importance of the civil war phase as part of Finland's independence and the related internal power struggle.[69] However, other researchers see the development of 1918-1920 from a broader perspective: events in Finland were part of the Russian Civil War, and Finland's military struggle for independence continued, albeit with a lower intensity, from the summer of 1918 to the autumn of 1920.[70] There are stronger justifications for the latter interpretation because the Finnish democratic government was already planning operations aimed at East Karelia in the spring of 1918, when the civil war phase was still ongoing. The first operations were also launched already in April 1918. Both the political and military leadership saw the operations as an integral part of the fight against the Finnish Reds and Bolshevik Russia that supported them.[71]

The battles fought by the Finns against the Russian Bolshevik forces in Eastern Karelia and other areas close to Finland were also directly related to the fact that the border of the Grand Duchy of Finland in the east did not follow the border between Finnish and Russian residential areas. Along the entire length of the eastern border, outside the Grand Duchy, there were large areas where the majority were either Finns or Karelians who were ethnically and linguistically very close to Finns. As in many other places, especially in Eastern Europe at the same time, after the First World War, there was a struggle over where the new borders would be located. In accordance with the principle of nationality, all states strived to annex areas where members of their own ethnic groups formed the local majority.[72] In that sense, Finland's actions were by no means exceptional. The Commander-in-Chief of the Finnish Armed Forces, General Mannerheim, already set the goal on the 23rd of February 1918, that East Karelia, inhabited by Karelians, had to be freed from the power of the Bolsheviks and Russia.[73]

There were three main operational directions on the Eastern Karelia front: Petsamo (west of Murmansk) in the northeast, Viena (middle parts of Eastern Karelia) in the east, and Aunus (Olonets, east of Lake Ladoga) in the southeast. Everywhere, the main responsibility was borne by the Finnish volunteer forces, which were supported materially by the Finnish government. The first Petsamo operation started in April 1918. Its goal was to secure Finland's connection to the Arctic Ocean in the western part of the Kola peninsula, where there was a Finnish settlement. However, the forces of the expedition were not sufficient; not only were there Russian Bolshevik forces, but also the Finnish Reds and the British expeditionary forces, who were afraid of German forces coming to the Kola peninsula via Finland. The Finnish troops retreated in July 1918. Another similar operation was carried out in Petsamo from December 1919 to April 1920, but the result was the same.[74]

---

69 Atso Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket 1918-1922* (Helsinki: Minerva, 2014); Aapo Roselius and Oula Silvennoinen, *Villi itä: Suomen heimosodat ja Itä-Euroopan murros 1918–1921* (Helsinki: Tammi, 2019).

70 Vahtola, *Suomen historia*, 264; Jukka-Pekka Pietiäinen, „Suomen ulkopolitiikan alku," in *Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. 3. Katse tulevaisuuteen*, ed. Ohto Manninen (Helsinki: Painatuskeskus, 1992), 285-287.

71 Hentilä, „From Independence," 116-119; Jussi Niinistö, *Heimosotien historia 1918-1922* (Helsinki: SKS, 2016), 16-22.

72 See, for instance, Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917-1923* (London: Allen Lane, 2016); Aliaksandr Piahanau and Bojan Aleksov, *War and Betweenness: Big Powers in Midde Europe, 1918-1945* (Budapest: Central European University Press, 2020).

73 *Miekkavalapuhe* (February 23, 1918), http://www15.uta.fi/yky/arkisto/suomi80/v18v9a.htm

74 Pietiäinen, „Suomen ulkopolitiikan alku," 289, 438-440; Vahtola, Suomen historia, 264; Aapo Roselius, „Pyhä sota – suomalaiset heimosodat sisällissodan jälkimainingeissa," in *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*., ed. Tuomas Tepora and Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 120-123.

The Finns' operations in the Viena region lasted from March to October 1918. There, the goal was to reach the western shore of the White Sea, where the Karelian settlement extended. On this part of the front, the number of Finnish troops also turned out to be insufficient, and for the next two years, the Finns were only able to hold small areas close to the Grand Duchy's border. The attitude of the local Karelians towards the Finns' efforts was variable. On the one hand, some supported the annexation of their home region to Finland, and two Karelian municipalities, Repola and Porajärvi, announced their desire to join Finland in the summer of 1918. On the other hand, some Karelians supported Russian and Finnish Bolsheviks and fought against Finnish expeditionary forces. Most Karelians were unsure how to react and remained neutral.[75]

The conclusion of Aunus' expedition (from April to August 1919) was similar to the two mentioned above. The Finns were able to concentrate more troops in this area than in Petsamo or Viena, and the Finns initially occupied most of the areas that were inhabited by Karelians in this direction. In the late summer of 1919, however, the Bolsheviks forced the Finnish troops to withdraw. Because the area was close to St. Petersburg, it was very important from the viewpoint of the Bolshevik government. Therefore, the Bolsheviks were prepared to deploy significant forces on this part of the front, even though troops were in short supply elsewhere on the fronts of the Russian Civil War. In the end, the numerical superiority of the Bolsheviks in Aunus was almost ten times that of the Finns.[76]

From the spring of 1919 to the autumn of 1920, small-scale battles were also fought on the Karelian Isthmus in the immediate vicinity of St. Petersburg, where the local Finnish population started an ultimately unsuccessful uprising against the Bolsheviks and received support from Finnish volunteers.[77] Although Finland did not seek the annexation of Estonia to Finland, it should be noted in this context that the Finnish volunteer forces effectively supported Estonia's struggle for independence against Bolshevik Russia in its critical initial stages in the winter and early spring of 1919. In accordance with the agreement made with the Estonian government, the Finnish volunteers returned to Finland in late spring after the end of the agreement period.[78]

While Bolshevik Russia never officially was at war with Finland, a state of war had in fact existed between the countries, and it could only be formally ended by a peace treaty. The Bolsheviks also accepted this interpretation during the negotiations, although they initially tended to downplay the role of the Russian state in the events during the spring of 1918. Quite apart from the question of whether the two countries had been at war or not, Finland's independence and the events that occurred in the spring of 1918 created boundary questions, economic and financial problems, state- and privately-owned property issues located in the neighbouring country, rights of nationals and the like. They required only what a solution of normal relations between Finland and Bolshevik Russia could produce.[79] The first proposal for a treaty was initiated by the Bolshevik government in August of 1918, but the discussions produced no concrete results because of the ambitious and contradictory demands of both parties. The second unsuccessful round of peace discussions was held in the autumn of 1919. A formal peace conference finally convened in Tartu (Estonia) in June of 1920, and after a lengthy process, its efforts produced the signing of the peace treaty on 14 October 1920.[80]

---

75 Pietiäinen, „Suomen ulkopolitiikan alku," 288-289; Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 63-99.

76 Niinistö, *Heimosotien historia*, 148-183; Pietiäinen, "Suomen ulkopolitiikan alku," 385-386, 391-394.

77 Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 133-151; Niinistö, *Heimosotien historia*, 184-213.

78 Pietiäinen, "Suomen ulkopolitiikan alku," 380; Niinistö, *Heimosotien historia*, 86-144; Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 101-122.

79 John A. Wuorinen, *A History of Finland* (New York: Columbia University Press, 1965), 224–225.

80 *Rauhansopimus Suomen Tasavallan ja Venäjän Sosialistisen Federatiivisen Neuvostotasavallan välillä* (October 14, 1920), https://fi.wikisource.org/wiki/Tarton_rauhansopimus; Jutikkala and Pirinen, *History of Finland*, 411-412; Wuorinen, *History of Finland*, 225.

The treaty stated that Finland had proclaimed herself an independent republic in 1917 and Bolshevik, or officially, Soviet Russia recognised its independence within the borders of the former Grand Duchy. The treaty contained an important territorial change in Finland's favour, however. The Petsamo area was formally ceded to Finland as compensation for two districts on the Karelian Isthmus ceded by Finland to the Russian Empire in the late 19th century. At that time, the Empire had agreed to turn over areas on the Arctic Ocean to Finland. The agreement had been ignored by Russia until the Soviet leaders recognised it. Another point worth mentioning as well was that the Soviets proclaimed in the peace treaty that East Karelia would be organised as an autonomous area and would enjoy the rights of national self-determination.[81] The failure of the Soviets to keep this promise resulted in the final conflict between Finland and Russia in the context of the Russian Civil War. In 1921, when the Soviet system began to be enforced in East Karelia, the local people revolted, and the rebels requested assistance from Finland. The Finnish government could not involve itself in the matter, but it did allow the recruitment of volunteers. It also turned to the League of Nations and requested that an independent commission be sent to East Karelia to investigate the issues. The Soviet government flatly refused all forms of cooperation, re-iterating that it viewed the League of Nations as no more than a tool of Western imperialism. The uprising was eventually crushed by March 1922, and more than 13,000 refugees fled to Finland.[82]

Conclusions

Finland's War of Independence against Bolshevik Russia lasted almost three years, from January 1918 to October 1920. Some Finnish researchers are inclined to interpret that a civil war was fought in Finland during the spring of 1918, and the operations of the Finnish volunteer forces outside the Grand Duchy of Finland and present-day Finland after that are a separate entity that can be designated by the term „kinship wars". From a broader perspective, however, there are strong reasons to interpret that it is a single entity as part of the Russian Civil War. Finland's political and military leadership already viewed it that way in their own time. In practice, there was an uninterrupted state of war between Finland and Russia, which specifically needed a peace treaty to end it. Soviet Russia also recognised the existence of a state of war during the peace negotiations.

The Bolsheviks were fundamentally unwilling to recognise Finland's rights to break away from the Russian empire. Although the Russian Bolshevik government gave diplomatic recognition to Finland's independence in December 1917 for tactical reasons, in practice, it started hostilities against independent Finland just a couple of weeks later in January 1918. The Bolshevik government significantly supported the Finnish extreme left, which simultaneously started an armed rebellion to oust the Finnish democratic government from power. However, in the first months of the Finnish War of Independence during the spring of 1918, the Finnish democratic government was able, with the support of Germany, to defeat the rebellion and expel the Russian troops from Finland.

After the civil war phase, Finland's fight against Bolshevik Russia continued as smaller-scale operations outside Finland's later borders. The goal was to ensure Finland's independence and to annex all areas inhabited by Finns and Karelians to Finland in accordance with the general principle of nationality. The latter goal was not achieved, however, because the Finns' military resources were insufficient. In the Peace Treaty of Tartu in October 1920, the borders of independent Finland were confirmed, with the exception of the Petsamo area, according to the borders of the former Grand Duchy of Finland.

---

81 *Rauhansopimus Suomen Tasavallan ja Venäjän Sosialistisen Federatiivisen Neuvostotasavallan välillä* (October 14,1920), https://fi.wikisource.org/wiki/Tarton_rauhansopimus; Wuorinen, *History of Finland*. 226.

82 Hentilä, „From Independence," 139-140; Niinistö, *Heimosotien historia*, 239-261; Haapanen, *Suomalaisten heimosotaretket*, 277-300.

ტიერი ბერიშვილი

მოსკოვის შეიარაღებული ძალების მეირ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციიდან 1924 წლის ეროვნული აჯანყების მომზადებამდე

1921 წლის 11 თებერვალს, ომის გამოუცხადებლად და 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების დარღვევის ფონზე, რუსეთის ჯარი - 5 სხვადასხვა ფრონტიდან - თავს დაესხა საქართველოს. 1921 წლის 20 მარტს, 6-კვირიანი სასტიკი ბრძოლების შემდეგ, ქართული ჯარი დემობილიზებულია. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა არსებობის ბოლო დღეებს ითვლის.

კაპიტულაციას ხელი არ მოეწერა. 1921 წლის 16 მარტის ბათუმში გამართულ საპარლამენტო სხდომაზე საქართველოს მთავრობას მიეცა მანდატი, ბრძოლა უცხოეთიდან გაეგრძელებინა.

სოციალისტი მებრძოლები საქართველოში დარჩნენ და, რესპუბლიკის ერთგულ მოქალაქეებთან ერთად, წინააღმდეგობრივი ბრძოლა დაიწყეს სხვადასხვა ფორმით, რომელიც 30 წელზე მეტხანს გრძელდებოდა.

შევეცდებით, ქართველი ხალხის ოკუპაციის საწინააღმდეგო ბრძოლის გამოკვეთილ მომენტებს შევეხოთ 1921 წლიდან 1953 წლმადე პერიოდში:

- 1921 წლის მუშათა პირველი საყოველთაო გაფიცვა;
- სახალხო მოძრაობები რეგიონებში;
- მოსკოვური მარწუხების წინააღმდეგ ბრძოლა, კოოპერატივები;
- ადგილობრივი ხელისუფლების მართვის მიზნით, მოსკოვის მიერ შემოთავაზებული 1922 წლის ანტიდემოკრატიული არჩევნები;
- 1924 წლის ეროვნული აჯანყების მოსამზადებელი სამუშაოები.

ქართველი ხალხის პირველი რეაქცია რუსული ოკუპაციის მიმართ

1921 წლის 10 აპრილიდან საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტია ატარებს საჯარო შეხვედრას, სადაც 3 000 ადამიანი მონაწილეობს.

სოციალ-დემოკრატიული პარტია გამოქვეყნებულ ცნობაში აცხადებს, რომ:

- გრძელდება მისი გზა სოციალიზმისკენ დემოკრატიის საშუალებით,
- საქართველოს დამოუკიდებლობა ყოველთვის იქნება მისი საქმიანობის ერთ-ერთი საფუძველი,
- უნდა გაიმართოს რეფერენდუმი ორი ინტერნაციონალის მეთვალყურეობით. როგორ ჩანს, სოციალ-დემოკრატიული პარტია თავდაპირველად იმედოვნებს, რომ საკითხი შეიძლება მშვიდობიანად მოგვარდეს, ერთა ლიგას შუამდგომლობით, ან ორ ინტერნაციონალს შორის ჩატარებული მოლაპარაკებების საფუძველზე: სოციალისტური ინტერნაციონალი (მეორე ინტერნაციონალი) და კომუნისტური ინტერნაციონალი (მესამე ინტერნაციონალი). მაგრამ მალე პარტია და ქართველი ხალხი ხვდებიან, რომ ეს შეუძლებელია. 1921 წლის მაისში საოკუპაციო ჯარებმა 2 000-ზე მეტი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აქტივისტი დააკავა.

ოკუპანტის პოლიტიკა
ქართული სახელმწიფოს დანაწევრება

საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის, ქართველი ხალხის წინააღმდეგობრივი ბრძოლის შეჩერებისა და „დროებითი მოკავშირის“, თურქეთის დასაკმაყოფილებლად მოსკოვის ხელისუფლებამ შეამცირა საქართველოს საზღვრები. ოკუპაციამდე ქვეყნის საზღვრები ისტორიულ ტერიტორიას მოიცავდა, 107.000 კმ.კვ-ს, რაც მოსკოვმა 67.000 კმ.კვ-ად აქცია.

საქართველოს გაღატაკება

50 000-ზე მეტმა საბჭოთა ჯარისკაცმა შემოუტია საქართველოს, ოკუპაციის მიზნით მოსკოვმა ჯარები გააძლიერა და საბოლოოდ, 120 000 ჯარისკაცით უტევდა საქართველოს სახელმწიფოს[1].

● „საბჭოთა საქართველოს პირველი კონტრიბუაცია საბჭოთა რუსეთში“ გამოიხატა რუსეთში გზავნილებით, მათ შორის:

● სოფლის მეურნეობის პროდუქტები[2],

● ნავთობის რეზერვები[3],

● რკინიგზის აღჭურვილობა (სატვირთო ვაგონები, ლოკომოტივები[4]),

● მატყლის გაგზავნის ვალდებულება მთის მოსახლეობის მიმართ[5],

● 67 ქარხნის ნაციონალიზაცია, რომელიც კერძო პირებს ეკუთვნოდათ და 75 დაწესებულება, რომელიც ადგილობრივ თვითმმართველობებს ეკუთვნუდათ[6],

● რუსეთში აპრობირებული „მომარაგების“ სისტემის დანერგვა[7],

● მიმდინარე ძარცვა ხელს უშლიდა თესვის სამუშაოების სრულყოფილად ჩატარებას[8]. ამას მოჰყვა რუსეთის შიმშილობის ზღვარზე მყოფი მოსახლეობის გამოგზავნა საქართველოში.

მალე ქართულ ადმინისტრაციაში რუსი მოხელეები დაინიშნენ, ამგვარად, რუსული საქართველოსა და მთელ კავკასიაში ოფიციალურ ენად იქცა.

დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი ორგანიზების დაშლა

მოსკოვმა დაუყონებლივ შეუტია ცარისტული მმართველობის დროს შექმნილ მუშათა ორგანიზაციებს, რომელიც სოციალ-დემოკრატიისა და პოლიტიკური პარტიების მნიშვნელოვან ბირთვს წარმოადგენდა.

● ქართველი მუშები, მათ შორის სინდიკატის ლიდერები გადაასახლეს რუსეთში[9].

● რუსმა მუშებმა ჩაანაცვლეს ისინი.

---

1 Le Prolétariat Géorgien contre l’impérialisme bolcheviste. Bureau de Presse Géorgien, Constantinople novembre 1921

2 Décret de juillet 1921 du «Comité Révolutionnaire»

3 Idem

4 Idem

5 Idem

6 La Géorgie, sous la domination des armées bolchévistes. Edition de la Présidence de l’Assemblée constituante de la république Géorgienne. Octobre 1921, Imp. Union Paris

7 Idem

8 Idem

9 Décret du 26 mars du «Comité Révolutionnaire»

● უმუშევარი მუშები იძულებულები არიან იმუშაონ მათი პროფესიისგან სრულიად განსხსვავებულ სამუშაოზე[10].

● გაძარცვეს მუშა აქტივისტების მიერ მართული კოოპერატივები, რომელსაც საკვები, თუ პირველადი მოხმარების ნივთების განაწილება ევალებოდა. შექმნილი გამოუვალი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ისინი სახელმწიფო კოოპერატივებმა ჩაანაცვლეს, რომელსაც კომუნისტები მართავდნენ და რუსეთის სასარგებლოდ ძარცვავდნენ ქვეყანას.

● ქალაქებისა და სოფლების მმართველობა აქამდე 1919 წლის დემოკრატიული არჩევნების გზით არჩეულ ხელმძღვანელობას ებარებოდა, ოკუპაციის შემდეგ კი, რუსი სახელმწიფო მოხელეების, ახალი რეჟიმის კოლაბორაციონისტებისა და ყოფილი პატიმრების ხელში გადავიდა.

● პარალელურად, პოლიტიკური პარტიების გაზეთები, კოოპერატივები, სინდიკატი აიკრძალა და ისინი კომუნისტურმა პრესამ ჩაანაცვლა.

● ქართული პოლიტიკური პარტიები აიკრძალა, მათი აქტივისტები იდევნებოდნენ, სამსახურიდან ათავისუფლებდნენ და იჭერდნენ.

● დამოუკიდებელი სასამართლოები, რომელიც მოქალაქეთა გარანტს წარმოადგენდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის თანახმად, ერთგვარმა ინკვიზიციამ ჩაანაცვლა, რომელსაც „საგანგებო კომისია“ (“ჩეკა“) ერქვა.

● ჩეკა იჭერდა რესპუბლიკური არმიის, ეროვნული გვარდიის ჯარისკაცებს, ისევე როგორც რესპუბლიკის ყოფილ მოხელეებს.

კომუნისტური ხელისუფლების მცდელობა „იდეოლოგიურად“ გავლენა მოახდინოს ქართველ ხალხზე

1921 წლის ივნისში ქუთაისში საოკუპაციო ორგანიზაციამ გამართა „სახალხო მიტინგი”, სადაც შეკრიბა მეშახტეები ტყიბულიდან, ჭიათურიდან.

კომუნისტმა გამომსვლელებმა დემოკრატიული რესპუბლიკის საჯარო სასამართლო მოაწყეს, სადაც ბრალი დასდეს ყველანაირ კრიმინალსა თუ უბედურებაში, ამასთან, ხელს უშლიდნენ პროფკავშირებისა და პოლიტიკოს ორატორებს.

კრების თავმჯდომარეებმა მოითხოვეს, კენჭსყრის გზით, ნოე ჟორდანიასთვის და მისი მთავრობისთვის ბრალი წაეყენებინათ და ლენინისთვის ერთხმად მხარდაჭერა გამოეცხადებინათ. კენჭისყრის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ კომუნისტებისა და ჯარისკაცების გარდა, ქართველმა მუშებმა კენჭი უყარეს „ჟორდანიას მიმართ ნდობას და ლენინის სიკვდილით დასჯას.[11]“

რეპრესიებმა არ დააყოვნა, მიტინგის დასრულებისთანავე პროფკავშირების ლიდერები და ქართველი პოლიტიკოსები დაიჭირეს.

1921 წლის 5 ივლისს სტალინი პირველად ჩამოვიდა საქართველოში მას შემდეგ, რაც ის საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ 1906 წელს განდევნა თბილისის მუშათა ყრილობიდან, როდესაც ის „კომუნიზმის სარგებელზე“ საუბრობდა. 5000 მუშა იღებდა მონაწილეობას აღნიშნულ ყრილობაში.

“სახალხო კომისარს“ ტაშით არ შეხვდნენ, ხოლო როდესაც მუშებს მენშევიკური უღელისგან გათავისუფლება მიულოცა, გაისმა აღშფოთებისა და შეურაცხყოფის ხმები. „სახალხო კომისარი“ იძულებული გახდა სასწრაფოდ დაეტოვებინა კრება[12].

---

10 Idem

11 La Géorgie, sous la domination des armées bolchévistes.Edition de la Présidence de l’Assemblée constituante de la république Géorgienne – Octobre 1921, Imp. Union Paris

12 Idem

ამ ფაქტს მახარაძის გადადგომა მოჰყვა და მის ადგილზე დაინიშნა ბუდუ მდივანი. ამასთან, ბოლშევიკური ტერორი კიდევ უფრო დამძიმდა.

8 ივლისს თბილისის მუშები კვლავ დაიბარეს კრებაზე. თუმცა არც ერთი კომუნისტი ლიდერი არ გამოცხადდა და პოლიციამ დაშალა შეკრებილები[13].

ქართველი ხალხის მიერ ორგანიზებული პირველი საპასუხო ნაბიჯები
პირველი პეტიცია და პროფკავშირების არჩევნები

1921 წლის 7 აგვისტოს 3449 მუშამ მოაწერა ხელი პეტიციას, რომელიც ევროპელ მუშებს დახმარებისთვის მიმართავდა[14].

1921 წლის სექტემბერსა და ოქტომბერში კომუნისტურმა ხელისუფლებამ მუშათა კოოპერატივებში არჩევნები ჩაატარა.

შედეგი უდავო აღმოჩნდა, კომუნისტების კანდიდატებმა მიიღეს 3%, პროფკავშირებისა და სოციალისტების აქტივისტებმა - 95%.

ამგვარ შედეგს კომუნისტური პრესაც კი ვარაუდობდა.

მუშათა პირველი საყოველთაო გაფიცვა

1921 წლის 8-17 ოქტომბერს პროფკავშირის ორგანიზაციებმა რამდენიმე თათბირი ჩაატარეს და გადაწყვიტეს, შეედგინათ პეტიცია, რომელსაც 5132-მა მუშამ მოაწერა ხელი, საოკუპაციო ორგანოს, „რევოლუციური კომიტეტისა“ და სხვადასხვა ქართული პარტიების სახელზე.

1921 წლის 24 ოქტომბერს ქართული პროფკავშირის 9-კაციანი წარმომადგენლობა „რევოლუციურ კომიტეტთან“ შესახევდრად მივიდა მთავრობის სასახლეში. რამდენიმე საათის ლოდინის შემდეგ დელეგაციის წევრები შეიპყრეს, ჩეკამ დაკითხვაზე წაიყვანა და საბოლოოდ მეტეხის ციხეში გადაიყვანეს[15].

პროფკავშირის წევრებმა და სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ შეადგინეს და გაავრცელეს საინფორმაციო ბროშურები, რომელიც მუშათა შეპყრობის შესახებ იუწყებოდა. 28 ოქტომბერს ბროშურა თბილისის ყველა უბანში იყო გავრცელებული[16].

29 ოქტობერს ორი კომუნისტური გაზეთი (“კომუნისტი“ და „Правда Грузии“) უდიდეს ბრაზს გამოხატავდნენ.

დაიბეჭდა ბუდუ მდივანის საჯარო განცხადება, სადაც „კონტრ-რევოლუციონერების, ნაციონალისტების, სოციალ-დემოკრატებისა და მუშების...“ წინააღმდეგ მოწოდებები იყო. პროფკავშირებმა და სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ საპასუხოდ, 1921 წლის 1 ნოემბერს, საყოველთაო გაფიცვა გამოაცხადა. 1 ნოემბერს სრული მობილიზაცია გამოცხადდა, შეწყდა ტრანსპორტის მუშაობა, მატარებლებისა და ტრამვაის, ასევე ადმინისტრაციები და ქარხნები. ყველა სექტორში იმართებოდა დაჭერილ დელეგატთა მხარდასაჭერი მიტინგები.

2 ნოემბერს რეპრესიულმა ძალებმა 1 ნოემბრის ლიდერებისა და ორგანიზატორების დაკავება სცადეს. 3 ნოემბერს კომუნისტურმა პრესამ სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ გაილაშქრა და მოვლენები შეაფასა, როგორც „სხვადასხვა მოძრაობების ღალატი მუშათა დელეგაციის სასარგებლოდ.“

---

13 Idem

14 Idem

15 Le Prolétariat Géorgien contre l’impérialisme bolcheviste.

16 Idem

იმავე საღამოს პროფკავშირებისა და ადმინისტრაციის წევრები შეიკრიბნენ. ქართული კომუნისტური პარტიის მდივანიც გამოვიდა სიტყვით, მას თან ახლდა დაცვა. მიუხედავად ყველაფრისა, მუშათა ორგანიზაციებმა მოითხოვეს „მუშათა დელეგაციის“ გათავისუფლება. ამასთან, მუშების გათავისუფლებას ითხოვდა 2000 სტუდენტი, რომელთაც უნივერსიტეტში გამართეს მიტინგი, რომლის ბოლოსაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჰიმნი, „დიდება“ შეასრულეს.

4 ნოემბერს გაფიცვას ფოსტა და ტელეგრაფიც შეუერთდა. 3-9 ნოემბერს რეპრესიულმა ძალებმა 300-ზე მეტი ადამიანი დაიჭირეს, რომელთა 90% მუშები და სოციალისტები იყვნენ[17].

9 ნოემბერს ბუდუ მდივანი, კვლავ დაცვის თანხლებით, დაემუქრა ცენტრალური რკინიგზის სახელოსნოს მუშებს, რადგან ისინი საქართველოს მუშების ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენდნენ. მოძრაობა გრძელდებოდა[18].

1921 წლის ნოემბრის ბოლოს საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტია აქვეყნებს და ავრცელებს კვირაში ორჯერ გამომავალ გაზეთს, „საქართველოს ხმა“.

ქართველი ხალხი კომუნისტური არჩევნების წინააღმდეგ ქალაქებში

ლეგიტიმურობის დასამტკიცებლად, კომუნისტურმა პარტიამ გადაწყვიტა, არჩევნები ჩაეტარებინა ქალაქებსა და სოფლებში. თუმცა, ქართველი მუშები სამუშაო ადგილს მოაშორეს, მაგალითად, თბილისის ცენტრალურ ატელიეში 90% ქართველი მუშაობდა, 1921 წლის ნოემბერში კი, მათი რაოდენობა 31%-მდე შემცირდა[19]. ფედერალისტური პარტიის ყოფილი ლიდერი, თედო ღლონტი კომუნისტებთან გაერთიანდა. მის მიერ წარმოდგენილი საარჩევნო წესები შემდეგი იყო: „სოციალ-დემოკრატიული პარტია და სხვა ანტიბოლშევიური პარტიები არჩევნებში მონაწილეობას ვერ მიიღებენ...“ ამასთან, ქალაქებში არჩევნები 1921 წლის 3-10 დეკემბერს ჩატარდება.

სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ გაავრცელა განცხადება, სადაც არჩევნების ბოიკოტირებისკენ მოუწოდებდა მოსახლეობას.

1921 წლის 3 დეკემბერს არჩევნები დაიწყო თბილისში, ქუთაისსა და ბათუმში. მას ბოიკოტი 70%-ზე მეტმა ამომრჩეველმა გამოუცხადა. კონკრეტულ პუნქტებში მაინც ჩატარდა, ტერორის გზით. ამასთან, მონაწილოებას იღებდნენ უცხოელები, კოლაბორაციონისტები და რუსი ჯარისკაცები. საარჩევნო სიებში მხოლოდ ის პარტიები იყვნენ წარმოდგენილნი, რომელიც კომუნისტებით იყო დაკომპლექტებული. კენჭისყრა ხელის აწევით მიმდინარეობდა, კომუნისტი ლიდერების თვალწინ, რომელნიც დაცვის თანხლებით გადაადგილდებოდნენ სამუშაო ადგილებზე. მუშები ტოვებდნენ სამუშაო ადგილებს, მაგრამ ამაში ჯარისკაცები უშლიდნენ ხელს. მაგალითად, 6 დეკემბერს ჩეკას შეიარაღებულმა ძალებმა რკინიგზის ქარხნებს ალყა შემოარტყეს. მუშებმა გაქცევით უშველეს თავს. ჯარისკაცებმა 170 ადამიანი დააკავეს დილის სმენიდან, მოგვიანებით კიდევ 400, რომელთაგან 40 ქართველი, დანარჩენები კი, უმუშევარი კავკასიელები. სამასმა ადამიანმა მისცა ხმა. მიუხედავად ყველაფრისა, კომუნისტურმა სიებმა მხოლოდ 75 ხმის მოგროვება შეძლო.

მეორე დღეს კომუნისტურმა პრესამ დაწერა: „რკინიგზის ცენტრალურმა დეპომ ერთხმად აირჩია სია, რომელშიც 7 კომუნისტი იყო წარმოდგენილი, მათ შორის, ორჯონიკიძე და ლენინი...“

---

17 Idem

18 Idem

19 «Les Travailleurs Géorgiens et les élections soviétistes de Géorgie» Edition du Journal «La Géorgie Libre» Janvier 1922.

ქართველი ხალხი კომუნისტური არჩევნების წინააღმდეგ სოფლებში

1921 წლის 22 დეკემბერს კომუნისტებმა გამოაქვეყნეს 2 ბრძანებულება სოფლად არჩევნების მოწყობის შესახებ: „არჩევნებში ხმის მიცემის უფლება აქვს ყველას, ვინც იმყოფება საქართველოს ტერიტორიაზე, ისევე, როგორც წითელი არმიის ყველა ჯარისკაცს...”

ქართული სოფლები მტრულად განეწყვნენ არჩევნების მიმართ და უარი თქვეს მასში მონაწილეობის მიღებაზე.

რუსი ჯარისკაცები, ჩეკას წევრები და საქართველოში ემიგრირებულები სხვადასხვა ადგილზე აძლევდნენ ხმას ქართველი გლეხების ნაცვლად. გლეხებს, რომელთაც სოფლიდან გასვლა ვერ მოასწრეს, ჯარისკაცები, იძულების წესით, სოფლის მოედნებზე ყრიდნენ[20].

დიდი იშვიათობაა ასეთი ხარისხის ბოიკოტი, მასში მონაწილეობას თითქმის ყველა მოქალაქე იღებდა. აღნიშნულმა არჩევნებმა ერთმანეთის პირისპირ დააყენა ქართველი ხალხი და საოკოპაციო ძალები, თუ აგენტები.

კომუნისტებისთვის არჩევნების შედეგები სავალალოა

მოსკოვმა ყველგან კომუნისტებისა და მათი აგენტების სია წარადგინა. არჩევნების შემდგომი ოქმი შემდეგია:

- 252 წარმომადგენელი ქალაქებსა და სოფლებში
- 99 წარმომადგენელი წითელი არმიიდან
- 351 წევრიდან:
- 305 კომუნისტი
- 36 არც ერთ პარტიას არ მიეკუთვნება, თუმცა კომუნისტებთან თანამშრომლობა სურთ.
- 10 თედო ღლონტის ჯგუფიდან, რომელთან კომუნისტბთან თანამშრომლობა სურთ.

ჩატარებული არჩევნების შემდეგ ქართველების დიდმა ნაწილმა კარგად გაიცნო საოკუპაციო რეჟიმი.

1917 წლის რუსეთის რევოლუციამ შეექმნა კენჭისყრისა და ხმის მიცემის უფლება, საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ გააძლიერა ეს უფლებები. კომუნისტურმა რეჟიმმა კი, დათრგუნა ეს დემოკრატიული უფლებები.

წინააღმდეგობები კომუნისტთა რიგებში

კავკასიის კომუნისტური ორგანიზაცია

1921 წლის 2 მაისიდან 4 ივლისამდე მოსკოვის კომისიას ევალებოდა „კავკასიის რესპუბლიკის“ საზღვრების შესწავლა.

1921 წლის 25 ნოემბერს კომისიამ, მოსკოვის ხელმძღვანელობით, უარყო „ეროვნული რესპუბლიკების“ იდეა და წარმოადგინა თავისი ანგარიში „ამიერკავკასიის რესპუბლიკის“ შექმნის შესახებ. ამ საკითხმა განხეთქილება წარმოშვა ქართველ კომუნისტებში:

- ელიავა და ორჯონიკიძე დაეთანხმნენ;
- მდივანი, ქავთარაძე, სვანიძე და ცინცაძე წინააღმდეგნი იყვნენ.

ამ წინააღმდეგობის წინაშე მოსკოვმა გაგზავნა საგამოძიებო კომისია, რომელიც შედგებოდა უკრაინის ჯარების მეთაური ფრუნზესა და კომუნისტური ინტერნაციონალის პრეზიდენტის ზინოვიევისგან, კომისია მუშაობდა 1921 წლის ნოემბრის ბოლოდან 1922 წლის 22 თებერვლამდე. კომისია „ამიერკავკასიის რესპუბლიკის“ მოწინააღმდეგე ქართველ ლიდერებს „ნაციონალიზმში“ ადანაშაულებდა.

[20] «Les Travailleurs Géorgiens et les élections soviétistes de Géorgie».

1921 წლის 23 დეკემბრიდან 1922 წლის 1 თებერვლამდე საქართველოს კომუნისტური პარტიის პირველი კონგრესი გაიმართა. 25 თებერვლიდან - 3 მარტამდე ჩატარდა საქართველოს საბჭოების ყრილობა. 1922 წლის 11 მარტს მოსკოვი ქმნის ამიერკავკასიის რესპუბლიკას და ამიერკავკასიის კომუნისტურ პარტიას.

დაძაბულობა იზრდება მოსკოვის მიერ მხარდაჭერილი „ამიერკავკასიის რესპუბლიკის“ მომხრეებსა და „ნაციონალ“ კომუნისტებს შორის.

1922 წლის ივნისიდან ივლისამდე მოსკოვმა მოაწყო კამპანია კავკასიური პარტიების გაწმენდის მიზნით.

	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
ჩაწერილი წევრები	18 748	8 521	17 548
“წმინდა“ წევრები	3 781	2 243	5 738
%	20%	27%	30%

1922 წლის 20 ოქტომბერს „ამიერკავკასიის რესპუბლიკის“ მოწინააღმდეგე ქართველი კომუნისტი ლიდერები გადადგნენ. 1922 წლის 25 ნოემბერს ჩეკას ხელმძღვანელი ფელიქს ძერჟინსკი ლენინმა გაგზავნა საქართველოში, რათა გაეგო ამ ორ პოზიციას შორის განსხვავება.

1922 წლის 10 დეკემბერს ბაქოში გაიმართა ამიერკავკასიის საბჭოთა კავშირის პირველი ყრილობა.

1922 წლის 30 დეკემბერს მოსკოვში გაიმართა ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის საბჭოთა კავშირის პირველი კონგრესი.

1923 წლის 25 იანვარს, ძერჟინსკის მოხსენების საფუძველზე, მოსკოვმა გადაწყვეტილება მიიღო, სსრკ კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს ხელდასმით, გადააყენეს ქართველი ლიდერები, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან „ამიერკავკასიის რესპუბლიკას“, რასაც 1923 წლის 14 მარტს მოჰყვა კომუნისტური პარტიის მეორე ყრილობა. „ნაციონალი“ ქართველი კომუნისტები განდევნეს.

მოსკოვმა გაიმარჯვა; „ნაციონალები“ დამარცხდნენ, ჩამოშორდნენ ხელისუფლებას იმ ძალების ხელით, რომლებსაც დაეხმარნენ ხელისუფლებაში მოსვლაში!!!

რესპუბლიკური და სოციალისტური ძალები საოკუპაციო ჯარების წინაშე ერთიანდებიან მოქმედებები საზღვარგარეთ

1921 წლის 10 ივნისს ემიგრაციაში მყოფმა კავკასიის რესპუბლიკების - სომხეთის, აზერბაიჯანის, საქართველოს და ჩრდილოეთ კავკასიის - წარმომადგენლებმა გადაწყვიტეს „დამოუკიდებლობის პარიტეტული კომიტეტის“ შექმნა. მათი მიზანი „ყველა ეროვნული ძალის, რესპუბლიკელებისა და სოციალისტების გაერთიანებაა, რათა ერთად შეებრძოლონ კავკასიის ტერიტორიაზე მყოფ საბჭოთა საოკუპაციო დანაყოფებს.’

1921 წლის 12 აგვისტოს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმომადგენელი საფრანგეთში, აკაკი ჩხენკელი „მოკავშირეთა უმაღლეს საბჭოში“ სიტყვით გამოდის და რუსი საოკუპაციო ჯარების კავკასიიდან გაყვანას ითხოვს.

1921 წლის 23 აგვისტოს აკაკი ჩხენკელს და აჰარონიანს, სომხეთის მხრიდან, მოკავშირეთა საბჭოს თავმჯდომარემ არისტიდ ბრიანმა უმასპინძლა. 1922 წლის 10 აპრილს, გენუის კონფერენციაზე, რომელსაც მოკავშირეები ატარებდნენ, განიხილებოდა ევროპის სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების მოწესრიგება და სსრკ-ს შესწავლა.

ვლასა მგელაძეს ოკუპირებული საქართველოდან ჩამოაქვს ქართველი მუშების ხელმოწერილი პეტიცია:

- განიკითხავს საქართველოში ჩატარებულ არჩევნებსა და სკანდალს
- წარმოაჩენს საქართველოში შექმნილ მდგომარეობას
- ითხოვს, საქართველოდან რუსი საოკუპაციო ჯარების გასვლას.
- საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი, რომელიც თბილისში იყო დაკავებული, წერილს აგზავნის გენუის კონფერენციაზე[21].

მოქმედებები საქართველოში და ეროვნული აჯანყების მომზადება

1921 წლის ნოემბრის ბოლოს საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ გამოსცა იატაკქვეშა გაზეთი „საქართველოს ხმა“.

1922 წლის 5 თებერვალს სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ მოაწყო თავისი ორგანიზაციების ფარული კონფერენცია და გადაწყვიტა შეექმნა „დამოუკიდებლობის პარიტეტული კომიტეტი“. დამკომს ექნება ამოცანა, შეკრიბოს ოკუპაციის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართული მხარე, ემიგრაციაში მყოფ მთავრობასთან კოორდინირებული მუშაობა.

1922 წლის 11 თებერვალს ერთი წლით ადრე საქართველოში რუსული ჯარების შემოჭრის წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად, 60 000 ახალგაზრდამ სოციალისტური ახალგაზრდობის ხელმძღვანელობით მთელი ქვეყნის მასშტაბით აქცია მოაწყო. ბევრი დემონსტრანტი დააკავეს.

სოციალ-დემოკრატიული პარტია გამოსცემს და ავრცელებს კიდევ ერთ ყოველკვირეულ გაზეთს „ჩვენი ერთობა“.

1922 წლის 17 თებერვალს სილიბისტრო ჯიბლაძე (1958-1922, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი დამფუძნებელი) გარდაიცვალა. ჩეკა მას დევნიდა, შემდეგ დააპატიმრა და გაათავისუფლა.

1922 წლის 24-25-26 მაისს სოციალ-დემოკრატიული პარტია საქართველოს დამოუკიდებლობის დღის აღსანიშნაც მანიფესტაციას მართავს. მასში ათი ათასობით ადამიანმა მიიღო მონაწიოლეობა[22].

ყვირილაში, სამტრედიაში, ჩოხატაურსა და სხვა ადგილებშიც შეიარაღებულმა ძალებმა ცეცხლი გაუხსნა მანიფესტანტებს. გარდაცვლილთა რიცხვი საკმაოდ მაღალი იყო.

ამის შემდეგ საოკუპაციო ჯარებმა დაიწყეს რეპრესიები ყველა სხვა ქართული პარტიის წინააღმდეგ. 1922 წლის მაისში 80 სოციალისტი ლიდერი გადაასახლეს რუსეთსა და ციმბირში. 1922 წლის მაისში დამოუკიდებლობის ერთობლივი კომიტეტის (დამკომის) შექმნის შესახებ შეთანხმება რატიფიცირებულია ყველა ოპოზიციური პარტიის მხრიდან. მისი პირველი პრეზიდენტი იყო გოგიტა ფაღავა.

დამოუკიდებლობის კომიტეტი ქმნის სამხედრო კომიტეტს, რომელსაც ყოფილი გენერალი კოტე აფხაზი ხელმძღვანელობს. სამხედრო კომიტეტის მიზანია მოამზადოს შეიარაღებული აჯანყება ოკუპანტის წინააღმდეგ.

1922 წლის 28 მაისიდან 23 ივნისამდე ბელგიის კოოპერატივის ოფისის დირექტორმა ვიქტორ სერვიმ, საერთაშორისო კოოპერატივის ალიანსის სახელით, საქართველოში ჩაატარა გამოძიება საქართველოში კოოპერატივის საქმიანობის შესახებ. მისი დასკვნა იყო შემდეგი: „ყველა ქართულ წრეში სუფევს ფარული სიძულვილი რუსული ტირანიის მიმართ. საბ-

---

21 «Le Peuple Géorgien contre l’occupation bolcheviste russe – Documents » Edition de la Présidence de l’Assemblée Constituante de la république Géorgienne - Imprimerie Union Paris mars 1922

22 Rapport de la seconde Conférence clandestine du parti social-démocrate de Géorgie.

ჭოეთისგან გათავისუფლდა საქართველოს ერთ-ერთი მთიანი რეგიონი. ამბოხებები მოხდა მეზობელ ქვეყნებში. გასაკვირი არ იქნება, თუ ერთ მშვენიერ დღეს საქართველო, რომლის სული ღრმად დემოკრატიულია, მჩაგვრელის წინააღმდეგ გაილაშქრებს.[23]“

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მიერ დაწყებული აგრარული რეფორმა საბჭოთა ხელისუფლებამ გააუქმა. მიწა, რომელიც გლეხებს დაურიგდა (მოსახლეობის 80%), კომუნისტებმა მიიტაცეს. გლეხები, რომლებიც მხარს უჭერდნენ დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას, მაშინვე დაუპირისპირდნენ მიწის ნაციონალიზაციას.

სვანები, მთიელები აჯანყდებიან საოკუპაციო ჯარების წინააღმდეგ. საპასუხოდ რუსულმა არმიამ დაბომბა აღნიშნული რეგიონების სოფლები. 1922 წლის შემოდგომაზე ქაქუცა ჩოლოყაშვილის თაოსნობით აჯანყდა ფშავისა და თუშეთის მთიანი რაიონები.

არმიის 1922 წლის 9 ნოემბერის საიდუმლო მოხსენებაში ეწერა, რომ საქართველოსა და აზერბაიჯანში:

- მთიელები თავს დაესხნენ სამხედრო რაზმებს,
- საბჭოთა არჩევნებზე კომუნისტების მიერ წარმოდგენილმა სიებმა ფაქტობრივად 30%-ზე ნაკლები მიიღო.

1923 წლის 17 იანვარს სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ მოაწყო ფარული კონფერენცია. კონფერენციის ფარგლებში განიხილეს 2-წლიანი ოკუპაცია, დამკომის რატიფიცირება, დაამტკიცეს ემიგრაციაში მყოფი მთავრობის სამოქმედო გეგმა, აღრიცხეს 26 000 წევრი და ახალგაზრდა სოციალისტთა 5000 წევრი[24].

1923 წლის იანვრიდან ივნისამდე ჩეკამ დიდი ოპერაცია წამოიწყო საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის არალეგალი აქტივისტების დაპატიმრების მიზნით. 1923 წლის თებერვალში ჩეკისტი ობოლაძე აჯანყებების ჩასახშობად დასავლეთ საქართველოს რაიონში, გურიაში გაგზავნეს. ობოლაძე აპატიმრებს, ხოცავს, გლეხებს, ძარცვავს და წვავს სოფლებს.

რამდენიმე ხანში ის ოზურგეთის მახლობლად, 15 მცველის გარემოცვაში, მოკლეს. 1923 წლის 13 თებერვალს შურისძიების მიზნით ტფილისში დახვრიტეს 92 პატიმარი, უმეტესობა სოციალისტი აქტივისტი.

1923 წლის თებერვლის ბოლოს ჩეკამ დააპატიმრა სამხედრო კომიტეტის ხელმძღვანელები, მათ შორის გენერალი აფხაზი და 14 ოფიცერი. 1923 წლის 20 მაისს გენერალი აფხაზი სამხედრო კომიტეტის 14 ოფიცერთან ერთად დახვრიტეს თბილისში, ვაკის პარკში.

25 მაისს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა ქვეყანაში შექმნილი ვითარების შესახებ მიმართვა გაუგზავნა ერთა ლიგას. მთელი ქვეყნის მასშტაბით გავრცელებულ რეპრესიებს, პარიზში დამოუკიდებლობის გაერთიანებული კომიტეტი, საქართველოში ფარული ორგანიზაციები, პოლიტიკური პარტიები, პროფკავშირები და პატრიოტები ამზადებენ ნიადაგს აჯანყებისთვის.

1924 წლის დასაწყისში სოციალისტმა აქტივისტებმა, გაერთიანებებმა და პარტიზანებმა განაგრძეს აჯანყებისთვის მზადება. 1924 წლის 14 თებერვალს საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერებმა დატოვეს მარსელი, რათა შეერთებოდნენ დამოუკიდებლობის პარიტეტული კომიტეტის ხელმძღვანელებს.

1924 წლის 15 თებერვალს დამოუკიდებლობის კომიტეტის პრეზიდენტი გოგიტა ფაღავა ჩეკამ დაიჭირა თუშეთის სოფელ ომალოს ფარულ სტამბაში. ფარული კომიტეტის სათავეში ის კოტე ანდრონიკაშვილმა შეცვალა.

1924 წლის 5 აგვისტოს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა ერთა ლიგას - რომელიც სექტემბერში უნდა შემდგარიყო ჟენევაში - მიმოხილვითი ბარათი გაუგზავნა.

---

[23] Serwy , V. La Géorgie coopérative sous le régime bolcheviste, Bruxelles 1922.

[24] Rapport de la Conférence clandestine du parti social-démocrate de Géorgie

დააკავეს სოფლის მეურნეობის ყოფილი მინისტრი ნოე ხომერიკი საფრანგეთიდან ჩამოსულ დეპუტატთან და თბილისის მერთან ბენია ჩხიკვიშვილთან ერთად, შემდეგ ვალიკო ჯუღელი, პარტიის ლიდერებთან გოგიტა ფაღავასთან, ვასო ნოდიასთან და გოგი წინამძღვრიშვილთან ერთად.

ისინი გადაიყვანეს სუზდალის ციხეში, გაგზავნეს მოსკოვის ჩეკაში, შემდეგ როსტოვში, სადაც მოკლეს 1924 წლის აჯანყების დაწყებისას „აჯანყების დასათრგუნად".

1924 წლის 28 აგვისტოს აჯანყება დაიწყო ჭიათურაში, მანგანუმის მოპოვების არეალში, სოციალ-დემოკრატიული მუშათა აქტივისტების საყრდენ სივრცეში.

დასკვნა

ქართველ ერსა და საოკუპაციო ჯარებს შორის არსებული უდიდესი უფსკრული აჯანყების შესაქმენლად მნიშვნელოვან პირობას ქმნიდა. მოსკოვის მიერ ქვეყნის ჩაგვრისა და ძარცვის მსხვერპლი საქართველოს ყველა სოციალური ფენა დაინტერესებული იყო ამ აჯანყებით. მაგრამ ძალმომრეობამ კანონსა და სოციალური სამართლიანობაზე გაიმარჯვა. ჩვენი ერის ისტორიის ამ ეპიზოდის დეტალური შეფასებისთვის აუცილებელია მის შემოქმედთა ბიოგრაფიების სრულყოფილი შესწავლა.

1924 წლის აჯანყებას არ უნდა მოიხსენიებდნენ, როგორც „აგვისტოს მოვლენას", ან „მემამულეთა მიერ ორგანიზებულ მოვლენას", ან თუნდაც - „უცხოეთში მყოფი მთავრობის უმოქმედობას" და ა.შ. სამწუხაროდ, ეროვნული აჯანყება საქართველოში ხშირად მხოლოდ ერთ ადამიანს მიეწერება, რომელსაც ორი საფლავი აქვს, ერთი ლევილში და მეორე - საქართველოში, პანთეონში.

რა თქმა უნდა, მე მის დამსახურებას არ ვაკნინებ, თუმცა ამის საპირწონედ არ უნდა დავივიწყოთ უამრავი ქალისა და კაცის გამბედაობა და მათ მიერ გაღებული მსხვერპლი. მათი უმრავლესობის სახელიც კი არაა ცნობილი, არც ძეგლი აქვთ და ზოგიერთს - არც საფლავი.

ისტორიკოსებმა, მკვლევრებმა და ქართველმა სტუდენტებმა უნდა გამოიკვლიონ 1924 წლის ეროვნული აჯანყების ნამდვილი ისტორია, რათა სწორად გავიგოთ აჯანყების შემდგომი, დაახლოებით 30-წლიანი ბრძოლების ისტორია. ქართველი ერისთვის ეს უმნიშვნელოვანესი პერიოდია.

Thierry Berishvili

From the Occupation of the Democratic Republic of Georgia by the Armed Forces of Moscow to the Preparation of the National Uprising of 1924

On February 11, 1921, without a declaration of war and in violation of the May 7, 1920 treaty, the Russian army – advancing from five different fronts – invaded Georgia. By March 20, 1921, after six weeks of intense and brutal fighting, the Georgian army was demobilized. The Democratic Republic of Georgia was counting its final days.

No act of capitulation was signed. At the parliamentary session held in Batumi on March 16, 1921, the Georgian government was given a mandate to continue the struggle from abroad.

Socialist fighters remained in Georgia and, alongside citizens loyal to the Republic, began a multifaceted resistance struggle that would last for over thirty years.

This work seeks to highlight the defining moments of the Georgian people's resistance to occupation from 1921 to 1953:

- The first nationwide workers' strike of 1921;
- Popular movements in the regions;
- The anti-democratic elections proposed by Moscow in 1922 to control local governance;
- The anti-democratic elections proposed by Moscow in 1922 to control local governance;
- The preparatory efforts leading up to the national uprising of 1924.

The Georgian People's Initial Response to the Russian Occupation

Beginning on April 10, 1921, the Social Democratic Party of Georgia held a public assembly attended by 3,000 individuals.

- In a published statement, the Social Democratic Party declared that:
- It continues its path toward socialism through democratic means;
- The independence of Georgia will always remain one of the fundamental pillars of its activity;
- A referendum should be held under the supervision of the two Internationals. Initially, the Social Democratic Party appears to hope that the issue can be resolved peacefully – either through an appeal to the League of Nations or via negotiations between the two Internationals: the Socialist International (the Second International) and the Communist International (the Third International). However, the party and the Georgian people soon come to realize that such a resolution is impossible. By May 1921, the occupying forces had arrested more than 2,000 activists of the Social Democratic Party.

The Occupier's Policy

The Fragmentation of the Georgian State

In order to dismantle the Georgian state, suppress the resistance of the Georgian people, and appease its „temporary ally", Turkey, the Moscow authorities reduced the territory of Georgia. Prior to the occupation, the country's borders encompassed historical Georgian lands totalling 107,000 square kilometres. Under Moscow's policy, this area was reduced to 67,000 square kilometres.

The Impoverishment of Georgia

More than 50,000 Soviet soldiers launched an assault on Georgia. In its effort to occupy the country, Moscow reinforced its military presence and ultimately deployed a total of 120,000 troops against the Georgian state.[25]

"The First Contribution of Soviet Georgia to Soviet Russia" was expressed through shipments sent to Russia, including:

- Agricultural products,[26]
- Oil reserves,[27]
- Railway equipment (freight wagons, locomotives),[28]
- An obligation imposed on the mountain population to supply wool,[29]

---

25 Le Prolétariat Géorgien contre l'impérialisme bolcheviste. Bureau de Presse Géorgien, Constantinople novembre 1921

26 Décret de juillet 1921 du « Comité Révolutionnaire »

27 Idem

28 Idem

29 Idem

● The nationalization of 67 factories previously owned by private individuals, and 75 institutions that had belonged to local self-government bodies,[30]

● The implementation of the „supply" system that had already been tested in Russia,[31]

● Ongoing plundering that disrupted the proper conduct of sowing operations[32]. This was followed by the resettlement of populations from Russia – who were on the verge of starvation – into Georgia.

Soon after the occupation, Russian officials were appointed within the Georgian administrative system. As a result, Russian became the official language in Georgia and across the Caucasus.

The Dismantling of the Democratic Republic's State Organization

Moscow launched an immediate assault on the workers' organizations that had been established during the Tsarist period and which had formed a vital core of social democracy and political parties.

● Georgian workers, including trade union leaders, were deported to Russia.[33]

● They were replaced by Russian workers.

● Unemployed workers were forced to take jobs entirely unrelated to their professions[34].

● Cooperatives managed by worker-activists – responsible for the distribution of food and basic goods – were looted. Given the desperate situation, these cooperatives were replaced by state-controlled cooperatives run by communists, which plundered the country for the benefit of Russia.

● Until the occupation, cities and villages had been governed by leaders elected through the democratic elections of 1919. Following the occupation, governance was transferred into the hands of Russian state officials, collaborators of the new regime, and former convicts.

● Simultaneously, the newspapers of political parties, cooperatives, and trade unions were banned and replaced by the communist press.

● Georgian political parties were outlawed; their activists were persecuted, dismissed from their jobs, and imprisoned.

● Independent courts – which, under the Constitution of the Democratic Republic of Georgia, had served as guarantors of citizens' rights – were replaced by a quasi-inquisitorial body known as the „Extraordinary Commission" (Cheka).

● The Cheka arrested soldiers of the Republican Army, members of the National Guard, as well as former officials of the Republic.

The Communist Regime's Attempt to Exert „Ideological" Influence on the Georgian People

In June 1921, the occupying organization held a „people's rally" in Kutaisi, gathering miners from Tkibuli and Chiatura.

During the rally, communist speakers staged a public „trial" of the Democratic Republic, accusing it of all forms of crime and misfortune, while simultaneously obstructing the speeches of trade union representatives and political figures.

The chairpersons of the meeting demanded a vote to formally charge Noe Zhordania and his government, and to declare unanimous support for Lenin. However, the vote revealed that – excluding the communists and military personnel – Georgian workers overwhelmingly expressed *„confidence in Zhordania* and called for *Lenin's execution"*.[35]

---

30 La Géorgie, sous la domination des armées bolchévistes. Edition de la Présidence de l'Assemblée constituante de la république Géorgienne. Octobre 1921, Imp. Union Paris

31 Idem

32 Idem

33 Décret du 26 mars du « Comité Révolutionnaire »

34 Idem

35 La Géorgie, sous la domination des armées bolchévistes. Edition de la Présidence de l'Assemblée constituante de la république Géorgienne – Octobre 1921, Imp. Union Paris

Repression followed swiftly. Immediately after the meeting, trade union leaders and Georgian politicians were arrested.

On July 5, 1921, Stalin visited Georgia for the first time since his expulsion by the Georgian Social Democratic Party in 1906 during a workers' assembly in Tbilisi, where he had attempted to speak about the „benefits of communism". That assembly had included 5,000 workers.

The „People's Commissar" was not welcomed with applause. When he congratulated the workers on their „liberation from the Menshevik yoke," the audience responded with cries of outrage and insults. The „Commissar" was forced to leave the gathering in haste.[36]

This incident led to the resignation of Makharadze, who was replaced by Budu Mdivani. At the same time, Bolshevik terror intensified even further.

On July 8, Tbilisi workers were summoned again to a meeting. However, not a single communist leader appeared, and the police dispersed those who had assembled.[37]

The First Response Initiated by the Georgian People

The First Petition and Trade Union Elections

On August 7, 1921, 3,449 workers signed a petition addressed to European workers, appealing for help.[38]

In September and October 1921, the communist authorities held elections in workers' cooperatives.

The result was indisputable: communist candidates received 3%, while trade union and socialist activists received 95%.

Even the communist press had anticipated such an outcome.

The First General Workers' Strike

From October 8 to 17, 1921, trade union organizations held several meetings and decided to draft a petition. This petition was signed by 5,132 workers and addressed to the occupation authority – the „Revolutionary Committee" – as well as various Georgian political parties.

On October 24, 1921, a nine-member delegation from the Georgian trade union went to the Government Palace to meet with the „Revolutionary Committee". After waiting for several hours, the delegates were arrested. They were taken in for interrogation by the Cheka and ultimately transferred to Metekhi prison.[39]

Members of the trade union and the Social Democratic Party composed and disseminated informational leaflets reporting on the arrest of the workers. By October 28, the leaflets had been distributed throughout all districts of Tbilisi.[40]

On October 29, two communist newspapers – *Kommunisti* and *Pravda Gruzii* – expressed extreme outrage.

A public statement by Budu Mdivani was published, calling for action against „counter-revolutionaries, nationalists, Social Democrats, and workers...". In response, the trade unions and the Social Democratic Party declared a general strike on November 1, 1921. On November 1, full mobilization was declared: transportation services, including trains and trams, were halted, as were administrative offices and factories. In all sectors, rallies were held in support of the imprisoned delegates.

---

36 Idem

37 Idem

38 Idem

39 Le Prolétariat Géorgien contre l'impérialisme bolcheviste.

40 Idem

On November 2, repressive forces attempted to arrest the leaders and organizers of the November 1 strike. On November 3, the communist press launched a campaign against the Social Democrats, portraying the events as „a betrayal by various movements in favour of the workers' delegation".

That same evening, members of the trade unions and the administration gathered. The Secretary of the Georgian Communist Party also spoke at the meeting, accompanied by a security detail. Despite these circumstances, the workers' organizations demanded the release of the „workers' delegation". In parallel, 2,000 students held a rally at the university, also calling for the workers' release. At the conclusion of the rally, they sang the anthem of the Democratic Republic of Georgia, *Dideba* ("Glory").

On November 4, the postal and telegraph services joined the strike. Between **November 3 and 9**, repressive forces arrested more than 300 individuals, 90% of whom were workers and socialists.[41]

On November 9, Budu Mdivani, once again accompanied by security, threatened the workers of the Central Railway Workshop, as they represented a major force within the Georgian workers' movement. The movement, however, continued.[42]

At the end of **November 1921,** the Social Democratic Party of Georgia began publishing and distributing a newspaper, *Sakartvelos Khma* (*The Voice of Georgia*), which was issued twice a week.

The Georgian People's Opposition to Communist Elections in the Cities

In an effort to demonstrate legitimacy, the Communist Party decided to conduct elections in both urban and rural areas. However, Georgian workers were removed from their workplaces – for instance, while 90% of the workforce at Tbilisi's central workshop had been Georgian, by November 1921 this number had dropped to 31%.[43] The former leader of the Federalist Party, Tedo Ghlonti, joined the communists. The electoral rules he introduced were as follows: „The Social Democratic Party and other anti-Bolshevik parties are not permitted to participate in the elections...". In addition, municipal elections were scheduled for December 3–10, 1921.

The **Social Democratic Party** issued a statement urging the public to boycott the elections.

On December 3, 1921, elections began in Tbilisi, Kutaisi, and Batumi. More than 70% of voters boycotted the process. Where voting did occur, it was conducted under terror and coercion. Participation consisted primarily of foreigners, collaborators, and Russian soldiers. Electoral lists included only parties composed of communists. Voting was conducted by raising hands, under the watchful eyes of communist leaders, who moved through workplaces escorted by armed guards. Workers attempted to leave their workplaces but were obstructed by soldiers. For example, on December 6, the Cheka's armed forces surrounded the railway workshops. Workers fled the scene; however, soldiers arrested 170 individuals from the morning shift, and later detained another 400, of whom 40 were Georgians and the rest unemployed Caucasians. Only 300 people voted. Despite all efforts, the communist list received only 75 votes.

The next day, the communist press reported: „The Central Railway Depot unanimously elected the list that included 7 communists, among them Orjonikidze and Lenin...".

The Georgian People's Opposition to Communist Elections in the Villages

On **December 22, 1921,** the communists issued two decrees concerning the organization of rural elections: *„All persons present on the territory of Georgia, as well as every soldier of the Red Army, shall have the right to vote in the elections...".*

---

41 Idem

42 Idem

43 «Les Travailleurs Géorgiens et les élections soviétistes de Géorgie» Edition du Journal «La Géorgie Libre» Janvier 1922.

Georgian villages responded with hostility toward the elections and refused to participate.

Russian soldiers, members of the Cheka, and emigrants residing in Georgia cast votes in various locations on behalf of Georgian peasants. Peasants who had not managed to leave their villages in time were rounded up and forcibly taken to village squares by soldiers.[44]

A boycott of such scale and intensity is exceedingly rare; nearly every citizen participated in the refusal. These elections placed the Georgian people face to face with the occupying forces and their agents.

The Election Results Were Disastrous for the Communists

Moscow presented the same list of communists and their agents everywhere. The post-election protocol was as follows:

- **252 representatives** from cities and villages
- **99 representatives** from the Red Army

Out of the **351 members**:

- 305 were communists
- **36 belonged to no party**, but expressed a desire to cooperate with the communists.
- **10 were from Tedo Ghlonti's group**, who also wished to collaborate with the communists.

Following the elections, a large portion of the Georgian population became deeply familiar with the nature of the occupying regime.

The 1917 Russian Revolution had established the right to vote; the Democratic Republic of Georgia had strengthened these rights. The communist regime, however, suppressed these democratic rights.

Internal Disagreements Within the Ranks of the Communists

The Caucasian Communist Organization

From May 2 to July 4, 1921, a commission from Moscow was tasked with studying the borders of the „Caucasian Republic".

On November 25, 1921, under Moscow's leadership, the commission rejected the idea of „national republics" and presented its report proposing the creation of the „Transcaucasian Republic." This decision caused a rift among Georgian communists:

- **Eliava and Orjonikidze** supported the idea;
- **Mdivani, Kavtaradze, Svanidze, and Tsintsadze** opposed it.

In response to this internal resistance, Moscow dispatched an **investigative commission** composed of **Frunze**, commander of the Ukrainian forces, and **Zinoviev**, president of the Communist International. The commission operated from **late November 1921 to February 22, 1922**. It **accused the Georgian leaders opposing the Transcaucasian Republic of „nationalism".**

From December 23, 1921 to February 1, 1922, the first congress of the Georgian Communist Party took place. Between February 25 and March 3, the Congress of the Soviets of Georgia was held. On March 11, 1922, Moscow formally established the Transcaucasian Republic and the Transcaucasian Communist Party.

Tensions intensified between proponents of the Moscow-backed „Transcaucasian Republic" and the „national" communists.

From June to July 1922, Moscow launched a campaign aimed at the purging of the Caucasian party organizations.

	Georgia	Armenia	Azerbaijan
Registered members	18 748	8 521	17 548
"Pure" members	3 781	2 243	5 738
%	20%	27%	30%

On October 20, 1922, Georgian communist leaders who opposed the „Transcaucasian Republic"

[44] «Les Travailleurs Géorgiens et les élections soviétistes de Géorgie».

resigned from their positions. On November 25, 1922, Felix Dzerzhinsky, head of the Cheka, was sent to Georgia by Lenin to investigate the differences between the two positions.

On December 10, 1922, the first Congress of the Transcaucasian Soviet Union was held in Baku. On December 30, 1922, the first Congress of the Soviet Union, comprising all Soviet republics, convened in Moscow.

On January 25, 1923, based on Dzerzhinsky's report, Moscow made a decision: with the approval of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the USSR, Georgian leaders who opposed the „Transcaucasian Republic" were dismissed. This was followed by the second congress of the Communist Party on March 14, 1923, where the so-called „national" Georgian communists were expelled.

Moscow had triumphed; the „nationalists" were defeated and removed from power – by the very forces they had once helped bring to power!

Republican and Socialist Forces Unite Against the Occupation Troops

Activities Abroad

On June 10, 1921, representatives of the Caucasian republics in exile – Armenia, Azerbaijan, Georgia, and the North Caucasus – decided to establish the „Parity Committee of Independence." Their aim was to „unite all national forces, republicans and socialists alike, in order to jointly resist the Soviet occupation units stationed on the territory of the Caucasus."

On August 12, 1921, Akaki Chkhenkeli, the representative of the Democratic Republic of Georgia in France, addressed the „Supreme Allied Council", demanding the withdrawal of Russian occupation forces from the Caucasus.

On August 23, 1921, Akaki Chkhenkeli and Aharonian (representing Armenia) were received by Aristide Briand, President of the Allied Council.

On April 10, 1922, during the Genoa Conference – convened by the Allies to address inter-state relations in Europe and assess the Soviet Union – the situation in the Caucasus was also examined.

Vlasa Mgeladze brought from occupied Georgia a petition signed by Georgian workers, which:

- Condemned the elections and the resulting scandal in Georgia
- Outlined the critical situation within the country
- Called for the **withdrawal of Russian occupation forces from Georgia**.
- **The Catholicons-Patriarch of Georgia, Ambrosi**, who was imprisoned in Tbilisi, sent a letter to the **Genoa Conference**.[45]

Activities in Georgia and the Preparation for a National Uprising

At the end of **November 1921**, the **Social Democratic Party of Georgia** began publishing an underground newspaper, *The Voice of Georgia* (*Sakartvelos Khma*).

On **February 5, 1922**, the Social Democratic Party convened a secret conference of its organizational network and resolved to establish a *„Parity Committee of Independence".* The committee's task would be to unite Georgian forces resisting the occupation and to coordinate their work with the government-in-exile.

On **February 11, 1922**, exactly one year after the Russian invasion of Georgia, **60,000 youths** organized protests across the country under the leadership of the Socialist Youth Movement. The demonstrations were held to protest the Russian military invasion. Many demonstrators were arrested.

The **Social Democratic Party** also launched and distributed another weekly newspaper titled *Chveni Ertoba (Our Unity*).

On February 17, 1922, Silibistro Jibladze (1858–1922), one of the founders of the Social Democratic

[45] «Le Peuple Géorgien contre l'occupation bolcheviste russe – Documents» Edition de la Présidence de l'Assemblée Constituante de la république Géorgienne» - Imprimerie Union Paris mars 1922

Party, passed away. The Cheka had been persecuting him; he was eventually arrested and later released.

On May 24–25-26, 1922, the Social Democratic Party organized a demonstration to commemorate Georgia's Independence Day. Tens of thousands of people participated in the event.[46]

In Kvirila, Samtredia, Chokhatauri, and other locations, armed forces opened fire on demonstrators. The number of fatalities was considerable.

Following this, the occupation forces launched a wave of repression against all other Georgian political parties. In May 1922, 80 socialist leaders were exiled to Russia and Siberia. Also in May 1922, the agreement to form the Joint Committee for Independence (Damkom) was ratified by all opposition parties. Its first president was Gogita Paghava.

The Committee for Independence created a Military Committee, led by former General Kote Apkhazi. The goal of the Military Committee was to prepare an armed uprising against the occupiers.

From May 28 to June 23, 1922, Victor Serve, Director of the Belgian Cooperative Office, conducted an investigation in Georgia on behalf of the International Cooperative Alliance, examining the activities of cooperatives in the country. His conclusion was as follows: „In all Georgian circles, there prevails a hidden hatred toward Russian tyranny. One of Georgia's mountainous regions has already been liberated from Soviet control. Uprisings have taken place in neighbouring countries. It would not be surprising if, one day, Georgia – whose spirit is deeply democratic – rises up against its oppressor".[47]

The agrarian reform initiated by the Democratic Republic of Georgia was repealed by the Soviet authorities. The land distributed to peasants (representing 80% of the population) was confiscated by the communists. Peasants who had supported the government of the Democratic Republic immediately resisted the nationalization of land.

The Svans and other highland populations revolted against the occupation forces. In response, the Russian army bombed villages in these mountainous regions.

In the autumn of 1922, under the leadership of Kakutsa Cholokashvili, the mountain regions of Pshavi and Tusheti also rose in rebellion.

A classified military report dated November 9, 1922, stated that in Georgia and Azerbaijan:

- Highlanders attacked military detachments,
- In the **Soviet elections**, the lists presented by the communists received **less than 30% of the vote**.

On January 17, 1923, the Social Democratic Party convened a secret conference. Within the framework of the conference, participants reviewed two years of occupation, ratified the formation of the Parity Committee (Damkom), approved the action plan of the government-in-exile, and registered 26,000 party members along with 5,000 members of the Young Socialists.[48]

From January to June 1923, the Cheka launched a major operation aimed at arresting underground activists of the Georgian Social Democratic Party. In February 1923, a Chekist named Oboladze was sent to the Guria region of western Georgia to suppress the uprisings. There, Oboladze conducted mass arrests, executed peasants, looted property, and burned villages.

Shortly thereafter, he was killed near Ozurgeti, despite being surrounded by a personal guard of fifteen men. On February 13, 1923, in an act of retaliation, 92 prisoners – most of them socialist activists – were executed in Tiflis.

At the end of February 1923, the Cheka arrested the leaders of the Military Committee, including

---

46 Rapport de la seconde Conférence clandestine du parti social-démocrate de Géorgie.

47 Serwy, V. La Géorgie coopérative sous le régime bolcheviste, Bruxelles 1922.

48 Rapport de la Conférence clandestine du parti social-démocrate de Géorgie

General Kote Apkhazi and fourteen officers. On May 20, 1923, General Apkhazi was executed in Tbilisi's Vake Park along with the fourteen officers of the Military Committee.

On May 25, the Committee for Independence sent a formal address to the League of Nations regarding the situation in the country. In response to the widespread repression across Georgia, the United Committee for Independence in Paris, together with clandestine organizations inside Georgia, political parties, trade unions, and patriotic groups, began laying the groundwork for an uprising.

At the beginning of 1924, socialist activists, allied organizations, and partisans continued preparations for the planned insurrection. On February 14, 1924, the leaders of the Georgian Social Democratic Party departed Marseille to join the leadership of the Parity Committee for Independence.

On February 15, 1924, the president of the Committee for Independence, Gogita Paghava, was arrested by the Cheka in a clandestine printing house in the village of Omalo in Tusheti. He was replaced at the head of the underground committee by Kote Andronikashvili.

On August 5, 1924, the Committee for Independence sent a memorandum to the League of Nations, which was scheduled to convene in Geneva in September.

Former Minister of Agriculture Noe Khomeriki was arrested along with a deputy who had arrived from France and the Mayor of Tbilisi, Benia Chkhikvishvili. Soon after, Valiko Jugheli was also detained, along with party leaders Gogita Paghava, Vaso Nodia, and Gogi Tsinamdzghvrishvili.

They were transferred to Suzdal Prison, then sent to the Cheka headquarters in Moscow, and subsequently to Rostov, where they were executed at the onset of the 1924 uprising, officially under the pretext of „suppressing the rebellion".

On August 28, 1924, the uprising began in Chiatura, a manganese mining region and stronghold of Social Democratic worker activists.

Conclusion

The profound gulf between the Georgian people and the occupying forces created a decisive condition for the emergence of the uprising. As victims of Moscow's oppression and plundering, all social strata in Georgia had a stake in this revolt. Yet, force triumphed over law and social justice. To fully assess this episode in the history of our nation, it is essential to conduct a comprehensive study of the biographies of its key actors.

The 1924 uprising should not be referred to merely as the „August Events", nor should it be dismissed as „an action organized by landowners", or attributed to the „inaction of the government-in-exile", and so forth. Unfortunately, the national uprising is too often credited solely to one individual, who has two graves – one in Leuville and the other in the Pantheon in Georgia.

Of course, this is not to diminish his contribution. However, as a counterbalance, we must not forget the courage and sacrifices of countless men and women, the majority of whom remain nameless, without monuments – and in some cases, without graves.

Historians, researchers, and Georgian students must investigate the true history of the 1924 national uprising, so that we may properly understand the approximately thirty years of struggle that followed. This is a critically important period for the Georgian nation.

ალექსანდრე დაუშვილი

ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობა (1921-1923 წწ.)

მსოფლიოს ნებისმიერი ხალხის ისტორიაში, ჯერ კიდევ უძველესი ხანიდან, პარტიზანული მოძრაობა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის უმნიშვნელოვანეს ფორმად ფიქსირდება – დამპყრობლის, თავისუფლების შემლახავი ნებისმიერი ძალის წინააღმდეგ ბრძოლა თითოეული ღირსების მოყვარე ხალხის გენეტიკური უფლებაა. ქართველი ხალხის გმირული ისტორიაც, უხსოვარი დროიდან, მდიდარია უცხო დამპყრობელთა წინააღმდეგ პარტიზანული ბრძოლის გმირული სურათებით.

ჩვენი მოხსენების ძირითადი შინაარსია ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობის ჩასახვა-განვითარება საბჭოთა წესწყობილობის ფორმირების პირველ ეტაპზე 1921-1923 წლებში. როგორც დოკუმენტურად დასტურდება, ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში დაიწყო საქართველოში საბჭოთა რეჟიმის ძალმომრეობით დამყარებისთანავე და მისი საფუძველი გახდა ქართველი ერის დიდი ნაწილის დაუმორჩილებლობის მოძრაობა, რომელმაც მსოფლიოს საზოგადოებრიობის ყურადღება თავიდანვე მიიქცია. ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობა დღემდე მონოგრაფიულად შესწავლილი არ არის, თუმცა არსებობს ლიტერატურა, რომელშიც ასახულია პარტიზანული მოძრაობის სხვადასხვა ესპექტი, განვითარების ეტაპი (მხედველობაში გვაქვს ი. კაჭარავას[1], კ. შელიას[2], უ. ბლუაშვილის[3], ო. ჯანელიძის[4], გ.ციციშვილის[5], ა. დაუშვილისა და კ. წენგუაშვილის[6], თ. ენდელაძის[7] და სხვათა გამოკვლევები). ეს შეხედულებები და მოსაზრებები გამოთქმულია სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში, სხვადასხვა მეთოდოლოგიის საფუძველზე, ამიტომაც ისინიერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებულია და მათში აშკარად იკვეთება ისტორიის იდეოლოგიზირების მომენტი. ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი პატრიარქი, აკად. იური კაჭარავა პარტიზანულ მოძრაობას თვლიდა: „კონტრრევოლუციურ სააჯანყო მუშაობად" და რომ „1922 წლის მარტიდან თელავის, სიღნაღისა და თიანეთის მაზრების ტერიტორიაზე შეიქმნა შეიარაღებული რაზმები ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელობით. მათ მიზანს შეადგენდა საბჭოთა ხელისუფლების დამხობა ჯერ საქართველოს მთიანეთში, ხოლო შემდეგ მთელს საქართველოში. შეიარაღებულ რაზმებს სათავეში ჩაუდგა მეფისა და მენშევიკების ყოფილი ოფიცერი ქ. ჩოლოყაშვილი". მსგავსი მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ამ საკითხებზე პროფ. კ. შელიას და საბჭოთა ისტორიოგრაფიის სხვა წარმომადგენლებსაც. საბჭოთა სისტემის დამხობის შემდეგ ქართულ ისტორიოგრაფიაში პარტიზანული მოძრაობა უკვე ეროვნულ-განმათავისუფლეებელი მოძრაობის ორგანულ შემადგენელ

---

1 ი. კაჭარავა, *კლასობრივი ბრძოლის გამწვავება და ანტისაბჭოთა ფრონტის ღიკვიდაცია* „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები", ტ. 7, (თბილისი., 1976), 193.

2 კ. შელია, *საქართველოს კომუნისტების ბრძოლა სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და ხალხთა მეგობრობის ლენინური პოლიტიკის გატარებისათვის*, (თბილისი, 1957). 50.

3 უ. ბლუაშვილი, *საქართველოს ისტორია 1900-2016*, (თბილისი, 2016), 165.

4 ო. ჯანელიძე, *ახალი და უახლესი ისტორია*, (თბილისი, 2009), 158.

5 გ. ციციშვილი, *სიმართლე 1921-1923 წლების ეროვნული მოძრაობისა და მისიელ ჯავახიშვილის პოლიტიკური ცხოვრების შესახებ*, (თბილისი., 2003) და სხვ.

6 ა. დაუშვილი, კ. წენგუაშვილი, *„იქ სიკვდილი განა ბედნიერება არ არის, თამარ!"*, (თბილისი, 2005), 13-15.,

7 თ. ენდელაძე, *საბჭოთა ძალოვანი სტრუქტურები ქართული ეროვნული მოძრაობის წინააღმდეგ*. თბ., 2003. მისივე, *საბჭოთა ძალოვანი სტრუქტურების ბრძოლა პარტიზანული მოძრაობის წინააღმდეგ საქართველოში (1921-1923 წ.წ.)*, „საისტორიო შტუდიები", ტ. 4 (თბილისი, 2003,), 135-151.

ნაწილად ჩაითვალა და მის საქმიანობას გამორჩეულად დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა როგორც საბჭოთა ოკუპაციის პირველ წლებში, ისე განსაკუთრებით 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მზადებისა და რეალიზების დღეებში. პროფ. ო. ჯანელიძე წერს: „პარტიზანები მოსახლეობის თანაგრძნობითა და მხარდაჭერით სარგებლობდნენ... მთის ტრადიციისამებრ ფიცს დებდნენ თავისუფლებისათვის ბრძოლის ერთგულებაზე და აჯანყებულებს უერთდებოდნენ".[8]

ქართველი პარტიზანების საგმირო საქმეებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ალ. დაუშვილისა და კ. წენგუაშვილის ნარკვევშიც, რომელიც საფრანგეთიდან ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ნეშტის სამშობლოში გადმოსვენების ფაქტთან დაკავშირებით საქართველოს მთავრობამ სპეციალურად გამოსცა[9].

უდიდესი წვლილი დასდო ანტისაბჭოთა მოძრაობის საქართველოში ჩასახვა-განვითარების საკითხების, მათ შორის პარტიზანული მოძრაობის დეტალების სიღრმისეულ კვლევას პროფ. გ. ციციშვილმა, რომელმაც არა ერთი საყურადღებო ნაშრომი მიუძღვნა ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის შესწავლას.[10]

არ შეიძლება არ აღინიშნოს ისტორიის დოქტორის თ. ენდელაძის წვლილი საკვლევი პრობლემის მეცნიერული დამუშავების საქმეში. მკვლევარმა როგორც თავის საკანდიდატო დისერტაციაში, ისე სხვადასხვა დროს გამოაქვეყნა არა ერთი სამეცნიერო სტატია და წერილი, გამოავლინა არა ერთი უმნიშვნელოვანესი წყარო და გამოთქვა საყურადღებო მოსაზრება, რამაც წინ წასწია ჩვენი ცოდნა საქართველოში პარტიზანული მოძრაობის გენეზისის რიგი საკითხის შესწავლის საქმეში.

წარმოდგენილი მოხსენება ძირითადად ეყრდნობა ჩვენს მიერ საქართველოს არქივებში (საქართველოს ეროვნული არქივის უახლესი ისტორიის ცენტრალურ არქივში (ფონდი 285), საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის II განყოფილების საცავებში (ყოფილი „პარტარქივის") თავმოყრილ მასალას (ფონდი 13, ფონდი 14 და ა.შ.), გათვალისწინებულია საკითხის გარშემო არსებული კომუნისტური პრესის, გაზეთების: „კომუნისტი"-ს, „ზარია ვოსტოკა"-ს, „მუშა"-" და სხვა გაზეთების ფურცლებზე გამოქვეყნებული კორესპონდენციები და პოლიტიკური შეფასებები. ნაშრომში გათვალისწინებულია მდიდარი მემუარული მასალაც (ალ. ბადურაშვილის, ნ. ავალიშვილის, ალ. ზალდასტანიშვილის და სხვების).

როგორც ჩვენს მიერ მოძიებული წერილობითი წყაროები მიანიშნებენ, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, ძალიან მალე, ქართველი ხალხის მნიშვნელოვან ნაწილში ორგანულად გავრცელდა ანტისაბჭოთა განწყობილება, რაც გამოიხატა როგორც სტიქიურ, ისე ორგანიზებულ პარტიზანულ მოძრაობაში. წყაროებში მითითებულია საკმაოდ მაშტაბური და განტოტვილი ქსელი პარტიზანული დაჯგუფებების რომელმაც თითქმის მთელი საქართველო მოიცვა. მაგალითად, ოზურგეთის მაზრაში აქტიურობდა მატიტაიშვილის პარტიზანული რაზმი, რომელიც საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას ექვემდებარებოდა და ცნობილია მისი ხუთი წევრი: თვითონ მატიტაიშვილი (შესაძლებელია - მათითაიშვილი), მუხაშავრია, ინაშვილი, ურუშაძე, იმნაიშვილი და სხვ. ბაღდათის მაზრაში, სოფელ ზეგანთან მოქმედებდა ილია ალექსის ძე დოგრაშვილის რაზმი, რომელიც ასევე სოციალ-დემოკრატიულ პარტიის სამხედრო ორგანიზაციას ემორჩილებოდა და ცნობილია ამ რაზმის მეორე წევრიც – ავქსენტი ყარამანის ძე გორგოძე. დოკუმენტურად დასტურდება ამ რაზმის მტკიცე კავშირები მაზრაში მოქმედ კაპანაძისა და ჯუღელის პარტიზანულ რაზმებთან. ქუთაისის მაზრაში მოქმედებდა ილიკო ჯუღელის პარტიზანული რაზმი შემდეგი შემადგენლობით: ვლა-

---

[8] ო. ჯანელიძე, *ახალი* , 158.

[9] ა. დაუშვილი, კ. წენგუაშვილი, *„იქ სიკვდილი"*, 13-15.

[10] გ. ციციშვილი,*სიმახითღე* და სხვ.

დიმერ ბურჯანაძე, კოლია იშხნელი, აკაკი ჭიჭინაძე, გერასიმე ჭუმბურიძე, ივანე ბრეგაძე, შალვა გიორგაძე.

სიღნაღის მაზრაში დაფიქსრებულია რეზო ხოტუნაშვილის (შეიძლება- ხუტუნაშვილი) დაჯგუფება, რომელშიც შედიოდნენ იროდიონ ვარაზაშვილი, სიმონ წიკლაური, კიტა ქოჩორაშვილი, ილია რაიდოშვილი, ვინმე მოჟაშვილი და სხვ. მაზრაში მოქმედებდა თამაზაშვილის პარტიზანული ჯგუფი. დუშეთის მაზრაში აქტიურობდა სანდრო კახუაშვილის პარტიზანული გაერთიანება, რომელშიც შედიოდდნენ გედელაშვილი, გულარაშვილი და სხვ. გორის მაზრაში ჩანს ბესო კასრაძის მცირერიცხოვანი რაზმი, რომელსაც ინტენსიური კავშირები ჰქონდა მიხეილ ლაშქარაშვილის პარტიზანულ რაზმთან, რაც დოკუმენტურადაც დასტურდება.

რაჭა-ლეჩხუმ-სვანეთში ცნობილი იყო მალაქია ონიანის რაზმი (ცნობილია ამ რაზმის ორი წევრი: არტემ ონიანი და პორფირე ბანძელაძე), სვანეთში მოქმედებდა ნესტორ გარდაფხაძისა და ეგნატე გაბლიანის დაჯგუფებები, ზუგდიდში ესტატე ლატარიას რაზმი და სხვ.

სპეციალურ ლიტერატურაში, ასევე, ცნობილია შაქრო მოსულიშვილისა და ჭანქურიძის პარტიზანული რაზმების შესახებაც. სოციალ-დემოკრატ ვანო კრაწაშვილს 40 კაციანი პარტიზანული დაჯგუფება ჰყავდა, ხევსურეთში აქტიურად მოქმედებდა შალვა ფავლენიშვილის პარტიზანული დაჯგუფება, კახეთში საკმაოდ ცნობილი იყო ვ. ყარანგოზაშვილის ანტისაბჭოთა პარტიზანული ჯგუფის შესახებ. გურიაში მოქმედი თ. მუხაშავრიას და ა. გოგუაძის დაჯგუფებები და ა.შ.[11]

ყველაზე მრავარიცხოვანი და ორგანიზებული, რა თქმა უნდა, იყო ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმი, რომელიც დისლოცირებდა კახეთის რეგიონში და აქტიურად მონაწილეობდა სხვადასხვა სამხედრო თუ სადამსჯელო ოპერაციებში. ჩვენ თავი მოვუყარეთ ამ პარტიზანული რაზმის შემადგენლობის შესახებ სხვადასხვა ინფორმაციას და ქვემოთ მათ სრულად მოვიტანთ. ალ. ზალდასტანიშვილი თავის წიგნში იგონებს ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის შემდეგ შემადგენლობას: ს. სულხანიშვილი, ლ. ჩიქოვანი, გაბო ოზიაშვილი, სერგო მაისურაძე, ა. ფეიქრიშვილი, ე. ვაჩნაძე, ჭიმბალიშვილი (შეიძლება – ქიმბალიშვილი?), რ. ერისთავი, გ. მაისურაძე, მიხ. ნაცვლიშვილი, ა. ბადურაშვილი, ი. ქარუმიძე, ძმები ლ. და შ. ჯავრიშვილები.

ალ. კარგარეთელი იგონებს პარტიზანული რაზმის შემდეგ წევრებს: მიშა ნაცვლიშვილი, კურდღელა ბიძინაშვილი, ალექსანდრე ბადურაშვილი, ელიზბარ ვაჩნაძე, რაფო ერისთავი, ლელო ჩიქოვანი, პეტიკო კარგარეთელი, გაბო ოზიაშვილი, ლ. ჯავახიშვილი, ბალალაშვილი და ქისტები (კონკრეტული მინიშნება ამ წყაროში არ იძებნება).

საკმაოდ ვრცელი სია მოგროვდა ქაქუცას შეფიცულებისა შალვა ამირეჯიბისა და ალექსანდრე ბადურაშვილის მოგონებების შეჯერების შემდეგ: შალვა ამირეჯიბი იხსენებს რაზმის 28 წევრს, ხოლო ა. ბადურაშვილიც. ასევე, 28 წევრს, თუმცა მათ სიებში არის განსხვავებები. საკმაოდ ვრცელ სიას გვთავაზობს პროფ. გურამ შარაძე თავისი კვლევების საფუძველზე და ეს სია მოიცავს ზუსტად 26 კაცს. ქაქუცას რაზმის წევრებს იხსენებს ჩოლოყაშვილების ახლო ნათესავი ქალი ნინო ავალიშვილი თავის მოგონებებში, თუმცა მხოლოდ 9 კაცს ასახელებს.[12]

შედარებით ვრცელია და, მიგვაჩნია რომ უფრო სანდოა საქართველოს შინსახკომის სპეცსამსახურების მიერ შეკრებილი ინფორმაცია ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის შემადგენლობის შესახებ, რომელიც მოიცავს 31 კაცს. ესენი არიან: ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, მალაქია მაისურაძე, თედო მაისურაძე, კახიშვილი (წყაროებში არის – კახაშვილის ფორმითაც), სევერიან ჩხეტიანი, კანდელაკი, სოსო ლოსაბერიძე, გიორგი გვერდწითელი, მიხეილ (მიშა) ხელაშვილი, ლევან (ლელო) ჩიქოვანი, სერგო მაისურაძე, კოლა რაზმაძე, რაფაელ ერისტოვი (ერისთავი), რომან ყანჩაველი, გაბო ოზნაშვილი (წყაროებში არის ოზიაშვილის ფორმითაც), გიორგი ბიძინაშვილი, მიშა ნაცვლიშვილი, საშა ბადურაშვილი (წყაროებში არის ბადუაშვი-

---

11 თ. ენდელაძე, *საბჭოთა ძაღოვანი,* 139.

12 ნ. ავალიშვილი, *მოგონებანი გახდასუღ ღღეთა*, გაზ. „სამშობლო". 1991, # 15.

ლის ფორმითაც), საშა სულხანიშვილი, ლონჩო ციხისთავი, ალექსი ფეიქრიშვილი, იოსებ კიმბარაშვილი, კურდღელა ბიძინაშვილი, საშა ჭიაბრიშვილი, სანდრო დათუნაშვილი, გიორგი კოფლიშვილი, ილია ხინჩაკიშვილი, მახმედ იმედაშვილი. ამათ გარდა „ჩეკას" მასალებში მითითებულია „რამდენიმე ქისტი": ჩეზაღო, მახმანკოსა ომალოელი.[13]

პარტიზანული ჯგუფების შევსების წყაროები. როგორც ირკვევა პარტიზანულ რაზმებში ერთიანდებოდნენ არა მარტო ანტისაბჭოთა პოლიტიკური ორიენტაციის მქონე პირები, არამედ ყოფილი საბჭოთა ძალოვანი სტრუქტურების წარმომადგენლებიც. ასეთი გადაწყვეტილების მოტივაცია სხვადასხვაა – პირადი წყენა, სამსახურეობრივი შეცდომა ან გადაცდომა, კრიმინალური შემთხვევა და ა.შ. მაგალითად, არის ცნობა, რომ მცხეთის რაიონის მილიციის უფროსი „ყაჩაღად გავარდა" და ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმს შეუერთდა.[14] ცნობილია, რომ ყოფილი თავადი ნიკოლოზ ვასილის ძე ყარანგოზოვი (ყარანგოზაშვილი), რომელიც თიანეთის მილიციის უფროსის თანაშემწედ მსახურობდა, წავიდა სამსახურიდან და შექმნა საკუთარი პარტიზანული დაჯგუფება.[15] ქაქუცა ჩოლოყაშვილის პარტიზანული ჯგუფის წევრი თ. ბაღიაური თავის აღიარებით ჩვენებაში მიუთითებს, რომ „პირველ ხანებში ერთგულად ვემსახურებოდი ხელისუფლებას, არა ერთი ბანდიტი შევიპყარი, ჯილდოზეც ვიყავი წარდგენილი".[16]

პარტიზანული რაზმების რიცხოვნობასთან ერთად გარკვეულ ინტერესს იწვევს ამ კონტინგენტის **ეროვნული, სოციალური და ასაკობრივი კუთვნილების** საკითხებიც. ეროვნული შემადგენლობა ამ რაზმებისა, შეიძლება დადასტურებულად ჩაითვალოს - ის ძირითადად ქართულია. მხოლოდ ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმში სხვადასხვა ეტაპზე ვხვდებით არაქართველებს – ცნობილია რაზმში ოთხი ქისტის არსებობა (ჩეზაღო, მახმან და მახმედ იმედაშვილები, მახმაკოსა ომალოელი). პარტიზანული რაზმების ქართული ეროვნული შემადგენლობა განსაკუთრებით ხაზს უსვამს ამ ადამიანების პატრიოტულ მოტივაციას და მათ პოლიტიკურ მისწრაფებებს. მართალია, საბჭოთა პროპაგანდა პარტიზანების რაზმებს „თავადაზნაურთა ბანდებს" უწოდებდა, მაგრამ არსებული დოკუმენტებით თავადაზნაურობის წარმომადგენლობა დღეისთვის შემორჩენილ ჩამონათვალში, მიზერულია. მხოლოდ ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმში ფიგურირებს რამდენიმე თავადური წარმომავლობა (თვითონ ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, ლევან ჩიქოვანი, რაფაელ ერისტოვი (ერისთავი), ელიზბარ ვაჩნაძე, ელიზბარ მაყაშვილი). უდავოდ, იქნებოდნენ აზნაურიშვილებიც. ძირითადი შემადგენლობა ამ პარტიზანული დაჯგუფებების საშუალო და ღარიბი გლეხობა იყო, რომლებიც იბრძოდნენ საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღსადგენად.

რაც შეეხება პარტიზანული რაზმების კონტინგენტის ასაკობრივ შემადგენლობას – ეს ჯერჯერობით მხოლოდ შეიძლება ვივარაუდოთ. თვითონ ქაქუცა ჩოლოყაშვილი პარტიზანული რაზმის ჩამოყალიბების დროისთვის უკვე ზრდასრული მამაკაცი იყო – 34 წლის, მას ჰქონდა I მსოფლიო ომში მონაწილეობის მდიდარი გამოცდილება, რასაც აქტიურად იყენებდა ანტისაბჭოთა ბრძოლის დროს. მისი რაზმის სხვა წევრებიც დაახლოებით 20-30 წლის ახალგაზრდები, ფიზიკურად ძლიერი მამაკაცები იყვნენ, რომლებისთვისა მძიმე პარტიზანული ცხოვრების წესი, რაც თვეები და წლები გრძელდებოდა, გაუსაძლისი არ უნდა ყოფილიყო. თუმცა არის ცნობები, რომ ზოგიერთ პარტიზანულ რაზმში გაერთიანებული იყვნენ 60-წლამდე მამაკაცებიც.,

---

[13] საქართველოს „ჩეკას" დოკუმენტების საფუძველზე სია დავადგინეთ ჩვენ: იხ.:საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 285, აღ. 1, საქ. 652, ფურც. 9; ფურც. 129, ფურც. 265; საქ. 324, ფურც. 15; საქ. 654, ფურც. 268 და ა.შ.

[14] საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 285, აღ. 1, საქ. 324, ფურც. 189.

[15] იქვე, საქ. 652, ფურც. 2.

[16] იქვე, საქ. 811, ფურც.132.

“საქჩეკას” არქივმა შემოგვინახა ზოგიერთი პარტიზანის უფრო დეტალური აღწერილობაც. მაგალითად, თელავის რეგიონში მოქმედი პარტიზანი, დავით იაგორას ძე სარაჯიევი იყო 21 წლის, უცოლო. ყავდა მშობლები და ერთი და. იყო ქონების არმქონე, მაღალი ტანის, ტანწვრილი, შავგვრიმანი, ჰქონდა შავი თვალ-წარბი, ხუჭუჭი თმა პარტიზანი მიხა გიორგის ძე აჯამამედოვი, ეროვნებით იყო სომეხი, უცოლო, ქონების არმქონე, შუა ტანის, წვრილი, შავგრემანი, ჰქონდა პატარა აგრეხილი ულვაში.[17] წინანდლელი პარტიზანი ალექსი (პასკო) ზეობაშვილი 23 წლის ახალგაზრდა იყო, უცოლო, მეორე პარტიზანი – ალექსანდრე (საშა) ბადურაშვილი – 19 წლის, ჰყავდა მამა, დედინაცვალი, ორი ძმა, იყო მაღალი ტანის, შავი თმით, ბლუკუნა, მოგრძო პირისახით. „საქჩეკას” დოსიეებში არის მსგავსი ინფორმაციები ქაქუცა ჩოლოყაშვილზე, იოსებ ვარაზაშვილზე, ანგელოზა გეურქოვზე, ალექსანდრე სულხანიშვილსა და სხვა პარტიზანებზე.

უაღრესად მნიშვნელოვანია „საქჩეკას” დოკუმენტებში გაკეთებელი შემდეგი შენიშვნაც „ყველას ქონებრივი მდგომარეობა – მძლავრი”, რაც მიუთითებს მათ მოტივაციაზე – **ეს იყო მძლავრ ეროვნულ-პატრიოტულ მუხტი**.[18]

როგორც დოკუმენტურად დასტურდება, პარტიზანული რაზმები ჩაკეტილი, თვითკმარი ორგანიზაციული ერთეულები არ იყო, შესამჩნევია „მოძრაობის პროცესი”, როცა რომელიმე წევრი ერთი რაზმიდან გადადიოდა მეორეში, ან მესამეში. მაგალითად, დოკუმენტურად ცნობილია, რომ სიღნაღში მოქმედი რეზო ხუტუნაშვილის პარტიზანულ რაზმში გარკვეული პერიოდი იმყოფებოდა სიმონ წიკლაური – ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ყოფილი რაზმელი. ფიქსირდება სხვა შემთხვევებიც.

იდეოლოგიური მოტივაცია – რაც დრო გადის, სულ უფრო ძნელი ხდება იდეოლოგიური ფაქტორების გათვალისწინება ისტორიული პროცესების ანალიზის დროს. საბჭოთა სისტემის კრიხმა, მარქსისტული მსოფლმხედველობის ცალსახად არამეცნიერულად და ყალბად გამოცხადებამ, განსაკუთრებით პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში, სამეცნიერო კვლევებში გამოიწვია გადაჭარბებულად მემარჯვენე შეხედულებების გავრცელება, რაც თავისი შედეგებით თითქმის უკვე მიუახლოვდა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ცალმხრივობასა და სუბიექტივიზმს. თუმცა, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ამას კომუნისტური იდეოლოგია საზოგადოებათმცოდნეობის ცნებაში გაერთიანებული მეცნიერებათა (ისტორიის, ფილოსოფიის, პოლიტიკური ეკონომიკისა და ა.შ.) მიმართ კლასობრვი, პროლეტარუული მიდგომის დოგმის საფუძველზე აღიარება. სწორედ აქედან გამომდინარე დღეს საქართველში XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში მიმდინარე პროცესების შესწავლის დროს აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული: 1. მსოფლიო კვლავ რჩებოდა კოლონიალური იმპერიების არსებობის პირობებში და ამას „დემოკრატიული დასავლეთი” ანაქრონიზმად, დანაშაულად ჯერ კიდევ არ მოიაზრებდა; 2. კომუნისტური (ბოლშევიკური) იდეოლოგია და პრაქტიკა თავის აღმავლობის პერიოდს განიცდიდა და ყველაფერი რაც კრემლში და კრემლის მიერ რეალიზდებოდა, ითვლებოდა „პროლეტარიატის ერთიანი მსოფლიო სახელმწიფოს” შესაქმნელად გადადგმულ აუცილებელ ნაბიჯებად უკვე დრომოჭმული, ბურჟუაზიული წყობილებისა და მისი დამქაშების (თავადების, კაპიტალისტების, მათი „მოსამსახურე” ინტელიგენციის) წინააღმდეგ. ეს პროცესი, ეს ბრძოლა კი უნდა დამთავრებულიყო მსოფლიო პროლეტარიატის საბოლოო გამარჯვებით. 3. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, განსაკუთრებით აზიის, აფრიკის და მსოფლის სხვადასხვა კუთხეში იმჟამინდელი „დემოკრატიული” ქვეყნების ლიდერებისა და პოლიტიკური იპლებიშმენტის მიერ ყოველმხრივ ბრკოლდებოდა და მისი მხარდამჭერი მხოლოდ დასავლეთ ევროპის ჯერ კიდევ სუსტი სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობა იყო.

---

17 საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 285, საქ. 652, ფურც. 6-7.

18 იქვე, საქ. 652, ფურც.9.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საქართველოში ფაქტობრივად 1921-1923 წლებში მიმდინარეობდა ბრძოლა გლობალიზმსა და ეროვნულობას შორის, სადაც გლობალიზმს განასახიერებდა რუსული ბოლშევიზმი, რომელიც საკმაოდ კარგად ითავსებდა პროლეტარული მესიანისტური იდეოლოგიის რეალიზატორის ფუნქციას და, ამ იდეისაგან გამომდინარე, ჯერ კიდევ აპელირებდა მარქსისტულ დოგმაზე „პროლეტარიატს არა აქვს სამშობლო!", „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!".

საქართველოში ანტისაბჭოთა პარტიზანული ბრძოლის საქმიანობის მოტივაცია და მათი იდეოლოგიური შემადგენელი კი იყო ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა, ეროვნული სუვერენიტეტი და დამოუკიდებლობა – პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, რუსეთისაგან. ამაზე მიუთითებს ქართველი პარტიზანების, განსაკუთრებით მათი ხელმძღვანელი ბირთვის პარტიული სიმპატია ან კუთვნილება. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მნიშვნელოვანი პარტიზანული დაჯგუფებები ცენტრალიზებული წესით ექვემდებარებოდნენ ან სოციალ-დემოკრატიული პარტიას, ან ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას. ამ ორ პარტიას შორის არსებული იდეოლოგიური კამათი და დაპირისპირება პარტიზანული მოძრაობის სულისკვეთებაზე ისახებოდა და მას თავისებურებას სძენდა. მათი სლოგანი იყო „საქართველო უპირველეს ყოვლისა!", რაც აშკარაად ვლინდებოდა, მაგალითად, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მიერ გავრცელებულ პროკლამაციებს თუ მოწოდებებში, საჯარო გამოსვლებში. ეს ორი, აშკარად დაპირისპირებული, იდეოლოგიური ხაზი. ამ ორი იდეოლოგიური ხაზის მკვეთრი დაპირისპირება საქართველოში სახეზეა და მან თავისი დრამატული შედეგებიც მოიტანა, რომელზეც ყურადღებას ქვემოთ განსაკუთრებით გავამახვილებთ.

ქართველი პარტიზანების **ყოველდღიური ცხოვრება** შეიძლება პირობითად ორ ეტაპად გავყოთ - „მშვიდობიანი" და „სამხედრო". ქართველი პარტიზანების ძირითად ნაწილს ცხოვრება ძირითადად უწევდათ ტყეში, რაც მრავალ სირთულესთან იყო დაკავშირებული. მათ გამუდმებით ეძებდა საბჭოთა ხელისუფლება და მათი ლიკვიდაციისათვის შექმნილი სპეციალური სამხედრო ქვედანაყოფები. პარტიზანებს უვრცელებდნენ ჭორებს, დევნიდნენ იმ ხალხსაც კი, ვინც მათ რაიმენაირ დახმარებას უწევდა – სურსათით ან იარაღით ამარაგებდა – საბჭოთა სპეცსამსახურების ანგარიშებში ისინი მოიხსენიებიან ტერმინით **„ბანდიტების შემნახველები".** ეს კატეგორია საკმაოდ ვრცელი სოციალური სტრუქტურით გამოირჩევა: აქ არიან თავადები, აზნაურები, სასულიერო წოდება, რიგითი გლეხები. ქართველი პარტიზანები ყოფით პრობლემებს მეტ-ნაკლებად აგვარებდნენ სოფლის მოსახლეობის პატრიოტულად განწყობილი ნაწილის სისტემატური დახმარებით. როგორც დასტურდება, პარტიზანებს მხარდამჭერები და ქომაგები მათი დისლოკაციის მიმდებარე თითქმის ყველა სოფელში ჰყავდათ. ასეთ ადამიანების შესახებ ინფორმაციას მუდამ აგროვებდა „საქჩეკას" ადგილობრივი ორგანიზაცია და სათანადო ზომებსაც იღებდა. დოკუმენტურად დასტურდება, რომ ნაღლიანთკარის მცხოვრები ნაღლიაშვილი შაქრო ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმს სისტემატურად სურსათ-სანოვაგეს უზიდავდა, არის ცნობები ჭოპორტელი მასწავლებლის საშა იოსევაძეს (შესაძლოა – იოსებიძე) შესახებაც, რომელიც ასევე ეხმარებოდა პარტიზანებს.[19] ჭოპორტელი მასწავლებელი დააპატიმრეს.

რა თქმა უნდა, პარტიზანებს ჰქონდათ პრობლემებიც – ადამიანური სითბო, ქალის სიყვარული, სექსი. დოკუმენტებში არის ცნობები, რომ საგარეჯოს რაიონში დისლოცირებული პარტიზანული რაზმების წევრები ადგილობრივ მოსახლეობას სთხოვდნენ ქალებს სასიყვარულო ურთიერთობებისათვის[20], „საქჩეკამ" ასევე დააფიქსირა, რომ ერწოში, სოფ. მაგრანეთში ერთ-ერთი გლეხის ქალიშვლები პერიოდულად ხვდებოდნენ პარტიზანებს საკუთარ

[19] იქვე, საქ. 652, ფურც.140.

[20] იქვე, საქ. 652, ფურც.228.

ოჯახში, გომურში. „საქჩეკას" მებრძოლებმა სპეცოპერაცია სწორედ ამ შეხვედრას დაამთხვიეს და გომურს ცეცხლი გაუხსნეს.[21]

უაღრესად რთული და საფრთხის შემცველი იყო თვეების, წლების მანძილზე ტყეში, მთებში, ოჯახს მოწყვეტილი **ყოველდღიურობა**. არსებობს ერთ-ერთი პარტიზანის გვიან ჩაწერილი მოგონება ტყეში გატარებული თვეების შესახებ: „ჩვენს რაზმს, უმეტესად ზამთარში, ხანგრძლივად ერთ ადგილზე ყოფნა უხდებოდა... ბანაკი შედარებით კარგად იყო მოწყობილი. გვქონდა მიწაში ჩათხრილი ქოხები... ზამთარში ასეთ ბანაკებში ბევრად უფრო მომარაგებელი ვიყავით, ვიდრე ხშირად ადგილის გადანაცვლების დროს".[22]

მეორე პარტიზანი, მიხეილ ლომაშვილი, ასევე მოგვიანებით იხსენებდა, რომ: „რა თქმა უნდა, რაზმს მრავალმხრივ უჭირდა, მაგრამ არავინ არაფრად დაგიდევდა...ნაბდები გვქონდა. ეს იყო ჩვენი ლეიბიც და საბანიც. ვიცვავდით შინელებს, ჩოხა-ახალუხს. თავზე ზოგს „გალიბანდის" ქუდი გვეხურა ცხვრის ტყავის მატყლიანი ტყაპუჭურები. შეიარაღებული ვიყავით კარაბინებით, მაუზერებით, გრანატებით. ორი ტყვიამფრქვევი გვქონდა... რუსულ „მაქსიმკას" რომ ეძახიან..."

პარტიზანული რაზმების **ძირითადი ლოკაციის ადგილები** – ახლოსმდებარე უღრანი ტყე იყო. ყველაზე უფრო ლიტერატურაში ცნობილია კახეთის ტყეები, სადაც ანტისამთავრობო მოძრაობის მდიდარი ტრადიციები არსებობდა და არაერთი ასეთი რაზმი აქტიურად მოქმედებდა ჯერ კიდევ საბჭოთა ხელისუფლებამდეც. ერთ-ერთი პარტიზანი მიხეილ ლომიშვილი იგონებს, რომ ხშირად უწევდათ მოძრაობა, რომ თავიდან აეცილებინათ მოულოდნელი თავდასხმები: „სად აღარ მოგვიწია ყოფნამ. ხან არაგვის ხეობაში გვიწევდა მოულოდნელი გადასვლა, ხან – კახეთში, ხან ივრის ხეობაში, ხანაც ქართლში. რა ჭირსა და ვაივაგლახს აღარ გადავყრივართ"[23]

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ პარტიზანული მოძრაობის ლოკაცია განისაზღვრებოდა იმ სამხედრო ამოცანებით, რომელიც პარტიზანული დაჯგუფების წინაშე იდგა, მაგრამ ჩვენ მთლიანად ვიზიარებთ პროფ. გ. ციციშვილის თვალსაზრისს, რომ კახეთის რეგიონი პარტიზანული მოძრაობისათვის მაინც განსაკუთრებული აღმოჩნდა და მან მნიშვნელოვანი დატვირთვაც შეიძინა. გ. ციციშვილი წერს: „რაზმის ბუდე სწორედ კახეთი უნდა ყოფილიყო. ლოგიკურ საფუძვლად იგულისხმებოდა კახეთის გეოპოლიტიკური მდგომარეობა, სიახლოვე თბილისთან, პატრიოტულად განწყობილ თუშ-ფშავ-ხევსურეთთან და ჩრდილოეთ კავკასიის დაუმორჩილებელ ხალხებთან, რომლებიც ბუნებრივ მოკავშირეებად იგულისხმებოდნენ. კახელებს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის მდიდარი ტრადიცია ჰქონდათ, ჰყავდათ საუკეთესო პატრიოტულტი კადრები და თვალსაჩინო მხედართუფროსები..."[24]

როდის, რატომ და ვისი ინიციატივით დაიწყო საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობა?

პროფ. ო. ჯანელიძე საქართველოში **პარტიზანული მოძრაობის დაწყებას** უკავშირებს სვანეთში განვითარებულ მოვლენებს. იგი წერს: „ზემო სვანეთში დაიწყო მოსახლეობის მობილიზაცია და პარტიზანუული რაზმების ფორმირება".[25] მისი ვარაუდით პარტიზანული რაზმები სვანეთში ჩამოყალიბდა უკვე 1921 წლის შუა ხანებში.

მკვლევარი თ. ენდელაძე პარტიზანული მოძრაობის აქტივიზაციას მთლიანად 1922 წლის ზაფხულს უკავშირებს და ამ მოსაზრებას საარქივო დოკუმენტების მოშველიებით ამყა-

---

21 იქვე, საქ. 652, ფურც.16ა.

22 ალ. ბადურაშვილი, *შეფიცული. ბადუhაშვიღის თავგადასავაღი* (გაზ. „მამული") ## 21-26.

23 ა. დაუშვილი, კ. წენგუაშვილი, *იქ სიკვდიღი*, 20.

24 გ. ციციშვილი, *სიმახთღე*, 133.

25 ო. ჯანელიძე, *ახაღი*, 158.

რებს.[26] ამავე პერიოდს უკავშირებს მკვლევარი ქ. ჩოლოყაშვილის მიერ თავისი პარტიზანული რაზმის ფორმირებასაც.

ჩვენი კვლევებით კი დასტურდება რომ ქაქუცა ჩოლოყაშვილმა საბჭოთა საქართველოს წითელ ჯარში სამსახურს თავი მიანება და პარტიზანული რაზმი ჩამოაყალიბა 1922 წლის მარტში: მისი ნათესავი ქალი ნინო ავალიშვილი იგონებდა, რომ 1922 წლის მარტში ქაქუცა ჩოლოყაშვილი მეგობრებთან (რომან ამირეჯიბი, ვალიკო და ირაკლი ერისთავები, შიო ნაკაშიძე და სხვ.) ერთად მათ ოჯახში სტუმრად იმყოფებოდა. ამ სტუმრობის ორი დღის შემდეგ ნათესაობამ შეიტყო, რომ „ქაქუცა ჯარის ნაწილში აღარ დაბრუნებულა".[27] აქ ნ. ავალიშვილს მხედველობაში აქვს ქ. ჩოლოყაშვილის „არ დაბრუნება" საქართველოს წითელი არმიის შემადგენლობაში, სადაც მომავალი ეროვნული გმირი მცირე ხნის მანძილზე მსახურობდა საბჭოთა კავალერიის შენაერთების უფროსის მოადგილის თანამდებობაზე.[28]

გარკვეული მოსამზადებელი პერიოდის შემდეგ, რაც რამდენიმე თვე გაიჭიმა, ქაქუცა ჩოლოყაშვილმა 1922 წლის ივლისში უკვე ჩამოაყალიბა თავისი პარტიზანული რაზმის ძირითადი ბირთვი, რომელიც შემდეგ თვეებში არა მარტო რაოდენობით გაიზარდა, არამედ სტრუქტურულადაც განმტკიცდა. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით დოკუმენტური მასალა არ იძლევა საშუალებას ვამტკიცოთ, თუ ზუსტად როდის ჩამოყალიბდა სხვა პარტიზანული რაზმების (გურიაში, იმერეთში, ქართლში) კონტინგენტი, მაგრამ სრულად მისაღებია თ. ენდელაძის მოსაზრება, რომ 1922 წლის ზაფხულში საქართველოში დაიწყო ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობის ინტენსიფიკაცია.

როგორც დასტურდება, ინიციატორი და სულისჩამდგმელი საქართველოში ანტისაბჭოთა პარპტიზანული მოძრაობის ჩასახვა-განვითარებისა, რამაც შეუწყო ხელი და წაახალისა ეს პატრიოტული ინიციატივა იმისათვის, რომ ის გადაზრდილიყო ერთიან სახალხო მოძრაობად, რასაც შეეძლო საქართველო გაენთავისუფლებინა რუსეთის საბჭოთა დიქტატრისაგან, იყო ძირითადად ორი პოლიტიკური ძალა – ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია და საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია ("მენშევიკები"). ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ძირითადი ოპოზიციური პარტია იყო და ნ. ჟორდანიას მთავრობის მკაცრი კრიტიკით გამოირჩეოდა. პარტიის ლიდერის სპ. კედიას ინიციატივით ბათუმში შედგა თათბირი, სადაც შეიქმნა საიდუმლორ სამხედრო ცენტრი. ამ თათბირს ესწრებოდნენ ილარიონ ლორთქიფანიძე და დავით მიქელაძე. თათბირზე შეიმუშავეს სამხედრო გეგმა, რომლის ამოქმედების პირველ ეტაპზე წინააღმდეგობის მონაწილეებმა ყურადღება უკვე შეაჩერეს ქაქუცა ჩოლოყაშვილზეც. მიუთითებდნენ, რომ „ქაქუცას მოქმედებას ორმხრივი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ვიდრე სახალხო აჯანყების სამზადისი დამთავრდებოდა. ეს რაზმი მცირერიცხოვანი უნდა დარჩენილიყო. მის არსებობას უნდა გაემაგრებინა ხალხში იმედი და ამავე დროს მოძალადე ხელისუფლებასაც უნდა შეკვეცოდა კადნიერება, რომ თავი დაუსჯელი არ ეცნო"[29].

დოკუმენტურად დასტურდება, რომ სპონტანურად, საკუთარი ინიციატივით შექმნილი პარტიზანული რაზმი, საქართველოში ცოტა ჩანს, ასეთი უფრო ხშირად კრიმინალური შინაარსის დაჯგუფებები თუ იყვნენ, რომლებიც საკმაოდ ბევრი იყო როგორც საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, ისე საბჭოთა საქართველოს არსებობის პირველ წლებში. უფრო ხშირად ჩვენს მიერ ზემოთ დასახელებულ ანტისაბჭოთა პარტიზანულ დაჯგუფებებს საკმაოდ ავტორიტეტული ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი ეძებნება. ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზ-

---

[26] თ. ენდელაძე, *საბჭოთა ძაღოვანი,* 138.

[27] ნ. ავალიშვილი, *მოგონებანი*. # 15.

[28] ამის შესახებ დეტალურად, ა. დაუშვილი, *საქართველოს წითელი არმიის საჯარისო ნაწილების ფორმირების ზოგიერთი უცნობი საკითხი* ("ანალები", 2009, #4), 221-232.

[29] ო. ჯანელიძე, *სპირიდონ კედია,* (თბილისი, 2002) 149,

მის გარდა, საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია ხელმძღვანელობდა სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში მოქმედ პარტიზანულ რაზმებს, რომლებსაც ნესტორ გარდაფხაძე და ეგნატე გაბლიანი წინამძღოლობდნენ. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას ექვემდებარებოდნენ ქართლში მიხ. ლაშქარაშვილის, ორზურგეთში მათითაიშვილის, ბაღდათში – ილია დოგრაშვილისა და სხვა პარტიზანული დაჯგუფების ხელმძღვანელები.

როცა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერებმა დაიწყეს კონსულტაციები ანტიკომუნისტური პარტიების წარმომადგენლებთან საერთო ფრონტის შესაქმნელად, აშკარად იგულისხმებოდა, რომ პარტიებთან არსებული სამხედრო სტრუქტურები (პარტიზანული რაზმები) დაექვემდებარებოდნენ ერთთიან სამხედრო ხელმძღვანელობას, რაც კიდევ უფრო გააძლიერებდა მათ ბრძოლისუნარიანობას. მართალია, ეს მოლაპარაკებები ძალიან გაჭიანურდა, მაგრამ 1922 წლის აგვისტოს უკვე დაარსდა „დამოუკიდებლობის კომიტეტი" პარტიტეტულ საწყისებზე, რომელსაც თავისი „სამხედრო ცენტრიც" ჰქონდა.

ანტისაბჭოთა პოლიტიკური პარტიების ხელმძღვანელები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ პარტიზანული მოძრაობის ხელმძღვანელების შერჩევას და მათ იდეურ და სამხედრო მომზადებას. არის ცნობა, რომ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი სპირიდონ კედია კახეთში, სოფელ კისისხევში დასვენების დროს რამდენჯერმე შეხვდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილს. იმასაც ამბობენ, რომ სპირიდნ კედიაზე ძალიან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ახალგაზრდა ქაქუცას პიროვნებამ და მისმა საბრძოლო შემართებამ. ქაქუცა, უკვე ტყეში გასული, მოგვიანებით ის არა ერთხელ ხვდებოდა როგორც პარტიის ხელმძღვანელებს, ისე „დამკომის" სამხედრო წარმომადგენლებს, ათანხმებდა მათთან თავის გეგმებს, სამხედრო ამოცანებს.

ასეთივე ინტენსიური კონტაქტები ჰქონდათ პარტიზანული მოძრაობის ხელმძღვანელებთან საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მესვეურებსაც – ისინი მათი დიდი ნდობით სარგებლობდნენ.

ფინანსური წყაროები. პარტიზანული ბრძოლა კვირეები და თვეები გრძელდებოდა და ის გარკვეულ ფინანსურ დანახარჯებს მოითხოვდა – ათეულობით ადამიანის ნორმალური ცხოვრების რიტმს მოწყვეტა, ტყეში ცხოვრება, მათი მომარაგება სურსათ-სანოვაგით, ტყვია-წამალით, ფურაჟით, ნაღდი ფულით საჭიროებდა ზრუნვას. როგორც დასტურდება, პარტიზანებს მატერიალური რესურსების ორი ძირითადი წყარო ჰქონდათ- პარტიების მატერიალური დახმარებები და ექსპროპრიაცია. ამ ორივე ფინანსური ნაკადის შესახებ არსებობს წერილობითი წყაროები. მაგალიითად, ცნობილია, რომ სვანეთში პარტიზანულ რაზმებს ანტისაბჭოთა საქმიანობის გასაძლიერებლად ნესტორ გარდაფხაძეს და მოსესტრო დადეშქელიანის პარტიზანულ რაზმებს ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ ქართლ-კახეთის კოოპერაციული კავშირის ხელშეწყობით გაუგზავნა 10 მილიონი მანეთი.[30] არის კიდევ დამატებით სხვა ცნობაც, რომ ქაქუცა ჩოლოყაშვილს ფინანსური რესურსების შესავსებად გადასცეს გარკვეული თანხა.

პარტიზანები მიმართავდნენ ექსპროპრიაციასაც, როცა პარტიულ ორგანიზაციების უკვე ვეღარ ახერხებდნენ მათ დროლულ დაფინანსებას. არის ცნობა, რომ ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმმა ექსპროპრიაცია გაუკეთა სახელმწიფო ხაზინას და გაიტაცა 9 მილიონი მანეთი.[31]

ზოგჯერ გარემოებებისა და გამო პარტიზანები იძულებული ხდებოდნენ განეხორციელებინათ ცალკეული მოქალაქისა და შეძლებული გლეხის ექსპროპრიაციაც. არის ცნობები პარტიზანების მხრიდან სხვადასხვა რეგიონში რიგითი მოქალაქის ძროხის, შინაური ფრინველის, სურსათ-სანოვაგის და ფინანსური რესურსების ექსპროპრიაციის შესახებ. მაგალითად,

---

30 თ. ენდელაძე, *საბჭოთა ძაღოვანი,* 95.

31 საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 285, საქ. 324, ფურც. 4.

არის ცნობა, რომ ქუთაისის მცხოვრებ ვინმე ელიგულაშვილს წაართვეს 2 მილიარდზე მეტი, არის ცნობა, რომ პარტიზანები თავს დაესხნენ აბაშა-სენაკის გადასასვლელზე მატარებელს, რომელშიც იმყოფებოდა საბჭოთა ფინაგენტი – მას წაართვეს 3 მილიარდი მანეთი.[32] ამავე პერიოდში, 1923 წლის 21 სექტემბრს პარტიზანებმა გაძარცვეს „საკავშირო მამასახლისის" – მიხეილ კალინინის მეუღლე, რომელიც საქართველოს სამხედრო გზაზე გადაადგილდებოდა და მას წაართვეს 1000 საბჭოთა ჩერვონეცი.[33]

პარტიზანული მოძრაობის წინააღმდეგაც ბრძოლაში დიდი ფინანსური რესურსი ასევე სჭიდებოდა საბჭოთა ხელისუფლებასაც. შემორჩენილი დოკუმენტები მიუთითებენ, რომ პარტიზანების წინააღმდეგ მებრძოლის საბჭოთა სტრუქტურების მეთაურები სისტემატურად ითხოვდნენ საბჭოთა ხელმძღვანელებისაგან მზარდ ბიუჯეტს. „საქჩეკაში" წარდგენილი ერთ-ერთ პატაკში ხაზგასმულია, რომ მხოლოდ ერთი საბჭოთა ჯარისკაცის შენახვა უჯდებოდათ დაახლოებით 400 000 მანეთი, სულ ერთ რაზმს ჭირდებოდა 4 მილიონი მანეთი.[34] საქართველოს საბჭოთა მთავრობაც ყოველწლიურად ზრდიდა პარტიზანების წინააღმდეგ ბრძოლის გასაძლიერებლად ბიუჯეტს. არის ცნობა, რომ დუშეთისა და თელავის მაზრებში პარტიზანული მოძრაობის შესაჩერებლად გამოიყო 100 მილიონი მანეთი.[35]

საქართველოში ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობის წარმოშობის, განვითარების და მისი **გააქტიურების ორი მიზეზი** არის ცნობილი: სოციალური და ეროვნული. დასახელებული პირველი მიზეზი (სოციალური) უფრო იმპონირებდა საბჭოთა ისტორიოგრაფიას, რომლისთვისაც მიუღებელი იყო იდეა, რომ საქართველოს მოსახლეობას შეიძლება გასჩენოდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენის სურვილი. ამ შეხედულების ინიციატორი და პროპაგანდისტი იყო თვით იოსებ სტალინი, რომელიც თავის შეფასებებში, რომელიც მან გამოთქვა 1924 წლის ოქტომბრის პლენუმზე მოსკოვში, საქართველოში 1921-1924 წლებში განვითარებულ მოვლენებში ცალსახად სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემატიკა დაინახა.[36]

იმჟამად და შემდეგ პერიოდშიც საბჭოთა პოლიტიკურ ლიდერებს არ სურდათ იმის დაშვება, რომ საქართველოს მოსახლეობას შეიძლება გასჩენოდა ძლიერი სურვილი აღედგინა საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობა და ამისთვის იარაღით ხელში კიდეც ებრძოლა.

რა თქმა უნდა, სოციალური პრობლემატიკა, გარკვეული შემადგენელი ყოველთვის არის მოსახლეობის ანტისამთავრობო გამოსვლების დროს (ადმინისტრაციული ძალადობა, უხეშობა, მატერიალური გაჭირვება, კორუფცია და ა.შ.)[37], მაგრამ საქართველოს სინამდვილეში, არსებული დოკუმენტური მასალა აშკარად წარმოაჩენს პარტიზანული მოძრაობის მთავარ იდეოლოგიურ მდეგენელს – ბრძოლა დაკარგული დამოუკიდებლობის აღსადგენად ანუ „საქართველო უპირველეს ყოვლისა!"

შურისძიება – თავიდანვე დამახასიათებელი გახდა საქართველოს პარტიზანებისათვის. განსაკუთრებით ოდიოზურ, საბჭოთა, ადგილობრივ პარტიულ მუშაკებს, კომუნისტ-აქტივისტებს, კომკავშირლებს ქართველი პარტიზანები ეროვნული ინტერესების გამყიდველებად თვლიდნენ და სასტიკად უსწორდებოდნენ. მაგალითად, ცნობილია, რომ ოზურგეთის

---

32 საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 285, საქ. 652, ფურც. 289ა.

33 იქვე, ფურც. 268.

34 იქვე, საქ. 237, ფურც. 87.

35 იქვე, ფურც. 130.

36 ამის შესახებ დეტალურად, მ. ნათმელაძე, ა. დაუშვილი, მ. ჯაფარიძე, კ. წენგუაშვილი, *საქართველოში ტოტალიტარული ხელისუფლების დამკვიდრებისა და განმტკიცების თავისებურებანი XX საუკუნის 20-იან წლებში* (თბილისი, 2008): 159-160.

37 ამის შესახებ დეტალურად, ა. დაუშვილი, *ანტისაბჭოთა აჯანყება სვანეთში*, „საისტორიო მოამბე," #79-80. (თბილისი. 2009-2010): 172-175.

მაზრაში სოფელ ვაკიჯვარში პოლიტიკური მოტივებით პარტიზანებმა მოკლეს სილოვან ივანეს ძე სვანიძე, 55 წლის, კომუნისტური პარტიის წევრი, ღარიბი მუშა.[38]

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, თუ როგორ გაუსწორდნენ კახელი პარტიზანები წინანდალში განსაკუთრებული სისასტიკით ცნობილ ადგილობრივი „ჩეკას" ორგანიზაციის ხელმძღვანელს ვინმე კირაკოზოვს. შეფიცული ალ. ბადურაშვილი მოგვიანებით იგონებდა: „ერთ დღეს შეგვატყობინეს, რომ ამა და ამ რიცხვში წინანდალში უნდა დაიდგას წარმოდგენა, რომელზეც მავნე კომუნისტებიც დაესწრებიანო... როგორც ჩვეულება იყო, წარმოდგენის შემდეგ, თეატრისავე დარბაზში, სუფრა უნდა გაშლილიყო. გადაწყდა ამ შემთხვევით გვესარგებლა. დანიშნულ დღისათვის ქაქუცამ გამოჰყო ათიოდე კაცი ელიზბარ ვაჩნაძის მეთაურობით. თეატრის შენობა ეკლესიის ეზოში იდგა. უკან იყო ვენახი, რომელშიც ჩვენ უნდა დაგვეცადა კაცისათვის, ვინც ამ კომუნისტების მოსვლას და იქ ყოფნას შეგვატყობინებდა. ბევრი ცდა არ დაგჭირდა. კაცი მოვიდა და გვაცნობა, ყველანი მოვიდნენო. მე და შალიკო კანდელაკს დაგვევალა დარბაზის ორი კარის შეკვრა, რომ არავინ გაქცეულიყო. ჯგუფის დანარჩენი შემადგენლობა დარბაზში შეიჭრა... შეშინებულმა კომუნისტებმა რევოლვერები მაგიდის ქვეშ შეყარეს. ხელები მაღლა ასწიეს. ლელო ჩიქოვანს წასაყვანი ხალხის სია ჰქონდა და დაიწყო; რომელია კირაკოზოვი? მე კარში მდგომმა გავიგონე პასუხი: – აქ არ არისო. შიგ შევიხედე და დავინახე, რომ მოპასუხე თვითონ კირაკოზოვი იყო და ლელოს დავუძახე; ეგ თვითონ არის კირაკოზოვი-მეთქი. ლელომ კირაკოზოვს რევოლვერის კონდახი ჩაარტყა თავში და დანარჩენებს დაუწყო გამოძახება. ყველანი თავის ნებით ავიდნენ. სცენაზევე დაუწყეს მათ ხელების შეკვრა, შემდეგ გარეთ გამოვიყვანეთ და ტყისაკენ გავწიეთ, რომ ოთხივე ქაქუცასთან მიგვეყვანა...ქაქუცამ საველე სასამართლო გამართა და დაჭერილებს ბრალდება წარუდგინა მათი ნამოქმედარი, რისთვისაც სიკვდილი მიესაჯათ. ოთხივე დაიხვრიტა".[39]

ასეთ მარცხს ქართველი კომუნისტები და მათი რუსი მფარველები არ ივიწყებდნენ და მათი მხრიდან შურისძიებაც ყოველგვარ ზნეობრივ ნორმებს სცილდებოდა. არსებობს „კომუნისტური შურისძიების" ჩინებული ანაწერი, რომელიც კარგად გამოსახავს კლასობრივი დაპირისპირებისა და კლასობრივი ომის ჭეშმარიტ სახეს: „მალე დამსჯელი რაზმი მოადგა მათ კარს – ვინმე ძულიაშვილის მეთაურობით. შეცვივდნენ სახლში, გადააბრუნეს იქაურობა. ლოგინი და მუთაქმები სულ დაჭრეს. თაროებიდან გადმოყარეს შესანიშნავი წიგნები, წაუკიდეს ცეცხლი და დაწვეს. ჩხრეკის დროს სხვენში იპოვეს პაპაჩემის დროინდელი ჟანგიანი ხმალი და გატეხილი სანადირო თოფი...ძულიაშვილმა დაიწყო ამ ხმლით მამაჩემის ცემა. დათოს წინა დღით ფუტკარმა უკბინა და გასიებული ჰქონდა ყბა. მიადგა ძულიაშვილის კაცი და თოფის კონდახს სულ ამ გასიებულ ლოყაში ურტყამდა... ძულიაშვილი განაგრძობდა მამაჩემის ცეკმას..."[40] მსგავსი მაგალითები ბევრია.

სამხედრო თანამშრომლობა პარტიზანებს შორის დოკუმენტურადაც დასტურდება. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ხანდახან, გადამწყვეტ მომენტში, ადგილი ჰქონდა პარტიულ უთანხმოებას (განსაკუთრებით კონკრეტულ პოლიტიკურ პარტიებთან დაკავშირებული პარტიზანების სამხედრო ხელმძღვანელების მხრიდან), რაც მნიშვნელოვნად ასუსტებდა ერთიან ძალისხმევას საბჭოთა საოკუპაციო რეჟიმის სამხედრო შენაერთებთან ბრძოლაში. სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია, რომ „თავი იჩინა პარტიულმა დაპირისპირებამ და უნდობლობამ აჯანყებულთა ბელადის – ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მიმართ. ეს განსაკუთრებით ეხებოდა „პარიტეტული კომიტეტის" სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის წარმომადგენლებს, რაც აშკარად გამოჩნდა ქართლის პარტიზანული დაჯგუფების მხრიდან ქაქუცას

---

[38] საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ, 285, საქ. 237, ფურც. 87.

[39] *შეფიცული ბადუხაშვილის თავგადასავალი*, ##21-26.

[40] ნ. ავალიშვილი, *მოგონებანი*, #15.

რაზმისადმი შესაძლო დახმარების გაწევის დროს. ქაქუცას გეგმით, ხევსურეთში აჯანყების დაწყების შემდეგ, ქართლის პარტიზანებს მ. ლაშქარაშვილის ხელმძღვანელობით ზურგიდან უნდა დაერტყათ ხევსურეთში მოქმედი რუსეთის სამხედრო შენაერთებისათვის – ასეთ შემთხვევაში რუსები ორ ცეცხლს შორის აღმოჩნდებოდნენ. მაგრამ როცა მ. ლაშქარაშვილმა თავისი რაზმი ხევსურეთში სალაშქროდ გაამზადა, თბილისიდან მასთან ჩასულმა ორმა მენშევიკმა პროპაგანგდისტმა, რომლებიც სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას წარმოადგენდნენ, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის საწინააღმდეგო პროპაგანდა გააჩაღა. ისინი უმტკიცებდნენ მ. ლაშქარაშვილს, რომ „ქაქუცას დახმარება თქვენ არ გარგებთ, ის თავადია და თავადობის მომხრეა".[41]

ასეთი პარტიული დაპირისპირებები, განსაკუთრებით უმნიშვნელოვანესი ბრძოლების პერიოდში,, სერიოზულად ასუსტებდა პარტიზანების შესაძლებლობებს და უადვილებდა საბჭოთა ჯარებს მიეღწიათ წარმატებებისათვის.

ურთიერთობა საზღვარგარეთელ პარტიზანებთან – ეს არის ერთი ფურცელი იმ მცდელობისა, რასაც ანტისაბჭოთა პარტიების ხელმძღვანელები როგორც ემიგრაციაში, ისე საქართველოშიც, ცდილობდნენ მიეღწიათ: მათი სურვილი იყო მომხდარიყო სრულიად კავკასიის მასშტაბით ანტისაბჭოთა ძალების მობილიზება. ასეთ კავშირებს, რა თქმა უნდა, საქართველოს ყველა პარტიზანული დაჯგუფება ვერ განახორციელებდა, მაგრამ დასტურდება, რომ ქაქუცა ჩოლოყაშვილს ჰქონდა ასეთი კონტაქტები ჩრდილო კავკასიაში მოქმედ პარტიზანულ დაჯგუფებებთან. პოსტსაბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ცნობილია, რომ ხევსურეთის აჯანყების დამარცხების შემდეგ, ქაქუცა ჩოლოყაშვილმა მოახერხა ჩეჩნეთში გადასვლა. ჩრდილო კავკასიასთან კონტაქტები ინტენსიური იყო და დიდ მოლოდინებს აღძრავდა. მაგალითად ცნობილია, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში სპეციალური მისიით გაიგზავნა ქ. ჩოლოყაშვილი, რომელიც იქ შეხვდა შეიხ ალ-მატაევს, რომელმაც სიტყვიერად განუცხადა თანხმობა რუსი კოლონიზატორების წინააღმდეგ ერთობლივ ბრძოლაში მათი მხრიდან თანადგომის შესახებ. ეს შეთანხმება გულისხმობდა 500 ოფიცერ-ინსტრუქტორის ჩეჩნეთში მივლინებას. ცოტა მოგვიანებით ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩავიდა მ. იშხნელი, რომელიც კვლავ შეხვდა ალ-მიტიევს და მთელი რიგი პრაქტიკული საკითხი შეათანხმა. ჩეჩნეთში ყოფნისას მ. იშხნელი იმაშიც დარწმუნდა, რომ აქ ანტისაბჭოთა ორგანიზაციები ძალიან მცირერიცხოვანი იყო, რომ დაპირებული 6 000 მებრძოლისა, ჩეჩნეთს შეეძლო გამოეყვანა მხოლოდ 1500 მეომარი, ისიც მხოლოდ იმ პირობით, რომ ვაზნებს ქართული მხარე უზრუნველყოფდა და ა.შ..[42] თუმცა ეს თანამშრომლობა, როცა ამის აუცილებლობა დადგა, სხვადასხვა ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზის გამო, საერთოდ არ შედგა.

ამრიგად, 1921-1922 წლებში საქართველოში, მის სხვადასხვა რეგიონში არა მარტო შეიქმნა პარტიზანული დაჯგუფებების საკმაოდ განტოტვილი ქსელი, არამედ დაიწყო საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ დაუნდობელი ბრძოლაც. რა დაუპირისპირა საბჭოთა რეჟიმმა ასეთ სამხედრო გამოწვევას?

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე შეიქმნა რუსეთში უკვე კარგად აპრობირებული ორგანიზაციის ანალოგი - **„კონტრრევოლუციასა, სპეკულაციასა და საბოტაჟთან მებრძოლ საგანგებო კომისია"** (ანუ „საქჩეკა"). ამ მებრძოლი ორგანიზაციის მიზანი იყო კონტრრევოლუციური მოქმედებების – შეთქმულებების, აჯანყებების, ტერორისტული აქტების პროფილაქტიკა, სახელმწიფო ღალატის ფაქტის ფიქსაცია და ყველა ისეთი შემთხვევის ნეიტრალიზება, რაც ხელს შეუშლიდა რუსეთის სამხედრო ყოფნას საქართველოში და ქვეყანაში კომუნისტური რეჟიმის განმტკიცებას. საქართველოს საგანგებო

---

41 ა. დაუშვილი, კ. წენგუაშვილი, *„იქ სიკვდიღი.* 23-24.

42 *კავკასიის ისტორია,* ტ. II, (თბილისი., 2023), 540.

კომისიას ჯერ რევკომის წევრი, ამხანაგი ელისაბედაშვილი ხელმძღვანელობდა. ხოლო-გარკვეულ პერიოდიდან „საქჩეკას" სათავეში ჩაუდგა ძველი კომუნისტი კ. ცინცაძე. სწორედ მის დროს შეიქმნა „საქჩეკას" კოლეგია, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ: კ. ცინცაძე, კ. იაშვილი, პ. ნოვიცკი, ე. წივწივაძე, ა. ობოლაძე და სხვ. ძალიან სწრაფად დაიწყეს საგუბერნიო და სამაზრო კოლეგიების ფორმირება, რამაც თავისი შედეგი გამოიღო. საქართველოს საგანგებო კომიტეტში ("საქჩეკაში") 383 კაცი მსახურობდა, ამათგან 185 – კომუნისტური პარტიის წევრი იყო. ორგანიზაციაში იღებდნენ მხოლოდ განსაკუთრებით სანდო, კარგად შემოწმებულ პირებს, რომელთა შორის ბევრი გახდა თავის საქმის ჩინებული სპეციალისტი და საკავშირო კარიერაც კი გაიკეთა.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის ადგილობრივი ორგანოების ფორმირება სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული. როგორც რევკომებში, ისე მილიციის ადგილობრივ ორგანოებში ხდებოდა შემთხვევითი პირების თავმოყრა, მათი მხრიდან ხშირად ჰქონდა ადგილი უფლებების გადამეტებას, თანამდებობის ბოროტად გამოყენებას, დისციპლინის უხეშ დარღვევებს, ძალადობას.[43]

Dდოკუმენტურად ისიც დასტურდება, რომ საბჭოთა მილიციელების გარკვეული ნაწილი არ ერიდებოდა ძარცვა-რბევაში მონაწილეობას, ფარულად თანამშრომლობდა ნამდვილ კრიმინალებთან-ყაჩაღებთან, თავს ესხმოდნენ მგზავრებს. მილიციის რიგითი მუშაკები კი არა, მაზრის მილიციის ქვეგანყოფილების ხელმძღვანელებიც კი შემჩნეული იყვნენ კანონსაწინააღმდეგო ქმედებებში. Aარის ცნობა, რომ ბორჯომის მაზრის მილიციის უფროსი დააპატიმრეს იმის გამო, რომ დაუდასტურდა ბანდიტ-კრიმინალებთან თანამშრომლობა, ქვემო ჭალის სოფლის მცხოვრებლების მიერ გადახდილი სახელმწიფო გადასახადის დიდი ზომით მითვისება, თავადაზნაურთა წარმომადგენლებთან პირადი კონტაქტები და სხვ.[44]

საბჭოთა სინამდვილეში ჩამოყალიბდა ცნება – „პოლიტიკური ბანდიტიზმი". ამ ტერმინით საბჭოთა მთავრობა და მისი მილიცია მოიხსენიებდა პარტიზანული მოძრაობის წარმომადგენლებს და მათი მთავარი ამოცანა ამ „პოლიტიკური ბანდიტიზმი" განეიტრალება იყო. ამისათვის, როგორც აღინიშნა, „საქჩეკამ" შექმნა სპეციალური ქვედანაყოფი „ჩონი", რომლის შემადგენლობა ინტერნაციონალური იყო – აქ იყვნენ ქართველები, რუსები, სომხები, ოსები. სოციალური თვალსაზრისითაც ეს სამხედრო სტრუქტურა არაერგვაროვანი იყო – დოკუმენტებში ფიგურირებს ისეთი გვარები როგორიც არის ჩოლოყაშვილი, ერისთავი, წერეთელი.

აგენტურა – პარტიზანების წინააღმდეგ „საქჩეკას" მიერ აქტიურად გამოიყენებოდა აგენტურული ქსელი, პარტიზანების გადაბირება და მუშაობის სხვა ფორმები. საყურადღებოა, რომ პარტიზანების წინააღმდეგ ბრძოლის ესკალაციასთან ერთად, სპეცორგანოების ხელმძღვანელები მთავრობისაგან მოითხოვდნენ სპეციალურ თანხებს აგენტურული მუშაობისათვისაც. არსებობს ადგილობრივი მილიციის უფროსების მიერ ცენტრში გაგზავნილი პატაკები, სადაც ხაზგასმულია „გავადიდოთ თანხები აგენტურული ცნობებისათვის".[45]

აქედან გამომდინარე, საბჭოთა მთავრობა აგენტურული ქსელის განსავითარებლად და პარტიზანების წინააღმდეგ ბრძოლის ეფექტიანობისათვის სისტემატურად ზრდიდა ამ თანხებს, რამაც გარკვეული შედეგი მოიტანა – ძალიან ბევრ პარტიზანულ რაზმში მოხერხდა აგენტის შეგზავნა. მაგალითად, დოკუმენტურად დგინდება, რომ სევერიან (ტარა) ჩხეტიანი სპეციალურად იყო შეგზავნილი რაზმში და სისტემატურად აწვდიდა ინფორმაციას საბჭოთა

---

[43] საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ.285, აღ. 1, საქ. 8, ფურც. 26-27; იქვე, ფ. 13, აღ. 1, ს. 251, ფურც. 24.

[44] საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 13, აღ. 1, ს. 551, ფურც. 19.

[45] საქართველოს ეროვნული არქივი, ცახლესი ისტორიის ცენტრალური აორქივი, ფ. 285, საქ. 340, ფურც. 118.

მილიციას ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის საქმიანობის შესახებ.[46] ალექსანდრე ბადურაშვილი თავის მოგონებებში იხსენებს სამ პროვოკატორს, რომლებიც შემდეგ გამოვლინდნენ, რომ მათ ქაქუცას მოკვლა ჰქონდათ დავალებული მთავრობისაგან.(კანდელაკს, შაშიაშვილს და ჭავჭავაძეს). ასევე ცნობილია ქაქუცასთან შეგზავნილი სხვა პროვოკატორების და „ჩეკას" აგენტების ვინაობაც – თბილისში, ვერის დაღმართძე მცხოვრები თერძი ჭიჭიკო ფოილაძე, რომელთანაც თბილისში ჩამოსვლისას ჩერდებოდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილი. ასევე ცნობილია რომან ყანჩაველი, რომლის აგენტურული ინფორმაციის საფუძველზე „საქჩეკამ" მოახდინა პარტიზანი გიორგი გვერწითელის ლიკვიდაცია და სხვ.

მილიციას ინფორმატორები ბევრ სოფელში ჰყავდა. არის ცნობა, რომ დუშეთის მაზრის სოფელ გირევის მცხოვრებმა ზაქრო გოიძემ დააბეზღა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის წევრები საშა სულხანიშვილი და შამილ იკაიძე, რომლებსაც მილიციამ მდევარი დაადევნა[47] არის ცნობა, რომ სოფ. ფშავის მცხოვრებმა მიხო ბეგიაშვილმა დააბეზღა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის წევრები – ლინჩო ციხისთავი და მისი ოთხი ამხანაგი, რომლებიც მას შეეკითხნენ სოფელში კომუნისტუური პარტიის წევრებისა და თანამგრძნობების შესახებ

უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ორგანოები დიდ პროპაგანგდისტულ მუშაობას ეწეოდნენ პარტიზანების „შესარიგებლად" - გადმაბირებლად. ამ მიზნით იყენებდნენ ნათესავების, ოჯახების ზეგავლენას, მატერიალურ დაინტერესებას. ფაქტები ადასტურებენ, რომ ამ მიზნით წარმოებული მუშაობა გარკვეული შედეგით მთავრდებოდა. ცნობილია გვარები იმ პარტიზანებისა, რომლებიც ამ ცდუნებას ვერ გაუძლეს და „შეურიგდნენ" საბჭოთა ხელისუფლებას. მაგალითად, თელავში თვითონ გამოცხადდა და მონანიებითი ჩვენება მისცა მილიციას ქაქუცას ჯგუფის წევრმა დათია მესახლიშვილმა,[48] დუშეთში ჩაბარდა ვინმე მიდელაშვილი. საბჭოთა ხელისუფლებას ბევრი ჩაბარდა და ბოდიში მოიხადა უკვე 1924 წლის აჯანყების და მარცხების შემდეგ, რაც ხალისდებოდა და შემდეგ კი ამნისტიაც გამოცხადდა.

საბჭოთა მასობრივ პროპაგანდასა და აგიტაციას დაუპირისპირდა **ეროვნული იდეოლოგია**: პარტიზანული მოძრაობის ხელმძღვანელები ცდილობდნენ მოსახლეობისათვის განემარტათ თავისი ბრძოლის მიზნები და ამოცანები. გაეფანტათ ის იდეოლოგიური წნეხი, რასაც საბჭოთა ხელისუფლება მათ შესახებ ავრცელებდა, მოეთხროთ სიმართლე. ამ მიზნით ისინი პროკლამაციებსაც კი ავრცელებდნენ. შემორჩენილია ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მიერ კახეთში გავრცელებული პროკლამაციის დედანი: „სამშობლოს ერთგულნო! საქართველოს მტრების განკითხვის დროა მოახლოებული. მათ აამხედრეს თავის მოწინააღმდეგედ მთელი კულტურული კაცობრიობა. ვიყოთ მხნე, მტკიცე და გაბედულნი. სალამი თქვენ და გამარჯვება საქართველოს. აპრილი 1922 წ. კახეთი. ქაქუცა ჩოლობაშვილი".[49]

მოულოდნელი შეტაკებები – საბჭოთა სპეცორგანოები პარტიზანებზე სისტემატურად „ნადირობდნენ", წინასწარ შემუშავებული გეგმითა და სათანადო აგენტურული ინფორმაციის საფუძველზე ადგილი ჰქონდა ჩასაფრებას, მივარდნას, ალყის შემორტყმას, ლოკალურ ბრძოლებს, რომლებიც დიდი შედეგებით არ გამოირჩეოდა, მაგრამ მუდამ იწირავდა ადამიანების (როგორც კომუნისტების, ისე საბჭოთა ჯარისკაცების) სიცოცხლეს. რა თქმა უნდა, ასეთი შეტაკებები გარკვეულ გამოცდილებას სძენდა პარტიზანებს, განსაკუთრებით ახალგაზრდებს, მაგრამ ის, მსხვერპლის გამოც, შურისძიების წყურვილსაც აღძრავდა და უზრუნველყოფდა, ორივე მხრიდან, მომავალი ბრძოლის ინტენსიფიკაციას. ასეთი ერთჯერად შეტაკებების მთელი კასკადი იძებნება ბევრი ქართველი პარტიზანის საქმიანობაში. განსაკუთრებით მდი-

---

46 იქვე, საქ. 652, ფურც. 129.

47 იქვე, საქ. 652, ფურც. 265.

48 იქვე, საქ. 652, ფურც. 191.

49 ა. დაუშვილი, კ. წენგუაშვილი, *იქ სიკვდიღი*:. 18.

დარია ასეთი შეტაკებებით ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის ისტორია. არის ცნობა იმაზეც, რომ ზუგდიდელი პარტიზანი აბურქანია და მისი ოთხი მებრძოლი იმყოფებოდნენ სენაკში ერთ-ერთი „ბანდიტების შემნახველის" ოჯახში, როცა მათ თავს დაესხნენ „ჩეკისტები", გაიმართა სროლა. მოკლეს ერთი მილიციელი.[50]

ასევე ახალციხეში 1922 წლის 4 აპრილს 2 საათზე მოქალაქე ნინა ზედგენიძის ბინას ალყა შემოარტყეს მილიციელებმა, რადგან იცოდნენ, რომ სახლში იმყოფებოდა პარტიზანი ხაბელაშვილი. შეტაკებისას დაიჭრა მილიციელი. პარტიზანი მიიმალა.[51] ერწოს რაიონში დისლოცირებულ პარტიზანებს 1923 წლის 27 თებერვალს თავს დაესხა მილიციის „მოიერიშე რაზმი", რომელმაც შეძლო პარტიზანების მეთაურის თედო კოკოზაშვილის შეპყრობა.[52]

საქართველოს „ჩეკას" ხელმძღვანელის კვანტალიანის ერთ-ერთი მოხსენებიდან ნათელი ხდება, რომ ქაქუცა ჩოლოყაშვილის წინააღმდეგ ბრძოლა განსაკუთრებით გააქტიურეს 1923 წლის დასაწყისში, როცა ხევსურეთის აჯანყება დამარცხდა და გადაწყდა ამბოხების ყველა კერის ლიკვიდაცია. „საქჩეკას" ქაქუცას რაზმში უკვე კარგა ხანია შეგზავნილი ჰყავდა აგენტი ჩხეტიანი. მან მიაწოდა ქაქუცას რაზმის დისლოკავიის ადგილის შესახებ კონკრეტული ინფორმაცია, რომლის საფუძველზე დაიგეგმა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის ლიკვიდაციის გეგმა. მოხდა პარტიზანების შეტაკება მილიციასთან, რომლის დროს დაიღუპა რაზმის წევრი კახიშვილი, დაიჭრა კანდელაკი. მილიციელებმა დაიჭირეს ქაქუცას 30 თანამგრძნობი - „შემნახველი". „საქჩეკამ" მოახერხა მეორე შეფიცულის – კანდელაკის გადმობირებაც. სწორედ მისი დახმარებით დადგინდა პარტიზანული რაზმის ლოკაცია. ქაქუცას წინააღმდეგ მიმართული ოპერაციის საერთო ხელმძვანელობა ამ ეტაპზე უკვე დაევალა ლ. ბერიას. 1923 წლის 14 მაისს ლ. ბერია თელავში ჩავიდა. ამ პერიოდის საბჭოთა წყაროები ქაქუცა ჩოლოყაშვილის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლის „ჩოლოკაევშჩინას" უწოდებენ. ქაქუცას რაზმის ლიკვიდაციის კონკრეტული ამოცანა დაევალა განყოფილების უფროსს ლორთქიფანიძეს, ოპერწმუნებული იყო ეგიევი, ერთ-ერთი თანამშრომელი – წერეთელი. 13 მაისს „საქჩეკას" ინფორმატორმა გლეხმა მილიციას აცნობა, რომ ტყეში, სოკოს კრეფის დროს, წააწყდა „ბანდიტების" მიწურს – ნაწილი კლდეში გამოთხრილი, ნაწილიც გარედან 2 არშინზე გამოსულიყო და წაყრილი ჰქონდა ქვები და მშრალი ფოთლები. მიწური ისე იყო შენიღბული, რომ ათ ნაბიჯზეც კი შეუმჩნეველი რჩებოდა. 13-14 მაისს ღამით გადაწყდა პარტიზანების ლიკვიდაცია. რაზმის უფროსი ლორთქიფანიძე, ეგიევი, „ჩონის" უფროსი მამია ერისთავი, თანამშრომლები წერეთელი და ასათიანი შვიდი მილიციელის თანხლებით გავიდნენ დავალების შესასრულებლად. ადგილზე მივიდნენ 5 საათზე 15 წუთზე, რაზმი გაიყო ორ ჯგუფად, რომ მიწურისათვის ალყა შემოერტყათ. ადგილზე მისულებმა მიწური ვერ შეამჩნიეს. როგორც ჩანს, გაცეცხლებულმა ერისთავმა, რომელმაც იფიქრა, რომ გლეხმა ისინი მოატყუა, დაიყვირა – „აქ არავინ არის" და კიდევ ხუთი ნაბიჯით მიუახლოვდა მიწურს. ამ დროს იფეთქა ცეცხლმა და დაიწყო ოთაბრძოლა. ამ შეტაკების დროს დაიღუპა ასათიანი, კიდევ ერთი მილიციელი და დაიჭრა წერეთელი. პარტიზანები მიიმალნენ.[53]

ასეთი მაგალითები ძალიან ბევრია და საბოლოოდ ისინი გადაიზარდნენ ანგარიშგასაწევ პარტიზანულ ომებში.

პარტიზანული ომები. საქართველოს მთელ რიგ რეგიონებში, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებამდეც, ადგილი ჰქონდა სერიოზულ სამხედრო დაპირისპირებებს „საქჩეკას", „ამიერკავკასიის ჩეკასა" და წითელი არმიის რეგულარულ ნაწილებთან. ამას აპირობებდა როგორც

---

50 საქართველოს ეროვნული არქივი, ცახლესი ისტორიის ცენტრალური აორქივი, ფ. 285, საქ. 237, ფურც. 32.

51 იქვე, ფურც. 134.

52 იქვე, საქ. 324, ფურც. 3.

53 ფ. 285, საქ. 652, ფურც.131

ობიექტურად შექმნილი გარემოება (მოულოდნელი სახალხო აჯანყება, პარტიზანული შურისძიების მოულოდნელი აქტი, ან საბჭოთა ძალოვანი სტრუქტურებიდან დაგეგმილი პროფილაქტიკური ღონისძიებები). მაგალითად, დოკუმენტურად ცნობილია, რომ პარტიზანები აქტიურად მონაწილეობდნენ სვანეთის ანტისაბჭოთა აჯანყების საწყის ეტაპზეც – 1921 წლის 28 ოქტომბერს, როცა მოხდა „წითელ მულახზე" თავდასხმა, პარალელურად მიმდინარეობდა პარტიზანების სამხედრო შეტაკება წითელი არმიის რეგულარულ ნაწილებთან.[54]

დიდი ბრძოლები გაიმართა ხევსურეთის აჯანყების დროს ორწყალასთან. რუსეთის წითელი არმიის საბჭოთო შენაერთები დაიძრნენ ხევსურეთში დისლოცირებული ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის წინააღმდეგ. პარტიზანებმა სათანადო ზომები მიიღეს და ორწყალას მაღლობები დაიკავეს. რუსების პირველი ცდა – ბრძოლით აეღოთ სტრატეგიული მნიშვნელობის ზეგანი, სასტიკი მარცხით დასრულდა. სასოწარკვეთილი სიღნაღის პოლიტსამმართველოს უფროსი თავის ხელმძღვანელებს ატყობინებდა: ბანდიტების შეპყრობის გამიზნული ყველა ოპერაცია მთავრდება უშედეგოდ".[55]

ამრიგად, პარტიზანული ომები თავიდანვე საქართველოში გამოირჩეოდა ორგანიზებულობით, შემტევი ხასიათით და მნიშვნელოვანი წარმატებებით. ცნობილია, რომ სწორედ ორწყალასთან წაგებული ბრძოლის შემდეგ სერგო ორჯონიკიძემ მოიწვია სპეციალური თათბირი, რომელსაც დაესწრო კავკასიის წითელი არმიის სარდალი ეგოროვი და სხვა მაღალი სამხედრო წარმომადგენლები. სწორედ ამ თათბირზე დაისახა აჯანყებული პარტიზანების წინააღმდეგ მოქმედების ახალი სტრატეგიული გეგმა.

ყველა ეს პარტიზანული ომი, პარტიზანული დაჯგუფებების მცდლობები და ის უდიდესი გამოცდილება, რაც პარტიხზანებმა დააგროვეს საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში 1924 წლამდე, ამ ბრძოლის ძლიერი თუ ნაკლოვანი მხარეები სრულად გამოვლინდა 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დროს, რაც ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც ნაკლებად საკითხია.

Alexandre Daushvili

The Anti-Soviet Partisan Movement (1921–1923)

Throughout the history of every nation in the world, since ancient times, the partisan movement has been recorded as one of the most significant forms of national liberation struggle. The fight against an oppressor, against any force that infringes upon freedom, is a genetic right of every dignity-loving people. The heroic history of the Georgian nation, since time immemorial, is also rich with vivid examples of partisan resistance against foreign invaders.

The central focus of our presentation is the origin and development of the anti-Soviet partisan movement during the initial stage of the establishment of the Soviet regime, between 1921 and 1923. Documentary evidence confirms that the anti-Soviet partisan movement began in various regions of Georgia immediately following the violent imposition of Soviet rule. It became the foundation of a broader resistance movement by a significant portion of the Georgian nation, a movement that

[54] ა. დაუშვილი, ანტისაბჭოთა აჯანყება სვანეთში, „საისტორიო მოამბე", 2009-2010 წ. #79-80, გვ. 175.

[55] თ. ენდელაძე, *საბჭოთა ძაღოვანი*, გვ.137.

attracted the attention of the international community from the outset. To this day, the anti-Soviet partisan movement has not been examined in a comprehensive monographic study. Nevertheless, there is a body of literature reflecting various aspects of the movement and its stages of development. These include studies by I. Kacharava,[56] K. Shelia,[57] U. Bluashvili,[58] O. Janelidze,[59] G. Tsitsishvili,[60] A. Daushvili and K. Tsengulashvili,[61] T. Endeladze,[62] among others. These perspectives and interpretations emerged in different historical periods and are based on varying methodological approaches; as a result, they differ significantly from one another and often reveal a clear tendency toward ideological framing of history. One of the patriarchs of Georgian Soviet historiography, Academician Yuri Kacharava, regarded the partisan movement as „counterrevolutionary insurrectional activity". He noted that „from March 1922, armed detachments under the leadership of the National Democratic Party were formed in the territories of the Telavi, Sighnaghi, and Tianeti districts. Their objective was to overthrow Soviet authority, first in the mountainous regions of Georgia and later throughout the country. These armed detachments were led by K. Cholokashvili, a former officer of the monarchy and the Mensheviks". Similar views were expressed by Professor K. Shelia and other representatives of Soviet historiography. Following the collapse of the Soviet system, Georgian historiography came to view the partisan movement as an organic component of the national liberation struggle, attributing great significance to its activities both in the early years of Soviet occupation and especially during the preparation and execution of the August 1924 uprising. Professor O. Janelidze writes: „The partisans enjoyed the sympathy and support of the population... According to the traditions of the highlands, they took an oath of loyalty to the struggle for freedom and joined the ranks of the insurgents".[63]

The heroic actions of Georgian partisans are also given considerable attention in the essay by A. Daushvili and K. Tsengulashvili, which was specially published by the Government of Georgia in connection with the repatriation of Kakutsa Cholokashvili's remains from France to his homeland.[64]

Professor G. Tsitsishvili made a significant contribution to the in-depth study of the emergence and development of the anti-Soviet movement in Georgia, particularly with regard to the details of the partisan struggle. He dedicated numerous noteworthy works to the analysis of the issues that are of interest to us.[65]

It is also essential to highlight the contribution of Doctor of History T. Endeladze to the scholarly examination of this subject. In both his candidate's dissertation and various later publications, including numerous academic articles and essays, the researcher uncovered several crucial sources and presented important insights. These efforts significantly advanced our understanding of various aspects related to the genesis of the partisan movement in Georgia.

56 I . Kacharava, *The Intensification of Class Struggle and the Liquidation of the Anti-Soviet Front*, Essays on the History of Georgia, Vol. 7 (Tbilisi, 1976), p. 193.

57 K. Shelia, *The Struggle of Georgian Communists for the Restoration of the National Economy and for the Implementation of Lenin's Policy of Friendship Among Peoples* (Tbilisi, 1957), p. 50.

58 U. Bluashvili, *History of Georgia: 1900–2016* (Tbilisi, 2016), p. 165.

59 O. Janelidze, *Modern and Contemporary History* (Tbilisi, 2009), p. 158.

60 G. Tsitsishvili, *The Truth About the National Movement of 1921–1923 and the Political Life of Mikheil Javakhishvili* (Tbilisi, 2003) et. al.

61 A. Daushvili, K. Tsengulashvili, „Is Death Not a Kind of Happiness, Tamar?" (Tbilisi, 2005), pp. 13–15.

62 T. Endeladze, *Soviet Power Structures Against the Georgian National Movement* (Tbilisi, 2003); idem, *The Struggle of Soviet Power Structures Against the Partisan Movement in Georgia (1921–1923)*, *Historical Studies*, Vol. 4 (Tbilisi, 2003), pp. 135–151.

63 O. Janelidze, *Modern and Contemporary History*, p. 158.

64 A. Daushvili, K. Tsengulashvili, *There, Death*, pp. 13-15.

65 G. Tsitsishvili, *The Truth* et al.

The presented report is primarily based on materials collected by us from Georgian archives – from the Central Archive of Contemporary History at the National Archives of Georgia (Repository 285), and from the depositories of the Second Division of the Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (formerly the „Partarchive") (Repository 13, Repository 14, etc.). Consideration has also been given to correspondence and political assessments published in the communist press and newspapers such as *Komunisti*, *Zarya Vostoka*, *Musha*, and others. The work also takes into account rich memoir materials (by Al. Badurashvili, N. Avalishvili, Al. Zaldastanishvili, and others).

As indicated by the written sources we have examined, immediately following the establishment of Soviet authority, anti-Soviet sentiment organically spread among a significant portion of the Georgian population. This sentiment found expression in both spontaneous and organized partisan movements. The sources refer to a fairly large-scale and ramified network of partisan groups that encompassed almost the entire territory of Georgia. For example, in the Ozurgeti district, the partisan detachment led by Matitaishvili was active. It was subordinate to the Social Democratic Party of Georgia and is known to have included five members: Matitaishvili himself, Mukhashavria, Inashvili, Urushadze, Imnaishvili, and others. In the Baghdati district, near the village of Zegani, operated the detachment of Ilia Dograshvili, son of Aleksi, which was also subordinate to the military organization of the Social Democratic Party. Another known member of this detachment was Avksenti Gorgodze, son of Karaman. Documentary evidence confirms the strong ties of this unit with the partisan groups of Kapanadze and Jugheli active in the same district. In the Kutaisi district, the partisan detachment of Iliko Jugheli operated with the following members: Vladimir Burjanadze, Kolia Ishkhneli, Akaki Chichinadze, Gerasime Chumburidze, Ivane Bregadze, and Shalva Giorgadze.

In the Signagi district, a group led by Rezo Khotunashvili (possibly Khutunashvili) is recorded, which included Irodion Varazashvili, Simon Tsiklauri, Kita Kochorashvili, Ilia Raidoshvili, an individual named Mozhashvili, and others. Also active in the district was the partisan group of Tamazashvili. In the Dusheti district, the partisan formation of Sandro Kakhuashvili operated, comprising members such as Gedelashvili, Gularashvili, and others. In the Gori district, a small detachment led by Beso Kasradze is attested, which maintained active and documented connections with the partisan unit of Mikheil Lashkarashvili.

In the Racha-Lechkhumi-Svaneti region, the detachment of Malakia Oniani was well known; two members of this group are identified: Artem Oniani and Porfiri Bandzeladze. In Svaneti, the groups of Nestor Gardapkhadze and Egnate Gabliani were active, as well as the detachment of Estate Lataria in Zugdidi, etc.

Scholarly literature also references the partisan detachments of Shakro Mosulishvili and Tchankuridzé. The Social Democrat Vano Kratsashvili commanded a partisan group consisting of forty men. In Khevsureti, the partisan unit of Shalva Pavlenishvili was actively engaged, while in Kakheti, the anti-Soviet partisan group of V. Karangozashvili was relatively well known. In Guria, the detachments of T. Mukhashavria and A. Goguadze were active, among others.[66]

The most numerous and organized partisan unit was, of course, the detachment of Kakutsa Cholokashvili, which was based in the Kakheti region and actively participated in various military and punitive operations. We have compiled information from various sources concerning the composition of this partisan unit, which is presented in full below. Al. Zaldastanishvili recalls the following members of Kakutsa Cholokashvili's detachment: S. Sulkhanishvili, L. Chikovani, Gabo Oziashvili, Sergo Maisuradze, A. Peikrishvili, E. Vachnadze, Chimbalishvili (possibly Kimbalishvili), R. Eristavi, G. Maisuradze, Mikh. Natsvlishvili, A. Badurashvili, I. Karumidze, and the brothers L. and Sh. Javrishvili.

---

66 T. Endeladze, *Soviet Power Structures*, p. 139.

Al. Kargareteli remembers the following members of the partisan unit: Misha Natsvlishvili, Kurdghela Bidzinashvili, Alexandre Badurashvili, Elizbar Vachnadze, Rapho Eristavi, Lelo Chikovani, Petiko Kargareteli, Gabo Oziashvili, L. Javakhishvili, Balalashvili, and several Kists (specific names are not mentioned in this source).

A fairly extensive list of Kakutsa's oath-bound fighters has been compiled by comparing the memoirs of Shalva Amirejibi and Alexandre Badurashvili. Shalva Amirejibi recalls 28 members of the detachment, while A. Badurashvili also provides a list of 28 names, though the two lists differ in composition. A considerable list is also presented by Prof. Guram Sharadze, based on his own research, which includes exactly 26 individuals. Kakutsa's detachment members are also recalled by Nino Avalishvili, a close relative of the Cholokashvili family, who mentions nine names in her memoirs.[67]

A somewhat more extensive and, in our view, more reliable account of the composition of Kakutsa Cholokashvili's detachment is the information compiled by the special services of the Georgian NKVD, which includes 31 individuals. These are: Kakutsa Cholokashvili, Malakia Maisuradze, Tedo Maisuradze, Kakhishvili (also recorded as Kakhashvili in some sources), Severian Chkhetiani, Kandelaki, Soso Losaberidze, Giorgi Gverdtsiteli, Mikheil (Misha) Khelashvili, Levan (Lelo) Chikovani, Sergo Maisuradze, Kola Razmadze, Raphael Eristovi (Eristavi), Roman Qanchaveli, Gabo Oznashvili (also listed as Oziashvili in some sources), Giorgi Bidzinashvili, Misha Natsvlishvili, Sasha Badurashvili (also rendered as Baduashvili in some sources), Sasha Sulkhanishvili, Loncho Tsikhistavi, Alexi Peikrishvili, Ioseb Kimbarashvili, Kurdghela Bidzinashvili, Sasha Chiabrishvili, Sandro Datunashvili, Giorgi Koplishvili, Ilia Khinchakishvili, and Makhmed Imedashvili. In addition, the „Cheka" documents also mention „several Kists": Chezagho and Makhmankosa from Omalo.[68]

Sources of Recruitment for Partisan Groups. As it appears, partisan detachments were joined not only by individuals with an explicitly anti-Soviet political orientation but also by former members of Soviet power structures. The motivations for such decisions varied – personal grievances, professional mistakes or misconduct, criminal incidents, and so forth. For example, there is a report stating that the head of the militia in the Mtskheta district „turned bandit" and joined Kakutsa Cholokashvili's detachment.[69] It is also known that a former nobleman, Nikoloz Karangozov (Karangozashvili) son of Vasili, who had served as the assistant head of the Tianeti militia, left his position and formed his own partisan group.[70] Tamaz Baghiauri, a member of Kakutsa Cholokashvili's partisan group, states in his confession: „In the beginning, I served the authorities faithfully; I captured more than one bandit and was even nominated for an award".[71]

In addition to the number of partisan detachments, particular interest is also drawn to the **ethnic, social, and age** composition of their members. The national composition of these units can be regarded as reliably established – predominantly Georgian. Only in Kakutsa Cholokashvili's detachment do we find non-Georgians at various stages; it is known that four Kists served in his unit (Chezagho, Makhman and Makhmed Imedashvili, and Makhmankosa from Omalo). The predominantly Georgian ethnic composition of the partisan detachments particularly underscores the patriotic motivation

---

67 N. Avalishvili, *Memoirs of Days Past*, newspaper *Samshoblo*, 1991, No. 15.

68 Based on documents of the Georgian „Cheka", the list was established by us. See: National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Inventory 1, Case 652, p. 9; p. 129; p. 265; Case 324, p. 15; Case 654, p. 268, etc.

69 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Inventory 1, Case 324, p. 189.

70 Ibid., Case 652, p. 2.

71 Ibid., Case 811, p. 132.

and political aspirations of these individuals. Although Soviet propaganda labelled the partisans as „bands of aristocrats", surviving documents indicate that aristocratic representation in the known rosters is minimal. Only a few individuals of noble origin are identified in Kakutsa Cholokashvili's detachment itself – Cholokashvili himself, Levan Chikovani, Raphael Eristavi, Elizbar Vachnadze, and Elizbar Makashvili. Undoubtedly, some members may have been from the lesser nobility. However, the core of these partisan groups consisted primarily of middle and poor peasants who fought for the restoration of an independent Georgian state.

As for the age composition of the partisan detachments, this can, at present, only be assumed. At the time of forming his partisan unit, Kakutsa Cholokashvili was already a mature man – 34 years old. He had extensive experience from World War I, which he actively applied in the anti-Soviet struggle. Other members of his detachment were also approximately 20–30 years old – physically strong young men for whom the harsh partisan lifestyle, often lasting for months or even years, would not have been unbearable. However, there are reports indicating that some partisan units included men up to 60 years of age.

The archive of the Georgian Cheka ("Sakcheka") has preserved more detailed profiles of certain partisans. For instance, Davit Sarajiev, son of Iagora, a partisan operating in the Telavi region, was 21 years old and unmarried. He had parents and one sister, owned no property, was tall, slim, dark-haired, with black eyebrows and eyes, and curly hair. Another partisan, Mikha Ajamamedov, son of Giorgi, was an ethnic Armenian, unmarried, without property, of medium height and slim build, dark-haired, and had a small curved moustache.[72] The Tsinandali-born partisan Alexi (Pasko) Zeobashvili was a 23-year-old unmarried man. Another, Alexandre (Sasha) Badurashvili, was 19 years old. He lived with his father, stepmother, and two brothers, was tall, dark-haired, stammering, with an elongated face. The Sakcheka dossiers also contain similar biographical information about Kakutsa Cholokashvili, Ioseb Varazashvili, Angelosa Geurkov, Alexandre Sulkhanishvili, and other partisans.

Of particular significance is the following remark found in Sakcheka documents: „All of them had strong socio-economic standing", which speaks directly to their motivation – **this was a powerful national-patriotic impulse.**[73]

As confirmed by documentary evidence, partisan detachments were not closed, self-sufficient organizational units. A noticeable „movement process" can be observed, whereby individual members transferred from one detachment to another, or even a third. For instance, it is documented that Simon Tsiklauri – a former member of Kakutsa Cholokashvili's detachment – was, for a certain period, part of the partisan group led by Rezo Khutunashvili operating in Sighnaghi. Other similar cases are also recorded.

Ideological Motivation. As time goes by, it becomes increasingly difficult to take ideological factors into account in the analysis of historical processes. The collapse of the Soviet system and the categorical rejection of Marxist ideology as unscientific and fraudulent – particularly in post-Soviet countries – have led to the widespread adoption of excessively right-leaning interpretations in scholarly research. These, in their implications, have come to resemble the one-sidedness and subjectivism of Soviet historiography. However, it must also be acknowledged that this rejection stems from the fact that communist ideology had, for decades, claimed a class-based, proletarian approach to the fields of the social sciences – history, philosophy, political economy, and others – under the umbrella of the so-called „social science" framework. Consequently, in studying the events of the early 1920s in Georgia, it is essential to consider the following contextual factors: 1. The world

72 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Case 652, pp. 6-7.

73 Ibid., Case 652, p. 9.

at that time continued to exist under colonial empires, and the so-called „democratic West" did not yet view this situation as anachronistic or criminal; 2. Communist (Bolshevik) ideology and practice were experiencing a period of ascendancy, and everything that was carried out in or by the Kremlin was regarded as a necessary step toward the creation of a „unified world state of the proletariat" – a step taken against the obsolete bourgeois order and its agents: the nobility, the capitalists, and their „servant" intelligentsia. This process, this struggle, was expected to culminate in the final victory of the world proletariat; 3. National liberation movements, particularly in Asia, Africa, and other regions of the world, were actively obstructed by the leaders and political establishments of the so-called „democratic" countries, with support coming only from the still-weak social democratic movements of Western Europe.

In light of the above, the events that unfolded in Georgia between 1921 and 1923 may be interpreted as a struggle between globalization and nationalism. Globalization, in this context, was embodied by Russian Bolshevism, which effectively assumed the role of enforcer of proletarian messianic ideology and, based on that ideological foundation, continued to appeal to Marxist dogmas such as „The proletariat has no homeland" and „Workers of the world, unite!"

In Georgia, the motivation behind anti-Soviet partisan activity and its ideological component was the restoration of national statehood, national sovereignty, and independence – primarily, of course, from Russia. This is evidenced by the political sympathies or affiliations of the Georgian partisans, particularly their leadership core. As previously noted, significant partisan formations were subordinated, in a centralized manner, either to the Social Democratic Party or to the National Democratic Party. The ideological debate and confrontation between these two parties had a clear influence on the spirit of the partisan movement and gave it a distinct character. Their central slogan was „Georgia above all!" – a message that was visibly reflected, for instance, in proclamations, public appeals, and speeches made by Kakutsa Cholokashvili. These two ideological lines – clearly opposed to one another – were distinctly present in Georgia and ultimately led to dramatic consequences, which we will examine in greater detail below.

The **daily life** of Georgian partisans can be conditionally divided into two phases: the „peaceful" and the „military." The majority of Georgian partisans lived primarily in forested areas, which involved numerous hardships. They were constantly pursued by Soviet authorities and by special military units formed specifically for their elimination. Partisans were targets of disinformation campaigns, and even those who provided them with any form of assistance – such as food or weapons – were persecuted. In reports by Soviet security services, these individuals are referred to using the term ***„bandit harbourers".*** This category of supporters encompassed a broad social spectrum: nobles, clergy, and ordinary peasants. Partisans managed to resolve everyday difficulties, to some extent, through the systematic assistance of a patriotically inclined segment of the rural population. According to the evidence, the partisans had sympathizers and supporters in nearly every village surrounding their area of deployment. Local branches of the Georgian Cheka ("Sakcheka") continuously gathered intelligence on such individuals and took appropriate measures. It is documented, for instance, that Shakro Naghliashvili from the village of Naghliantkari regularly delivered food supplies to Kakutsa Cholokashvili's detachment. There are also reports concerning a schoolteacher from the village of Choporti, Sasha Iosevadze (possibly Iosebidze), who likewise supported the partisans.[74] The teacher from Choporti was arrested.

Naturally, the partisans also faced other personal difficulties – longing for emotional warmth, romantic love, and sexual relations. Archival documents indicate that members of partisan

[74] Ibid., Case 652, p. 140.

groups stationed in the Sagarejo district requested women from the local population for romantic companionship.[75] The Cheka also recorded that in Ertso, in the village of Magraneti, the daughters of one peasant regularly met with partisans at their home, in the barn. Sakcheka operatives coordinated a special operation to coincide with one of these meetings and opened fire on the barn.[76]

Living for months and even years in forests and mountains, **cut off** from family and society, was an extremely difficult and dangerous experience. A later-recorded memoir of one partisan describes life during the months spent in the forest: „Our detachment, especially in winter, often had to remain in one place for extended periods... The camp was relatively well-organized. We had dugout huts... In winter, we were much better supplied in such camps than when we were constantly changing locations".[77]

Another partisan, Mikheil Lomashvili, also later recalled: „Of course, the detachment suffered in many ways, but no one paid attention to that... We had felt cloaks. They served both as our bedding and our covers. We wore greatcoats, chokha, and traditional Georgian garments. Some of us wore 'galibandi' hats (artisan's cylindrical lambskin hat) and fleece-lined sheepskin cloaks. We were armed with carbines, Mausers, and grenades. We had two machine guns – the Russian 'Maxim', as they call it..."

The **primary locations** of the partisan detachments were dense nearby forests. Most frequently cited in the literature are the forests of Kakheti, known for their rich traditions of anti-government resistance, with several such detachments active even before the establishment of Soviet rule. One of the partisans, Mikheil Lomishvili, recalls that they frequently had to move to avoid sudden attacks: „There was no place we didn't end up. Sometimes we had to suddenly retreat to the Aragvi Valley, sometimes to Kakheti, sometimes to the Iori Valley, and sometimes to Kartli. We endured all sorts of suffering and hardship".[78]

As we have already noted, the location of partisan movements was determined by the military objectives assigned to each partisan group. However, we fully share the view of Prof. G. Tsitsishvili that the Kakheti region held particular significance for the partisan movement and acquired a special role. G. Tsitsishvili writes: „The detachment's base had to be in Kakheti. The logical basis for this was Kakheti's geopolitical position – its proximity to Tbilisi, its closeness to the patriotically inclined regions of Tusheti, Pshavi, and Khevsureti, and to the rebellious peoples of the North Caucasus, who were regarded as natural allies. The people of Kakheti had a rich tradition of fighting for independence, possessed the most dedicated patriotic cadres, and had prominent military leaders...".[79]

When, why, and at whose initiative did the anti-Soviet partisan movement begin in Georgia during the early years of Soviet rule?

Professor O. Janelidze associates the inception of the partisan movement in Georgia with events that unfolded in Svaneti. He writes: *„The mobilization of the population and the formation of partisan detachments began in Upper Svaneti".*[80] According to his hypothesis, partisan detachments were already established in Svaneti by the middle of 1921.

Researcher T. Endeladze attributes the intensification of the partisan movement entirely to the summer of 1922, supporting this view with archival documents.[81] The same period is also linked by the researcher to the formation of Kakutsa Cholokashvili's partisan unit.

---

75 Ibid., Case 652, p. 228.

76 Ibid., Case 652, p. 16a.

77 Al. Badurashvili, *The Sworn. Badurashvili's Adventure* (newspaper *Mamuli*), Nos. 21-26.

78 A. Daushvili, K. Tsengulashvili, *There, Death*, p. 20.

79 G. Tsitsishvili, *The Truth*, p. 133.

80 O. Janelidze, *New*, p. 158.

81 T. Endeladze, *Soviet Power Structures*, p. 138.

However, our research confirms that Kakutsa Cholokashvili left his service in the Red Army of Soviet Georgia and formed a partisan unit in March 1922. His female relative, Nino Avalishvili, recalled that in March 1922, Kakutsa Cholokashvili, together with his friends (Roman Amirejibi, Valiko and Irakli Eristavi, Shio Nakashidze, and others), visited their family as guests. Two days after this visit, the relatives learned that *„Kakutsa had not returned to his military unit"*.[82] Here, N. Avalishvili is referring to Cholokashvili's „failure to return" to the Red Army of Georgia, where the future national hero had briefly served as deputy commander of Soviet cavalry units.[83]

After a certain preparatory period, which extended over several months, Kakutsa Cholokashvili had, by July 1922, already formed the core nucleus of his partisan detachment. In the following months, this unit not only grew in size but also strengthened structurally. Unfortunately, the available documentary material does not yet allow us to determine precisely when the contingents of other partisan detachments – in Guria, Imereti, and Kartli – were formed. Nevertheless, the view expressed by T. Endeladze, that the summer of 1922 marked the beginning of the intensification of the anti-Soviet partisan movement in Georgia, is fully acceptable.

As evidence suggests, the initiators and driving forces behind the emergence and development of the anti-Soviet partisan movement in Georgia – an effort that supported and encouraged this patriotic initiative to evolve into a unified popular movement capable of liberating Georgia from Russian Soviet dictatorship – were primarily two political forces: the National-Democratic Party and the Georgian Social-Democratic Workers' Party (the Mensheviks). The National-Democratic Party had been the principal opposition party in the Democratic Republic of Georgia and was known for its sharp criticism of Noe Zhordania's government. At the initiative of the party leader Sp. Kedia, a meeting was held in Batumi, where a secret military centre was established. This meeting was attended by Ilarion Lortkipanidze and Davit Mikeladze. During the meeting, a military plan was developed, and in the initial phase of its implementation, the participants had already begun to focus their attention on Kakutsa Cholokashvili. It was emphasized that „Kakutsa's actions were considered to have a dual significance. Until the preparations for the popular uprising were completed, this detachment was to remain small in number. Its very existence was meant to strengthen hope among the people and, at the same time, to restrain the oppressive authorities, making it clear that they could not act with impunity".[84]

It is documented that spontaneously formed partisan detachments, initiated independently by individuals, were relatively rare in Georgia. Such formations were more often of a criminal nature – groups of this kind were numerous both during the existence of the Democratic Republic of Georgia and in the early years of Soviet Georgia. More commonly, the aforementioned anti-Soviet partisan groups were led and organized by figures of considerable authority. In addition to Kakutsa Cholokashvili's detachment, the National-Democratic Party of Georgia directed partisan units operating in Svaneti and Racha-Lechkhumi, led by Nestor Gardapkhadze and Egnate Gabliani. Meanwhile, the Georgian Social-Democratic Party had authority over various partisan leaders, including Mikh. Lashkarashvili in Kartli, Matitaishvili in Ozurgeti, and Ilia Dograshvili in Baghdati, among others.

When the leaders of the National-Democratic Party initiated consultations with representatives of other anti-communist parties to create a united front, it was clearly implied that the military structures affiliated with these parties (i.e., the partisan detachments) would be subordinated to a unified military command. Such an arrangement was expected to further enhance their combat effectiveness. Although these negotiations were significantly prolonged, by August 1922 the Committee for Independence (Damkom) was established on a parity basis, and it also had its own military centre.

---

82 N. Avalishvili, *Memoirs*, No. 15.

83 For a detailed discussion, see: A. Daushvili, *Some Unknown Aspects of the Formation of the Regular Units of the Red Army of Georgia*, (*Annals*, 2009, No. 4), pp. 221-232.

84 O. Janelidze, *Spiridon Kedia* (Tbilisi, 2002), p. 149.

The leaders of the anti-Soviet political parties paid considerable attention to the selection of partisan movement commanders and to their ideological and military preparation. There is evidence that Spiridon Kedia, a leader of the National-Democratic Party, met several times with Kakutsa Cholokashvili in the village of Kisiskhevi, Kakheti, during a period of rest. It is also said that the young Kakutsa's personality and fighting spirit left a profound impression on Spiridon Kedia. Later, once Kakutsa had already retreated to the forest, he repeatedly met not only with the party leadership but also with military representatives of the 'Damkom', coordinating his plans and military objectives with them.

Leaders of the Georgian Social-Democratic Party also maintained equally intensive contacts with the leaders of the partisan movement – they enjoyed great trust from them.

Financial Resources. The partisan struggle lasted for weeks and months, and it required certain financial expenditures – the detachment of dozens of people from normal life, living in the forest, their provision with food supplies, ammunition, forage, and cash all required care. As evidence shows, the partisans had two main sources of material resources: material assistance from the parties and expropriation. There are written sources regarding both of these financial streams. For example, it is known that in Svaneti, to strengthen anti-Soviet activity, the National-Democratic Party, with the support of the Kartli-Kakheti Cooperative Union, sent 10 million roubles to the partisan detachments of Nestor Gardapkhadze and Mosestro Dadeshkeliani.[85] There is also additional information that a certain sum of money was transferred to Kakutsa Cholokashvili to replenish his financial resources.

Partisans also resorted to expropriation when the party organizations could no longer provide timely funding. There is information that Kakutsa Cholokashvili's detachment expropriated the state treasury and seized 9 million roubles.[86]

Sometimes, due to circumstances, partisans were forced to carry out expropriations from individual citizens and affluent peasants. There are reports of partisans expropriating cows, domestic fowl, food supplies, and financial resources from ordinary citizens in various regions. For example, there is information that a resident of Kutaisi, someone named Eligulashvili, was deprived of more than 2 billion roubles. Another report states that partisans attacked a train at the Abasha–Senaki crossing, in which a Soviet financial agent was traveling – they seized 3 billion roubles from him.[87] During the same period, on September 21, 1923, partisans robbed the '*Union Elder*' – the wife of Mikhail Kalinin – who was traveling on the Georgian Military Highway, and they took from her 1,000 Soviet chervonets.[88]

The Soviet government also needed significant financial resources in its fight against the partisan movement. Surviving documents indicate that the heads of Soviet structures tasked with combating the partisans were regularly requesting increased budgets from the Soviet leadership. One report submitted to *Sakcheka* emphasizes that the maintenance of a single Soviet soldier cost approximately 400,000 roubles, while an entire detachment required 4 million roubles.[89] The Soviet government of Georgia annually increased the budget for strengthening the fight against the partisans. There is a report that 100 million roubles were allocated for suppressing the partisan movement in the districts of Dusheti and Telavi.[90]

---

85 T. Endeladze, *Soviet Power Structures*, p. 95.

86 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Case 324, p. 4.

87 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Case 652, p. 289a.

88 Ibid., p. 268.

89 Ibid., Case 237, p. 87.

90 Ibid., p. 130.

Two reasons are known for the emergence, development, and intensification of the anti-Soviet partisan movement in Georgia: social and national. The first of these – the social cause – was more acceptable to Soviet historiography, which rejected the idea that the population of Georgia might have developed a desire to restore an independent state. The initiator and propagator of this view was none other than Joseph Stalin himself. In his assessments, expressed at the October 1924 Plenum in Moscow, Stalin interpreted the events that took place in Georgia between 1921 and 1924 exclusively in terms of socio-economic issues.[91]

At that time, and in subsequent periods as well, Soviet political leaders were unwilling to admit that the people of Georgia might have harboured a strong desire to restore Georgia's national independence – and that they were even prepared to fight for it with weapons in hand.

Of course, social issues – such as administrative violence, abuse, material hardship, corruption, and so forth – are always a certain component in public anti-government uprisings. However, in the case of Georgia, the available documentary material clearly reveals the primary ideological foundation of the partisan movement: the struggle to restore lost independence, that is – *„Georgia above all!"*.

Revenge also became characteristic of Georgian partisans from the very beginning. Particularly odious Soviet local party officials, communist activists, and Komsomol members were viewed by Georgian partisans as traitors to national interests, and they were punished severely. For example, it is known that in the Ozurgeti district, in the village of Vakijvari, the partisans killed, for political reasons, Silovan Svanidze son of Ivane, a 55-year-old poor labourer and member of the Communist Party.[92]

Special literature contains information about how the Kakhetian partisans punished with particular cruelty a certain Kirakozov, the head of the local Cheka organization in Tsinandali, who was known for his brutality. Oath-bound member Al. Badurashvili later recalled: „One day we were informed that on such-and-such a date a performance would be held in Tsinandali, which some harmful communists would also attend... As was customary, after the performance, a banquet was to be held in the same theater hall. It was decided to take advantage of this opportunity. For the appointed day, Kakutsa selected about ten men under the command of Elizbar Vachnadze. The theater building stood in the church courtyard. Behind it was a vineyard, where we were to wait for the person who would inform us of the communists' arrival and presence. It didn't take long. The man came and informed us: they had all arrived. Shaliko Kandelaki and I were tasked with locking the two doors of the hall, so no one could escape. The rest of the group burst into the hall... The frightened communists threw their revolvers under the table and raised their hands. Lelo Chikovani had the list of those to be taken and began: 'Which one is Kirakozov?' Standing by the door, I heard the reply: 'He's not here.' I looked inside and saw that the person who had replied was Kirakozov himself, and I shouted to Lelo: 'That's him – that's Kirakozov.' Lelo struck Kirakozov on the head with the butt of his revolver and began calling out the others. All of them surrendered willingly. They were tied up right there on the stage, then we took them outside and moved toward the forest, to take all four to Kakutsa... Kakutsa convened a field tribunal and presented the detainees with the charges for their actions, for which they were sentenced to death. All four were executed".[93]

Such a defeat was not forgotten by the Georgian communists and their Russian patrons, and their acts of revenge exceeded all moral boundaries. There exists an excellent passage depicting

---

91 For a detailed discussion, see: M. Natmeladze, A. Daushvili, M. Japaridze, K. Tsengulashvili, *Peculiarities of the Establishment and Consolidation of the Totalitarian Regime in Georgia in the 1920s* (Tbilisi, 2008), pp. 159-160.

92 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Case 237, p. 87.

93 *Sworn Badurashvili's Adventure, Nos. 21-26.*

„communist revenge," which vividly illustrates the true nature of class conflict and class warfare: „Soon a punitive detachment arrived at their doorstep – led by someone named Dzulashvili. They stormed into the house and turned everything upside down. The beds and mattresses were slashed to pieces. Beautiful books were thrown off the shelves, set on fire, and burned. During the search, they found an old rusty sword from my grandfather's time and a broken hunting rifle in the attic... Dzulashvili began to beat my father with that sword. The day before, a bee had stung Dato, and his cheek was swollen. One of Dzulashvili's men went for him and repeatedly struck the swollen cheek with the butt of a rifle... Dzulashvili continued 'beating' my father...".[94] There are many such examples.

Military cooperation among partisan groups is also documented. However, it is worth noting that at times, during critical moments, there were instances of party-based disagreements – particularly from the military leaders of partisan units affiliated with specific political parties – which significantly weakened the overall effort in combat against the military units of the Soviet occupation regime. Special literature records that „party discord and distrust toward the leader of the rebellion – Kakutsa Cholokashvili – emerged." This particularly applied to representatives of the Social-Democratic faction of the Parity Committee, and it became evident when the partisan group from Kartli was expected to provide potential assistance to Kakutsa's detachment. According to Kakutsa's plan, following the launch of the uprising in Khevsureti, the Kartli partisans under the leadership of M. Lashkarashvili were supposed to strike the Russian military units operating in Khevsureti from the rear – thus placing the Russians between two fires. However, when M. Lashkarashvili had prepared his detachment for a campaign into Khevsureti, two Menshevik propagandists from Tbilisi – representing the Social-Democratic Party – arrived and began spreading propaganda against Kakutsa Cholokashvili. They tried to convince M. Lashkarashvili that „helping Kakutsa is of no benefit to you; he is a nobleman and a supporter of the nobility".[95]

Such party-based rivalries, especially during critical battles, seriously weakened the capabilities of the partisans and made it easier for the Soviet army to achieve successes.

Relations with Foreign-Based Partisans – This represents one chapter in the broader effort undertaken by the leaders of anti-Soviet parties, both in emigration and within Georgia, who sought to achieve one goal: the mobilization of anti-Soviet forces on an All-Caucasian scale. Naturally, not all partisan detachments in Georgia were capable of establishing such connections, but it is documented that Kakutsa Cholokashvili had contacts with partisan groups operating in the North Caucasus. According to post-Soviet historiography, after the defeat of the Khevsureti uprising, Kakutsa Cholokashvili managed to cross into Chechnya. Contacts with the North Caucasus were intense and generated great expectations. For example, it is known that Cholokashvili was dispatched to the North Caucasus on a special mission, during which he met with Sheikh Al-Mataev, who verbally declared his support for a joint struggle against the Russian colonizers. This agreement implied the deployment of 500 officer-instructors to Chechnya. Soon afterward, M. Ishkhneli also travelled to the North Caucasus, where he met again with Al-Mataev and coordinated a number of practical matters. While in Chechnya, M. Ishkhneli also confirmed that the anti-Soviet organizations there were very limited in number, and that, out of the promised 6,000 fighters, Chechnya could mobilize only 1,500 – and that, too, only on the condition that the Georgian side would supply ammunition, and so on.[96] However, when the time came for this cooperation to materialize, it ultimately did not take place – due to various objective and subjective reasons.

---

94 N. Avalishvili, *Memoirs*, No. 15.

95 A. Daushvili, K. Tsengulashvili, *There, Death*, pp. 23-24.

96 *History of the Caucasus, Vol. II (Tbilisi, 2023), p. 540.*

Thus, in 1921–1922, not only was a rather extensive network of partisan groups established across various regions of Georgia, but an uncompromising struggle against Soviet rule also began. What did the Soviet regime deploy in response to this military challenge?

Immediately after the establishment of Soviet power in Georgia, an analogue of an organization already well-tested in Russia was created – **the Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution, Speculation, and Sabotage** (i.e., Sakcheka). The goal of this combat-oriented organization was to prevent counter-revolutionary actions – such as conspiracies, uprisings, and terrorist acts – to detect acts of state treason, and to neutralize any threat that could hinder Russia's military presence in Georgia or the consolidation of the communist regime in the country. The Extraordinary Commission of Georgia was initially headed by a member of the Revolutionary Committee, Comrade Elisabedashvili. After a certain period, leadership of Sakcheka was taken over by the veteran communist K. Tsintsadze. During his tenure, the Sakcheka Collegium was established, comprising K. Tsintsadze, K. Iashvili, P. Novitsky, E. Tsivtsivadze, A. Oboladze, and others. The formation of gubernatorial and district-level collegiums began rapidly, yielding concrete results. The Georgian Extraordinary Commission (Sakcheka) had 383 personnel, of whom 185 were members of the Communist Party. The organization recruited only especially trustworthy and thoroughly vetted individuals, many of whom became excellent specialists in their field and went on to pursue careers at the Union level.

The formation of local bodies of the People's Commissariat for Internal Affairs was accompanied by significant difficulties. Both in the Revolutionary Committees (*revkoms*) and in the local branches of the militia, there was an accumulation of random individuals, who frequently engaged in abuses of power, misuse of office, severe violations of discipline, and acts of violence.[97]

It is also documented that certain members of the Soviet militia did not refrain from participating in looting and robbery, secretly collaborated with real criminals and bandits, and attacked travellers. It was not only rank-and-file militia personnel, but even heads of district militia subdivisions who were implicated in unlawful activities. There is a report that the head of the Borjomi district militia was arrested after being found guilty of collaborating with bandit-criminals, embezzling large sums of state taxes paid by residents of the village of Kvemo Chala, maintaining personal connections with members of the former nobility, and other such offenses.[98]

In the Soviet reality, a term emerged – *„political banditry".* With this term, the Soviet government and its militia referred to members of the partisan movement, and their primary task was the neutralization of this *„political banditry".* To this end, as already noted, *Sakcheka* created a special unit called *ChON* (Extraordinary Special Purpose Units), whose composition was international – comprised of Georgians, Russians, Armenians, and Ossetians. From a social standpoint, this military structure was also heterogeneous – documents mention surnames such as Cholokashvili, Eristavi, and Tsereteli.

Agent Network – *Sakcheka* actively employed an agent network against the partisans, including efforts to recruit partisans and use other forms of covert operations. It is noteworthy that alongside the escalation of the fight against the partisans, the heads of the special services increasingly demanded special funding from the government for agent work. Reports sent from local militia chiefs to the central authorities emphasize: *„Let us increase the funds for agent information".*[99]

---

97 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Inventory 1, Case 8, pp. 26-27. Ibid., Repository 13, Inventory 1, Case 251, p. 24.

98 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 13, Inventory 1, Case 551, p. 19.

99 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Case 340, p. 118.

Consequently, in order to expand the agent network and increase the effectiveness of the fight against the partisans, the Soviet government systematically increased these funds, which yielded certain results – agents were successfully infiltrated into many partisan detachments. For example, it is documented that Severian (Tara) Chkhetiani was specifically planted within a detachment and regularly supplied information to the Soviet militia about the activities of Kakutsa Cholokashvili's group.[100] Alexandre Badurashvili, in his memoirs, recalls three provocateurs – Kandelaki, Shashiashvili, and Chavchavadze – who were later revealed to have been assigned by the government to assassinate Kakutsa. The identities of other provocateurs and Cheka agents who were infiltrated into Kakutsa's circle are also known. One such figure was the tailor Chichiko Poiladze, who lived on the Vera Slope in Tbilisi and hosted Kakutsa Cholokashvili during his visits to the city. Another known individual was Roman Kanchaveli, whose agent-supplied information served as the basis for Sakcheka to carry out the liquidation of the partisan Giorgi Gvertsiteli, among others.

The militia had informants in many villages. There is information that Zakro Goidze, a resident of the village of Girevi in the Dusheti district, denounced members of Kakutsa Cholokashvili's detachment – Sasha Sulkhanishvili and Shamil Ikaidze – prompting the militia to pursue them.[101] There is also information that Mikho Begiashvili, a resident of the village of Pshavi, denounced members of Kakutsa Cholokashvili's detachment – Lincho Tsikhistavi and his four comrades – after they inquired about members and sympathizers of the Communist Party in the village.

It should be noted that Soviet organs conducted extensive propaganda efforts aimed at „reconciling" or recruiting partisans. They employed the influence of relatives and families, as well as material incentives. Evidence confirms that these efforts sometimes yielded results. The names of those partisans who could not resist such temptations and „reconciled" with the Soviet authorities are known. For example, in Telavi, Datia Mesakhlishvili,[102] a member of Kakutsa's group, appeared voluntarily and gave a confessional statement to the militia. In Dusheti, someone named Midelashvili surrendered. Many surrendered to the Soviet authorities and expressed repentance following the defeat of the 1924 uprising – actions which were encouraged and subsequently followed by an amnesty.

National ideology stood in opposition to Soviet mass propaganda and agitation. Leaders of the partisan movement aimed to explain to the population the goals and objectives of their struggle, to dispel the ideological pressure spread by the Soviet authorities about them, and to reveal the truth. For this purpose, they even distributed proclamations. One such original proclamation, issued by Kakutsa Cholokashvili in Kakheti in April 1922, has been preserved. It reads: *„Loyal sons of the homeland! The time of judgment for Georgia's enemies is near. They have turned the entire civilized world against themselves. Let us be courageous, steadfast, and brave. Greetings to you and victory to Georgia. April 1922, Kakheti. Kakutsa Cholokashvili"*.[103]

Sudden Clashes – Soviet special services systematically „hunted" partisans. Based on pre-arranged plans and relevant agent-supplied information, they carried out ambushes, raids, encirclements, and local skirmishes. While these encounters rarely resulted in major tactical outcomes, they consistently cost human lives – both among communists and Soviet soldiers. Naturally, such clashes gave the partisans, especially the younger ones, valuable combat experience; but due to the loss of comrades, they also provoked a thirst for revenge and contributed, on both sides, to the intensification of future battles. A whole cascade of such one-time encounters can be traced in the

100 Ibid., Case 652, p. 129.

101 Ibid., Case 652, p. 265.

102 Ibid., Case 652, p. 191.

103 A. Daushvili, K. Tsengulashvili, *There, Death*, p. 18.

activity of many Georgian partisans. The history of Kakutsa Cholokashvili's detachment is particularly rich in such clashes. There is also a report that the Zugdidi-based partisan Aburkania and his four fighters were in Senaki, staying at the home of someone known to harbour „bandits", when they were attacked by Chekists. A shootout ensued, and one militia officer was killed.[104]

Likewise, in Akhaltsikhe on April 4, 1922, at 2:00 PM, the apartment of citizen Nina Zedgenidze was surrounded by militia forces, as they had information that the partisan Khabelashvili was inside. During the ensuing clash, one militia officer was wounded, while the partisan managed to escape.[105] On February 27, 1923, in the Ertso region, partisans stationed there were attacked by a militia *„assault detachment",* which succeeded in capturing the partisans' commander, Tedo Kokozashvili.[106]

From one of the reports by Kvantaliani, head of the Georgian *Cheka*, it becomes clear that the campaign against Kakutsa Cholokashvili intensified particularly at the beginning of 1923, after the defeat of the Khevsureti uprising and the decision to eliminate all remaining centres of rebellion. *Sakcheka* had already long since infiltrated an agent, Chkhetiani, into Kakutsa's detachment. He provided detailed information about the detachment's location, which became the basis for a planned liquidation operation against Kakutsa's group. A clash occurred between the partisans and the militia, during which one partisan, Kakhishvili, was killed, and another, Kandelaki, was wounded. Thirty supporters – „harborers" – of Kakutsa were arrested. *Sakcheka* also succeeded in recruiting another oath-bound member, Kandelaki, who helped identify the precise location of the partisan detachment. At this stage, the overall coordination of the operation against Kakutsa was entrusted to L. Beria. On May 14, 1923, L. Beria arrived in Telavi. Soviet sources from this period referred to the campaign against Kakutsa Cholokashvili as *„Cholokashvilshchina".* The specific task of liquidating Kakutsa's group was assigned to department head Lortkipanidze, with Egiev as operations officer, and an additional staff member named Tsereteli. On May 13, a *Sakcheka* informant – a peasant – reported to the militia that while gathering mushrooms in the forest, he had come across a dugout used by „bandits" – partially excavated into the rock, partially protruding about two arshines above the surface, camouflaged with stones and dry leaves. The concealment was so effective that it remained invisible even from ten paces. During the night of May 13–14, the decision was made to eliminate the partisans. Lortkipanidze, Egiev, *ChON* commander Mamia Eristavi, and agents Tsereteli and Asatiani, accompanied by seven militiamen, departed to carry out the assignment. They arrived at the site at 5:15 a.m. The group split in two to surround the dugout. Upon arrival, they could not locate it. Apparently growing impatient, Eristavi – thinking they had been deceived by the peasant – shouted, *„There's no one here!"* and advanced five more steps toward the dugout. At that moment, gunfire erupted, and a firefight began. During the clash, Asatiani and another militia officer were killed, and Tsereteli was wounded. The partisans managed to escape.[107]

There are numerous such examples, and ultimately they evolved into full-fledged partisan wars.

Partisan Wars – In several regions of Georgia, even prior to the August 1924 uprising, there were serious military confrontations with *Sakcheka*, the *Transcaucasian Cheka*, and regular units of the Red Army. These confrontations were prompted by both objectively created circumstances (such as unexpected popular uprisings, sudden acts of partisan revenge, or pre-emptive operations planned by Soviet security structures). For instance, it is documented that partisans were actively involved in the early phase of the anti-Soviet uprising in Svaneti – on October 28, 1921, during the attack on *„Red*

104 National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Repository 285, Case 237, p. 32.

105 Ibid., p. 134.

106 Ibid., Case 324, p. 3.

107 Repository 285, Case 652, p. 131.

Mulakhi", when simultaneous military clashes took place between partisans and regular units of the Red Army.[108]

Fierce battles took place near Ortskali during the Khevsureti uprising. Soviet units of the Russian Red Army advanced into Khevsureti against the detachment of Kakutsa Cholokashvili stationed there. The partisans took appropriate defensive measures and occupied the heights around Ortskali. The Russians' first attempt to seize this strategically important plateau by force ended in a crushing defeat. In despair, the head of the Sighnaghi Political Department reported to his superiors: *„Every operation aimed at capturing the bandits ends in failure".*[109]

Thus, from the very outset, partisan warfare in Georgia was distinguished by its organization, offensive character, and significant successes. It is known that it was precisely after the Red Army's defeat at Ortskali that Sergo Orjonikidze convened a special meeting, attended by the commander of the Caucasian Red Army, Egorov, along with other high-ranking military officials. At this meeting, a new strategic plan was outlined for operations against the rebellious partisans.

All of these partisan wars, the efforts of the partisan groups, and the vast experience they accumulated in the struggle against the Soviet regime prior to 1924 – along with both the strengths and weaknesses of that struggle – were fully revealed during the August 1924 uprising, which represents one of the most significant, though still underexplored, episodes in the Georgian people's fight for national liberation.

---

[108] A. Daushvili, *The Anti-Soviet Uprising in Svaneti*, *Historical Herald*, 2009–2010, Nos. 79–80, p. 175.

[109] T. Endeladze, *Soviet Power Structures*, p. 137.

ნიკო ჯავახიშვილი

“ქართველ შეფიცულთა რაზმის” ჩეჩნებთან და ინგუშებთან კავშირის ისტორიიდან (1922-1924 წლები)

ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ ურთიერთობათა ისტორია სათავეს საუკუნეთა სიღრმიდან იღებს. ხანგრძლივი თანაცხოვრების განმავლობაში ჩვენს ხალხებს შორის იყო როგორც კეთილმეზობლური ურთიერთობები, კერძოდ, სამხედროპოლიტიკური, სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურულ-სამეცნიერო თანამშრომლობა, ასევე დაპირისპირებაც, ისევე როგორც ნებისმიერ მეზობელ ერთა შორის ხდებოდა.

რუსეთის იმპერიის დანგრევის შემდეგ განახლდა ქართულ-ჩრდილოკავკასიური სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობა, რომელიც 1917 წლის მიწურულიდან განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა.[110]

1918 წლის 11 მაისს მთიელთა რესპუბლიკამ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. მის მთავრობას სათავეში ჩაუდგა ჩეჩენი ნავთობმრეწველი აბდულ-მეჯიდი, იგივე თოფა ჩერმოევი (1882-1936) – რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის ცხენოსანი ამალის წევრი და ე. წ. „ველური დივიზიის” ყოფილი ოფიცერი. ამ მთავრობის მინისტრებად დაინიშნენ 10 ყუმუხი/კუმიკი და თითო-თითო ინგუში, ლეზგი, ყაბარდოელი და ოსი (მუსლიმი). მიუხედავად იმისა, რომ ეს მთავრობა თავის კუთვნილ სივრცედ სრულიად ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიას მიიჩნევდა, მთიელთა რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები რეალურად მხოლოდ ჩეჩნეთსა და დაღესტანში ფუნქციონირებდნენ.

1918 წლის 26 მაისს შეიქმნა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, რასაც ორიოდე დღეში აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკების შექმნაც მოჰყვა. ასე რომ 1918 წლის გაზაფხულის მიწურულს, კავკასიის რეგიონის უდიდესი ნაწილი რუსეთისაგან ჩამოცილებული აღმოჩნდა. იმხანად რუსეთში მძვინვარებდა სამოქალაქო ომი, რომელმაც ყოფილი იმპერიის სხვა ტერიტორიებთან ერთად, ჩრდილო კავკასიის ნაწილიც მოიცვა. კავკასიის ხელში ჩაგდებას რუსი ბოლშევიკებიც და თეთრგვარდიელებიც მონდომებით ცდილობდნენ.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა შეძლებისდაგვარად ეხმარებოდა მთიელთა რესპუბლიკას, რომელსაც მოკავშირედ მიიჩნევდა. ამის მაჩვენებელია როგორც საარქივო დოკუმენტები,[111] ასევე, გამოკვლევები.[112]

მთიელთა რესპუბლიკა გენერალ ანტონ დენიკინის სარდლობით მოქმედი ე. წ. „მოხალისეთა არმიის” მსხვერპლი გახდა. თუმცა ეს არმიაც მალევე დაამარცხა რუსეთის რფსრ-ის წითელმა არმიამ. მხოლოდ ამის შემდეგ, 1920 წლის გაზაფხულზე დენიკინმა ჩრდილოკავკასიელებს შესთავაზა, რომ ბოლშევიზმის წინააღმდეგ ერთად ებრძოლათ,[113] რაც უკვე დაგვია-

110 Н. Джавахишвили, Борьба за свободу Кавказа (Из истории военно-политического сотрудничества грузин и северокавказцев в первой половине XX века) (Тбилиси, 2005), 10-15.

111 საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1861, აღწერა 1, საქმე 655; ფონდი 1861, აღწერა 2, საქმე 13; ფონდი 1969, აღწერა 2, საქმე 34; ფონდი 2037, აღწერა 1, საქმე 7.

112 კ. ცერცვაძე, მ. ბახტაძე, *საქართველო და ეთიანი კავკასია (1918-1921 წლების საარქივო დოკუმენტები)* (თბილისი, 2000); მ ა თ ი ვ ე, დოკუმენტები საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ურთიერთობების შესახებ 1918-1921 წლებში (თბილისი, 2000); მ ა თ ი ვ ე, *ჰამდენიმე დოკუმენტი საქართველო-ჩრდილო კავკასიას შორის არსებული სასაზღვრო ხეჟიმის შესახებ 1918-1921 წლებში* (თბილისი, 2000); მ ა თ ი ვ ე, *მოხსენებითი ბარათი ავარიის მხარის საქართველოსთან შეერთების შესახებ* (თბილისი, 2000); Г. Анчабадзе, *Вайнахи (чеченцы и ингуши)* (Тбилиси, 2002); Н. Джавахишвили, *Борьба за свободу Кавказа (Из истории военно-политического сотрудничества грузин и северокавказцев в первой половине XX века)* (Тбилиси, 2005).

113 В. Г. Джабаги, „Из истории провозглашения независимости Республики Северного Кавказа”, *«Свободный Кавказ»,* Орган Кавказской национально-демократической мысли, № 5 (20) (Мюнхен, 1953).

ნებული აღმოჩნდა. დენიკინელთა განდევნის შემდეგ, ჩრდილო კავკასია დაიპყრო საბჭოთა რუსეთმა, რის შემდეგაც, იგი საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ჩრდილოეთიდან მთლიან პერიმეტრზე გაუმეზობლდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი, გენერალი გიორგი კვინიტაძე (1874-1970) იგონებდა, რომ 1920 წლის გაზაფხულზე „ბოლშევიკებმა ჩრდილო კავკასია და დაღესტანი დაიკავეს. ამიტომ, ჩვენი სასაზღვრო ნაწილები შავი ზღვის სანაპიროსა და დარიალის ხეობაში მათ უშუალოდ ემიჯნებოდნენ."[1]

მისივე შეფასებით, განსხვავებით აზერბაიჯანისაგან, რომელიც წითელმა არმიამ ფაქტობრივად უომრად დაიკავა, ჩრდილო კავკასიის დაპყრობისას ბოლშევიკები საკმაოდ მნიშვნელოვან წინააღმდეგობას წააწყდნენ.[2]

ჩრდილო კავკასიის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ოკუპაციის შემდეგ, საბჭოთა რუსეთმა 1921 წლის თებერვალ-მარტში დაიპყრო კავკასიაში დარჩენილი უკანასკნელი დამოუკიდებელი ქვეყანა – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა.

მიუხედავად ამისა, იარაღით თავსმოხვეულ საბჭოთა რეჟიმს ქართველი ერის ღირსეული ნაწილი არ შეგუებია. ამას მოწმობს სახალხო აჯანყებები, რომლებმაც იფეთქა ჯერ მთიან რეგიონებში – სვანეთში, რაჭა-ლეჩხუმსა (1921-1922) და ფშავ-ხევსურეთში (1922), ხოლო შემდეგ – სრულიად საქართველოში (1924).

საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ მებრძოლმა ქართველებმა განაახლეს თანამშრომლობა ჩრდილოკავკასიელებთან, რომლებიც მათ საიმედო მოკავშირეებად ეგულებოდნენ. ვინაიდან ქართველი ემიგრანტები კავკასიის ხალხთა ერთიანი ანტიბოლშევიკური ცენტრის შექმნას ცდილობდნენ, ამ მიმართულებით მუშაობა წარმოებდა როგორც საქართველოში, ასევე საზღვარგარეთ, სადაც ქართულ-ჩრდილოკავკასიური თანამშრომლობა აქტიურად ვითარდებოდა.[3]

* * *

1921 წლის მარტში, ბათუმში თავმოყრილმა ქართველმა მამულიშვილებმა, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერ სპირიდონ კედიას ხელმძღვანელობით მოლაპარაკება გამართეს. მასში სხვებთან ერთად მონაწილეობდნენ იასონ ლორთქიფანიძე (სახელმწიფო ბანკის ხელმძღვანელი) და დავით მიქელაძე. სხდომაზე გადაწყდა, რომ საქართველოში ანტისაბჭოთა აჯანყება მოემზადებინათ. სახალხო აჯანყების სამხედრო ხელმძღვანელობა მათ ქაქუცა, იმავე ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილს (1888-1930) შესთავაზეს. იმავე შეხვედრისას მოილაპარაკეს, რომ ქართული არმიის ყოფილი ოფიცრები დროებით უნდა შესულიყვნენ საქართველოს წითელ არმიაში, რათა მაღალი სამეთაურო პოსტები დაეკავებინათ, ხოლო საჭირო მომენტში იარაღი საძულველი საოკუპაციო რეჟიმისათვის შეებრუნებინათ.[4]

კავალერიის პოლკოვნიკი ქაქუცა ჩოლოყაშვილი – ღირსეული მამულიშვილი და სიმამაცით განთქმული მხედარი, ქართველი თავადაზნაურობის ზედაფენას განეკუთვნებოდა. მის გვარს კახეთის სათავადო საგვარეულოთა შორის ტრადიციულად უპირველესი ადგილი

---

1 გ. კვინიტაძე, *მოგონებები, საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921,* ტ. I (თბილისი, 1998), 192.

2 იქვე, 199.

3 N. Javakhishvili, „From the history of cooperation among the Caucasian political Emigres: 1921 – the early 1940 S.", *«The Caucasus and globalization»,* Journal of Social, Political and Economic Studies, Institute of strategic studies of the Caucasus, CA&CC Press, Sweden, volume 3, issue 4, 2009, 145-151; Н. Джавахишвили, «Из истории политического сотрудничества кавказских эмигрантов (в период с 1921-го до начала 1940-х годов)», *«Кавказ и глобализация»,* журнал социально-политических и экономических исследований, Институт стратегических исследований Кавказа, CA&CC Press, Швеция, том 3, выпуск 4, 2009, 169-176.

4 მ. ქავთარაძე, „სპირიდონ კედია", ჟურნალი *„ივერია",* № 22 (პარიზი, 1979).

ეკავა.[5] საისტორიო წყაროებში ჩოლოყაშვილები XV საუკუნიდან იხსენიებიან. მათი ასულები არაერთხელ გახდნენ დედოფლები. მათ შორის იყვნენ: კახეთის მეფე ალექსანდრე I-ის (მეფობდა 1476-1511 წლებში) მეუღლე ანა გარსევანის ასული ჩოლოყაშვილი, კახეთის მეფე გიორგი II-ის (მეფობდა 1511-1513 წლებში) მეუღლე ელენე ჩოლოყაშვილი, ნათესავი გარსევან ჩოლოყაშვილისა, ქართლისა (1688-1703 წლებში) და შემდეგ კახეთის მეფის (1703-1709 წლებში) ერეკლე I-ის მეუღლე ანა შერმაზანის ასული ჩოლოყაშვილი.[6]

ჩოლოყაშვილნი იყვნენ: სახლთუხუცესები, მდივანბეგები, ეშიკაღასბაშები, ბოქაულთუხუცესები, სუფრაჯები, ამილახვრები, ნაზირები, უზბაშები, მეითრები და სხვ. მათ მინდობილი ჰქონდათ თუშ-ფშავ-ხევსურეთის მოურავობა. ვინაიდან მათი საგვარეულო მამულების ნაწილი მდებარეობდა თანამედროვე ახმეტისა და თიანეთის მუნიციპალიტეტებში შემავალ სოფლებში: მატანში, თიანეთში, ჩაბანოში, ჩეკურში, სვიამონიანკარში, ლალისყურში, ახმეტაში, ბახტრიონში, მარილისში, და სხვ. აღნიშნული ადგილიდან კახეთის მთიანეთის გაკონტროლებას ისინი იოლად ახერხებდნენ. მათ მამულები ჰქონდათ გარეკახეთის ტერიტორიაზეც, კერძოდ, თანამედროვე საგარეჯოს და გარდაბნის მუნიციპალიტეტებში შემავალ სოფლებში: მარტყოფში, საცხენისში, უჯარმაში, ხაშმში, ყარაბულახში, პალდოში, სართიჭალაში, ასევე, ორხევსა და სამგორში, რომლებიც ამჟამად თბილისის შემადგენლობაშია და სხვ. ისინი იყვნენ თიანეთის, ჭიაურისა და საგარეჯოს მოურავები და სხვ.[7]

ამ გვარის გამოჩენილი წარმომადგენლები იყვნენ: გარსევან ჩოლოყაშვილი, რომელმაც გადაარჩინა და კახეთში გაამეფა „ავ-გიორგის" სახელით ცნობილი გიორგი II-ის ვაჟი ლევანი, მომავალში მეფე; ბახტრიონის აჯანყების (1660) ერთ-ერთი მეთაური ბიძინა ჩოლოყაშვილი, რომელიც მოწამებრივი სიკვდილით აღესრულა და წმინდანად შერაცხეს; თეიმურაზ I-ის ელჩი რომის პაპის კარზე, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის წინამძღოლი ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი, „ნიკიფორე ირბახად" წოდებული, რომელმაც სტეფანე პაოლონისთან ერთად შეადგინა 1629 წელს რომში დასტამბული ქართულ-იტალიური ლექსიკონი და სხვ.

სპირიდონ კედიას მოგონებაზე დაყრდნობით, ემიგრანტი ეროვნულ-დემოკრატი მიხეილ ქავთარაძე (1906-2008) იხსენებდა: „არჩევანი რომ სწორედ ქაქუცაზე შეჩერდა, ამას თავისი ლოგიკური საფუძველი ჰქონდა. ასეთი რაზმის ბუდე სწორედ კახეთი უნდა ყოფილიყო. ჯერ მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო. კახეთი ტფილისსაც აკრავს, საქართველოს მთიანეთს – თუშ-ფშავ-ხევსურეთსაც და დაღესტანსაც. მხოლოდ კახეთიდან შეიძლება ერთსა და იმავე დროს მოქმედება დარიალისა და დარუბანდის ჩასაკეტად. კახეთი ის პროვინციაა, რომელსაც აჯანყებათა ყველაზე დიდი ტრადიცია აქვს. ხშირი ტყეები და დოვლათიანი მხარე მეომარ-პატრიოტულად განწყობილი მოსახლეობით, აგრეთვე საუკეთესო პირობებია პარტიზანული რაზმისათვის თავის შესანახად. მაშასადამე, რაზმის უფროსიც კახელი უნდა ყოფილიყო. მარტო ეს პირობები არ კმაროდა. რაზმის უფროსი ოფიცერიც უნდა ყოფილიყო, რადგან პარტიზანულ მოქმედებათა გარდა, შემდეგში გაზრდილ რაზმს წმინდა სამხედრო-საომარი ამოცანებიც დაეკისრებოდა. ამასთანავე, ეს ოფიცერი ხალხთან დაახლოვებული კაციც უნდა ყოფილიყო და არა თავის კასტაში ჩაკეტილი, ხალხისაგან მოწყვეტილი ინტელიგენტი შტაბის ოფიცერი. ყველა ამ პირობათა დამაკმაყოფილებელი კანდიდატი ათობით

---

5 ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, წგნ.: „ქართლის ცხოვრება", ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი IV (თბილისი, 1973), 35; ი. ბაგრატიონი, *შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა (მასალა ისტორიისათვის)*, რედაქტორი და გამომცემელი ზ. კაცელაშვილი (თბილისი, 1997), 39.

6 დ. ჯავახიშვილი, *ბაგრატიონთა კახეთის შტოს დემოგრაფიული განვითარება (XV-XXI საუკუნეები)* (თბილისი, 2020), 54-57.

7 რ. თოფჩიშვილი, *საქართველოს თავადაზნაურთა გვარების ისტორია*, მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა (თბილისი, 2021), 421-423.

არ იქნებოდა. ს. კედიამ ჩვენს წრეში მგონი მხოლოდ ერთხელ ილაპარაკა ამ საკითხზე და ისიც ძლიერ ძუნწად – იგი საკუთარი როლის ხაზგასმას ერიდებოდა. მაშინდელი მისი სიტყვებიდან ის შთაბეჭდილება რჩებოდა, რომ სხვა კანდიდატიც ყოფილა, მაგრამ ზემოთ მოყვანილ პირობებს გადაუწყვეტია საკითხი". აქ მოტანილი ცნობები ს. კედიას ნაამბობის შინაარსის მეხსიერებაში შემორჩენილი გადმოცემა არის, მაგრამ აი სიტყვასიტყვით გადმოცემული მისი თქმა ქაქუცას შესახებ: როგორც ტყე წარმოშობს ხეს, მაგრამ ხეები ქმნიან ტყეს, ისე ქაქუცა წარმოშვა იმ გმირულმა ეპოქამ, რომელიც ჩვენს დამარცხებას მოჰყვა, მაგრამ ამ ეპოქის შემქმნელიც არისო. და კიდევ ერთი მაშინ ნათქვამი ფრაზა: **„ქართველი კაცის ყურისათვის ქაქუცას ჩოლოყაშვილობაც კმაროდა – ლეგენდას უკვე გვარი ჰქმნიდაო"**.[8]

სპირიდონ კედიას მეუღლე სოფიო ჩიჯავაძე-კედია ასე იგონებდა 1921 წლის შემოდგომაზე, სოფელ კონდოლში (ამჟამად – თელავის მუნიციპალიტეტი) მომხდარ ფაქტს: „ორმა ახალგაზრდამ ცხენები შემოაჭენა. ერთი მათგანი იყო ქართული გიმნაზიის ჩემი ყოფილი მოწაფე შალიკო ფალავანდიშვილი, მეორე კი ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, რომლის სიდედრი ავალიშვილის ქალი იყო და მისი ძმა ავალო, რომელთანაც ქაქუცა მოსულიყო, ჩვენი ზვრის მახლობლად ცხოვრობდა... სპირიდონი ავალოსთან წაიყვანეს. თურმე იქ სხვებიც ყოფილან და მამას ელოდებოდნენ, როგორც მაგალითად ექიმი კოლა ჯანდიერი და სხვებიც... ჯერ კიდევ კისისხევში ვიყავით, რომ სპირიდონის სანახავად ქაქუცა მოვიდა... საშინლად გამიკვირდა ამ დარდიმანდი, მოქეიფე ყმაწვილის ასეთ მოკლე ხანში ეს მეორედ მოსვლა. ვენახში შევიდნენ ორნი. ცოტა ხანს კიდევ დარჩა და როდესაც ცხენზე ჯდებოდა, ქაქუცას ნათქვამი მომესმა: „ორ-სამ დღეში სწორედ ამ დროს გეახლებითო". გაოცებულმა ვკითხე სპირიდონს: „... სპირიდონ, რა გაქვს საერთო ამ ყმაწვილთან?" ამაზედ პასუხი იყო: „შენ არ იცნობ სონა მაგ ახალგაზრდას. ძალიან სანდო და ყოჩაღიაო". ეს კია, რომ თავისი სიტყვა ზედმიწევნით შეასრულა და ცხენი მესამე დღეს ჩვენს ეზოში შემოაქროლა... მისი ვაჟკაცობა I მსოფლიო ომში ცნობილი იყო. მკლავში მძიმედ დაჭრილი თურმე კვლავ განაგრძობდა ომს... აქებდნენ მის რაინდობას, ამავე დროს, მის გულახდილობას და თავმდაბლობას. ყველასათვის საყვარელ ადამიანად იყო მიჩნეული ეს გულმხურვალე ყმაწვილი".[9]

ზემოთქმულის შედეგად, ქაქუცას ორგანიზებით მალულად დაიწყო პარტიზანული რაზმის ჩამოყალიბება, რომელსაც შემდგომში „ქართველ შეფიცულთა რაზმი" ეწოდა.

1922 წლის 12 მარტს, პარტიზანული რაზმის ბირთვი, რომელიც 12 მებრძოლისაგან შედგებოდა, ქაქუცას მეთაურობით ტყეში გავიდა. დროთა განმავლობაში მათ ასზე მეტი ქართველი და ქისტი მებრძოლი შეუერთდა. აქვე განვმარტავთ, რომ ქართულ ენაში „ქისტებად" ტრადიციულად მოიხსენიებიან ჩეჩნები და ინგუშები, რომელთა გამაერთიანებელ სახელწოდებად ასევე იყენებენ ტერმინს „ვაინახი/ვეინახი".

წარმოვადგენთ ქაქუცას ხელმძღვანელობით მოქმედ შეფიცულთა რაზმის სიას, რომელიც სრული სახით დღემდე არავის დაუდგენია. რაზმის წევრებს ჩამოვთვლით ანბანურად, გვარ-სახელებით, სახელებით ანდა მეტსახელებით, ხოლო პანკისელ ქისტებს კურსივით გამოვყოფთ:

1) ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო/ქაქუცა – რაზმის მეთაური;
2) ალხანაშვილი ჰაასა (ქ ი ს ტ ი).
3) ანდალაშვილი არსენა (ქ ი ს ტ ი).
4) ანდალაშვილი ზაქრო, იგივე „ზაქარა" (ქ ი ს ტ ი).
5) ანდალაშვილი ექა/უქო (ქ ი ს ტ ი).
6) ანდალაშვილი მოსე (ქ ი ს ტ ი).
7) არაბული გიგია ადიას ძე.

[8] მ. ქავთარაძე, „სპირიდონ კედია", ჟურნალი *„ივერია"*, № 22 (პარიზი, 1979).

[9] ს. ჩიჯავაძე-კედია, *ნასმენ-სახუღი,* (პარიზი, 2002), 330-333.

8) არაბული გიგია ბიძურას ძე.
9) არაბული მიხა/მიხეილი.
10) არაბული ხვთისო.
11) აჭიშვილი ჰასეი (ქ ი ს ტ ი).
12) ბადურაშვილი ალექსანდრე/”ბადურა”.
13) ბადურაშვილი შაქრო.
14) ბაკურაძე (სახელი უცნობია).
15) ბალიაური თომა.
16) ბალიაშვილი მიხეილი/მიხა.
17) ბაღაკაშვილი ბეისარ (ქ ი ს ტ ი).
18) ბაღაკაშვილი ჯანო (ქ ი ს ტ ი).
19) ბექაური თომა.
20) ბორჩაშვილი იდა (ქ ი ს ტ ი).
21) ბორჩაშვილი თიჩიი (ქ ი ს ტ ი).
22) ბორჩაშვილი ლიეგეი (ქ ი ს ტ ი).
23) ბორჩაშვილი ფილიპე (ქ ი ს ტ ი).
24) ბორჩაშვილი შიო (ქ ი ს ტ ი).
25) გაურგაშვილი აბესალია (ქ ი ს ტ ი).
26) გაურგაშვილი მათე (ქ ი ს ტ ი).
27) გაურგაშვილი წოვენარგ (ქ ი ს ტ ი).
28) გვერდწითელი გიორგი.
29) გიგაური აბიკა.
30) გოგოჭური ალეკა.
31) გოგოჭური ლევანი.
32) გოგოჭური ჯოყოლა.
33) გორნაკაშვილი უსუფ (ქ ი ს ტ ი).
34) დუიშვილი აბდულა (ქ ი ს ტ ი).
35) დუიშვილი ჩონქარა (ქ ი ს ტ ი).
36) დუშელი გიორგი/”კურდღელა”.
37) ერისთავი რაფიელი (არაგვის).
38) ვაჩნაძე არჩილი.
39) ვაჩნაძე ელიზბარი.
40) ვაჩნაძე ივანე.
41) თამაზაშვილი ვასილი/ვასო.
42) თურქოშვილი მაზი (ქ ი ს ტ ი).
43) იაშვილი ილარიონი/ილიკო/”ინგილო”.
44) იმედაშვილი ქოსა (ქ ი ს ტ ი).
45) იქაიძე შამილი/”თუში”.
46) კანდელაკი შალვა.
47) კარგარეთელი ალექსანდრე.
48) კახაშვილი იოსები.
49) კახუაშვილი ბაღდუა.
50) კვალიაშვილი ლუა.
51) კოხტაშვილი (სახელი უცნობია).
52) “კუნა” (ქ ი ს ტ ი).
53) კუშტანაშვილი ნიკო (ქ ი ს ტ ი).

54) ლაშქარაშვილი მიხეილი/მიშა.
55) ლოსაბერიძე იოსები/სოსო.
56) მაისურაძე მალაქია.
57) მაისურაძე სერგო.
58) მაყაშვილი ელიზბარი.
59) მაჰმადა (ქ ი ს ტ ი).
60) მოლაშვილი (სახელი უცნობია).
61) მუთოშვილი ბათირა (ქ ი ს ტ ი).
62) მუთოშვილი მიხაკო (ქ ი ს ტ ი).
63) ნაცვლიშვილი მიხეილი.
64) ნაროზაული ბაია.
65) ნებიერიძე შალვა.
66) ოზანელი ლადო.
67) ოზიაშვილი გაბო.
68) პავლიაშვილი გოლა.
69) რაზმაძე ნიკოლოზი/კოლა.
70) სულხანიშვილი ალექსანდრე/საშა, იგივე „ყურბანა".
71) ტოხოსაშვილი ხაცე/ხაძა (ქ ი ს ტ ი).
72) ფავლენიშვილი შალვა.
73) ფარეულიძე დავით/დათიკო (ქ ი ს ტ ი).
74) ფარეულიძე ლევანი/"ლევანაა" (ქ ი ს ტ ი).
75) ფარეულიძე ღანიშა (ქ ი ს ტ ი).
76) ფეიქრიშვილი ალექსი/"ბათირა".
77) ქათარაშვილი ლაზარე (ქ ი ს ტ ი).
78) ქავთარაშვილი სიკო (ქ ი ს ტ ი).
79) ქავთარაძე როსტომი/"თუში".
80) ქარუმიძე ილია.
81) ქეთელაური მამუკა.
82) "ქერიმაა" (ქ ი ს ტ ი).
83) ქიზიყელი ქარუმა (გვარი უცნობია).
84) "ქიმბარი" (გვარი უცნობია).
85) ღანიშაშვილი ბააცეი (ქ ი ს ტ ი).
86) ყანჩაველი რომანი.
87) ყარანგოზიშვილი ივანე/"ვანიჩკა".
88) ყიფიანი სვიმონი.
89) შაშვიაშვილი (სახელი უცნობია).
90) ჩითინაშვილი სტეფანე/სტეპკო.
91) "ჩირაა" (ქ ი ს ტ ი).
92) ჩიქოვანი ლევანი/ლელო.
93) ჩოლოყაშვილი დავითი.
94) ჩოლოყაშვილი კონსტანტინე/კოტე.
95) ჩოლოყაშვილი ნიკო.
96) ჩოლოყაშვილი სვიმონი.
97) ჩოფანაშვილი აბდულა (ქ ი ს ტ ი).
98) ჩოფანაშვილი მაზი (ქ ი ს ტ ი).
99) ჩხეტიანი ტარასი.

100) ცათიაშვილი ბათაყა (ქ ი ს ტ ი).
101) ცათიაშვილი ქილაი (ქ ი ს ტ ი).
102) ცისკარაული დიმიტრი.
103) ციხისთავი ლონგინოზი/ლონგო/"ძია".
104) ცხვედაძე ალექსანდრე.
105) წიკლაური დიმიტრი/მიტო.
106) წიკლაური უშიშა.
107) წინწალაშვილი დიმიტრი/მიტო (ქ ი ს ტ ი).
108) ჭინჭარაული ბიძურა.
109) ჭინჭარაული დავითი.
110) ჭინჭარაული მიხეილი/მიხა.
111) ხელაშვილი მიხეილი/მიხა.
112) ხმალაძე დიმიტრი/მიტო.
113) ჯავახიშვილი ლევანი.
114) ჯავრიშვილი ლევანი.
115) ჯავრიშვილი შალვა.
116) ჯამასპიშვილი (სახელი უცნობია).
117) ჯორჯაძე დიმიტრი/მიტო.

აქვე დავსძენთ, რომ ინფორმაცია „ქართველ შეფიცულთა რაზმის" ზემოხსენებულ წევრთა შესახებ დაცულია როგორც არქივში, ასევე, შეფიცულთა მოგონებებსა და სამეცნიერო გამოკვლევებში.[10] მათი ერთად თავმოყრა პირველად წინამდებარე გამოკვლევაში მოხდა. ამის მიუხედავად, მათ მოძიებას მომავალშიც განვაგრძობთ.

აქვე მინდა მადლიერებით გავიხსენო პანკისის ხეობის უხუცესთა საბჭოს წევრი ხასო მახამღაზის ძე ხანგოშვილი (1943-2023), რომელიც ქისტ შეფიცულთა მეტსახელების გაშიფვრასა და მათი სიის დადგენაში დაგვეხმარა.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში სახალხო გვარდიაში მსახურობდნენ პანკისელი ქისტები: აბდულა დუიშვილი, ბეისარ ბაღაკაშვილი და წოვენარგ გაურგაშვილი – დუისიდან; ჰასეი აჭიშვილი – სოფელ ჯოყოლოდან; უსუფ გორნაკაშვილი, ზაქრო ანდალაშვილი, დავით და როსტომ ფარეულიძეები – ომალოდან; ბათაყა და ქილაი ცათიაშვილები – ხალაწნიდან და სხვები. საბჭოთა რუსეთის ჯარის მიერ საქართველოს ოკუპაციის მიუხედავად, მათ იარაღი არ დაუყრიათ და აბრაგად გავიდნენ. მათი უმეტესობა კარგად იცნობდა პანკისის ხეობის მეზობლად მდებარე სოფელ მატანში დაბადებულ და აღზრდილ ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილს და მის მიერ შექმნილ „ქართველ შეფიცულთა რაზმს" შეუერთდა.[11]

ასე, რომ როგორც ჩვენი კვლევა-ძიებით დადგინდა, „ქართველ შეფიცულთა რაზმში" სხვადასხვა დროს შედიოდა 120-მდე მებრძოლი, რომელთა მესამედი (40 მეომარი) – პანკისელი ქისტი იყო.

---

10 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ჩაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981); მ. ქავთარაძე, ელიზბარ ვაჩნაძის მოგონებანი, ჟურნალი *„ივერია"*, № 20 (პარიზი, 1978); ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა*, (თბილისი, 2006), 46; ხ. ხანგოშვილი, *ქისტები* (თბილისი, 2005), 443-444; საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის არქივი, ფონდი 600, აღწერა 2, საქმე 21, ფურც. 29; Н. Джавахишвили, Борьба за свободу Кавказа (Из истории военно-политического сотрудничества грузин и северокавказцев *в первой половине XX века)* (Тбилиси, 2005), 46; ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხასო ხანგოშვილი (თბილისი, 2020), 130; მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტორია* (თბილისი, 2024), 59-69.

11 მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტორია* (თბილისი, 2024), 59-69.

პანკისელ ქისტებთან ქაქუცას სიახლოვეზე მეტყველებს მისი ქისტი შეფიცულის უსუფ გორნაკაშვილის ერთი მოგონებაც, რომელიც შემოუნახავს მის ძმისწულს ვისერგი გორნაკაშვილს: „ჩოლოყაშვილი თავისი რაზმით ასულა ომალოში და ტყეში დაბანაკებულა. მათ კვებას და ჩაცმა-დახურვას ორგანიზებას უწევდა დათიკო ფარეულიძე, ერთ-ერთი გამორჩეული ვაჟკაცი ქისტებში... ქაქუცას აზიაცკები ეცვა და სიარული უჭირდა. მისთვის დათიკოს შეუთავაზებია: „ქალამნებს მოგიწნავო", რაზედაც ქაქუცას უპასუხია: „ერთი ბრმა ტყვია რომ მომხვდეს და გამაგორონ, ჩემს გვამს ქალამნებიანს ვერ ვათრევინებო, სახელს ვერ შევარცხვენინებოო. დათიკოს ჰყავდა ალალი დედის ძმისშვილები აბდულა და მაზი ჩოფანაშვილები, რომლებსაც საგზალი აჰქონდათ ქაქუცას რაზმისათვის ტყეში".[12]

არსებობს ცნობა, რომ პანკისის ხეობაში ერთ-ერთი სტუმრობისას, ქაქუცა ჩოლოყაშვილს თვალი მოუკრავს ერთი მშვენიერი ქისტი ქალიშვილისათვის, რომელიც იმდენად მოსწონებია, რომ მისი ცოლად მოყვანა მოუნდომებია. ქაქუცას მიმართ არც ქისტი ასული ყოფილა გულგრილი, მაგრამ მის მორწმუნე მუსლიმ მშობლებს თავიანთი ასულის ქრისტიანზე გათხოვებისაგან თავი შეუკავებიათ.

პანკისელი ნათელა ცათიაშვილი იგონებდა: „ბებიაჩემისაგან გამიგონია, რომ მათ ოჯახთან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ერთ ლამაზ, ჭკვიან, მოხდენილ, კულტურულ და განათლებულ ქართველ თავადს, წარმოშობით მატნელ ქაიხოსრო-ქაქუცა ჩოლოყაშვილს... ბებიას საგულდაგულოდ ჰქონდა შენახული ხის ორნამენტიანი ჭურჭელი, რომელიც მისთვის ქაქუცას ოჯახს უსახსოვრებია... ჩოლოყაშვილს ფიც-ვერცხლით და-ძმობა ჰქონია შეფიცული ხაზო ბაღაკაშვილთან. ქაქუცა და მისი და-ძმები ბეისარა და ჯანო ბაღაკაშვილების ხშირი სტუმრები ყოფილან. ქაქუცას ულამაზესი ქისტის ქალი დეში მარგოშვილი შეჰყვარებია, მაგრამ სხვადასხვა აღმსარებლობის გამო, ქალის მშობლები მათ ქორწინებას არ დასთანხმებიან. შემდეგ კი, როცა ქაქუცამ სხვა ქალთან გადაწყვიტა ოჯახის შექმნა, მომავალი მეუღლის სანახავად ფაეტონით თან წაუყვანია თავისი დადნაფიცი ხაზო და მისი ბიძაშვილი ძააძი ბაღაკაშვილი – ბებიაჩემი. სხვა ახლობელ ქისტებთან ერთად ქაქუცას ისინი ნიშნობასა და ქორწილშიც გვერდით ჰყოლია. ბებიაჩემის თქმით, ქაქუცა თავისი ცოლ-შვილით თითქმის ყოველ შაბათ-კვირას სტუმრობდა მათ ოჯახს, მოჰქონდათ საჩუქრები და ისინიც, თავის მხრივ, დიდი სიყვარულით და პატივისცემით ხვდებოდნენ, ისე, როგორც ოჯახის წევრს. კლავდნენ საკლავს, იმართებოდა ლხინი, ცეკვა-თამაში... ქაქუცას მიერ საჩუქრად მიტანილი ნივთები ბაღაკაშვილის შთამომავლებისათვის დღესაც ოჯახის ძვირფას რელიქვიად ითვლება".[13]

1923 წლის მაისის დასაწყისში, საქართველოს სსრ-ის მილიციის თელავის მაზრის განყოფილებისათვის ცნობილი გახდა, რომ „ქართველ შეფიცულთა რაზმში" შედიოდნენ შემდეგი სახელის, ანდა მეტსახელის მქონე პანკისელი ქისტები, რომელთა გვარებიც დღემდე უცნობი იყო: „ქოსა", „დათიკო", ლევანა (ფარეულიძე), „ზაქარა", „უქო", „კუნა", „ჩირა", „მაჰმადა" და სხვ.[14]

ჩვენი ვარაუდით, ზემოხსენებული ქისტი „ქოსა" უნდა ყოფილიყო ქოსა იმედაშვილი, „დათიკო" – დათიკო ფარეულიძე, „ლევანა" – ლევან ფარეულიძე, „ზაქარა" – ზაქარია ანდალაშვილი, ხოლო „უქო" – ექა ანდალაშვილი.

სამწუხაროდ, საბჭოთა რეჟიმმა მოახერხა, რომ შეფიცულთა შორის თავისი აგენტები ჩაენერგა. ასეთთა შორის იყვნენ, მაგალითად, ტარასი ჩხეტიანი[15] და შაშვიაშვილი.[16]

---

12 იქვე, 65.

13 იქვე, 66.

14 საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის არქივი, ფონდი 600, აღწერა 2, საქმე 21, ფურც. 29.

15 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ხაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981), 100-101.

16 იქვე, 103-105.

ზოგიერთი შეფიცული შეშინდა და ნებაყოფლობით ჩაბარდა ხელისუფლებას, როგორც ეს რომან ყანჩაველმა ჩაიდინა.[17]

შეფიცულთა ნაწილი „ჩეკა"-ში წამების შედეგად გადაიბირეს. ასე დაემართა მაგალითად ქისტ ქერიმას, რომელიც შეფიცულებმა ამხილეს და როგორც მოღალატე, სიკვდილით დასაჯეს.[18]

აქვე დავამატებთ, რომ უკვე გამომჟღავნებული აგენტი ტარასი ჩხეტიანი, რომელიც საბჭოთა მილიციის რაზმთან ერთად სდევნიდა შეფიცულებს, ამ უკანასკნელებმა ალყაში მოაქციეს და მოკლეს.[19]

შეფიცულთა თავდაპირველ ბაზად იქცა ალვანთან მდებარე ტყე და პანკისის ხეობა, რომელიც კახეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს. საერთოდ კი რაზმის ძირითად ადგილსამყოფელს თელავის მაზრის ტერიტორია წარმოადგენდა.

ივანე ლიქოკელის ცნობით, „ცივ-გომბორის ზონის მთის კალთებზე გაბნეული მთიელების – თუშების, ქისტების, ფშავლების, ხევსურების სოფლების ახლომდებარე ტყეები მოსახერხებელი იყო თავდაცვის (ტყიანი მთა-გორაკები), სურსათ-სანოვაგის მომარაგების, საიმედო მოკავშირეების (მთიელების – ერთგული პატრიოტების) შემოკრებისა და დანარჩენ კახეთთან და თბილისთან (გომბორის ქედზე მოკლე გზით) მუდმივი კავშირის თვალსაზრისით. რაზმი უშიშროების მიზნით მალ-მალე იცვლიდა დაბანაკების ადგილს და მიემართებოდა გომბორის ქედის კალთების გაყოლებით სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ".[20]

მარშრუტი ასეთი იყო: ალვანი-პანკისის ხეობა-ახმეტა-აწყური-ბაკანა-აშროშანი-საკევრე-აყუდებული სალებე-ნადიკვარი-თეთრწყლები-კობაძე-პანტიანი-სეროდანი-გომბორი (ამ ქედის სამხრეთ კალთებზე)-შალაური-კისისხევი-წინანდალი. აქედან შეფიცულთა გეზი ქიზიყისაკენ მიემართებოდა.

როგორც ელიზბარ ვაჩნაძე იგონებდა, თბილისიდან კოლაგში ჩასულს შეუტყვია, რომ ქაქუცა თავისი რაზმით „ტყეში გასულა... პანკისის ხეობაში გადასულიყო, სოფელ დუისში (თიანეთის მაზრა)... ამ ადგილიდან ქაქუცამ მთელი რაზმი დაძრა და ქაქუცას სოფლის – მატანის მახლობლად დავბინავდით... გვაცნობეს, რომ ახმეტიდან ჩეკისტების რაზმი დაიძრაო... ქაქუცამ გადაწყვიტა მათი განადგურება. ჩეკისტებმა მართლა გამოიარეს, მაგრამ გადარჩნენ, რადგან ჯგუფად არ გამოუვლიათ და თითო-ოროლა გამვლელში მათი გამოცნობა ვერ შევძელით. ამის შემდეგ გავათავისუფლეთ ადრე დაჭერილი 15 ოსი და ვინაიდან ისინი ყველაფერს უამბობდნენ მთავრობას (და ასეც მოხდა), რაზმი იმ ადგილიდან აიყარა და სოფელ ახმეტასთან მდგარ ეკლესიაში დაბინავდა... ჩეკისტთა რაზმმა საყდრის მიდამოს ალყა შემოარტყა. დაუყოვნებლივ სროლაც დაიწყო. საბედნიეროდ, დათიკო ფარეულიძის ტყვიამ ჩეკისტთა მეთაური მოკლა, რამაც მათში არევ-დარევა შეიტანა. ჩვენ ეს მდგომარეობა გამოვიყენეთ და ალყიდან გავედით ყოველგვარ ზარალის გარეშე".[21]

ივანე ლიქოკელის ცნობით, „რაზმი მცირე ხნით დაბინავდა პანკისში, პატარა ფშაური სოფლის სიახლოვეს, სადაც ადგილობრივ მცხოვრებთა გულთბილი დამოკიდებულებითა და სიახლოვით სარგებლობდა. 1922 წლის აპრილის ბოლოს, აღდგომა დღეს, მათ რაზმელებს მიართვეს მოსაკითხი – სურსათ-სანოვაგე, ზედაშე და მიჰგვარეს ერთი საკლავი (ცხვარი). აი, მაშინ, აღდგომა დღეს, რაზმის წევრმა და მტკიცე მეკავშირე დიმიტრი ცისკარაულმა, რომელიც აქაურ ხევსურთა უხუცესიც იყო, ურყევი ხევსურული რელიგიური ტრადიციით, საკლავითა და

---

17 იქვე, 82-83.

18 იქვე, 33.

19 იქვე, 103.

20 ი. ლიქოკელი, *ხევსუჰები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 45-46.

21 ელიზბარ ვაჩნაძის მოგონებანი, ჟურნალი *„ივეჰია"*, № 20 (პარიზი, 1978).

ფიც-ვერცხლით აკურთხა რაზმი და ქრისტეს რჯულით დაულოცა მას გამარჯვების გზა. სწორედ ამის გამო ეწოდა... „შეფიცულთა რაზმი".[22]

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ქართველ შეფიცულებს მალევე შეუერთდნენ ადგილობრივი ქისტები, რომელთა წინაპრებიც პანკისის ხეობაში ჩეჩნეთიდან XIX საუკუნეში ჩამოსახლდნენ. ქისტი შეფიცულები, თავიანთ ქართველ თანაშეფიცულებთან ერთად, თავდადებით იბრძოდნენ ბოლშევიზმის წინააღმდეგ,[23] რომელიც ორივე ერისათვის საოკუპაციო რეჟიმად აღიქმებოდა.

"შეფიცულთა რაზმის" წევრი ელიზბარ გიორგის ძე მაყაშვილი (1905-1991) თავის ქისტ თანამებრძოლებს პატივისცემით იგონებდა ემიგრაციაში, საფრანგეთში ყოფნისას, 1982 წლის 14 თებერვალს შექმნილ ლექსში „შორის ქვეყნიდან პანკისის ხეობის მოსახლეობას", რომელშიც ვკითხულობთ:

"მიყვარდა კოხტა პანკისი, ლამაზ ბუნებით შემკული,
მიყვარდა მათი მცხოვრებნი: ქისტი, ფშაველი და თუში,
ქისტების ლაღი ცხოვრება და პურ-მარილი განთქმული,
მათ ვაჟკაცობა, მხნეობა, პირში თქმა, ძმებად ერთგული,
უშიშარ იყვნენ და ბევრმა სამშობლოს თავი შესწირა.
თვალწინ მიდგანან ეხლაც კი – იდა, მიხაკო, ბათირა,
ჯოყოლოს ჭალის შიშინი, ალაზნის ტკბილი დენანი,
ომალოს ვაჟი გმირები: ქოსა, ღანიში, ლევანი,
მიტო, ზაქრო და დათიკო და ბევრნი სხვანი და სხვანი.
მეც მათთან ვიყავ ძმურადა, მიყვარდნენ, როგორც ძმანია.
მიწა მიჩანდა ქალამნად, მაღლა ზეცა კი ქუდათა,
ვსუნთქავდი წმინდა ჰაერით, თავს ვგრძნობდი თავისუფლადა.
ცხოვრებამ სხვა მხრივ ინება – უცხოეთს გადმოვიხვეწე,
დავბერდი, ვერ შევითვისე, უცხო ბუნება, უცხო ზნე.
ალბათ, დღეს აღარ არიან ჩემ მეგობარნი ძველნია,
მაგრამ თქვენ დარჩით ქისტებად, ვით მამა-პაპა თქვენია.
არ დაივიწყოთ ამაგი, მხნეობა მამა-პაპური,
რადგანაც თქვენში ტრიალებს ქისტური სული და გული.
ხანდახან სიზმრად მეჩვენის კოხტა პანკისის ხეობა,
მასში მცხოვრები ქისტები, მათი შნო, მათი მხნეობა.
შორით მოგიძღვნით თქვენ სალამს, თქვენგან შეზრდილი შვილია,
ღმერთსა ვთხოვ, ბევრი გეზარდოთ კვლავ სასახელო გმირია.
მშვიდობით დუის სოფელო, ომალო, ჩემო ჯოყოლო,
და თქვენსა გამარჯვებასა ბოლო არ ჰქონდეს არასდროს!
ამას გწერთ შორის ქვეყნიდან ალაზნის ველის შვილია.
ხანდახან მოიგონიეთ ელიზბარ მაყაშვილია".[24]

"შეფიცულთა რაზმის" საბრძოლო ნათლობა მოხდა 1922 წლის ივნისში, სიღნაღთან, რითაც დაიწყო ამ რაზმის ორწლიანი ბრძოლა საქართველოში გაბატონებულ ბოლშევიკურ რეჟიმთან.

---

22 ი. ლიქოკელი, *ხევსუჩები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 47.

23 ი. ლიქოკელი, ხევსურები და ქაქუცა (თბილისი, 2006), 46; ხ. ხანგოშვილი, ქისტები (თბილისი, 2005), 443-444.

24 ხ. ხანგოშვილი ხასო, *ქისტები* (თბილისი, 2005), 445-446; მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტოჰია* (თბილისი, 2024), 67-68.

იმავე წლის ზაფხულში, ხევსურეთისაკენ მიმავალ შეფიცულთა 60-კაციან რაზმს, რომელშიც ქართველთა გარდა, პანკისელი ქისტებიც შედიოდნენ, 300-მა ჩეკისტმა ფშავის სოფელ მაღაროსკაროს სკოლასთან ჩასაფრება მოუწყო.

ელიზბარ ვაჩნაძე იგონებდა: „ბელადმა თავისი ძალები სასწრაფოდ გაანაწილა. ხუთი კაცი გალავანში გადაძვრა და მის უკან ამოფარებულ მტერს ათ ნაბიჯზე მიუახლოვდა. რაზმის უმრავლესობა კი მტრის პირისპირ განლაგდა. მე და სერგო მაისურაძე მტრის ზურგში მოსავლელად წავედით... გზაში 12 ჩეკისტს წავაწყდით. მათ ერთი სომეხი კომისარი მეთაურობდა. მას თურმე ნათქვამი ჰქონია ვიდრე თბილისიდან წამოვიდოდა: „ქაქუცას თავს ჩამოვიტანო". ქაქუცასი კი არა, თავისიც ვერ ჩაიტანა... ბრძოლა რვა საათამდე გაგრძელდა. მტერმა სასტიკი დამარცხება იგემა. დაეხოცათ ასამდე კაცი, დანარჩენებმა თავს უშველეს. ტყვედ ჩავიგდეთ 15 ჩეკისტი, რომელნიც უკლებლივ დაიხვრიტნენ... ქაქუცა ტიფით იყო დაავადებული და ორმოცი გრადუსი სიცხე ჰქონდა, მაგრამ ბრძოლას დაწყებიდან ბოლომდე თვითონ უხელმძღვანელა. ამ ბრძოლის შემდეგ ხევსურეთისაკენ დავიძარით... სადაც ქაქუცა დიდის ზეიმით მიიღეს... ავადმყოფი ქაქუცა ხევისბერის სახლში იწვა და იქიდან ხელმძღვანელობდა მომავალ ოპერაციების სამზადისს".[25]

1922 წლის 28 აგვისტოს ხევსურეთში სახალხო აჯანყებამ იფეთქა.[26] გაიმართა სისხლისმღვრელი ბრძოლები ორწყალთან და ფხიტუს მთაზე, რომელიც ფასანაურიდან ოციოდე კილომეტრში მდებარეობს. საბჭოთა რეჟიმი ცდილობდა, რომ რაც შეიძლება მალე ჩაეხშო ეს აჯანყება და ქაქუცა ჩოლოყაშვილიც მოეკლა, რათა ის ჩეჩნეთში არ გადასულიყო.

როგორც ივანე ლიქოკელი აღნიშნავს: „ბოლშევიკები შიშობდნენ, რომ ჩოლოყაშვილი... ქისტეთში არ გადასულიყო და საბჭოთა ხელისუფლებისათვის კიდევ უფრო გართულებები არ მოემზადებინა თვით ჩრდილო კავკასიაშიც. მათ ჰქონდათ ინფორმაცია, რომ საამისო ნიადაგს ქ. ჩოლოყაშვილი ამზადებდა ჯერ კიდევ კახეთში ყოფნის დროს იქაური (პანკისის ხეობაში მცხოვრები) ქისტების მეშვეობით. აკი ჰყავდა კიდევაც თავის რაზმში მათი წარმომადგენლები".[27]

იმავე წლის სექტემბრის დასაწყისში ბოლშევიკებმა დახვრიტეს მეტეხის ციხეში მჯდარი „შეფიცულთა რაზმის" მამაცი მებრძოლი, ზემოხსენებული კონსტანტინე დავითის ძე ჩოლოყაშვილი (1898-1922), რომლის ვაჟიც ეთნოლოგი კონსტანტინე/კოტე ჩოლოყაშვილი (1922-2013) გახლდათ.

მიუხედავად იმისა, რომ ბოლშევიკურმა რეჟიმმა სისხლში ჩაახშო ხევსურეთის აჯანყება, ქაქუცამ და მისი ხელმძღვანელობით მოქმედმა „შეფიცულთა რაზმმა" იქიდან უვნებლად გამოაღწია.

ჩრდილოკავკასიელებთან კავშირის დამყარებისა და კოორდინირებული მოქმედების მიზნით, მათთან რამდენჯერმე ჩავიდა ქაქუცას წარმომადგენელი ალექსანდრე სულხანიშვილი (1895-1990). მას ახლდა არხოტელი აბიკა გიგაური, რომელიც ჩეჩნურად საუბრობდა. ორივე დელეგატს არაერთი ქისტი ძმადნაფიცი ჰყავდა. ჩეჩენთა რაზმს, რომელიც ხევსურთა დასახმარებლად მოდიოდა, ქაქუცამ შეუთვალა, რომ აღარ ჩამოსულიყვნენ, ვინაიდან აჯანყება უკვე ჩაახშვეს.[28]

ალექსანდრე სულხანიშვილი შეხვდა ჩეჩენ და ინგუშ გავლენიან პიროვნებებს, რომელთაგან გამოირჩეოდნენ ჩეჩენი პოლიტიკური და რელიგიური ლიდერები – ალი ბამათ-გირეის ძე მიტაევი (1881-1925) და ათაბაი უმაევი.

---

25 მ. ქავთარაძე, „ელიზბარ ვაჩნაძის მოგონებანი", ჟურნალი *„ივეჰია"*, № 20 (პარიზი, 1978).

26 ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხ. ხანგოშვილი (თბილისი, 2020).

27 ი. ლიქოკელი, *ხევსუჰები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 102-103.

28 ი. ლიქოკელი, *ხევსუჰები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 107.

მიტაევი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საერთოდ ჩრდილოკავკასიელა შორის. მას ა. სულხანიშვილი, 1923 წლის აპრილში, ურუს-მართანში შეხვდა.

სულხანიშვილის დახასიათებით, „ალი იყო შუა ტანის, ოდნავ პირნაყვავილარი, კარგი შესახედი მამაკაცი. ის ჩინებულად ლაპარაკობდა რუსულად... ძალიან კარგად მიგვიღო".[29]

ქართველმა შეფიცულმა თავის ჩეჩენ მოკავშირეს შემდეგი სიტყვით მიმართა: „კარგად მოგეხსენებათ, თუ როგორ სარგებლობდა რუსეთი კავკასიელებს შორის უთანხმოებითა და მტრობით. ის არა მარტო ხელს უწყობდა, არამედ ცდილობდა უფრო მეტად გამწვავებულიყო მათ შორის შუღლი. ისიც კარგად მოგეხსენებათ, რომ ცხოვრებაში ყველას მოსდის შეცდომები. აი, დღეს, ნათლად ვხედავთ ჩვენი წინაპრებისა და ჩვენს შეცდომებს, რომლებიც ძვირად დაგვიჯდა. ჩვენი, მთელი კავკასიელების შეცდომა ის იყო, რომ როდესაც საქართველო ებრძოდა რუსებს, ჩრდილოეთი არაფერს არ ფიქრობდა და როდესაც მთელი კავკასიელების საამაყო შვილი შამილი ებრძოდა რუსებს, საუბედუროდ, პატარა ნაწილი ქართველებისა მიემხრო რუსებს. ეს მაშინ, როდესაც მთელ კავკასიელ ერებს, როგორც ერთს, ისე უნდა ებრძოლა რუსეთის წინააღმდეგ! მაგრამ გაიხსენეთ, რა განწყობილება იყო წარსულში დაღესტანსა და საქართველოს შორის: როდესაც საქართველო ეომებოდა ვისმე, დაღესტანი ზურგში გვირტყამდა, ტყვედ მიჰყავდათ ქალები, კაცები, ბავშვები. ეს იყო მთავარი მიზეზი და რუსების პროპაგანდა, რომ ნაწილი ქართველებისა შამილის წინააღმდეგ წავიდა. არ იფიქროთ ერთი წუთით, რომ მე ამ გარემოებას ვამართლებ. პირიქით, ვწუხვარ. ჩვენმა წინაპრებმა ვერ გაითვალისწინეს, რომ რუსეთია ჩვენი საერთო მტერი და მათი შეცდომები დღეს ჩვენ გვიხდება ბარგად და საზიდად. ჩვენ, კავკასიელი ერები, ძალიან ვგავართ ერთმანეთს რაინდობით, ზნე-ჩვეულებით, ტრადიციით და მრავალი სხვით. მხოლოდ რელიგიაშია განსხვავება: სამხრეთი – ქრისტიანულია, ჩრდილოეთი – მუსულმანური, მაგრამ ამან რატომ უნდა დაუშალოს ჩვენს მეგობრობასა და ჩვენი ქვეყნების ინტერესებს? ჩვენ, ქართველებს გვყვანან ქართველი მუსულმანები, რაც სრულიად არ უშლის ჩვენს ძმობას.

ბატონო ალი, დღეს მე მოვედი თქვენთან. გამოგზავნილი ვარ ჩემი ბელადისაგან, რომელიც აგრძელებს ჩვენი წინაპრების და შამილის დაწყებულ საქმეს. მე მინდა გთხოვოთ პირადად თქვენ, როგორც გავლენიან პირს ჩრდილო კავკასიაში, რომ გადასცეთ თქვენს ხალხს ჩვენი, ქართველების სურვილი და მისწრაფება: ბოლო მოეღოს ჩვენს შორის მტრობას და ყოველივე იმ საქციელს, რომელიც არ შეჰფერის ჩვენ რაინდობას და ხელს უშლის ჩვენი ქვეყნების თავისუფლებას".[30]

ქაქუცას წარმომადგენელს ალი მიტაევმა განუცხადა: „რაც თქვენ დღეს მითხარით, მე მგონია, თითქოსდა ეს ყველაფერი მე გითხარით, იმდენად ამოჰკრიფეთ ჩემი გულთნადები... მე ვხედავ და დიდად ვაფასებ თქვენს გულწრფელ და პატრიოტული გრძნობით აღსავსე გულისთქმას".[31]

მიტაევმა აღტაცება ვერ დაფარა ჩოლოყაშვილის ხელმძღვანელობით მოქმედი „ქართველ შეფიცულთა რაზმის" აქტიური, თავგანწირული საქმიანობით და ბოლშევიკებთან მებრძოლ ქართველებს დახმარებას დაჰპირდა.

როგორც ა. სულხანიშვილი შენიშნავს: „მიტაევმა თავის თავზე აიღო კავშირის გაბმა მეზობელ ეროვნებებთან. მისთვის ეს ბევრად უფრო ადვილი იყო, რადგან მას ყველგან ჰყავდა ნაცნობობა, რომელთა შორისაც იგი დიდი გავლენით სარგებლობდა".[32]

1923 წლის ზაფხულში ჩეჩნეთში მყოფი ა. სულხანიშვილი ათაბაი უმაევთან ერთად ორი კვირის განმავლობაში დადიოდა ითუმყალის რაიონის სოფლებში, მართავდა კრებებს და

---

[29] ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ხაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981), 119.

[30] იქვე, 119-120.

[31] იქვე, 120.

[32] იქვე, 121.

აგროვებდა მებრძოლებს „შეფიცულთა რაზმთან" შესაერთებლად. ერთ-ერთ ასეთ კრებაზე მათ ათასზე მეტი მეომარი შეაგროვეს. უმაევმა თავის წარმომადგენლად თუშეთში მიავლინა როსტომ ქავთარაძე, რომელმაც ჩეჩნებისათვის გზის გახსნა მოითხოვა. საზღვრების ჩაკეტვის გამო, ჩეჩენთა რაზმის კახეთში გადმოყვანა ვერ მოხერხდა.

აღსანიშნავია, რომ ჩრდილო კავკასიაში პირადად ჩავიდა ქ. ჩოლოყაშვილიც, რომელიც ა. უმაევსა და ა. მიტაევს შეხვდა. ეს უკანასკნელი მას „დაჰპირდა დახმარების აღმოჩენას ამბოხების ორგანიზაციის საქმეში კავკასიის მასშტაბით".[33]

ჩოლოყაშვილს მიტაევმა აღუთქვა: „ოღონდ თქვენ – ქართველები აჯანყდით და მაშინვე მთელს კავკასიას თქვენს გვერდით დავაყენებო".[34]

ქაქუცას დავალებით ჩეჩნეთში არაერთხელ გადავიდა შეფიცულთა რაზმის ერთ-ერთი წევრი ბათაყა ცათიაშვილი, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პანკისელი ქისტი გახლდათ. ერთ-ერთი ასეთი გადასვლისას მთიან ჩეჩნეთში, იგი ითუმ-ყალაში შეუძლოდ გახდა, გარდაიცვალა და იქვე დაკრძალეს.[35]

აჯანყების ერთ-ერთი ხელმძღვანელის იასონ ჯავახიშვილის ცნობით, ქაქუცამ 1923 წლის აგვისტოში წერილი გაუგზავნა გიორგი წინამძღვრიშვილს და უსაყვედურა, თუ რატომ არ ამყარებდა კავშირს ჩრდილოეთ კავკასიასთან, რომლის ხალხებსაც ერთობლივი აჯანყების მოწყობაში კოლოსალური სამსახურის გაწევა შეეძლოთ. იმავე წერილში ქაქუცას აღუნიშნავს: „პირადად ვიყავი ჩეჩნეთში ჩეჩენთა შორის ერთ-ერთ უაღრესად გავლენიან პირთან, ვინმე შეიხ ალი მიტაევთან, რომელმაც კავკასიის მასშტაბით აჯანყების მოწყობაში დახმარება აღმითქვაო".[36]

ქაქუცას წინამძღვრიშვილისათვის მიტაევის მისამართი და პაროლი გაუგზავნია.

იმავე წლის ოქტომბერში, საქართველოს პოლიტიკურ პარტიათა პარიტეტული კომიტეტის სამხედრო კომისიის გადაწყვეტილებით, ჩრდილო კავკასიაში ასეთივე მისიით ჩავიდნენ გიორგი წინამძღვრიშვილი და კონსტანტინე ყარანგოზიშვილი.

ქ. ჩოლოყაშვილის რეკომენდაციით, ისინი შეხვდნენ ა. მიტაევს, რომელიც ანტიბოლშევიკური მოძრაობის ქართველ თავკაცებს სრულ მხარდაჭერას დაჰპირდა. მან რამდენიმე ათასი მეომრის გამოყვანის ვალდებულება აიღო. ამასთანავე, მათ გასაწვრთნელად, 50 ქართველი ოფიცერ-ინსტრუქტორის ჩეჩნეთში გაგზავნა ითხოვა.

კავკასიის ანტიბოლშევიკურ ძალთა გაერთიანების მიზნით, აუცილებელი იყო, რომ ა. მიტაევი შერიგებოდა თავის მოწინააღმდეგეს – დაღესტნელ იმამს ნაჟმუტდინ გოცინსკის (გაცინზეის). ჩეჩენი ხალხის ღირსეულმა შვილმა ამისათვის მზადყოფნა გამოთქვა და ნაჟმუტდინს შერიგება წერილობით შესთავაზა.[37]

გ. წინამძღვრიშვილი ქ. გროზნოში თითქმის მთელი კვირა დარჩა. განსაზღვრულ საკითხთა მოგვარების შემდეგ ის თბილისში დაბრუნდა.[38]

საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე გ. წინამძღვრიშვილმა თავისი მისიის შესახებ გაკეთებულ მოხსენებაში აღნიშნა: „ალი მიტაევი, როგორც წმინდა პირი, ჩეჩენთა შორის განუსაზღვრელი გავლენით სარგებლობს; ჩეჩენთა ხალხის მასა კი აჯანყებისათვის კარგი მასალაა, საჭიროა მარტოოდენ ცნობილი ხელმძღვანელობაა [31, 325].

---

33 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბილისი, 1925), 46-47.

34 ნ. კირთაძე, *1924 წლის აჯანყება საქახთვეღოში* (ქუთაისი, 1996), 153.

35 მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტოჰია* (თბილისი, 2024), 62.

36 ნ. კირთაძე, *კაენ, საღ ახის ძმა შენი?! ქახთვეღთა ისტოჰიის სისხღიანი ფუჰცღები (1921-1930 წწ.),* წიგნი I (თბილისი, 1998), 323.

37 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბ., 1925), 48-49.

38 ს. ზალდასტანიშვილი, *საქახთვეღოს 1924 წღის ამბოხება* (თბილისი, 1994), 26.

ოქტომბრის მიწურულს ა. მიტაევმაც გამოგზავნა თბილისში თავისი წარმომადგენელი, რომელსაც უკან დაბრუნებისას ქართველმა პატრიოტებმა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრი ლეო დგებუაძე გააყოლეს.

1924 წლის დასაწყისში თბილისში დაბრუნებულმა დგებუაძემ განაცხადა, რომ ჩრდილოკავკასიელებს 60.000-მდე მეომრის გამოყვანა შეეძლოთ. მათი მომზადების მიზნით ის საჭიროდ თვლიდა ქართველ სამხედრო ინსტრუქტორთა გაგზავნას.

პარიტეტულმა კომიტეტმა ჩრდილო კავკასიაში თავის „სრულუფლებიან პოლიტიკურ წარმომადგენლად" მიხეილ იშხნელი გაგზავნა. იგი იანვრის მიწურულს ჩეჩნეთში ჩავიდა და ალდუნში ინტენსიური მოლაპარაკებები აწარმოა ა. მიტაევთან და მის მიერ საგანგებოდ მოწვეულ მეჯლისთან. ერთ-ერთ სხდომას დაესწრო საგანგებოდ მოწვეული თერგის კაზაკთა წარმომადგენელი, პოლკოვნიკი ფედიუშკინი, რომელმაც საერთო მტერთან, ბოლშევიკებთან ბრძოლაში კავკასიელებს თანადგომა აღუთქვა.[39]

ივნისის მიწურულს, პარიტეტული კომიტეტის დავალებით, ჩრდილო კავკასიაში ჩავიდა დელეგაცია, რომელსაც სათავეში ედგა ეროვნულ-დემოკრატი ივანე ავალიშვილი (ზურაბ ავალიშვილის ძმა). მას თან ახლდნენ ოფიცრები ნიკოლოზ ნაკაშიძე და ვლადიმერ ბერიძე (ეროვნულ-დემოკრატი). გროზნოში ჩასულმა ქართველმა დელეგატებმა ჩეჩენი ხასი ლატიროვისაგან შეიტყვეს, რომ მათი ერთგული მოკავშირე ა. მიტაევი დაპატიმრებული იყო. 22 აგვისტოს ისინი თბილისში დაბრუნდნენ. იმხანად, აჯანყების საკითხი საქართველოში უკვე გადაწყვეტილი იყო. არსებობს ცნობა, რომ „გაცხარებულ სამზადისში მყოფი პარიტეტული კომიტეტი ალი მიტაევის დაპატიმრებამ მეტად შეაფიქრიანა და მან ხელახლა გაგზავნა კავკავში ბერიძე და ავალიშვილი".[40]

1925 წელს დონის როსტოვში ალი მიტაევი დახვრიტეს.[41]

ანტიბოლშევიკურ ბრძოლაში ჩრდილოკავკასიელთა ჩაბმა, სხვა მიზეზებთან ერთად, ამანაც შეაფერხა.

მიუხედავად ამისა, პარიტეტული კომიტეტის მიერ ჩრდილო კავკასიაში აგვისტოში გაგზავნილმა დელეგატებმა ი. ავალიშვილმა და ვ. ბერიძემ სცადეს, რომ ჩრდილოკავკასიელებთან ურთიერთობა ვლადიკავკაზში მცხოვრები ზაურ-ბეკ ახუშკოვის მეშვეობით დაემყარებინათ, მაგრამ ისინი დააპატიმრეს.[42]

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მოთავეთა კავშირზე ჩრდილოკავკასიელებთან საარქივო დოკუმენტები მეტყველებს.[43]

აღსანიშნავია, რომ ალექსანდრე სულხანიშვილი, რომელმაც შეფიცულთაგან ყველაზე დიდხანს იცოცხლა, თავის ქისტ თანამებრძოლებს პატივისცემით იხსენებდა. 1981 წელს, სან-ფრანცისკოში გამოცემულ წიგნში „მოგონებები შეფიცულთა რაზმზე (1922-1924)" ის თავის ერთ-ერთ ქისტ მეგობარს ასე იგონებდა: „დათიკო ფარეულიძე, ჩემი ძმადნაფიცი, პანკისელი ქისტი და ძალიან მაგარი ვაჟკაცი".[44] თავისი მოგონებების სხვა ადგილას სულხანიშვილი იმავე ძმადნაფიცის შესახებ წერს: „35 წლის მაგარი ვაჟკაცი იყო და ამასთანავე, საუკეთესო მსროლელიც".[45]

---

39 ნ. კირთაძე, *კაენ, სად ახის ძმა შენი?! ქართველთა ისტორიის სისხლიანი ფურცლები (1921-1930 წწ.),* წიგნი I (თბილისი, 1998), 326.

40 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბილისი, 1925), 49-52.

41 Митаев, Али Бамат-Гиреевич, Википедия (wikipedia.org)

42 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბილისი, 1925), 52-53.

43 საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 28, ფურცლები 25-26.

44 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა რაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981), 32.

45 იქვე, 75.

1988 წლის ივლისში გამართული სსრკ-აშშ-ის სამშვიდობო სვლის ერთ-ერთი მონაწილე, თბილისიდან გაგზავნილი ჟურნალისტი პაატა ნაცვლიშვილი სან-ფრანცისკოში შეხვდა 93 წლის ალექსანდრე სულხანიშვილს, რომელმაც ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ნაქონი ხმალ-ხანჯალი საჩუქრად გამოატანა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისათვის გადასაცემად.

პაატა ნაცვლიშვილი, ვისაც წილად ხვდა პატივი, რომ ქაქუცასეული იარაღი სამშობლოში ჩამოეტანა, ამ რელიქვიების ოფიციალურ ვითარებაში გადმოცემის ცერემონიას (რომელსაც ჩეჩენი ჟურნალისტი შარიპ იუსუპოვიც დაესწრო) ასე იგონებდა: „ყველანი წრეზე შევგროვდით. ალექსანდრე სულხანიშვილმა... წაიკითხა ტექსტი, რომელიც ერთად შევადგინეთ მის სახლში... აღვუთქვი, თქვენი საჩუქარი თბილისის რომელიმე მუზეუმში დაიდებს-მეთქი ბინას... სულხანიშვილმა იარაღს აკოცა და გადმომცა. მადლობის თქმა ბოლომდე არ დამაცადეს, მთელი ბანაკი შემოგვეხვია, ყველას უნდოდა ენახა, რას წარმოადგენდა ნივთები, რომლებსაც მოხუცი ემიგრანტი ათეული წლების განმავლობაში ინახავდა და დღეს ბედნიერი იყო იმით, რომ სამშობლოს უბრუნდება... შარიპ იუსუფოვიც მოვიდა – საბჭოთა კავშირის მშვიდობის დაცვის კომიტეტის ჟურნალის საერთაშორისო მიმომხილველი. ალექსანდრე სულხანიშვილი კარგა ხანს ესაუბრებოდა მას თავის მოგზაურობაზე ჩრდილოეთ კავკასიაში... შარიპი აღფრთოვანებული იყო. მერე კიდევ სხვები შემოეხვივნენ ბატონ საშას, ხელს ართმევდნენ, კოცნიდნენ. ბატონმა საშამ აქ უკვე ვეღარ შეიკავა ცრემლები... არა, ხმალ-ხანჯალს კი არ მისტიროდა, ვინ იცის, იქნებ ამ ნივთებს შენატროდა კიდეც, სამშობლოში რომ ბრუნდებოდნენ".[46]

აქვე დავსძენთ, რომ ალექსანდრე სულხანიშვილი ერთადერთი შეფიცული აღმოჩნდა, რომელმაც სამშობლოში დაბრუნება მოახერხა. ის 1990 წლის შემოდგომაზე დაბრუნდა საქართველოში, სადაც მალევე გარდაიცვალა. დაკრძალულია სოფელ აწყურის თეთრი გიორგის ეკლესიაში.

1924 წლის 28 აგვისტოს საქართველოში იფეთქა ანტიბოლშევიკურმა სახალხო აჯანყებამ, რომელიც რამდენიმე დღეს გაგრძელდა. საბოლოოდ, ეს აჯანყება სისხლში ჩაახშო საბჭოთა რეჟიმმა, რომელმაც მთელი ქვეყნის მასშტაბით სასტიკი რეპრესიები გააჩაღა.[47] უშუალოდ ბრძოლის ველზე დაღუპულ და აგრეთვე, აჯანყებაში მონაწილეობისა და თანაგრძნობისათვის დახვრეტილთა საერთო რაოდენობამ 4 ათასს მიაღწია.[48]

აჯანყებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი თავადაზნაურული წარმომავლობისა იყო. „ჩეკას" მიერ დახვრეტილთაგან 333 – თავადი ან აზნაური გახლდათ.[49]

მიხეილ ქავთარაძე აღნიშნავდა, რომ კრემლის მიერ წამოწყებული „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკისს ანუ „ნეპისს" დასრულება მოხდა რამდენიმე წლით უფრო გვიან, ვიდრე აგვისტოს აჯანყება. ამგვარად, ცხადია, რომ აგვისტოს აჯანყება ეკონომიკური შევიწროებით ან ხალხის გაღატაკებით არ იყო გამოწვეული, არამედ მას უეჭველად მხოლოდ ეროვნული საფუძველი ჰქონდა. ახლა ჩემთვის ადვილია კრიტიკული ანალიზის გაკეთება აგვისტოს აჯანყების წინასწარ განწირულობაზე. მაგრამ მაშინ, ცხადია, მეც ისევე მთვრალიი ვიყავი და კიდევაც უნდა ვყოფილიყავ, ჩემი ასაკის გამო, როგორც მთელი ქვეყანა იყო. ამ აჯანყების წინა წლების განმავლობაში, მთელი ქართველი ახალგაზრდობა მზად იყო ტყეში გასულ ქაქუცა ჩოლოყაშვილს შეერთებოდა. მეც ამასვე ვოცნებობდი ყველა ჩემს ნაცნობ ტოლებთან

---

46 პ. ნაცვლიშვილი, *საქართველოს მიწა* (თბილისი, 1994), 18-19.

47 საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 28.

48 ნ. კირთაძე, *კაენ, სად არის ძმა შენი?! ქართველთა ისტორიის სისხლიანი ფურცლები (1921-1930 წწ.)*, წიგნი I (თბილისი, 1998), 190.

49 თ. ენდელაძე, *ტრაგიკული 1924* (თბილისი, 2004), 33.

ერთად”.[50] აჯანყების დამარცხების შემდეგ, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ხელმძღვანელობით მოქმედი „შეფიცულთა რაზმის” წევრთა უმეტესობა იძულებული გახდა, რომ სამშობლო დაეტოვებინა.

პანკისის ხეობის მკვიდრი ნათელა ცათიაშვილი იგონებდა: „როდესაც ქაქუცამ საქართველო დატოვა, მან თავისი კუთვნილი მამულები, რომლებიც ალაზნის პირას, დუისის გაღმა ჰქონდა, ქისტებს დაუტოვა, მათ შორის ბაღაკაშვილების ოჯახსაც. ქაქუცას სამშობლოდან გაცილებაც სწორედ პანკისის ხეობაში, ბაღაკაშვილების ოჯახიდან მოხდა”.[51]

1924 წლის სექტემბერში, ქაქუცამ, თავის 26 თანამოაზრესთან ერთად, საიდუმლოდ გადალახა სსრ კავშირისა და თურქეთის საზღვარი და საფრანგეთში წავიდა. მასთან ერთად იყვნენ: სპირიდონ ჭავჭავაძე, ალექსანდრე სულხანიშვილი, ელიზბარ ვაჩნაძე, ელიზბარ მაყაშვილი, დიმიტრი ჯორჯაძე, რაფიელ ერისთავი (არაგვის), შალვა ამირეჯიბი, ჯონჯი დადიანი, ლევან/ლელო ჩიქოვანი, ალექსანდრე კარგარეთელი, სერგო მაისურაძე, ალექსანდრე ბადურაშვილი, ალექსი ფეიქრიშვილი, ილია ქარუმიძე, ალექსანდრე ცხვედაძე, გოლა პავლიაშვილი, შალვა ნებიერიძე, შალვა და ლევან ჯავრიშვილი, მიხეილ ლაშქარაშვილი, დავით რევაზიშვილი, გაბრიელ/გაბლა ბერბიჭაშვილი, სარდიონ კუჭავა, თომა ბექაური, ვასილ (ვასო) მარჯანიშვილი და სვიმონ/სიკო ალიმბარაშვილი.[52]

არსებობს ცნობა, რომ ემიგრაციაში შეფიცულებს შეუერთდნენ პანკისელი ქისტი წოვენარგ გაურგაშვილი[53] და ერთი გათუშებული ქისტი სოფელ ბირკიანიდან, რომლის სახელიც უცნობია.[54]

ემიგრაციაში წასვლის მიუხედავად, ქართველ, ჩეჩენ და ინგუშ და დანარჩენ ჩრდილოკავკასიელ პატრიოტებს ურთიერთკავშირი არ გაუწყვეტიათ, თუმცა ეს საკითხი წინამდებარე გამოკვლევის ჩარჩოს სცილდება.

საგულისხმოა, რომ შეფიცულთა რაზმის ქართველ წევრთა უმრავლესობის მსგავსად, პანკისელმა ქისტმა შეფიცულებმაც საქართველოში დარჩენა ამჯობინეს. ბოლშევიკურმა რეჟიმმა მათზე ნადირობა გააჩაღა. ვინაიდან ეს საკითხი შესწავლილია,[55] მის შესახებ საუბარს აღარ გავაგრძელებთ.

ამრიგად, საქართველოში გაბატონებულ ბოლშევიკურ რეჟიმთან ორ (1922-1924) წელიწადზე მეტხანს მებრძოლ „შეფიცულთა რაზმს” კავშირი ჰქონდა როგორც პანკისის ხეობის მკვიდრ ქისტებთან, ასევე, ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ჩეჩნებთან და ინგუშებთან. საბჭოთა ხელისუფლებას ქართველ შეფიცულთა მხარდამხარ, პანკისელი ქისტებიც თავდადებით ებრძოდნენ.

---

50 მ. ქავთარაძე, „ბავშვობისა და ყრმობის წლები”, წიგნში: „ცხოვრების 100 წელიი, შემდგენელი ნ. ქავთარაძე (თბილისი, 2007), 74.

51 ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხასო ხანგოშვილი (თბილისი, 2020), 66.

52 ა. კარგარეთელი, *ქაქუცა ჩოღოყაშვიღი* (პარიზი, 1981), 40.

53 ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხ. ხანგოშვილი (თბილისი, 2020), 130.

54 მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტოჰია* (თბილისი, 2024), 62.

55 იქვე, 62-64.

Niko Javakhishvili

On the History of the Georgian Sworn Detachments' Connections with the Chechens and Ingush (1922-1924)

The history of Georgian-North Caucasian relations dates back to the depths of centuries. Throughout long periods of coexistence, there were both amicable relations between our peoples, including military-political, trade-economic, and cultural-scientific cooperation, as well as conflicts, which occurred, as is typical among neighbouring nations.

After the collapse of the Russian Empire, Georgian-North Caucasian military-political cooperation was renewed, becoming particularly intense from the end of 1917.[56]

On May 11, 1918, the Mountainous Republic declared its independence. The head of its government became the Chechen oil industrialist Abdulmajid, also known as Tapa Tchermoev (1882–1936), a former member of Tsar Nicholas II's cavalry escort and an ex-officer of the so-called „Wild Division". The ministers of this government included ten Kumyks, and one representative each from the Ingush, Lezgins, Kabardians, and Muslim Ossetians. Although the government claimed the entire North Caucasus as its rightful territory, in reality, the state structures of the Mountainous Republic operated only within Chechnya and Dagestan.

On May 26, 1918, the Democratic Republic of Georgia was established, followed within days by the formation of the Republics of Azerbaijan and Armenia. Thus, by the end of spring 1918, the greater part of the Caucasus region had detached itself from Russia. At that time, Russia was engulfed in a civil war, which, along with other parts of the former empire, also affected the North Caucasus. Both the Russian Bolsheviks and the White Army were striving vigorously to gain control over the Caucasus.

The government of the Democratic Republic of Georgia, insofar as it was able, provided assistance to the Mountainous Republic, which it regarded as an ally. This is evidenced both by archival documents[57] and scholarly studies.[58]

The Mountainous Republic eventually fell victim to the so-called „Volunteer Army" led by General Anton Denikin. However, this army was soon defeated by the Red Army of the Russian Soviet Federative Socialist Republic. Only after this, in the spring of 1920, did Denikin propose to the North Caucasians that they join forces in the struggle against Bolshevism[59] - an offer that came too late.

Following the expulsion of Denikin's forces, Soviet Russia occupied the North Caucasus, bringing it into direct and contiguous contact with the Democratic Republic of Georgia along its northern border.

---

56 Н. Джавахишвили, Борьба за свободу Кавказа (Из истории военно-политического сотрудничества грузин и северокавказцев в первой половине XX века) (Тбилиси, 2005), 10-15.

57 National Archives of Georgia, Central State Historical Archive, fond 1861, inventory 1, case 655; fond 1861, inventory 2, case 13; fond 1969, inventory 2, case 34; fond 2037, inventory 1, case 7.

58 K. Tsertsvadze, M. Bakhtadze, *Georgia and a United Caucasus (Archival Documents from 1918–1921)* (Tbilisi, 2000); **Same authors**, *Documents on the Relations between Georgia and the North Caucasus, 1918–1921* (Tbilisi, 2000). **Same authors**, *Documents on the Relations between Georgia and the North Caucasus, 1918–1921* (Tbilisi, 2000); **Same authors**, *Several Documents on the Border Regime between Georgia and the North Caucasus, 1918–1921* (Tbilisi, 2000); **Same authors**, *Memorandum on the Unification of the Avar Region with Georgia* (Tbilisi, 2000); Г. Анчабадзе, *Вайнахи (чеченцы и ингуши)* (Тбилиси, 2002); Н. Джавахишвили, *Борьба за свободу Кавказа (Из истории военно-политического сотрудничества грузин и северокавказцев в первой половине XX века)* (Тбилиси, 2005).

59 В. Г. Джабаги, „Из истории провозглашения независимости Республики Северного Кавказа", *«Свободный Кавказ»,* Орган Кавказской национально-демократической мысли, № 5 (20) (Мюнхен, 1953).

General Giorgi Kvinitadze (1874–1970), Commander-in-Chief of the Armed Forces of the Democratic Republic of Georgia, recalled that in the spring of 1920, „the Bolsheviks had taken over the North Caucasus and Dagestan. As a result, our border units were now directly adjacent to them along the Black Sea coast and in the Dariali Gorge".[60]

In his assessment, unlike Azerbaijan – which the Red Army occupied virtually without resistance – the Bolsheviks encountered rather significant opposition during their conquest of the North Caucasus.[61]

Following the occupation of the North Caucasus, Azerbaijan, and Armenia, Soviet Russia proceeded to conquer the last remaining independent state in the Caucasus – the Democratic Republic of Georgia – in February–March 1921.

Nevertheless, a dignified segment of the Georgian nation refused to accept the Soviet regime imposed by force of arms. This is evidenced by the popular uprisings that first erupted in the mountainous regions – Svaneti, Racha-Lechkhumi (1921–1922), and Pshavi-Khevsureti (1922) – and later spread throughout Georgia (1924).

Georgians who continued to resist the Soviet regime renewed their cooperation with the North Caucasians, whom they regarded as reliable allies. Since Georgian émigrés sought to establish a unified anti-Bolshevik centre of the peoples of the Caucasus, efforts in this direction were pursued both within Georgia and abroad, where Georgian–North Caucasian collaboration was actively developing.[62]

* * *

In March 1921, a group of Georgian patriots gathered in Batumi under the leadership of Spiridon Kedia, head of the National Democratic Party, and held negotiations. Among the participants were, notably, Iason Lortkipanidze (head of the State Bank) and Davit Mikeladze. During the meeting, it was decided to prepare an anti-Soviet uprising in Georgia. The participants proposed that the military leadership of the national uprising be entrusted to Kakutsa (Kaikhosro) Cholokashvili (1888–1930). At the same meeting, it was also agreed that former officers of the Georgian army would temporarily join the Red Army of Georgia in order to obtain high-ranking command positions, with the intention of later turning their weapons against the hated occupying regime when the time was right.[63]

Colonel of Cavalry Kakutsa Cholokashvili – a noble patriot and a horseman renowned for his bravery – belonged to the upper echelon of the Georgian aristocracy. His family, the Cholokashvilis, traditionally held a preeminent position among the princely houses of Kakheti.[64]

Historical sources mention the Cholokashvili family as early as the XV century. Daughters of the family became queens on several occasions. Among them were: Ana, daughter of Garsevan Cholokashvili, wife of King Alexandre I of Kakheti (r. 1476–1511), Elene Cholokashvili, wife of King George

---

60 G. Kvinitadze, *Memoirs: The Years of Georgia's Independence 1917–1921*, Vol. I (Tbilisi, 1998), p. 192.

61 Ibid, 199.

62 N. Javakhishvili, „From the history of cooperation among the Caucasian political Emigres: 1921 – the early 1940 S.", *«The Caucasus and globalization»,* Journal of Social, Political and Economic Studies, Institute of strategic studies of the Caucasus, CA&CC Press, Sweden, volume 3, issue 4, 2009, 145-151; Н. Джавахишвили, «Из истории политического сотрудничества кавказских эмигрантов (в период с 1921-го до начала 1940-х годов)», *«Кавказ и глобализация»,* журнал социально-политических и экономических исследований, Институт стратегических исследований Кавказа, CA&CC Press, Швеция, том 3, выпуск 4, 2009, 169-176.

63 M. Kavtaradze, „Spiridon Kedia," joutnal *Iveria*, No. 22 (Paris, 1979).

64 ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა,* წგნ.: „ქართლის ცხოვრება", ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი IV (თბილისი, 1973), 35; ი. ბაგრატიონი, *შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა (მასალა ისტორიისათვის),* რედაქტორი და გამომცემელი ზ. კაცელაშვილი (თბილისი, 1997), 39.

II of Kakheti (r. 1511–1513), a relative of Garsevan Cholokashvili, and Ana, daughter of Shermazan Cholokashvili, who was the wife of King Erekle I – first King of Kartli (1688–1703), then of Kakheti (1703–1709).[65]

Members of the Cholokashvili family held numerous high-ranking positions in the Georgian court, including Master of the Household (*sakhltukhutsesi*), Chief Secretary (*mdivanbegi*), Master of Ceremonies (*eshik-aqasi-bashi*), Head of Police (*bokaultukhutsesi*), Cupbearer (*supraji*), Commander-in-Chief (*amilakhvari*), Overseer (*nazir*), Captain (*uzbashi*), and Master of the Hunt (*meitre*), among others. They were also entrusted with the governorship (*mouravi*) of the highland regions of Tusheti, Pshavi, and Khevsureti. Their ancestral estates were located in various villages that now fall within the Akhmeta and Tianeti municipalities, including Matani, Tianeti, Chabano, Chekuri, Sviamoniankari, Lalisquri, Akhmeta, Baktrioni, and Marilisi, among others. From these strategic locations, they were able to effectively control the mountainous regions of Kakheti. In addition, they possessed estates in Outer Kakheti, specifically in areas now part of the Sagarejo and Gardabani municipalities, including the villages of Martkopi, Satskhenisi, Ujarma, Khashmi, Karabulakh, Paldo, Sartichala, as well as Orkhevi and Samgori, which today form part of Tbilisi. Members of the family also served as governors of Tianeti, Chiauri, and Sagarejo, among other regions.[66]

Among the distinguished members of the Cholokashvili family were Garsevan Cholokashvili, who rescued and enthroned in Kakheti Levan, son of King George II – known as „Av-Giorgi" (George the Bad) – who later became king; Bidzina Cholokashvili, one of the leaders of the Bakhtrioni Uprising of 1660, who suffered a martyr's death and was subsequently canonized as a saint; and Nikoloz Cholokashvili, envoy of King Teimuraz I to the Papal Court in Rome and abbot of the Monastery of the Cross in Jerusalem, also known as Nikifore Irbakhi, who, together with Stefano Paolini, co-authored the Georgian–Italian dictionary printed in Rome in 1629.

Drawing on the memoirs of Spiridon Kedia, émigré National-Democrat Mikheil Kavtaradze (1906–2008) recalled: „There were sound reasons why Kakutsa was ultimately chosen. The base of such a detachment had to be in Kakheti. First, due to its geographical location – Kakheti borders Tbilisi, the Georgian highlands (Tusheti, Pshavi, Khevsureti), and Dagestan. Only from Kakheti is it possible to act simultaneously to block both the Dariali and Derbent passes. Kakheti is the province with the strongest tradition of uprisings. Its dense forests, prosperous lands, and a population inclined toward patriotic resistance offer ideal conditions for sustaining a partisan detachment. Therefore, the commander of the detachment also had to be a Kakhetian. But geography alone was not enough. The commander had to be a trained officer, since in addition to guerrilla activity, the detachment – once expanded – would eventually undertake conventional military operations. At the same time, this officer needed to be close to the people—not an insular member of the elite or a detached staff officer of the intelligentsia. There were not dozens of candidates who met all of these criteria. Kedia, I believe, spoke only once about this matter among us, and even then quite sparingly – he avoided emphasizing his own role. The impression from his remarks was that there were other candidates, but the criteria outlined above ultimately determined the choice". The details presented here are a reconstruction from memory of the substance of Spiridon Kedia's narrative, but the following is a direct quote attributed to him about Kakutsa: „Just as a forest gives rise to trees, but trees make the forest, so Kakutsa was born of that heroic era that followed our defeat – but he was also one of its

---

65 დ. ჯავახიშვილი, *ბაგრატიონთა კახეთის შტოს დემოგრაფიული განვითარება (XV-XXI საუკუნეები)* (თბილისი, 2020), 54-57.

66 რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს თავადაზნაურთა გვარების ისტორია, მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა (თბილისი, 2021), 421-423.

creators". And another phrase remembered from that time: „**To the Georgian ear, simply the name 'Cholokashvili' was enough – his surname alone had already become legend**".[67]

Sopho Chijavadze-Kedia, the wife of Spiridon Kedia, recalled the following incident that took place in the autumn of 1921 in the village of Kondoli (now part of Telavi Municipality): „Two young men rode up on horseback. One of them was Shaliko Palavandishvili, a former student of mine from the Georgian gymnasium, and the other was Kakutsa Cholokashvili, whose mother-in-law was from the Avalishvili family. Kakutsa had come to visit her brother, Avalo, who lived near our vineyard... Spiridon was taken to Avalo's home. Apparently, others were gathered there as well, including my father, and for example, Dr. Kola Jandieri. We were still in Kisiskhevi when Kakutsa came again to see Spiridon... I was astonished at this second visit in such a short time from this once carefree, boisterous youth. The two of them went into the vineyard. He stayed a while longer, and as he was mounting his horse, I overheard Kakutsa say: „In two or three days, at exactly this time, I shall visit again". Surprised, I asked Spiridon, „What do you have in common with this young man?" His answer was: „You don't know him, Sona – he's very trustworthy and capable". And indeed, he fulfilled his word to the letter and rode into our yard again three days later... His bravery was already known from the First World War. Even after being severely wounded in the arm, he continued to fight. He was praised for his chivalry, as well as for his honesty and humility. He was considered a beloved and warm-hearted young man by everyone".[68]

As a result of the above, under Kakutsa's leadership, a partisan detachment began to form in secret, which later came to be known as the „Georgian Sworn Detachment".

On March 12, 1922, the core group of this partisan unit, consisting of 12 fighters, took to the forest under Kakutsa's command. Over time, they were joined by more than one hundred Georgian and Kist warriors. It should be noted here that in the Georgian language, the term „Kists" traditionally refers to Chechens and Ingush, who are also collectively referred to by the ethnonym „Vainakh".

Below is a list of members of the sworn detachment operating under Kakutsa's leadership. A complete and definitive roster has never been fully established. The names are presented alphabetically by surname, personal name, or nickname, with Kist members from Pankisi indicated in *italics*.

1) Cholokashvili Kaikhosro/Kakutsa – detachment leader;
2) Alkhanashvili Khaasa (*Kist*).
3) Andalashvili Arsena (*Kist*).
4) Andalashvili Zakro, also known as „Zakara" (*Kist*).
5) Andalashvili Eka/Uko (*Kist*).
6) Andalashvili Mose (*Kist*).
7) Arabuli Gigia, son of Adia.
8) Arabuli Gigia, son of Bidzura.
9) Arabuli Mikha/Mikheil.
10) Arabuli Khvtiso.
11) Achishvili Hasei (*Kist*).
12) Badurashvili Alexandre/"Badura".
13) Badurashvili Shakro.
14) Bakuradze (first name unknown).
15) Baliauri Toma.
16) Baliashvili Mikheil/Mikha.

[67] მ. ქავთარაძე, „სპირიდონ კედია", ჟურნალი *„ივერია"*, № 22 (პარიზი, 1979).

[68] ს. ჩიჯავაძე-კედია, *ნასმენ-სახუღი,* (პარიზი, 2002), 330-333.

17) Baghakashvili Beisar (*Kist*).
18) Baghakashvili Jano (*Kist*).
19) Bekauri Toma.
20) Borchashvili Ida (*Kist*).
21) Borchashvili Tichii (*Kist*).
22) Borchashvili Liegei (*Kist*).
23) Borchashvili Philipe (*Kist*).
24) Borchashvili Shio (*Kist*).
25) Gaurgashvili Abesalia (*Kist*).
26) Gaurgashvili Mate (*Kist*).
27) Gaurgashvili Tsovenarg (*Kist*).
28) Gverdtsiteli Giorgi.
29) Gigauri Abika.
30) Gogotchuri Aleka.
31) Gogotchuri Levani.
32) Gogotchuri Jokola.
33) Gornakashvili Usuf (*Kist*).
34) Duishvili Abdula (*Kist*).
35) Duishvili Chonkara (*Kist*).
36) Dusheli Giorgi/"Kurdghela".
37) Eristavi Rapieli (of Aragvi).
38) Vachnadze Archili.
39) Vachnadze Elizbari.
40) Vachnadze Ivane.
41) Tamazashvili Vasili/Vaso.
42) Turkoshvili Mazi (*Kist*).
43) Iashvili Ilarioni/Iliko/"Ingilo"
44) Imedashvili Kosa (*Kist*).
45) Ikaidze Shamili/"Tushi".
46) Kandelaki Shalva.
47) Kargareteli Alexandre.
48) Kakhashvili Iosebi.
49) Kakhuashvili Baghdua.
50) Kvaliashvili Lua.
51) Kokhtashvili (first name unknown).
52) "Kuna" (*Kist*).
53) Kushtanashvili Niko (*Kist*)
54) Lashkarashvili Mikheil/Misha.
55) Losaberidze Iosebi/Soso.
56) Maisuradze Malakia.
57) Maisuradze Sergo.
58) Makashvili Elizbari.
59) Mahmada (*Kist*).
60) Molashvili (first name unknown).
61) Mutoshvili Batira (*Kist*).
62) Mutoshvili Mikhako (*Kist*).
63) Natsvlishvili Mikheil

64) Narozauili Baia.
65) Nebieridze Shalva.
66) Ozaneli Lado.
67) Oziashvili Gabo.
68) Pavliashvili Gola.
69) Razmadze Nikolozi/Kola.
70) Sulkhanishvili Alexandre/Sasha, same „Qurbana".
71) Tokhosashvili Khatse/Khadza (*Kist*).
72) Pavlenishvili Shalva.
73) Pareulidze David/Datiko (*Kist*).
74) Pareulidze Levani/"Levanaa" (*Kist*).
75) Pareulidze Ghanisha (Kist).
76) Peikrishvili Alexi/"Batira"
77) Katarashvili Lazare (*Kist*).
78) Kavtarashvili Siko (*Kist*).
79) Kavtaradze Rostomi/"Tushi".
80) Karumidze Ilia.
81) Ketelauri Mamuka.
82) "Kerimaa" (*Kist*).
83) Kizikeli Karuma (last name unknown).
84) "Kimpari" (last name unknown).
85) Ghanishashvili Baacei (*Kist*).
86) Kanchaveli Romani.
87) Qarangozishvili Ivane/"Vanichka".
88) Qipiani Svimon.
89) Shashviashvili (first name unknown).
90) Chitinashvili Stepane/Stepko.
91) "Chira" (*Kist*).
92) Chikovani Levani/Lelo.
93) Cholokashvili Davit.
94) Cholokashvili Konstantine/Kote.
95) Cholokashvili Niko.
96) Cholokashvili Svimon.
97) Chophanashvili Abdula (*Kist*)
98) Chophanashvili Mazi (*Kist*).
99) Chkhetiani Tarasi.
100) Tsatiashvili Bataka (*Kist*).
101) Tsatiashvili Kilai (*Kist*).
102) Tsiskarauli Dimitri.
103) Tsikhistavi Longinozi/Longo/"Zia".
104) Tskhvedadze Alexandre.
105) Tsiklauri Dimitri/Mito.
106) Tsiklauri Ushisha.
107) Tintsalashvili Dimitri/Mito (*Kist*).
108) Tchintcharauli Bidzura.
109) Tchintcharauli Daviti.
110) Tchintcharauli Mikheil/Mikha.

111) Khelashvili Mikheil/Mikha.
112) Khmaladze Dimitri/Mito.
113) Javakhishvili Levani.
114) Javrishvili Levani.
115) Javrishvili Shalva.
116) Jamaspishvili (first name unknown).
117) Jorjadze Dimitri/Mito.

Additionally, it should be noted that information about the aforementioned members of the „Georgian Sworn Detachment" is preserved in archives, memoirs of the Sworn fighters, and scholarly studies.[69] This research is the first to compile their names collectively. However, efforts to uncover and document further details about them will continue in the future.

I would also like to express my gratitude to Khaso Khangoshvili son of Makhmaghaz (1943–2023), a member of the Council of Elders of the Pankisi Gorge, who helped us decode the nicknames of the Pankisi Kist sworn fighters and compile their list.

It is noteworthy that during the existence of the Democratic Republic of Georgia, several Kists from Pankisi served in the People's Guard: Abdula Duishvili, Beisar Baghakashvili, and Tsovenarg Gaurgashvili from Duisi; Hasei Atchishvili from the village of Jokolo; Usuf Gornakashvili, Zakro Andalashvili, and David and Rostom Pareulidze from Omalo; Bataka and Kilai Tsatiashvili from Khalatsni; and others. Despite the occupation of Georgia by the Soviet Russian army, these men did not lay down their arms but went into hiding. Most of them were well acquainted with Kaikhosro Cholokashvili, born and raised in the nearby village of Matani, and joined the „Georgian Sworn Detachment" he led.[70]

Thus, according to our research, the „Georgian Sworn Detachment" included about 120 fighters at various times, approximately one-third (40 fighters) of whom were Pankisi Kists.

The close relationship between Kaikhosro and the Pankisi Kists is further evidenced by a memory preserved by his Kist sworn fighter Usuf Gornakashvili and passed on to his cousin Visergi Gornakashvili: „Cholokashvili came up to Omalo with his detachment and camped in the forest. Their food and clothing were organized by Datiko Pareulidze, one of the most outstanding warriors among the Kists... Kaikhosro wore Asian-style shoes and had difficulty walking. Datiko offered him: „I'll weave you some sandals", to which Kaikhosro replied: „If a blind bullet hits me and I fall, I won't let them drag my body in sandals; I won't let my name be disgraced". Datiko had two loyal nephews, Abdula and Mazi Chopanashvili, who brought supplies to Kaikhosro's detachment in the forest".[71]

There is also an account that during one of his visits to the Pankisi Gorge, Kaikhosro Cholokashvili's attention was caught by a beautiful Kist girl whom he liked so much that he wished to marry her. The Kist girl was not indifferent to Kaikhosro either, but her devout Muslim parents prevented her from marrying a Christian.

---

69 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ჩაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981); მ. ქავთარაძე, ელიზბარ ვაჩნაძის მოგონებანი, ჟურნალი *„ივერია"*, № 20 (პარიზი, 1978); ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა*, (თბილისი, 2006), 46; ხ. ხანგოშვილი, *ქისტები* (თბილისი, 2005), 443-444; საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის არქივი, ფონდი 600, აღწერა 2, საქმე 21, ფურც. 29; Н. Ӡжавахишвили, Ӡорьба за свободу Кавказа (Из истории военно-политического сотрудничества грузин и северокав*казцев в первой половине XX века)* (Тбилиси, 2005), 46; ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხასო ხანგოშვილი (თბილისი, 2020), 130; მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტორია* (თბილისი, 2024), 59-69.

70 მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტორია* (თბილისი, 2024), 59-69.

71 იქვე, 65.

Natela Tsatiashvili from Pankisi recalled: „I heard from my grandmother that their family had a close relationship with a handsome, intelligent, graceful, cultured, and educated Georgian nobleman of Matani origin – Kaikhosro 'Kakutsa' Cholokashvili. My grandmother carefully preserved a wooden, ornately carved vessel that had been a gift from Kakutsa's family. Cholokashvili was sworn brothers with Khaso Baghakashvili, bonded by an oath and silver. Kakutsa and his siblings, Beisar and Jano Baghakashvili, were frequent guests of each other's families. Kakutsa fell in love with a beautiful Kist woman named Deshi Margoshvili, but due to differences in religious beliefs, the woman's parents did not approve of their marriage. Later, when Kakutsa decided to start a family with another woman, he took along his sworn brother Khaso and his cousin Dzaadzi Baghakashvili – my grandmother – in a phaeton to visit his future wife. Alongside other close Kist relatives, they stood by Kakutsa during his engagement and wedding. According to my grandmother, Kakutsa would visit their family almost every weekend with his wife and children, bringing gifts. In return, they received him with great love and respect, as if he were part of the family. There were feasts, dances, and celebrations. The gifts Kakutsa brought are still considered precious family heirlooms by the descendants of the Baghakashvili family to this day".[72]

At the beginning of May 1923, the Telavi district office of the Ministry of Internal Affairs of the Georgian SSR learned that the following Pankisi Kists, known by their names or nicknames but whose surnames remain unknown to this day, were members of the „Georgian Sworn Detachment": „Kosa", „Datiko", Levana (Pareulidze), „Zakara", „Uko", „Kuna", „Chira", „Mahmada", and others.[73]

Based on our assumptions, the aforementioned Kist „Kosa" was likely Kosa Imedashvili; „Datiko" was Datiko Pareulidze; „Levana" was Levan Pareulidze; „Zakara" was Zakaria Andalashvili; and „Uko" was Eka Andalashvili.

Unfortunately, the Soviet regime managed to infiltrate its agents among the sworn men. Among these were, for example, Taras Chkhetiani[74] and Shashviashvili.[75]

Some of the sworn men were frightened and voluntarily surrendered to the authorities, as Roman Kanchaveli did.[76]

A portion of the sworn men were recruited through torture by the Cheka. For instance, the Kist Kerima was exposed by the sworn men as a traitor and was executed.[77]

We should also add that the already exposed agent Taras Chkhetiani, who, together with the Soviet militia detachment, was pursuing the sworn men, was eventually surrounded and killed by them.[78]

The initial base for the sworn men became the forest near Alvani and the Pankisi Gorge, located in the northwestern part of Kakheti. Overall, the main area of operation for the detachment was the territory of the Telavi district.

According to Ivane Likokeli, the forests near the mountain slopes of the Tsiv-Gombori zone — where highland villages of Tushetians, Kists, Pshavs, and Khevsurs are scattered — provided an ideal environment for defense (wooded mountains and hills), supply of food and provisions, gathering reliable allies (highlanders — loyal patriots), and maintaining constant contact with the rest of Kakheti and Tbilisi via the shorter route over the Gombori ridge. For security reasons, the detachment

72 იქვე, 66.

73 საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის არქივი, ფონდი 600, აღწერა 2, საქმე 21, ფურც. 29.

74 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ჰაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981), 100-101.

75 იქვე, 103-105.

76 იქვე, 82-83.

77 იქვე, 33.

78 იქვე, 103.

frequently changed its campsite, moving southeast along the slopes of the Gombori ridge.[79] The route was as follows: Alvani — Pankisi Gorge — Akhmeta — Atskuri — Bakana — Ashroshani — Sakevre — the Abandoned Salebe — Nadikvari — Tetritskhle — Kobadze — Pantiani — Serodani — Gombori (on the southern slopes of this ridge) — Shalauri — Kisisxevi — Tsinandali. From here, the sworn men's path headed toward Kiziki.

As Elizbar Vachnadze recalled, when he arrived in Kolag from Tbilisi, he learned that Kakutsa had taken his detachment „into the forest... and had moved to the Pankisi Gorge, to the village of Duisi (Tianeti district)... From there, Kakutsa set the entire detachment in motion, and we settled near Kakutsa's village — Matan... We were informed that a Cheka detachment was moving from Akhmeta... Kakutsa decided to destroy them. The Cheka indeed passed through, but they survived because they did not travel as a group, and we could not identify them one by one among the passersby. After this, we released 15 Ossetians who had been captured earlier, but since they were telling everything to the government (and indeed they did), the detachment was forced to move from that place and took shelter at a church near the village of Akhmeta... The Cheka detachment laid siege to the churchyard. Shooting began immediately. Fortunately, a bullet from Datiko Fareulidze killed the Cheka commander, causing confusion among them. We took advantage of the situation and broke out of the siege without any losses."[80]

According to Ivane Likokeli, the detachment stayed briefly in Pankisi, near a small Pshavian village, where they enjoyed the warm hospitality and closeness of the local inhabitants. At the end of April 1922, on Easter Day, the detachment members were brought supplies and a lamb for sacrifice. On that very Easter Day, Dimitri Tsiskarauli — a steadfast member of the detachment and an elder among the local Khevsurs — performed a solemn Khevsur religious ritual, blessing the detachment with the lamb and a blood oath, and invoking Christ's law to bless their path to victory. This is precisely why the group was called the „Detachment of the Sworn."[81]

As previously mentioned, the local Kists—whose ancestors settled in the Pankisi Gorge from Chechnya in the 19th century—soon joined the Georgian Sworn Fighters. These Kist fighters, alongside their Georgian comrades-in-arms, fought with unwavering dedication against Bolshevism[82], which was perceived by both peoples as an oppressive occupation regime.

Elizbar Makhashvili (1905–1991), a member of the „Sworn Fighters' Detachment," remembered his Kist fellow combatants with deep respect during his exile in France. His feelengs are expressed in his poem *„From a Foreign Land to the People of Pankisi Gorge,"* written on February 14, 1982.[83]

The „Sworn Fighters' Detachment" saw its first battle in June 1922 near Signagi, marking the beginning of its two-year struggle against the Bolshevik regime that had seized power in Georgia

That same summer, a 60-man detachment of fighters, including both Georgians and Kists from Pankisi, was ambushed by 300 Chekists near the school in the village of Magaroskaros in Pshavi, on the way toward Khevsureti.

Elizbar Vachnadze recalled: „The leader quickly divided his forces. Five men climbed over the fence and approached the enemy, who was hiding just ten steps behind. The majority of the detachment positioned themselves face-to-face with the enemy. Sergo Maisuradze and I moved to

---

79 ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 45-46.

80 ელიზბარ ვაჩნაძის მოგონებანი, ჟურნალი *„ივერია"*, № 20 (პარიზი, 1978).

81 ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 47.

82 ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 46; ხ. ხანგოშვილი, *ქისტები* (თბილისი, 2005), 443-444.

83 ხ. ხანგოშვილი ხასო, *ქისტები* (თბილისი, 2005), 445-446; მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტორია* (თბილისი, 2024), 67-68.

attack from the rear... On the way, we encountered 12 Chekists, led by an Armenian commissar who reportedly had vowed before leaving Tbilisi: 'I will bring Kakhutsa's head.' But Kakhutsa himself did not only survive—he didn't even lose his own head... The battle lasted until eight o'clock. The enemy suffered a crushing defeat, with about a hundred killed. The rest fled. We captured 15 Chekists, all of whom were executed... Kakhutsa was ill with typhus and had a fever of forty degrees, but he led the battle from beginning to end himself. After this battle, we advanced toward Khevsureti, where Kakhutsa was received with great celebration. The sick Kakhutsa lay in a Khevsur's house and from there directed preparations for future operations."[84]

On August 28, 1922, a popular uprising erupted in Khevsureti.[85] Bloody battles were fought near Ortskhali and on Mt. Fkhitus, located about twenty kilometers from P'asanauri. The Soviet regime was eager to crush the uprising as soon as possible and aimed to kill Kakhutsa Cholokashvili to prevent his escape to Chechnya.

As Ivane Likhokeli noted: „The Bolsheviks feared that Cholokashvili might cross into Kisteti and further complicate the situation for the Soviet authorities, even in the North Caucasus. They had intelligence suggesting that K. Cholokashvili was preparing the groundwork for this while still in Kakheti, with the help of the local Kists living in the Pankisi Gorge. Indeed, his detachment already included representatives from among them."[86]

In early September of that same year, the Bolsheviks executed the brave fighter of the „Sworn Detachment," Konstantine Davit's son Cholokashvili (1898–1922), in Metekhi Prison. His son, the ethnologist Konstantine (Kote) Cholokashvili (1922–2013), would later become a prominent scholar.

Although the Bolshevik regime brutally suppressed the Khevsureti uprising, Kakutsa and the „Sworn Detachment" under his command managed to escape unscathed.

To establish ties and coordinate efforts with the peoples of the North Caucasus, Kakutsa sent his emissary Aleksandre Sulkhanishvili (1895–1990) on several missions. He was accompanied by Abika Gigauri from Arkhoti, who was fluent in Chechen. Both envoys had many sworn Kist blood-brothers. When a Chechen detachment set out to aid the Khevsurs, Kakutsa sent word not to come, as the uprising had already been quelled.[87]

Aleksandre Sulkhanishvili met with influential Chechen and Ingush figures, including leading Chechen political and religious leaders: Ali Bamat-Girey's son Mitaev (1881–1925), and Atabai Umaev.

Mitaev enjoyed great authority among the peoples of the North Caucasus. Aleksandre Sulkhanishvili met him in April 1923 in Urus-Martan.

According to Sulkhanishvili's description: „Ali was of medium build, slightly pockmarked, and a fine-looking man. He spoke excellent Russian... He received us very warmly."[88]

The Georgian Sheficiuli (sworn fighter) addressed his Chechen ally with the following words: „You know very well how Russia has exploited discord and hostility among the peoples of the Caucasus. It not only encouraged but actively tried to intensify the enmity between us. You also know that in life, everyone makes mistakes. Today, we can clearly see the mistakes of our ancestors — and our own — which have cost us dearly. The mistake of us, the peoples of the Caucasus, was that when Georgia was fighting against Russia, the North paid no mind. And when Shamil, the pride of all Caucasian peoples, was fighting Russia, sadly, a small portion of Georgians sided with the Russians. That was the time

---

84 მ. ქავთარაძე, „ელიზბარ ვაჩნაძის მოგონებანი", ჟურნალი *„ივერია",* № 20 (პარიზი, 1978).

85 ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხ. ხანგოშვილი (თბილისი, 2020).

86 ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 102-103.

87 ი. ლიქოკელი, *ხევსუხები და ქაქუცა* (თბილისი, 2006), 107.

88 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ჩაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981), 119.

when all Caucasian nations should have stood as one against Russia! But remember the past attitudes between Daghestan and Georgia: when Georgia was at war with someone, Daghestan would strike us from the rear — taking women, men, and children captive. That — along with Russian propaganda — was the main reason why some Georgians went against Shamil. Don't think for a moment that I justify that behavior. On the contrary, I regret it deeply. Our ancestors failed to recognize that Russia is our common enemy — and now their mistakes have become our burden to bear. We, the peoples of the Caucasus, are very much alike — in chivalry, customs, traditions, and many other things. The only difference lies in religion: the South is Christian, the North is Muslim. But why should that prevent our friendship and the unity of our countries' interests? We Georgians have Georgian Muslims among us — and that in no way hinders our brotherhood.

Mr. Ali, I have come to you today as an envoy from my commander, who continues the work started by our ancestors and by Shamil. I would like to ask you personally, as an influential figure in the North Caucasus, to convey to your people the desire and aspiration of us Georgians: that the hostility between us must end — and all conduct unworthy of our shared chivalric spirit and damaging to the freedom of our lands must cease."[89]

Ali Mitaev said to Kakutsa's representative: „What you told me today — I feel as though I myself had said it, so precisely have you expressed what lies deep in my heart... I can see and deeply value your sincere and patriotically inspired sentiment."[90]

Mitaev could not hide his admiration for the active and selfless struggle of the Georgian „Sworn Fighters" (Sheficiuli) under Cholokashvili's leadership and promised support to the Georgians fighting the Bolsheviks.

As A. Sulkhanishvili notes: „Mitaev took it upon himself to establish contact with neighboring nationalities. This was far easier for him to do, as he had connections everywhere, among people over whom he held great influence."[91]

In the summer of 1923, while in Chechnya, A. Sulkhanishvili — together with Atabai Umaev — spent two weeks traveling through villages in the Itum-Kale district, organizing meetings and gathering fighters to join the Sheficiuli detachment. At one such assembly, over a thousand warriors were mobilized. Umaev dispatched Rostom Kavtaradze as his envoy to Tusheti, with a request that the path be opened for the Chechens. However, due to border closures, the Chechen detachment could not cross into Kakheti.

It is noteworthy that K. Cholokashvili himself traveled to the North Caucasus, where he met with A. Umaev and A. Mitaev. The latter promised him assistance in organizing an uprising across the entire Caucasus.[92]

Mitaev promised Cholokashvili: „All you Georgians need to do is rise up, and we will immediately place the entire Caucasus at your side."[93]

At Kakutsa's request, a member of the Shefitsut'a Razmi (Sworn Detachment), Bataqa Tsatiashvili, who, as noted above, was a Kist from Pankisi, crossed into Chechnya on multiple occasions. During one such mission to mountainous Chechnya, he fell ill in Itum-Kale, died, and was buried there.[94]

According to one of the leaders of the uprising, Iason Javakhishvili, in August 1923, Kakutsa sent a letter to Giorgi Tsinamdzghvrishvili, reproaching him for not maintaining contact with the North Caucasus, whose peoples could have rendered tremendous service in organizing a joint uprising. In

89 იქვე, 119-120.

90 იქვე, 120.

91 იქვე, 121.

92 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბილისი, 1925), 46-47.

93 ნ. კირთაძე, *1924 წლის აჯანყება საქახთველოში* (ქუთაისი, 1996), 153.

94 მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტოჰია* (თბილისი, 2024), 62.

the same letter, Kakutsa noted: „I personally was in Chechnya with one of the most influential figures among the Chechens, a certain Sheikh Ali Mitaev, who promised to assist in organizing an uprising on a Caucasus-wide scale."[95]

In October of that same year, by decision of the Military Commission of the Parity Committee of Georgia's Political Parties, Giorgi Tsinamdzghvrishvili and Konstantine Kharangozishvili were dispatched to the North Caucasus on a similar mission.

At K. Cholokashvili's recommendation, they met with A. Mitaev, who promised full support to the Georgian leaders of the anti-Bolshevik movement. He undertook the responsibility of mobilizing several thousand fighters. At the same time, he requested that 50 Georgian officer-instructors be sent to Chechnya to train them.

In order to unify the anti-Bolshevik forces of the Caucasus, it was essential for A. Mitaev to reconcile with his rival – the Dagestani imam Najmuddin Gotsinsky (Gatsinsky). The worthy son of the Chechen people expressed readiness for this and offered reconciliation to Najmuddin in writing.[96]

G. Tsinamdzghvrishvili remained in Grozny for nearly a week. After resolving the designated matters, he returned to Tbilisi.[97]

At a session of the Presidium of the Central Committee of the National-Democratic Party of Georgia, G. Tsinamdzghvrishvili, in a report about his mission, noted: „Ali Mitaev, as a sacred person, enjoys immeasurable influence among the Chechens; the Chechen masses, meanwhile, are excellent material for uprising – all that is needed is recognized leadership" [31, 325].

At the end of October, A. Mitaev also sent his representative to Tbilisi, and on his return, Georgian patriots sent with him Leo Dgebuadze, a member of the Central Committee of the National-Democratic Party of Georgia.

At the beginning of 1924, upon returning to Tbilisi, Dgebuadze declared that the peoples of the North Caucasus could mobilize up to 60,000 fighters. To prepare them, he considered it necessary to send Georgian military instructors.

The Parity Committee sent Mikheil Ishkhneli to the North Caucasus as its „plenipotentiary political representative." He arrived in Chechnya at the end of January and conducted intensive negotiations in Aldun with A. Mitaev and a special council convened by him. One of the sessions was attended by a specially invited representative of the Terek Cossacks, Colonel Fedyushkin, who pledged support to the Caucasians in their fight against the common enemy, the Bolsheviks.[98]

At the end of June, under the mandate of the Parity Committee, a delegation was sent to the North Caucasus, headed by the National-Democrat Ivane Avalishvili (brother of Zurab Avalishvili). He was accompanied by officers Nikoloz Nakashidze and Vladimer Beridze (also a National-Democrat).

Upon arriving in Grozny, the Georgian delegates learned from a Chechen, Khasi Latyrov, that their loyal ally A. Mitaev had been arrested. They returned to Tbilisi on August 22. At that time, the uprising in Georgia had already been decided. There is information that „the Parity Committee, already in an agitated state, was greatly troubled by the arrest of Ali Mitaev and sent Beridze and Avalishvili back to the Caucasus."[99]

---

95 ნ. კირთაძე, *კაენ, საღ ახის ძმა შენი?! ქართველთა ისტორიის სისხლიანი ფუსკუნები (1921-1930 წწ.),* წიგნი I (თბილისი, 1998), 323.

96 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბ., 1925), 48-49.

97 ს. ზალდასტანიშვილი, *საქართველოს 1924 წლის ამბოხება* (თბილისი, 1994), 26.

98 ნ. კირთაძე, *კაენ, საღ ახის ძმა შენი?! ქართველთა ისტორიის სისხლიანი ფუსკუნები (1921-1930 წწ.),* წიგნი I (თბილისი, 1998), 326.

99 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბილისი, 1925), 49-52.

In 1925, Ali Mitaev was executed in Rostov-on-Don.[100]

This, among other reasons, hindered the participation of the North Caucasians in the anti-Bolshevik struggle.

Despite this, in August, the delegates sent by the Parity Committee, I. Avalishvili and V. Beridze, attempted to reestablish contact with the North Caucasians through Zaur-Bek Akhushkov, who lived in Vladikavkaz, but they were arrested.[101]

Archival documents attest to the connection between the leaders of the national liberation movement and the North Caucasians.[102]

It is noteworthy that Aleksandre Sulkhanishvili, who lived the longest among the Shefitsutebi (the Sworn Men), remembered his Kist comrades with great respect. In his book *„Memoirs of the Sworn Detachment (1922–1924)"*, published in San Francisco in 1981, he recalled one of his Kist friends in the following way: „Datiko Faruelidze, my blood brother, a Kist from Pankisi and a very brave man."[103] Elsewhere in his memoirs, Sulkhanishvili also writes about the same sworn brother: „He was a strong 35-year-old man and, at the same time, an excellent marksman."[104]

In July 1988, during a US–USSR peace march, one of the participants, journalist Paata Natsvlishvili, sent from Tbilisi, met 93-year-old Aleksandre Sulkhanishvili in San Francisco. Sulkhanishvili entrusted him with Kakutsa Cholokashvili's sword and dagger, to be presented as a gift to the Georgian State Museum.

Paata Natsvlishvili, who had the honor of bringing the Kakutsa-related weaponry back to the homeland, recalled the official ceremony of handing over these relics (which was also attended by the Chechen journalist Sharip Yusupov) as follows: „We all gathered in a circle. Aleksandre Sulkhanishvili read aloud the text that we had prepared together in his home... I promised that your gift would find a place in one of the museums in Tbilisi... Sulkhanishvili kissed the weapon and handed it to me. They did not allow me to finish expressing my gratitude; the entire group surrounded us—everyone wanted to see what these items represented, items that an elderly émigré had preserved for decades and who was now happy to return them to the homeland... Sharip Yusupov also came—an international correspondent for the Soviet Union's Peacekeeping Committee journal. Aleksandre Sulkhanishvili spoke with him at length about his journey to the North Caucasus... Sharip was deeply impressed. Then others came and surrounded Mr. Sasha, shaking his hand and kissing him. At this point, Mr. Sasha could no longer hold back his tears... No, he was not mourning the sword and dagger; who knows, perhaps he missed these items returning home as much as we did."[105]

It should also be noted that Aleksandre Sulkhanishvili was the only member of the „Shepitsuli" to successfully return to his homeland. He returned to Georgia in the autumn of 1990, where he soon passed away. He is buried at the Church of St. George in the village of Achkhuri.

On August 28, 1924, an anti-Bolshevik popular uprising erupted in Georgia, lasting several days. Ultimately, the Soviet regime brutally suppressed the rebellion, unleashing widespread and severe repressions across the country.[106] The total number of those killed on the battlefield, as well as those executed for participating in or sympathizing with the uprising, reached approximately 4,000.[107]

---

100 Митаев, Али Бамат-Гиреевич, Википедия (wikipedia.org)

101 საქმე საქართველოს ანტისაბჭოთა პარტიების პარიტეტული კომიტეტის შესახებ (საბრალმდებლო დასკვნა), (თბილისი, 1925), 52-53.

102 საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 28, ფურცლები 25-26.

103 ა. სულხანიშვილი, *ჩემი მოგონებები შეფიცულთა ჩაზმზე (1922-1924)* (სან-ფრანცისკო, 1981), 32.

104 იქვე, 75.

105 პ. ნაცვლიშვილი, *საქართველოს მიწა* (თბილისი, 1994), 18-19.

106 საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 28.

107 ნ. კირთაძე, *კაენ, სად არის ძმა შენი?! ქართველთა ისტორიის სისხლიანი ფურცლები (1921-1930 წწ.),* წიგნი I (თბილისი, 1998), 190.

A significant portion of the insurgents were of noble or aristocratic origin; among those executed by the Cheka, 333 were princes or nobles.[108]

Mikheil Kvataradze noted that the Kremlin's termination of the New Economic Policy (NEP) occurred several years after the August uprising. Thus, it is clear that the uprising was not caused by economic hardship or popular impoverishment but was unquestionably rooted in national motivations. Reflecting now, it is easy for me to conduct a critical analysis of the inevitable failure of the August uprising. However, at the time, I was undoubtedly as intoxicated—and perhaps rightly so given my age—as the entire nation was. In the years preceding the uprising, all Georgian youth were ready to join Kakutsa Cholokashvili in the forests. I, too, dreamed of this, along with all my peers and acquaintances.[109]

After the defeat of the uprising, the majority of the members of the „Sworn Men's Detachment" under the leadership of Kakutsa Cholokashvili were forced to leave their homeland.

Natela Tsatiashvili, a resident of the Pankisi Gorge, recalled: „When Kakutsa left Georgia, he bequeathed his ancestral estates, located along the Alazani River beyond Duisi, to the Kists, including the Bagakashvili family. Kakutsa's farewell to his homeland took place precisely in the Pankisi Gorge, at the home of the Bagakashvili family."[110]

In September 1924, Kakutsa, together with 26 like-minded companions, secretly crossed the border between the Soviet Union and Turkey and proceeded to France. Among those accompanying him were Spiridon Chavchavadze, Alexander Sulkhanishvili, Elizbar Vachnadze, Elizbar Makhashvili, Dimitri Jorjadze, Rapiel Eristavi (of Aragvi), Shalva Amirejibi, Jonji Dadiani, Levan (Lelo) Chikovani, Alexander Kargareteli, Sergo Maisuradze, Alexander Badurashvili, Alexi Feikrishvili, Ilia Karumidze, Alexander Tskhvedadze, Gola Pavliashvili, Shalva Nebieridze, Shalva and Levan Javrishvili, Mikheil Lashkarashvili, Davit Revazishvili, Gabriel (Gabla) Berbichashvili, Sardion Kuchava, Thoma Bekauri, Vasil (Vaso) Marjanishvili, and Svimon (Siko) Alimbarashvili.[111]

There is information that in emigration, the Sworn Men were joined by the Pankisi Kist Tsovenarg Gurgashvili[112] and an unnamed Tushetian Kist from the village of Birkiani.[113]

Despite their emigration, the Georgian, Chechen, Ingush, and other North Caucasian patriots maintained their mutual connections, although this topic exceeds the scope of the present study.

It is noteworthy that, like the majority of the Georgian members of the Sworn Men's Detachment, the Kist Sworn Men from the Pankisi Gorge preferred to remain in Georgia. The Bolshevik regime launched a ruthless campaign of persecution against them. Since this issue has been studied extensively,[114] further discussion will not be pursued here.

Thus, the „Sworn Men's Detachment," which fought the dominant Bolshevik regime in Georgia for more than two years (1922–1924), maintained ties both with the Kists residing in the Pankisi Gorge and with the Chechens and Ingush of the North Caucasus. Alongside the Georgian Sworn Men, the Pankisi Kists also fought with devoted determination against Soviet authority.

---

108 თ. ენდელაძე, *ტჰაგიკუღი 1924* (თბილისი, 2004), 33.

109 მ. ქავთარაძე, „ბავშვობისა და ყრმობის წლები", წიგნში: „ცხოვრების 100 წელიი, შემდგენელი ნ. ქავთარაძე (თბილისი, 2007), 74.

110 ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხასო ხანგოშვილი (თბილისი, 2020), 66.

111 ა. კარგარეთელი, *ქაქუცა ჩოღოყაშვიღი* (პარიზი, 1981), 40.

112 ქისტები, 100 ამბავი, ავტორ-შემდგენელი ხ. ხანგოშვილი (თბილისი, 2020), 130.

113 მ. ხანგოშვილი, *ქისტები, ჰომღებმაც შექმნეს პანკისის ხეობის ისტოჰია* (თბილისი, 2024), 62.

114 Ibid, 62-64.

რუსუდან დაუშვილი

1924 წლის აჯანყების დამარცხების გამოძახილი ემიგრაციაში

I ტალღის ემიგრანტები ბევრნი იყვნენ - პოლიტიკური, სამხედრო, კულტურული და ეკონომიკური სფეროს წარმომადგენლები, რომლებმაც სამშობლო 1921 წლის ოკუპაციის, 1924 წლის აჯანყების დამარცხების ან რეპრესიების გამო დატოვეს: მთავრობის, დამფუძნებელი კრების, პოლიტიკური პარტიების ხელმძღვანელები და თვალსაჩინო წევრები, ქართული არმიისა და გვარდიის შტაბები, კოჯორ-ტაბახმელასთან მებრძოლი სამხედრო პირები, იუნკერთა სკოლის კურსანტები, მათი ოჯახები. უკან ვეღარ დაბრუნდნენ უცხოეთში მოღვაწე დიპლომატები, საელჩოებისა და საკონსულოების თანამშრომლები, მეცნიერები, ხელოვნების დარგის მოღვაწეები, სტუდენტები. საზღვარგარეთ აღმოჩნდნენ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მეტეხის ციხიდან 1922 წელს გასახლებული 60-მდე [115], 1923 წელს კი კიდევ 30 ინტელიგენტი [116]. ისინი, ვინც საზღვარი საიდუმლოდ გადალახეს და საბჭოეთს თავი დააღწიეს.

ლტოლვილების პირველი დიდი ნაკადი სტამბოლმა მიიღო. ქართველ კათოლიკეთა მონასტერმა მათ ფართოდ გაუღო კარი და თავშესაფარი მისცა: მამაკაცები მონასტრის სენაკებში დააბინავეს, მათი ოჯახები – საკონსულოში [117].

რუსეთში ბოლშევიკური გადატრიალების გამო, ჯერ კიდევ 1918 წელს მისი ტერიტორია 3 მილიონმა ადამიანმა დატოვა. სამოქალაქო ომმა, რუსეთის მიერ შუა აზიისა და სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების ოკუპაციამ კი ლტოლვილთა საკითხი ერთა ლიგის წინაშე მთელი სიმწვავით დააყენა. ამ პრობლემის გადასაწყვეტად 1921 წლის ზაფხულში ჟენევის კონფერენციაზე „ლტოლვილთა კომისარიატი" შეიქმნა, სპეციალური ე.წ. „ნანსენის პასპორტები" დაწესდა და ერთი ქვეყნიდან მეორეში სამუშაოდ გადასასვლელად თანხა გამოიყო [118]. ქართველ ლტოლვილებს პასპორტებს ლეგაცია აძლევდა, არც იურიდიული სტატუსი სჭირდებოდათ, მაგრამ კრედიტის სიმცირის გამო, კომისარიატმა ლტოლვილთა სამუშაოზე მოწყობა ვერ შეძლო. საქმეში „შრომის საერთაშორისო ბიურო" და მისი დირექტორი ალბერტ ტომასი ჩაერია, რომელმაც სამსახური ბევრს უშოვა[119]. თუმცა უმუშევრობა მაინც პრობლემად რჩებოდა, რადგან ლტოლვილთა შორის შავი მუშები ცოტანი იყვნენ. სტამბოლში მყოფი 400 ქართველის დახმარება ითავეს „ერთა ლიგის ლტოლვილთა დამხმარე ამერიკულმა კომიტეტმა", საქართველოს საელჩომ, ლტოლვილი მთავრობის მიერ 1921 წლის მარტში შექმნილმა „ლტოლვილთა კომისიამ" თბილისის ყოფილი ქალქისთავის ბენია ჩხიკვიშვილის თავმჯდომარეობით და 1921 წლის ბოლოს სამოქალაქო ომის ალში გახვეული სტამბოლიდან ევროპაში ლტოლვილთა გაყვანა დაიწყეს. სტამბოლში დარჩნენ საკონსულოსა და ივანე ზურაბიშვილის ხელმძღვანელობით აკაკი ხოშტარიას „თურქულ-სპარსული ბანკის" თანმშრომლები. ასევე 1921 წლის მარტში შექმნილი „სამთავრობო კომისიის" ფინანსთა მინისტრის კონსტანტინე კანდელაკის მეთაურობით, სადუმლო „სტამბოლის პოლიტიკური კომისიის" მიწათმოქმედებისა და იუსტიციის მინისტრის ნოე ხომერიკის მეთაურობით, მასთან შექმნილი

---

[115] ვ. ნოზაძე, "საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებიდან ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა გაძევება", ჟურნ. *კავკასიონი,* # 16-17, 1972-73, 57-94

[116] მ. ქავთარაძე, 1923 წ. ციხიდან გასახლება. სპირიდონ კედია, ჟურნ. *ივერია,* #22, 1979, 1

[117] გ. კვინიტაძე, *მოგონებები ტ. II* (თბილისი, 2001), 172

[118] იქვე, 237-240

[119] *"უცხოეთის მიმოხილვა, საერაშორისო შრომის ბიურო", ჟურნ. დამოუკიდებელი საქართველო,* პარიზი, #7, 1926, 4

„საინფორმაციო სამსახურისა" და „სამხედრო კომისიის" წევრები. მათ გარდა სტამბოლსა და თურქეთის სხვა ქალაქებში ლტოლვილი ქართველები კიდევ მრავლად იყვნენ [1].

1924 წლის აგვისტოში ქართველ პატრიოტთა მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მოწყობილი აჯანყების დამარცხებისა და რეპრესიების გამო თურქეთს და ირანს მეორე დიდი ნაკადი მიაწყდა. სექტემბრის ბოლოს თურქეთში აჯანყების გმირის ქაქუცა ჩოლოყაშვილის შეფიცულთა ჯგუფიც გადავიდა: ელიზბარ ვაჩნაძე, ალექსანდრე სულხანიშვილი, ლელო ჩიქოვანი, შალვა ნებიერიძე, რაფიელ ერისთავი, ალექსანდრე კარგარეთელი, მერაბ ჯორჯაძე, მიხეილ ლაშქარაშვილი და სხვები. მათთან ერთად იყვნენ: დამკომის სამხედრო საბჭოს ხელმძღვანელი სპირიდონ ჭავჭავაძე, პოლკოვნიკები დავით მხეიძე და სიმონ ყრუაშვილი. ხოფაში მათ შეუერთდა ჭიათურელ მეამბოხეთა ჯგუფი [2]. მალე მათ მაგალითს აჯანყების მონაწილეთა გადარჩენილმა და რეპრესიებს გარიდებულმა ნაწილმაც მიბაძა. 1924-1930 წლებში საქართველო აჯანყების სხვა მონაწილეებმაც დატოვე. ს1920-იანი წლების ბოლომდე თურქეთის, ირანისა და ჩრდილო ჩინეთის, მანჯურიის საზღვრის საიდუმლოდ გადალახვა ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო. ამის შედეგად სტამბოლის, თეირანისა და ხარბინის ქართულ კოლონიებს ბევრი ქართველი შეუერთდა.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების ჩახშობამ და დაწყებულმა რეპრესიებმა ევროპა დიდად აღაშფოთა. 24-28 სექტემბერს ლონდონში ჩატარებულ ინტერნაციონალის აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომას ირაკლი წერეთელი ესწრებოდა. მიღებული რეზოლუცია საქართველოში აჯანყების დროს ბოლშევიკთა მიერ ჩადენილი მხეცური ანგარიშსწორებას გმობდა [3]. 1925 წლის 29 იანვარს პიერ რენოდელის მიერ საფრანგეთის პარლამენტში წარმოთქმულ სიტყვას საქართველოს მდგომარეობისა და ქართველ პატრიოტთა აჯანყების შესახებ, ევროპის პრესაში დიდი გამოხმაურება მოჰყვა სიტყვა შემდეგ ბროშურად დაიბეჭდა „საქართველოს დამოუკიდებლობა და ბოლშევიზმის ინტერნაციონალური პოლიტიკა" [4]. 1925 წლის აგვისტოს ბოლოს მარსელში სოციალისტური ინტერნაციონალის II კონგრესის კომისიების მუშაობაში საქართველოს მრავალრიცხოვანმა დელეგაციამ აქტიური მონაწილეობა მიიღო. კონგრესის რეზოლუციაში ნათქვამი იყო, რომ ინტერნაციონალი იცავს სსრკ ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, რომლებმაც „რევოლუციის ხანაში მოიპოვეს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, როგორც სომხეთმა, საქართველომ, უკრაინამ და სხვა". შემოდგომაზე ჰაიდელბერგში ოტო ველსის ხელმძღვანელობით ჩატარებულ გერმანიის სდმპ „პარტეიტაგზე" ვლადიმერ ახმეტელი სიტყვით გამოვიდა [5].

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მხეცური ანგარიშსწორების შესახებ 11 სექტემბერს ერთა ლიგის მე-15 სხდომაზე საფრანგეთის დელეგატმა ჟან პოლბონკურმა ბელგიის, საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის დელეგაციების მიერ შეიმუშავებული პროექტი შეიტანა, რომელიც იმეორებდა 1922 წლის 22 სექტემბრის რეზოლუციას. კამათში გამოსულმა დელეგატებმა: ინგლისელებმა მაკდონალდმა და მურეიმ, იტალიელმა ბონინ-ლონგარმა, ბელგიელმა დე ბრუკერმა და ფრანგმა ბონემ რეზოლუციას მხარი დაუჭირეს. მეორე დღეს საქართველოს მთავრობის დელეგაციამ ერთა ლიგას ნოტა გადასცა, მაგრამ ლიგამ აქტიური მოქმედებები მომავლისათვის გადადო [6]. 1925 წელს ქართველი ერის სახელით, 1924 წლის აჯანყებასთან დაკავშირებით, ერთა ლიგის მე-5 ყრილობას აკაკი ჩხენკელმა და ხარიტონ შავიშვილმა მიმა-

---

1 რ. დაუშვილი, *ქართული ემიგრაცია 1921-1939 წლებში* (თბილისი, 2007), 93-100

2 ალ. სულხანიშვილი, *მიგონება შეფიცულთა ჩაზმზე 1922-1924* (სან-ფრანცისკო, 1981), 180

3 კან, „ორი კონგრესი (წერილი ლონდონიდან)", ჟურნ. *ბრძოლა*, პარიზი, #5, 1925, 14-18

4 L. Renodel , Independence de la Georgia et la politique internacionale du bolsevisme, Paris, 1925

5 "სოციალისტური ინტერნაციონალი მარსელში", ჟურნ. *სახალხო საქმე*, პარიზი, 1926, #1, 25-31

6 "ნოტა ერთა ლიგის მე-15 ყრილობის თავმჯდომარე სანდერსს", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1934, #106, 9

რთეს. საქართველოს დასაცავად ბონკური, მაკდონალდი, მორეი, დე ბრიუკერი გამოვიდნენ და რეზოლუცია მიიღეს, რომლითაც 1922 წლის აპრილის ყრილობის რეზოლუცია დაადასტურეს [7].

ოკუპაციის შემდეგ საქართველომ „ადამიანის უფლებათა დაცვის საერთაშორისო ლიგის“ მხარდაჭერის მოპოვებაც სცადა - 1922 წელს ნ. ჟორდანიამ ლიგას არსებული ვითარება შეატყობინა. 1924 წელს ლიგის მდივნის, ალისა მენარ-დორანისა და ვიცე-პრეზიდენტ ალფონს ოლარის მხარდაჭერით, კონსტანტინე გვარჯალაძის თავმჯდომარეობით „ადამიანის უფლებათა დაცვის ქართული სექცია“ შეიქმნა. 1925 წელს საერთაშორისო ლიგის საბჭომ პარიზის სხდომაზე ქართული ლიგის დელეგატის დავით შარაშიძის გამოსვლა მოისმინა. რეზოლუციის მიხედვით: თუ რუსეთი საერთაშორისო ლიგაში შესვლას მოინდომებდა, საქართველოსთან უნდა შეეთანხმებინათ. თუ საქართველოს მიმართ ერთა თვითგამორკვევას მოითხოვდა, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სფეროში სხვა სახელმწიფოთა მხრიდან დათმობები არ დაეშვათ [8].

1924 წელს ჟენევაში, სადაც ქართველები ცოტა იყვნენ, მაგრამ ბევრი მეგობარი და მხარდამჭერი ჰყავდათ, ხარიტონ შავიშვილისა და „ჟოურნალე დე Cენევე“-ს რედაქტორ ჟან მარტენის ინიციატივით დაარსდა „საქართველოს დამხმარე ინტერნაციონალური კომიტეტი“. პრეზიდენტად ჟან მარტენი აირჩიეს, ვიცე-პრეზიდენტად _ ალბერ მალში. კომიტეტმა, რომელიც სხვადასხვა ეროვნებისა და მიმართულების პოლიტიკოსებს და გაზეთების თანამშრომლებს აერთიანებდა, საქართველოს საკითხის და აჯანყების ჩახშობის გახმაურებაში მართლაც დიდი როლი შეასრულა. 1924 წლიდან დაწყებული კომიტეტი ყოველწლიურად იწვევდა ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეებს, აწყობდა შეხვედრებს, კონცერტებს, აღნიშნავდა საიუბილეო თარიღებს, ქართულ ეროვნულ დღესასწაულებს და 1924 წლის აჯანყებაში დაღუპულთა ხსოვნას [9]

1924 წლის აჯანყების სისხლში ჩახშობამ კავკასიური ემიგრაციის კონსოლიდაცია გამოწვია. ნოემბერშივე სტამბოლში კონფედერაცის საფუძვლზე შეიქმნა „კავკასიის განმათავისუფლებელი კომიტეტი“. აქტზე ხელი მოაწერეს ქართველთაგან მიხეილ წერეთელმა, დავით ვაჩნაძემ, ალექსანდრე ასათიანმა; აზერბაიჯანელთაგან - ხოსროვ სულთან-ზადემ, აბდულა ალი ემირჯანმა, შეიხულ ისლამ-ზადემ; ჩრდილოკავკასიელთაგან - ვასან გირეიმ, ჯაბაგიმ (ჩეჩენი), ალიხან კანტემირმა (ოსი), ჰაიტეკ ნამიტოვმა (ჩერქეზი). განიხილავდნენ რა კავკასიას ერთიან გეოგრაფიულ და ეკონომიკურ სივრცედ, მას მშვიდობის გარანტად და ევროპული სამეურნეო სისტემისათვის სასურველ პარტნიორად მიჩნევდნენ[10]. 1925 წელს კავკასიის კონფედერაციაში მონაწილეობაზე სომხებმა უარი განაცხადეს. „ოთხთა საბჭო“ „სამთა საბჭომ“ შეცვალა. ზაფხულში თურქეთში პოლონეთის ელჩის რომან კნოლის ფინანსური დახმარებით კონფედერაციის კომიტეტის 3 წევრი სამუშაოდ კავკასიის საზღვრებისაკენ გაიგზავნა: დ. ვაჩნაძე არდაგანში, ა. კანტემირი ყარსში, ხ. სულტანოვი სპარსეთში [11]. შალვა ამირეჯიბი წერდა, რომ კავკასიის კონფედერაციას ორი დიდი ნაკლი ჰქონდა: მასში არ შედიოდნენ ქართველი მენშევიკები და აზერბაიჯანელი მუსავატელები, ამიტომ პოლონელებმა მას დახმარება მალე შეუწყვიტეს და მის ნაცვლად ნოე რამიშვილის მონაწილეობით ახალი „კავკასიის დამოუკიდებლობის კომიტეტი“ შექმნეს[12].

---

7 “ჟენევაში, ერთა ლიგის V ყრილობაზე”, ჟურნ. *ბრძოლა*, 1925, #3, 17-31

8 “ადამიანის უფლებათა ლიგის ქართული სექცია”, გაზ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1926, #3, 4

9 რ. დაუშვილი, „საქართველოს დამხმარე საერთაშორისო ორგანიზაციები 1921-1939 წლებში”, *ქართული დიპლომატია*, ტ.14 (თბილისი, 2011), 172-188

10 კავკასიის კონფედერანცია (აქტები და კომენტარები), (პარიზი, 1937), 5-6

11 დ. ვაჩნაძე „სამშობლოს სამსახურში”, ჟურნ. *ივერია* (პარიზი, 1992, #1), 133

12 შ. ამირეჯიბი „ემიგრაციაში 1925-1943 წწ.“ ტ. II. (თბილისი, 1998), 84

კავკასიის კონფედერაციის გარდა კავკასიელთა ბრძოლას გიორგი გვაზავას ინიციატივითა და პროფესორ სმალტოცკის თავკაცობით 1925 წელს ვარშავაში დაარსებული „პრომეთეს" (ამირანის) კლუბიც ხელმძღვანელობდა. ვარშავის ქარულ კოლონიასთან ერთად ის ემიგრაციი გასაერთიანებლად და შესაკავშირებლად დიდ საქმიანობას ეწეოდა. თავდაპირველად კლუბში 3 კავკასიელი ერი - ქართველები, აზერბაიჯანელები და ჩრდილოკავკასიელები გაერთიანდნენ, შემდეგ უკრაინელები და თურქესტანელები დაემატნენ. იყო ეროვნული სექციები, რომლებიც საკუთარ ეროვნულთან ერთად საერთო ინტერესებსაც არ ივიწყებდნენ. 1926-1939 წლებში ვარშავაში ფრანგულ ენაზე, გ. გვაზავას რედაქტორობით ჟურნალი „პრომეთე" გამოდიოდა. ამ ჟურნალის გარდა, ერთიანობის, ერთა სოლიდარობისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პროპაგანდას ეწეოდნენ ადგილობრივი პრესით, კრებებით, მიტინგებით, კულტურული და სხვა სახის ღონისძიებებით. ერთი წლის შემდეგ ქალთა განყოფილება დაარსდა, რომელმაც კლუბში შემავალი ერების ქალები გააერთიანა. როცა ერთა ლიგაში რუსეთის მიღების საკითხი დადგა, „პრომეთემ" ყველა საბჭოთა ჩაგრულ ერის გამოსარჩლება ითავა, „პრომეთეს ფრონტად" გაფორმდა და 1934 წლიდან მოყოლებული ერთა ლიგის სხდომებს დასაბუთებულ ნოტებს, მემუარებს სისტემატიურად უდგენდა და 53 სახელმწიფოს „დამონებულ ერთა ჭირ-ვარამსა და ბრძოლას" ახსენებდა [13].

ემიგრაციაში ბრძოლის გასაგრძელებლად თავდაპირველად მოხერხდა საერთო ფრონტში და ეროვნულ ცენტრში ყველა პოლიტიკური ძალის გაერთიანება. 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დამარცხების შემდეგ გაერთიანება კიდევ უფრო აქტუალური გახდა, თუმცა მარცხის გამო ურთიერთბრალდებები კარგა ხანს გაგრძელდა. 1925 წელს შეიქმნა „საერთო ფრონტი", რომელშიც სოციალ-დემოკრატები, ეროვნულ-დემოკრატები, სოციალისტ-ტფედერალისტები და სოციალისტ-რევოლუციონერები შედიოდნენ. მასში უმთავრესად ყოფილი მთავრობის წევრები გაერთიანდნენ, თუმცა ბევრი მათგანი ვერ მოხვდა, ამიტომ წინააღმდეგობა თავიდანვე დაჰყვა ამ ორგანიზაციას. ერთა ლიგაში საქართველოს მიღების მცდელობის ჩაშლის, 1933 წელს საფრანგეთის მიერ საბჭოთა კავშირის ცნობის, პარიზში მთავრობის ლეგაციის გაუქმების შემდეგ, საერთაშორისო ძალისხმევით საქართველოს დახსნის იმედების გაცრუებას ეროვნული ალიანსის დაშლა მოჰყვა. დაშლის პროცესი თვით წამყვან ქართულ პოლიტიკურ პარტიებშიც დაიწყო, თუმცა აჯანყებამ ბიძგი ახალი პოლოტიკური ორგანიზაციების შექმნასაც მისცა. 1924 წლის სექტემბერში 5 ახალგაზრდამ ახალი ზეპარტიული პატრიოტთა ლიგის შექმნის საკითხი დასვა. საქართველოს ლტოლვილ სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობას უუნაროდ თვლიდნენ, ამიტომ საჭიროდ მიიჩნიეს ახალგაზრდებისაგან პოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნა, რომელიც არსოციალისტური უნდა ყოფილიყო. ორგანიზაციას თავდაპირველად „მომავალი" დაარქვეს. 1924 წელს 1 ნოებრისთვის მასში უკვე 10 წევრია: შ. ბერიძე, მ. კედია, კ. სალია, ე. პატარიძე, კ. კობახიძე, დ. მხეიძე და სხვები. ორგანიზაცია თანდათან გაიზარდა და შეკრებებიც რეგულარული გახდა. 1925 წლის 10 იანვარს გამოქვეყნებულ მის „10 მცნებას" საფუძვლად მუსოლინის „10 მცნება" დაუდეს [14]. ამ დოკუმენტით ორგანიზაცია გამოდიოდა ერის პარტიული დაყოფის წინააღმდეგ, საქართველოს გათავისუფლების, მისი ტერიტორიული მთლიანობის, ერის ინტერესების დაცვის მოწოდებით[15]. 1925 წელს მას „თეთრ გიორგი" ეწოდა, სათავეში ლეო კერესელიძე ჩაუდგა და მძლავრ მოზრაობად აქცია[16].

ქართული ემიგრაცია აღნიშნავდა რელიგიურ, ქართულ ეროვნულ დთესასწაულებს, ქართველ მწერალთა და საზოგდო მოღვაწეთა იუბილეებს, სამგლოვიარო და ტრაგიკული თარიღების აღნიშვნის ბიძგი კი გახდა საქართველოს საოკუპაციო ხელისუფლების რეპრე-

---

13 "პრომეთეს ფრონტი", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო* (1938, #149), 1-2

14 კ. სალია „თეთრი გიორგის" წარმოშობა, მისი მიზანი და ტაქტიკა", გაზ. *თეთრი გიორგი*, 1936, #98, 3

15 შ. ბერიძე, „მოგონება 1924-33 წწ." გაზ *თეთრი გიორგი*, 1933, ##69-71, 2

16 გ. შარაძე, „უცხოეთის ცის ქვეშ," ტ. III, (თბილისი, 1993), 98-111

სიები და 1923 წელს დამკომის სამხედრო ცენტრის დახვრეტა. დაიწყეს 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების წლისთავების აღნიშვნაც. ეს თარიღი პირველად პრაღის ქართველ ემიგრანტთა საზოგადოებამ აღნიშნა და აჯანყების წლისთავზე, 1925 წლის 31 აგვისტოს კრებაზე რეზოლუცია მიიღო, სტუდენტებმა კი აჯანყების დროს დაღუპულებს სამოქალაქო პანაშვიდი გადაუხადეს. სიტყვით ი. ჯანჯღავა და სხვები გამოვიდნენ [17].

1926 წლის თებერვალში პარიზის ქართული საზოგადოების საგანგებო კრებაზე გადაწყდა აგვისტოს აჯანყების დროს დაღუპულთა „გლოვის დღე“ ყოველი წლის 29 აგვისტოს მომდვნო პირველ კვირაში აღენიშნათ [18]. აპრილში ბერლინის ქართველთა კოლონიაში აჯანყებისადმი მიძღვნილი კრება დ. საღირაშვილმა გახსნა. სიტყვით გამ-ვიდნენ: ტიტე მარგველაშვილი, მიხეილ წულუკიძე, იოსებ ირემაშვილი, რომან მკურნალი. რუსეთის იმპერიის წინაღმდეგ მებრძოლ ქართველ ხალხს კრება რეზოლუციით მიესალმა. იმავე წლის 29 აგვისტოს, დღის 3 საათზე პარიზის ქართულმა კოლონიამ დაღუპულებს სამოქალაქო პანაშვიდი „სოსიეტე სავანის“ დარბაზში გადაუხადა. კრება კოლონიის თავმჯდომარე შ. აბდუშელმა გახსნა. ს. ბერეჟიანმა ლექსი წაიკითხა, სტყვით სხვებიც გამოვიდნენ. სამოქალაქო პანაშვიდი ოდენკურშიც გადაიხადეს, სადაც „პეჟოს“ საავტომობილო ქარხნებში ბევრი ქართველი მუშაობდა. გამოსვლების შემდეგ რეზოლუციაც მიიღეს. ბერლინის ქართულ კოლონიაში სამოქალაქო პანაშვიდზე პირველი სიტყვა თავმჯდომარე ალ. ფაჩულიამ წარმოსთქვა, შემდეგ ვლ. ახმეტელმა, აზერბაიჯანელმა - ჯაფარ-ოღლუმ. რ. ივანიცკი-ინგილო მას მიესალმა და ერთობლივი ბრძოლისაკენ მოუწოდა. გამოვიდნენ აგრეთვე ტ. მარგველაშვილი და დ. საღირაშვილი. კრება „დიდებით“ დასრულდა [19]. ნოემბერში კი ჟურნალმა „ბრძოლამ“ დახვრეტილთა და 1924 წლის აჯანყების დროს დაღუპულთა სია გამოაქვეყნა [20].

1927 წლის 28 აგვისტოს პარიზის ქართულმა კოლონიამ დაღუპულებს პანაშვიდი ბერძენთა ეკლესიაში გადაუხადა. დენფორტის ქუჩაზე არსებულ დარბაზში სამგლოვიარო სხდომა ვახტანგ ღამბაშიძემ გახსნა. შ. ამირეჯიბმა თავისი ელეგია წაიკითხა. სამგლოვიარო მუსიკის ფონზე, რომელსაც ორკესტრი ასრულებდა, ლექსები სხვებმაც წაიკითხეს. სხდომა „დიდებით“ დამთავრდა. იმავე დღეს სამგლოვიარო სიტყვები და რეზოლუცია ოდენკურშიც მოისმინეს, პრაღაში კი ქართულმა საზოგადოებამ აჯანყების 3 წლისთავის აღსანიშნავი სამგლოვიარო კრება 29 აგვისტოს სასტუმრო „კოლხიდაში“ გამართა. ა. ემუხვარის გამოსვლის შემდეგ, რეზოლუციაც მიიღეს [21]. „გლოვის დღეს“ ჟურნალი „ბრძოლაც“ გამოეხმაურა და მთელი ნომერი აგვისტოს აჯანყებასა და მის წევრებს მიუძღვნა, დაბეჭდა გადასახლებულთა და მეტეხის ციხეში დატყვევებულთა სიაც [22].

1928 წლის 2 სექტემბერს საფრანგეთის ქართული საზოგადოების გამგეობამ აგვისტო-სექტემბერში დაღუპულთა ხსოვნის დღე ვ. ღამბაშიძემ გახსნა. სიტყვით გამოვიდნენ: ი. ნუცუბიძე, დ. ვაჩნაძე, სტუდენტი რ. თალაკვაძე, შეფიცული ი. ჩიქოვანი და ვლ. მელაძე [23]. გერმანიაში ქართველთა გლოვის დღეს კავკასიელებიც დაესწრნენ. სიტყვით გამოვიდნენ: ქართული კოლონიის თავმჯდომარე ს. გეგელაშვილი, სომეხი ა. შაგინიანი, გ. კერესელიძე, ვ. ღამბაშიძე და მ. წულუკიძე. კრებამ ნ. ჟორდანიას მისალმება გაუგზავნა [24].

---

17 “ქართველობა უცხოეთში”, ჟურნ. *ბიძოღა*, 1925, #5, 31

18 “ქართველები პარიზში”, გაზ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1926, #2, 4

19 “აჯანყების 2 წელი”, გაზ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1926, #9, 4

20 “აჯანყების ორი წლისთავი”, ჟურნ. *ბიძოღა*, 1926, #17, 17-18

21 “ქართველები საფრანგეთში”, გაზ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1927, #21, 4

22 “აგვისტოს აჯანყება”, ჟურნ. *ბიძოღა*, 1927, #26, 7-9

23 “ხსოვნის დღე”, ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1928, #2, 13-14

24 “ქართველები გერმანიაში”, ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო*, 1928, #2, 16

1929 წლის 29 აგვისტოს პარიზში, ოდენკურში და სხვაგან დაღუპულთა მოსაგონარი კრებები ჩატარდა და რეზოლუციებიც მირეს [25].

1931 წლის 30 აგვისტოს პარიზში „ Aლიანს Fფრანცესე" დარბაზში მთელი ქართული კოლონიის თანდასწრებით გრ. ფერაძემ აგვისტოს აჯანყების დროს დაღუპულების პანაშვიდი გადაიხადა. გალობდა ქართული გუნდი. შემდეგ გაიმართა ასოციაციის საზოგადოებრივი კრება ნ. ცინცაძის თავმჯდომარეობით. შ. ამირეჯიბმა ისაუბრა აჯანყებაზე. 31 აგვისტოს დ. სხირტლაძის თავმჯდომარეობით საფრანგეთში მცხოვრებ ქართველთა საზოგადოების კრება გაიმართა. სხვადასხვა პარტიათა წარმომადგენლებმა ისაუბრეს და აჯანყების ეპიზოდები მოიგონეს [26]. ასეთივე კრება პრაღაშიც გაიმართა და რეზოლუციაც მიღეს [27]. აგვისტოს აჯანყების მე-7 წლისთავი გერმანიის ქართველთა საზოგადოების გამგეობამაც აღნიშნა. კრება თავმჯდომარე მ. წულუკიძემ გახსნა, შემდეგ ისაუბრეს: გრ. დიასამიძემ, გ. გელაზანიამ, ნ. ნაკაშიძემ, ერ. რამიშვილმა, კ. ხოშტარიამ. ბოლოს თავისი ლექსები წაიკითხა გელაზანიამ [28].

1932 წლის 23 ოქტომბერს ქართული კოლონიის სხდომა პარიზში საქართველოში აჯანყებების დროს დაღუპულთა ხსოვნას მიეძღვნა. სხდომა გიორგი ჟურულმა გახსნა, 1922 წელს ხევსურეთის აჯანყებაზე მოგონებით დავით ვაჩნაძე გამოვიდა[29]. კოლონიის კრება გააშუქა გაზეთმა „თეთრმა გიორგიმაც". ინფორმაციის ავტორი წერდა, რომ აგვისტო აჯანყებამ ხევსურეთი აჯანყება უფრო ქმედითაD გაიმეორა[30].

1934 წელს პოლონეთში კოტე იმნაძის ხელმძღვანელობით ქართულმა და კავკასიურმა კოლონიებმა აჯანყების 10 წლისთავი აღნიშნეს. სიტყვებით გამოვიდნენ ჩრდილოკავკასიელი გირეი სუნში, აზერბაიჯანელი მირზა ბალა, უკრაინელი კოვალსკი და პოლონელები[31]. ბრიუსელში ქართულმა კოლონიამ პანაშვიდი უკრაინელთა საყდრში გადაიხადა, ქართველებისა და უკრაინელების გარდა პანაშვიდს ყაზახები და ბელგიელებიც დაესწრნენ[32].

1935 წლის 1 სექტემბერს პარიზელმა ქართველებმა აგვისტოს აჯანყების მე-11 წლისთავი კვლავ „Aლიანს Fფრანცესე"-ს დარბაზში აღნიშნეს. საზოგადოებრივი კრების წინაშე წარდგნენ: დავით სხირტლაძე, შ.ალვა ამირეჯიბი, სამსონ ფირცხალავა, მოგონებით ქაქუცა ჩოლოყაშვილზე გამოვიდა შალვა ბერიძე[33].

1937 წლის 29 აგვისტოს ბერლინის კოლონიის კრებაზე სიტყვით დ. საღირაშვილი გამოვიდა[34]. 1938 წლის 4 სექტემბერს კი - კოლონიის ახალი თავმჯდომარე კოკი კიზირია[35].

1939 წლის 1 სექტემბერს დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი და ბევრმა ქართულმა ორგანიზაციამ შეწყვიტა არსებობა ან შეაჩერა საქმიანობა. შეწყდა 1924 წლის აჯანყების წლისთავების აღნიშვნაც.

როგორც ვხედავთ, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დამარცხებას დიდი გამოხმაურება მოჰყვა როგორც საერთაშორისო საზოგადოების, ასვე ქართველ ემიგრანტთა მხრიდან. აჯანყების მხეცური ანგარიშსწორება რეზოლუციებით დაგმო სოციალისტურმა ინტერნაციონალმა, ერთა ლიგამ, „ადამიანის უფლებათა დაცვის საერთაშორისო ლიგამ", რომლის წევრი სა-

---

25 "29 აგვისტოს მოგონება", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1929, #45 გვ.16

26 "ქართველები საფრანგეთში", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1931, #69, 16

27 "წერილი პრაღიდან" ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1931, #71, გვ.14-15

28 "ქართველები გერმანიაში", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1931, #69, 16

29 "ქართველები საფრანგეთში", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1932, #83, 15

30 დამსწრე, „კოლონიის კრება", გაზ. *თეთრი გიორგი,* პარიზი, 1932, #55-57, 4

31 "წერილი ვარშავიდან", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1934, #106,14-15

32 "ქრონიკა", გაზ. *თეთრი გიორგი,* 1934, #80, 4

33 "1924 წლის აჯანყების წლისთავი", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1935, #117, 16

34 "ემიგრაციაში", ჟურნ. „კავკასია", 1937, #6, 29

35 "ბერლინში", ჟურნ. *დამოუკიდებელი საქართველო,* 1938, #150, 15-16

ქართველო სწორედ აჯანყების შემდეგ გახდა _ „ადამიანის უფლებათა დაცვის ქართული სექცია“. აჯანყების დამარცხება გახდა ბიძგი ახალი საერთშორისო და კავკასიური ორგანიზაციების: შვეიცარიაში, ჟენევაში „საქართველოს დამხმარე ინტერნაციონალური კომიტეტის”, თურქეთში, სტამბოლში _ „კავკასიის განმათავისუფლებელი კომიტეტი“, შემდეგ _ „კავკასიის დამოუკიდებლობის კომიტეტის“, პოლონეთში, ვარშავაში _ „პრომეთეს ფრონტის“ შექმნისა. დაარსდა ახალი ქართული ორგანიზციებიც: „საერთო ფრონტი“ სოციალ-დემოკრატიული, ეროვნულ-დემოკრატიული, სოციალისტ-ტფედერალისტური და სოციალისტ-რევოლუციური პარტიების შემადგენლობით, ასევე ახალგაზრდების მიერ დაარსებული ზეპარტიული ორგანიზაცია „მომავალი“, შემდგომში ცნობილი „თეთრი გიორგის“ სახელით. ჟერ პრაღაში, შემდეგ პარიზში, ბერლინში და სხვა ქალაქებში, სადაც არსებობდა ქართული სათვისტომოები, დაიწყეს „ტრაგიკული თარიღის“, აჯანყების დამარცხების თარიღის აღნიშვნა, რაც შრწყვიტა A1939 წლის 1 სექტემბერს დაწყებულმა მეორე მსოფლიო ომმა, რის გამოც ბევრმა ქართულმა ორგანიზაციამ ან შეწყვიტა არსებობა ან შეაჩერა საქმიანობა.

Rusudan Daushvili

The Aftermath of the Defeat of the 1924 Uprising in Emigration

The emigrants of the first wave were numerous – representatives of the political, military, cultural, and economic spheres who left their homeland due to the 1921 occupation, the defeat of the 1924 uprising, or political repressions. These included members of the government, the Constituent Assembly, leaders and prominent figures of political parties, the staffs of the Georgian army and National Guard, military personnel who fought at Kojori and Tabakhmela, cadets of the Junker Military School, and their families. Diplomats working abroad, staff of embassies and consulates, scholars, figures in the arts, and students were also unable to return. Among those who found themselves abroad were about sixty[36] intellectuals exiled from Metekhi prison by Soviet authorities in 1922, and another thirty[37] in 1923. There were also those who secretly crossed the border and escaped Soviet rule.

The first large wave of refugees was received by Istanbul. The Georgian Catholic Monastery opened its doors widely and provided them with shelter: men were accommodated in the monastery's cells, while their families were housed at the consulate[38].

Due to the Bolshevik coup in Russia, as early as 1918, three million people left its territory. The civil war, along with Russia's occupation of the states of Central Asia and the South Caucasus, brought the refugee issue to the forefront of the League of Nations' agenda with full intensity. To address this problem, the Commission for Refugees was established during the Geneva Conference in the summer of 1921. Special so-called Nansen Passports were introduced, and funds were allocated to facilitate labour migration from one country to another.[39] Georgian refugees received their passports

---

36 V. Nozadze, „The Expulsion of Georgian Public Figures from the Borders of the Republic of Georgia". Journal *Kavkasioni*, #16–17, 1972–73, 57–94

37 M. Kavtaradze, The 1923 Deportation from Prison. Spiridon Kedia, journal *Iveria*, #22, 1979, p. 1

38 G. Kvinitadze, Memoirs, Vol. II (Tbilisi, 2001), p. 172

39 Ibid, 237-240

through the legation and did not require legal status. However, due to limited credit resources, the Commission was unable to provide employment for the refugees. The International Labour Office and its director, Albert Thomas, intervened in the matter, managing to secure jobs for many. Nevertheless, unemployment remained a problem, as there were few manual labourers among the refugees.[40] The American Committee for Aid to Refugees of the League of Nations, the Georgian Embassy, and the Refugee Commission – established by the government-in-exile in March 1921 under the leadership of the former mayor of Tbilisi, Benia Chkhikvishvili – assumed responsibility for assisting 400 Georgians residing in Istanbul. By the end of 1921, in the midst of the civil war turmoil, the relocation of refugees from Istanbul to Europe began. Those who remained in Istanbul included employees of the Turkish-Persian Bank, led by Ivane Zurabishvili and Akaki Khoshtaria, under the supervision of the consulate. Others included members of the Government Commission (established in March 1921), headed by Minister of Finance Konstantine Kandelaki; the clandestine Istanbul Political Commission, led by Minister of Agriculture and Justice Noe Khomeriki; as well as members of the Information Service and the Military Commission formed under his leadership. In addition to these, there were still many Georgian refugees residing in Istanbul and other cities across Turkey.[41]

In August 1924, following the defeat of the uprising organized by Georgian patriots against Soviet rule in an effort to restore Georgia's independence – and the subsequent wave of repressions – a second large wave of refugees fled to Turkey and Iran. At the end of September, a group of sworn fighters under the leadership of Kakutsa Cholokashvili, a hero of the uprising, also crossed into Turkey. Among them were Elizbar Vachnadze, Alexandre Sulkhanishvili, Lelo Chikovani, Shalva Nebieridze, Raphiel Eristavi, Alexandre Kargareteli, Merab Jorjadze, Mikheil Lashkarashvili, and others. Accompanying them were the head of the Military Council of the Underground Committee (Damkom), Spiridon Chavchavadze, as well as Colonels Davit Mkheidze and Simon Kruashvili. In Hopa, they were joined by a group of rebels from Chiatura.[42] Soon, other surviving participants of the uprising who had escaped repression followed their example. Between 1924 and 1930, other participants in the uprising also left Georgia. Until the end of the 1920s, it was still possible to clandestinely cross the borders into Turkey, Iran, and Northern China, including Manchuria. As a result, the Georgian colonies in Istanbul, Tehran, and Harbin were significantly reinforced by new arrivals.

The suppression of the August 1924 uprising and the onset of repressions in Georgia provoked considerable outrage across Europe. From September 24 to 28, the session of the Executive Committee of the Socialist International held in London was attended by Irakli Tsereteli. The adopted resolution condemned the brutal reprisals carried out by the Bolsheviks during the uprising in Georgia.[43] On January 29, 1925, a speech delivered by Pierre Renaudel in the French Parliament concerning the situation in Georgia and the patriotic uprising of the Georgian people received widespread attention in the European press. The speech was later published as a brochure under the title „The Independence of Georgia and the International Policy of Bolshevism".[44] At the end of August 1925, a large Georgian delegation actively participated in the commission work of the Second Congress of the Socialist International, held in Marseille. The resolution of the Congress declared that the International upheld the right to self-determination of the nations of the USSR, who had „achieved state independence during the revolutionary period, such as Armenia, Georgia, Ukraine, and others". Later that autumn,

40 Foreign Review, International Labour Office, journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, Paris, #7, 1926, p. 4

41 R. Daushvili, *Georgian Emigration in 1921–1939* (Tbilisi, 2007), pp. 93-100

42 A. Sulkhanishvili, *Memoir on the Sworn Detachment, 1922-1924* (San Francisco, 1981), p. 180

43 Kan, „Two Congresses (Letter from London)", journal *Brdzola*, Paris, #5, 1925, pp. 14-18

44 L. Renodel, Independence de la Georgia et la politique internacionale du bolsevisme, Paris, 1925

at the „Parteitag" of the Social Democratic Party of Germany (SPD), held in Heidelberg under the leadership of Otto Wels, Vladimer Akhmeteli delivered a speech.[45]

On September 11, during the 15th session of the League of Nations, French delegate Jean Paul-Boncour submitted a proposal regarding the brutal reprisals following the August 1924 uprising. The proposal had been drafted jointly by the delegations of Belgium, France, and Great Britain, and it reiterated the resolution of September 22, 1922. Delegates who participated in the debate – including MacDonald and Murray from Britain, Bonin-Longare from Italy, de Broqueville from Belgium, and Bonnet from France – expressed support for the resolution. The following day, the Georgian government's delegation submitted a note to the League of Nations, yet the League postponed any concrete actions for the future.[46] In 1925, on behalf of the Georgian nation and in relation to the 1924 uprising, Akaki Chkhenkeli and Khariton Shavishvili addressed the Fifth Assembly of the League of Nations. In defence of Georgia, Boncour, MacDonald, Morey, and de Broqueville spoke in favour, and a resolution was adopted reaffirming the resolution of the April 1922 Assembly.[47]

After the occupation, Georgia also sought the support of the International League for the Protection of Human Rights. In 1922, Noe Zhordania informed the League of the prevailing conditions in the country. In 1924, with the support of the League's Secretary, Alice Menard-Dorian, and Vice-President Alphonse Allard, the Georgian Section of the League for the Protection of Human Rights was established under the chairmanship of Konstantine Gvarjaladze. In 1925, during a session in Paris, the Council of the International League heard an address by David Sharashidze, the delegate of the Georgian League. According to the adopted resolution, if Russia were to seek entry into the International League, it would first be required to reach an agreement with Georgia. Furthermore, if Russia were to demand the denial of the Georgian people's right to national self-determination, no political or economic concessions were to be allowed from other states.[48]

In 1924, in Geneva – where there were few Georgians but many friends and supporters – the International Committee for the Support of Georgia was founded through the initiative of Khariton Shavishvili and Jean Martin, editor of *Journal de Genève*. Jean Martin was elected president, with Albert Malche as vice-president. The committee, which brought together politicians and journalists of various nationalities and political affiliations, played a significant role in publicizing the Georgian issue and the violent suppression of the 1924 uprising. Beginning in 1924, the committee annually invited Georgian political figures, organized meetings and concerts, commemorated anniversaries and national holidays, and honoured the memory of those who perished in the 1924 uprising.[49]

The brutal suppression of the 1924 uprising also prompted the consolidation of the Caucasian émigré communities. In November of the same year, the Committee for the Liberation of the Caucasus was established in Istanbul on the basis of a confederation. Georgian signatories included Mikheil Tsereteli, Davit Vachnadze, and Alexandre Asatiani; from Azerbaijan, Khosrov Sultan-Zadeh, Abdulla Ali Emirjan, and Sheikh-ul-Islam-Zadeh; from the North Caucasus, Vasan Giray, Jabaghim (a Chechen), Alikhan Kantemir (an Ossetian), and Haitek Namitov (a Circassian). Viewing the Caucasus as a unified geographical and economic space, the committee considered it a guarantor of peace and a desirable

---

45 "The Socialist International in Marseille", journal *Sakhalkho Sakme*, Paris, 1926, #1, pp. 25-31

46 "Note to the Chairperson of the 15th Assembly of the League of Nations, Sanders", journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1934, #106, p. 9

47 "In Geneva, at the 5th Assembly of the League of Nations", journal *Brdzola*, 1925, #3, pp. 17-31

48 "Georgian Section of the League for the Protection of Human Rights", newspaper *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1926, #3, p. 4

49 R. Daushvili, „International Organizations Supporting Georgia, 1921-1939", *Georgian Diplomacy*, Vol. 14 (Tbilisi, 2011), pp. 172-188

partner for the European economic system.[50] In 1925, the Armenians declined participation in the Caucasian Confederation. The „Council of Four" was subsequently replaced by the „Council of Three." During the summer, with financial support from the Polish ambassador to Turkey, Roman Knoll, three members of the Confederation Committee were dispatched to work near the Caucasian borders: D. Vachnadze to Ardahan, A. Kantemir to Kars, and K. Sultanov to Persia.[51] Shalva Amirejibi wrote that the Caucasian Confederation suffered from two major flaws: the exclusion of Georgian Mensheviks and Azerbaijani Musavatists. Consequently, Polish support was soon withdrawn, and in its place a new Committee for the Independence of the Caucasus was founded with the participation of Noe Ramishvili.[52]

In addition to the Caucasian Confederation, the struggle of the Caucasian peoples was also led by the Prometheus (Amirani) Club, founded in Warsaw in 1925 through the initiative of Giorgi Gvazava and under the leadership of Professor Smaltozki. Together with the Georgian colony in Warsaw, the club played a significant role in unifying and connecting the émigré communities. Initially, the club united three Caucasian nations – Georgians, Azerbaijanis, and North Caucasians – later joined by Ukrainians and Turkestanis. It consisted of national sections that, while representing their own ethnic groups, also promoted shared interests. From 1926 to 1939, the Prometheus journal was published in Warsaw in French, edited by Giorgi Gvazava. In addition to this journal, the organization promoted the ideals of unity, solidarity among nations, and the struggle for independence through the local press, assemblies, demonstrations, cultural events, and other activities. A year after its founding, a women's division was established, bringing together women from all the ethnic groups represented in the club. When the question of admitting Russia into the League of Nations arose, Prometheus assumed the role of advocating on behalf of all oppressed Soviet nations. It was formalized as the Promethean Front, and from 1934 onward it regularly submitted substantiated notes and memoranda to the League of Nations, reminding all 53 member states of the „suffering and struggle of the subjugated nations".[53]

In the initial phase of the emigration period, efforts to continue the national struggle succeeded in uniting all political forces within a Common Front and a National Centre. After the defeat of the August 1924 uprising, the need for unity became even more pressing, although mutual accusations and internal disputes persisted for quite some time. In 1925, the Common Front was established, bringing together Social Democrats, National Democrats, Socialist-Federalists, and Socialist-Revolutionaries. Primarily composed of former government officials, the organization nonetheless excluded many individuals, which led to internal tensions from the outset. The failure to secure Georgia's membership in the League of Nations, France's recognition of the Soviet Union in 1933, and the closure of the Georgian legation in Paris marked a turning point. These developments shattered hopes that international efforts might lead to Georgia's liberation, resulting in the dissolution of the National Alliance. The process of fragmentation also began within the leading Georgian political parties themselves. However, the 1924 uprising also stimulated the creation of new political organizations. In September 1924, five young émigrés proposed the formation of a new, suprapartisan League of Patriots. Viewing the exiled Georgian Social-Democratic government as incapable, they deemed it necessary to create a political organization led by the youth, one that would be non-socialist in orientation. The organization was initially named 'Momavali' (The Future). By November 1, 1924, it had ten members: Sh. Beridze, M. Kedia, K. Salia, E. Pataridze, K. Kobakhidze, D. Mkheidze, among others. The organization gradually

50 Caucasian Confederation (Acts and Commentaries) (Paris, 1937), pp. 5-6

51 D. Vachnadze, „In the Service of the Homeland", journal *Iveria* (Paris, 1992, #1), p. 133

52 Sh. Amirejibi, „In Emigration, 1925-1943", Vol. II (Tbilisi, 1998), p. 84

53 "Prometheus Front", journal *Damoukidebeli Sakartvelo* (1938, #149), pp. 1-2

expanded, and its meetings became regular. On January 10, 1925, it published its Ten Commandments, modelled after Mussolini's Decalogue.[54] The document rejected partisan division within the nation and called for the liberation of Georgia, the restoration of its territorial integrity, and the defence of national interests.[55] In 1925, the organization adopted the name White Giorgi, with Leo Kereselidze assuming leadership, transforming it into a powerful movement.[56]

The Georgian émigré community observed religious and national holidays, as well as jubilees of Georgian writers and public figures. The commemoration of days of mourning and national tragedies was largely prompted by the repressions carried out by Georgia's occupation regime, including the 1923 execution of members of the Military Centre of the Underground Committee (Damkom). Anniversaries of the August 1924 uprising also began to be commemorated. This date was first marked by the Georgian émigré society in Prague, which, on August 31, 1925, adopted a resolution during a commemorative gathering for the anniversary of the uprising. Students held a civic memorial service for those who had fallen during the uprising, and speeches were delivered by I. Janjghava and others.[57]

In February 1926, the Georgian community in Paris held a special meeting and resolved to observe a Day of Mourning for the victims of the August uprising annually during the first week following August 29.[58] In April of that year, the Georgian colony in Berlin convened a meeting dedicated to the uprising, opened by D. Saghirashvili. Speeches were delivered by Tite Margvelashvili, Mikheil Tzulukidze, Ioseb Iremashvili, and Roman Mkurnali. The assembly issued a resolution expressing solidarity with the Georgian people in their struggle against the Russian Empire. On August 29 of the same year, at 3 p.m., the Georgian colony in Paris held a civic memorial service for the fallen in the Société Savane hall. The meeting was opened by the colony's chairman, Sh. Abdusheli. S. Berejiani recited a poem, and others also gave addresses. A similar memorial was held in Audincourt, where many Georgians worked in the Peugeot automobile factories. Following the speeches, a resolution was adopted. At the civic memorial service in Berlin's Georgian colony, the first address was given by chairman Alexandre Pachulia, followed by Vladimir Akhmeteli and the Azerbaijani delegate Jafar-Oghlu. R. Ivanitsky-Ingilo expressed his support and called for joint struggle. Other speakers included T. Margvelashvili and D. Saghirashvili. The assembly concluded with the singing of Dideba ("Glory").[59] In November, the journal *Brdzola* (The Struggle) published a list of those executed and those who perished during the 1924 uprising.[60]

On August 28, 1927, the Georgian colony in Paris held a memorial service for the fallen at the Greek Orthodox Church. A mourning session was subsequently held in the hall on Denfert Street, opened by Vakhtang Ghambashidze. Shalva Amirejibi recited his elegy. Accompanied by funeral music performed by an orchestra, other participants also recited poetry. The session concluded with the singing of Dideba ("Glory"). On the same day, mourning speeches and a resolution were presented in Audincourt, while in Prague, the Georgian community held a commemorative assembly for the third anniversary of the uprising on August 29 at Hotel Colchis. Following a speech by A. Emukhvari, a resolution was adopted.[61] The journal *Brdzola* (The Struggle) also marked the Day of Mourning,

---

54 K. Salia, „The Origin, Aims, and Tactics of White George", newspaper *Tetri Giorgi*, 1936, #98, p. 3

55 Sh. Beridze, „Memoir, 1924-1933", newspaper *Tetri Giorgi*, 1933, ##69-71, p. 2

56 G. Sharadze, „Under Foreign Skies", Vol. III (Tbilisi, 1993), pp. 98-111

57 "Georgian Identity Abroad", journal *Brdzola*, 1925, #5, p. 31

58 "Georgians in Paris", newspaper *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1926, #2, p. 4

59 "Two Years Since the Uprising", newspaper *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1926, #9, p. 4

60 "Second Anniversary of the Uprising", journal *Brdzola*, 1926, #17, pp. 17-18

61 "Georgians in France", newspaper *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1927, #21, p. 4

dedicating an entire issue to the August Uprising and its participants. It published lists of those exiled and imprisoned in Metekhi Prison.[62]

On September 2, 1928, Vakhtang Ghambashidze opened a memorial event organized by the governing board of the Georgian Society of France in honour of those who perished in August and September. Speeches were delivered by Ioseb Natsubidze, Davit Vachnadze, student R. Talakvadze, sworn patriot I. Chikovani, and Vladimer Meladze.[63] In Germany, Caucasian representatives joined the Georgians in commemorating the Day of Mourning. Among the speakers were S. Gegelashvili, chairman of the Georgian colony; Armenian representative A. Shaginyan; G. Kereselidze; V. Ghambashidze; and M. Tsulukidze. The assembly sent a greeting to Noe Zhordania.[64]

On August 29, 1929, commemorative gatherings for the fallen were once again held in Paris, Audincourt, and other locations, where resolutions were adopted.[65]

On August 30, 1931, a memorial service for those who perished during the August Uprising was held at the Alliance Française hall in Paris, with the attendance of the entire Georgian colony. The service was conducted by Grigol Peradze and featured a performance by a Georgian choir. Following the service, a public assembly of the association was held under the chairmanship of N. Tsintsadze, during which Shalva Amirejibi spoke about the uprising. On August 31, a meeting of the Georgian Society in France took place, chaired by Davit Skhirtladze. Representatives of various political parties spoke and recalled episodes from the uprising.[66] A similar assembly was held in Prague, where a resolution was also adopted.[67] The seventh anniversary of the August Uprising was also commemorated by the Georgian Society in Germany. The meeting was opened by chairman M. Tsulukidze, with subsequent speeches by Grigol Diasamidze, G. Gelazania, N. Nakashidze, Er. Ramishvili, and K. Khoshtaria. G. Gelazania concluded the event by reading his poetry.[68]

On October 23, 1932, the Georgian colony in Paris held a session dedicated to the memory of those who died during the uprisings in Georgia. The meeting was opened by Giorgi Zhuruli, and Davit Vachnadze gave a speech recalling the 1922 Khevsureti uprising.[69] The session was reported on by the newspaper *Tetri Giorgi*, whose correspondent remarked that the August uprising had effectively echoed the earlier Khevsureti rebellion.[70]

In 1934, Georgian and Caucasian émigré colonies in Poland, under the leadership of Kote Imnadze, commemorated the 10th anniversary of the uprising. Speeches were delivered by Giray Sunshi (from the North Caucasus), Mirza Bala (Azerbaijani), Kowalski (Ukrainian), and Polish participants.[71] The Georgian colony in Brussels held a memorial service at a Ukrainian church, attended not only by Georgians and Ukrainians but also by Kazakhs and Belgians.[72]

On September 1, 1935, Parisians commemorated the 11th anniversary of the August Uprising once again at the Alliance Française hall. Those who addressed the public assembly included Davit

---

62 "The August Uprising", journal *Brdzola*, 1927, #26, pp. 7–9

63 "Day of Remembrance", journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1928, #2, pp. 13-14

64 "Georgians in Germany", journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1928, #2, p. 16

65 "Memory of August 29", journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1929, #45, p. 16

66 "Georgians in France", journal *Damoukidebeli Sakartvelo,* 1931, #69, 16

67 "Letter from Prague", journal *Damoukidebeli Sakartvelo,* 1931, #71, gv.14-15

68 "Georgians in Germany", journal *Damoukidebeli Sakartvelo,* 1931, #69, 16

69 "Georgians in France", journal *Damoukidebeli Sakartvelo,* 1932, #83, 15

70 Attendee, „Colony Assembly", newspaper *Tetri Giorgi,* Paris, 1932, #55-57, 4

71 *"Letter from Warsaw",* journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1934, #106, pp. 14-15

72 *"Chronicle",* newspaper *Tetri Giorgi*, 1934, #80, p. 4

Skhirtladze, Shalva Amirejibi, Samson Pirtskhalava, and Shalva Beridze, who shared memories of Kakutsa Cholokashvili.[73]

On August 29, 1937, Davit Saghirashvili delivered a speech at a Georgian émigré gathering in Berlin.[74] On September 4, 1938, the memorial session was led by the new chairman of the colony, Koki Kiziria.[75]

On September 1, 1939, the Second World War began, and many Georgian organizations either ceased to exist or suspended their activities. The annual commemorations of the anniversary of the 1924 uprising also came to an end.

As we can see, the defeat of the August 1924 uprising elicited significant responses from both the international community and the Georgian émigré population. The brutal reprisals that followed were condemned through resolutions by the Socialist International, the League of Nations, and the International League for the Protection of Human Rights, of which Georgia became a member in the aftermath of the uprising – through the establishment of the Georgian Section of the League for the Protection of Human Rights. The failure of the uprising became the impetus for the creation of new international and Caucasian organizations, including the International Committee for the Support of Georgia in Geneva, Switzerland; the Committee for the Liberation of the Caucasus, and later the Committee for the Independence of the Caucasus in Istanbul, Turkey; and the Promethean Front in Warsaw, Poland. New Georgian organizations were also established: the Common Front, comprising members of the Social Democratic, National Democratic, Socialist-Federalist, and Socialist-Revolutionary parties; and the youth-led suprapartisan organization *Momavali* (The Future), later known as *Tetri Giorgi*. Beginning in Prague and later extending to Paris, Berlin, and other cities with active Georgian communities, the day marking the tragic defeat of the uprising became an annual commemorative event. However, these commemorations were brought to a halt by the outbreak of the Second World War on September 1, 1939, which led many Georgian organizations to either cease their existence or suspend operations.

---

73 *"Anniversary of the 1924 Uprising",* journal *Damoukidebeli Sakartvelo*, 1935, #117, p. 16

74 *"In Emigration",* journal *Kavkasia*, 1937, #6, p. 29

75 "In Berin", journal *Damoukidebeli Sakartvelo,* 1938, #150, 15-16

თენგიზ სიმაშვილი

1924 წლის საბჭოთა რეპრესიები და ,,წითელი ტერორი“ თელავის და სიღნაღის მაზრებში (საარქივო მასალების მიხედვით)

1924 წლის აგვისტო-სექტემბერში თელავის და სიღნაღის მაზრებში, უამრავი ადამიანი ყოველგვარი ბრალეულობის დამტკიცების გარეშე, ე.წ. ,,საგანგებო სამეულების“ მიერ იქნენ სიკვდილმისჯილი.

დღეს, 100 წლის გასვლის შემდეგ, ძალიან ძნელია 1924 წლის აგვისტო-სექტემბრის ტრაგიკული მოვლენების სრული სურათის აღდგენა. თუმცა, არქივებში დაცული მასალები და თანამედროვეთა მოგონებები, ასევე ზეპირი ისტორიების სახით შემორჩენილი ინფორმაციები, საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ თელავის და სიღნაღის მაზრებში მიმდინარე საბჭოთა რეპრესიების და ,,წითელი ტერორის” ქრონოლოგია.

საბჭოთა ხელისუფლების ადგილობრივმა ძალისმიერმა სტრუქტურებმა, ქალაქ თელავში და თელავის მაზრაში, 1924 წლის აგვისტოს ბოლოს და სექტემბრის დასაწყისში დაიწყეს სრულიად უდანაშაულო ხალხის დაპატიმრება. მათგან ზოგი, თელავში ,,ბატონის ციხის’’ შიდა დასავლეთ ტერიტორიაზე მდებარე თელავის სამაზრო ციხეში, ზოგი კი, თელავის მაზრის ,,ჩეკა’’-ს შენობაში არსებულ საკნებში ჰყავდათ დამწყვდეული. დაპატიმრებულების ნაწილს თელავის მაზრის ,,ჩეკა’’-ს შენობაში ხვრეტდნენ, ნაწილი კი, ქალაქგარეთ - თელავის აღმოსავლეთით მდებარე ბორცვზე, ე.წ. ,,გიგოს გორაზე“ გაყავდათ, სადაც ხდებოდა მათი სიკვდილით დასჯა და დამარხვა. საარქივო მასალების გარდა, ამ ფაქტებს ადასტურებს ჩვენს მიერ, თელავის მაზრის ,,ჩეკა’’-ს ყოფილი შენობის პირველი სართულის კედლებიდან, ,,გიგოს გორაზე“ კი, დახვრეტის ადგილებზე მიწიდან ამოღებული სამხაზიანი შაშხანების ტყვიის თავები.

ცნობილია, რომ 1924 წელს საქართველოს სხვადასხვა მაზრებში მოქმედი ადგილობრივი ე.წ. ,,საგანგებო სამეულების“ მიერ სასჯელის უმაღლესი ზომა დახვრეტა 832 ადამიანს მიესაჯა, მათ შორის 44 სასულიერო პირს.[76] არის სხვა ინფორმაციებიც, თუმცა ვფიქრობთ, რომ დახვრეტილების ზუსტი რაოდენობის დასადგენად დამატებითი კვლევებია ჩასატარებელი.

საქართველოს შინაგან საქმეთა არქივში დაცულ, საქართველოს ,,ჩეკა“-ს მიერ შედგენილ, 1924 წელს საქართველოს მაზრებში დახვრეტილების საერთო სიებში, რომელიც ორ ეგზემპლარადაა წარმოდგენილი, დახვრეტილთა საერთო რაოდენობად მითითებულია ციფრი 857 და არა 832. ასევე, 1924 წლის აგვისტო-სექტემბერში დახვრეტილების საერთო სიებშიც არ არის სრულყოფილად ინფორმაცია ასახული - დახვრეტილების რაოდენობა 857 ადამიანზე მეტი იყო, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბრი.

გარდა ამისა, ჩვენს მიერ მოძიებული და გაანალიზებული საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ იყო შემთხვევები, როდესაც მაზრის ,,საგანგებო სამეულის“ გადაწყვეტილების საფუძველზე, ოქმებს თანდართულ ,,დახვრეტილების სიებში“ შეყვანილი ადამიანების ნაწილი ცოცხლები გადარჩნენ. მაგალითად, 1924 წლის 5 სექტემბერს ქალაქ თელავში მაზრის ,,საგანგებო სამეულის“ გადაწყვეტილების შესაბამისად დაბეჭდილ, დახვრეტილთა კედელზე გამოსაკრავ სიაში მყოფი სამი პირი: იოსებ მაღალაშვილი, ვალერიან გამყრელიძე და დავით

76 გ. კლდიაშვილი, ,,საქართველოს 1924 წლის აგვისტოს ამბოხება გარეკახეთში და სასულიერო პირები, ჟურნალი ,,საარქივო მოამბე” # 9, 2010 წელი, 98-113; შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 12, აღწერა 1, საქმე 10, გვ. 58.

სულხანიშვილი დახვრეტას გადარჩნენ. ეს მოხდა შემდეგნაირად - თელავის მაზრის „საგანგებო სამეულის“ მიერ დახვრეტილთა სია უკვე შედგენილი იყო და მოსახლეობის დაშინების მიზნით, ხალხის თავშეყრის ადგილებში კედლებზე გამოკრული. თუმცა, 1924 წლის 4-5 სექტემბრის ღამეს თელაველმა კომკავშირელმა საშა ჯორჯაძემ, თელავის მაზრის „ჩეკა“-ს შენობაში სასიკვდილოდ დაჭრა თელავის მაზრის „საგანგებო სამეულის“ წევრი კოლია ჯაფარიძე.[1]

როგორც ირკვევა, 1924 წლის 4-5 სექტემბრის ღამეს 16 წლის კომკავშირელი საშა ჯორჯაძე თელავის მაზრის „ჩეკა''-ს შენობაში „მორიგედ'' ყოფილა. მას დაუნახია, რომ მამამისი იყო დაპატიმრებული და უპირებდნენ სხვა პირებთან ერთად დახვრეტას. მოუწადინებია მამის შველა და თელავის მაზრის „საგანგებო სამეულის“ წევრის, კოლია ჯაფარიძის კაბინეტში შესულა, უთქვამს: „მე კომკავშირელი ვარ, თქვენიანი ვარ და არ დახვრიტოთ მამაჩემი“. ჯაფარიძეს იგი თავისი კაბინეტიდან გაუგდია, მაგრამ ჯორჯაძე ხელმეორედ შესულა ჯაფარიძესთან იგივე თხოვნით. გულმოსულ ჯაფარიძეს დაუყვირია - „გაეთრიე აქედან შე ძაღლის ლეკვო, თორემ მამაშენს შენი ხელით დაგახვრეტინებო''. სხვა თანამედროვის მოგონების თანახმად ჯაფარიძეს უთქვამს: „თუ კომკავშირელი ხარ შენი ხელით უნდა დახვრიტო მამაშენი''-ო. დაზუსტებით რა უთხრა კოლია ჯაფარიძემ კომკავშირელ საშა ჯორჯაძეს დღეს არ ვიცით, მაგრამ ამ უკანასკნელმა ამოიღო იარაღი და ესროლა ჯაფარიძეს, რომელიც სასიკვდილოდ დაჭრა.[2]

სროლის შემდეგ, თელავის მაზრის „ჩეკა''-ს შენობაში მყოფ რუს ჯარისკაცებს საშა ჯორჯაძე და მამამისი ხმლებით აუჩეხიათ. ასევე, დაუხოციათ შენობის ზედა სართულზე საკნებიდან აყვანილი, დერეფანში მყოფი ხელებშეკრული სიკვდილმისჯილი სხვა პირებიც. თელავის მაზრის „ჩეკა''-ს შენობაში ატეხილ სროლას და ხმაურს მოჰყოლია არეულობა. ამიტომ, ჯალათებმა ვერ მოასწრეს „ჩეკა''-ს შენობაში ქვედა სართულებზე განლაგებულ საკნებში დასახვრეტად გამზადებული ზემოდასახელებული სამი ადამიანის საკნებიდან გაყვანა და დახვრეტა.

აღნიშნულს ადასტურებს, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში ჩვენს მიერ მოძიებულ მასალები. 1924 წლის სექტემბრით დათარიღებულ დოკუმენტში იოსებ მაღალაშვილის შესახებ მითითებული შემდეგი ინფორმაცია: „იოსებ მაღალაშვილს ადგილობრივი „საგანგებო სამეულისგან“ მიესაჯა დახვრეტა, მაგრამ არეულობის გამო, რომელიც დაიწყო ჯაფარიძის დაჭრის გამო ვერ მოესწრო მისი დახვრეტა''.[3]

მეორე საარქივო დოკუმენტში, ეს არის თელავის სამაზრო ციხიდან თბილისში მეტეხის ციხეში გადაგზავნილი პატიმრების ჩამონათვალი, დასახელებულია იოსებ მაღალაშვილიც, რომლის გვარის გასწვრივ წერია შემდეგი: „იოსებ მაღალაშვილი არ დახვრიტეს იმის გამო, რომ დაპატიმრებულების გაყვანის დროს, ვერ მოასწრეს მისთვის ხელების შეკვრა და ის არეულ-დარეულობის დროს საკანში დარჩა. ამას თან მოჰყვა განკარგულება დახვრეტის შეწყვეტის შესახებ''.[4]

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცულ, თელავის მაზრაში დახვრეტილი პირების კედელზე გამოსაკრავ სიების მიხედვით, 1924 წლის 1-5 სექტემბერს და-

---

1 აღნიშნულ სტატიაში გამოყენებული მაქვს მასალები, ჩემს მიერ უკვე გამოქვეყნებული კვლევებიდან: თ. სიმაშვილი, საბჭოთა რეპრესიები თელავში - 1921-1924 წლები. ნაწილი I, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2020; თ. სიმაშვილი, „1924'სისხლიანი სექტემბერი თელავში'', ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი. შრომები XVI, თბილისი, 2020, გვ. 198-296.

2 თ. სიმაშვილი, „1924'სისხლიანი სექტემბერი თელავში'', ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი. შრომები XVI, თბილისი, 2020, გვ. 198-296.

3 შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, აღწერა 6, საქმე 24256, გვ. 9.

4 შსსა, 12.10:246

უხვრეტიათ მხოლოდ 36 ადამიანი. თუმცა, როგორც უკვე ვნახეთ, ამ სიებში მყოფი სამი პირი ვერ დახვრიტეს.[5]

სხვა საარქივო მასალების მიხედვით, თელავის სამაზრო ,,საგანგებო სამეულს'', დახვრეტა მიუსჯია არა 36 არამედ, ასზე მეტი პირისთვის.[6] აღნიშნული ინფორმაცია დასტურდება, თელავის მაზრის ,,საგანგებო სამეულის" 1924 წლის 30 სექტემბერის ოქმით.[7]

აღსანიშნავია, რომ ამ ოქმის თანდართულ დახვრეტილების სიაში არ არიან დასახელებული 1924 წლის 1-5 სექტემბერს დახვრეტილი პირების ნაწილი. თუმცა, დახვრეტილების ამ სიაში წერია, 1924 წლის აგვისტოს ბოლოს თელავში, დღევანდელი 9 აპრილის ქუჩის დასაწყისში მდებარე სახლში გამართული ქორწილის დახვრეტილი სტუმრების სახელები და გვარები. ეს ქორწილი თელაველების მეხსიერებაში შემორჩა, როგორც ,,სისხლიანი ქორწილი". ქორწილის დღეს, 1924 წლის 28 აგვისტოს ღამით, სახლიდან გამოსული ხმაურის - ქართული ხალხური სიმღერების ხმამაღლა შესრულების მომიზეზებით, თელავის მაზრის ,,ჩეკა''-მ ქორწილში მყოფი მამაკაცები დააპატიმრა. ისინი საქორწილო სუფრიდან პირდაპირ ციხეში წაიყვანეს. 1924 წლის სექტემბრის პირველ რიცხვებში კი, ამ ქორწილში მყოფი მამაკაცების ნაწილი, ანტისაბჭოთა გამოსვლებში მონაწილეობის ბრალდებით დახვრიტეს.[8]

აქვე აღსანიშნავია, რომ თელავის მაზრაში დახვრეტილების შესახებ არსებულ არც ერთ საარქივო მასალაში, მათ შორის დახვრეტილების სიებში არ არის ასახული თელავის მაზრაში სხვა დახვრეტილი პირების შესახებ სრულყოფილი ინფორმაცია. მაგალითად, თელავის მაზრის სოფელ ფშავლის მღვდელი იოსებ დალაქიშვილი, 1924 წლის სექტემბერში, ქალაქ თელავის აღმოსავლეთით მდებარე ე.წ. ,,გიგოს გორაზე'' სხვებთან ერთად დახვრიტეს.[9] თუმცა, მისი სახელი და გვარი დახვრეტილების სიებში საერთოდ არ ფიგურირებს.

საკმაოდ ბევრ უზუსტობას შეიცავს, 1924 წლის სექტემბერში სიღნაღის მაზრაში დახვრეტილების სიებიც. ჩვენს მიერ მოძიებულ იქნა, 1924 წლის 2 სექტემბერით დათარიღებული, სიღნაღის მაზრის „საგანგებო სამეულის'' მიერ ჩატარებული სხდომის ის ოქმი, სადაც სიღნაღის მაზრის მცხოვრებლებს დახვრეტის განაჩენი გამოუტანეს.[10] ამ დოკუმენტის მიხედვით, სიღნაღის მაზრაში, 1924 წლის 1-2 სექტემბრის ღამით 65 ადამიანი დაუხვრეტიათ.

ასევე მოვიძიეთ, სიღნაღის მაზრის ,,ჩეკა"-ს მიერ საქართველოს ,,ჩეკა''-ს სახელზე, 1924 წლის 1 დეკემბერს გაგზავნილი, სიღნაღის მაზრაში 1924 წლის 1-2 სექტემბრის ღამით დახვრეტილების სხვა 65 კაციანი სია.[11]

აღსანიშნავია, რომ დახვრეტილების ამ სიებში დასახელებული სულ ცოტა 5 ადამიანის გვარ-სახელი, ზემონახსენებ საქართველოს მაზრებში დახვრეტილების საერთო სიაში, სადაც გამოყვანილია დახვრეტილი პირების რაოდენობის ჯამი - 857 ადამიანი, არ არის ასახული. კერძოდ, საერთო სიაში დახვრეტილი პირების ჩამონათვალს აკლია: კორაშვილი ნიკოლოზ ნოდარის ძე; ხირსელი ალექსანდრე სოლომონის ძე; რცხილაძე გიორგი ნიკოლოზის ძე; ნანობაშვილი გიგა ნიკოლოზის ძე; ნაცვლიშვილი გიორგი პეტრეს ძე.[12]

იმის დასადასტურებლად, რომ სიღნაღის მაზრაში დახვრეტილი პირების რაოდენობა უფრო მეტი იყო, ვიდრე ასახულია დახვრეტილების საერთო სიაში, მოგვყავს სხვა მასალები. ეს არის საქართველოს ეროვნული არქივის ფონდებში, 1924 წლის ოქტომბერში თელავის და

5 შსსა, 6.2426:44-56

6 შსსა, 6.2426: 44-56

7 შსსა, 6.2426: 44-56

8 ე. მაყაშვილი, E,,სისხლიანი ფურცლები", ჟურნალი „კავკასია", #10, პარიზი, 1965, გვერდები 15-18

9 ლ. ჯიყაშვილი, „აღსარების საიდუმლოს გამხელას სიკვდილი არჩია", გაზეთი „კვირის პალიტრა", 2006, 18-24 სექტემბერი.

10 შსსა, 12.10:233

11 შსსა, 12.10:80

12 შსსა, 12.10:270-271

სიღნაღის მაზრის სოფლებში ჩატარებული სოფლის მოსახლეობის კრებების ოქმები. ისინი შეეხება, 1924 წლის სექტემბერში სოფლებიდან მოსახლეობის, ძირითადად თავადაზნაურობის, სამღვდელოების და ინტელიგენციის განდევნის სასტიკ პროცესს.[13]

საარქივო მასალების შინაარსის მიხედვით, სიღნაღის მაზრაში სოფლებიდან საბჭოთა ხელისუფლებისთვის მიუღებელი პირების გაძევებას, ზოგ ადგილას თან ახლდა, ადამიანებზე ფიზიკური ანგარიშსწორება და ყოველგვარი სასამართლოს გარეშე მათი დახოცვა ბრბოს მიერ.15[14] ამ საკითხს დეტალურად ქვემოთ შევეხებით. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ სიღნაღის მაზრის ახაშენ-ჩუმლაყის სასოფლო საბჭოს, 1924 წლის 2 ოქტომბრის სხდომის ოქმში სოფლიდან განდევნილი ადამიანების ჩამონათვალში წერია - ,,დახვრეტილი გიორგი წინამძღვრიშვილის ოჯახი''.[15] დახვრეტილი პირების შესახებ შექმნილ, ჩვენს მიერ გაანალიზებულ არც ერთ საარქივო მასალაში, სიღნაღის მაზრაში დახვრეტილების სიებში გიორგი წინამძღვრიშვილის სახელი და გვარი არ ფიგურირებს. [16]

ასევე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შსს-ს არქივში დაცულ სიღნაღის მაზრაში დახვრეტილების საერთო სიას, აკლია სიღნაღის მაზრაში დახვრეტილი სულ მცირე ხუთი ადამიანი. შესაბამისად, თელავის მაზრის მსგავსად, სიღნაღის მაზრაშიც 1924 წლის სექტემბერში დახვრეტილების რაოდენობა იმაზე მეტი იყო, ვიდრე ოფიციალურად არის ცნობილი.

საბჭოთა ხელისუფლებამ უდანაშაულო ადამიანების დახვრეტების გარდა, მიმართა რეპრესიების სხვა სასტიკ ფორმას - 1924 წლის სექტემბრის დასაწყისში, თელავის და სიღნაღის მაზრების სოფლებში მცხოვრები თავად-აზნაურობის, სასულიერო წოდების და ინტელიგენციის წარმომადგენლების და ზოგადად საბჭოთა ხელისუფლების მოწინააღმდეგედ მიჩნეული ადამიანების განდევნას საცხოვრებელი ადგილებიდან.

1924 წლის სექტემბრის პირველ რიცხვებში, კახეთის სხვადასხვა სოფლებში მომხდარი მოვლენების შესახებ, იქ მცხოვრები თავად-აზნაურობის, სასულიერო წოდების, ინტელიგენციის წარმომადგენლების დარბევებზე და განდევნაზე სამეცნიერო ისტორიულ ლიტერატურაში ნაკლებადაა ცნობილი. როგორც ირკვევა, თელავის და სიღნაღის მაზრებში, 1924 წლის სექტემბრის დასაწყისში გლეხობის ვითომდა ,,სტიქიური'' მიტინგები ეწყობოდა. ადგილებზე მაზრების ცენტრებიდან ჩასული საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლების წაქეზებით, სოფლების მოსახლეობის ნაწილმა - ძირითადად ღარიბმა გლეხებმა, ვისაც წინასწარ ასმევდნენ ალკოჰოლურ სასმელს, დაიწყეს თავისივე თანასოფლელი თავად-აზნაურების, ინტელიგენციის, სამღვდელოების სახლებიდან გაყრა, მათი ოჯახების დარბევები. აღნიშნულმა პროცესმა, იმდროინდელ საბჭოთა პრესაშიც ჰპოვა თავისი ასახვა, სადაც გამოქვეყნებულ სტატიებში ამართლებდნენ გლეხების საქციელს.

საქართველოს ეროვნული არქივის ფონდებში დაცულია, საქართველოს სსრ-ს ,,სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის'' მასალები, სადაც 1924 წლის სექტემბერში დატრიალებული საბჭოთა რეპრესიების შესახებ დეტალური ინფორმაციაა შემონახული. მათ შორის არის, 1924 წლის ოქტომბერში თელავის და სიღნაღის მაზრის სოფლებში ჩატარებული სოფლის მოსახლეობის კრებების ოქმები. როგორც ჩანს, 1924 წლის სექტემბერში განხორციელებული რეპრესიებისთვის კანონიერი სახის მიცემის მიზნით, იმავე წლის ოქტომბრის დასაწყისში საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლები, კახეთის

---

13 საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 284, ანაწერი 3, საქმე 11. გვერდი 9

14 აღნიშნულ სტატიაში მასალების ნაწილი გამოყენებული მაქვს ჩემი სტატიიდან: თ. სიმაშვილი, ,,საბჭოთა რეპრესიები თელავის და სიღნაღის მაზრების სოფლებში 1924 წლის სექტემბერში (საარქივო მასალების მიხედვით)'', ი. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის და საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XX. თბილისი. თსუ-ს გამომცემლობა, 2024, გვერდები 258-292

15 სუიცა, 284,42:32

16 სუიცა, 284,42:32

სხვადასხვა სოფლებში ჩასულან. მათ ჩაუტარებიათ კრებები, შეუდგენიათ ოქმები სოფლებიდან განდევნილი მოსახლეობის - ,,თავად-აზნაურობის განდევნის საკითხთან'' დაკავშირებით.[17]

თელავის მაზრის სოფელ ნაფარეულის, სანიორის და ართანის სასოფლო საბჭოს 1924 წლის 5 ოქტომბრით დათარიღებულ სხდომის ოქმში, საუბარია სოფელ ართანიდან სხვადასხვა პირების, მათ შორის 1924 წლის 5 სექტემბერს თელავში დახვრეტილი რეზო ყარალაშვილის ოჯახის განდევნაზე.[18] აღსანიშანავია, რომ რეზო ყარალაშვილი იყო, 1923 წელს ,,სამხედრო ცენტრის'' წევრობის ბრალდებით დახვრეტილი ფარნაოზ ყარალაშვილის მამა.

სოფელ ართანიდან გაძევებული პირების ჩამონათვალში, ძირითადად თავად ყარალაშვილების გვარის წარმომადგენელი მამაკაცები არიან, თუმცა ასევე გაუძევებიათ ქალი - ტალია ყარალაშვილი.[19]

მსგავსი სახის კრებები თელავის მაზრის სხვა სოფლებშიც გამართულა. 1924 წლის 17 ოქტომბერს სოფელ კურდღელაურში ჩატარებულ სოფლის საბჭოს კრებაზე მოუსმინიათ და დაუდასტურებიათ სხვადასხვა პირების გაძევების გადაწყვეტილება. აქაც, მამაკაცებთან ერთად სოფლიდან გაუძევებიათ ქალებიც და მათთვის ჩამოურთმევიათ სახლები, მიწა და სხვა ქონება.[20]

იმ დროს, თელავის მაზრაში შემავალი სოფელ ხორხლის, 1924 წლის 26 ოქტომბრის სოფლის საბჭოს სხდომის ოქმის მიხედვით, გაუძევებიათ და ქონება ჩამოურთმევიათ სოფლის სკოლის მასწავლებელ ვანო საყვარელიძისთვის: ,,ვანო საყვარელიძე იყო ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის წევრი. ამჟამად იგი მასწავლებელია და არ შეეფერება თავის დანიშნულებას, როგორც საბჭოთა ხელისუფლების მტერი. გლეხები საჭიროდ სცნობენ ხსენებული პირი იქნეს მოხსნილი მასწავლებლობიდან".[21]

რაც შეეხება სიღნაღის მაზრას, საარქივო მასალების შინაარსის მიხედვით, ამ მაზრაში სოფლებიდან საბჭოთა ხელისუფლებისთვის მიუღებელი პირების გაძევებას თან ახლდა მათთვის არა მარტო ქონების ჩამორთმევა, არამედ საშინელი სისასტიკე. ეს გამოიხატა სრულიად უდანაშაულო ადამიანებზე, მხოლოდ მათი სოციალური წარმოშობის გამო ფიზიკურ ანგარიშსწორებაში, ყოველგვარი სასამართლოს გარეშე მათ დახოცვაშიც კი. ფაქტობრივად ეს იყო ადამიანების ე.წ. ,,ლინჩის წესით გასამართლება'', ანუ ბრბოს მიერ ჩადენილი მკვლელობა.

აღნიშნულს ადასტურებენ საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული სხვადასხვა სახის მასალები. სიღნაღის სამაზრო აღმასკომის პრეზიდიუმის, 1925 წლის 12 თებერვლით დათარიღებული სხდომის ოქმის მიხედვით, სიღნაღის მაზრის სოფელ ბაკურციხიდან გაუდევნიათ და ქონება ჩამოურთმევიათ შემდეგი პირებისთვის: ,,ჩაქვავებული გიორგი სოლომონის ძე ვაჩნაძის ოჯახობა შვილებით, ჩაქვავებული მიხეილ ზაქარიას ძე ვაჩნაძის ოჯახობა - ორი ვაჟი, დახვრეტილი მიხეილ ზაქარიას ძე ვაჩნაძის ოჯახობა - ცოლი იულია ორი შვილით, ადამ იოსების ძე ვაჩნაძის - ჩაქვავებულის ოჯახობა, ჩაქვავებული ნიკო დიმიტრის ძის ვაჩნაძის ოჯახობა - ძმა ექიმი გიორგი ვაჩნაძე ოჯახობით, ირაკლი და ილიკო აფხაზები ჩაქვავებული ხალხის მიერ, ჩაქვავებული ხალხის მიერ სიკო (სიმონ) რევაზის ძე ვაჩნაძის ოჯახის შემადგენლობა'' და სხვები.[22]

სოფელ კარდენახიდან გაძევებული ადამიანების ჩამონათვალში ვკითხულობთ: ,,ჩაქვავებული დათა ალექსანდრეს ძე იგივე ილარიონის ძე ფორაქიშვილი ოჯახობით - ცოლით,

17 სუიცა, 284,11.42
18 სუიცა, 284,11.9
19 სუიცა, 284,11.9
20 სუიცა, 284,11.10
21 სუიცა, 284,11.10
22 სუიცა, 284,42:1,2,3

შვილებით და რძლით, ჩაქვავებული ივანე ვაჩნაძის ცოლშვილი, დახვრეტილი ვიქტორ (ვახტანგ) გიორგის ძის ვაჩნაძის ოჯახი დედა, დახვრეტილი ლევან სამადაშვილის ცოლშვილი'' და სხვები.[23]

დოკუმენტებში დასახელებულ ამ პირებს მიწერილი აქვთ - დახვრეტილი, ჩაქვავებული და სხვა. დახვრეტილში იგულისხმება 1924 წლის აგვისტოს შეიარაღებულ აჯანყებაში მონაწილეობის ბრალდებით დაპატიმრებული და ყოველგვარი სასამართლოს გარეშე სიკვდილით დასჯილი ადამიანები. რაც შეეხება „ჩაქვავებული'' - ეს პროცესი რეალურად იყო „წითელი ტერორის" ერთ-ერთი სახე. კერძოდ, უსასტიკესი ანგარიშსწორება ყოვლად უდანაშაულო ადამიანებზე, მათი ქვებით და კეტებით მოკვლა.[24]

ამ და სხვა დოკუმენტებიდან ებიდან ირკვევა, რომ გაძევების პროცესის დროს, საბჭოთა ხელისუფლების მიერ წაქეზებულ გლეხებს, რამოდენიმე ათეული უდანაშაულო ადამიანი დაუხოციათ.[25]

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი მასალები ადასტურებენ, რომ 1924 წლის აგვისტო-სექტემბერში საბჭოთა ხელისუფლების მიერ, თელავის და სიღნაღის მაზრებში ფართოდ იყო გამოყენებული „წითელი ტერორი'', რომლის შედეგად ადამიანების ნაწილი ფიზიკურად გაანადგურეს, ნაწილი კი საცხოვრებელი ადგილებიდან განდევნეს.

Tengiz Simashvili

Soviet Repressions and the „Red Terror" of 1924 in the Districts of Telavi and Sighnaghi (Based on Archival Materials)

In August–September of 1924, in the districts of Telavi and Sighnaghi, numerous individuals were sentenced to death by the so-called „extraordinary organ troika," without any substantiated charges.

Today, a hundred years later, t remains exceedingly difficult the full picture of the tragic events of August–September 1924. Nevertheless, archival materials, contemporary memoirs, and information preserved in the form of oral stories allow us to reconstruct the chronology of the Soviet repressions and the „Red Terror" that unfolded in the districts of Telavi and Sighnaghi.

At the end of August and the beginning of September 1924, the local coercive structures of the Soviet authorities in the town of Telavi and the Telavi district began arresting entirely innocent individuals. Some of the detainees were held in the district prison of Telavi, located on the inner western grounds of the so-called „Batoni Tsikhe", while others were confined in cells within the building of the Telavi district Cheka. A portion of the prisoners were executed inside the Cheka building, while others were taken outside the city – to a hill known as „Gigo's Hill," located to the east of Telavi – where they were executed and buried. In addition to archival records, these events are corroborated by physical evidence: spent bullet casings from three-line rifles recovered from the walls of the former Cheka building's ground floor and from the execution sites on Gigo's Hill.

23 სუიცა, 284,42:41,45

24 თ. სიმაშვილი, ,,საბჭოთა რეპრესიები თელავის და სიღნაღის მაზრების სოფლებში 1924 წლის სექტემბერში (საარქივო მასალების მიხედვით)'', ი. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის და საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XX. თბილისი. თსუ-ს გამომცემლობა, 2024, გვ. 258-292.

25 საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორიის საზოგადოებრივი არქივი, გიორგი მირიანაშვილი, ,,რჩეულ მოგონებათა კრებული'', ხელნაწერი, გვ.105

It is known that in 1924, the local so-called „Extraordinary Troikas" operating in various districts of Georgia sentenced 832 individuals to the highest form of punishment – execution by shooting – including 44 members of the clergy.[261] Other sources also exist; however, we believe that further research is necessary to determine the precise number of those executed.

According to execution lists compiled by the Georgian Cheka and preserved in the Archives of the Ministry of Internal Affairs of Georgia – available in two copies – the total number of individuals executed across Georgia's districts in 1924 is recorded as 857, not 832. Moreover, the summary execution lists from August–September 1924 do not provide a complete account: the actual number of those executed exceeded 857, as will be discussed below.

Moreover, analysis of archival materials uncovered during our research reveals that there were instances in which individuals listed in execution rosters – compiled based on decisions by district-level „Extraordinary Troikas" – survived. For example, on September 5, 1924, three individuals included in the publicly posted execution list in the town of Telavi – prepared in accordance with a decision by the district's „Extraordinary Troika" – escaped execution. These individuals were Ioseb Maghalashvili, Valerian Gamkrelidze, and Davit Sulkhanishvili. This occurred as follows: the execution list compiled by the Telavi district's „Extraordinary Troika" had already been finalized and posted in public gathering areas to instil fear among the population. However, during the night of September 4-5, 1924, a Komsomol member from Telavi, Sasha JorJadze, fatally wounded Kolia Japaridze, a member of the Telavi district „Extraordinary Troika," inside the Cheka building.[272]

As it appears, on the night of September 4–5, 1924, 16-year-old Komsomol member Sasha Jorjadze was on duty at the Telavi district Cheka building. He witnessed that his father had been arrested and was among those scheduled for execution. Determined to save him, Jorjadze entered the office of Kolia Japaridze, a member of the Telavi district „Extraordinary Troika," and pleaded: „I am a Komsomol member, one of you – please don't execute my father". Japaridze expelled him from the office, but Jorjadze returned and repeated his plea. Enraged, Japaridze reportedly shouted: „Get out of here, you dog's whelp, or I'll have you execute your father yourself!" According to another contemporary account, Japaridze told him, „If you're truly a Komsomol member, you must carry out your father's execution yourself." The precise words exchanged between Kolia Japaridze and Sasha Jorjadze remain uncertain. However, what is known is that Jorjadze drew a weapon and shot Japaridze, fatally wounding him.[283]

Following the shooting, Sasha Jorjadze and his father reportedly attacked the Russian soldiers stationed in the Telavi district Cheka building, cutting them down with sabres. In addition, they killed other condemned prisoners – whose hands were bound – who had been brought up from their cells to the corridor on the upper floor in preparation for execution. The gunfire and commotion inside the Cheka building triggered widespread chaos, preventing the executioners from proceeding with the planned executions of several prisoners detained in cells on the lower floors, including the three previously mentioned individuals.

This account is corroborated by documents found in the archives of the Ministry of Internal Affairs of Georgia. In a document dated September 1924, concerning Ioseb Maghalashvili, the following

[26] G. Kldiashvili, „The August 1924 Uprising in Outer Kakheti and Clergy," Journal „Saarkhivo Moambe" #9, 2010, pp. 98-113; Ministry of Internal Affairs Archive, Fund 12, Description 1, Case 10, Page 58

[27] The materials used in this article are from my previously published research: T. Simashvili, *Soviet Repressions in Telavi - 1921-1924*, Part I, Meridiani Publishing, Tbilisi, 2020; T. Simashvili, *„1924 'Bloody September' in Telavi"*, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Institute of Georgian History, Works XVI, Tbilisi, 2020, pp. 198-296

[28] T. Simashvili, *„1924 'Bloody September' in Telavi"*, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Institute of Georgian History, Works XVI, Tbilisi, 2020, pp. 198-296

is noted: „Ioseb Maghalashvili was sentenced to execution by the local 'Extraordinary Troika,' but due to the unrest caused by the shooting of Japaridze, his execution could not be carried out".[294]

In another archival document, which is a list of prisoners transferred from the Telavi district prison to the Metekhi prison in Tbilisi, Ioseb Maghalashvili is named. Next to his surname, it is written: „Ioseb Maghalashvili was not executed because, during the process of removing the prisoners, they were unable to bind his hands, and he was left in his cell during the chaos. This was followed by an order to halt the executions".[305]

According to the lists posted on the walls of the Telavi district prison, which are preserved in the Archives of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, only 36 individuals were executed between September 1-5, 1924. However, as previously noted, the three individuals listed in these records were not executed.[316]

Other archival materials indicate that the Telavi district „Extraordinary Troika" sentenced not 36, but over one hundred individuals to death.[327] This information is confirmed by a protocol from the Telavi district „Extraordinary Troika" dated September 30, 1924.[338]

It is noteworthy that the list of executions attached to this protocol does not include some of the individuals executed between September 1-5, 1924. However, this list does include the names of the executed guests from a wedding held at a house located at the beginning of today's 9 April Street in Telavi at the end of August 1924. This wedding has remained in the collective memory of the people of Telavi as the „Bloody Wedding." On the night of August 28, 1924, the sounds of loud Georgian folk songs emerging from the house prompted the Telavi district Cheka to arrest the men attending the wedding. The men were taken directly from the wedding feast to prison. In the first days of September 1924, some of these men were executed on charges of participating in anti-Soviet activities.[349]

It is also worth noting that none of the archival materials related to the executions in the Telavi district, including the lists of executed individuals, provide comprehensive information on other individuals who were executed in the region. For instance, Ioseb Dalakishvili, the priest from the village of Pshavli in the Telavi district, was executed along with others at the so-called „Gigo's Hill" to the east of Telavi in September 1924.[3510] However, his name does not appear at all in the execution lists.

The execution lists for the Sighnaghi district in September 1924 also contain numerous inaccuracies. We discovered a protocol dated September 2, 1924, from a session of the Sighnaghi district „Extraordinary Troika" in which the death sentences for the residents of the Sighnaghi district were issued.[3611] According to this document, 65 individuals were executed during the night of September 1–2, 1924, in the Sighnaghi district.

Additionally, we found another list, sent from the Sighnaghi district Cheka to the Georgian Cheka on December 1, 1924, which contains the names of an additional 65 individuals executed during the same period.[3712]

---

29 Ministry of Internal Affairs Archive, Fund 6, Description 6, Case 24256, Page 9

30 Ministry of Internal Affairs Archive, 12.10:246

31 Ministry of Internal Affairs Archive, 6.2426:44-56

32 Ministry of Internal Affairs Archive, 6.2426: 44-56

33 Ministry of Internal Affairs Archive, 6.2426: 44-56

34 E. Makashvili, „Bloody Pages", *Caucasus Journal*, #10, Paris, 1965, pages 15-18

35 [1]L. Jiqashvili, „He Chose Death Over Revealing the Secret of Confession", newspaper *Kviris Palitra*, 2006, September 18–24

36 Ministry of Internal Affairs Archive, 12.10:233

37 Ministry of Internal Affairs Archive, 12.10:80

It is notable that at least five names listed in these execution rosters are missing from the general list of executed individuals for Georgia, which includes a total of 857 executions. Specifically, the following names are absent from the general list: Nikoloz Korashvili, son of Nodar; Alexandre Khirseli, son of Solomon; Giorgi Rtskhiladze, son of Nikoloz, Giga Nanobashvili, son of Nikoloz; Giorgi Natsvlishvili, son of Petre.[38][13]

To confirm that the number of individuals executed in the Sighnaghi district was higher than what is reflected in the general execution list, we present additional materials. These include the protocols of village population meetings held in the villages of the Telavi and Sighnaghi districts in October 1924, which document the brutal process of expelling the population – primarily the nobility, clergy, and intelligentsia – from the villages in September 1924.[39][14]

Based on the content of these archival materials, it is evident that in the Sighnaghi district, the expulsion of individuals deemed unacceptable to the Soviet government was often accompanied by physical retribution and extrajudicial executions carried out by the mob.[40][15] This issue will be discussed in more detail below. Here, however, we note that in the protocol from the October 2, 1924, meeting of the Akhasheni-Chumlaqi village council in the Sighnaghi district, the list of expelled individuals includes the following: „The executed family of Giorgi Tsinamdzghvrishvili".[41][16] Giorgi Tsinamdzghvrishvili's name does not appear in any of the execution lists for the Sighnaghi district, nor in any of the archival materials we have analysed regarding the executed individuals.[42][17]

As previously mentioned, the general execution list for the Sighnaghi district, preserved in the Ministry of Internal Affairs archive, is missing the names of at least five individuals executed in the district. Consequently, similar to the Telavi district, the number of executions in the Sighnaghi district in September 1924 was higher than officially recorded.

In addition to executing innocent individuals, the Soviet authorities employed another brutal form of repression – expelling residents from their villages. In early September 1924, the authorities targeted the nobility, clergy, intelligentsia, and anyone perceived as an opponent of the Soviet government in the villages of the Telavi and Sighnaghi districts.

Little is known in scientific and historical literature about the events in the villages of Kakheti at the beginning of September 1924, where the nobility, clergy, and intelligentsia were raided and expelled. It appears that, in early September 1924, allegedly „spontaneous" peasant meetings were organized in the villages of the Telavi and Sighnaghi districts. Encouraged by Soviet representatives who arrived from the district centres, a portion of the villagers – primarily poor peasants, who had been prepped with alcoholic beverages – began to expel their fellow villagers who belonged to the nobility, intelligentsia, and clergy, looting their homes and ransacking their families.

The materials preserved in the National Archive of Georgia include documents from the „Central Executive Committee of the Georgian SSR", which contain detailed information about the Soviet repressions that took place in September 1924. Among these materials are the protocols of the village population meetings held in the villages of the Telavi and Sighnaghi districts in October 1924. It seems that, in order to give a legal façade to the repressions carried out in September 1924, representatives

---

38 Ministry of Internal Affairs Archive, 12.10:270-271

39 Central Archive of Contemporary History of Georgia, Fund 284, Inventory 3, File 11, Page 9

40 In the present article, some of the materials have been used from my own previously published work: T. Simashvili, *„Soviet Repressions in the Villages of Telavi and Sighnaghi Districts in September 1924 (According to Archival Materials)"*, *Proceedings of the Faculty of Humanities of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University and the Institute of History of Georgia*, Vol. XX, Tbilisi: TSU Publishing House, 2024, pp. 258-292

41 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,42:32

42 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,42:32

of the Soviet government visited various villages in Kakheti in early October of the same year. They held meetings and drafted protocols concerning the expulsion of the population, specifically the „expulsion of the nobility", from the villages.[43][18]

The protocol of the village council meeting from October 5, 1924, of the villages of Napareuli, Saniori, and Artani in the Telavi district discusses the expulsion of various individuals from the village of Artani, including the family of Rezo Karalashvili, who was executed on September 5, 1924, in Telavi.[44][19] It is noteworthy that Rezo Karalashvili was the father of Parnaz Karalashvili, who was executed in 1923 on charges of being a member of the „military center".

The list of those expelled from the village of Artani mainly includes male members of the Karalashvili family, though it also includes a woman, Talia Karalashvili.[45][20]

Similar meetings were held in other villages of the Telavi district. On October 17, 1924, during a village council meeting in the village of Kurdghelauri, decisions were made regarding the expulsion of various individuals. Again, both men and women were expelled, with their homes, land, and other property being confiscated.[46][21]

At that time, according to the minutes of the village council meeting of the village of Khorkhli, Telavi district, dated October 26, 1924, the property of the village schoolteacher Vano Sayvarelidze was confiscated and he was exiled: „Vano Sakvarelidze was a member of the squad of Kakutsa Cholokashvili. Currently, he is a teacher and does not fit his position as an enemy of Soviet power. The peasants consider it necessary for the mentioned person to be removed from the teaching position".[47][22]

As for the Sighnaghi district, according to the content of archival materials, the expulsion of those deemed unacceptable by the Soviet authorities from the villages of this district was accompanied not only by the confiscation of property but also by extreme brutality. This brutality manifested in physical retribution against entirely innocent people, solely based on their social origin, and in some cases, their execution without any form of trial. In fact, this was a form of „lynching", meaning murder committed by a mob.

The materials held in the National Archives of Georgia confirm the mentioned events. According to the minutes of the Sighnaghi district executive committee's presidium meeting, dated February 12, 1925, individuals from the village of Bakurtsikhe in the Sighnaghi district were exiled and had their property confiscated. Among those affected were Giorgi Vachnadze's family with children, Mikheil Vachnadze's family, two sons, executed Mikheil Vachnadze's family, wife Iulia with two children, Adam Vachnadze's family, Mikheil Vachnadze's family, Dr. Giorgi Vachnadze's family, Irakli and Iliko Abkhazi exiled by the people, Simon Vachnadze's family, and others.[48][23]

In the list of people exiled from the village of Kardenakhi, we read: „Executed Dato son of Aleksandre, also known as son of Ilarioni Porakishvili, with his wife, children, and daughter-in-law; executed Ivane Vachnadze's wife; executed Viktor (Vakhtang) son of Giorgi Vachnadze's family, mother; executed Levan Samadashvili's wife", and others.[49][24]

The documents list these individuals as „executed", „exiled", and other terms. The term „executed" refers to individuals who were arrested on charges of participating in the armed rebellion of August 1924 and were sentenced to death without trial. As for the term „exiled" – this process was

43 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,11.42

44 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,11:9

45 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,11:9

46 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,11:10

47 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,11:10

48 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,42:1,2,3

49 Central Archive of Contemporary History of Georgia, 284,42:41,45

actually one form of the „Red Terror". Specifically, it involved the most brutal repressions against completely innocent people, including killings with stones and clubs.[5025]

From these and other documents, it becomes clear that during the exile process, peasants, incited by Soviet authorities, killed dozens of innocent people.[5126]

Thus, the materials above confirm that during August-September of 1924, the Soviet government widely applied „Red Terror" in the Telavi and Sighnaghi regions, resulting in the physical elimination of some individuals and the exile of others from their homes.

50 T. Simashvili, *„Soviet Repressions in the Villages of Telavi and Signagi Districts in September 1924 (Based on Archival Materials)"*, *Proceedings of the Faculty of Humanities and the Institute of Georgian History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*, Vol. XX, Tbilisi: TSU Press, 2024, pp. 258-292

51 Laboratory for the Study of the Soviet Past, Public Archive, Giorgi Mirianashvili, *„Collection of Selected Memoirs"*, manuscript, page 105

ოთარ ჯანელიძე

1924 წლის აგვისტოს აჯანყება უცხოენოვან ვიკიპედიებში

კაცობრიობამ წერა ხუთი ათას ხუთასი წლის წინ ისწავლა, ქაღალდის დამზადება კი მხოლოდ ოთხი ათასი წლის შემდეგ დაიწყო (ძვ. წ. 105 წ. ჩინეთი). უძველეს დროში რაიმე დასამახსოვრებელ ინფორმაციას ადამიანები ხეებზე კვეთდნენ, გამოქვაბულების კედლებზე ხატავდნენ ან თიხის ფირფიტებზე კაწრავდნენ. სარგებლობდნენ ასევე, ქვით, ძვლით, ლითონითა და სხვ. ძველ ეგვიპტეში და შემდეგ ანტიკურ სამყაროში საწერად პაპირუსს იყენებდნენ, მერე გაჩნდა პერგამენტი (ეტრატი) და ქაღალდი, ხოლო 1440-იან წლებში იოჰან გუტენბერგმა საბეჭდი დაზგაც გამოიგონა და პირველი წიგნიც გამოსცა ("გუტენბერგის ბიბლია").

რაც შეეხება ტექსტურ ფორმატში აწყობილ პირველ ელექტრონულ წიგნს, იგი 1971 წლით თარიღდება. ამ წელს ამერიკელმა მწერალმა მაიკლ სტერნ ჰარტმა კომპიუტერულად აკრიფა „ამერიკის შეერთებული შტატების დამოუკიდებლობის დეკლარაცია" და პროექტ „გუტენბერგის" შექმნით სათავე დაუდო ელექტრონული წიგნების შექმნასა და გავრცელებას.[52]

XX-ე საუკუნის ბოლომ და XXI-ე საუკუნის დასაწყისმა გაცილებით მაღალი დონის ახალი ტექნოლოგიები შემოგვთავაზა, რომელთა შორის გამორჩეულია გლობალური კომპიუტერული ქსელი ინტერნეტის სახელწოდებით. იგი დაახლოებით 5 მილიარდ ნახევრამდე ვებგვერდს აერთიანებს. ერთ-ერთი ყველაზე ფართოდ ცნობილი ვებგვერდის სახელწოდებაა ვიკიპედია.

ეს არის ვირტუალური (ონლაინ) ე. წ. თავისუფალი ენციკლოპედია, რომელსაც მოხალისეთა კორპუსი ქმნის და სან-ფრანცისკოში არსებული ამერიკული ფონდი „ვიკიმედია" (ჭMF) მართავს.

ვიკიპედიას, როგორც უნივერსალურ, მრავალენოვან ინტერნეტ ენციკლოპედიას, წინ უსწრებდა ასევე თავისუფალი ენციკლოპედია „ნუპედია", რომელიც 2000 წელს შეიქმნა. მისი დამაარსებელია ამერიკელი და ბრიტანელი ინტერნეტ მეწარმე ჯიმი დონალ უელსი. „ნუპედიის" ავტორები თავ-თავიანთი დარგების პროფესიონალები იყვნენ, თუმცა ნებაყოფლობით მუშაობდნენ. მთი თითოეული სტატია ექსპერტთა რეცენზირებას ექვემდებარებოდა, რის გამოც ენციკლოპედიის შინაარსი და მოცულობა სწრაფად ვერ ფართოვდებოდა. უელსმა ახალი, – ვიკი კონცეფცია შეიმუშავა და ვიკიპედია დააფუძნა.[53]

მიუხედავად იმისა, რომ ვიკიპედიას არა აქვს სამეცნიერო ხასიათი და დანიშნულება – არავინაა პასუხისმგებელი მასში გამოქვეყნებული ინფორმაციის სისრულესა თუ სიზუსტეზე, ის იმდენად ფართოდ არის გავრცელებული ინტერნეტ სამყაროში, რომ კარგა ხანია გლობალურ ფენომენად იქცა და შეიცავს ზღვა, – ამოუწურავ მასალას ნებისმიერ თემაზე. ვიკიპედია მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ვებგვერდია და აქტიურად გამოიყენება, როგორც საინფორმაციო ცნობარი.

ფართო საზოგადოების თვალში ვიკიპედია ენციკლოპედიასთან არის გათანაბრებული, მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ენციკლოპედია სამეცნიერო ხასიათის აკადემიური გამოცემაა, რომელიც გარკვეული სტანდარტის საფუძველზეა შედგენილი. ენციკლოპედიური სტილი დამახასიათებელია ვიკიპედიისათვისაც, – ისიც მუშაობს ნეიტრალური თვალსაზრი-

---

52 http://www.guardian.co.uk/books/2011/sep/08/michael-hart-inventor-ebook-dies

53 2013 წლის დეკემბერში უელსი, როგორც ვიკიპედიის დამფუძნებელი, იუნესკომ ნილს ბორის ოქროს მედლით დააჯილდოვა.

სის ფუნდამენტური პრინციპის შესაბამისად, ანუ ასახავს მხოლოდ ფაქტებს და განსხვავებულ შეხედულებებს ისე წარმოადგენს, რომ არ იცავს რომელიმე მათგანს,[1] მაგრამ, განსხვავებით ენციკლოპედიებისაგან, რომლებიც ძირითადად ცნობილ მეცნიერთა, სპეციალისტთა და ექსპერტთა მიერ დაწერილ სტატიებს აქვეყნებენ, ვიკიპედიის ავტორობა (სახელისა და გვარის მიუთითებლად) უაღრესად მარტივია, არ მოითხოვს ფორმალურ კრიტერიუმებს და ფაქტობრივად, შეუზღუდავია: მასში ინფორმაციის დამატება ან შესწორება სირთულეს არ წარმოადგენს და ნებისმიერ ადამიანს შეუძლია (გამოანგარიშებულია, რომ ყოველ წამში ვიკიპედიაში მსოფლის მასშტაბით რედაქტორებს 10 შესწორება შეაქვთ[2]).

თავდაპირველად ვიკიპედიის სტატიები მხოლოდ ინგლისურ ენაზე იქმნებოდა, მაგრამ მალევე დაიწყო ამ ინტერნეტ ქსელის ინტერნაციონალიზაცია. გაჩნდა გერმანული, ესპანური, ფრანგული, ჩინური, იტალიური, იაპონური და სხვა ენოვანი ტექსტები. 2002 წლისათვის ვიკიპედიის ყველა სტატიის 90% ინგლისურ ენაზე იყო გამოქვეყნებული. ვიკიპედიის შექმნიდან სულ რაღაც 5-7 წლის განმავლობაში სტატიების 75 % უკვე სხვა ენებზე მოდიოდა. დღეისათვის ვიკიპედია 300-ზე მეტ ენაზე არსებობს. მათ შორის ქართულადაც. ვიკიპედიის ქართულენოვანი განყოფილება შეიქმნა 2003 წლის ნოემბერში. ბოლო მონაცემებით, ქართულ ვიკიპედიაში 172 ათასამდე სტატიაა ატვირთული და ამ მაჩვენებლით იგი 58-ეა მსოფლიოში.[3] ყველაზე მასშტაბური, რა თქმა უნდა, ინგლისუროენოვანი ვიკიპედიაა, რომელიც 7 მილიონამდე სტატიას აერთიანებს.

შესაშური სისწრაფით მატულობს იმ ადამიანთა რიცხვიც, ვინც სარგებლობს ვიკიპედიით. თუ 2014 წელს ვიკიპედიას თვეში 495 მილიონი ადამიანი ეცნობოდა, ერთი წლის შემდეგ ეს მაჩვენებელი მარტო აშშ-ში 115 მილიონამდე გაიზარდა. დღეისათვის მსოფლიოში ვიკიპედიის მომხმარებელთა რაოდენობა თვეში უკვე 16 მილიარდს აღწევს და Alexa Internet სტატისტიკის თანახმად, იგი გუგლთან (გოოგლე.ცომ), იუთუბთან (ყოუტუბე.ცომ), ფეისბუკთან (ფაცებოოკ.ცომ) და ინსტაგრამთან (ინსტაგრამ.ცომ) ერთად, მსოფლიოს ათ ყველაზე მონახულებადი ვებგვერდის ჩამონათვალშია შესული.[4]

საინტერესოა ისიც, რომ ყოფილა შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ ქვეყნის ხელისუფლებას თავისი მოქალაქეებისათვის ვიკიპედიით სარგებლობა შეუზღუდავს (მაგალითად, ჩინეთში, ირანში, თურქეთში, პაკისტანში, ტუნისში, უზბეკეთსა და სირიაში ვიკიპედიის ვებგვერდი სხვადასხვა დროით დაბლოკილი იყო. 2012 წლის ივლისში რუსეთის ფედერაციაში მიიღეს კანონი „ბავშვთა ჯანმრთელობისა და განვითარების მავნე ინფორმაციისგან დაცვის შესახებ“, რასაც რუსულენოვანი ვიკიპედიის თანამშრომელთა გაფიცვა მოჰყვა. ვიკიპედიის სტატიების გარკვეული ჩამონათვალი, მათ შორის რუსეთის უკრაინაში შეჭრასთან დაკავშირებით, ცენზურას ექვემდებარება და კრემლს დღესაც დაბლოკილი აქვს).

ცნობილია რომ, ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომები ეგვიპტესა თუ ჩინეთში ჯერ კიდევ უძველეს დროში იქმნებოდა, ხოლო ფრანგ განმანათლებელთა მიერ შედგენილი კლასიკური „ენციკლოპედია ანუ მეცნიერების, ხელოვნებისა და ხელოსნობის განმარტებითი ლექსიკონი“ XVIII-ე საუკუნეს განეკუთვნება. მათთან შედარებით ვიკიპედიის ასაკი სასაცილოდ გამოიყურება. იგი სულ რაღაც მეოთხედ საუკუნეს მოითვლის (დაარსდა 2001 წლის 15 იანვარს), მაგრამ უკვე იქცა მსოფლიოში ყველაზე მასშტაბურ და კითხვად ენციკლოპედიად.

---

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Neutral_point_of_view

2 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8F:%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B9

3 https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:List_of_Wikipedias

4 https://www.similarweb.com/top-websites/

ვიკიპდიის დამოწმება მეცნიერებაში ცუდ ტონად ითვლება და ნებისმიერი სფეროს აკადემიურ ნაშრომში მასზე, როგოც წყაროზე, მითითებას იშვიათად ვხვდებით. მიუხედავად ამისა, ამ ვებგვერდზე სტატიის გამოქვეყნება, მით უფრო სხვადასხვა ენაზე, მნიშვნელოვნად ზრდის ფაქტისა თუ მოვლენის, მისი მონაწილეების ვინაობისა და ბოლოს იმ ქვეყნის ცნობადობას, სადაც ეს ფაქტი თუ მოვლენა მოხდა. სწორედ ამან განაპირობა ჩემი დაინტერესებაც, შემესწავლა როგორ არის ასახული უცხენოვან ვიკიპედიებში 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება, რომლის ასი წლისთავი ამჟამად აღინიშნება საქართველოში.

განსახილველ საკითხის ირგვლივ ვიკიპედიაში სხვადასხვა ენაზე სამ ათეულამდე სტატია იძებნება. დავიწყოთ ინგლისურენოვანით.

ინგლისურენოვან ვიკიპედიაში ჩვენთვის საინტერესო სტატიის სათაურია „აგვისტოს აჯანყება“ (Аუგუსტ Uპრისინგ). ტექსტი 3360-ზე მეტ სიტყვას შეიცავს, დაყოფილია რუბრიკებად: ფონი (Bაცკგროუნდ), მზადება (Bაცკგროუნდ), აფეთქება და რეაქცია (Oუტბრეაკ ანდ რეაცტიონ), შედეგები (Aფტერმატჰ) და შეფასება (Aსსესსმენტ), რომელთაც ახლავს შენიშვნები (Nოტეს), მითითებები (ღეფერენცეს), წყაროები (შოურცეს), გარე ბმულები (Eხტერნალ ლინკს) და იხილეთ ასევე (შეე ალსო). საკვანძო სიტყვებად გამოტანილია: სსრ კავშირი, წითელი არმია, ჩეკა, საქართველოს სსრ, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი, ქართული პარტიზანული ჯგუფები.

სტატიას ერთვის რამდენიმე ფოტო: ქართველი შეფიცულები ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მეთაურობით; დამკომის თავმჯდომარე თავადი კოტე ანდრონიკაშვილი; აჯანყებულთა ლიდერი პოლკოვნიკი ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, საბჭოთა უშიშროების ოფიცერი ლავრენტი ბერია, რომელმაც სახელი გაითქვა აჯანყების ჩახშობაში შესრულებული როლისთვის და საბჭოთა პერიოდის ძეგლი სოხუმში, – მიძღვნილი „1924 წელს საბჭოთა ხელისუფლების მტრებთან ბრძოლაში დაცემული კომკავშირელებისადმი“.

მებრძოლ მხარეებად მითითებულნი არიან, ერთის მხრივ, საბჭოთა ბოლშევიკი ლიდერები, სამხედრო და უშიშროების ორგანოების ხელმძღვანელიბი: ი. სტალინი, ს. ორჯონიკიძე, ლ. ღოღობერიძე, ლ. ბერია, ს. მოგილევსკი (ამიერკავკასიის სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს უფროსი), ს. პუგაჩოვი (კავკასიის წითელდროშოვანი არმიის სარდალი) და შალვა წერეთელი (საქართველოს ჩკ-ს მაღალჩინოსანი), ხოლო მეორეს მხრივ – აჯანყების პოლიტიკური და სამხედრო მეთაურები: სპირიდონ ჭავჭავაძე, ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, იასონ ჯავახიშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილი, კოტე ანდრონიკაშვილი და სხვ. გამოყენებულია არიელ არიელ კოენის (Aრიელ ჩოჰენ), რემონ დიუგეს, სტივენ ჯონსის, დევიდ ლენგის (Dავიდ Mარსჰალლ Lანგ), ემი ნაითის (Aმყ ჭ. Kნიგჰტ), რუდოლფ რამელის (ღუდოლპჰ ჯ. ღუმმელ), ბორის სუვარინის (Bორის შოუვარინე), რონალდ სუნის (ღონალდ Gრიგორ შუნყ), მარკუს ვერნერისა (Mარკუს ჭეჰნერ) და სხვ. ნაშრომები. ქართველი ავტორებიდან მითითებას ვხვდებით ვალერი ბენიძის, აკაკი და პაატა სურგულაძეების, ლევან ურუშაძის პუბლიკაციებზე.

სტატიაში აღწერილია 1921 წლის მარტიდან საქართველოში შექმნილი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სინამდვილე, საზოგადოების სხვადასხვა ფენის, ანტისაბჭოთა პოლიტიკური პარტიების, ეკლესიის მდგომარეობა, ბოლშევიკურ ხელისუფლებაში არსებული წინააღმდეგობა, მიმდინარე რეპრესიები და სხვ. ფართოდ არის მიმოხილული საქართველოში დაწყებული საპროტესტო მოძრაობა, სვანეთისა და ფშავ-ხევსურეთის ამბოხებები, დამკომისა და მისი სამხედრო ცენტრის შექმნა, ამ უკანასკნელის ჩავარდნა და ცენტრის მთელი შემადგენლობის დახვრეტა.

გაშუქებულია აჯანყების პერიპეტიები დასავლეთ თუ აღმოსავლეთ საქართველოში (გამოსვლა ჭიათურაში, ქაქუჩა ჩოლოყაშვილის რაზმის მოქმედება, დამკომის წევრთა შეპყრობა და სხვ.). აღნიშნულია, რომ აჯანყების წარმატება ხანმოკლე იყო. მიუხედავად იმისა, რომ გამოსვლა იმაზე მასშტაბური გამოდგა, ვიდრე ჩეკა მოელოდა, საბჭოთა ხელისუფლე-

ბის რეაქციამ არ დააყოვნა. აჯანყების მონაწილეების გარდა რეპრესიები მშვიდობიან მოსახლეობასაც შეეხო, გაანადგურეს მთელი ოჯახი, ქალებისა და ბავშვების ჩათვლით. უყურადღებოდ არ არის დატოვებული დაპატიმრებულთა ვაგონებში დახვრეტის ფაქტი და ა. შ. აღნიშნულია, რომ დაღუპულთა და მსხვერპლთა ზუსტი რაოდენობა უცნობია. დაახლოებით 3000 ადამიანი ბრძოლაში დაიღუპა. აჯანყების მსვლელობისას ან მის შემდგომ სიკვდილით დასაჯილთა რიცხვმა 7000 შეადგინა. ფაქტობრივად, განადგურდა ქართული საზოგადოების ყველაზე აქტიური, დამოუკიდებლობის მომხრე ნაწილი, თავადაზნაურობა, სამხედრო ოფიცრები და ინტელექტუალური ელიტები.

სტატიის თანახმად, მიმოფანტული პარტიზანული რაზმების დაუმორჩილებლობა რამდენიმე კვირის განმავლობაში გაგრძელდა, მაგრამ სექტემბრის შუა რიცხვებისთვის მათი წინააღმდეგობა გატეხილ იქნა.

ინგლისური ვიკიპედიის სტატია ასეა შეჯამებული: 1924 წლის აგვისტოს შეიარაღებული გამოსვლა იყო წარუმატებელი აჯანყება საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში, რომელიც მიზნად ისახავდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას. იგი წარმოადგენდა ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ სამწლიანი ბრძოლის კულმინაციას და იყო ერთ-ერთი უკანასკნელი დიდი შეიარაღებული გამოსვლა, რომლის დამარცხება ნიშნავდა საქართველოში საბჭოთა მმართველობის საბოლოო დამყარებას.[5]

3900-ს სიტყვას აღემატება ფრანგული ვიკიპედიის სტატია 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შესახებ, რომელიც ასევე ილუსტრირებულია „შეფიცულთა“ ჯგუფური ფოტოსურათით, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის, კონსტანტინე ანდრონიკაშვილისა და ლავრენტი ბერიასა პორტრეტებით. რუბრიკების სახელწოდებებია: კონტექსტი, მზადება (Préparations), აჯანყება და საპირისპირო მოქმედება (Révolte et réaction), შედეგები (Conséquences), მემკვიდრეობა (Héritage) და ისტორიული ინტერპრეტაციები (interprétations historiques). სტატია აღჭურვილია დამოწმებებითა და სქოლიოებით, ერთვის წყაროების ჩამონათვალი და გარე ბმულები (Liens externes).

ტექსტის სათაურია „1924 წლის აგვისტოს საქართველოს აჯანყება“. შესავალში განმარტებულია, რომ ეს იყო წარუმატებელი აჯანყება საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში, რომელიც მიმდინარეობდა 1924 წლის აგვისტოს ბოლოდან სექტემბრის დასაწყისამდე. ნათქვამია, რომ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის მიზნით დაწყებულ აჯანყებას ხელმძღვანელობდა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი.

აჯანყება იყო ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ სამწლიანი ბრძოლის კულმინაცია, რომელიც ჩაახშეს ი. სტალინისა და ს. ორჯონიკიძის ბრძანებით მოქმედმა წითელი არმიისა და ჩეკას ნაწილებმა, რასაც მასობრივი რეპრესიების ტალღა და დიდძალი მსხვერპლი მოჰყვა.

სტატია მოგვითხრობს საქართველოს ძალდატანებით გასაბჭოებაზე წითელი არმიის მიერ, რომელმაც აიძულა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა უცხოეთში გახიზნულიყო. ხაზგასმულია, რომ დამოუკიდებლობის სამწლიანმა პერიოდმა საქართველოს ეროვნული გამოღვიძება და მოსახლეობის მხრიდან მმართველი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მხარდაჭერა გამოიწვია, მაშინ როდესაც საბჭოთა რეჟიმის ლეგიტიმურობა საეჭვო იყო.

ფრანგული ვიკიპედიის ტექსტის თანახმად, უაღრესად პოლიტიზებული საქართველოს მუშათა კლასი, ეროვნული ინტელიგენცია და თავადაზნაურობა, რომელმაც ფიცი დადო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისადმი, მტრულად იყვნენ განწყობილი ახალი რეჟიმის მიმართ. მიწის ნაკლებობითა და ეკონომიკური ქაოსის გამო უკმაყოფილო იყო გლეხო-

[5] https://en.wikipedia.org/wiki/August_Uprising

ბაც, ყოველივე კი აძლიერებდა თავისუფლებისათვის საპროტესო მოძრაობას. პოლიტიკური პარტიები აიძულეს თვითლიკვიდაცია გამოეცხადებინათ, იდევნებოდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიაც; საქართველო იძულებით გააერთიანეს ჯერ ამიერკავკასიის სფსრ-ის, ხოლო შემდეგ სსრკ-ს შემადგენლობაში, რამაც ჩრდილი მიაყენა ქართულ ეროვნულ სიამაყეს.

შემდეგ მოკლედ არის აღწერილი სვანეთისა და ხევსურეთის აჯანყებები, პარტიზანული რაზმების მოქმედება, დამოუკიდებლობისა და მისი სამხედრო ცენტრის შექმნა, აჯანყების მხარდასაჭერად ემიგრაციიდან ნოე ხომერიკის, ვალიკო ჯუღელისა და ბენია ჩხიკვიშვილის არალეგალური ჩამოსვლა და ჩეკას მიერ მათი დაპატიმრება. უყურადღებოდ არ არის დატოვებული სამხედრო ცენტრის ჩავარდნა და მისი წევრების დახვრეტა.

მკვლევარ ემი ნაითის ნაშრომზე „ბერია – სტალინის პირველი ლეიტენანტი (Beria: Stalin's First Lieutenant, Princeton University Press, 1993) მითითებით, აღნიშნულია, რომ აჯანყების პროვოცირებაში გარკვეულწილად მონაწილეობდა საბჭოთა დაზვერვა, რომ ჩეკამ ფაქტობრივად წაახალისს აჯანყება, რათა მოეპოვებინათ საბაბი პოლიტიკურ ოპოზიციასთან ანგარიშის გასაწორებლად.

სტატიაში გაშუქებულია აჯანყების მიმდინარეობა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. ნათქვამია, რომ წითელი არმიის შენაერთებმა აჯანყებულებთან საბრძოლველად გამოიყენეს არტილერია და ავიაცია. სიცოცხლეს გამოასალმეს ათასობით მშვიდობიანი მოქალაქე, გაანადგურეს მთელი ოჯახი, მათ შორის ქალები და ბავშვები. ადამიანებს სჯიდნენ სასამართლოს გარეშე, ჩეკას ოფიცრის ტალახაძის ინიციატივით, ასობით პატიმარი საბარგო ვაგონებში დახვრიტეს და სხვ. მსხვერპლის ზუსტი რაოდენობა უცნობია. ბოლო მონაცემებით, „კომუნიზმის შავი წიგნის" (ჰარვარდის უნივერსიტეტის გამოცემა, 1999) თანახმად, 1924 წლის 29 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე 12 578 ადამიანი დაიღუპა. დაახლოებით 20000 ადამიანი გადაასახლეს ციმბირში და შუა აზიის უდაბნოებში.

გერმანულ ვიკიპედიაში 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებისადმი მიძღვნილი სტატია ვრცელი არ არის, სულ რაღაც 600-მდე სიტყვას აერთიანებს, თუმცა შეიცავს ტრადიციულ რუბრიკებს: წინაისტორია, წარუმატებლობა. რეაბილიტაცია, ლიტერატურა და გარე ბმულები.[6] ტექსტს ერთვის ორი ფოტოსურათი: 1. ქაქუცა ჩოლოყაშვილისა შეფიცულთა რაზმთან ერთად და 2. დამკომის თავმჯდომარე კონსტანტინე ანდრონიკაშვილის.

განმარტებულია, რომ 1924 წლის აგვისტოს სახალხო აჯანყება მიმართული იყო საქართველოს საბჭოთა ოკუპაციისა და საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის დაარსების წინააღმდეგ. სტატიის თანახმად, ეს იყო ბოლშევიკური მმართველობის საპირისპიროდ წამოწყებული ბოლო დიდი აჯანყება სამხრეთ კავკასიაში, რომელიც ჩაახშეს სტალინის, ორჯონიკიძისა და ბერიას, როგორც ჩეკას მეთაურის, ხელმძღვანელობით.

აჯანყება თავიდან წარმატებული ჩანდა. მაგრამ ასე დიდხანს არ გაგრძელებულა. ცუდმა ორგანიზაციამ და არაეფექტურმა თანამშრომლობამ წინააღმდეგობის ჯგუფებს შორის მისი სწრაფი ჩახშობა განაპირობა. სექტემბრის შუა რიცხვებამდე წითელი არმია ყველა შეტაკებიდან გამარჯვებული გამოვიდა. მომდევნო კვირებში აჯანყების დაახლოებით 7000 მიმდევარი დახვრიტეს. ათიათასობით ადამიანი, მათ შორის მთელი ოჯახები, ციმბირში ან შუა აზიაში გადაასახლეს.

რუბრიკა „რეაბილიტაცია" ვიკიპედიის სხვაენოვანი სტატიებისაგან განსხვავდება და სწორად აღნიშნავს, რომ 1924 წლის პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლთა რეაბილიტაცია საქართველოში დაიწყო სახელმწიფო საბჭოს 1992 წლის 25 მაისის დადგენილებით. 2006 წლის მაისში თბილისში გაიხსნა საბჭოთა ოკუპაციის მუზეუმი, სადაც წარმოდგენილია საქართველოში აგვისტოს აჯანყების დოკუმენტები.

[6] https://de.wikipedia.org/wiki/August-Aufstand_in_Georgien

ბიბლიოგრაფიაში დასახელებულია: ვალერი ბენიძის, სტივენ ჯონსის, ემი ნაითის, მარკუს ვენერის, რაფაილ აბრამოვიჩის, ვასილი სუხომლინისა და ირაკლი წერეთელის ნაშრომები.

გერმანულ ვიკიპედიაში მიხეილ ლაშქარაშვილი დასახელებულია კახეთის პარტიზანული მოძრაობის ლიდერად, რაც არასწორია. მ. ლაშქარაშვილი იყო არა კახეთის, არამედ ქართლში მოქმედი პარტიზანული რაზმის მეთაური.[7]

დაშვებულია კიდევ ერთი უზუსტობა: აღნიშნულია, რომ საქართველოში წითელი არმიის მეთაური მოკლა ადგილობრივმა თვითმკვლელმა პილოტმა ტერორისტული აქტის – თვითმფრინავის ჩამოგდების შედეგად. აქ იგულისხმება ან სოლომონ მოგილევსკის ან კიდევ ალექსანდრ მიასნიკოვის დაღუპვა. ოღონდ არც ერთი მათგანი წითელი არმიის მეთაური არ ყოფილა. მოგილევსკი ამიერკავკასიის ჩეკას უფროსი, ხოლო მიასნიკოვი – ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკის საკავშირო საბჭოს თავმჯდომარე და რკპ (ბ) ამიერკავკასიის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივანი იყო. რაც შეეხება თვითმფრინავის ჩამოვარდნას, ეს ფაქტი მომდევნო, 1925 წ. 22 მარტს მოხდა.[8]

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების თაობაზე სტატია ესპანურ ვიკიპედიაში სულ 423 სიტყვისაგან შედგება და არ არის დაყოფილი რუბრიკებად. აქ მოკლედაა მიმოხილული საქართველოში შექმნილი ვითარება ქვეყანაში წითელი არმიის შემოჭრისა და მისი გასაბჭოების შემდეგ. ნათქვამია, რომ ახალი ხელისუფლებას მალევე შეეჯახა შეიარაღებულ წინააღმდეგობას სვანეთში, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში მოქმედებდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილისა და მიხეილ ლაშქარაშვილის ანტისაბჭოთა პარტიზანული რაზმები, ჩამოყალიბდა დამოუკიდებლობის კომიტეტი და სხვ.

აჯანყება ჯერ დაგეგმილი იყო 1924 წლის თებერვლის, შემდეგ 17 აგვისტოსათვის, მაგრამ ორივეჯერ გადაიდო მოძრაობის ლიდერთა დაპატიმრების გამო და დაიწყო 28 აგვისტოს ჭიათურის გამოსვლით. ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მებრძოლები კახეთის რეგიონში მოქმედებდნენ. შედარებით სიმშვიდე შენარჩუნდა აფხაზეთში, აჭარაში, ბათუმსა და თბილისში, გურიაში კი ხალხმა მასიურად აიღო იარაღი. 5 სექტემბრისთვის აჯანყება მარცხით დასრულდა, თუმცა მისი ცეცხლი აფხაზეთის ზოგიერთ კუთხეში კიდევ ერთ თვეს არ ჩამქრალა.

იაპონელი ჰიროაკი კურომიასა და ქართველი გიორგი მამულიას ერთობლივ წიგნზე „ევრაზიული სამკუთხედი: რუსეთი, კავკასია და იაპონია. 1904-1945“ მითითებით, სტატიაში აღნიშნულია, რომ აჯანყებულებს ეხმარებოდნენ საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი, ოღონდ არ არის დაკონკრეტებული, რაში გამოიხატებოდა ეს დახმარება. ამასთან, საგულისხმოა, რომ ხსენებულ ავტორთა დამოწმებულ წიგნში მსგავსი არაფერი წერია.[9]

1200-ზე მეტი სიტყვისაგან შემდგარ პოლონურ ვიკიპედიაში აღნიშნულია, რომ 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება, რომელიც მიმართული იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღსადგენად, დათრგუნა ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ. წითელი არმიისა და ჩეკას რეპრესიების შედეგად დაიღუპა 7-დან 10 ათასამდე ადამიანი, ხოლო თავისუფლებისა და დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოსათვის ბრძოლას 20 ათასამდე მონაწილე და მხარდამჭერი შეეწირა.

---

[7] კერესელიძე ლ., მიხეილ ლაშქარაშვილი – შეფიცულთაგან ერთ-ერთი და სამშობლოსათვის თავგადადებული, საარქივო moambe=*The archival bulletin* / საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს საარქივო სამმართველო, 4 (2009): 9

[8] Газ. „Известия“, 25 марта 1925 г.; გაზ. „კომუნისტი“, 1925 წ., 24 მარტი. თბილისიდან სოხუმის მიმართულებით გაფრენილმა სამგზავრო თვითმფრინავმა „იუნკერს-13-მა“, რომელსაც ქართველი სამხედრო პილოტი ამბაკო საღარაძე მართავდა, დიდუბეში ავიაკატასტროფა განიცადა. ა. საღარაძე გამოყვანილია გრიგოლ რობაქიძის რომანის „გრაალის მცველნის“ პერსონაჟად მფრინავ საღარას სახით.

[9] The EURASIAN TRIANGLE: RUSSIA, the CSUCASUS and JAPAN, 1904-1945 / By Hiroaki Kuromiya, Georges Mamoulia. De Gruyter, 2016.

მოვლენის წინაისტორიაში ვკითხულობთ, რომ 1921 წლის მარტში საბჭოთა არმიამ საქართველოს დაპყრობა შესძლო ქართულ ჯარებზე დიდი რიცხობრივი უპირატესობის გამო. წინააღმდეგობის მოძრაობამ მალე მთელი ქვეყანა მოიცვა, ნახსენებია 1921 და 1922 წლების ანტისაბჭოთა აჯანყებები. ნათქვამია, რომ პარიტეტული კომიტეტის გათვლებით, მას შეეძლო 2,5 ათასი მებრძოლის გამოყვანა და იმედოვნებდა ასევე, რომ წითელ არმიაში მომსახურე ქართველები არ მიიღებდნენ მონაწილეობას აჯანყების ჩახშობაში. შემდეგ ძირითად შტრიხებში მოკლედაა გაშუქებული აჯანყების პერიპეტიები და დამარცხების შედეგები.

ტექსტი ძირითადად ეყრდნობა პროფესორ ვოიცეხ მატერსკის წიგნს „საქართველო“, რომელიც 2010 წელს პოლონურ ენაზე გამოქვეყნებულია ვარშავაში სერიით „მსოფლიოს ქვეყნების ისტორია XX-XXI საუკუნეებში”.[10] გვხვდება ერთი შეცდომა, რომელიც სასურველია გასწორდეს. სამხედრო ცენტრის მეთაურად მოხსენიებული გოგიტა ფაღავა. სინამდვილეში ფაღავა იყო დამკომის პირველი თავმჯდომარე, ხოლო სამხედრო ცენტრს სათავეში გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი ედგა.

ტრადიციულ რუბრიკებადაა დაყოფილი რუსული ვიკიპედიის სტატიაც „1924 წლის ანტისაბჭოთა აჯანყება საქართველოში (აგვისტოს აჯანყება)“. კერძოდ: წინაისტორია; მომზადება; კონფლიქტის მსვლელობა; საბჭოთა ხელისუფლების რეპრესიები; რეაქცია და შედეგები; წყაროები; ლიტერატურა და დამოწმებები.

ნათქვამია, რომ აჯანყებას, რომელიც მიზნად ისახავდა 1921 წელს თბილისის ოპერაციის დროს დამყარებული საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას და დამოუკიდებლობის მოპოვებას, ხელმძღვანელობდა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი. გამოსვლა ჩაახშეს ჩეკამ და წითელმა არმიამ არტილერიისა და ავიაციის გამოყენებით. საქართველოში დაიწყო მასობრივი რეპრესიები, რასაც საბოლოოდ ქვეყანაში ბოლშევიკური ხელისუფლების დამყარება მოჰყვა.

განსაკუთრებით გამოყოფილია აჯანყების შემდგომი ვითარება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, რასაც ვერ ვხვდებით ვიკიპედიის ვერც ერთ სხვაენოვან შესაბამის ტექსტში. სტატიის თანახმად, თბილისის უნივერსიტეტი, რომელიც ქართული ნაციონალიზმის კერად მიიჩნიეს, ბოლშევიკების სრულ კონტროლქვეშ მოექცა. იგი გაწმინდეს „მტრული ელემენტებისაგან“, მიუხედავად იმისა, რომ უნივერსიტეტელმა მეცნიერებმა, რომლებიც თანაუგრძნობდნენ აჯანყებას, უკვე ხელი აიღეს თავიანთ რწმენაზე. რეპრესიების მსხვერპლთა ზუსტი რაოდენობა უცნობია, უშუალოდ აჯანყების პროცესში კი დაიღუპა 3 ათასი ადამიანი.

ემილ ნაითისა[11] და ბორის სუვარინის[12] ნაშრომებზე დაყრდნობით, რუსული ვიკიპედია გვამცნობს, რომ ბოლშევიკებმა დიდი ხანია იცოდნენ აჯანყების მზადების შესახებ და მხარს უჭერდნენ კიდეც მას, რათა ოპოზიციის საბოლოო განადგურების საბაბი მისცემოდათ (ეს პასაჟი გამეორებულის სომხურ ვიკიპედიაში[13]).

სტატია დაფუძნებულია არიელ კოენის, ვალერი ბენიძის, ლევან ზ. ურუშაძის, ემილ ნაითის, ბორის სუვარინის, რონალდ სუნის, სტივენ ჯონსის, კარლ ე. მეიერისა და სხვ. პუბლიკაციებზე. გვერდი სულ ბოლო რედაქტირების თარიღად მითითებულია 2024 წლის 5 თებერვალი.

ერთობ შაბლონურია აზერბაიჯანული ვიკიპედიის გვერდი, რომელიც ეთმობა 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებას.[14] ეს უმოკლესი ტექსტი მკითხველს აცნობს, რომ აგვისტოს აჯა-

---

10 Materski W., GRUZIA. Warszawa, 2010.

11 Knight A., BERIA: STALIN'S First LIEUTENANT, Princeton University Press, 1993.

12 Souvarine B., STALIN: A CRITICAL SURVEY of BOLSHEVISM, Kessinger Publishing, 2005.

13 https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%BA%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6_%D5%8E%D6%80%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4_(1924)

14 https://az.wikipedia.org/wiki/Avqust_qiyam%C4%B1_(G%C3%BCrc%C3%BCstan)

ნყება იყო შეიარაღებული გამოსვლა ქვეყანაში ანტისაბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ, რასაც წინ უძღოდა წითელი არმიის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია. აჯანყება 1924 წლის 28 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე გაგრძელდა. ბოლშევიკებთან დაპირისპირებული მებრძოლი ქართული რაზმები, რომლებსაც ქაქუცა ჩოლოყაშვილი და მიხეილ ჯავახიშვილი[15] ხელმძღვანელობდნენ, ერთ კვირაში დამარცხდნენ. ბრძოლის დროს სულ მცირე 3500 აჯანყებული დაიღუპა. საბჭოთა სპეცსამსახურებმა ჩხრეკისა და ძიების შედეგად აჯანყების ორგანიზებასა და მონაწილეობაში ბრალდებული კიდევ 10 ათასი ადამიანი გამოავლინეს და სიკვდილით დასაჯეს.

სტატია დაუმთავრებელია, რუბრიკები არ შეიცავენ შინაარსს და მითითებულია, რომ ტექსტი საჭიროებს რედაქტირებას და წყაროების დამოწმებას. ლიტერატურა იმეორებს ინგლისური ვიკიპედიის ბიბლიოგრაფიას ამავე საკითხზე.

მსგავსია სომხური ვიკიპედიის ლიტერატურის ნუსხაც 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შესახებ. სტატიაში აღწერილია სახალხო გვარდიის ყოფილი სარდლის ვალიკო ჯუღელის დაპატიმრებისა და ჩეკას საპყრობილიდან საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის არალეგალური ცენტრალური კომიტეტისათვის წერილის გაგზავნის ისტორია, რომ აჯანყება გაცემულია, თუმცა თანამებრძოლებმა წერილი ბოლშევიკების პროვოკაციად მიიჩნიეს.

აღნიშნულია, რომ აჯანყებამ მოიცვა დასავლეთ საქართველოს მრავალი და აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთი რაიონი, მაგრამ ხელისუფლებამ სამხედრო ძალების, არტილერიისა და ავიაციის გამოყენებით შეძლო მისი აღკვეთა. დაპატიმრებული დამკომის წევრებმა, ლავრენტი ბერიას ზეგავლენით, რომელიც მათ აჯანყებულთა დახვრეტის შეწყვეტას დაჰპირდა, პარტიზანულ რაზმებს იარაღის დაყრისაკენ მოუწოდეს.

სომხურ ვიკიპედიაში რამდენიმე შეცდომაა დაშვებული. იქ, სადაც საუბარია „ემიგრანტ-მენშევიკთა“ ფარულ დაბრუნებაზე საქართველოში, საზღვარგარეთიდან ჩამოსულ პიროვნებათა შორის ნოე ხომერიკთან და ვალიკო ჯუღელთან ერთად, დასახელებულია ფედორ ღარიბაშვილი და ნათქვამია, რომ მათი ჩამოსვლის მიზანი იყო დახმარებოდნენ სამშობლოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოპოვებაში „ბოლშევიკებისა და თურქეთისაგან“. დასკვნით ნაწილში კი წერია, რომ აჯანყების „შედეგი იყო ბოლშევიკებისა და თურქების გამარჯვება“.[16] გაურკვეველია, ვინ არის ფედორ ღარიბაშვილი და აბსურდია აგვისტოს აჯანყებასთან თურქეთის დაკავშირებაც, რაც სასურველია დროულად გასწორდეს.

საქართველოში 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შესახებ მოკლე ინფორმაციით იფარგლება თურქული ვიკიპედია, ოღონდ შესაბამისი გვერდი ილუსტრირებულია კონსტანტინე ანდრონიკაშვილის, ლავრენტი ბერიას, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის, მისი შეფიცულებისა და 1924 წელს სოხუმში, საბჭოთა ხელისუფლების „მტრების“ წინააღმდეგ ბრძოლაში დაღუპული კომკავშირელებისთვის აგებული ძეგლის ფოტოსურათებით.

ტექსტი გვამცნობს: მას შემდეგ, რაც 1921 წლის 13 ოქტომბერს ხელმოწერილი ყარსის ხელშეკრულებით, საქართველო იძულებული გახდა თავისი რეგიონების გარკვეული ნაწილი თურქეთისათვის დაეთმო (საქართველოს მიწების ნაწილი გადაეცა ასევე, რუსეთის, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს), გასაბჭოებამ და მისმა პოლიტიკამ ახალი რეჟიმის წინააღმდეგ ოპოზიციური განწყობა და ფართო წინააღმდეგობა გამოიწვია.

---

15 შეცდომაა. მიხეილ ჯავახიშვილი მებრძოლი რაზმის ხელმძღვანელი არ ყოფილა.

16 https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%BA%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6_%D5%8E%D6%80%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4_(1924)

აჯანყების ლიდერთა შორის დასახელებულნი არიან: სპირიდონ ჭავჭავაძე, ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, იასონ და მიხეილ ჯავახიშვილები, კოტე ანდრონიკაშვილი, მიხეილ ლაშქარაშვილი, სვიმონ და ეკო წერეთლები, სერგო მათითაიშვილი, ავთანდილ ურუშაძე, ნიკოლოზ კეცხოველი და ევგენი ღვალაძე.

სხვადასხვა ავტორის ნაშრომზე დაყრდნობით, აღნიშნულია, რომ ბრძოლაში ოპოზიციის მხარეზე 3500-მდე ადამიანი დაიღუპა, ხოლო დაღუპულთა საერთო რაოდენობა, სიკვდილით დასჯილთა ჩათვლით, 7000-დან 10000-მდე მერყეობს. დაახლოებით 20 ათასი ადამიანი გაგზავნეს ციმბირისა და შუა აზიის უდაბნოებში. 1999 წელს აშშ-ი გამოცემული და თურქულ ენაზე თარგმნილი კრებულის – „კომუნიზმის შავი წიგნის“[17] მონაცემების მიხედვით, 29 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე დაღუპულთა რიცხვი 12 578 ადამიანს უტოლდება.[18]

1924 წლის აგვისტოს აჯანყებისათვის დათმობილი სტატია ჩინურ ვიკიპედიაში სულ 161 სიტყვისაგან შედგება, თუმცა მოვლენის არსს მართებულად გადმოსცემს. ნათქვამია, რომ აჯანყება, რომელმაც იფეთქა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში 1924 წლის აგვისტოდან სექტემბრამდე, მიმართული იყო საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ; აჯანყებას ხელმძღვანელობდა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის თავმჯდომარეობით. ეს იყო ქართული კონფლიქტი და ანტიბოლშევიკური ბრძოლის ნაწილი საბჭოთა ხელისუფლებასთან, 1921 წელს საქართველოში წითელი არმიის შემოჭრის შემდეგ.

აჯანყება ჩახშობილ იქნა საბჭოთა და ჩეკას ჯარების მიერ სტალინისა და სერგო ორჯონიკიძის მეთაურობით. ლიტერატურაში დამოწმებულია მხოლოდ ერთი – იტალიური წარმოშობის ხორვატი პოლიტიკოსისა და მწერლის, პროფესორ ანტე ცილიგას ნაშრომი „დიდი ტყულის ქვეყანაში“.[19]

ამრიგად, უცხოენოვანი ვიკიპედიის ტექსტები 1924 წლის აგვისტოს ეროვნული აჯანყების შესახებ მრავალრიცხოვან მკითხველს მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში აწვდის მეტ-ნაკლებად გამართულ ინფორმაციას თანამედროვე საქართველოს ამ მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენის შესახებ, რაც მოსაწონი და მისასალმებელია. რაც შეეხება დაშვებულ უზუსტობებსა თუ ხარვეზებს, ვფიქრობ, ვიკიპედიის ქართული რედაქციის მეშვეობით, მათი გასწორება შესაძლებელი იქნება.

უფრო შინაარსიანი და ვრცელი ინფორმაციის შემცველია ქართული ვიკიპედიის სტატია აგვისტოს აჯანყების შესახებ. მასში გაშუქებულია აჯანყების წინაისტორია, განხილულია აჯანყების მსვლელობა ჭიათურაში, შორაპნის, ქუთაისის, სენაკის, ზუგდიდის, ოზურგეთისა და ლეჩხუმის მაზრებში; დასახელებულია აჯანყების ადგილობრივი მეთაურები: ამბერკი ადეიშვილი, გრიგოლ ხურციძე, სიმონ გოგიბერიძე, თეოფილე მუხაშავრია, პარმენ ჭანუყვაძე, ეგნატე გაბლიანი, ბიძინა პირველი და სხვ. დეტალურადაა აღწერილი, ვინ და როგორ დაცხრილა ტყვიამფრქვევებით არგვეთის რკინიგზის სადგურთან ვაგონებში მყოფი 96 დაპატიმრებული აჯანყებული, რომელთა შორის ორი ქალიც იყო. აღნიშნულია, რომ აჯანყებულების გამოძიების და სასამართლოს გარეშე ხვრეტდნენ ე.წ. სამეულები.

ქართული ვიკიპედიის თანახმად, სახალხო ხასიათის მიუხედავად, აგვისტოს აჯანყება დამარცხდა, რადგან მოკლებული იყო კოორდინაციას და სიტუაციის რეალურ შეფასებაზე

---

17 Courtois S., Werth N., Louis Panné J., Paczkowski A., Bartosek K., Margolin J., The BLACK BOOK of COMMUNISM: CRIMES, TERROR, REPRESSION HARDCOVER, Harvard University Pres, 1999.

18 https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fustos_Ayaklanmas%C4%B1

19 Ciliga A., AU PAYS du MENSONGE DÉCONCERTANT, Paris, 1938.

დამყარებულ გეგმას. აჯანყებულებს აკლდათ საბრძოლო იარაღი და ჰქონდათ ევროპის ქვეყნებიდან დახმარების მიღების გადაჭარბებული მოლოდინი.[20]

სტატია დაფუძნებულია ქართველ ისტორიკოსთა თანამედროვე გამოკვლევებზე,[21] ქართული ემიგრანტული პრესის მონაცემებზე, აჯანყების მონაწილეთა და თვითმხილველთა (გიორგი წერეთელი, სიმონ გოგიბერიძე, ალექსანდრე სულხანიშვილი, კალისტრატე სალია) მოგონებებზე და ა. შ. მაგრამ გამოყენებული არ არის უცხოელ ავტორთა პუბლიკაციები.

Otar Janelidze

The August 1924 Uprising in Foreign-Language Wikipedias

Humanity learned to write 5,500 years ago, but the production of paper began only 4,000 years later (in 105 BCE, in China). In ancient times, people recorded memorable information by carving into trees, painting on cave walls, or inscribing on clay tablets. They also used stone, bone, metal, and other materials. In ancient Egypt and later in the Greco-Roman world, papyrus was used for writing; afterward came parchment (vellum) and, later, paper. In the 1440s, Johannes Gutenberg invented the printing press and published the first printed book – *the Gutenberg Bible*.

As for the first electronic book compiled in text format, it dates back to 1971. In that year, American writer Michael Stern Hart typed the *Declaration of Independence of the United States* into a computer and, by launching Project Gutenberg, laid the foundation for the creation and distribution of electronic books.[22]

The end of the XX century and the beginning of the XXI introduced much more advanced technologies, among which the most prominent is the global computer network known as the Internet. It encompasses approximately 5.5 billion websites. One of the most widely known among them is Wikipedia.

This is a virtual (online) so-called free encyclopaedia created by a corps of volunteers and managed by the American non-profit organization Wikimedia Foundation, based in San Francisco.

Wikipedia, as a universal, multilingual online encyclopaedia, was preceded by another free encyclopaedia called *Nupedia*, which was established in 2000. Its founder was the American-British internet entrepreneur Jimmy Donal Wales. The authors of *Nupedia* were professionals in their respective fields, although they worked on a voluntary basis. Each of their articles was subject to expert peer review, which hindered the rapid expansion of the encyclopaedia's content and scope. Wales developed a new concept – the wiki model – and founded Wikipedia.[23]

---

20 https://ka.wikipedia.org/wiki/1924_%E1%83%AC%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%92%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%A7%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90

21 ვადაჭკორია შ., შეიარაღებული აჯანყების სამხედრო გეგმის გაცემის დაზუსტებისთვის (თბილისი, 2016); ჯიქია ლ., 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში (თბილისი, 2012); წენგუაშვილი კ., 1924 წლის აგვისტოს აჯანყება და მისი შეფასება ქართულ ისტორიოგრაფიაში, კლიო – საისტორიო ალმანახი, 26 (2005); ათანელაშვილი ა., საქართველოს 1924 წლის აჯანყება უცხოელ მკვლევართა შრომებში, „საისტორიო ძიებანი", 3 (2000).

22 http://www.guardian.co.uk/books/2011/sep/08/michael-hart-inventor-ebook-dies

23 In December 2013, Wales, as the founder of Wikipedia, was awarded the Niels Bohr Gold Medal by UNESCO.

Although Wikipedia does not have a scholarly nature or purpose – no one is responsible for the completeness or accuracy of the information published there – it has become so widely distributed across the internet that it has long since become a global phenomenon, containing a vast and seemingly inexhaustible amount of material on virtually any topic. Wikipedia is one of the most popular websites in the world and is actively used as an informational reference source.

In the eyes of the general public, Wikipedia is equated with an encyclopaedia, but we must not forget that a true encyclopaedia is a scholarly, academic publication compiled according to specific standards. Wikipedia also follows an encyclopaedic style – it operates under the fundamental principle of a neutral point of view, reflecting only facts and presenting differing perspectives without endorsing any of them. However, unlike traditional encyclopaedias, which typically publish articles written by well-known scholars, specialists, and experts, authorship in Wikipedia (without attribution of name or surname) is extremely simple, does not require formal qualifications, and is essentially unrestricted. Adding or editing information is not difficult, and virtually anyone can do it (it is estimated that every second, editors worldwide make about 10 changes to Wikipedia.[24])

Initially, Wikipedia articles were created only in English, but very soon the internationalization of the network began. Texts appeared in German, Spanish, French, Chinese, Italian, Japanese, and other languages. By 2002, 90% of all Wikipedia articles were still published in English. However, within just 5 to 7 years of its creation, 75% of articles were already being written in other languages. Today, Wikipedia exists in more than 300 languages, including Georgian. The Georgian-language edition of Wikipedia was launched in November 2003. According to the latest data, the Georgian Wikipedia hosts approximately 172,000 articles, ranking it 58th globally.[25] The largest edition, of course, is the English-language Wikipedia, which contains nearly 7 million articles.

The number of people using Wikipedia is also increasing at an impressive pace. In 2014, Wikipedia had 495 million monthly users; just one year later, that number had risen to 115 million in the United States alone. Today, the global number of Wikipedia users has reached approximately 16 billion per month. According to Alexa Internet statistics, Wikipedia ranks among the world's ten most visited websites, alongside Google (google.com), YouTube (youtube.com), Facebook (facebook.com), and Instagram (instagram.com).[26]

It is also noteworthy that there have been instances in which governments of various countries have restricted their citizens' access to Wikipedia. For example, the Wikipedia website has been blocked for varying periods in China, Iran, Turkey, Pakistan, Tunisia, Uzbekistan, and Syria. In July 2012, the Russian Federation adopted a law *„On the Protection of Children from Harmful Information Affecting Their Health and Development",* which prompted a strike by contributors to the Russian-language Wikipedia. A number of Wikipedia articles – particularly those related to Russia's invasion of Ukraine – remain subject to censorship and are still blocked by the Kremlin.

It is well known that encyclopaedic works were being created in ancient times in Egypt and China, while the classical *Encyclopaedia, or a Systematic Dictionary of the Sciences, Arts, and Crafts*, compiled by the French Enlightenment thinkers, belongs to the 18th century. Compared to these, Wikipedia's age seems almost trivial. It has existed for just a quarter of a century (founded on January 15, 2001), yet it has already become the largest and most widely read encyclopaedia in the world.

---

24 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8F:%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B9

25 https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:List_of_Wikipedias

26 https://www.similarweb.com/top-websites/

Citing Wikipedia in academic writing is generally considered poor practice, and references to it as a source are rarely found in scholarly works across any field. Nevertheless, publishing an article on this website – especially in multiple languages – significantly increases the visibility of a fact or event, the identities of those involved, and ultimately the international awareness of the country where the event occurred. This consideration led to my interest in exploring how the August 1924 Uprising, whose centenary is currently being marked in Georgia, is represented in foreign-language editions of Wikipedia.

There are nearly thirty articles on this subject across various language editions of Wikipedia. Let us begin with the English version.

In the English-language Wikipedia, the article of interest is titled *„August Uprising"*. The text contains over 3,360 words and is divided into the following sections: **Background**, **Preparation**, **Outbreak and Reaction**, **Aftermath**, and **Assessment**, followed by **Notes**, **References**, **Sources**, **External Links**, and **See Also**. Key terms identified in the article include: USSR, Red Army, Cheka, Georgian SSR, Committee for the Independence of Georgia, and Georgian partisan groups.

The article is accompanied by several photographs: Georgian oath-bound fighters under the command of Kakutsa Cholokashvili; Prince Kote Andronikashvili, chairman of the Committee for Independence (*Damkom*); Colonel Kakutsa Cholokashvili, leader of the uprising; Soviet security officer Lavrentiy Beria, who became notorious for his role in suppressing the uprising; and a Soviet-era monument in Sukhumi dedicated *„to the Komsomol members who died fighting the enemies of Soviet power in 1924"*.

The opposing sides are identified as follows: on one side – the Soviet Bolshevik leaders, military and security officials: Joseph Stalin, Sergo Orjonikidze, Lavrenti Gogoberidze, Lavrentiy Beria, S. Mogilevsky (head of the Transcaucasian State Political Directorate), S. Pugachov (commander of the Caucasian Red Banner Army), and Shalva Tsereteli (senior official of the Georgian Cheka); and on the other side – the political and military leaders of the uprising: Spiridon Chavchavadze, Kakutsa Cholokashvili, Iason Javakhishvili, Mikheil Javakhishvili, Kote Andronikashvili, and others. Cited works include those by Ariel Cohen, Raymond Dugué, Stephen Jones, David Marshall Lang, Amy Knight, Rudolph Rummel, Boris Souvarine, Ronald Grigor Suny, Markus Wehner, and others. Among Georgian authors, publications by Valeri Benidze, Akaki and Paata Surguladze, and Levan Urushadze are referenced.

The article describes the socio-political reality that emerged in Georgia from March 1921 onward, including the condition of various social groups, anti-Soviet political parties, the Church, internal contradictions within the Bolshevik government, ongoing repressions, and more. It provides a detailed overview of the protest movement that arose in Georgia, including the uprisings in Svaneti and Pshav-Khevsureti, the formation of the Committee for Independence (*Damkom*) and its military centre, as well as the centre's eventual failure and the execution of its entire leadership.

The article covers the key episodes of the uprising both in western and eastern Georgia (such as the revolt in Chiatura, the operations of Kakutsa Cholokashvili's detachment, and the capture of *Damkom* members). It is noted that the success of the uprising was short-lived. Although the scale of the revolt exceeded the expectations of the Cheka, the Soviet authorities responded swiftly. Repressions affected not only participants in the uprising but also peaceful civilians – entire families were exterminated, including women and children. The article does not omit the executions carried out in prisoner railcars and other such events. It also notes that the exact number of those killed and victimized is unknown. Approximately 3,000 people died in combat, while the number of those executed during or after the uprising reached 7,000. In effect, the most active, independence-oriented segment of Georgian society was wiped out – nobility, military officers, and the intellectual elite.

According to the article, the resistance of scattered partisan detachments continued for several weeks, but by mid-September, their opposition had been broken.

The English-language Wikipedia article concludes with the following summary: The August 1924 armed uprising was an unsuccessful rebellion against Soviet authority in the Georgian Soviet Socialist Republic, aimed at restoring Georgia's national independence. It represented the culmination of a three-year struggle against the Bolshevik regime and was one of the last major armed uprisings, the suppression of which marked the final establishment of Soviet rule in Georgia.[27]

The French Wikipedia article on the August 1924 uprising exceeds 3,900 words and is similarly illustrated with a group photograph of the oath-bound, as well as portraits of Kakutsa Cholokashvili, Konstantine Andronikashvili, and Lavrentiy Beria. Its section headings include: Context, Preparation (Préparations), Uprising and Counteraction (Révolte et Réaction), Consequences (Conséquences), Legacy (Héritage), and Historical Interpretations (Interprétations Historiques). The article is supported by citations and footnotes, and includes a list of sources and external links (Liens externes).

The title of the article is „The August 1924 Uprising in Georgia". The introduction explains that this was an unsuccessful uprising against Soviet rule in the Georgian Soviet Socialist Republic, which took place from the end of August to early September 1924. It states that the rebellion, launched with the aim of restoring national independence, was led by the Committee for the Independence of Georgia.

The uprising is described as the culmination of a three-year struggle against the Bolshevik regime, which was suppressed by units of the Red Army and the Cheka, acting on the orders of Joseph Stalin and Sergo Orjonikidze. This was followed by a wave of mass repressions and heavy casualties.

The article recounts Georgia's forced Sovietization by the Red Army, which compelled the government of the Democratic Republic of Georgia to flee into exile. It emphasizes that the three-year period of independence sparked a national awakening and widespread public support for the ruling Social-Democratic Party, while the legitimacy of the Soviet regime remained in question.

According to the French Wikipedia article, Georgia's highly politicized working class, national intelligentsia, and nobility – who had sworn allegiance to the Democratic Republic of Georgia – were hostile toward the new regime. The peasantry, too, was dissatisfied due to land shortages and economic chaos. All of this fuelled the protest movement for freedom. Political parties were forced to announce their self-dissolution, and the Georgian Orthodox Church faced persecution. Georgia was forcibly incorporated first into the Transcaucasian SFSR and later into the USSR, which cast a shadow over Georgian national pride.

The article then briefly describes the uprisings in Svaneti and Khevsureti, the operations of partisan detachments, the formation of the Committee for Independence and its military center, as well as the covert return from emigration of Noe Khomeriki, Valiko Jugheli, and Benia Chkhikvishvili in support of the uprising – followed by their arrest by the Cheka. The failure of the military center and the execution of its members is also addressed.

Citing the work of scholar Amy Knight, „*Beria: Stalin's First Lieutenant*" (Princeton University Press, 1993), the article notes that Soviet intelligence played a certain role in provoking the uprising – that the Cheka, in effect, encouraged it in order to justify a crackdown on political opposition.

The article covers the course of the uprising in both western and eastern Georgia. It states that the Red Army units used artillery and aviation against the insurgents. Thousands of peaceful civilians were killed; entire families—including women and children—were annihilated. People were executed without trial. At the initiative of Cheka officer Talakhadze, hundreds of prisoners were shot inside

[27] https://en.wikipedia.org/wiki/August_Uprising

freight cars, among other atrocities. The exact number of victims remains unknown. According to the latest data from „*The Black Book of Communism*" (Harvard University Press, 1999), between August 29 and September 5, 1924, a total of 12,578 people were killed. Approximately 20,000 individuals were deported to Siberia and the deserts of Central Asia.

The German Wikipedia article dedicated to the August 1924 Uprising is relatively brief – just under 600 words – but it contains standard sections such as Background, Failure, Rehabilitation, Literature, and External Links.[28] The text is accompanied by two photographs: one of Kakutsa Cholokashvili with his oath-bound detachment, and another of Committee for Independence chairman Konstantine Andronikashvili.

It is explained that the August 1924 popular uprising was directed against the Soviet occupation of Georgia and the establishment of the Georgian Soviet Socialist Republic. According to the article, it was the last major uprising in the South Caucasus launched against Bolshevik rule, and it was suppressed under the leadership of Stalin, Orjonikidze, and Beria, who was then head of the Cheka.

At first, the uprising appeared to be successful. However, this did not last long. Poor organization and ineffective cooperation among resistance groups led to its rapid suppression. By mid-September, the Red Army had emerged victorious from all clashes. In the following weeks, approximately 7,000 participants in the uprising were executed. Tens of thousands of people – including entire families – were deported to Siberia or Central Asia.

The **Rehabilitation** section distinguishes itself from other language editions of Wikipedia and correctly states that the rehabilitation of victims of the 1924 political repressions in Georgia began with a resolution of the State Council on May 25, 1992. In May 2006, the Museum of Soviet Occupation was opened in Tbilisi, where documents related to the August Uprising in Georgia are displayed.

The bibliography lists works by Valeri Benidze, Stephen Jones, Amy Knight, Markus Wehner, Raphael Abramovitch, Vasily Sukhomlin, and Irakli Tsereteli.

The German Wikipedia article mistakenly identifies Mikheil Lashkarashvili as the leader of the partisan movement in Kakheti, which is incorrect. M. Lashkarashvili was, in fact, the commander of a partisan detachment operating in Kartli, not Kakheti.[29]

Another inaccuracy is noted: the article states that the commander of the Red Army in Georgia was killed in a terrorist act involving a suicide pilot who crashed an aircraft. This likely refers either to Solomon Mogilevsky or Aleksandr Miasnikov. However, neither of them held the position of Red Army commander. Mogilevsky was the head of the Transcaucasian Cheka, and Miasnikov was the Chairman of the All-Union Council of the Transcaucasian Soviet Federative Socialist Republic and First Secretary of the RCP(b) Transcaucasian Regional Committee. Moreover, the plane crash in question occurred later, on March 22, 1925.[30]

The article on the August 1924 Uprising in the Spanish Wikipedia consists of only 423 words and is not divided into thematic sections. It briefly reviews the situation in Georgia following the Red Army's invasion and the subsequent Sovietization of the country. It states that the new regime soon faced armed resistance in Svaneti, that anti-Soviet partisan detachments led by Kakutsa Cholokashvili and Mikheil Lashkarashvili were operating in eastern Georgia, and that a Committee for Independence was established, among other developments.

---

28 https://de.wikipedia.org/wiki/August-Aufstand_in_Georgien

29 Kereselidze, *Mikheil Lashkarashvili – One of the Sworn and Devoted to the Homeland*, *The Archival Bulletin* / Archival Department of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, 4 (2009): 9.

30 Газ. „Известия", 25 марта 1925 г.; newspaper *Komunisti*, 24 March 1925. A passenger aircraft, the *Junkers-13*, flying from Tbilisi to Sukhumi and piloted by Georgian military aviator Ambako Sagharadze, crashed in Didube. A. Sagharadze appears as the character „Flying Saghara" in Grigol Robakidze's novel „The Grail Keepers".

The uprising was initially planned for February 1924, then postponed to August 17, but both attempts were delayed due to the arrest of movement leaders. It eventually began on August 28 with an outbreak in Chiatura. Kakutsa Cholokashvili's fighters operated in the Kakheti region. Relative calm prevailed in Abkhazia, Adjara, Batumi, and Tbilisi, whereas in Guria, the local population took up arms en masse. By September 5, the uprising had been suppressed, though its flames continued to flicker in parts of Abkhazia for another month.

Citing the joint book by Japanese scholar Hiroaki Kuromiya and Georgian historian Giorgi Mamulia, *„The Eurasian Triangle: Russia, the Caucasus, and Japan, 1904–1945",* the article claims that the insurgents received support from France and Great Britain, though it does not specify the nature of this assistance. Notably, such a claim does not appear in the cited work by the mentioned authors.[31]

The Polish Wikipedia article, which contains more than 1,200 words, states that the August 1924 Uprising – aimed at restoring the Democratic Republic of Georgia – was suppressed by the Bolshevik regime. As a result of the Red Army's and Cheka's repressive actions, between 7,000 and 10,000 people were killed, while as many as 20,000 participants and supporters perished in the struggle for freedom and an independent Georgian state.

In the section on background, it is noted that in March 1921, the Soviet army succeeded in occupying Georgia due to its overwhelming numerical superiority over the Georgian forces. The resistance movement quickly spread across the entire country, and the anti-Soviet uprisings of 1921 and 1922 are mentioned. It is stated that the Parity Committee estimated it could mobilize 2,500 fighters and hoped that Georgians serving in the Red Army would refuse to participate in suppressing the rebellion. The article then briefly outlines the main developments and consequences of the uprising.

The text relies primarily on the book *„Georgia"* by Professor Wojciech Materski, published in Polish in 2010 in Warsaw as part of the series *„History of the World's Countries in the 20th–21st Centuries"*.[32] One factual error is noted and should be corrected: Gogita Paghava is listed as the head of the Military Centre. In reality, Paghava was the first chairman of the Committee for Independence (*Damkom*), while the Military Centre was led by General Alexandre Andronikashvili.

The Russian Wikipedia article titled *„The 1924 Anti-Soviet Uprising in Georgia (August Uprising)"* is also structured according to standard sections: Background, Preparation, Course of the Conflict, Soviet Repressions, Reactions and Consequences, Sources, Literature, and References.

It states that the uprising, which aimed to overthrow the Soviet regime established during the 1921 Tbilisi operation and to restore Georgian independence, was led by the Committee for the Independence of Georgia. The revolt was suppressed by the Cheka and the Red Army, with the use of artillery and aviation. This marked the beginning of mass repressions in Georgia, ultimately leading to the consolidation of Bolshevik power in the country.

One unique element of this article – absent from all other language editions – is its focus on the situation at Tbilisi State University in the aftermath of the uprising. According to the article, the university, which was regarded as a centre of Georgian nationalism, came under complete Bolshevik control. It was purged of „hostile elements", even though university scholars who had sympathized with the uprising had already renounced their beliefs. The exact number of repression victims remains unknown, but approximately 3,000 people were killed during the course of the uprising itself.

---

31 The EURASIAN TRIANGLE: RUSSIA, the CSUCASUS and JAPAN, 1904-1945 / By Hiroaki Kuromiya, Georges Mamoulia. De Gruyter, 2016.

32 Materski W., GRUZIA. Warszawa, 2010.

Based on the works of Emil Knigh[33] and Boris Souvarine,[34] the Russian Wikipedia article informs readers that the Bolsheviks had long been aware of the preparations for the uprising and even supported it in order to create a pretext for the final elimination of the opposition (this claim is repeated in the Armenian Wikipedia as well).[35]

The article is based on publications by Ariel Cohen, Valeri Benidze, Levan Z. Urushadze, Emil Knight, Boris Souvarine, Ronald Suny, Stephen Jones, Carl E. Meyer, and others. The most recent edit to the page is dated February 5, 2024.

The Azerbaijani Wikipedia page dedicated to the August 1924 Uprising is quite formulaic.[36] It is the shortest of the articles reviewed and informs readers that the August Uprising was an armed rebellion against the Soviet regime in Georgia, following the occupation of the Democratic Republic of Georgia by the Red Army. The uprising lasted from August 28 to September 5, 1924. The Georgian resistance forces, led by Kakutsa Cholokashvili and Mikheil Javakhishvili, were defeated within a week. At least 3,500 insurgents were killed during the fighting. Soviet security services, through searches and investigations, identified an additional 10,000 people involved in organizing or participating in the uprising, all of whom were executed.

The article is incomplete, its sections lack content, and it is noted that the text requires editing and proper citation of sources. The bibliography replicates that of the English Wikipedia article on the same topic.

A similar pattern appears in the Armenian Wikipedia's list of references regarding the August 1924 Uprising. The article describes the arrest of Valiko Jugheli, former commander of the People's Guard, and his transmission of a letter from the Cheka prison to the underground Central Committee of the Georgian Social-Democratic Workers' Party, warning that the uprising had been compromised. However, his comrades regarded the letter as a Bolshevik provocation.

It is stated that the uprising spread across many regions of western Georgia and certain districts in the east. Nevertheless, the government managed to suppress it through the use of military force, artillery, and aviation. The arrested members of the Committee for Independence (*Damkom*), under the influence of Lavrentiy Beria – who promised to halt the executions of the insurgents – urged partisan detachments to surrender their weapons.

Several inaccuracies are found in the Armenian Wikipedia article. In the section discussing the covert return of „émigré Mensheviks" to Georgia, among the names listed – alongside Noe Khomeriki and Valiko Jugheli – is one Feodor Gharibashvili, with the claim that their goal was to help liberate their homeland from „the Bolsheviks and Turkey".[37] In the conclusion, the article asserts that the outcome of the uprising was „a victory for the Bolsheviks and the Turks". It is unclear who Feodor Gharibashvili is, and associating Turkey with the August Uprising is entirely unfounded and should be promptly corrected.

The Turkish Wikipedia offers only a brief overview of the August 1924 Uprising in Georgia. However, the relevant page is illustrated with photographs of Konstantine Andronikashvili, Lavrentiy

---

33 Knight A., BERIA: STALIN'S First LIEUTENANT, Princeton University Press, 1993.

34 Souvarine B., STALIN: A CRITICAL SURVEY of BOLSHEVISM, Kessinger Publishing, 2005.

35 https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%BA%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6_%D5%8E%D6%80%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4_(1924)

36 https://az.wikipedia.org/wiki/Avqust_qiyam%C4%B1_(G%C3%BCrc%C3%BCstan)

37 https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%BA%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6_%D5%8E%D6%80%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4_(1924)

Beria, Kakutsa Cholokashvili and his oath-bound fighters, as well as the Soviet-era monument in Sukhumi dedicated to Komsomol members killed in 1924 during the fight against „enemies of Soviet power".

The text explains that after the Treaty of Kars was signed on October 13, 1921 – under which Georgia was forced to cede part of its territory to Turkey (with other regions transferred to the Soviet Socialist Republics of Russia, Armenia, and Azerbaijan) – Sovietization and its policies triggered opposition sentiments and widespread resistance to the new regime.

Among the leaders of the uprising are listed: Spiridon Chavchavadze, Kakutsa Cholokashvili, Iason and Mikheil Javakhishvili, Kote Andronikashvili, Mikheil Lashkarashvili, Simon and Eko Tsereteli, Sergo Matitaishvili, Avtandil Urushadze, Nikoloz Ketskhoveli, and Evgeni Ghvaladze.

Based on the works of various authors, it is reported that approximately 3,500 individuals fighting on the side of the opposition were killed, while the total number of deaths – including executions – ranges from 7,000 to 10,000. Around 20,000 people were deported to Siberia and the deserts of Central Asia. According to „*The Black Book of Communism*",[38] published in the United States in 1999 and translated into Turkish, 12,578 people were killed between August 29 and September 5.[39]

The Chinese Wikipedia article dedicated to the August 1924 Uprising consists of only 161 words but correctly conveys the essence of the event. It states that the uprising, which erupted in the Georgian Soviet Socialist Republic between August and September 1924, was aimed against Soviet rule and was led by the Committee for the Independence of Georgia under the leadership of the Georgian Social-Democratic Party.

The article describes it as a Georgian conflict and part of the broader anti-Bolshevik struggle against Soviet authority following the 1921 Red Army invasion of Georgia. The uprising was suppressed by Soviet and Cheka forces under the command of Stalin and Sergo Orjonikidze. The only cited source in the literature is „*In the Land of the Great Lie*", a work by Ante Ciliga, an Italian-Croatian politician and writer.[40]

Thus, the foreign-language Wikipedia articles on the August 1924 national uprising provide a wide international readership with more or less coherent information about this major historical event in modern Georgian history, which is commendable and welcome. As for the inaccuracies and errors found in some editions, I believe they can be corrected through the editorial efforts of the Georgian Wikipedia community.

The Georgian-language Wikipedia article on the August Uprising offers more detailed and substantial information. It covers the background of the uprising and discusses its progression in Chiatura, and in the districts of Shorapani, Kutaisi, Senaki, Zugdidi, Ozurgeti, and Lechkhumi. Local leaders of the uprising are named, including Amberki Adeishvili, Grigol Khurtsidze, Simon Gogiberidze, Teophile Mukhashavria, Parmen Chanukvadze, Egnate Gabliani, Bidzina Pirveli, and others. The article provides a detailed account of how 96 imprisoned rebels – including two women – were executed with machine guns near the Argveta railway station, and notes that summary executions of rebels without investigation or trial were carried out by so-called „troikas".

According to the Georgian Wikipedia, despite its popular nature, the August Uprising was ultimately defeated because it lacked coordination and a plan based on a realistic assessment of the

---

38 Courtois S., Werth N., Louis Panné J., Paczkowski A., Bartosek K., Margolin J., The BLACK BOOK of COMMUNISM: CRIMES, TERROR, REPRESSION HARDCOVER, Harvard University Pres, 1999.

39 https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fustos_Ayaklanmas%C4%B1

40 Ciliga A., AU PAYS du MENSONGE DÉCONCERTANT, Paris, 1938.

situation. The insurgents were short on weapons and held overly optimistic expectations of support from European countries.[41]

The article is based on contemporary research[42] by Georgian historians, data from the Georgian émigré press, and the memoirs of participants and eyewitnesses of the uprising – including Giorgi Tsereteli, Simon Gogiberidze, Alexandre Sulkhanishvili, Kalistrate Salia, and others. However, it does not incorporate publications by foreign authors.

41 https://ka.wikipedia.org/wiki/1924_%E1%83%AC%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%92%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%A7%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90

42 Sh. Vadachkoria, On Clarifying the Disclosure of the Military Plan of the Armed Uprising (Tbilisi, 2016); L. Jikia, The 1924 Uprising in Western Georgia (Tbilisi, 2012); K. Tsengulashvili, The August 1924 Uprising and Its Evaluation in Georgian Historiography, Clio – Historical Almanac, 26 (2005); A. Atanelashvili, The 1924 Uprising in Georgia in the Works of Foreign Researchers, Historical Inquiries, 3 (2000).

იან შუმსკი

„საით მიაქანებს პილსუდსკი პოლონეთს?“: საბჭოთა ღია წვდომის სადაზვერვო ცნობები პოლონეთზე: 1921-1938 წლებში საბჭოთა კავშირში პოლონეთის საკითხის კვლევის აკადემიური ინსტიტუტების მიმოხილვა

სტატიის სათაურში გამოყენებული წინადადება – საით მიაქანებს პილსუდსკი პოლონეთს? – ეხება პროპაგანდისტული ნაშრომების სათაურებს, რომლებიც საბჭოთა კავშირში 1920-იანი წლების ბოლოს ჩნდებოდა. აღსანიშნავია, რომ პროპაგანდისტული ასპექტის გარდა, ნაშრომები ხშირად მოიცავდა იმ პერიოდის პოლონეთის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის ანალიზს.

საბჭოთა კავშირში პოლონეთის, ისევე როგორც სხვა ქვეყნების შესახებ ინფორმაციის მოპოვებით, დიპლომატიური, სადაზვერვო, სამხედრო და პრესის სტრუქტურები იყვნენ დაკავებულნი.[43] პოლონეთის, მისი ეკონომიკის, სამხედრო, სოციალური და პოლიტიკური ცხოვრების, ასევე ეროვნული უმცირესობების შესახებ სხვადასხვა მონაცემები გროვდებოდა.

თითოეულ ამ სფეროში მოქმედ ერთეულებს სჭირდებოდათ ყველაზე სრული და დეტალური ცოდნა ოპონენტების შესახებ, რომლებსაც ისინი აკონტროლებდნენ სპეციალიზებული სტრუქტურების დახმარებით. ოპერატიული წყაროების გარდა, მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საჯაროდ ხელმისაწვდომი მასალების, ნაბეჭდების და პუბლიკაციების ანალიზი.

ასეთი ინფორმაციის მოპოვებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა კომინტერნის (კომუნისტური ინტერნაციონალი) სხვადასხვა სტრუქტურა. პოლონური სექციის – პოლონეთის კომუნისტური პარტიის (პოლონური აბრევიატურა KPP) – გარდა, კომინტერნს ჰქონდა მრავალი ფორმალურად დამოუკიდებელი ფილიალი (ასოცირებული ორგანიზაცია), როგორიცაა გლეხთა ინტერნაციონალი (რუსული აბრევიატურა: Krestintern), წითელი დახმარების საერთაშორისო ორგანიზაცია (რუსული აბრევიატურა: MOPR) და პროფკავშირების ინტერნაციონალი (რუსული აბრევიატურა: Profintern), რომელთაგან თითოეული პოლონეთს ეხებოდა და იქ თავისი დელეგატები ჰყავდა.[44] MOPR-ის პუბლიკაციები ასევე მოიცავდა ანგარიშებს ეროვნული უმცირესობების მდგომარეობის, სახელმწიფოს ორგანიზაციის, პოლიტიკური პარტიების და პოლონეთის არმიის შესახებ. ამასობაში, გლეხთა ინტერნაციონალის (Krestintern) მიერ 1925 წელს დაარსებული საერთაშორისო აგრარული ინსტიტუტი მუშაობდა კაპიტალისტურ ქვეყნებში, მათ შორის პოლონეთში, სოფლის მეურნეობისა და გლეხების კვლევასა და ანალიზზე.[45]

---

43 საკითხთან დაკავშირებული საუკეთესო კვლევის არეალი ლიტერატურაში არის ორივე ქვეყნის დაზვერვა და კონტრდაზვერვა; იხ. Andrzej Pepłoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921-1939*, (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, 1996); Andrzej Misiuk, *Służby wywiadu i kontrwywiadu II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Difin, 2016. Aleksandr Zdanovič, *Polskij krest sovetskoy kontrrazvedki. Pol'skaya liniya v rabote VCK-NKVD 1918-1938*, (Moskva: Kraft+), 2017.

44 ამასთნ დაკავშირებით დამატებით იხ. Grant Adibekov, Èleonora Šachnazarova, and Kirill Širinja, *Organizacionnaja struktura Kominterna, 1919-1943* (Moskva: ROSSPÈN, 1997); Natalia Lebiediewa, „Komintern i Polska w latach 1919-1943”, in *W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917-1945)*, ed. by Elżbieta Kowalczyk, and Konrad Rokicki (Warszawa: IPN, 2019), pp. 163-210.

45 Susan Gross Solomon, 'Rural Scholars and the Cultural Revolution', in *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, ed. by Sheila Fitzpatrick, (Indiana University Press, Bloomington, 1978), pp. 129-153; *Agrarnyj vopros i krestyanskoe dvizhenie. Spravochnik. Polsha. Litva. Estonija. Finljandija. Grecija. Bolgarija. Rumynija. Jugoslavija*, pod red. M. P. Gorova. (Moskva : Izdatelstvo meždunarodnogo agrarnogo instituta), 1935-1936.

ღია წყაროებიდან ინფორმაციის მოპოვების კონტექსტში, ასევე აღსანიშნავია სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის ინფორმაციისა და პრესის დეპარტამენტი, და საერთაშორისო საინფორმაციო ბიურო (BIM) KC WKP(b), რომელიც 1930-იანი წლების დასაწყისში დაარსდა. ინფორმაციის შესაგროვებლად და საზოგადოებრივი აზრის შესასწავლად, BIM-ი დასავლეთში დიპლომატებად და ჟურნალისტებად მოქმედ საიდუმლო აგენტებს იყენებდა.[1] ასეთი აგენტის მაგალითი იყო სტეფან იან ნეიმანი (რაიევსკი), რომელიც თანმიმდევრულად ეკავა თანამდებობები: მრჩეველი საბჭოთა საელჩოში ბერლინში, ტას-ის საინფორმაციო სააგენტოს წარმომადგენელი პარიზში, და სამთავრობო გაზეთ „იზვესტიას“ უცხოეთის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი.

თუმცა, იყო თუ არა ეს ინფორმაციის ერთადერთი წყარო? მონაწილეობდნენ თუ არა ამ ცოდნის მოპოვებაში საბჭოთა აკადემიური ინსტიტუტები, რომლებიც სპეციალიზებული იყვნენ უცხო ქვეყნების კვლევაში? ამ სტატიაში შევეცდები წარმოვაჩინო, თუ როგორ მოიპოვებდა ინფორმაციას პოლონეთის შესახებ საბჭოთა სამეცნიერო ინსტიტუტები, დიპლომატიური, სადაზვერვო, სამხედრო და პრესის სტრუქტურების გარდა.[2]

იმის მიუხედავად, რომ ბოლშევიკები პოლონეთით დაინტერესდნენ რუსეთში ძალაუფლების ხელში ჩაგდებისთანავე, მათი ძალისხმევა თავდაპირველად არ მიგვიდინია ორგანიზებული საქმიანობის განვითარებამდე ანალიტიკური ინფორმაციის მოსაპოვებლად. პირველი ანგარიშები, რომლებიც მიუთითებდნენ კომუნისტების ინტერესს პოლონეთის სახელმწიფოს ფუნქციონირებისა და სხვადასხვა ასპექტების მიმართ, გამოჩნდა პოლონეთ-საბჭოთა ომის დროს და ფოკუსირებული იყო მისი ეკონომიკური მდგომარეობის ანალიზზე. 1920-იან წლებში საბჭოთა კავშირი დაინტერესებული იყო სტრატეგიული საკითხებით, ასევე პოლონეთის არმიის პოტენციალთან და საბრძოლო შესაძლებლობებთან დაკავშირებული ინფორმაციით.[3]

საინტერესო და ნაკლებად გამოკვლეული თემაა რკპ (ბ) (რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტი [რკპ(ბ) ცკ]) პოლონური ბიუროს როლი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა პოლონური წარმოშობის გამოჩენილი ბოლშევიკი აქტივისტი, ფელიქს ძერჟინსკი. ბიურო შეიქმნა 1920 წლის ზაფხულში და მისი მიზანი პოლონეთის საბჭოთიზაცია იყო. მას შემდეგ, რაც პოლონეთის დაპყრობისა და გერმანიაში რევოლუციის გავრცელების გეგმები ჩაიშალა, ცენტრალური პოლიტბიუროს ოპერაციები მოსკოვში და რეგიონალური (რესპუბლიკური) ოფისები კიევში და მინსკში ძირითადად მიმართული იყო შიდა პროპაგანდისკენ, განსაკუთრებით საბჭოთა რუსეთში მცხოვრებ პოლონელებს შორის, და ახალი, საბჭოური ტიპის პოლონელი მოქალაქის ფორმირებისკენ. ასეთი ქმედებები განხორციელდა პოლონური პედაგოგიური ინსტიტუტების მიერ საბჭოთა ბელორუსიაში და საბჭოთა უკრაინაში. ასეთი იყო ასევე რუსეთში და მოგვიანებით საბჭოთა კავშირში პოლონურად გამოქვეყნებული ძირითადი პრესის ორგანოების ხასიათი.

---

1 Ken, Oleg, 'Karl Radek i Bjuro meždunarodnoj informacii CK VKP(b), 1932-1934 gg.', Cahiers du Monde russe, 44 (2003), 135–77. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/20174765. Accessed 11 Feb. 2025.

2 წინამდებარე სტატიის ავტორმა დოქტორ პაველ ლიბერასთან ერთად სცადა ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. მისი წინასწარული მოსაზრებები გამოაქვეყნა „Pamięć i Sprawiedliwość" (Remembrance and Justice) in 2023, იხ.: Paweł Libera, Jan Szumski 'Między ekspozyturą białego wywiadu a instytucją naukową – ośrodki badające problematykę polską w Związku Sowieckim w latach 1921-1938'. Pamięć i Sprawiedliwość, 2024, 42 (2), pp. 294-318.

3 Stanisław Budkevicz, *Pol'sha: voenno-geograficheskij i voenno-statisticheskij ocherk*, (Moskva: Izdatelstvo krsnaya Nov') 1924. Vaclav Kolesinskij, *Pol'sha i ee vooružennye sily,* (Moskva: Voengig), 1928; Nikolaj Krasnopol'skij, *Kak živet pol'skij soldat,* (Moskva Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo. Otdel voennoy literatury), 1928. Jan Radopolskij, *Pol'sha gotovit'sja k vojne*, (Moskva-Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo. Otdel voennoy literatury), 1929.

პოლონეთში კომუნისტური მოძრაობის კვლევაზე მომუშავე ინსტიტუტები ოდნავ განსხვავებული იყო. საბჭოთა კავშირში სამეცნიერო და კვლევითი ინსტიტუტების დასაწყისი, რომლებიც კომუნისტური მოძრაობის ისტორიას იკვლევდნენ, 1920 წლამდე მიდის, როდესაც სახალხო განათლების კომისარიატმა დააარსა ისტპარტი (ოქტომბრის რევოლუციისა და რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორიის კომისია), რომელიც 1921 წლიდან რკპ(ბ) ცკ-ის დეპარტამენტად ფუნქციონირებდა. ორგანიზაციული ცვლილებების ქარიშხლიანი პერიოდის შემდეგ, 1931 წლის ნოემბერში, მარქს-ენგელს-ლენინის ინსტიტუტი, ცნობილი როგორც IMEL,[4] დაარსდა WKP(b) ცკ-ის [საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცკ [სკპ(ბ)]] მიერ.

1923 წელს მოსკოვის ისტპარტში, რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის მიერ ავტონომიური პოლონური ისტპარტის კომისიის შექმნა ერთგვარ ფენომენად შეიძლება ჩაითვალოს. სხვადასხვა დროს მის წევრებს შორის იყვნენ პოლონური წარმოშობის გამოჩენილი ბოლშევიკები: ფელიქს ძერჟინსკი, ზოფია ძერჟინსკაია, იოსებ უნშლიხტი, ფელიქს კონ, იულიან მარხლევსკი და ადოლფ ვარსკი. პოლონური ბიუროს მოსკოვში არსებული დოკუმენტაციის მიხედვით, კომისია თავისი პირველი წლის განმავლობაში პრაქტიკულად არ ფუნქციონირებდა. მხოლოდ 1925 წელს დაინიშნა მოსამზადებელი სამუშაოების ჯგუფი, რომელიც შედგებოდა იოსებ კრასნის [როტშტადტი], დესნიევსკის და [ბერნარდ] ზაქსისგან, რომელმაც თავისი საქმიანობა 1925 წლის აგვისტოს ბოლოს დაიწყო.

1926-1932 წლებში პოლონური კომისიის ხელმძღვანელობა დაინიშნა იოსებ კრასნის, პოლონეთისა და ლიტვის სამეფოს სოციალ-დემოკრატიის (პოლონური აბრევიატურა SDKPiL) და პოლონეთის კომუნისტური მუშათა პარტიის (პოლონური აბრევიატურა KPRP]) ყოფილი აქტივისტის, და ფ. ძერჟინსკის თანამშრომლის, რომელიც ჩართული იყო კომუნისტურ ინტერნაციონალში (კომინტერნი) და იყო წითელი არმიის შტაბის დაზვერვის დირექტორატის გაერთიანებული რეზიდენციის ხელმძღვანელი, ცნობილი როგორც რაზვედუპრ და INO OGPU [ერთობლივი სახელმწიფო პოლიტიკური დირექტორატის საგარეო დაზვერვის დეპარტამენტი – რუსულად INO OGPU-ს სახელით] ვენაში.

სკპ(ბ) ცკ-ის პოლონური ისტპარტის საქმიანობის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება იყო პოლონური კომუნიზმის ისტორიის, ორგანიზაციებისა და პარტიების წყაროების გამოცემა, რომლებიც მათ იდეოლოგიურ წინამორბედებად ითვლებოდნენ. საკუთარი პერიოდული გამოცემის „ბრძოლის ველიდან“ (Z Pola Walki) გამოცემისა და მასალების პოლონურ კომუნისტურ არქივში, ბიბლიოთეკასა და მუზეუმში შეგროვების გარდა, ისტპარტი ასევე ხელმძღვანელობდა რამდენიმე საგამომცემლო სერიის რედაქციას, რომელიც პოპულარიზაციას უწევდა პოლონური წარმოშობის ან პოლონეთის ტერიტორიაზე მოღვაწე გამოჩენილ რევოლუციონერ აქტივისტებს, როგორიცაა ლეონ იოგიხესი (ანუ იან ტიშკა) ან ფელიქს ძერჟინსკი. კომინტერნის სტრუქტურებთან ან დასავლეთის ეროვნული უმცირესობების კომუნისტურ უნივერსიტეტთან (რუსული აბრევიატურა - KUNMZ) კონტაქტები ჯერ კიდევ არაეფექტურად არის გამოკვლეული. მრავალი წყარო, მათ შორის მემუარები, მიუთითებს იმ პერიოდის პოლონეთის შესახებ მასალების შეგროვების საქმიანობაზე.

ისტპარტის კომისიები დაარსდა საბჭოთა რესპუბლიკებში - უკრაინის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში - უკრაინის სსრ-ში და ბელორუსიის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში - ბელორუსიის სსრ-ში - რომლებიც ესაზღვრებოდნენ პოლონეთს და დასახლებული იყვნენ პოლონური მოსახლეობის დიდი კონცენტრაციებით. უკრაინის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში ისტპარტი დაარსდა 1921 წელს, მაშინდელ დედაქალაქ ხარკო-

[4] დამატებით იხ.: Vladimir Mosolov, *IMEL- citadel partijnoj ortodoksii: iz istorii Instituta marksizma-leninizma pri CK KPSS, 1921-1956*, (Moskva: Novyj hronograf), 2010.

ვში, ხოლო 1934 წლიდან მისი შტაბ-ბინა კიევში განთავსდა სსრკ-ის დედაქალაქის გადატანის გამო. ბელორუსიის სსრ-ის დედაქალაქ მინსკში ისტპარტი ასევე დაარსდა 1921 წელს და 1929 წლიდან ის ფუნქციონირებდა როგორც პარტიისა და ოქტომბრის რევოლუციის ისტორიის კომისია ბელორუსიის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალურ კომიტეტთან.

პარტიული ინსტიტუტების სფერო იყო წარსულის შესწავლა, რომელსაც საბჭოთა პირობებში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა პოლიტიკაში და არაერთხელ გამოიყენებოდა მიმდინარე პოლიტიკურ მანევრებში. უკრაინასა და ბელორუსიაში ორივე პარტიული ინსტიტუტის სტრუქტურაში შეიქმნა ერთეულები (სექციები), რომლებიც ეხებოდნენ მეორე პოლონეთის რესპუბლიკის აღმოსავლეთ ტერიტორიებს, რომლებსაც საბჭოთა ტერმინოლოგიაში დასავლეთ უკრაინა და დასავლეთ ბელორუსია ეწოდებოდა. ამ კონტექსტში, მათი კვლევა დაკავშირებული იყო პოლონელ კომუნისტებს შორის არსებული სიტუაციის ანალიზთან. ისტორიული დოკუმენტაციის შეგროვებისა და დამუშავებისა და სპეციალურად გაგებული მუშათა მოძრაობის ისტორიის კვლევის გარდა, პარტიულ-სახელმწიფო ორგანოებისთვის მომზადდა შემთხვევითი ანალიზები, რომლებიც დაფუძნებული იყო OGPU-სა და წითელი არმიის დაზვერვის მიერ მოწოდებულ დოკუმენტებზე.

აღსანიშნავია, რომ უკრაინის სსრ-ში კომისია, რომლის სრული სახელი იყო „დასავლეთ უკრაინის კომუნისტური პარტიის და დასავლეთ უკრაინაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის კომისია“, მოიცავდა არა მხოლოდ ტერიტორიებს, რომლებიც ადრე მეორე პოლონეთის რესპუბლიკის ნაწილი იყო (ვოლინი), არამედ რუმინეთს (ბუკოვინა) და ჩეხოსლოვაკიას (კარპატების რუთენია). ამიტომ, უკრაინის ისტპარტის ბიბლიოთეკაში შეიქმნა სპეციალური განყოფილება, რომელიც აგროვებდა იმ დროისთვის ბერლინში, პრაღაში და ვარშავაში მოქმედი უკრაინული ემიგრაციის ისტორიული ინსტიტუტების მიერ გამოქვეყნებულ ლიტერატურას.[5]

1930-იანი წლების დასაწყისამდე პოლონურ საკითხებთან დაკავშირებული მონაცემების შეგროვება და ანალიზი არ იყო ცენტრალიზებული ან კონცენტრირებული ერთ ინსტიტუტში. განსაკუთრებით საინტერესო, თუმცა ყველაზე ნაკლებად ცნობილი, არის ის პერიოდი, როდესაც მოსკოვში, კიევში და მინსკში დაიწყო აკადემიური და კვაზი-სამეცნიერო ინსტიტუტების ჩამოყალიბება. მათი ამოცანა იყო გადაწყვეტილების მიმღები ცენტრებისთვის პოლონეთის ეკონომიკის, საზოგადოებისა და პოლიტიკის შესახებ ანალიტიკური მასალების მიწოდება. ისინი ასევე მიზნად ისახავდნენ პროპაგანდისტული ინსტიტუტების დახმარებას „პოლონეთის ფრონტზე“ ოპერაციების წარმართვაში და ისტორიული ნარატივების, სოციალური აღქმისა და საზოგადოებრივი განწყობის ჩამოყალიბებაში. მათი სამეცნიერო და პროპაგანდისტული ფუნქციების გარდა, ეს ჩამოყალიბებული ინსტიტუტები ხშირად ანალიტიკურ ცენტრებად მსახურობდნენ, რომლებიც ატარებდნენ ექსპერტიზას პოლონეთში არსებული მიმდინარე სიტუაციის შესახებ, მათ შორის პოლიტიკური პარტიების – როგორც უკრაინული, ისე ბელორუსული – საქმიანობის შესახებ, OGPU/NKVD-სა და სამხედრო დაზვერვის დოკუმენტაციის საფუძველზე. ამ თვალსაზრისით, ეს ინსტიტუტები შეიძლება ჩაითვალოს საბჭოთა ღია წყაროების დაზვერვის ოპერაციების გაფართოებად, რომლებიც პოლონეთზე იყო ორიენტირებული.

წინამდებარე კვლევის ფარგლებში ჩამოყალიბდა პოლონური კვლევების ცენტრების აკადემიური და პარტიული ფორმები (პოლონეთში ჩართული – ი. შ.). აკადემიური ცენტრები ძირითადად იყო აკადემიური კვლევითი ინსტიტუტები, კომისიები და კომიტეტები, რომლე-

[5] TsDAGOU [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, f. 1, op. 20, spr. 4210, l. 12-13. The work plan of the Institute of the History of the Party and the October Revolution in Ukraine by CC KP(b)U for 1931.

ბიც მოქმედებდნენ ცენტრალიზებულ სახელმწიფო სამეცნიერო ინსტიტუტებში ეროვნულ (მოსკოვი) ან საკავშირო დონეზე [საბჭოთა რესპუბლიკების დონეზე – ი. შ.] (კიევი, მინსკი). ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ პარტიული ისტორიული ინსტიტუტები, რომელთა მთავარი ამოცანა იყო პოლონეთის ტერიტორიებზე კომუნისტური და მუშათა მოძრაობის ისტორიასთან დაკავშირებული მასალების შეგროვება და ანალიზი.

უკრაინისა და ბელორუსიის მეცნიერებათა აკადემიების სტრუქტურებში ჩამოყალიბდა ტყუპი ინსტიტუტები: პროლეტარული კულტურის პოლონური ინსტიტუტი (პოლონური აბრევიატურა PIKP) და პროლეტარული კულტურის ებრაული ინსტიტუტი (პოლონური აბრევიატურა ŻIKP). მათ მიეწოდებოდათ წყაროების ბაზა და ლიტერატურა პოლონეთიდან.

პროლეტარული კულტურის პოლონური ინსტიტუტი VUAN-ში [სრულიად უკრაინის მეცნიერებათა აკადემია – Vseukrainska Akademiia Nauk] შეიქმნა უკრაინის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის [ცკ კპ(ბ)უ] სამდივნოს 1931 წლის 24 იანვრის დადგენილებით. ინსტიტუტი ოთხი განყოფილებისგან შედგებოდა: ლიტერატურული, ფილოლოგიური, ისტორიული და ანტირელიგიური. ინსტიტუტის დირექტორი იყო კომუნისტური აქტივისტი ბოლესლავ სკარბეკ-შაცკი, რომელიც ამ თანამდებობას კიევის ქალაქის KP(b)U კომიტეტის განყოფილების ხელმძღვანელის როლს უთავსებდა. 1930-იანი წლების დასაწყისში, VUAN-ში PIKP იყო სსრკ-ში უდიდესი კვლევითი ცენტრი, რომელიც სპეციალიზირებული იყო პოლონეთის ისტორიის, ენის, ლიტერატურის, ფოლკლორისა და ეკონომიკური საკითხების უნიკალურად ინტერპრეტირებულ კვლევებში, გაცილებით მცირე PIKP-თან ერთად მინსკში.

ხელმისაწვდომი სამუშაო გეგმებისა და პროლეტარული კულტურის ინსტიტუტების ანგარიშებიდან ცნობილია, რომ საბჭოთა კავშირში პოლონელების მდგომარეობისადმი მიძღვნილი კვლევების გარდა, მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობოდა თანამედროვე პოლონეთს. მაგალითად, „პოლონური იმპერიალიზმი და უკრაინის სსრ“ იყო ცენტრალური თემა, რომელიც თავიდანვე შეისწავლა კიევის ინსტიტუტმა. ამ თემის ფარგლებში, კვლევები ტარდებოდა უფრო სპეციფიკურ საკითხებზე, მათ შორის „თანამედროვე პოლონეთის იმპერიალიზმი“, „პოლონური კონტრრევოლუცია უკრაინაში“, „ფაშიზმი თანამედროვე პოლონურ ლიტერატურაში“ და „კათოლიკური ეკლესია უკრაინაში და მისი კონტრრევოლუციური საქმიანობა“.

ოპერაციებიდან მხოლოდ ორი წლის შემდეგ, ინსტიტუტი OGPU-ს სამიზნე გახდა. გაყალბებული საქმის ფარგლებში, პროლეტარული კულტურის ინსტიტუტის დაახლოებით 70 თანამშრომელი დააპატიმრეს და გაასამართლეს, ხოლო ინსტიტუტის ყოფილი დირექტორი სიკვდილით დასაჯეს 1934 წლის ივნისში. საბოლოოდ, ინსტიტუტის ბედი უკრაინის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს 1935 წლის 5 ოქტომბრის გადაწყვეტილებამ გადაწყვიტა, რომელმაც მისი ლიკვიდაცია ბრძანა. მიუხედავად იმისა, რომ დოკუმენტში ინსტიტუტის პოლონური ლიტერატურის, ხელოვნების და რევოლუციური მოძრაობის კვლევის კაბინეტად გადაკეთება იყო ნახსენები, რეალური საქმიანობა არ დაფიქსირებულა.

იმავე წლის შემოდგომაზე, უკრაინის პარტიულ-სახელმწიფო ორგანოების შემდგომი გადაწყვეტილებების საფუძველზე, უკრაინის სსრ-ში პოლონურ მოსახლეობაში ყოველგვარი სამეცნიერო და კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობა შეწყდა. ამავე დროს, გაუქმდა იულიან მარხლევსკის სახელობის პოლონური ეროვნული რაიონი, დაიხურა პოლონური პედაგოგიური ტექნიკუმები კიევსა და პროსკუროვში (ახლანდელი ხმელნიცკი), ასევე პედაგოგიური ინსტიტუტის პოლონური სექცია ხარკოვში.[6]

[6] P. Libera, J. Szumski, Między ekspozyturą, p. 301-302.

საბჭოთა ბელარუსში, ბელარუსის მეცნიერებათა აკადემიის წინამორბედში, 1925 წლის 30 მარტიდან მოქმედებდა პოლონური დეპარტამენტი ბელარუსის კულტურის ინსტიტუტის ფარგლებში (ბელარუსული აბრევიატურა ინბელკულტ). სტეფან ჰელტმანი, პოლონური წარმოშობის კომუნისტი, იყო დეპარტამენტის დირექტორი (გადაკეთებული სექციად 1927 წელს). მისი საქმიანობის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება იყო პოლონური მართლწერის „რეფორმაზე“ მუშაობა, რომელიც მიზნად ისახავდა მისი ორთოგრაფიის „გამარტივებას“. ისტორიული კვლევა ძირითადად ფოკუსირებული იყო „რევოლუციურ მოძრაობაზე“ და, კერძოდ, იანვრის აჯანყებაზე ბელარუსის მიწებზე, როგორც ბელარუსში პოლონელების ისტორიის უფრო ფართო კვლევის ნაწილი. ამ სერიის ფარგლებში, გამოქვეყნდა კვლევები 1863 წლის აჯანყების მიმდინარეობის შესახებ მინსკის, მოგილევის და ვიტებსკის რეგიონებში. პოლონელების მონაწილეობა ოქტომბრის რევოლუციაში მუდმივად პოპულარულ საინტერესო თემად რჩებოდა. პოლონური დეპარტამენტის სულ მცირე რამდენიმე წევრს მჭიდრო კავშირი ჰქონდა საბჭოთა სპეცსამსახურებთან, მათ შორის იან ვიტკოვსკი და [?] კლაკო, რომლებიც მუშაობდნენ ე.წ. „კარანტინში“ - მინსკში პოლონეთიდან პოლიტიკური ლტოლვილებისთვის შექმნილ სპეციალურ ბანაკებში.[7]

1931 წელს პოლონური სექცია გადაკეთდა პროლეტარული კულტურის პოლონურ ინსტიტუტად ბელორუსის მეცნიერებათა აკადემიაში (ბელარუსული აბრევიატურა BAN). იმავე წელს, PIKP-თან აფილირებული პირველი პუბლიკაცია გამოიცა. 1933 წლის 19 სექტემბერს, თომაშ დამბალი, გამოჩენილი კომუნისტური აქტივისტი, დაინიშნა PIKP-ის დირექტორად მინსკში, რამდენიმე პასუხისმგებლობის გაერთიანებით. დამბალი მრავალ თანამდებობას იკავებდა - PIKP-ის დირექტორობის გარდა, ის ასევე იყო BAN-ის ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორი. 1930-იანი წლების დასაწყისში ის პროპაგანდისტულ და საგანმანათლებლო საქმიანობას აკადემიურ მუშაობას უთავსებდა. მას ეკავა მეორე ყველაზე მნიშვნელოვანი თანამდებობა საბჭოთა ბელორუსიის სამეცნიერო მართვის სტრუქტურებში. 1932 წელს მან მოიპოვა ჰაბილიტირებული დოქტორის აკადემიური წოდება ეკონომიკურ მეცნიერებებში და გახდა ბელორუსის მეცნიერებათა აკადემიის სრულუფლებიანი წევრი, მოგვიანებით კი აირჩიეს BAN-ის ვიცე-პრეზიდენტად. BAN-თან არსებული PIKP, რომელიც მნიშვნელოვნად მცირე იყო უკრაინულ კოლეგაზე, თავისი მოკლე ორწლიანი საქმიანობის განმავლობაში, ძირითადად პოლონური ლიტერატურის კლასიკოსებს, როგორიცაა ადამ მიცკევიჩი და იულიუშ სლოვაცკი, აქვეყნებდა.

რეპრესიები ბელორუსიის სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში (ბელარუსული აბრევიატურა AN BSSR) ასევე დაიწყო 1933 წლის დასაწყისში, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ნაციონალისტური გადახრები უკვე იკვლეოდა იმ დროს, პოლონური ინსტიტუტიდან მხოლოდ ერთი ადამიანი გაათავისუფლეს. 1935 წელს, BAN-ის ინსტიტუტები და სექციები, რომლებიც ეროვნული უმცირესობების (მათ შორის პოლონური და ებრაული სექციები) კულტურასა და ისტორიას სწავლობდნენ, გაერთიანდა ეროვნული უმცირესობების ინსტიტუტში (INM), რომელიც მხოლოდ ერთი წელი გაგრძელდა. 1936 წლის 21 მაისს INM შეწყდა კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს გადაწყვეტილების საფუძველზე.[8] მისი შეწყვეტა დაემთხვა საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკის ცვლილებას და ავტონომიური პროექტების დაშლას (პოლონელებისთვის, გერმანელებისთვის, ლიტველებისთვის და სხვა ეთნიკური ჯგუფებისთვის).

---

[7] NARB [National Archive of the Republic of Belarus], f. 4p, op. 1, d. 1914, l. 24. Minutes form Polish Bureau affiliated with Minsk City Committee Communist Party (bolshevik) of Byelorussia.

[8] P. Libera, J. Szumski, Między ekspozyturą, pp. 303-304.

პოლონურ საკითხებს ასევე იკვლევდნენ სხვა სპეციალიზებული ერთეულები, რომლებიც უკრაინისა და ბელორუსიის მეცნიერებათა აკადემიებში მოქმედებდნენ 1930-იანი წლების დასაწყისიდან. ეს იყო კომისიები, რომლებიც მუშაობდნენ მეორე პოლონეთის რესპუბლიკის აღმოსავლეთ ტერიტორიების საკითხებზე, რომლებსაც საბჭოთა ტერმინოლოგიაში დასავლეთ უკრაინა და დასავლეთ ბელორუსია ეწოდებოდა. კვლევების ჩატარებისა და გამოქვეყნების გარდა, ორივე ინსტიტუტის სპეციალიზებული გუნდების ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო ღია წყაროებიდან ინფორმაციის მოპოვება და ანალიზი. ისინი რეგულარულად იყენებდნენ არა მხოლოდ პოლონურ პრესას, არამედ მეორე პოლონეთის რესპუბლიკაში ეროვნული უმცირესობების მიერ გამოქვეყნებულ გაზეთებსა და ჟურნალებს.

1925 წელს საბჭოთა უკრაინაში შეიქმნა დასავლეთ უკრაინის შემსწავლელი კომისია. ამავე დროს, მინსკში, 1931 წელს შეიქმნა დასავლეთ ბელორუსიის შემსწავლელი კომისია. ამ სპეციალიზებული ჯგუფების ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა, კვლევების ჩატარებისა და გამოქვეყნების გარდა, ღია წყაროებიდან ინფორმაციის შეგროვება და ანალიზი იყო. საბჭოთა ბელორუსიაში, კომისია გარკვეული პერიოდის განმავლობაში მოქმედებდა როგორც განყოფილება ბელორუსიის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის (КС CP(b)B) ფარგლებში.

დასავლეთ ბელორუსიის კვლევის კომისია აქვეყნებდა კვარტალურ ბიულეტენებს (საინფორმაციო ბიულეტენი), დაყოფილი სექციებად, რომლებიც ეძღვნებოდა პოლიტიკურ სიტუაციას, ეკონომიკურ პირობებს, დემოგრაფიულ ცვლილებებს და ა.შ., რომლებიც შემდეგ წარედგინებოდა პარტიულ-სახელმწიფო ორგანოებს. ბიულეტენი ძირითადად ფოკუსირებული იყო პოლონეთის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სიტუაციაზე. იგი ასევე აქვეყნებდა სტატიებს პოლონეთის შეიარაღებული ძალების და სამხედრო მიზნებისთვის გამოყოფილი ბიუჯეტის შესახებ.

კომისიის ხარჯზე ქვეყნდებოდა პოლონეთის პოლიტიკური ცხოვრების ანალიზები, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა ცალკეულ პოლიტიკურ პარტიებზე ნაშრომებს. ისინი თავდაპირველად ცალკეული კვლევების სახით ჩნდებოდა, მოგვიანებით კი შეჯამდა ერთ, ყოვლისმომცველ ტომში, რომელიც პოლონელმა კომუნისტმა სტანისლავ სკულსკიმ (მერტენსმა) დაარედაქტირა. ეს იყო პოლონეთის პოლიტიკური პარტიების შესახებ კვლევების ყველაზე სრულყოფილი კრებული, რომელიც საბჭოთა კავშირში შეიქმნა. მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტები ზოგჯერ არასრული და ზედაპირული იყო, ისინი საშუალებას იძლეოდა შეგვეძინა წარმოდგენა პარტიების პროგრამების ძირითად ელემენტებზე და მათ მთავარ მიმდინარეობებსა და ფრაქციებზე, ასევე ინფორმაციას იმ პარტიების შესახებ, რომლებსაც სსრკ „მტრულად“ მიიჩნევდა. პოლიტიკური ჯგუფების მოკლე აღწერილობის გარდა, ნაშრომებში ასევე მოცემული იყო წამყვანი აქტივისტების სიები.

თანამედროვე პოლონეთზე კვლევების მასშტაბის საუკეთესო მტკიცებულებაა ამ პერიოდში საბჭოთა კავშირში გამოცემული პუბლიკაციების მიმოხილვა და შინაარსი. ამ ნაშრომების მიმოხილვა იძლევა რამდენიმე დაკვირვების საშუალებას საბჭოთა კავშირში წარმოებული პოლონური თემების კვლევების წყაროების ბაზასთან დაკავშირებით. უპირველეს ყოვლისა, ამ ნაშრომების უმეტესობა დაფუძნებული იყო საჯაროდ ხელმისაწვდომ წყაროებზე, როგორიცაა ოფიციალური პუბლიკაციები და პრესა. შესაბამისი წყაროების ბაზის შესაქმნელად, პოლონურ საკითხებზე სპეციალიზებულ ინსტიტუტებში შეიქმნა ბიბლიოთეკები და ძალისხმევა იქნა მიმართული მათი უხვად აღჭურვისკენ. ასეთი ქმედებების მტკიცებულებაა კიევში პროლეტარული კულტურის პოლონური ინსტიტუტი, რომელმაც თავისი არსებობის რამდენიმე წლის განმავლობაში შეძლო 26,000 ტომის შთამბეჭდავი ბიბლიოთეკის დაგროვება.

იმ პერიოდში პოლონეთში გამოქვეყნებულმა პუბლიკაციებმა გადამწყვეტი როლი ითამაშეს კვლევებში. ციტირებულ და გამოყენებულ ნაშრომებს შორის განსაკუთრებით გამორჩეული იყო პოლონური პუბლიკაციები ბოლო წლების განმავლობაში.

საინტერესოა, რომ საბჭოთა ავტორები რეგულარულად იყენებდნენ არა მხოლოდ პოლონურ პრესას, არამედ პოლონეთში ეროვნული უმცირესობების მიერ გამოქვეყნებულ გაზეთებსაც. ამ კვლევებისა და მათ მიერ გამოყენებული წყარო მასალის ფონზე, ნათელი ხდება, რატომ ახდენდნენ საბჭოთა ხელისუფლება, სხვადასხვა დონისა და სხვადასხვა ინსტიტუტიდან, ზეწოლას პოლონეთის ხელისუფლებაზე, პუბლიკაციების გაცვლის მოთხოვნით.[9]

ეს ნაშრომები მოგვიანებით საბჭოთა სამსახურებმა გამოიყენეს საკუთარი ანგარიშების შესადგენად, რომლებიც გამოყენებული იქნა აღმოსავლეთ პოლონეთის მაცხოვრებლების რეპრესიებში 1939 წლის 17 სექტემბრის შემდეგ.

პოლონური კვლევების ინსტიტუტების ფუნქციონირება, რომლებიც სამეცნიერო და კვლევითი მიზნებისთვის იყო შექმნილი, მნიშვნელოვნად განიცადა სსრკ-ის შიდა პოლიტიკის ცვლილებებმა და ეროვნულობასთან დაკავშირებული ექსპერიმენტების შეწყვეტამ. ამ ცვლილებებმა სისხლიანი შედეგები გამოიწვია დიდი ტერორის დროს და, კერძოდ, ე.წ. NKVD-ის ეროვნული ოპერაციების დროს.

პარტიული კონტროლის კომისიამ ბელორუსიის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალურ კომიტეტთან (KC CP(b)B), რომელიც მინსკში მოქმედებდა, 1937 წლის სექტემბერში მოამზადა მოხსენება სათაურით „ბელორუსიის მეცნიერებათა აკადემიაში არსებული მდგომარეობის შესახებ". მოხსენებაში ნათქვამი იყო, რომ „ხალხის მტრებმა" მოაწყვეს ჯაშუშური ინფორმაციის შეგროვება პოლონეთისთვის. ბელორუსიის სსრ-ის პარტიული ინსპექტორებისა და NKVD-ის ოფიციალური პირების მიხედვით, „საზღვარგარეთ ჯაშუშური მონაცემების გაგზავნის მთავარი ცენტრი უდავოდ იყო დასავლეთ ბელორუსიის კვლევის კომისია და საგარეო კონტაქტების ბიურო". კომისიის არქივებში, სავარაუდოდ, აღმოაჩინეს „ფაშისტური დაზვერვისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი მასალები".[10]

1938 წლის ივნისში, ინბელკულტის წინააღმდეგ რეპრესიების ფარგლებში – ბრალდებული იყო „პოლონელი აგენტის იგნატოვსკის" ხელმძღვანელობით – ნათქვამი იყო, რომ თვით აკადემია პოლონელი ჯაშუშების ბუდედ იქცა. ჯაშუშებად მიიჩნეოდნენ დასავლეთ ბელორუსიის კვლევის კომისიის ყოფილი თანამშრომლები და თანამშრომლები, მათ შორის მისი ხელმძღვანელი, ლუდვიკა იანკოვსკა.

1936-1938 წლებში დაიხურა ყველა ინსტიტუტი და სამეცნიერო საქმიანობის სხვა ფორმები, რომლებიც პოლონურ საკითხებს ეხებოდა. მოგვიანებით, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, პოლონურ საკითხებზე სპეციალიზებული ინსტიტუტები არ არსებობდა. მათზე მუშაობა სხვადასხვა ინსტიტუტისა და ორგანოს თანამშრომლებმა იკისრეს, რომლებსაც, უდავოდ, შეეძლოთ წინამორბედების „მემკვიდრეობის" გამოყენება.

---

9 P. Libera, J. Szumski, Między ekspozyturą, pp. 307-310.

10 Report by the Deputy Commissioner of the Party Control Commission at the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) for the Belarusian SSR, Ostrowski, to the Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Byelorussia, Aleksei Levitsky, on the situation in the Academy of Sciences of the Byelorussian SSR, September 10, 1937. Published in.: *„Operacja polska" NKWD 1937–1938 na tle represji wobec Polaków w Białoruskiej SRS. Dokumenty*, red. Aleksander Smalianczuk, Anatol Wialiki, Maciej Wyrwa, tłum. Ewa Rybarska, Mirosława Łuksza, (Warszawa: Wydawnictwo Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia), 2022, p. 145.

დასკვნები:

უეჭველია, რომ მოსკოვის ხელისუფლება ცდილობდა მიეღო ინფორმაცია მეორე პოლონეთის რესპუბლიკის შესახებ სხვადასხვა არხებით, მათ შორის „აკადემიური“ გაცვლების გზით. დაახლოებით 1930 წლამდე ეს საქმიანობა ცუდად იყო კოორდინირებული და სავარაუდოდ, შემთხვევით ხასიათს ატარებდა. სსრკ-ში პოლონეთის შესახებ მომზადებული ნაშრომები თავდაპირველად სხვადასხვა ინსტიტუტების მიერ მზადდებოდა და ქვეყნდებოდა. მხოლოდ 1930-იანი წლების დასაწყისში შეიქმნა საბჭოთა უკრაინისა და ბელორუსიის მეცნიერებათა აკადემიებში კვლევითი ცენტრები, რომლებსაც გააჩნდათ საფუძვლიანი კვლევების ჩატარების პოტენციალი და შესაძლებლობა.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა სამეცნიერო ინსტიტუტების მიერ პოლონურ საკითხებზე კვლევები არ ტარდებოდა თანმიმდევრულად და რეგულარულად, მათში დასაქმებულმა მკვლევარებმა მოახერხეს არაერთი კვლევის მომზადება, რომლებმაც საბჭოთა ტექნიკურ, სამხედრო და დიპლომატიურ ელიტას მიაწოდეს ძირითადი ინფორმაცია მეორე პოლონეთის რესპუბლიკის შესახებ.

წარმოდგენილი ტექსტი, რომელიც 2024 წლის ოქტომბერში თბილისში გამართულ საერთაშორისო კონფერენციაზე წარმოდგენილი მოხსენების გაფართოებული ვერსიაა, არ აცხადებს განხილული თემის სრულად ამოწურვას. საბოლოო დასკვნების გამოტანა ჯერ კიდევ ნაადრევია. ეს უფრო მცდელობაა, წარმოადგინოს გარკვეული დაკვირვებები იმ ინსტიტუტებსა და პერსონალზე, რომლებიც მონაწილეობდნენ მეორე პოლონეთის რესპუბლიკაში არსებული სიტუაციის ანალიზში, ასევე მათთვის დაკისრებულ ამოცანებსა და მათი განხორციელების გზებზე. ეს დაკვირვებები ეფუძნება არსებული საბჭოთა საარქივო დოკუმენტებისა და ნაბეჭდი მასალების ანალიზს.

Jan Szumski

‘Where is Pilsudski leading Poland’? Soviet institutions of Polish studies versus open-source intelligence on Poland 1921-38’

The sentence used in the title of the article – *Where is Piłsudski Leading Poland?* – refers to the titles of propaganda works which used to appear in the Soviet Union in the late 1920s. It is worth emphasizing that, besides the propaganda aspect, the works often included an analysis of the political, economic, and social situation in Poland at that time.

In the Soviet Union, acquiring information about Poland, just like about other countries, was handled by diplomatic, intelligence, military, and press structures[11]. Various data was collected about Poland, its economy, military, social and political life, and national minorities.

Entities operating in each of these areas required the most complete and detailed knowledge about their opponents, which they acquired with the help of specialized structures they controlled.

[11] It seems that the best researched area in the literature on the subject is intelligence and counterintellingence of both countries. See.: Andrzej Pepłoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921-1939*, (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, 1996); Andrzej Misiuk, *Służby wywiadu i kontrwywiadu II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Difin, 2016. Aleksandr Zdanovič, *Polskij krest sovetskoy kontrrazvedki. Pol’skaya liniya v rabote VCK-NKVD 1918-1938*, (Moskva: Kraft+), 2017.

Apart from operational sources, the analysis of publicly available materials, prints, and publications, played an important role.

Various structures of the Comintern (Communist International) played an important role in acquiring such information. In addition to its Polish section – Communist Party of Poland (Polish acronym KPP) – the Comintern had numerous formally independent branches (affiliates), such as the Peasant International (Russian acronym: Krestintern), International Red Aid (Russian acronym: MOPR), and the International of Labour Unions (Russian acronym: Profintern), each of which dealt with Poland and had its own delegates there[12]. MOPR publications also included reports on the situation of national minorities, the organization of the state, political parties, and the Polish Army. Meanwhile, the International Agrarian Institute constituted by the Peasant International (Krestintern) in 1925 worked on researching and analysing agriculture and peasants in capitalist countries including Poland[13].

In the context of acquiring information from open sources, it is also worth mentioning the Information and Press Department of the People's Commissariat of the USSR Foreign Affairs, and the International Information Bureau (BIM) of KC WKP(b), established in the early 1930s. To gather information and probe public state of opinion, BIM employed undercover agents operating in the West as diplomats and journalists[14]. An example of such an agent was Stefan Jan Nejman (Rajewski), who successively held positions as a counselor at the Soviet embassy in Berlin, a representative of the TASS news agency in Paris, and the head of the Foreign Department of the government newspaper 'Izvestiya'.

Were these, however, the only sources of information? Did Soviet academic institutions specializing in the study of foreign countries also participate in acquiring this knowledge? In this article, I will attempt to draw up the picture of how information about Poland was acquired by Soviet scientific institutions, other than diplomatic, intelligence, military, and press structures[15].

Despite the fact that the Bolsheviks were interested in Poland as soon as they overtook power in Russia, their efforts initially did not lead to the development of organized activities to acquire analytical information. First reports, indicating the communists' interest in the functioning and various aspects of the Polish state, appeared during the Polish-Soviet War and focused on analyzing its economic situation. In the 1920s, the Soviets were interested in strategic issues, as well as information related to the potential and combat capabilities of the Polish Army[16].

---

12 For more on the subject see: Grant Adibekov, Èleonora Šachnazarova, and Kirill Širinja, *Organizacionnaja struktura Kominterna, 1919–1943* (Moskva: ROSSPÈN, 1997); Natalia Lebiediewa, „Komintern i Polska w latach 1919-1943", in *W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, ed. by Elżbieta Kowalczyk, and Konrad Rokicki (Warszawa: IPN, 2019), pp. 163–210.

13 Susan Gross Solomon, 'Rural Scholars and the Cultural Revolution', in *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931,* ed. by Sheila Fitzpatrick, (Indiana University Press, Bloomington, 1978), pp. 129-153; *Agrarnyj vopros i krestyanskoe dvizhenie. Spravochnik. Polsha. Litva. Estonija. Finljandija. Grecija. Bolgarija. Rumynija. Jugoslavija*, pod red. M. P. Gorova. (Moskva : Izdatelstvo meždunarodnogo agrarnogo instituta), 1935-1936.

14 Ken, Oleg, 'Karl Radek i Bjuro meždunarodnoj informacii CK VKP(b), 1932-1934 gg.', Cahiers du Monde russe, 44 (2003), 135-77. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/20174765. Accessed 11 Feb. 2025.

15 The author of the above text, in cooperation with Pawel Libera PhD, made an attempt to preliminary recognize this issue, by publishing an article in „Pamięć i Sprawiedliwość" (Remembrance and Justice) in 2023, See: Paweł Libera, Jan Szumski 'Między ekspozyturą białego wywiadu a instytucją naukową – ośrodki badające problematykę polską w Związku Sowieckim w latach 1921–1938'. Pamięć i Sprawiedliwość, 2024, 42 (2), pp. 294-318.

16 Stanisław Budkevicz, *Pol'sha: voenno-geograficheskij i voenno-statisticheskij ocherk*, (Moskva: Izdatelstvo krsnaya Nov') 1924. Vaclav Kolesinskij, *Pol'sha i ee vooruženye sily,* (Moskva: Voengig), 1928; Nikolaj Krasnopol'skij, *Kak živet pol'skij soldat,* (Moskva Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo. Otdel voennoy literatury), 1928. Jan Radopolskij, *Pol'sha gotovit'sja k vojne*, (Moskva-Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo. Otdel voennoy literatury), 1929.

An interesting and little-researched thread is the role of the Polish Bureau of the KC RKP (b) (Central Committee (CC) of the Russian Communist Party (Bolsheviks) [CC RCP(b)], led by the prominent Bolshevik activist of Polish origin, Feliks Dzierżyński. The bureau was created in the summer of 1920 and was to focus on the sovietising of Poland. After the plans to conquer Poland and spread the revolution to Germany had failed, the operations of the Central Politbureau in Moscow and the regional (republic) offices in Kyiv and Minsk focused mainly on engaging in internal propaganda, prominently among Poles inhabiting Soviet Russia, and forming a new, Soviet type Polish citizen. Such actions were undertaken by Polish Pedagogical Institutes in the Soviet Byelorussia and the Soviet Ukraine. That was also character of the major press organs published in Polish in Russia and later in the Soviet Union.

Institutions working on the research of the communist movement in Poland were slightly different. The beginnings of research and science institutions in the Soviet Union, researching the history of the communist movement reach as far back as 1920, when the Istpart (The Commission on the History of the October Revolution and the Russian Communist Party (Bolsheviks)), which had functioned as a department of KC RKP(b) since 1921, was established by the The People's Commissariat for Education. After a period of stormy organizational changes in November 1931, the Marx-Engels-Lenin Institute known as IMEL[17] was established by KC WKP(b) [CC of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) [ACP(B)]].

The establishment in 1923 of an autonomous Polish Commission of Histpart within the Moscow Histpart, by the Central Committee of the Russian Communist Party (Bolsheviks) can be considered a phenomenon of a certain kind. At various times, its members included prominent Bolsheviks of Polish origin: Feliks Dzierżyński, Zofia Dzierżyńska, Józef Unszlicht, Feliks Kon, Julian Marchlewski, and Adolf Warski. According to the documentation of the Polish Bureau in Moscow, the Commission was practically non-functional during its first year. It was not until 1925 that a team for preliminary work was appointed, consisting of Józef Krasny [Rotsztadt], Desniewski, and [Bernard] Zaks, which began its activities at the end of August 1925.

From 1926 to 1932 the leadership of the Polish Commission was appointed to Józef Krasny, a former activist of the Social Democracy of the Kingdom of Poland and Lithuania (Polish acronym SDKPiL) and the Communist Workers' Party of Poland (Polish acronym KPRP]), and an associate to F. Dzierżyński, involved in the Communist International (Comintern) and a head of united residency of Intelligence Directorate of the Red Army Staff, known as the Razvedupr and INO OGPU [Foreign Intelligence Department of the Joint State Political Directorate – in Russian abbreviated as INO OGPU] in Vienna.

One of the basic directions of the activities of the Polish Istpart by the CC AUCP(b) was publishing source editions to the history of Polish communism, organizations and parties regarded as their ideological predecessors. Besides publishing its own periodical „Z Pola Walki" (From the Battlefield) and gathering materials in The Polish Communist Archive, library and museum, Istpart also led the Editors' Board of a few publishing series popularising the prominent revolutionary activists of Polish origin or working on Polish territory, such as Leon Jogiches (alias Jan Tyszka) or Feliks Dzierżyński. Contacts with the structures of Comintern or the Communist University of the National Minorities of the West (Rusian acronym - KUNMZ) are still inefficiently researched. A variety of sources, including memoires, indicate activities regarding gathering materials about Poland of the time.

Istpart commissions were established in the Soviet republics - Ukrainian Soviet Socialist Republic - Ukrainian SSR and The Byelorussian Soviet Socialist Republic - Byelorussian SSR – bordering Poland

[17] See more: Vladimir Mosolov, *IMEL- citadel partijnoj ortodoksii: iz istorii Instituta marksizma-leninizma pri CK KPSS, 1921-1956*, (Moskva: Novyj hronograf), 2010.

and inhabited by large concentrations of the Polish population. In the Ukrainian Soviet Socialist Republic Istpart was founded in 1921, in the then capital Kharkiv, and from 1934 its headquarters were located in Kyiv due to the transfer of the USSR's capital). In the capital of Byelorussian SSR, Minsk, Istpart was also founded in 1921 and from 1929 it functioned as The Commission on the History of the Party and October Revolution by Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Byelorussia.

The domain of party institutes was studying the past which, under the Soviet conditions, held great significance in politics and was repeatedly used in ongoing political maneuvers. Within the structure of both party institutes in Ukraine and Byelorussia, units (sections) were established to address issues concerning the eastern territories of the Second Polish Republic, referred to in Soviet terminology as Western Ukraine and Western Byelorussia. In this context, their research was linked to analysing the situation among Polish communists. In addition to collecting and processing historical documentation and conducting research on the history of the specifically understood labour movement, occasional analyses were prepared for party-state authorities, based on documents provided by the OGPU and the Red Army's intelligence.

It is worth emphasizing that in the Ukrainian SSR, the commission, whose full name was the 'Commission on the History of the Communist Party of Western Ukraine and the Revolutionary Movement in Western Ukraine,' covered not only the territories that were previously part of the Second Polish Republic (Volhynia) but also Romania (Bukovina) and Czechoslovakia (Carpathian Ruthenia). Therefore, a special department was established in the library of the Ukrainian Istpart, to collect literature published by Ukrainian emigration historical institutions operating at the time in Berlin, Prague, and Warsaw[18].

Until the early 1930s, the collection and analysis of data concerning Polish affairs had not been centralized or concentrated in a single institution. Particularly interesting, yet the least known, is the period when academic and quasi-scientific institutions began to emerge in Moscow, Kyiv, and Minsk. Their task was to provide decision-making centres with analytical materials on Poland's economy, society, and politics. They were also intended to assist propaganda institutions in conducting operations on the 'Polish front' and contribute to shaping historical narratives, social perceptions, and public sentiment. Besides their scientific and propaganda functions, these emerging institutions often served as analytical centres conducting expertise of the current situation in Poland, including the activities of political parties - both Ukrainian and Belarusian - based on documentation from the OGPU/NKVD and military intelligence. In this sense, these institutions can be considered an extension of Soviet open-source intelligence operations focused on Poland.

Within the timeframe of the hereby research, academic and party forms of establishing centres of Polish studies were shaped (engaged in Poland – J.Sz). Academic centres were primarily academic research institutes, commissions, and committees operating within centralized state scientific institutions at the national (Moscow) or the union level [at the level of Soviet Republics – J. Sz.] (Kyiv, Minsk). We have already mentioned the party-affiliated historical institutions, whose main task was to collect and analyze materials related to the history of the communist and labour movement in Polish territories.

Within the structures of the Ukrainian and Byelorussian Academies of Sciences, twin institutes, the Polish Institute of Proletarian Culture (Polish acronym PIKP) and the Jewish Institute of Proletarian Culture (Polish acronym ŻIKP), were formed. They were provided with a source base and a supply of literature from Poland.

---

[18] TsDAGOU [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, f. 1, op. 20, spr. 4210, l. 12-13. The work plan of the Institute of the History of the Party and the October Revolution in Ukraine by CC KP(b)U for 1931.

The Polish Institute of Proletarian Culture at VUAN [All-Ukrainian Academy of Sciences – Vseukrainska Akademiia Nauk] was established by a resolution of the Secretariat of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine [CC CP(b)U] of January 24, 1931. The Institute consisted of four departments: literary, philological, historical, and anti-religious. The director of the Institute was the communist activist Bolesław Skarbek-Szacki, who combined this position with his role as the head of a department in the Kyiv City Committee of the KP(b)U. In the early 1930s, the PIKP at VUAN was the largest research centre in the USSR, specializing in uniquely interpreted studies of the Polish history, language, literature, folklore, and economic issues, alongside the much smaller PIKP in Minsk.

From the available work plans and reports of the Institutes of Proletarian Culture, it is known that, in addition to studies devoted to the situation of Poles in the Soviet Union, considerable attention was given to contemporary Poland. For instance, 'Polish Imperialism and the Ukrainian SSR' was the central theme studied from the very beginning by the Institute in Kyiv. Within this theme, research was conducted on more specific issues, including 'The Imperialism of Contemporary Poland,' 'Polish Counter-Revolution in Ukraine,' 'Fascism in Contemporary Polish Literature,' and 'The Catholic Church in Ukraine and Its Counter-Revolutionary Activities'.

After just two years of operations, the Institute was targeted by the OGPU. As part of a fabricated case, around 70 employees of the Institute of Proletarian Culture were arrested and prosecuted, and the former director of the Institute was executed in June 1934. Ultimately, the fate of the Institute was sealed by a decision of the Politbureau of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine on October 5, 1935, which ordered its liquidation. Although the document mentioned transforming the Institute into a Cabinet of the studies of Polish literature, art, and the revolutionary movement, no actual activity was registered.

In the autumn of that same year, based on further decisions by Ukrainian party-state bodies, all scientific and cultural-educational work among the Polish population in the Ukrainian SSR was discontinued. At the same time, the Julian Marchlewski Polish National District was abolished, and the Polish Pedagogical Technical Schools in Kyiv and Proskuriv (now Khmelnytskyi), as well as the Polish Section of the Pedagogical Institute in Kharkiv, were closed[19].

In Soviet Belarus, the predecessor of the Byelorussian Academy of Sciences, a Polish Department had been operating since March 30, 1925, within the Institute of Byelorussian Culture (Belarusian acronym Inbelkult) Stefan Heltman, a communist of Polish origin was the director of the department (transformed into a section in 1927). One of its key areas of activity was working on the 'reform' of Polish spelling, aiming to 'simplify' its orthography. Historical research primarily focused on the 'revolutionary movement' and, in particular, the January Uprising in Belarusian lands as part of a broader study on the history of Poles in Belarus. As part of this series, studies were published on the course of the 1863 uprising in the Minsk, Mogilev, and Vitebsk regions. The participation of Poles in the October Revolution remained a consistently popular topic of interest. At least several members of the Polish Department had close ties to Soviet special services, including Jan Witkowski and [?] Klaczko, who worked in the so-called 'quarantine' - special camps established in Minsk for political refugees from Poland[20].

In 1931, the Polish Section was transformed into the Polish Institute of Proletarian Culture at the Byelorussian Academy of Sciences (Belarusian acronym BAN). That same year, the first publication affiliated to PIKP was released. On September 19, 1933, Tomasz Dąbal, a prominent communist activist,

---

19 P. Libera, J. Szumski, Między ekspozyturą, p. 301-302.

20 NARB [National Archive of the Republic of Belarus], f. 4p, op. 1, d. 1914, l. 24. Minutes form Polish Bureau affiliated with Minsk City Committee Communist Party (bolshevik) of Byelorussia.

was appointed the director of PIKP in Minsk by combining several responsibilities. Dąbal held multiple positions - besides being the director of PIKP, he also was the director of the Institute of Economics at BAN. In the early 1930s, he combined his propaganda and educational activities with academic work. He held the second most significant position in the scientific management structures in the Soviet Byelorussia. In 1932, he earned the academic title of habilitated doctor in economic sciences and became a full member of the Byelorussian Academy of Sciences, later being elected vice president of BAN. PIKP at the BAN, which was considerably smaller than its Ukrainian counterpart, during two short years of its activities, published mainly the classics of the Polish literature, such as Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki.

Repressions at the Byelorussian SSR Academy of Sciences (Belarusian acronym AN BSSR) also began in early 1933, but although nationalist deviations were already being investigated at that time, only one person was dismissed from the Polish Institute. In 1935, the institutes and sections of BAN studying the culture and history of national minorities (including the Polish and Jewish sections) were merged into the Institute of the National Minorities (INM) which lasted only a year. On May 21, 1936 the INM was terminated based on a decision of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks)[21]. Its termination coincided with a shift in Soviet nationality policy and dissolving the autonomy projects (for Poles, Germans, Lithuanians, and other ethnic groups).

Polish issues were also researched by other specialized units, operating within the Ukrainian and Byelorussian Academies of Sciences since the early 1930s. They were commissions working on subjects of the eastern territories of the Second Polish Republic, referred to in Soviet terminology as Western Ukraine and Western Byelorussia. Besides conducting and publishing research, one of the main tasks of the specialized teams from both institutions, was the acquisition and analysis of information from open sources. They regularly used not only Polish press but also newspapers and magazines published by national minorities in the Second Republic of Poland.

In 1925 the Commission for the Study of Western Ukraine was established in Soviet Ukraine. Meanwhile in Minsk, the Commission for the Study of Western Byelorussia was created in 1931. One of the main tasks of these specialized teams, apart from conducting and publishing research, was collecting and analyzing information from open sources. In Soviet Byelorussia, the Commission operated for some time as a department within the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Byelorussia [KC CP(b)B].

The Commission for Research on Western Byelorussia used to draw up quarterly bulletins (Information Bulletin) divided into sections dedicated to the political situation, economic conditions, demographic changes, etc., which were then submitted to party-state authorities. The bulletin primarily focused on the economic and political situation in Poland. It also published articles on Poland's armed forces and the budget designated for military purposes.

At the commission's expense, analyses of political life in Poland were published, where particular attention was given to works on individual political parties. They initially appeared as individual studies, later compiled into a single, comprehensive volume edited by a Polish communist Stanisław Skulski (Mertens). It was the most comprehensive collection of studies on Polish political parties produced in the Soviet Union. Although the texts were sometimes incomplete and superficial, they provided insight into the key elements of the parties' programs and their main currents and fractions, as well as information on the ones regarded as „hostile" by the USSR. Apart from brief descriptions of each political group, the works also included lists of leading activists.

The best evidence of the extent to which research on contemporary Poland was conducted is a review and the content of the publications released in the Soviet Union in this period. An overview

[21] P. Libera, J. Szumski, Między ekspozyturą, pp. 303-304.

of these works allows for several observations regarding the source base of studies on Polish topics produced in the Soviet Union. First and foremost, most of these works were based on commonly accessible sources, such as official publications and the press. To establish an appropriate source base, libraries were created within institutions specializing in Polish affairs, and efforts were made to equip them abundantly. An evidence of such actions is the Polish Institute of Proletarian Culture in Kyiv, which managed to amass an impressive library of 26,000 volumes within just a few years of its existence.

Publications released in Poland at the time played a crucial role in the research. Among the cited and utilized works, Polish publications from recent years were particularly prominent.

Interestingly, Soviet authors regularly used not only Polish press but also newspapers published in Poland by national minorities. In light of these studies and the source material they used, it becomes clear why Soviet authorities, of various levels and from various institutions, pressured the Polish authorities, demanding the exchange of publications[22].

These works were later used by Soviet services to compile their own reports, which were employed in the repressions of residents in Eastern Poland after September 17, 1939.

The functioning of institutes of Polish studies, established for scientific and research purposes, was significantly influenced by changes in the internal policies of the USSR and discontinuation of nationality-related experiments. These changes caused the bloody outcomes at the time of the Great Terror and, in particular, during the so-called NKVD nationality operations.

The Party Control Commission at the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Byelorussia [CC CP(b)B], operating in Minsk, prepared a report in September 1937 titled *„On the State of Affairs in the Belarusian Academy of Sciences."* The report claimed that *'enemies of the people'* had organized the collection of espionage information for Poland. According to party inspectors and NKVD officials of the Belarusian SSR, *'the main hub for forwarding espionage data abroad was undoubtedly the Commission for the Study of Western Belarus and the Bureau of Foreign Contacts.'* In the Commission's archives, they allegedly found *'a number of materials of vital interest to the fascist intelligence services'.* [23]

In June 1938, as part of the repressions against Inbelkult - accused of being led by *'the Polish agent Ignatowski'*- it was claimed that the Academy itself had become a nest of Polish spies. Among those considered spies were former employees and associates of the Commission for the Study of Western Byelorussia, including its head, Ludwika Jankowska.

Between 1936 and 1938, all institutions and other forms of scientific activity related to Polish issues were closed down. Later, for a certain period of time, there were no institutions specialising in Polish issues. They were undertaken by employees of various institutions and bodies, who undoubtedly were able to utilise the „heritage" of their predecessors.

---

22 P. Libera, J. Szumski, Między ekspozyturą, pp. 307-310.

23 Report by the Deputy Commissioner of the Party Control Commission at the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) for the Belarusian SSR, Ostrowski, to the Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Byelorussia, Aleksei Levitsky, on the situation in the Academy of Sciences of the Byelorussian SSR, September 10, 1937. Published in.: *„Operacja polska" NKWD 1937–1938 na tle represji wobec Polaków w Białoruskiej SRS. Dokumenty*, red. Aleksander Smalianczuk, Anatol Wialiki, Maciej Wyrwa, tłum. Ewa Rybarska, Mirosława Łuksza, (Warszawa: Wydawnictwo Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia), 2022, p. 145.

Conclusions:

There is no doubt that the Moscow authorities attempted to acquire information about the Second Republic of Poland through various channels, including 'academic' exchanges. Until around 1930 r. these activities were poorly coordinated and likely *ad hoc* in nature. Papers on Poland produced in the USSR, were initially prepared and published by various institutions. It was only in the early 1930s that, within the Soviet Ukrainian and Belarusian Academies of Sciences, research centers were created, with potential and capability to undertake thorough studies.

Despite the fact that studies by Soviet scientific institutions on Polish issues were not conducted in a consistent and regular manner, researchers employed in them succeeded in preparing a number of studies which provided the Soviet technical, military, and diplomatic elite with basic information about the Second Republic of Poland.

The presented text, which is an expanded version of a paper delivered at the international conference in Tbilisi in October 2024, does not claim to fully exhaust the discussed topic. It is still too early to draw definitive conclusions. This is rather an attempt to present certain observations regarding the institutions and personnel involved in analysing the situation in the Second Polish Republic, as well as the tasks assigned to them and the ways they were carried out. These observations are based on an analysis of available Soviet archival documents and printed materials.

გორ მარგარიანი

ანუშ ჰარუთიუნიანი

ანტისაბჭოთა მოძრაობა საბჭოთა აზერბაიჯანში 1920-1930-იანი წლებში: მიზეზები და დინამიკა

შესავალი

ბაქოზე და მის ნავთობის რესურსებზე კონტროლი, მიმდინარე სამოქალაქო ომის კონტექსტში, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საბჭოთა ხელისუფლებას. თუმცა, 1918 წელს ბაქოს კომუნის დაცემის შემდეგ, საბჭოთა ხელისუფლებამ აზერბაიჯანის გასაბჭოების საკითხის რეალურად გადაჭრა მხოლოდ 1919 წლის ბოლოს შეძლო.

აზერბაიჯანის გასაბჭოება იგეგმებოდა არა მხოლოდ საბჭოთა წითელი არმიის დახმარებით, არამედ ქვეყნის შიგნით სოციალისტური ორგანიზაციების გაერთიანებით და აჯანყების (ან მისი იმიტაციის) მომზადებით. 1920 წლის 12 იანვარს, კავკასიის ერთ-ერთმა ბოლშევიკურმა ლიდერმა, **სერგეი კიროვმა**, პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს აცნობა, რომ „ბაქოელი ამხანაგები შეიარაღების შეძენით არიან დაკავებულნი და აჯანყებისთვის ემზადებიან იმ იმედით, რომ ის წარმატებას მიაღწევს“.[24] ბოლშევიკები თვლიდნენ, რომ „ბაქოს დაპყრობას შემდეგი შედეგები მოჰყვებოდა: მტრისთვის ნავთობის მარაგებზე წვდომის დახურვა და ცენტრალურ აზიაში შესასვლელი კარის დაკეტვა. ჩვენს მიერ ნავთობის მარაგების ხელში ჩაგდება გარდაუვლად შეაჩერებდა ტრანსკავკასიურ რკინიგზებზე მოძრაობას, რადგან ეს გზები ჩვეულებრივ ბაქოს ნავთობის წყაროებზე იყო დამოკიდებული. ბაქოს მნიშვნელობა უზარმაზარია და მისი დაპყრობის ნებისმიერი რისკი უპირობოდ გამართლებული იყო“.[25]

ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ბაქოში მუსავატელების წინააღმდეგ რეალური აჯანყება არ ყოფილა, მაგრამ სინამდვილეში აზერბაიჯანის გასაბჭოება ერთი მხრივ მე-11 წითელი არმიის შემოსვლით, ხოლო მეორე მხრივ ქალაქში აჯანყების იმიტაციით მოხდა. აჯანყება (ან მისი იმიტაცია) მოამზადებდა საჭირო ნიადაგს გასაბჭოებისთვის. წითელი არმიის შეტევაზე გადასვლის შესახებ ჭორები ნელ-ნელა ვრცელდებოდა ქალაქში. როგორც მ.ე. რასულზადე მოგვიანებით წერდა: „ბაქოში მოქმედი ზოგიერთი ოსმალო თურქი უნებლიედ შეცდომაში შეჰყავდა ხალხს ასეთი სიტყვებით: „მომავალ წითელ არმიას ხელმძღვანელობს თურქი ნიჯატ-ბეგი. ამ არმიის პოლკები თურქებისგან შედგება. ჯარისკაცების დიდი რაოდენობა ვოლგის რეგიონის თურქები იყვნენ. ეს არმია ანატოლიის დასახმარებლად მიდის, რომელიც სასიკვდილო მტერს ებრძვის. ამ არმიისთვის წინააღმდეგობის გაწევა თურქეთის ხსნის შეფერხების ტოლფასი იქნებოდა. დიდი თურქული ერთიანობისა და მუსლიმური საზოგადოების თვალსაზრისით, ეს ღალატის ტოლფასია“.[26] არსებობს ცნობები, რომ ზულფიგარ ახუნდოვის მეთაურობით შარიათის პოლკი, რომელიც მუსლიმი მოხალისეებისგან იყო შექ-

---

[24] Aleksandr V. Kvashonkin, Sovietisation of Transcaucasia in the correspondence of the Bolshevik leadership, 1920-1922 pp. 163-194, Cahiers du Monde Russe Année 1997.

[25] Volkhonsky, Mikhail. „The resignation of General L.F. Bicherakhov and the Evacuation of Russian Troops from Baku. January - March 1919. Publication and Comments by M.A. Volkhonsky // Caucasian Collection. T. 11(43). / Under Ed. V.V. Degoev. - M.: 2019. C.231-284.”

[26] Veselov, Vsevolod. „Bolsheviks in Azerbaijan (End of April - Beginning of June 1920 Year) „, Moscow, „Rodina”, 2021 (Bolsheviks in Azerbaijan (1920)), pp. 50

მნილი, ასევე ბაქოსკენ მიმავალი არმიის ნაწილი იყო [4].[1] მუსავატის ძალებმა ვერ შეძლეს ორგანიზებულად მოქმედება და რკინიგზების დაზიანება.

განსაკუთრებით საინტერესოა, როგორ წარმოაჩენდა საბჭოთა ისტორიოგრაფია აზერბაიჯანის ნავთობის მარაგების ბოლშევიკების ხელში გადაცემის მნიშვნელობას. მე-11 არმიის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს 1920 წლის 27 აპრილის ტელეგრამაში ვ.ი. ლენინისადმი ნათქვამია: „ამიერიდან მრავალმილიონიანი ნავთობის მარაგი ტოვებს საერთაშორისო ბურჟუაზიის ხელებს და ხდება პროლეტარიატის საკუთრება“ [5].[2]

ანტისაბჭოთა იატაკქვეშეთი აზერბაიჯანში: სტრატეგია და ტაქტიკა

როგორც ცნობილია, აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, მიუხედავად ბოლშევიკებისა და საბჭოთა ხელისუფლების მცდელობებისა, მხარდაჭერა მოეძებნათ ყოფილი ჩინოვნიკებისა და ოფიცრების რიგებში, ასევე მუსავატის გავლენის ჩახშობის მცდელობებისა[3] [6] აზერბაიჯანში, მალე, 1920 წელს, აზერბაიჯანის სხვადასხვა რეგიონში – განჯაში, ბაქოში, ლენქორანში, თურქული მხარდაჭერის გარეშე, დაიწყო ანტიბოლშევიკური არეულობები ბოლშევიკების დასამხობად და ხელისუფლების ხელში ჩასაგდებად. საბჭოთა ხელისუფლებამ, ნათლად გააცნობიერა რეგიონის სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობა, დაუყოვნებლივ შეუდგა ამ არეულობების ჩახშობას.

ბაქოში 1920 წლის აჯანყება ჩახშობილ იქნა ჯავშანმატარებლების დახმარებით, რომელთა წარმატებულმა მოქმედებებმა რკინიგზის ხაზები ბოლშევიკების კონტროლქვეშ მოაქცია. ერთ-ერთი პირველი და სერიოზული ანტისაბჭოთა აჯანყება იყო ელიზავეტპოლში/განჯაში. აჯანყების ორგანიზატორები იყვნენ კავკასიაში თურქული საოკუპაციო ჯარების მეთაური **ნური ფაშა**, გენერალი დ. შიხლინსკი და სხვები. 26 მაისს აჯანყებულებმა განჯის მუსლიმური ნაწილი აიღეს, იქ განლაგებული მე-20 ქვეითი დივიზიის ნაწილები განიარაღეს, რკინიგზის სადგურის დაკავება სცადეს. აჯანყებულთა რიცხვი 10-12 ათას ადამიანს შეადგენდა სამი ბატარეით.[4] თურქული გავლენა აქტიურად გამოვლინდა ლენქორანში, რადგან აჯა-

---

1 Veselov, Vsevolod. „Bolsheviks in Azerbaijan (End of April - Beginning of June 1920 Year) „, Moscow, „Rodina”, 2021 (Bolsheviks in Azerbaijan (1920)), pp. 46-50.

2 Telegram of the 11th Army Revolutionary Military Council to V.I. Lenin on the liberation of Baku. 28 April 1920 // Lenin’s Collection XXXIV, p. 292.

3 მუსავატური (თანასწორობა) პარტია, რომელიც ბაქოში 1911 წელს დაარსდა, იყო ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მოძრაობა, რომელიც მიზნად ისახავდა თურქეთის ეგიდით ერთიანი მუსლიმური ძალაუფლების შექმნას; მასში აისახა პან-თურქული და პან-ისლამური იდეები. თუმცა I მსოფლიო ომის დროს პარტიამ უკუაგდო თავდაპირველი კონცეფციები და მხარი დაუჭირა მუსლიმების მონაწილეობას საბრძოლო მოქმედებებში რუსეთის იმპერიაში. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ მუსავატელებმა თავდაპირველად მხარი დაუჭირეს რუსეთის დემოკრატიულ რესპუბლიკას, არ წამოაყენეს ეროვნული ავტონომიის საკითხი, მაგრამ მოგვიანებით გაერთიანდნენ თურქულ ფედერალისტურ პარტიასთან და მიიღეს სახელმწიფოს ფედერალური მოწყობის მოდელი. პარტიის იდეოლოგია ეფუძნებოდა ნაციონალიზმს და აზერბაიჯანულ საზოგადოებაში კლასობრივ სოლიდარობას; იმავდროულად, ის ცდილობდა რევოლუციური მოძრაობების გავლენის შესუსტებას და ეთნიკური გამოყოფის იდეის გაძლიერებას. სამოქალაქო ომის დროს მუსავატური პარტია ერთ-ერთი ძლიერი ანტისაბჭოთა ძალა იყო რეგიონში, ის აქტიურად ებრძოდა ბოლშევიზმს, თანამშრომლობდა ბრიტანელ ინტერვენციონისტებთნ და ახშობდა სოციალისტურად ორიენტირებულ მოძრაობებს. ბაქოს კომუნის დამხობის (1918) და თურქების დახმარებით ხელისუფლებაში მუსავატების მოსვლის შემდეგ, დღმოკლე პარტია მთლიანად უცხოურ სამხედრო ძალაზე გახდა დამოკიდებული. 1920 წ. აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ პარტიამ სეწყვიტა არსებობა; მისი ლიდერები ან ემიგრაციაში წავიდნენ ან რეპრესიებს ემსხვერპლნენ - იხ. Gussejnov M. D., Tjurkskaja demokraticheskaja partija federalistov Musavat v proshlom i nastojashhem, v. 1, Tiflis, 1927; Raevskij A., Partija Musavat i ee kontrrevoljucionnaja rabota, Baku, 1927 (in Russian).

4 Kadishev A. B., Intervention and Civil War in Transcaucasia, Moscow, 1960, pp. 245-46.

ნყებას თურქი ოფიცერი **იუსიფ ჯამალ-ბეი** ხელმძღვანელობდა. განჯასა და ლენქორანში არეულობები ჩახშობილ იქნა ისევე, როგორც ბაქოში, ხანმოკლე წინააღმდეგობის შემდეგ. აზერბაიჯანში ანტისაბჭოთა განწყობებს რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა: საბჭოთა ხელისუფლების შიდა პოლიტიკა, რომელიც არ აკმაყოფილებდა ადგილობრივი მოსახლეობის მოლოდინებს, როგორიცაა სამხედრო კომუნიზმის პოლიტიკა, კოლექტივიზაცია, საკადრო, კულტურული და რელიგიური პოლიტიკა. ხელსაყრელი გარემოება იყო „მუსავატის“ და „იტიჰადის“ პარტიების უცხოური ცენტრების საქმიანობა, რომლებიც იყენებდნენ შიდა უკმაყოფილებას და უთანხმოებებს რამდენიმე ქვეყანასთან ურთიერთობაში: სპარსეთთან, თურქეთთან, პოლონეთთან და სსრკ-სთან.

1920 წლის დასაწყისში ანტისაბჭოთა ბრძოლაში მონაწილეობდნენ პარტიები „იტიჰადი ისლამი“, „ისლამ ბელ ყურანი“ და „ეროვნული პარტია გუნუშ კავკაზი“. „იტიჰადი ისლამისა“ და „ისლამ ბელ ყურანის“ პარტიების 1920 წლის მაის-ივნისში გაერთიანების შემდეგ, შეიქმნა პარტია „მილათ ისლამი“, რომელიც შემდგომში, 1920 წლის 3 ივნისს, გაერთიანდა „გუნუშ კავკაზთან“ და ეწოდა „აზერბაიჯანის მილი მუდაფაი ისლამ ფირგასი (AMMIF)“ – აზერბაიჯანის ისლამის ეროვნული თავდაცვის პარტია. AMMIF-ის ძირითადი ძალა და მხარდაჭერა შედგებოდა სამხედრო პერსონალის, მილიციელების და თურქი ოფიცრების მიერ შექმნილი ცალკეული რაზმებისგან. 1921 წლის ივნისში პარტიის დაშლის წარმატებული საბჭოთა ოპერაციის შემდეგ, ასობით მისი წევრი, მათ შორის თითქმის მთელი ხელმძღვანელობა, დაიღუპა ან დააპატიმრეს. დაკავებულთა შორის იყო პარტიის ხელმძღვანელი, **ხალილ შაკირ-ზადე**, ყოფილი თურქი ოფიცერი.[5]

სოფლის მოსახლეობამ საბჭოთა შიდა პოლიტიკის სიმძიმე დიდწილად საკუთარ თავზე იწვნია, რაც უპირველეს ყოვლისა მატერიალურ სფეროში გამოვლინდა. საიდუმლო ნოტა სახელწოდებით „სიტუაცია აზერბაიჯანში“, რომელიც საფრანგეთის სამხედრო მისიას მიემართა საქართველოში, ადასტურებს შემდეგს: „გლეხებს ეგონათ, რომ ბოლშევიკების (ანუ რუსების) მოსვლასთან ერთად ისინი იმავე მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდნენ, როგორც ადრე, რუსეთიდან იღებდნენ წარმოებისთვის აუცილებელ ყველაფერს, მაგრამ რიგითი მოსახლეობის იმედები არ გამართლდა. რა თქმა უნდა, აზერბაიჯანი რუსმა ბოლშევიკებმა დაიკავეს, მაგრამ მოსახლეობას ამით სარგებელი არ მიუღია, არამედ ათასჯერ მეტი იტანჯა.... მოსახლეობამ ბოლშევიკებისგან არა მათი უფლებების დაცვა, არამედ ლეგალიზებული ძარცვა და თვითნებობა დაინახა, რაც თათრებს[6] არც ერთი ხელისუფლების პირობებში არ უნახავთ... პურის, პირუტყვის, ქონების მუდმივმა კონფისკაციამ, ეროვნული და რელიგიური გრძნობების გათელვამ, საკვების დეფიციტმა და საშინელმა ტერორმა, რომელმაც მოიცვა მთელი აზერბაიჯანი, მოსახლეობაში ბოლშევიკების მიმართ სიძულვილი და ბრაზი გამოიწვია. ამან გამოიწვია აჯანყებები გუბაში, ლენქორანში და შრომითი დემონსტრაციები ბაქოში აგვისტო-სექტემბერში“.[7]

სოფლის მოსახლეობის რიგებში უკმაყოფილება განსაკუთრებით გამოიწვია ჯარისთვის ხორცის შესყიდვამ, როგორც ორჯონიკიძე წერდა თავის წერილში მოსკოვს: „ხორცის შესყიდ-

---

[5] Mustafaeva S., Anti-Soviet Activities of the Ittihad Party in the 20s of the XX Century, News of Baku University, N 4, 2021, pp. 45-53.

[6] 1930-იანი წლების დასარულამდე აღმოსავლეთ ამიეკავკასიის თურქულენოვან მოსახლეობას არ ჰქონდა მუდმივი ენდო ეთნონიმი. მეფის რუსეთში მათ რუსული ტრადიციით „თათრებს“ ეძახდნენ (შდრ. ყირიმელი თათრები, ვოლგის თთრები). აზერბაიჯანის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში (1918-1920) ტერმინ თათრი განიდევნა დ აის „თურქმა“ ჩაანაცვლა. ეს ტერმინი საბჭოთა აზერბაიჯანის ტიტალარული ერის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა 1939 წლის საბჭოთა აღწერამდე, როდესაც ოფიციალურად პირველად გაჩნდა „აზარბაჯანელი“.

[7] National Archive of Armenia, fond 200, reg. 1, f. 4, p. 53.

ვებისგან მოსახლეობა სიტყვასიტყვით კვნესის და წყევლის ყველაფერს და ყველას – საბჭოთა ხელისუფლებას, წითელ არმიას და რუსებს".[8]

საბჭოთა ხელისუფლება 1920-იან წლებში მუსავატის მზარდი გავლენის წინაშე აღმოჩნდა. მიუხედავად იმისა, რომ ორგანიზაცია იატაკქვეშეთში მოქმედებდა, მას ერთი დიდი უპირატესობა ჰქონდა – ინტელექტუალური წრეების, ინტელიგენციისა და შეძლებული ადამიანების ზოგიერთ წევრს მჭიდრო კავშირი ჰქონდა მუსავატის წევრებთან.

თურქეთმა მნიშვნელოვანი, თუმცა ფარული, როლი ითამაშა ანტისაბჭოთა მოძრაობებში, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ ზოგიერთი მუსავატელი ირანიდან ან თურქეთიდან გაიქცა და იქიდან მოქმედებდა, საიდანაც შემოდიოდა რევოლუციამდელი პანთურქისტული პუბლიკაციები, ბროშურები და სახელმძღვანელოები. მთავარი პრობლემა ის იყო, რომ სკოლები და განათლება ჯერ კიდევ არ იყო გასაბჭოებული, და ვაკუუმი ავსებდნენ თურქეთში განათლებულ მასწავლებლებს ან ადამიანებს, რომლებსაც წაკითხული ჰქონდათ ოსმალური ლიტერატურა, რამაც ვერ იმოქმედა ზოგად უკმაყოფილო განწყობაზე.[9] დაახლოებით: 1917-1919 წლებში აზერბაიჯანში წასული თურქი მასწავლებლების რაოდენობა 300 ადამიანს აღემატებოდა. ზოგიერთმა მათგანმა ოჯახებიც კი წაიყვანა თან.[10]

1927 წელს, არალეგალური მუსავატის ორგანიზაციების საქმის გამოძიების დროს, ასევე გამოვლინდა უშუალო სადაზვერვო კავშირი ბაქოში თურქეთის საკონსულოსთან. საქმის ბრალდებაში ნათქვამია, რომ „თურქეთის საკონსულო იღებდა სადაზვერვო ინფორმაციას მუსავატელებისგან და ეხმარებოდა აზერბაიჯანის სსრ-ში მუსავატის არალეგალურ ცენტრალურ კომიტეტსა და თურქეთში არსებულ უცხოურ ბიუროს შორის კომუნიკაციის სფეროში".[11]

ამას არ დაუტოვებია შეუმჩნევლად, და მალე, 1927 წლიდან, საბჭოთა ხელისუფლებამ დაიწყო ბრძოლის ახალი ფაზა, აქცენტი გაკეთდა პანთურქისტული განწყობების, მუსავატიზმისა და სეპარატიზმის აღმავლობაზე.

როგორც აზერბაიჯანელი ისტორიკოსი **აიდინ ბალაევი** ადასტურებს, აზერბაიჯანელები სიმპათიით იყვნენ განწყობილნი თურქეთის მიმართ, რადგან ტრადიციულად ძლიერი სიმპათიები ჰქონდათ თურქეთის, რუსეთის ისტორიული მეტოქის მიმართ რეგიონში. ყველა ეს ფაქტორი ერთად ემსახურებოდა აზერბაიჯანელი ლიდერების მისწრაფებას, განერიდებინათ თავი რუსეთისგან.[12]

ერთი მხრივ, მუსავატელებმა და ანტისაბჭოთა განწყობილმა მასებმა დაიწყეს ძირითადი მუშაობა სოფლის მოსახლეობაში, ხოლო მეორე მხრივ, ამ ბრძოლაში ინტელექტუალური მასების – ძირითადად მასწავლებლების, ნაკლებად ხშირად ექიმებისა და სხვა სპეციალობების ადამიანების – ჩართვით. დოკუმენტები აჩვენებს, რომ თითქმის ყველგან, აზერბაიჯანის ყველა რეგიონში, მასწავლებლების **დაახლოებით 30 პროცენტს** ამა თუ იმ გზით ჰქონდა კავშირი „მუსავატთან".

საბჭოთა ხელისუფლება ამ ყველაფერს აცნობიერებდა, და სკოლებსა და მასწავლებლებს შემდგომში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო. 1928 წლის საგანმანათლებლო რე-

---

8 Kvashonkin Aleksandr V. Sovietisation of Transcaucasia in the correspondence of the Bolshevik leadership, 1920-1922. In: Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants, vol. 38, n°1-2, Janvier-juin 1997, pp. 163-194; p. 189.

9 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, p. 85.

10 Agayev Mehman Sanan, Aliyeva Sevinj Israfil Gizi To the history of Turkish-Azerbaijani relations in the 1920s, Modern Scientific Thought. 2023. No. 5, pp. 47-54.

11 Reporting note of the OC OGPU on the counterrevolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF, fond 2, reg. 9, f. 510, p. 1-17.

12 Aydin Balayev, Azerbaijani National Movement in 1917-1918, „ELM" BAKU - 1998, p.37.

ფორმების დროს, განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო სკოლებიდან რელიგიური და ეროვნული „შხამის“ აღმოფხვრას.[13]

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში, ჩვენ ვგულისხმობთ არა მხოლოდ აზერბაიჯანელი ისტორიკოსების, არამედ რუსულენოვანი მკვლევარების მოსაზრებასაც, რომლებიც ცდილობენ არ დაინახონ „მუსავატის“ ან „იტიჰადის“ კავშირი მიმდინარე მოვლენებთან, არეულობებთან და მათ მომზადებასთან აზერბაიჯანში.

თუმცა, საანგარიშო ჩანაწერები და სხვა დოკუმენტები სრულიად საპირისპიროს ადასტურებენ. მაგალითად, 1930 წლის მოხსენებაში ნათქვამია, რომ 1927 წელს **მირზა ბალამ**, „მუსავატის“ საგარეო ბიუროს წევრმა, განაცხადა, რომ მან შეძლო ბანდებისა და აჯანყებულთა ძალების გაერთიანება, ირანის მთავრობისგან 200 შაჰსევანის ოჯახის სასაზღვრო რეგიონებში დარჩენის ნებართვის მიღება, საიდანაც შეიქმნა აჯანყებულთა რაზმები, ან როგორც ჩანაწერებშია მოხსენიებული – ბანდები, და უჯრედები შემდგომი მოქმედებებისთვის. ასევე საინტერესოა ევროპული სახელმწიფოების, კერძოდ პოლონეთის ჩართულობა აზერბაიჯანში ანტისაბჭოთა განწყობების მხარდაჭერაში.[14] ეს დაკავშირებული იყო უშუალო საფრთხესთან, რომელსაც პოლონეთი საბჭოთა კავშირისგან გრძნობდა.

ოგპუ-ს (გაერთიანებული სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველო) საანგარიშო ჩანაწერების მიხედვით, „მუსავატის“ პარტია წამყვან როლს ასრულებდა აზერბაიჯანში კონტრრევოლუციური მოძრაობის ორგანიზებაში, ემიგრაციისა და შიდა ანტისაბჭოთა ელემენტების მხარდაჭერაზე დაყრდნობით. დოკუმენტები მიუთითებს, რომ 1928 წლიდან „მუსავატმა“ მჭიდრო კავშირი დაამყარა პოლონურ დაზვერვასთან, და ჯაშუშობა პარტიის საქმიანობის განუყოფელი ნაწილი გახდა სსრკ-ში.[15]

გპუ-ს (სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველო) დოკუმენტები ადასტურებენ, რომ 1928 წლიდან „მუსავატი“ მხარს უჭერდა ბანდფორმირებებს აზერბაიჯანულ სოფლებში, ორგანიზებას უწევდა თავდასხმებს საბჭოთა დაწესებულებებზე და დივერსიულ მოქმედებებს. კერძოდ, 1930 წელს დაფიქსირდა მუგანსა და ლენქორანში შეიარაღებული ჯგუფების შექმნა, რომლებიც პოლონეთიდან იღებდნენ დაფინანსებას და კოორდინირებულნი იყვნენ თურქეთში არსებული ემიგრანტული ცენტრების მიერ.[16]

საარქივო მასალები მიუთითებს, რომ მუსავატის ანტისაბჭოთა საქმიანობა რამდენიმე არხით ფინანსდებოდა. კერძოდ, დოკუმენტებში დაფიქსირებულია პარტიის ლიდერებისა და პოლონეთის საელჩოს წარმომადგენლების შეხვედრები, რომლის დროსაც განიხილებოდა დივერსიული და ამბოხებული ქმედებების ორგანიზებისთვის ფინანსური ინექციები. ასევე ნათქვამია, რომ ბრიტანული დიპლომატიური წრეები თეირანში მზად იყვნენ მუსავატელებისთვის მატერიალური მხარდაჭერა გაეწიათ სადაზვერვო ინფორმაციის სანაცვლოდ.[17]

დოკუმენტებში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა სპარსეთის არმიის პოლკოვნიკს, უფრო ზუსტად, ამიერკავკასიის სოციალისტურ ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლიკასთან მოსაზღვრე რეგიონებში ჯარების მეთაურს, „მუსავატთან“ დაახლოებულ **ქელბალი ხან ნახიჩევანს**, რომელსაც დავალებული ჰქონდა მუსავატური ჯგუფებისა და ბანდების მფარველობა და დახმარება.[18] რა თქმა უნდა, ყველას მშვენივრად ესმოდა, რომ „მუსავატის“ საგარეო მუშა-

---

13 Audrey L. Altstadt, The Politics of Culture in Soviet Azerbaijan, 1920-40, London: Routledge, 2016, p. 115-116.

14 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, d. 1, p. 102.

15 Reporting note of the OC OGPU on the counter-revolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF. Fond 2, reg. 9, f. 510, p 1-17.

16 Report of the AzGPU on the political situation and activities of anti-Soviet parties in the republic in 1930-1931 // CA FSB RF. Fond 2, reg. 9, f. 511, p . 1-14.

17 Reporting note of the OC OGPU on the counterrevolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF. F. 2. Op. 9. Д. 510. Л. 1-17.

18 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, pp. 103-104.

ობა და ძალისხმევა, რომელსაც ის აზერბაიჯანში ხარჯავდა, გარედან მიღებული მხარდაჭერის შედეგი იყო, და აქ საუბარი არ არის პოლონეთზე ან ევროპაზე. საანგარიშო ჩანაწერებში პირდაპირაა ნათქვამი, რომ ამ წარმატებულ მუშაობასა და პროპაგანდას ხელს უწყობს ირანი და განსაკუთრებით თურქეთი, რაზეც მოხსენების დასაწყისში უკვე ვისაუბრეთ. ამგვარად, ზემოხსენებულ მოხსენებაში ცალსახად ნათქვამია, რომ ეს ყველაფერი შესაძლებელი იყო, რადგან „თურქეთი და სპარსეთი ხელსაყრელად არიან განწყობილნი ამ საქმის მიმართ“.[19]

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ამ თემის კონტექსტში **ლავრენტი ბერიას** მიერ შედგენილ საანგარიშო დოკუმენტებს, მონაცემებს და მოგვიანებით დეტალებს, რომლებიც ბერიას დაკითხვისას გამოაშკარავდა „მუსავატთან“ თანამშრომლობაში მისი ჩართულობის შესახებ.

ბერიამ ანტისაბჭოთა განწყობები აზერბაიჯანული ნაციონალიზმის სახით ახსნა და არ უმიზეზოდ მიაწერა „რუსების ბატონობას, ცენტრის კოლონიზატორულ პოლიტიკას აზერბაიჯანის მიმართ და ა.შ.“.[20] ბერიას მონაცემები სიმართლის თვალსაზრისით განსხვავებულ ღირებულებას იძენს, განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ბერია, მისივე სიტყვებით, 1920-იან წლებში „მუსავატის“ კონტრდაზვერვაში გაგზავნეს, რასაც, რა თქმა უნდა, ბერია მოგვიანებით გაამართლებს და იტყვის, რომ ის „მუსავატში“ კომუნისტურმა პარტიამ გაგზავნა და მმართველი პარტიის ხელმძღვანელობა ამ ყველაფრის საქმის კურსში იყო.

ჩვენი აზრით, ძალიან საინტერესოა დოკუმენტის ასლი, რომელიც აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის წევრების მიმართვის ასლია, გაგზავნილი აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნისთვის **ნიკოლაი გიკალოსთვის**, და დადასტურებული ცენტრალური კომიტეტის მომდევნო მდივნის, პოლონეცკის მიერ. დოკუმენტის გარდა, მასალებს ერთვის ძალიან საინტერესო ამონარიდები, ლექსები, რომლებიც ასახავს აზერბაიჯანული საზოგადოების ანტიბოლშევიკური განწყობილებების ჭეშმარიტ გრძნობებს, რომლებსაც ქვემოთ თანმიმდევრობით მოვიყვანთ. ეს დოკუმენტი, ჩვენი აზრით, ასახავს ანტისაბჭოთა განწყობებს და ატმოსფეროს, რომელიც ასე დამახასიათებელი იყო 1920-იანი წლების ბოლოსა და 1930-იანი წლებისთვის.[21]

თუ გავიხსენებთ ბერიას მოხსენებიდან ზემოხსენებულ იდეას, რომ ანტისაბჭოთა განწყობების შექმნის მთავარი ღერძი რუსების კოლონიური პოლიტიკა და ბატონობა იყო, რომელსაც მუსავატელები ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ, უფრო ადვილი გასაგები იქნება კონცეფციისა და ამ დოკუმენტის მსგავსება, თუმცა ის აზერბაიჯანელმა კომუნისტებმა დაწერეს.

დოკუმენტის დასაწყისში, მიმმართველი მხარე მკაცრად უჩივის რუსების ბაქოსა და მუღანში გადასახლებას, სავარაუდოდ ყოველთვიურად 2000 რუსი შემოჰყავთ რუსეთიდან და ასახლებენ აზერბაიჯანში.[22] ეს, წერილის ავტორების აზრით, იმისთვის გაკეთდა, რომ „რუსებმა შეადგინონ“ უმრავლესობა აზერბაიჯანში. კომუნისტური ხელმძღვანელობა რამდენჯერმეა ბრალდებული პეტრე დიდის მცნებების, ანუ იმპერიალისტური და კოლონიალისტური პოლიტიკის გატარებაში. რუსების ბატონობის არგუმენტად ნახსენებია, რომ ბაქოს უნივერსიტეტის სტუდენტების უმრავლესობა არ არიან თურქები, არამედ რუსები, და რომ რუსებს აქვთ შესაძლებლობა აქ აზერბაიჯანის ხარჯზე ისწავლონ.

თუმცა, შემდგომში, მიმართვის ავტორები მკვეთრად ცვლიან აქცენტს. აზერბაიჯანელები იწყებენ თავიანთი მეზობლების – საქართველოსა და სომხეთის ბრალდებას, რომლებმაც აზერბაიჯანთან შედარებით „უსამართლოდ“ მეტი პრივილეგია და შესაძლებლობა

---

19 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, p. 110.

20 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, p. 81.

21 RGASPI, fond 82, reg. 25s, f. 6, p. 6.

22 RGASPI, fond. 82, reg. 25s, f 6, p. 2-3

მიიღეს, რატომ არ არის საქართველოში მანგანუმის მრეწველობა ნაციონალიზებული, მაშინ როდესაც აზერბაიჯანში ყველაფერი ნაციონალიზებულია, რატომ აქვთ საქართველოსა და სომხეთს სამხედრო დანაყოფები – დივიზიები და კავალერიის პოლკები, მაშინ როდესაც აზერბაიჯანს დივიზიის ყოლის უფლება არ ეძლევა, რატომ არ არის შაქრის ქარხანა აზერბაიჯანში აშენებული, არამედ სომხეთში, და ასე შემდეგ.[23]

დოკუმენტი შემდგომში მოწმობს ირანთან მოსაზღვრე რეგიონებში მომხდარი აჯანყებების შესახებ, საიდანაც ანტისაბჭოთა ძალები იღებდნენ შევსებას, კერძოდ, ტექსტი ეხება შაჰსევანების 200 ოჯახს.

დოკუმენტის ბოლოს, მიმართვის ავტორები – „თურქი კომუნისტები და კომკავშირლები", როგორც მათ თავად უწოდეს საკუთარ თავს, თუმცა ყურადღებას ამახვილებენ იმაზე, რომ ისინი „არ არიან ხანების, ბეგების და მუსავატელების რიგებში", მიუხედავად ამისა, ისინი პირობას დებენ, რომ შეაწუხებენ ქვეყნის სიმშვიდეს მათ მიერ წამოჭრილი საკითხების გადაჭრის ულტიმატუმის გაცემით, რასაც, რა თქმა უნდა, საბჭოთა ხელისუფლება არც მოუსმენდა და არც აღასრულებდა არავითარ შემთხვევაში.

რა თქმა უნდა, რუსეთის ტრადიციულმა იმპერიულ-ნაციონალისტურმა პოლიტიკამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსოფობიის გაჩენაში, რასაც, ვ. კაკოშკინის აზრით, არ შეიძლებოდა არ გამოეწვია საპასუხო ნაციონალიზმი.[24]

ანტირუსულ განწყობებს ასევე რელიგიური ფაქტორიც გასდევდა თან, კერძოდ, ის ფაქტი, რომ საპასუხოდ საბჭოთა ხელისუფლება ცდილობდა ლიკვიდაცია მოეხდინა იმ პირთა, რომლებიც ლოიალურნი იყვნენ იატაკქვეშა პარტიების მიმართ (ისლამური შეფერილობით ან მუსლიმური თემის მინიშნებით) ინტელიგენციის რიგებში (კერძოდ მასწავლებლების) ათეიზმის პროპაგანდის საფარქვეშ, და შედეგი იყო ანტირუსული განწყობები. ასეთი აღმავლობა განსაკუთრებით 1928 წელს მოხდა, ბაქოში მასწავლებელთა კონფერენციის შემდეგ.[25]

მუსლიმურმა სამღვდელოებამ ასევე შეუწყო ხელი ანტირუსულ პოლიტიკას, რომელსაც კვლავაც დიდი გავლენა ჰქონდა, განსაკუთრებით სოფლის მასებზე. სამღვდელოების სიტყვა აჯანყებულთა ლოზუნგებში აისახებოდა: „ბრძოლა რწმენისთვის, ყურანის დაცვა, რუს მოძალადეებთან ბრძოლა, რუსების განდევნა აზერბაიჯანიდან და დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნა... ისინი მალე მოკლავენ ამხანაგ სტალინს... აჯანყებულებს მხარს უჭერს თურქეთი, რომელიც დახმარებას აღმოუჩენს გასაჭირში, წამოიწყეთ ჯიჰადი! წმინდა ომი, საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ!" [26]

თუ შევეცდებით გარკვეული დასკვნების გამოტანას, ნათელია, რომ 1920-იან და 1930-იან წლებში საბჭოთა რეჟიმმა ვერ შეძლო თავისი პოზიციის გამყარება აზერბაიჯანში, რაც პერიოდულად იწვევდა არეულობებსა და აჯანყებებს, მიუხედავად იმისა, საუბრობდნენ თუ არა ამაზე ხმამაღლა.

საბჭოთა ხელისუფლება აზერბაიჯანში პერიოდულად უშვებდა უხეშ შეცდომებს, რის შედეგადაც მან დაიწყო სოფლის მოსახლეობის ან მუშათა მასების მხარდაჭერის დაკარგვაც კი. განსაკუთრებით კულტურული საქმიანობა და სამეცნიერო-საგანმანათლებლო სამუშაოები გვერდით იქნა გადადებული, რომ აღარაფერი ვთქვათ ლიტერატურისა და სახელმძღვანელოების ნაკლებობაზე, რამაც გამოიწვია ის, რომ მხოლოდ ის ლიტერატურა და სახელმ-

---

23 RGASPI, fond. 82, reg. 25 s, f. 6, p. 3.

24 Kvashonkin Aleksandr V. Sovietisation of Transcaucasia in the correspondence of the Bolshevik leadership, 1920-1922. In: Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants, vol. 38, n°1-2, Janvier-juin 1997, pp. 163-194; p. 163.

25 Audrey L. Altstadt, The Politics of Culture in Soviet Azerbaijan, 1920-40, London: Routledge, 2016, p. 115.

26 RGASPI, fond. 80, reg. 25, f. 2, l. 49-50.

ძღვანელოები გამოიყენებოდა, რომლებიც ან თურქეთიდან იყო მოპოვებული „მუსავატის“ ძალისხმევით, ან მოძველებული იყო და მხოლოდ მუსლიმური განათლებისთვის გამოდგებოდა.

გარდა ამისა, „მუსავატისა“ და „იტიჰადის“ საქმიანობა გააქტიურდა როგორც გარედან, ასევე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე არსებული იატაკქვეშა უჯრედების დახმარებით. მოქმედებების სიახლე იმაში მდგომარეობდა, რომ ახლა საბჭოთა ხელისუფლების შეცდომები იქნა გამოყენებული, მათი შეცდომები და მათი პოლიტიკა წარმოდგენილი იყო როგორც კოლონიური, დაიწყო რუსების დემონიზაცია – „ჩრდილოეთიდან მოსული სისხლისმსმელები“, „მუსავატმა“ და მასთან დაკავშირებულმა ანტისაბჭოთა ფენებმა სწრაფად გაიგეს, როგორ შეერყიათ საბჭოთა ხელისუფლების ძალა და აქტიურად დაიწყეს მუშაობა გლეხობასთან, ამ ბრძოლაში ჩართეს არსებული ინტელექტუალური რესურსები – ძირითადად, როგორც უკვე აღინიშნა – მასწავლებლები. განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ მრავალი ასეთი მასწავლებელი თურქეთში სწავლობდა ან გადიოდა მომზადებას.

ოგპუ-ს დოკუმენტების მიხედვით, მუსავატელები აქტიურობდნენ აზერბაიჯანელ ინტელიგენციასა და ახალგაზრდობაში, ცდილობდნენ საბჭოთა გავლენის შერყევას განათლებაში. მოხსენებაში ნათქვამია, რომ 1927 წელს „მუსავატი“ აკონტროლებდა აზერბაიჯანის რიგ რაიონებში სახალხო განათლების დეპარტამენტების მნიშვნელოვან ნაწილს. ასევე აღმოჩნდა, რომ პარტიის არალეგალური ორგანიზაციები აქტიურად აღწევდნენ ბაქოს უნივერსიტეტსა და სხვა საგანმანათლებლო დაწესებულებებში.[27]

კიდევ ერთი საინტერესო დასკვნა შეიძლება იყოს ის, თუ როგორ დაიწყეს 20-იანი წლების ბოლოსა და 30-იანი წლების განმავლობაში ირანმა და თურქეთმა, ერთი მხრივ, პოლონეთმა და ევროპულმა სახელმწიფოებმა, მეორე მხრივ, მუსავატის ქმედებებისა და ანტისაბჭოთა მოძრაობების დაფინანსება და მფარველობა აზერბაიჯანში, რამაც, რა თქმა უნდა, ეს უკანასკნელი წაახალისა და ახალ იდეებს მისცა ბიძგი.

დასკვნები

ანტისაბჭოთა მოძრაობები საბჭოთა აზერბაიჯანში 1920-იან და 1930-იან წლებში იყო რთული და მრავალშრიანი ფენომენი, რომელიც ფესვებს იდგამდა როგორც საბჭოთა ხელისუფლების შიდა პოლიტიკაში, ასევე გარე ფაქტორებში. მუსავატის იატაკქვეშა საქმიანობამ, უცხო ძალების მხარდაჭერამ და საბჭოთა პოლიტიკის არათანმიმდევრულობამ ხელი შეუწყო ანტიბოლშევიკური განწყობების გავრცელებას, რომლებსაც ხშირად გამოხატული ანტირუსული ხასიათი ჰქონდა.

მოწოდებები „ჩრდილოეთიდან მოსულ სისხლისმსმელებთან“ (ანუ რუსებთან) საბრძოლველად ასახავდა არა მხოლოდ პროტესტს საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ, არამედ უფრო ღრმა წინააღმდეგობებსაც. ეს აჩვენებს, რომ რეგიონში ანტისაბჭოთა განწყობა არ იყო მხოლოდ ეკონომიკური გაჭირვების ან რეპრესიების შედეგი, არამედ გამოხატავდა საზოგადოების ნაწილის სურვილს, გადაეხედა არსებული წესრიგისთვის.

საარქივო დოკუმენტებისა და ახლად აღმოჩენილი წყაროების ანალიზი აჩვენებს, რომ საბჭოთა ხელისუფლებამ, მკაცრი ჩახშობის ზომების მიუხედავად, ვერ შეძლო ამ მოძრაობების სრულად აღმოფხვრა. გრძელვადიან პერსპექტივაში, ისინი გახდა ერთ-ერთი ელემენტი, რომელიც წინასწარმეტყველებდა უფრო დიდ ეროვნულ და პოლიტიკურ პროცესებს, რომლებიც აზერბაიჯანში მომდევნო ათწლეულებში განვითარდა.

---

[27] Reporting note of the OC OGPU on the counterrevolutionary nationalist Turkic party „Musavat”, 10 October 1931 // CA FSB RF. F. 2. Op. 9. Д. 510. Л. 1-17.

თემის შესწავლის ფონზე საინტერესოა დაკვირვება, თუ როგორ, აზერბაიჯანში, იდენტობისა და თვითგამორკვევის ძიებაში, ანტისაბჭოთა არეულობა სწრაფად გადავიდა ნაციონალისტურ ნიადაგზე, სადაც ბრძოლის ღერძი ახლად აგებული ნაციონალიზმი გახდა, და სადაც აზერბაიჯანული საზოგადოების ფენებმა და მასებმა დაიწყეს ტრანსფორმაცია. განსაკუთრებით საინტერესოა ის მომენტი, როდესაც ადამიანი, რომელიც საკუთარ თავს „თურქ კომუნისტად ან თურქ კომკავშირელად“ ან მუსლიმად (როგორც მათ უწოდებდნენ საკუთარ თავს და მათ ხელისუფლებაც უწოდებდა) მოიხსენიებდა, ახალ იდენტობად – აზერბაიჯანელად – გარდაიქმნა.

Gor Margaryan

Anush Harutyunyan

Anti-Soviet Movements In Soviet Azerbaijan (1920s–1930s): Causes and Dynamics

Introduction

Control over Baku and its oil resources in the context of the ongoing civil war was of great importance the Soviet authorities. However, after the overthrow of the Baku Commune in 1918, it was not until late 1919 that the Soviet authorities were able to really address the issue of Sovietization of Azerbaijan.

The Sovietization of Azerbaijan was planned not only with the help of the Soviet Red Army, but also by uniting socialistic organizations within the country and by preparing rebellion (or its imitation). *On 12 January 1920, one of the Bolshevik leaders in the Caucasus, Sergei Kirov, reported to the Central Committee of the Party „the Baku comrades are busy buying up arms and are preparing for an* uprising *in the hope that it will succeed”*[28] .

The Bolsheviks believed that „*Our seizure of Baku would have the following consequences: closing the enemy's access to oil reserves and closing the door to Central Asia. Our seizure of the oil reserves would inevitably stop traffic on the Transcaucasian railways, as these roads usually depended on Baku's oil sources. The importance of Baku is enormous, and any risk of attempting to seize it was justified unconditionally*”. [29]

Some researchers believe that there was no real uprising in Baku against Musavatists, but in reality Sovietization of Azerbaijan took place on the one hand by the entrance of 11th Red Army and on the other hand by imitation of rebellion in the city. The uprising (or its imitation) would have prepared the required ground for sovietization. Rumors about the Red Army going on the offensive were slowly

[28] Aleksandr V. Kvashonkin, Sovietisation of Transcaucasia in the correspondence of the Bolshevik leadership, 1920-1922 pp. 163-194, Cahiers du Monde Russe Année 1997

[29] Volkhonsky, Mikhail. „The resignation of General L.F. Bicherakhov and the Evacuation of Russian Troops from Baku. January - March 1919. Publication and Comments by M.A. Volkhonsky // Caucasian Collection. T. 11(43). / Under Ed. V.V. Degoev. - M.: 2019. C.231 - 284.”

spreading through the city. As M. E. Rasulzade later wrote: „Some of the Ottoman Turks operating in Baku unwillingly misled people with such words: „The approaching Red Army is headed by a Turk named Nijat-bek. The regiments of this army are made up of Turks. A large number of soldiers were Turks of the Volga region. This army goes to the aid of Anatolia, which is fighting a deadly enemy. Resistance to this army would be tantamount to hindering Turkey's salvation. From the point of view of the Great Turkic unity and the Muslim community it is tantamount to betrayal"[30] *. There are reports that the Shariat regiment under the command of Zulfigar Akhundov, formed from Muslim volunteers, was also a part of the army advancing to Baku.*[31]

Musavat's forces were unable to act in an organized manner and undermine the railways.

It is particularly interesting how Soviet historiography presented the importance of the transfer of Azerbaijan's oil reserves into the hands of the Bolsheviks. A telegram from the Revolutionary Military Council of the 11th Army to V.I. Lenin of 27 April reported: *„From now on, the multimillion-dollar oil reserves leave the hands of the international bourgeoisie and become the property of the proletariat"*[32] *.*

Anti-Soviet Underground in Azerbaijan: Strategy and Tactics

As is known, after the establishment of Soviet power in Azerbaijan, despite the attempts of the Bolsheviks and the Soviet authorities to find support in the ranks of former officials and officers, as well as attempts to suppress the influence of Musavat[33] in Azerbaijan, soon, in 1920, in the various regions of Azerbaijan - in Ganja, in Baku, in Lankaran, not without Turkish support, anti-Bolshevik riots began with the aim of overthrowing the Bolsheviks and seizing power. The Soviet authorities, clearly realising the strategic and economic importance of the region, immediately set about suppressing these unrests.

In Baku, the 1920 uprising was suppressed with the help of armored trains, whose successful actions led to the railway lines coming under Bolshevik control. One of the first and most serious anti-Soviet uprisings was in Elizavetpol/Ganja. *The organisers of the uprising were the commander of Turkish occupation troops in the Caucasus Nuri Pasha, General D. Shikhlinsky and others. On 26 May*

---

30 Veselov, Vsevolod. „Bolsheviks in Azerbaijan (End of April - Beginning of June 1920 Year) „, Moscow, „Rodina", 2021 (Bolsheviks in Azerbaijan (1920)), pp. 50.

31 Veselov, Vsevolod. „Bolsheviks in Azerbaijan (End of April - Beginning of June 1920 Year) „, Moscow, „Rodina", 2021 (Bolsheviks in Azerbaijan (1920)), pp. 46-50.

32 Telegram of the 11th Army Revolutionary Military Council to V.I. Lenin on the liberation of Baku. 28 April 1920 // Lenin's Collection XXXIV, p. 292.

33 The Musavat ('Equality') Party, founded in Baku in 1911, was a bourgeois-nationalist movement whose aim was to create a unified Muslim power under the aegis of Turkey, reflecting the influence of pan-Turkist and pan-Islamist ideas. However, during World War I, the party leadership abandoned the original concept and supported the participation of Muslims in military operations in the Russian Empire. After the February Revolution of 1917, Musavat initially favoured the preservation of the Russian Democratic Republic, without making demands for national autonomy, but later, uniting with the Turkic Federalist Party, adopted a federalist model of state structure. The party's ideology was based on nationalism and support for class peace in Azerbaijani society, while it sought to weaken the influence of revolutionary movements and promoted ideas of ethnic division. During the civil war, Musavat was one of the main anti-Soviet forces in the region, as manifested in its active struggle against Bolshevik influence, co-operation with British interventionists and suppression of socialist-oriented movements. After the overthrow of the Baku commune in 1918 and the short-lived establishment of Musavatist rule with Turkish support, the party became virtually dependent on foreign military presence. However, in 1920, as a result of the establishment of Soviet rule in Azerbaijan, the party ceased to exist and its leaders either emigrated or were subjected to repression. See Gussejnov M. D., Tjurkskaja demokraticheskaja partija federalistov Musavat v proshlom i nastojashhem, v. 1, Tiflis, 1927; Raevskij A., Partija Musavat i ee kontrrevoljucionnaja rabota, Baku, 1927 (in Russian).

rebels captured the Muslim part of Ganja, disarmed units of the 20th Infantry Division located there, tried to occupy the railway station. The rebels numbered 10-12 thousand people with three batteries[34] . Turkish influence was actively manifested in Lankaran, as the rebellion was led by a Turkish officer Yusif Jamal-bey. The riots in Ganja and Lankaran were suppressed in the same way as Baku, after brief resistance.

Anti-Soviet sentiments in Azerbaijan had several reasons: the internal policies of the Soviet authorities, which did not meet the expectations of the local population, such as the policy of millitary communism, collectivisation, personnel, cultural and religious policy. Favorable circumstance was the activities of the foreign centers of the „Musavat" and „Ittihat" parties, which used internal discontent and disagreements in relations with several countries: Persia, Turkey, Poland and the USSR.

The parties Ittihadi Islam, Islam Bel Koran and the National Party Gunush Kavkaz were involved in the anti-Soviet struggle at the beginning of 1920. Following the amalgamation of the 'Ittihdai Islam' and 'Islam Bel Koran' parties in May-June 1920, the 'Millat Islam' party was established, which subsequently merged with 'Gunush Caucasus' on 3 June 1920 and was re-named the Azerbaijan Milli Mudafai Islam Firgasi (AMMIF) - Azerbaijan National Defence Party of Islam. The primary strength and support of AMMIF was comprised of military personnel, militiamen, and separate detachments formed by Turkish officers. Following a successful Soviet operation to disband the party in June 1921, hundreds of its members, including nearly the entire leadership, were killed or arrested. The party's head, Khalil Shakir-zadeh, a former Turkish officer, was among those detained[35]

The rural population bore brunt of Soviet domestic policy largely, which manifested itself primarily in the material sphere. A secret note entitled „The Situation in Azerbaijan", addressed to the French military mission in Georgia, testifies to the following: „The peasants thought that with the arrival of the Bolsheviks (i.e. Russians) they would be in the same position as before, receiving everything necessary for production from Russia, but the hopes of the ordinary population were not fulfilled. Of course, Azerbaijan was occupied by Russian Bolsheviks, but the population did not benefit from it, but suffered a thousand times more .... The population saw not protection of their rights from the Bolsheviks, but legalised robbery and arbitrariness, which the Tatars[36] had not seen under any government ... Constant confiscation of bread, cattle, property, trampling of national and religious feelings, food shortages and the horrific terror that engulfed the whole of Azerbaijan caused hatred and anger towards the Bolsheviks among the population. This resulted in the uprisings in Guba, Lankaran, and labour demonstrations in Baku in August and September"[37]

In the ranks of the rural population discontent was caused especially by meat procurement for the army, as Ordzhonokidze wrote in his letter to Moscow „From meat procurement the population literally groans and curses everything and everyone - the Soviet power, the Red Army, and **the** Russians"[38].

---

34 Kadishev A. B., Intervention and Civil War in Transcaucasia, Moscow, 1960, pp. 245-46

35 Mustafaeva S., Anti-Soviet Activities of the Ittihad Party in the 20s of the XX Century, News of Baku University, N 4, 2021, pp. 45-53.

36 The Turkic speaking Muslim population in Eastern Transcaucasia didn't have constant endo ethnonym until the end of 1930s. During Tsarist era, they were called „Tatars" by Russian tradition towards the Muslim population within Russian Empire (like Crimea Tatars, Volga Tatars). During the existence of the democratic republic of Azerbaijan (1918-1920), the term „Tatar" was out of usage, and the term Turk was used instead. The usage of that term as ethnonym of the titular nation of Soviet Azerbaijan continued until the acceptance of „Azerbaijanis" as an official ethnonym by Soviet census of 1939.

37 National Archive of Armenia, fond 200, reg. 1, f. 4, p. 53.

38 Kvashonkin Aleksandr V. Sovietisation of Transcaucasia in the correspondence of the Bolshevik leadership, 1920-1922. In: Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants, vol. 38, n°1-2, Janvier-juin 1997, pp. 163-194; p. 189.

The Soviet authorities throughout the 1920s were confronted with „Musavat's" growing influence. Although the organisation operated clandestinely and underground, it had one great advantage - some members of the intellectual milieu, the intelligentsia and the well-to-do had close ties with „Musavat" members.

Turkey played an important, albeit hidden, role in anti-soviet movements, especially as some Musavatists fled and operated from Iran or Turkey, where pre-revolutionary pan-Turkist publications, pamphlets and textbooks came from. The main problem was that schools and education had not yet been Sovietised, and the vacuum was filled by teachers educated in Turkey or people who had read Ottoman literature, which could not but affect the general displeased mood[39].

Approximately: in 1917-1919, the number of Turkish teachers who left for Azerbaijan exceeded 300 people. Some of them brought their families with them [40].

In 1927, during the investigation of the case of illegal „Musavat" organisations, a direct espionage connection with the consulate of Turkey in Baku was also uncovered. The indictment in the case states that „the consulate of Turkey received espionage information from the Musavatists and provided assistance in the field of communication between the illegal Central Committee of „Musavat" in the ASSR and the foreign bureau in Turkey"[41] .

This did not go unnoticed, and soon, starting in 1927, the Soviet authorities began a new phase of struggle, emphasising the rise of pan-Turkist sentiment, Musavatism and separatism.

As Azerbaijani historian Aydin Balayev confirms, Azerbaijanis sympathised with Turkey because of their traditionally strong sympathies for Turkey, Russia's historical rival in the region. All of these factors together served as a reason for the aspiration of Azerbaijani leaders to distance themselves from Russia"[42] .

On the one hand, the Musavatists and anti-Soviet-minded masses began to carry out their main work among the rural population and, on the other hand, by involving the intellectual masses - mainly teachers, less often doctors and people of other specialities - in this struggle. The documents show that almost everywhere, in all regions of Azerbaijan, the percentage of teachers connected with the „Musavat" in one way or another was about 30 per cent.

The Soviet authorities realised all this, and schools and teachers were subsequently given special attention. During the educational reforms of 1928, special attention was paid to the elimination of religious and national „poison" from schools[43].

In modern scientific literature, we mean not only the opinion of Azerbaijani historians, but also Russian-speaking researchers who try not to see the connection of „Musavat" or „Ittihad" with the ongoing events, unrest and their preparation in Azerbaijan.

However, report notes and other documents confirm quite the opposite. For example, a report from 1930 says that in 1927 Mirza Bala, a member of the Foreign Bureau of „Musavat", reported that he managed to unite gangs and rebel forces, to get the Iranian government to allow 200 families of Shahsevans to stay in the border regions, from which rebel units or as it is mentioned in the records - gangs, and to create cells for further actions. It is also interesting to see the involvement of European

39 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, p. 85.

40 Agayev Mehman Sanan, Aliyeva Sevinj Israfil Gizi To the history of Turkish-Azerbaijani relations in the 1920s, Modern Scientific Thought. 2023. No. 5, pp. 47-54.

41 Reporting note of the OC OGPU on the counterrevolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF, fond 2, reg. 9, f. 510, p. 1-17.

42 Aydin Balayev, Azerbaijani National Movement in 1917-1918, „ELM" BAKU - 1998, p.37.

43 Audrey L. Altstadt, The Politics of Culture in Soviet Azerbaijan, 1920-40, London: Routledge, 2016, p. 115-116.

states, namely Poland, in supporting anti-Soviet sentiments in Azerbaijan[44]. This was related to the immediate danger that Poland felt from the Soviet Union.

According to the report notes of the OGPU (**Ob"edinjonnoe gosudarstvennoe politicheskoe upravlenie**- **United State Political Department**), the „Musavat" party played a leading role in organising the counter-revolutionary movement in Azerbaijan, relying on the support of emigration and internal anti-Soviet elements. Documents indicate that from 1928 „Musavat" established strong links with Polish intelligence, and espionage became an integral part of the party's activities in the USSR[45].

GPU (State Political Department) documents confirm that from 1928 „Musavat" supported bandit formations in Azerbaijani villages, organising attacks on Soviet institutions and sabotage actions. In particular, in 1930, the establishment of armed groups in Mugani and Lankaran, which received funding from Poland and were coordinated by emigrant centres in Turkey, was recorded[46].

Archival materials indicate that Musavat's anti-Soviet activities were financed through several channels. In particular, the documents record meetings between the party leaders and representatives of the Polish embassy, during which they discussed financial injections for the organisation of sabotage and rebel actions. It is also stated that British diplomatic circles in Tehran were ready to provide material support to the Musavatists in exchange for intelligence.[47]

A special place in the documents is given to a colonel of the Persian army, more precisely to the commander of the troops in the border areas with the Transcaucasian Socialist Federative Soviet Republic, close to „Musavat" Kelbali Khan of Nakhchivan, who is enjoined to patronise and assist Musavatist groups and gangs .[48]

Of course, everyone perfectly understood that the foreign work and the efforts that „Musavat" spends in Azerbaijan are the result of support from outside, and here we are not talking about Poland or Europe. In the report notes it is directly assured that this successful work and propaganda is promoted by Iran and especially Turkey, which we said at the beginning of the report. Thus, in the above-mentioned report it is explicitly stated that all this work was possible because „Turkey and Persia are favourably disposed towards this work"[49] .

Of particular importance with regard to the topic are the report documents compiled by Lavrentiy Beria, the data, and also later details that surfaced during Beria's interrogation about his involvement in co-operation with the „Musavat".

Beria explained anti-Soviet sentiments in the form of Azerbaijani nationalism and not without reason attributed it to „the domination of Russians, the colonising policy of the centre towards Azerbaijan, etc."[50] .

Beria's data get a different value from the point of view of truthfulness, especially if we take into account the fact that Beria, according to his words, was sent to „Musavat" counter-intelligence in the 1920s, for which of course Beria will later justify himself and refer to the fact that he was sent to „Musavat" by the Communist Party and the top of the ruling party was aware of all this.

---

44 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, d. 1, p. 102.

45 Reporting note of the OC OGPU on the counter-revolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF. Fond 2, reg. 9, f. 510, p 1-17.

46 Report of the AzGPU on the political situation and activities of anti-Soviet parties in the republic in 1930-1931 // CA FSB RF. Fond 2, reg. 9, f. 511, p . 1-14.

47 Reporting note of the OC OGPU on the counterrevolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF. F. 2. Op. 9. Д. 510. Л. 1-17.

48 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, pp. 103-104.

49 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, p. 110.

50 RGASPI, fond 80, reg. 25, f. 1, p. 81.

Very interesting in our opinion is a copy of the document, that h of the appeal of the members of the Communist Party of Azerbaijan, sent to the first secretary of the Central Committee of the Comunist Party of Azerbaijan Nikolay Gikalo, and confirmed by the next secretary of the Central Committee Polonetsky. Besides the document, very interesting extracts, poems reflecting the true sentiments of anti-Bolshevik-minded layers of Azerbaijani society are attached to the materials, which we will cite below in order. This document, in our opinion, reflects the anti-Soviet sentiments and the atmosphere that was so characteristic of the late 1920s-1930s[51].

If we remember the above-mentioned idea from Beria's report that the main axis for the construction of anti-Soviet sentiments was the colonial policy and domination of Russians, which was promoted by Musavatists in every possible way, it will be easier to understand the similarity of the concept and this document, although it was written by the communists of Azerbaijan.

At the beginning of the document, the appealing party strictly complains about the resettlement of Russians in Baku and Mugan, allegedly every month 2,000 Russians are brought from Russia and settled in Azerbaijan[52]. This was done in the opinion of the authors of the letter in order that „Russians make up" the majority in Azerbaijan. The communist leadership is accused several times of following the precepts of Peter the Great, i.e. of imperialist and colonialist policy. As an argument of the Russians' domination it is mentioned that the majority of students at Baku University are not Turks, but Russians, and that Russians have an opportunity to study here at the expense of Azerbaijan.

However, further on, the authors of the appeal sharply change the emphasis. Azerbaijanis begin to accuse their neighbours - Georgia and Armenia, which in comparison with Azerbaijan „unfairly" received more privileges and opportunities than Azerbaijan, why in Georgia the manganese industry is not nationalised, while in Azerbaijan everything is nationalised, why Georgia and Armenia have military units - divisions and cavalry regiments, while Azerbaijan is not allowed to have a division, why the sugar factory is not built in Azerbaijan, but in Armenia, and so on .[53]

The document further testifies about the uprisings in the regions with Iran, from where the anti-Soviet forces received replenishments, in particular, the text refers to 200 families of Shahsevans.

At the end of the document, the authors of the appeal - „Turkic communists and Komsomol members", as they defined themselves, although they draw attention to the fact that they are „not among the khans, beks and Musavatists", however, they promise to disturb the peace of the country by issuing an ultimatum to solve the issues raised by them, which, of course, the Soviet government would not listen to or enforce in any case.

Of course, Russia's traditional imperial-nationalist policy played a significant role in the emergence of Russophobia, which, according to V. Kakoshkin, could not but give rise to reciprocal nationalism . [54]

Anti-Russian sentiments were also imbued with a religious factor, namely the fact that in response the Soviet authorities tried to eliminate those loyal to underground parties (with Islamic colouring or suggesting a Muslim community) among the intelligence (in particular teachers) under the mask of propaganda of atheism, and the result was anti-Russian sentiments. Such an upsurge was especially in 1928, after the conference of teachers in Baku .[55]

---

51 RGASPI, fond 82, reg. 25s, f. 6, p. 6.

52 RGASPI, fond. 82, reg. 25s, f 6, p. 2-3.

53 RGASPI, fond. 82, reg. 25 s, f. 6, p. 3.

54 Kvashonkin Aleksandr V. Sovietisation of Transcaucasia in the correspondence of the Bolshevik leadership, 1920-1922. In: Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants, vol. 38, n°1-2, Janvier-juin 1997, pp. 163-194; p. 163.

55 Audrey L. Altstadt, The Politics of Culture in Soviet Azerbaijan, 1920-40, London: Routledge, 2016, p. 115.

The Muslim clergy also contributed to the anti-Russian policy, which still had a great influence, especially on the rural masses. The word of the clergy was reflected in the slogans of the rebels. „Fighting for the faith, defending the Koran, fighting Russian rapists, expelling Russians from Azerbaijan and establishing an independent republic...they will soon kill comrade Stalin...the rebels are supported by Turkey, which will help time of need, raise jihad! Holy war, against Soviet power!"[56] .

If we try to draw some conclusions, it is clear that during the 1920s and 1930s, the Soviet regime failed to consolidate its position in Azerbaijan, which periodically led to unrest and uprisings, regardless of the fact whether it was spoken about it aloud or not.

The Soviet power in Azerbaijan periodically made gross mistakes, as a result of which it began to lose even the support of the rural population or the working masses. Especially cultural activities and scientific-educational works were sidelined, not to mention the lack of literature and textbooks, which led to the fact that only those literature and textbooks were used, which were obtained either from Turkey with the efforts of „Musavat" or were outdated and could be used only for Muslim education.

In addition, the works of „Musavat" and „Ittihad" were intensified both from outside and with the help of underground cells on the territory of Azerbaijan. The novelty of the actions consisted in the fact that now the mistakes of the Soviet authorities were used, their mistakes and their policy were presented as colonial, demonisation of the Russians - „Bloodsuckers from the north" began, „Musavat" and related anti-Soviet layers quickly understood how to shake the power of the Soviets and actively began to work with the peasantry, involving in this struggle the available intellectual resources - mainly, as it was already mentioned - teachers. Especially if we take into account the fact that many of these teachers studied or were trained in Turkey.

According to OGPU documents, the Musavatists were active among Azerbaijani intellectuals and youth, seeking to undermine Soviet influence in education. The report states that in 1927 „Musavat" controlled a significant part of the public education departments in a number of districts of Azerbaijan. It was also found that illegal organisations of the party were actively infiltrating Baku University and other educational institutions .[57]

Another interesting conclusion can be how at the end of the 20s and during the 30s Iran and Turkey on the one hand, Poland and European states on the other hand started to see, even finance and patronise the actions of Musavat and anti-Soviet movements in Azerbaijan, which of course encouraged the latter and gave impetus to new ideas.

Conclusions

The anti-Soviet movements in Soviet Azerbaijan in the 1920s and 1930s were a complex and multi-layered phenomenon rooted in both the internal policy of the Soviet authorities and external factors. The underground activities of Musavat, the support of foreign forces and the inconsistency of Soviet policy contributed to the spread of anti-Bolshevik sentiments, which often had a pronounced anti-Russian character.

Calls to fight against the 'bloodsuckers from the north' (i.e. the Russians) reflected not only protest against the Soviet regime, but also deeper contradictions. This shows that anti-Soviet sentiment in the region was not merely a consequence of economic hardship or repression, but also expressed the desire of a part of society to revise the existing order.

---

56 RGASPI, fond. 80, reg. 25, f. 2, l. 49-50

57 Reporting note of the OC OGPU on the counterrevolutionary nationalist Turkic party „Musavat", 10 October 1931 // CA FSB RF. F. 2. Op. 9. Д. 510. Л. 1-17.

Analyses of archival documents and newly discovered sources show that the Soviet authorities, despite harsh suppression measures, were not able to completely eradicate these movements. In the long term, they became one of the elements that foreshadowed the larger national and political processes that unfolded in Azerbaijan in the following decades.

In the light of the study of the topic, it is interesting to observe how in Azerbaijan, in search of identity and self-determination, the anti-Soviet unrest quickly shifted to nationalist ground, where the axis of struggle became newly constructed nationalism, and where the layers and masses of Azerbaijani society began to transform. The moment when a person identifying himself as a „Turkic communist or Turkic Komsomolets'" or a Muslim (as they called themselves and were called by the authorities) began his transformation into a new identity - that of an Azerbaijani - is particularly interesting here.

ტეტიანა ბორიაკი

გლეხთა წინააღმდეგობის ფორმები და მასშტაბები უკრაინაში: კოლექტივიზაციიდან ჰოლოდომორამდე

1920-იანი წლებისა და 1930-იანი წლების დასაწყისში უკრაინულ საზოგადოებაში ოპოზიციის სხვადასხვა ფორმა შეინიშნებოდა. ეს წინააღმდეგობა განსაკუთრებით თვალსაჩინო იყო სოფლის მეურნეობაში და „არაბოლშევიკურ“, „პეტლიურას ტიპის“[58] უკრაინიზაციაში. 1932-1933 წლების ჰოლოდომორი იყო სტალინის რეაქცია როგორც 1920-იანი – 1930-იანი წლების დასაწყისის უკრაინული საზოგადოების ევოლუციაზე, ისე საზოგადოების დამოკიდებულებაზე კომუნისტური სოციალური ექსპერიმენტებისა და უკრაინული იდენტობის ჩახშობის მიმართ. ხელოვნურად გამოწვეული შიმშილი იყო საბჭოთა რეპრესიული პოლიტიკის პიკი უკრაინელების მიმართ და გენოციდად ითვლება. ბოლშევიკების ხედვის შესწავლა უკრაინაზე 1910-იან წლებში და მათი შესაბამისი პოლიტიკა 1920-იანი – 1930-იანი წლების დასაწყისში, კონტექსტს შექმნის იმის გასაგებად, თუ როგორ ეწინააღმდეგებოდნენ უკრაინელები მოსკოვის ხედვასა და პოლიტიკას, ასევე რა ზომებს იღებდნენ ამისათვის.

საბჭოთა ლიდერების ზრახვები უკრაინის მიმართ და მათი განხორციელება

წინააღმდეგობის საკითხის განხილვამდე აუცილებელია მოკლედ შეჯამება იმჟამინდელი საბჭოთა ლიდერების იდეოლოგიური მიდგომების უკრაინის, ეროვნული საკითხისა და სოფლის მეურნეობის მიმართ. 1913 წელს, პორონინოში თავის თანამოაზრეებთან პირად შეხვედრაზე, ვ. ლენინმა განაცხადა, რომ ერების თვითგამორკვევის უფლება მხოლოდ დეკლარაციაა (“არაფერი, აბსოლუტურად არაფერი გარდა თვითგამორკვევის უფლებისა აქ არ არის და არც უნდა იყოს“).[59] დროთა განმავლობაში ეს ლოზუნგი პოლიტიკური კლიმატის შესაბამისად მანიპულაციის საგანი გახდა, თუმცა მისი ფუნდამენტური პრინციპები ფართო მხარდაჭერით სარგებლობდა საბჭოთა ლიდერების მხრიდან.

1917 წლის შემდეგ უკრაინის ახალი რუსული სახელმწიფოს ნაწილად შენარჩუნების აუცილებლობა სხვადასხვა, მათ შორის ეკონომიკური, მოსაზრებებით იყო განპირობებული. 1917-1921 წლებში უკრაინის ოკუპაციისას, ბოლშევიკები მარცვლეულისა და საკვები პროდუქტების კონფისკაციას ახორციელებდნენ უკრაინიდან თავიანთი სამხედრო ძალების საჭიროებების დასაკმაყოფილებლად, მძევლების აყვანის სისტემის დანერგვით. ისინი გლეხთა წინააღმდეგობას შეხვდნენ და უკრაინაში ატამანის (მეამბოხე) მოძრაობების მოწმე გახდნენ, რამაც საბოლოოდ გამოიწვია მათი მეორე ოკუპაციის მარცხი 1919 წელს.

რესურსების კონფისკაციის პოლიტიკა ინტენსიური და მკაცრი იყო, რასაც მოწმობს კრემლის მიერ დანიშნული საბჭოთა უკრაინის მთავრობის (სახალხო კომისართა საბჭო) მეთაური ხ. რაკოვსკი. უკრაინის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) (კპ(ბ)უ) ცენტრალური

---

58 ანუ დაკავშირებულია სიმონ პეტლიურასთან, უკრაინის 1917-1921 წლების რევოლუციის ერთ-ერთ ლიდერთან, რომელიც 1926 წელს პარიზში ბოლშევიკმა აგენტმა შ. შვარცბარტმა მოკლა (დამატებითი დეტალებისთვის იხ.: Stempen S., „Petliura Symon Vasylovych,” *Entsyklopediia istorii Ukrainy,* http://www.history.org.ua/?termin=Petliura_S).

59 Lenin V. I., *Povne zibrannia tvoriv. 5-e vyd. Per. z ros. T.48: Lysty. Lystopad 1910 — lypen 1914* (Kyiv: Politvydav Ukrainy, 1974), 231; quoted in: Kulchytskyi S., „Kremlivski instrumenty rosiishchennia radianizovanoi Ukrainy pid chas formuvannia totalitarnoho ladu,” *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* № 6 (579) (2024): 151, https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.149.

კომიტეტის (შემდგომში – ცკ) მითითებით ვ. ლენინისადმი 1920 წლის 2 ოქტომბერს მიწერილ წერილში ხ. რაკოვსკიმ განაცხადა: „ჩვენ აქედან ვაძლევთ პურს, ქვანახშირს, ადრე 1919 წელს კიევიდან უზარმაზარი რაოდენობით ფასეულობები და სხვადასხვა ქონება გადავიტანეთ, 1920 წელს ნარკომფინს [ფინანსთა სახალხო კომისარიატი] გავუგზავნეთ ყველა უცხოური ვალუტა, რაც აქ ვიპოვეთ, და მოსკოვი არ აქცევს ყურადღებას ჩვენს საჭიროებებს“, და განაგრძო ოქტომბრის შუა რიცხვებში ლენინისადმი ახალ მიმართვაში: „ჩვენ გვეუფლება შთაბეჭდილება, რომ უკრაინას სისტემატურად ატყუებენ“.[1] ეს ისტორიული წყაროები გვაწვდის ინფორმაციას თვითგამორკვევის სიმულაკრის საწყისი კონცეფციების პრაქტიკული განხორციელების შესახებ, როგორც ეს ბოლშევიკმა ლიდერებმა ჩამოაყალიბეს, და საფუძველს უკრაინელი გლეხების მიერ კომუნისტების წინააღმდეგობის გასაგებად 1910-იანი წლების ბოლოდან 1930-იანი წლების დასაწყისამდე.

1919 წლის აპრილში მოსკოვის რკინიგზის მუშაკთა კონფერენციაზე ვ. ლენინმა გამოიყენა ტერმინი „დაპყრობილი“ უკრაინის მიმართ, რითაც ღიად აღიარა ოკუპაციის პროცესი.[2] იმავე თვეში რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) (რკპ(ბ)) ცკ-მ გადაწყვიტა უკრაინის კპ(ბ)უ ცკ-სთვის შეეთავაზებინა განეხილა „როდის და რა ფორმით შეიძლება მოხდეს უკრაინის გაერთიანება საბჭოთა რუსეთთან“.[3] მაგრამ იძულებული გახდა მიეღო ეროვნული მშენებლობის რეალობა უკრაინაში, ვ. ლენინმა შენიღბა უკრაინის სრულად ინკორპორაციის რეალური ზრახვები. 1919 წლის ნოემბერში მან მოამზადა „რკპ(ბ) ცკ-ის თეზისების პროექტი უკრაინის პოლიტიკის შესახებ“. ბოლშევიკმა ლიდერმა თავად გადახაზა ფრაზა „სრული შერწყმა“ რუსეთის [(sic!)] სოციალისტურ ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლიკასთან და შეცვალა: „უკრაინელი მუშები და გლეხები თავად გადაწყვეტენ თავიანთ ბედს“, ასევე დაჟინებით მოითხოვდა დამოუკიდებელი უკრაინის საბჭოთა რესპუბლიკის დროებით არსებობას და უკრაინული ენისა და კულტურის პატივისცემას.[4]

რუსმა ბოლშევიკებმა მოახერხეს უკრაინის ოკუპაცია 1920 წლის მესამე ოკუპაციის დროს.[5] თუმცა, უკრაინელების წინააღმდეგობა გაგრძელდა. 1920 წლის ოქტომბერში ვ. ლენინმა აღიარა, რომ ბოლშევიკებს „გამოაქვთ“ პური ციმბირიდან და ყუბანიდან, მაგრამ „ვერ გამოაქვთ უკრაინიდან, რადგან იქ ომი დუღს და წითელმა არმიამ უნდა იბრძოლოს ბანდების წინააღმდეგ, რომლებიც იქ მრავლადაა“.[6] ე.წ. ცივი ხევის რესპუბლიკა (ხოლოდნოიარსკა რეპუბლიკა), ანტიბოლშევიკური მოძრაობა ჩიგირინის რაიონში, ჩერკასის რეგიონში, 1922 წლამდე არსებობდა, წინააღმდეგობის საბოლოო ჩახშობა კი 1920-იანი წლების შუა ხანებში მოხდა.[7] ერთ მომენტში, ცივი ხევის რესპუბლიკა მოიცავდა 25 სოფელს და 15,000 გლეხურ არმიას.

---

1 Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv sotsialno-politychnoi istorii (hereinafter – RDASPI), f. 5, op. 1, spr. 1306, ark. 22; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (hereinafter – TsDAHO), f. 57, op. 2, spr. 440, ark. 5, quoted in: Yefimenko H. et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu (1917–1939)*, (Kyiv: Akademperiodyka, 2021): 248.

2 *V. I. Lenin pro Ukrainu. Chastyna II: 1917-1922* (Kyiv: Politvydav Ukrainy, 1969): 252, quoted in: Kulchytskyi, *„Kremlivski instrumenty,"* 152.

3 Iefimenko H., *Evoliutsiia ukrainskoi radianskoi derzhavnosti. Vidnosyny derzhavy, suspilstva i osoby pid chas stvorennia radianskoho ladu v Ukraini (1917-1938 pp.). T. 1* (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013): 381, quoted in: Kulchytskyi, *„Kremlivski instrumenty,"* 153.

4 *V. I. Lenin pro Ukrainu. Chastyna II: 1917-1922*, 252, quoted in: Kulchytskyi, *„Kremlivski instrumenty,"* 154-155.

5 Doroshko M., „Okupatsiia radianskoiu Rosiieiu Naddniprianskoi Ukrainy v 1917–1920 rokakh. Yak tse bulo," *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka,* вип. 20 (2015): 44-51, http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2015_20_6.

6 *B V. I. Lenin pro Ukrainu. Chastyna II: 1917-1922*, 493, quoted in: Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 319.

7 Maraiev V., „Kholodnoiarska respublika (1921)," *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 10: T-Ia*, redkol. V. Smolii (holova) et al. (Kyiv: Naukova dumka, 2013), http://www.history.org.ua/?termin=Kholodnoiarska_respublika_1921.

ძალაუფლების შესანარჩუნებლად საბჭოთა ლიდერებმა შეიმუშავეს რამდენიმე მიდგომა: უკრაინიზაციის პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავდა ეროვნული საკითხის გადაწყვეტას უკრაინული ენისა და იდენტობის სასარგებლოდ; ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა (შემდგომში – ნეპ), რომელიც მიზნად ისახავდა ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას და გლეხების მხარდაჭერის მოპოვებას, რომელთაც სურდათ საკუთარი მიწის დამუშავება; და 1921-1923 წლების შიმშილის იარაღად გამოყენება უკრაინელი გლეხების წინააღმდეგობის დასამშვიდებლად, რომელსაც კრემლი „კურკულ[8] ბანდიტიზმს“[9] უწოდებდა.

უკრაინული მოსახლეობის შეიარაღებით, შიმშილით, მიწის ექსპროპრიაციით, დაპატიმრებებითა და დეპორტაციებით ჩახშობის შემდეგ, საბჭოთა ლიდერებმა მოგვიანებით დაიწყეს ე.წ. „მეორე კომუნისტური იერიში“ (1929-1938).[10] მისი განუყოფელი კომპონენტი იყო ე.წ. კოლექტივიზაცია. ტერმინი „კოლექტივიზაცია“ უკრაინაში ჯერ კიდევ 1919 წელს გაჩნდა, თუმცა 1926 წლისთვის ის კერძო საკუთრებასთან და საბაზრო ძალებთან ერთად არსებობდა. 1927 წელს დაიწყო ნეპ-ის ლიკვიდაციის პროცესი.

1927 წლის ბოლოს – 1928 წლის დასაწყისში ვ. მოლოტოვი, როგორც საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) (სკპ(ბ)) ცკ-ის მდივანი, გაგზავნეს უკრაინაში. უკრაინაში მოგზაურობის კომენტირებისას მან ახსნა პარტიის ახალი პოლიტიკა სოფლის მეურნეობაში კურკულებზე მკაცრი ზეწოლით: „[ჩვენ] საკმაოდ შევარყიეთ“.[11]

1928 წლის დასაწყისში ცენტრალურმა ხელისუფლებამ გაუგზავნა მითითებები ადგილობრივ ხელისუფლებას, რათა გაეძლიერებინათ მარცვლეულის შესყიდვები და გამოეყენებინათ მკაცრი რეპრესიული ზომები სახელმწიფო შესყიდვების გეგმების ჩამშლელთა მიმართ.[12] ამ ზომებმა, კერძოდ, გამოიწვია 1200 პოტენციური გლეხთა წინააღმდეგობის ლიდერის „ამოღება“ სოფლებიდან 1928 წლის ზაფხულში.[13]

1929 წლის თებერვალში სტალინმა განაცხადა, რომ „სახელმწიფო ხელისუფლების (პროლეტარიატის დიქტატურა) უმაღლესი განვითარების პერიოდი, რომელიც ყველაზე მძლავრი და ძლიერი სახელმწიფო ძალაა ყველა აქამდე არსებული სახელმწიფო ძალებიდან, წინ უძღვის სახელმწიფოს გადაშენებას ჩვენს ქვეყანაში“.[14] 1929 წლის 27 დეკემბერს მარქსისტ-აგრარისტების კონფერენციაზე სტალინმა განაცხადა, რომ კულაკები „კლასად უნდა ლიკვიდირებულიყვნენ“.[15]

ასე რომ, 1929 წელს დაიწყო მასობრივი კოლექტივიზაცია, რაც გულისხმობდა ლიბერალური ეკონომიკური მექანიზმების დაშლას და ინდივიდუალური გლეხების უნებლიე ტრანსფორმაციას მორჩილ, სახელმწიფოდ დამოკიდებულ (ნეპ-ისგან განსხვავებით) მარცვლე-

---

8 სახელმწიფო იყენებდა ტერმინს „კურკული“ რუსული ტერმინის „კულაკი“ თარგმნად შეძლებულ, მდიდარ გლეხებზე, რადგან უკრაინაში ასეთ გლეხებს „ხაზიაჟინს“ (პირდაპირი თარგმანი ინგლისურად არ არსებობს – ფერმერი, ოსტატი, მეპატრონე, მფლობელი) უწოდებდნენ. ამ ტერმინმა კოლექტივიზაციის შემდეგ უარყოფითი კონოტაცია შეიძინა (დამატებითი დეტალებისთვის იხ.: Masenko L., *„Slovo kurkul v istoryko-etymolohichnomu ta sotsialno-politychnomu aspektakh,” Ukrajinska mova* № 2 (2015): 25-27, https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f4d492e-1447-4625-9884-1d6412bb374b/content.

9 Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 319.

10 Kulchytskyi S., „Stalinska dyktatura v period druhoho komunistychnoho shturmu (1929–1938 pp.),” *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky,* 21 (2021): 118, http://history.org.ua/JournALL/pro/pro_2012_21/8.pdf.

11 Vasyliev V., „Diialnist orhaniv DPU USRR ta nastroi naselennia doby «velykoho perelomu» y pochatku sutsilnoi kolektyvizatsii (1928–1931 rr.),” *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB,* 1 (2012): 27, http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2012_1_25.

12 Ibid., 25-45.

13 Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 385.

14 *TsK RKP(b)–VKP(b) y natsyonalnyi vopros. Kn. 1: 1918–1933 gg*. (Moskva, 2005): 614, quoted in: Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 339.

15 Vasyliev, *„Diialnist orhaniv DPU USRR,”* 34.

ულისა და სხვა კულტურების მწარმოებლებად, რომლებსაც არ გააჩნდათ კერძო საკუთრება (და შესაბამისად, არანაირი უფლებები) და იმყოფებოდნენ მკაცრად პარტიის კონტროლის ქვეშ კრემლის საჭიროებებისთვის (სტალინის მოდერნიზაცია, ეკონომიკის მილიტარიზაცია და, შესაბამისად, ეკონომიკური და პოლიტიკური დიქტატურა).

ერთი თვის შემდეგ მიღებულ იქნა სკპ(ბ) ცკ-ის დეკრეტი (1930 წლის 30 იანვარი) „ზომების შესახებ კურკულების მეურნეობების ლიკვიდაციის შესახებ სოლიდური კოლექტივიზაციის რაიონებში“. დეკრეტი კურკულებს სამ კატეგორიად ყოფდა: პირველები უნდა გადაესახლათ საკონცენტრაციო ბანაკებში ან სიკვდილით დასჯილიყვნენ; მეორენი შორეულ რეგიონებში უნდა გადაესახლათ; ხოლო მესამენი სოფლის საზღვრებს გარეთ უნდა გაეძევებინათ.[16] მიღებულ იქნა სხვა დეკრეტებიც, რომლებიც მოიცავდა ფინანსური ჯარიმების დაწესებას, „მყარი გეგმების/ამოცანების“ დამკვიდრებას, პურის თავისუფალი ვაჭრობის აკრძალვას და „შრომითი ერთეულების“ (trudodni) შემოღებას.[17]

უკრაინაში სოფლის მოსახლეობის რაოდენობის გათვალისწინებით 1927-1932 წლებში, რომელიც დაახლოებით 24 მილიონს შეადგენდა დაახლოებით 30 მილიონიანი საერთო მოსახლეობიდან,[18] ასეთი დეკლარირებული ზრახვები ნიშნავდა, რომ უკრაინელ გლეხებზე ზეწოლა წარმოუდგენელი იქნებოდა.

გლეხთა წინააღმდეგობის მეთოდები ჰოლოდომორამდე

მონაცემები მიუთითებს, რომ 1928 წლის ოქტომბერში უკრაინაში კოლექტიური მეურნეობების მხოლოდ 2.4%-მა აითვისა მიწათმოქმედების ახალი მეთოდები, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ გლეხები სკეპტიკურად იყვნენ განწყობილნი მიწათმოქმედების ახალი მიდგომის მიმართ და არ ჩქარობდნენ თავიანთი მიწის, პირუტყვისა და სასოფლო-სამეურნეო იარაღების მოშორებას და კოლმეურნეებად ქცევას.[19] უკრაინელი გლეხები წინააღმდეგობის სხვადასხვა ფორმებს ავლენდნენ სოფლის მეურნეობაში სახელმწიფოს სოციალისტური ტრანსფორმაციის საპასუხოდ. აღსანიშნავია გლეხთა წინააღმდეგობის ათჯერ გაზრდა სსრკ-ში: 1929 წელს სსრკ-ში მასობრივი აჯანყებების 1,307 შემთხვევა დაფიქსირდა, ხოლო მომდევნო წელს, 1930 წელს, მათი რიცხვი ათჯერ გაიზარდა: 13,754-მდე.[20]

1930 წელს სახელმწიფო პოლიტიკურმა დეპარტამენტმა (დპუ) განაცხადა, რომ უკრაინაში დაარეგისტრირა 313 თავდასხმა საბჭოთა ქვედა რგოლის ოფიციალურ პირებზე, 599 შემთხვევა კოლმეურნეობის წევრების წინააღმდეგ, 952 შემთხვევა სოფლის აქტივისტების წინააღმდეგ და 827 შემთხვევა კოლმეურნეობების წინააღმდეგ. ასეთი წინააღმდეგობის

---

16 Postanovlenye Polytbiuro TsK VKP(b) „O meropryiatyiakh po lykvydatsyy kulatskykh khoziaistv v raionakh sploshnoi kollektyvyzatsyy”, 30 yanvaria 1930, RDASPI, f. 17, op. 162, spr. 8, ark. 64-69, zaverennaia kopiia, in: *Trahedyia sovetskoi derevny, Kollektyvyzatsyia y raskulachyvanye. Dokumentы y materyaly. Tom 2: noiabr 1929 – dekabr1930*, otv. red. N. Ivnitsii (Moskva: ROSSPEN, 2000): 126-130.

17 Kulchytsky S., „Stalinsky etap v sotsialni-ekonomichnykh peretvorenniakh,” in *Ukrajinske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: Kolektyvna monohraphia*, vidp. red. S. Kulchytsky (Kyiv: Instytut istorii Ukrajiny NAN Ukrajiny, 2012): 53.

18 Levchuk N. et al., „Vtraty miskoho y silskoho naselennia Ukrainy vnaslidok Holodomoru v 1932–1934 rr.: novi otsinky,” *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* № 4 (2015): 98, http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2015_4_7.

19 Marochko V., „Povsiakdenne zhyttia kolhospnoho sela,” in *Ukrajinske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.*, 239.

20 Dopovidna zapyska shchodo form ta dynamiky klasovoi borotby na seli v 1930 r., pidhotovlena ODPU, quoted by: Danilov V., Berelovich A., „Les documents de laVCHK–OGPU–NKVD sur la campagne sovietique,” *Cahiers du Monde russe*, XXXV (3), (juiellet–septembre 1994): 633-701, quoted in: Vasyliev V., „Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini (1930-ti rr.),” *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty* 31 (2005): 140-141, http://resource.history.org.ua/publ/histname_2005_31_140.

მიზეზების აბსოლუტური უმრავლესობა კოლექტივიზაცია იყო (1695 შემთხვევა 2779 „ტერორისტული აქტიდან“).[21]

მრავალი გლეხური აჯანყება მოხდა, რაც ამტკიცებდა აჯანყებების, როგორც წინააღმდეგობის ტიპის, არსებობას. 1928 წლის პირველ ნახევარში 113 „ტერორისტული აქტი“ დაფიქსირდა; მეორე ნახევარში – 302. 1929 წელს 1,396 „ტერორისტული აქტი“ იქნა დოკუმენტირებული.[22] ეს „ტერორისტული აქტები“ მოიცავდა ცეცხლის წაკიდებას, პარტიის წევრების, მასწავლებლების, სოფლის აქტივისტებისა და დპუ-ის პერსონალის მკვლელობას, ასევე ხელისუფლების მოშორებას სოფლებიდან და შემდგომში გლეხების მიერ არასაბჭოთა ხელისუფლების ინსტიტუტების დაარსებას. 1930 წელს დპუ-მ განაცხადა, რომ „ტერორისტული აქტების“ საერთო სტრუქტურაში იყო 176 მკვლელობის, 204 დაზიანების, 309 მკვლელობის მცდელობის და 195 ცემის შემთხვევა.[23] კონფისკირებული იარაღის ერთეულების მასშტაბი შეიარაღებული წინააღმდეგობის მასშტაბზე მიუთითებდა: მხოლოდ 1932 წელს უკრაინის სოფლად დპუ-მ 28,200 ერთეული იარაღი კონფისკირდა.[24]

ყველაზე ცნობილი აჯანყება პავლოჰრადში 1930 წლის აპრილში მოხდა. აჯანყების დაწყებამდე დპუ ყურადღებით აკვირდებოდა ორგანიზატორებს და დააპატიმრა 79 ადამიანი. აჯანყების დროს 21 ადამიანი ცეცხლსასროლი იარაღით დაიღუპა. აჯანყების ერთ-ერთმა ორგანიზატორმა მოახერხა გადარჩენა და ახალი ქსელის შექმნა. აჯანყების ლოზუნგები მოუწოდებდნენ: „გადავიდეთ საბჭოთა ხელისუფლებასთან! დავიპყროთ სხვა თავისუფლება!“ და „მთელი უკრაინა დავიბრუნოთ“ კომუნისტებისგან (მონაწილეებს სურდათ სრულიად უკრაინული აჯანყების გაღვივება). 5 აპრილს აჯანყების მონაწილეებმა გაანადგურეს საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოები და პარტიული აქტივისტები. საღამოს მილიციის რაზმი მივიდა და სროლა დაიწყო. მსგავსი სიტუაცია მოხდა რამდენიმე სხვა სოფელშიც. გლეხებმა, რომლებმაც ვერ შეძლეს უფრო ფართომასშტაბიანი შეტევის განხორციელება, მიმართეს იმ აქტივისტების მკვლელობას, რომლებმაც ეკლესიები დახურეს, გლეხები კოლმეურნეობებში გაიწვიეს, „ქალი ვოლინკის“ წევრები ხელისუფლებას გადასცეს და გლეხებს საკვები ჩამოართვეს. მეამბოხეების საერთო რაოდენობა დაახლოებით 1,000 იყო, აჯანყების ჩახშობაში აქტიურად მონაწილეობდა 35 ჩეკისტი და დაახლოებით 200 მილიციელი. 6 აპრილს ყველაფერი დასრულდა. სულ 360 ადამიანი დააკავეს, 210 გაასამართლეს და 27 სიკვდილით დასაჯეს. მეამბოხეებმა 30 აქტივისტი და პარტიის წევრი მოკლეს.[25]

მსგავსი აჯანყებები სხვა რეგიონებშიც მოხდა. 1930 წლის მარტში, ვინიცის სამ რაიონში მოხდა აჯანყებები 343 სოფლის საბჭოში და 81 შეიარაღებული აჯანყება: 73 სოფელში საბჭოთა ხელისუფლებამ არსებობა შეწყვიტა.[26]

ქალთა აჯანყებები ორგანიზებული იყო, რადგან გლეხები გულუბრყვილოდ შეცდომით მიიჩნევდნენ, რომ ხელისუფლება არ დასდევდა ქალებს, რომლებსაც მათზე დამოკიდებული შვილები ჰყავდათ. თავის მხრივ, ხელისუფლება რეპრესიებს უწესებდა ამ ქალი აქტივისტების ქმრებს.[27] ქალთა აჯანყებები აჯანყებების საერთო რაოდენობის 1/3-ს შეადგენდა.

---

21 Viola L. *Peasant rebel under Stalin*: *Collectivization and the culture of peasant resistance* (New York, 1996): 108, quoted in: Vasyliev, „Diialnist orhaniv DPU USRR,” 39.

22 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,” 34.

23 Viola, *Peasant rebel under Stalin*, 108, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,” 39.

24 Danylenko V., „Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni Holodomoru,” in: *Pavlohradske povstannia 1930: dokumenty i materialy. Do 75-richchia Holodomoru v Ukraini*, uporiadn. V. Danylenko; red. kol.: V. Verstiuk et al. (Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, 2009): 14.

25 Ibid., 17-22.

26 TsDAHO Ukrajiny, f. 1, op. 20, spr. 3184, ark. 82, quoted in: Vasyliev V., Viola L., *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (lystopad 1929 – berezen 1930 r.r.)* (Vinnytsia: LOHOS, 1997): 86.

27 *Interviu Mykoly Siadrystoho tyzhnevyku «Kultura i zhyttia»* (skan storinky) [Arkhivovano z pershodzherela 3 kvitnia 2016.], http://microart.kiev.ua/images/st2.gif.

ქალები, როგორც წესი, ემუქრებოდნენ სოფლის ხელისუფლებას და კოლმეურნეობებიდან იტაცებდნენ თავიანთ პირუტყვს და სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს. მაგალითად, 1930 წლის მარტში, 500-მა ქალმა სოფელ დახტალიაში (ვინიცის ოლქი) მოითხოვა გამოძალული თესლის დაბრუნება. კაცები შეუერთდნენ ქალებს, სცემეს ხელისუფლების წარმომადგენლები და გაანადგურეს ადგილობრივი პარტიული აღმასრულებელი კომიტეტის შენობა. დპუ-მ და 100-მა კომუნისტმა დაარბიეს შეხვედრა.[28]

დპუ-მ მოიფიქრა ტერმინი „განსაკუთრებული დანიშნულების მარტოხელა“, რათა აღენიშნა ის პირები, რომლებიც დააპატიმრეს კოლექტივიზაციისა და დეკულაკიზაციის აქტიური წინააღმდეგობისთვის სასაზღვრო რეგიონებში. მათგან თითქმის 15,000 დეპორტირებული იყო 1930 წლის მაისისთვის ციმბირში.[29]

შიმშილის ზრდასთან ერთად, გლეხები აპროტესტებდნენ, პურს ითხოვდნენ და თავს ესხმოდნენ მაღაზიებს საკვების მოსაპოვებლად. 1928 წლის ივნისში 300-400 ადამიანი შეიკრიბა პარტიის აღმასრულებელ კომიტეტთან, ყვიროდნენ „მოგვეცით პური“ და გაძარცვეს საცხობი ჰაისინის ქალაქში (ვინიცის ოლქი).[30]

არსებობდა ასევე არაშეიარაღებული მეთოდებიც. გლეხები წინააღმდეგობას უწევდნენ კოლმეურნეობებში შესვლას. ისინი ან უარს ამბობდნენ პირუტყვისა და ფრინველის კოლმეურნეობებში ჩაბარებაზე, ან უკან მიჰყავდათ სახლში. გლეხები უარს ამბობდნენ სახელმწიფოსთვის მარცვლეულის მიწოდებაზე, მაგრამ სანაცვლოდ ჯარიმებსა და დევნას იღებდნენ. ისინი ხოცავდნენ პირუტყვს, რათა არ მიეცათ კოლმეურნეობებისთვის. კიდევ ერთი ფართოდ გავრცელებული ფორმა იყო კოლმეურნეობებში მუშაობის იმიტაცია. საბოლოოდ, გლეხები ხშირად ცდილობდნენ კურკულების დაცვას, კერძოდ, ცალკეული გლეხების მიერ საკვების დამალვას კოლმეურნეობის წევრების ოჯახებში.[31]

ცეცხლის წაკიდება წინააღმდეგობის ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმა იყო. 1930 წელს დპუ-მ 1884 ცეცხლის წაკიდების შემთხვევა დააფიქსირა.[32] 1930 წლის თებერვლის მოხსენებაში სოფლის მეურნეობის სახალხო კომისარიატმა განაცხადა, რომ სოფელ სმოშჩინიში (ხმელნიცკის ოლქი) ერთმა გლეხმა ცეცხლი წაუკიდა სოფლის საბჭოს თავმჯდომარის სახლს და სროლაც კი გააჩაღა ხანძრის დროს, რათა არ ჩაექროთ. ნოვობუიზკის რაიონში (მიკოლაივის ოლქი) 15 ცეცხლის წაკიდების შემთხვევა დაფიქსირდა. სოფელ საგამანოვკაში გლეხებმა სცადეს კოლმეურნეობის თავლას ცეცხლი წაუკიდონ.[33] 1930 წლის აპრილისთვის ცეცხლის წაკიდება კვლავ გრძელდებოდა, ერთ სოფელში სამ თავლასა და ერთ ბეღელში; მეორეში სახლს, ბეღელს, ცხენს და ძროხას, სხვა შემთხვევებთან ერთად.[34]

წინააღმდეგობის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მეთოდი იყო სოფლებიდან გაქცევა. ამ სტრატეგიას არ იყენებდნენ მცირეწლოვანი ბავშვების მქონე ოჯახები, რომელთა ყოფნა ზღუდავდა მობილობას. 1929 წლის ნოემბრის პლენუმის შემდეგ გლეხებმა დაიწყეს

---

28 Vasilev V., „Krestiaskye vosstanyia na Ukraine 1929-1930 gg.,” *Svobodnaia mysl* № 9 (1992): 74-77, quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 87.

29 Derzhavnyi arkhiv RF, f. 9414, op. 1, spr. 1943, ark. 54, quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 90.

30 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,” 30.

31 Vasilev, „Selianskyi opir kolektyvizatsii,” 141-146.

32 Viola, *Peasant rebel under Stalin*, 108, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,” 39.

33 Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Zhovtnevoi revoliutsii Ukrainy (teper – TsDAHOU), f. 27, op. 11, spr. 1557, ark. 41, 75-79, 87, 92, 93, 107, 109, sklohraf. nprym., quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukraini: 1929-1933. Zbirnyk materialiv i dokumentiv,* uporiad. H. Mykhailychenko, Ye. Shatalina; vidp. red. S. Kulchytskyi (Kyiv: Naukova dumka, 1992), https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-kolekt.php.

34 Ibid., spr. 104, ark. 16-20, copiia, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukraini*

თავიანთი მეურნეობების გაყიდვა და ქალაქებსა და დონბასის მაღაროებში გაქცევა.[35] მიგრაციის სალდოს უარყოფითი მაჩვენებელი (დაახლოებით -157-დან 1927 წელს -789-მდე 1931 წელს და -540-მდე 1932 წელს[36]) მიუთითებს იმაზე, რომ გლეხები თავიანთ ფეხებს იარაღად იყენებდნენ ხელისუფლების წინააღმდეგ, ცდილობდნენ დონბასში ან სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებში დევნისაგან დამალვას. იქ ყოფილი გლეხები ცვლიდნენ თავიანთ სოციალურ იდენტობას და მუშათა კლასში შედიოდნენ. ზოგჯერ გლეხები ცდილობდნენ თავიანთი ქონების მოშორებას, რათა არ მოენიშნათ „კურკულებად“, ხშირად ყიდდნენ თავიანთ მიწას და ქონებას. ზოგიერთ შემთხვევაში მხოლოდ ოჯახის მამრობითი ნაწილი მიდიოდა ქალაქებში, ცოლებს კი შვილებით სოფლებში ტოვებდა.

ფლაერები პროტესტის თვალსაჩინო ფორმად იქცა, ხშირად გამოხატავდნენ შიმშილობის შეშფოთებას და ანტიბოლშევიკურ განწყობებს. ქვემოთ მოცემულია ილუსტრაციული მაგალითები: „ჩვენ თევზს კომუნისტებით გამოვკვებავთ“; „უკრაინა ჯერ არ მომკვდარა“, „გაუმარჯოს თავისუფალ უკრაინას“, „მოშორდით საბჭოთა ხელისუფლება და კოლმეურნეობები. მოშორდით კოლექტიურ თესვას, არ დაუშვათ თესვა კოლმეურნეებს“, „მოშორდით ლენინის კომუნიზმი. მოშორდით 5-წლიანი გეგმა. დააბრუნეთ მეფე, ინდივიდუალური მეურნეობები და ძველი უფლებები“; „დიდება „პრომპარტიას“ [სამრეწველო პარტიას]“, რომელიც ებრძვის სსრკ-ს...“; „ადექით ტალღასავით და დაახრჩვეთ საბჭოთა ხელისუფლება“, „სიკვდილი აქტივისტებს, სიკვდილი მათ, ვინც გლეხებს ამცირებს“ და ა.შ..[37] ზოგიერთი ფლაერი უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის (1917-1921) აღდგენისკენ მოუწოდებდა: „უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის მთავრობა და უკრაინის არმია აგროვებენ ძალას და როდესაც დრო მოვა, დაიწყებენ შეტევას მჩაგვრელ-ჯალათებზე და გაათავისუფლებენ ჩვენს შრომისმოყვარე ხალხს მოსკოვის ბატონობისგან“.[38] სხვა ფლაერი მოუწოდებდა გლეხებს ბატონობისგან გათავისუფლებისკენ, თუ არ სურდათ შიმშილით დაღუპვა.[39]

1930 წელს 1,211 ფლაერი იქნა გამოვლენილი, საიდანაც 282 იყო „წინააღმდეგობის ტიპის“, 880 „ანტიკოლექტივიზაციის“ და 52 „ანტისაბჭოთა“.[40] საერთო ჯამში, დპუ-მ განაცხადა, რომ ფლაერების 20%-ზე მეტი ანტისაბჭოთა იყო.[41]

პარტიული ბილეთების უარყოფა წინააღმდეგობის კიდევ ერთი ფორმა იყო. 1929 წელს, კრივოი როგში პარტიული კომიტეტების რვა წევრმა „გადააგდო თავისი პარტიული ბილეთები“ პარტიული წმენდის დაწყებამდეც კი, განაცხადეს, რომ „ისინი არ ეთანხმებოდნენ პარტიის მიერ გატარებულ მარცვლეულის შესყიდვის მეთოდებს“.[42]

ადგილობრივ თემებში (გლეხების, მუშებისა და ინტელიგენციის მონაწილეობით) უამრავი დისკუსია იმართებოდა არსებულ სიტუაციაზე, სანამ ასეთი დისკუსიები მათი წევრებისთვის საშიში არ გახდებოდა.[43] დპუ-მ დააფიქსირა, რომ სოფლის ინტელიგენცია ავლენდა

---

35 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 36-37.

36 Levchuk et al., „*Vtraty miskoho y silskoho naselennia*, “ 98.

37 Derzharkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-33, op. 1, spr. 706, ark. 64-68; spr. 707, ark. 100-106, spr. 379, ark. 89zv, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 30-31; *Trahediia sovetskoi derevni. T. 2*, 790-791, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 39-40.

38 Danylenko, „*Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni Holodomoru*,“ 15.

39 Petrenko V., *Bilshovytska vlada ta ukrainske selo u 20–30 rr. KhKh st.: prychyny, tekhnolohii, naslidky Holodomoru-henotsydu (za materialamy Podillia).* (Vinnytsia, 2008): 196-197, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 29.

40 *Trahediia sovetskoi derevni. T. 2*, 790-791, quoted in: Васильєв, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 39-40.

41 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 40.

42 Rosiiskyi tsentr zberihannia ta vyvchennia dokumentiv novitnoi istorii (RTsZVDNI, now – RDASPI), f. 17, op. 2, spr. 441, vyp. II, ark. 34-30, nepravlena stenohrama, mashynopysnyi tekst, quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 117.

43 Khelemendyk-Kokot A., *Kolkhoz childhood and German slavery* (Oshawa: [Nakladom Avtorky], 1993): 17.

ქალაქის ინტელიგენციის მსგავს განწყობებს და ამ დისკუსიებში სოფლის თემის ლიდერები ახდენდნენ გავლენას ახალგაზრდობაზე და იცავდნენ კურკულებს. ისინი ასევე განიხილავდნენ სიტყვის თავისუფლების არარსებობას, „თავისუფალ უკრაინას“, ეკონომიკურ პრობლემებს და მოსკოვის მიერ უკრაინელი გლეხებისთვის მოწყობილ ახალ „უღელს“, მღეროდნენ „უკრაინა ჯერ არ მომკვდარა“, მოუწოდებდნენ სრულიად უკრაინული აჯანყებისკენ, უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის (1917-1921) აღდგენისკენ, „მოშორდით კომუნისტურ არათავისუფლებას“.[44] სოფელ ჰვოზდივკაში ერთ შეხვედრაზე „ჰლიტაჟებმა“ (სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კურკულებმა) აგიტაცია გამოიწვიეს, რამაც 120 გაღატაკებული გლეხი აიძულა კოლმეურნეობიდან წასვლაზე დაფიქრებულიყო. ნოვობიზკის რაიონში (მუიკოლაივის ოლქი) კურკულები შევიდნენ კოლმეურნეობაში და შემდეგ დატოვეს ის საშუალო დონის გლეხებთან ერთად.[45]

დაბოლოს, გლეხები წერდნენ წერილებსა და მიმართვებს გაზეთებსა და ხელისუფლების ორგანოებში თავიანთი ცხენების დაბრუნებისა და თესლის მასალის შესახებ კოლმეურნეობებიდან წასვლის შემდეგ;[46] საჩივრებს მარცვლეულის სრული გამოძალვის შესახებ მარცვლეულის შესყიდვის ფარგლებში;[47] პროტესტს ექსპორტის გადასახადებისა და ჯარიმების წინააღმდეგ.[48] ადგილობრივი ხელისუფლებაც ცდილობდა ხელისუფლებასთან კომუნიკაციას: არტელის საბჭოს ხელმძღვანელმა დაწერა მარცვლეულის შესყიდვების არარეალური გეგმისა და შიმშილის საფრთხის შესახებ.[49] დაახლოებით 5 მილიონი გლეხური წერილი 1930-იანი წლებიდან რუსეთის სახელმწიფო ეკონომიკის არქივში ინახებოდა.[50]

ხელისუფლების რეაგირება გლეხთა პროტესტზე

ხელისუფლების მიერ დაფიქსირებული ზემოხსენებული „ტერორისტული აქტები“[51] და „კონტრრევოლუციური“ საქმიანობის სხვა სახეები მიანიშნებდა ბრალდებულთა წინააღმდეგ რეპრესიებზე. 1930 წელს სსრკ-ში მოხდა 13,754 ანტისაბჭოთა მოქმედება, 55 შეიარაღებული აჯანყება, 176 მასობრივი აჯანყება, ხოლო უკრაინაში 4098 მოქმედება განხორციელდა (სსრკ-ში მთლიანი რაოდენობის 1/3). უკრაინის ფარგლებში, ეს ქმედებები შეადგენდა დაახლოებით 298 გლეხს თითო მოქმედებაზე, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ 1.2 მილიონზე მეტი უკრაინელი მონაწილეობდა წინააღმდეგობის ასეთ ფორმებში (24 მილიონი სოფლის მოსახლეობიდან, რაც მთლიანი სოფლის მოსახლეობის დაახლოებით 5%-ს შეადგენდა).[52]

ზოგადად, კოლექტივიზაციის პერიოდში, დპუ უკრსსრ-ის საიდუმლო დეპარტამენტი ყოველკვირეულად უგზავნიდა ანგარიშს სოფლებსა და ქალაქის თემებში არსებული სიტუაციის შესახებ კავშირისა და უკრაინის პარტიულ და სახელმწიფო ორგანოებს.[53] 1930 წელს დპუ-ის ხელმძღვანელი ვ. ბალიცკი სტალინს ყოველდღიურად აცნობებდა უკრაინულ სოფლებში არ-

---

44 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 30-31.

45 TsDAZhR Ukrainy, f. 27, op. 11, spr. 1557, ark. 41, 75-79, 87, 92, 93, 107, 109, sklohraf. prym., quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

46 TsDAZhR Ukrainy, f. 27, op. 11, spr. 956, ark. 71, oryhinal, rukopys, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

47 TsDAZhR Ukrainy, f. 559, op. 1, spr. 350, ark. 7, 9, oryhinal, rukopys, quted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

48 TsDAZhR Ukrainy, f. 1, op. 6, spr. 178, ark. 263, oryhinal, rukopys, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

49 TsDAZhR Ukrainy, f. 1, op. 7, spr. 145, ark. 231-232, oryhinal, rukopys, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

50 oriak H., „“Arkhivy Holodomoru” v Ukraini 1932–1933 rr.: suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhen,” *Konstanty*, № 1 (13) (2007): 9, http://mycity.kherson.ua/journal/konstanty13.html.

51 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 34.

52 Viola, *Peasant rebel under Stalin*, 135-140, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 37-38.

53 Danylenko, „*Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni Holodomoru*,“ 16.

სებული სიტუაციის შესახებ.[54] ნ. ივნიცკის მიხედვით, 1930 წლის მარტისთვის უკრაინაში არანაკლებ 90,000 გლეხური მეურნეობა იყო „დეკულაკიზებული“, ანუ მათ ქონება ჩამოართვეს და ან დეპორტირებულნი იქნენ, ან სოფლის გარეთ გადაასახლეს.[55] 1931 წლის ივნისის – ივლისის შუა რიცხვებში, უკრაინიდან სულ 120-130,000 გლეხი იქნა დეპორტირებული, რაც 1930 წელს უკრაინიდან დეპორტირებულ 100,000 გლეხთან ერთად, ამ ორ წელიწადში სულ მცირე 220-230,000 გლეხის გადაადგილებას ნიშნავდა.[56]

კოლექტივიზაციისადმი გლეხთა წინააღმდეგობის ყველაზე მნიშვნელოვანი რეაქცია იყო სტალინის უკანდახევა 1930 წლის გაზაფხულზე. 2 მარტს საბჭოთა მთავარმა გაზეთმა „პრავდამ“ გამოაქვეყნა სტალინის სტატია, სადაც ადგილობრივ ხელისუფლებას ადანაშაულებდა კოლექტივიზაციის დროს „უკიდურესობებში“, სასოფლო-სამეურნეო არტელის დებულებასთან ერთად. გლეხებმა გამოიყენეს სტატია კოლმეურნეობებიდან წასვლის გასამართლებლად.[57] საპასუხოდ, სკპ(ბ) ცკ-მ 14 მარტს მიიღო დადგენილება „პარტიული ხაზის დამახინჯებასთან ბრძოლის შესახებ კოლმეურნეობის მოძრაობაში“. იძულებითი კოლექტივიზაცია, რძის პირუტყვისა და ფრინველის ჩათვლით, უნდა შეწყვეტილიყო, საბაზრო ვაჭრობა დაშვებული იყო.[58] ამ ზომების შედეგად, გლეხთა აჯანყებები შემცირდა, ხოლო ინდივიდუალურ სასოფლო-სამეურნეო პრაქტიკაზე დაბრუნება გაიზარდა. პარტიის წამყვანმა წევრმა სერგო ორჯონიკიძემ, რომელიც 1930 წლის მარტში უკრაინაში გაგზავნეს, შეაფასა ტაქტიკური უკანდახევის როლი თავის სამუშაო ჩანაწერებში: „სტალინის სტატია რომ არ არსებულიყო, [ასევე] ცკ-ის დადგენილება, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, უკრაინაში საკმაოდ დიდი გართულებები გვექნებოდა“.[59]

თუმცა, 1930 წლის აგვისტოში, მომდევნო მარცვლეულის შესყიდვის კამპანიის დროს, სტალინმა გააძლიერა ზეწოლა კოლმეურნეობებზე.[60] 1928-1931 წლებში უკრაინაში სულ 352,000 გლეხური მეურნეობა გაქრა (1/3 კონფისკირებული იყო, ხოლო 2/3 – თვითლიკვიდირებული) – და ეს რიცხვები არ მოიცავს იმ მეურნეობებს, რომელთა მფლობელებიც მოგვიანებით ჰოლოდომორის დროს დაიღუპნენ.[61]

უკრაინელი გლეხები კვლავაც ეწინააღმდეგებოდნენ: 1932 წლის პირველ ნახევარში 41,200 გლეხური მეურნეობა გავიდა კოლმეურნეობებიდან[62] და უკრაინაში 923 მასობრივი აჯანყება მოხდა საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ (სსრკ-ში 1630-დან).[63] ამრიგად, „გადამწყვეტი დარტყმა“, სტალინის თქმით, უკრაინელ გლეხობაზე 1932 წლის ბოლოს განხორციელდა ხელოვნური შიმშილის სახით, იმის გათვალისწინებით, რომ 1920-იანი წლების დასაწყისში შიმშილით წარმატებით აღმოიფხვრა გლეხთა აჯანყებები.

---

54 Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 54-67, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 39.

55 Yvnytskyi N. Kollektyvyzatsyia y raskulachyvanye (nachalo 30kh hodov) (Moskva, 1996): 111, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*,“ 35-36.

56 TsDAHO Ukrajiny, f. 1, op. 16, spr. 8, ark. 9, quoted in: Vasyliev, „*Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini*,“ 145-146.

57 Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 84.

58 Ibid., 85.

59 RTsZVDNI, f. 85, op. 1/s, spr. 125, ark. 2-3 zv., quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 89.

60 Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 91.

61 Kulchytskyi S., „Likvidatsiia kurkulstva yak klas,“ *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 6: Ла-Мі,* redkok. V Smolii (holova) et al. (Kyiv: Naukova dumka, 2009), http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_kurkulstva.

62 Vasyliev, „*Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini*,“ 147.

63 Zinchenko A., „Povstannia selianski proty bilshovytskoho rezhymu 1929-1932,“ *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Instytut Istorii Ukrainy. http://www.history.org.ua/?termin=Povstannia_sel_1929_1932

წინააღმდეგობის სტრატეგიები ჰოლოდომორის დროს

ჰოლოდომორის წინა პერიოდთან შედარებით, 1932-1933 წლებში უკრაინელ გლეხებს წინააღმდეგობის გაცილებით ნაკლები საშუალება გააჩნდათ. კოლექტივიზაციის პოლიტიკის დაწყებისთანავე, მამაკაცების მნიშვნელოვანი რაოდენობა ძალისმიერი მეთოდებით გაიყვანეს სოფლებიდან, ხოლო მოსახლეობა რამდენიმეწლიანმა არასრულფასოვანმა კვებამ დაასუსტა. მიუხედავად ამისა, ისტორიული წყაროები ასახავს წინააღმდეგობის სხვადასხვა ფორმას ისეთი კატასტროფების დროს, როგორიცაა ხელოვნური შიმშილი, სადაც გადარჩენის სტრატეგიებსა და წინააღმდეგობის მცდელობებს შორის ზღვრის გავლება რთულია. ამ აბზაცში მე წარმოვაჩენ გლეხების ქმედებებს, რომლებიც შეიძლება „გადარჩენად“, „წინააღმდეგობად“ ან ორივედ იქნას განმარტებული.

ე.წ. „შემდგომი გეგმების“ (როდესაც გადახდის შემდეგ გლეხი იღებდა შემდეგი გადასახადის მოთხოვნას) და „ტრუდოდნის“ (რომელიც მცირე მარცვლეულს და ცოტა ან არანაირ ფულს უზრუნველყოფდა) სისტემის პირობებში მაღალი გადასახადების მოთხოვნის პირისპირ, გლეხები აგრძელებდნენ საკვების მარაგების დამალვას, რათა ზამთარში საკუთარი ოჯახების გადარჩენა შეძლებოდათ. მშიერი გლეხები და ბავშვები თავს ესხმოდნენ მარცვლეულის საცავებს და სხვა საკვების მარაგებს, ცდილობდნენ საკვების მოპარვას.

იმის მიუხედავად, რომ სოფლის მოსახლეობას არ გააჩნდა სამართლებრივი დოკუმენტები, რომლებსაც სახელმწიფო 1970-იანი წლების შუა პერიოდამდე არ აწვდიდა, გლეხები აგრძელებდნენ სოფლებიდან გაქცევას. მაგრამ შიმშილმა შეამცირა ეს ტენდენცია: 1932 წელს მიგრაციის სალდო იყო -540, 1933 წელს -230.[64]

მეზობლების, ნათესავების და მასწავლებლების მხარდაჭერა ხშირად იყო ბოლო ხელმისაწვდომი ვარიანტი, რომელიც გადარჩენის საშუალებას იძლეოდა. ზოგიერთმა მასწავლებელმა გაბედა და სკოლის სასადილოებში „კულაკების“ ბავშვები გამოკვება, რაც აკრძალული იყო.[65]

სისტემისთვის წინააღმდეგობის უფრო მეტად აშკარა ნიშანი და საკუთარი მორალური ღირებულებების შენარჩუნების მცდელობა იყო ის შემთხვევები, როდესაც ადამიანები უარს ამბობდნენ ბრიგადაში გაწევრიანებაზე, რომელიც საკვებს ეძებდა და კონფისკაციას ახდენდა. ანალოგიურად, ხშირად ბრიგადის წევრები უგულებელყოფდნენ ნაპოვნ დამალულ საკვებს, ბრიგადის ხელმძღვანელებს ატყობინებდნენ, რომ მოცემულ სახლში დამალული საკვების მარაგი არ იყო.

ჰოლოდომორის დროს ორ გამოჩენილ უკრაინელ მოღვაწეს შორის თვითმკვლელობის ორი აღსანიშნავი შემთხვევა იმსახურებს ყურადღებას: მწერალ მ. ხვილოვოის (1933 წლის მაისი) და განათლების მინისტრ მ. სკრიპნიკის (1933 წლის ივლისი). გაცილებით მეტი თვითმკვლელობის შემთხვევა ცნობილია ჩვეულებრივ გლეხებს შორის შიმშილობის დროს, რაც უფრო სასოწარკვეთის, ვიდრე წინააღმდეგობის აქტი იყო. ეს ადრეც ხდებოდა. 1929 წლის ნოემბერში, ЦК КП(б)У-ის პირველმა მდივანმა სტანისლავ კოსიორმა აღნიშნა, რომ კულაკები სჩადიოდნენ თვითმკვლელობის აქტებს, „საკუთარი მუცლის გაფატვრით“.[66]

რაც შეეხება წინააღმდეგობას, ერთმა კვლევამ აჩვენა, რომ 3400-ზე მეტი რესპონდენტიდან (დაახლოებით 1200 სოფელი) დაფიქსირდა წინააღმდეგობის 145 შემთხვევა (რეს-

---

64 Levchuk N., et al., „*Vtraty miskoho y silskoho naselennia*,“ 98.

65 დამატებით იხ. [Boriak T.], *Modul „Testimonies" of an Interactive map „The Great Famine in Ukraine 1932-1934"*, Ukrainian Research Institute, Harvard University, https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=f7592aad617f486390d086f91bb24be3

66 RTsZVDNI, f. 17, op. 2, spr. 441, vyp. II, ark. 34-30, nepravlena stenohrama, mashynopysnyi tekst, quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 115.

პონდენტთა საერთო რაოდენობის დაახლოებით 4%): 102 ინდივიდუალური, დაახლოებით 30 ორგანიზებული და შეიარაღებული.[67] ეს იმაზე მიუთითებს, რომ შემდგომი წინააღმდეგობის პოტენციალი შესაძლოა შემცირებულიყო შიმშილობის გავლენის გამო.

დაბოლოს, არსებობს დღიურების, ლექსების და ხელოვნების ნიმუშების უამრავი შემთხვევა, სადაც მოხსენიებულია შიმშილობა. ზოგჯერ მათი ავტორები პირდაპირ გამოხატავდნენ სურვილს, გაეგრძელებინათ დღიურების წერა, როგორც შიმშილობის მოწმეები, შესაძლო რეპრესიების მიუხედავად.[68]

კოლექტივიზაციისა და ჰოლოდომორის შედეგები ტრაგიკული იყო. სოფლის მეურნეობისთვის ეს იყო ტრადიციულ კულტურასა და მეურნეობასთან გაწყვეტა. სოფლის მეურნეობის ზოგადმა ვარდნამ საბჭოთა პერიოდში გამოიწვია მარცვლეულის მუდმივი იმპორტი 1960-იანი წლების დასაწყისიდან. თუმცა, სწორედ გლეხების მძვინვარე წინააღმდეგობამ კოლექტივიზაციის მიმართ გამოიწვია ნებართვები ძროხის, კერძო მიწის ნაკვეთის შენარჩუნებაზე და ქალაქის მოსახლეობისთვის საკუთარი მოყვანილი პროდუქციის გაყიდვაზე. გლეხებმა მოიპოვეს კერძო საკუთრების უფლება სახელმწიფოსგან, რომელმაც განაცხადა ახალი საზოგადოების შექმნის შესახებ ყოველგვარი კერძო საკუთრების გარეშე.

უკრაინელი ერისა და სახელმწიფოსთვის შედეგები იყო დემოგრაფიული დანაკარგები და მოსახლეობის დემოგრაფიული ჩანაცვლება. ჰოლოდომორმა, რომელმაც მინიმუმ 3.9 მილიონი ადამიანის (მოსახლეობის 13%) სიცოცხლე შეიწირა და გამოიწვია გრძელვადიანი შედეგები ზრდასრულთა ტიპი 2 დიაბეტის განვითარების სახით.[69] კრემლის მიერ უკრაინელი გლეხობისთვის დაწესებულმა ზომებმა, მათ შორის ჰოლოდომორმა, გამოიწვია უკრაინაში სოფლის მოსახლეობის შემცირება 81.8%-დან 63.3%-მდე მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისისთვის.[70] შიმშილობის შედეგად 1933 წელს პირდაპირი დანაკარგების გარდა, უკრაინაში 500,000-ზე მეტი უკრაინელი სხვადასხვა გზით იქნა რეპრესირებული.[71] ორი თაობის ეროვნული ელიტა ლიკვიდირებული იქნა.[72]

წინააღმდეგობის მასშტაბის მოკლე შეფასების დემონსტრირება შეუძლებელია. თუმცა, ინდივიდუალური მეხსიერება კოლექტივიზაციის, დეპორტაციების, წინააღმდეგობისა და შიმშილობის შესახებ შენარჩუნდა, მიუხედავად იმისა, რომ დადუმებული იყო. ეს მოგონებები სპორადულად ვლინდებოდა დისიდენტებსა და ინტელექტუალებს შორის 1960-იანი – 1980-იანი წლების განმავლობაში, აფეთქდა ვ. შჩერბიცკის მიერ შიმშილობის ხსენების შემდეგ მის გამოსვლაში 1987 წლის დეკემბერში. რუსეთის სრულმასშტაბიანი შემოჭრის შემდეგ 2022 წლის 24 თებერვალს, ეს მოგონებები სულ უფრო და უფრო ხდება საზოგადოების კოლექტიური მეხსიერების და საჯარო დისკურსის ნაწილი.

---

67 გადარჩენის სტრატეგიაზე დამატებით იხ. [Boriak T.], *Modul „Testimonies”*.

68 Shchodennyk uchytelky Oleksandry Radchenko, Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (hereinafter – HDA SBU), f. 6, spr. 75164-fp, konverty 1-6; Shchodennyk partiitsia Dmytra Zavoloky, HDA SBU, spr. 49905-fp; Zi shchodennyka vchytelia Oleksiia Nalyvaika, HDA Sluzhby zovnishnoi rozvidky, spr. 8781, t. 1; quoted in: *„Represovani” shchodennyky: Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini*, uporiad. Ya. Faizulin (Kyiv: Feniks, 2018): 53, 227-228, 311.

69 Lumey L. H. et al., „Fetal exposure to the Ukraine famine of 1932–1933 and adult type 2 diabetes mellitus. Supplementary Materials,” *Science*, vol. 385, issue 6709 (9 August 2024) 667, http://inform-decisions.com/articles/list.html.

70 Levchuk et al., *„Vtraty miskoho y silskoho naselennia,”* 98.

71 Vasyliev V., „Tsina holodnoho khliba. Polityka kerivnytstva SRSR i USRR v 1932-1933 rr.”, in: Komandyry velykoho holodu: Poizdky V. Molotova i L. Kahanovycha v Ukrainu ta na Pivnichnyi Kavkaz. 1932–1933 rr., za red. V. Vasylieva, Yu. Shapovala (Kyiv: Heneza, 2001): 73.

72 Lysiak-Rudnytskyi I., *Istorychni ese. T. 2* (Kyiv, 1994): 297, quoted in: Yefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu,* 377.

Tetiana Boriak

Forms and Scale of Peasant Resistance in Ukraine: From Collectivization to Holodomor

The 1920s and early 1930s witnessed various forms of opposition demonstrated by the Ukrainian society strata. This resistance was especially visible in agriculture and in „non-Bolshevik", „of Petliura type"[73] Ukrainization. The Holodomor of 1932-1933 was Stalin's reaction both to the evolution of the Ukrainian society of the 1920s – beginning of 1930s and to societal attitude toward communist social experiments and suppression of Ukrainian identity. The man-made famine was the peak of the soviet repressive politics toward Ukrainians and is considered to be a genocide. An examination of the Bolshevik vision of Ukraine of 1910s and their corresponding policy of 1920s – early 1930s will provide a context for understanding the ways in which Ukrainians resisted Moscow's vision and policy as well as the actions they took to do so.

1. 1. Soviet leaders' intentions toward Ukraine and their implementation

Before addressing the issue of resistance, it is necessary to briefly outline the ideological approaches of the Soviet leaders of that time toward Ukraine, the national issue, and agriculture. In 1913, during a private meeting with his associates in Poronino, V. Lenin stated that the right of nations for self-determination is a mere declaration ("nothing, absolutely nothing besides the right for self-determination here is not and must not be")[74]. With time this slogan underwent manipulation in accordance with the prevailing political climate, yet its fundamental tenets garnered widespread support from Soviet leaders.

Following 1917, the imperative to maintain Ukraine as part of the new Russian state was driven by various considerations, including economic ones. Occupying Ukraine in 1917-1921, the Bolsheviks engaged in the seizure of grain and food supplies from Ukraine to meet the needs of their military forces, implementing a system of hostage taking. They encountered peasant resistance, and witnessed otaman (rebel) movements in Ukraine, which ultimately led to the failure of their second occupation in 1919.

The policy of resource confiscation was both intense and severe, as evidenced by the head of the Soviet Ukrainian government (called Council of People's Comisars) Kh. Rakovsky appointed by the Kremlin. In a letter written on the instruction of Central Committee (*Tsentralnyi komitet*, hereinafter – TsK) Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine (*Komunistychna partia (bilshovykiv) Ukrajiny*, hereinafter – KP(b)U) to V. Lenin dated October 2, 1920 Kh. Rakovsky said: „We give from here bread, coal, we have earlier transported from Kyiv in 1919 huge amount of valuables and various property, we sent in 1920 to Narkomfin [People's Commissariat of Finances] all foreign currency we have found here, and Moscow does not pay any attention to our needs", continuing in the middle of

[73] That is, associated with Symon Petliura, one of the leaders of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 who was shot in 1926 in Paris by a Bolshevik agent Sh. Shvartsbart (for further details see: Stempen S., „Petliura Symon Vasylovych," *Entsyklopediia istorii Ukrainy,* http://www.history.org.ua/?termin=Petliura_S).

[74] Lenin V. I., *Povne zibrannia tvoriv. 5-e vyd. Per. z ros. T.48: Lysty. Lystopad 1910 — lypen 1914* (Kyiv: Politvydav Ukrainy, 1974), 231; quoted in: Kulchytskyi S., „Kremlivski instrumenty rosiishchennia radianizovanoi Ukrainy pid chas formuvannia totalitarnoho ladu," *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* № 6 (579) (2024): 151, https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.149.

October in a new appeal to Lenin: „We are getting impressions that Ukraine is being systematically cheated"[75]. These historical sources provide insight into the practical implementation of the initial concepts of simulacrum of self-determination as articulated by bolshevik leaders and the foundation for Ukrainian peasants to resist communists during the late 1910s to the early 1930s.

On a conference of Moscow railroad workers in April 1919, V. Lenin used the term „conquered" in reference to Ukraine, openly acknowledging the process of occupation[76]. In that same month, the TsK of the Russian Communist Party (Bolsheviks) (*Rosijska komunistychna partiia (bilshovykiv)*, hereinafter – RKP(b)) decided to suggest to the TsK KP(b)U that the latter discuss „when and in what form merging of Ukraine with Soviet Russia can be"[77]. But being forced to accept the nationa-building realities on the ground in Ukraine, V. Lenin masked real intentions on complete incorporation of Ukraine. In November 1919 he prepared the „Project of the Theses of TsK RKP(b) About the Politics on Ukraine". The bolshevik leader himself crossed the phrase „full merge" with the Russian [(sic!)] Socialistic Federative Soviet Republic and replaced it with: „Ukrainian workers and peasants will decide their fate by themselves", insisting also on both temporary existence of independent Ukrainian Soviet Republic and respect of Ukrainian language and culture[78].

The Russian Bolsheviks managed to occupy Ukraine during the third occupation of 1920[79]. However, the resistance by Ukrainians persisted. In October 1920 V. Lenin confessed that Bolsheviks „take" bread from Suberia and Kuban, but „cannot take it from Ukraine because there the war boils, and the Red Army must fight against the gangs it swarms with"[80]. The so called Cold Ravine Republic *(Kholodnoyarska Respublika)*, an anti-Bolshevik movement in the Chyhyryn district of the Cherkasy region, survived until 1922, with the final suppression of resistance occurring in the mid-1920s[81]. At some point, Cold Ravine Republic included 25 villages and a peasant army of 15,000.

In order to maintain their hold on power, soviet leaders developed several approaches: the policy of Ukrainization, which sought to demonstrate the resolution of the national question in favor of the Ukrainian language and identity; the New Economic Policy (hereinafter – NEP), which sought to improve the economic situation and gain support from peasants who wished to cultivate their own land; and the weaponization of the famine in 1921–1923 to pacify the Ukrainian peasant resistance,

---

75 Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv sotsialno-politychnoi istorii (hereinafter – RDASPI), f. 5, op. 1, spr. 1306, ark. 22; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (hereinafter – TsDAHO), f. 57, op. 2, spr. 440, ark. 5, quoted in: Yefimenko H. et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu (1917–1939)*, (Kyiv: Akademperiodyka, 2021): 248.

76 *V. I. Lenin pro Ukrainu. Chastyna II: 1917-1922* (Kyiv: Politvydav Ukrainy, 1969): 252, quoted in: Kulchytskyi, *„Kremlivski instrumenty,"* 152.

77 Iefimenko H., *Evoliutsiia ukrainskoi radianskoi derzhavnosti. Vidnosyny derzhavy, suspilstva i osoby pid chas stvorennia radianskoho ladu v Ukraini (1917-1938 pp.). T. 1* (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013): 381, quoted in: Kulchytskyi, *„Kremlivski instrumenty,"* 153.

78 *V. I. Lenin pro Ukrainu. Chastyna II: 1917-1922*, 252, quoted in: Kulchytskyi, *„Kremlivski instrumenty,"* 154-155.

79 Doroshko M., „Okupatsiia radianskoiu Rosiieiu Naddniprianskoi Ukrainy v 1917–1920 rokakh. Yak tse bulo," *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka,* вип. 20 (2015): 44-51, http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2015_20_6.

80 *B V. I. Lenin pro Ukrainu. Chastyna II: 1917-1922*, 493, quoted in: Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 319.

81 Maraiev V., „Kholodnoiarska respublika (1921)," *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 10: T-Ia*, redkol. V. Smolii (holova) et al. (Kyiv: Naukova dumka, 2013), http://www.history.org.ua/?termin=Kholodnoiarska_respublika_1921.

which the Kremlin referred to as „kurkul[82] banditism"[83].

Having suppressed the Ukrainian population through armaments, famine, land expropriation, arrests and deportations, soviet leaders subsequently initiated the so-called „second Communist Assault" (1929-1938)[84]. Its inalienable component was so called collectivization. The term „collectivization" emerged in Ukraine as early as 1919, yet by 1926, it coexisted with private property and market forces. In 1927 the process of liquidation of the NEP began.

In the end of 1927 – beginning of 1928 V. Molotov as a secretary of TsK of All-Union Communist Party (bolsheviks) (Vsesoiuzna komunistychna partiia (bilshovykiv), hereinafter – VKP(b)) was sent to Ukraine. Commenting his trip to Ukraine, he explained new party policy in agriculture with harsh pressure over kurkuls: „[we] shook pretty well"[85].

In the beginning of 1928, the central authorities sent instructions to the local ones ordering to strengthen grain procurements and to apply severe repressive measures toward those who wreck the state procurement plans[86]. These measures resulted in particular in the „extraction" of 1200 potential peasant resistance leaders from the villages in the summer of 1928[87].

In February 1929, Stalin stated that „the period of highest development of the state power (dictatorship of a proletariat) that is the most powerful and the most strong power of all state powers that had existed before precedes dying out of the state in our country"[88]. On December 27, 1929, at a conference of Marxists-agrarians, Stalin stated that kulaks must be „liquidated as a class"[89].

So in 1929 mass collectivization was initiated, which entailed the dissolution of liberal economic mechanisms and the involuntary transformation of individual peasants into compliant state-dependent (rather than the inverse, as during the NEP) producers of grain and other crops, for which they had no private property (and thus no rights) and were strictly under party control for the needs of the Kremlin (Stalin's modernization, militarization of the economy, and thus – economic and political dictatorship).

One month later a decree of TsK VKP(b) was adopted (30 January 1930) „On Measures on Liquidation of Kurkul Households in the Rajons of Solid Collectivization". The decree classified kurkuls into three categories: the first had to be deported to concentration camps or face capital punishment; the second had to be deported to remote regions; and the third had to be expelled behind their village borders[90]. Other decrees were enacted, encompassing the imposition of financial penalties,

---

82 The state applied the term „*kurkul*" as translation from the Russian term „*kulak*" to well-to-do, rich peasants, because in Ukraine such peasants were called „*khaziajin*" (there is no direct translation into English – farmer, master, proprietor, owner). The term gained negative connotation after collectivization (for further details see: Masenko L., „*Slovo kurkul v istoryko-etymolohichnomu ta sotsialno-politychnomu aspektakh*," *Ukrajinska mova* № 2 (2015): 25-27, https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f4d492e-1447-4625-9884-1d6412-bb374b/content.

83 Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 319.

84 Kulchytskyi S., „Stalinska dyktatura v period druhoho komunistychnoho shturmu (1929–1938 pp.)," *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky,* 21 (2021): 118, http://history.org.ua/JournALL/pro/pro_2012_21/8.pdf.

85 Vasyliev V., „Diialnist orhaniv DPU USRR ta nastroi naselennia doby «velykoho perelomu» y pochatku sutsilnoi kolektyvizatsii (1928–1931 rr.)," *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB,* 1 (2012): 27, http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2012_1_25.

86 Ibid., 25-45.

87 Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 385.

88 *TsK RKP(b)–VKP(b) y natsyonalnyi vopros. Kn. 1: 1918–1933 gg.* (Moskva, 2005): 614, quoted in: Iefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu*, 339.

89 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 34.

90 Postanovlenye Polytbiuro TsK VKP(b) „O meropryiatyiakh po lykvydatsyy kulatskykh khoziaistv v raionakh sploshnoi kollektyvyzatsyy", 30 yanvaria 1930, RDASPI, f. 17, op. 162, spr. 8, ark. 64-69, zaverennaia kopiia, in:

the establishment of „firm plans/tasks", the prohibition of free trade in bread, and the introduction of „working units" (*trudodni)*[91].

Taking into account the amount of rural population in Ukraine in 1927-1932, which made up approximately 24 million out of ca 30 million of total population[92], such declared intentions meant that the pressure over Ukrainian peasants would be incredible.

2. Peasants' Resistance Methods Before the Holodomor

The data indicates that in October 1928, only 2.4% of collective farms in Ukraine adopted the new farming methods, suggesting that the peasants were skeptical of the new approach toward farming and did not hurry up to get rid of their land, cattle and agricultural implements and to become collective farmers[93]. Ukrainian peasants exhibited various forms of resistance in response to the state's socialist transformation in agriculture. Noteworthy is the mention of a tenfold increase in peasant resistance in the USSR: in 1929, 1,307 cases of mass revolts were registered in the USSR, while the following year, 1930, the number increased tenfold: 13754[94].

In 1930, the State Political Department (*Derzhavne politychne upravlinnia*, hereinafter – DPU) reported that it registered in Ukraine 313 cases of attacks against bottom-level soviet officials, 599 cases against collective farm members, 952 cases against rural activists, and 827 cases against collective farms, and the overwhelming majority of the reasons for such resistance was collectivization (1695 cases among general cases of 2779 „terroristic acts")[95].

There were numerous peasant uprisings, proving *revolts* as a type of resistance. In the first half of 1928, 113 „terroristic acts" were registered; in the second half, 302. In 1929, 1,396 „terroristic acts" were documented[96]. These „terrorist acts" included arson, murder of party members, teachers, rural activists and DPU personnel, as well as the removal of authorities from a village and the subsequent establishment of peasant-run non-Soviet institutions of power. In 1930, the DPU reported that in the general structure of „terroristic acts|, there were 176 cases of murder, 204 cases of injuries, 309 attempted murders, and 195 beatings[97]. The scale of confiscated units of weaponry indicated the scale of armed resistance: only in 1932 in rural areas of Ukraine DPU confiscated 28200 units of weaponry[98].

Trahedyia sovetskoi derevny, Kollektyvyzatsyia y raskulachyvanye. Dokumentы y materyaly. Tom 2: noiabr 1929 – dekabr1930, otv. red. N. Ivnitsii (Moskva: ROSSPEN, 2000): 126-130.

91 Kulchytsky S., „Stalinsky etap v sotsialni-ekonomichnykh peretvorenniakh," in *Ukrajinske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: Kolektyvna monohraphia*, vidp. red. S. Kulchytsky (Kyiv: Instytut istorii Ukrajiny NAN Ukrajiny, 2012): 53.

92 Levchuk N. et al., „Vtraty miskoho y silskoho naselennia Ukrainy vnaslidok Holodomoru v 1932–1934 rr.: novi otsinky," *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* № 4 (2015): 98, http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2015_4_7.

93 Marochko V., „Povsiakdenne zhyttia kolhospnoho sela," in *Ukrajinske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.*, 239.

94 Dopovidna zapyska shchodo form ta dynamiky klasovoi borotby na seli v 1930 r., pidhotovlena ODPU, quoted by: Danilov V., Berelovich A., „Les documents de laVCHK–OGPU–NKVD sur la campagne sovietique," *Cahiers du Monde russe*, XXXV (3), (juiellet–septembre 1994): 633-701, quoted in: Vasyliev V., „Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini (1930-ti rr.)," *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty* 31 (2005): 140-141, http://resource.history.org.ua/publ/histname_2005_31_140.

95 Viola L. *Peasant rebel under Stalin*: *Collectivization and the culture of peasant resistance* (New York, 1996): 108, quoted in: Vasyliev, „Diialnist orhaniv DPU USRR," 39.

96 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 34.

97 Viola, *Peasant rebel under Stalin*, 108, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 39.

98 Danylenko V., „Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni Holodomoru," in: *Pavlohradske povstannia 1930: dokumenty i materialy. Do 75-richchia Holodomoru v Ukraini*, uporiadn. V. Danylenko; red. kol.: V. Verstiuk et al. (Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, 2009): 14.

The most famous revolt took place in Pavlohrad in April of 1930. Prior to the outbreak of the uprising, the DPU had closely monitored the organizers and arrested 79 individuals. During the uprising, 21 people were killed by gunshot. One of the uprising's organizers survived to establish a new network. The slogans of the uprising called: „get away with the Soviet authorities! Let's conquer other freedom!" and „the whole Ukraine will be taken back" from Communists (participants wanted to ignite an all-Ukrainian uprising). On April 5 participants of the uprising liquidated organs of soviet power and party activists. In the evening militia detachment arrived and opened shooting. Similar situation took place in other several villages. The peasants, unable to mount a more widespread offensive, resorted to the murder of activists who had closed the churches, conscripted peasants into collective farms, handed over members of the „female volynky" to the authorities, and confiscated food from the peasants. The total number of rebels was reported as approximately 1,000, with 35 chekists and around 200 militiamen actively involved in suppressing the uprising. On April 6 it was over. A total of 360 individuals were detained, 210 were prosecuted, and 27 were sentenced to death. Rebels killed 30 activists and party members[99].

Similar rebels took place in other regions. In March of 1930, three Vinnytsia districts experienced uprisings in 343 village councils and 81 armed revolts: soviet power ceased to exist in 73 villages[100].

Female revolts were organized because peasants were naïve and erroneously assumed that the authorities would not persecute women who had children dependent on them. In turn, the authorities repressed the husbands of these female activists[101]. Female revolts accounted for 1/3 of the total number of revolts. Women typically threatened rural authorities and seized from collective farms their cattle and agricultural implements. For instance, in March of 1930, 500 women in a village Dakhtaliia (Vinnytsia oblast) demanded the return of extorted seeds. The men joined the women, beat the authorities' representatives and destroyed the building of a local party executive committee.The DPU and 100 communists dispersed the meeting[102].

DPU invented the term „single-handed of special purpose" to mark individuals arrested for active resistance to collectivization and de-kulakization in border regions. Almost 15,000 of them were deported by May 1930 to Siberia[103].

As starvation increased, peasants protested, demanding bread and attacked stores in an effort to acquire food. In June of 1928, 300-400 people gathered at party executive committee, screamed „give us bread" and looted a bakery in Hajsyn town (Vinnytsia oblast)[104].

There were also *non-armed methods*. Peasants resisted entering the collective farms. They either refused to deliver cattle and poultry to collective farms or took them back home. Peasants refused to supply grain to the state, but in turn received fines and persecution. They slaughtered cattle not to give it to the collective farms. Another widespread form was imitation of work in collective farms. Finally, peasants often tried to defend kurkuls, allowing in particular hiding food by individual peasants in the collective farm members' households[105].

---

99 Ibid., 17-22.

100 TsDAHO Ukrajiny, f. 1, op. 20, spr. 3184, ark. 82, quoted in: Vasyliev V., Viola L., *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (lystopad 1929 – berezen 1930 r.r.)* (Vinnytsia: LOHOS, 1997): 86.

101 Interviu Mykoly Siadrystoho tyzhnevyku «Kultura i zhyttia» (skan storinky) [Arkhivovano z pershodzherela 3 kvitnia 2016.], http://microart.kiev.ua/images/st2.gif.

102 Vasilev V., „Krestiaskye vosstanyia na Ukraine 1929-1930 gg.," Svobodnaia mysl № 9 (1992): 74-77, quoted in: Vasyliev, Viola, Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini, 87

103 Derzhavnyi arkhiv RF, f. 9414, op. 1, spr. 1943, ark. 54, quoted in: Vasyliev, Viola, Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini, 90.

104 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 30.

105 Vasilev, „Selianskyi opir kolektyvizatsii," 141-146.

Arson was one of the prevalent forms of resistance. In 1930 DPU reported about 1884 cases of arsons[106]. In a report from February of 1930, the People's Commissariat of Agriculture stated that in village Smorshchyny (Khmelnytsk oblast) a peasant set to fire the house of a village council head and was shooting during the fire, not allowing to put it out. In Novobuyzky rajon (Mykolajiv oblast), 15 cases of arson were documented. In Sahamanivka village peasants tried to set on fire a collective farm stable[107]. By April 1930, arson continued to occur, with three stables and one shed in one village; a house, shed, horse, and cow in another, among other instances[108].

One the most widespread resistance method was *escaping the villages*. This strategy was not employed by families with small children, whose presence constrained the mobility. After November plenum of 1929 peasants began to sell their households and escape to the cities and Donbas mines[109]. Negative indicator of migration saldo (from approximately -157 in 1927 to -789 in 1931 and -540 in 1932[110]) indicates that the peasants used their legs as a weapon against the authorities, trying to hide in Donbas or other Soviet republics from persecutions. There former peasants were changing their social identity entering workers' class. Sometimes peasants attempted to dispose of their property to avoid being labeled as „kurkuls", often selling their land and property. In some cases only male part of the family could go to the towns and cities, leaving their wives with kids in the villages.

Leaflets emerged as a prominent form of protest, often expressing concerns about famine and anti-Bolshevik sentiments. The following are illustrative examples: „we will feed fish with communists"; „Ukraine has not died yet", „Viva la Viva Free Ukraine", „Get away Soviet power and collective farms. Get away collective sowing, not allow sowing to collective farmers", „Get away Lenin's communism. Get away 5-year plan. Return tsar, individual households and old rights"; „Glory to „Promparty" [Industrial Party]" that fights against the USSR..."; „Rise like a wave and strangle the Soviet power", „Death to activists, death to those who humiliate peasants" etc.[111]. Some leaflets advocated for the restoration of the Ukrainian People's Republic (1917-1921): „the Government of Ukrainian People's Republic and Ukrainian army gather their power and when time comes, will start attack oppressors-executioners and liberating out hard-working people form Moscow serfdom"[112]. Another leaflet called to deprive peasants of serfdom if they did not want to die of starvation[113].

In 1930 1,211 leaflets were revealed, of which 282 were of „resistance type", 880 of „anti-collectivization" and 52 of „anti-Soviet"[114]. In general, DPU reported that more than 20% of leaflets were anti-Soviet[115].

---

106 Viola, *Peasant rebel under Stalin*, 108, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 39.

107 Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Zhovtnevoi revoliutsii Ukrainy (teper – TsDAHOU), f. 27, op. 11, spr. 1557, ark. 41, 75-79, 87, 92, 93, 107, 109, sklohraf. прим., quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukraini: 1929-1933. Zbirnyk materialiv i dokumentiv,* uporiad. H. Mykhailychenko, Ye. Shatalina; vidp. red. S. Kulchytskyi (Kyiv: Naukova dumka, 1992), https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-kolekt.php.

108 Ibid., spr. 104, ark. 16-20, copiia, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukraini.*

109 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 36-37.

110 Levchuk et al., „*Vtraty miskoho y silskoho naselennia*, " 98.

111 Derzharkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-33, op. 1, spr. 706, ark. 64-68; spr. 707, ark. 100-106, spr. 379, ark. 89zv, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 30-31; *Trahediia sovetskoi derevni. T. 2*, 790-791, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 39-40.

112 Danylenko, „*Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni Holodomoru*," 15.

113 Petrenko V., *Bilshovytska vlada ta ukrainske selo u 20–30 rr. KhKh st.: prychyny, tekhnolohii, naslidky Holodomoru-henotsydu (za materialamy Podillia).* (Vinnytsia, 2008): 196-197, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 29.

114 *Trahediia sovetskoi derevni. T. 2*, 790-791, quoted in: Васильєв, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 39-40.

115 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 40.

The refusal of party tickets was another form of resistance. In 1929, eight members of the party committees in Kryvyj Rih „threw their party tickets", even before the party purge, saying that „they disagreed with the methods of grain procurements led by the party"[116].

Numerous *discussions* were held within local communities (comprising peasants, workers, and intellectuals) concerning current situation, until such discussions turned out to be dangerous for their members[117]. DPU observed that rural intellectuals exhibited sentiments analogous to those of their urban counterparts and in these discussion rural community leaders were exerting influence over youth and defending kurkurls. They also discussed absence of freedom of speech, „free Ukraine", economic troubles and new „yoke" for Ukrainian peasants organized by Moscow, sang „Ukraine had not yet died", called for all-Ukrainian uprising, restoration of Ukrainian People's Republic of 1917-1921, „get away communist non-freedom"[118]. On one meeting in Hvozdivka village „hlytaji" (kurkuls, in other words) incited agitation, causing 120 impoverished peasants to consider departing from the collective farm. In Novobyzky rajon (Muykolajiv oblast), kurkuls entered a collective farm and then left together with middle-level peasants[119].

Finally, peasants *wrote letters and appeals* the newspapers and organs of power about return of their horses and sowing material after leaving of collective farms[120]; complains about extortion of all grain as part of grain procurements[121]; protest against export taxes and fines[122]. Local authorities also tried to communicate with the authorities: an artel board head wrote about unrealistic plan of grain procurements and threat of the famine[123]. About 5 million of peasant letters from 1930s used to be preserved in the Russian State Archive of Economy[124].

3. Response of the Authorities to Peasant Protests

Aforementioned „terroristic acts" registered by the authorities[125] and other types of „counter-revolutionary" activity demonstrated repressions against the accused. In 1930, in the USSR there were 13,754 of anti-Soviet actions, 55 armed uprisings, 176 mass revolts, while in Ukraine 4098 actions took place (1/3 of total in the USSR). Within Ukraine, these actions accounted for approximately 298 peasants per action, indicating that more than 1.2 million Ukrainians participated in such forms of resistance (out of a rural population of 24 million, constituting about 5% of the total rural population)[126].

In general, during collectivization, the Secret Department of DPU UkrSSR sent a report on the situation in the villages and urban communities every week to the Union and Ukrainian party and

---

116 Rosiiskyi tsentr zberihannia ta vyvchennia dokumentiv novitnoi istorii (RTsZVDNI, now – RDASPI), f. 17, op. 2, spr. 441, vyp. II, ark. 34-30, nepravlena stenohrama, mashynopysnyi tekst, quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 117.

117 Khelemendyk-Kokot A., *Kolkhoz childhood and German slavery* (Oshawa: [Nakladom Avtorky], 1993): 17.

118 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 30-31.

119 TsDAZhR Ukrainy, f. 27, op. 11, spr. 1557, ark. 41, 75-79, 87, 92, 93, 107, 109, sklohraf. prym., quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

120 TsDAZhR Ukrainy, f. 27, op. 11, spr. 956, ark. 71, oryhinal, rukopys, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

121 TsDAZhR Ukrainy, f. 559, op. 1, spr. 350, ark. 7, 9, oryhinal, rukopys, quted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

122 TsDAZhR Ukrainy, f. 1, op. 6, spr. 178, ark. 263, oryhinal, rukopys, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

123 TsDAZhR Ukrainy, f. 1, op. 7, spr. 145, ark. 231-232, oryhinal, rukopys, quoted in: *Kolektyvizatsiia i holod na Ukrajini*.

124 Boriak H., „"Arkhivy Holodomoru" v Ukraini 1932–1933 rr.: suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhen," *Konstanty*, № 1 (13) (2007): 9, http://mycity.kherson.ua/journal/konstanty13.html.

125 Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 34.

126 Viola, *Peasant rebel under Stalin*, 135-140, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 37-38.

state authorities[127]. At some point in 1930 DPU head V. Balytsky reported to Stalin every day about situation in the Ukrainian villages[128].

According to N. Ivnitskii, by March of 1930 not less than 90,000 of peasant households in Ukraine were „dekulakized", that is, deprived of their property and either deported or exiled outside the village[129]. In June – mid July of 1931, a total of 120-130,000 peasants were deported from Ukraine that in conjunction with the 100,000 of deported from Ukraine in 1930 resulted in a total of at least 220-230,000 peasants being displaced within these two years[130].

The most significant reaction to peasant resistance in the USSR to collectivization was Stalin's retreat in the spring of 1930. On March 2, the main soviet newspaper „Pravda" published Stalin's article accusing local authorities of „extremes" during collectivization, along with the statute of an agricultural artel. The peasants used the article to justify their departure from collective farms[131]. In response, TsK VKP(b) on March 14 adopted a decree „About Struggle with Distortions of Part[y]line in Collective Farm Movement". Forced collectivization including milk cattle and poultry should be stopped, market trade was permitted[132]. As a result of these measures, peasant uprisings decreased while the return to individual agricultural practices increased. Top party member Serho Ordzhonikidze, who was dispatched to Ukraine in March of 1930, evaluated the role of the tactical retreat in his draft notes: „Had Stalin's article not exist, [as well as] TsK decree, beyond any doubts, we would have in Ukraine rather big complications"[133].

However, during the next grain procurement campaign in August of 1930, Stalin intensified his pressure on collective farms[134]. In 1928-1931, a total of 352,000 peasant households disappeared in Ukraine (1/3 was confiscated and 2/3 – self-liquidated) – and these numbers do not include households whose owners died later during the Holodomor[135].

Ukrainian peasants kept on opposing: during the first half of 1932, 41,200 peasant households departed from collective farms[136] and 923 mass uprisings against the soviet power took place in Ukraine (out of 1630 in the USSR)[137]. Thus a „decisive blow", according to Stalin, was delivered against the Ukrainian peasantry in the end of 1932 manifesting itself in a form of a man-made famine, keeping in mind the successful consequences for eradication of peasants revolts in the beginning of 1920s with famine.

---

127 Danylenko, „*Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni Holodomoru*," 16.

128 Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 54-67, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 39.

129 Yvnytskyi N. Kollektyvyzatsyia y raskulachyvanye (nachalo 30kh hodov) (Moskva, 1996): 111, quoted in: Vasyliev, „*Diialnist orhaniv DPU USRR*," 35-36.

130 TsDAHO Ukrajiny, f. 1, op. 16, spr. 8, ark. 9, quoted in: Vasyliev, „*Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini*," 145-146.

131 Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 84.

132 Ibid., 85.

133 RTsZVDNI, f. 85, op. 1/s, spr. 125, ark. 2-3 zv., quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 89.

134 Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 91.

135 Kulchytskyi S., „Likvidatsiia kurkulstva yak klas," *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 6: Ла-Ми,* redkok. V Smolii (holova) et al. (Kyiv: Naukova dumka, 2009), http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_kurkulstva.

136 Vasyliev, „*Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini*," 147.

137 Zinchenko A., „Povstannia selianski proty bilshovytskoho rezhymu 1929-1932," *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Instytut Istorii Ukrainy. http://www.history.org.ua/?termin=Povstannia_sel_1929_1932.

4. Resistance strategies during Holodomor

Comparing to pre-Holodomor period, in 1932-1933 Ukrainian peasants possessed much fewer means to resist. A significant number of men were forcibly removed from the villages at the onset of the collectivization policy, and the population had been weakened by several years of poor nutrition. Nevertheless, historical sources document various forms of resistance during such calamities as artificial famine, where the line between survival strategies and attempts to resist can be difficult to delineate. In this paragraph, I will demonstrate peasants' actions that could be construed as „survival", „resisting" or both.

Facing the demands to pay high taxes in the conditions of so-called subsequent plans (when after payment a peasant received a next tax demand) and *trudodni* system of payment meaning little security with grain and little (or no) money, peasants continued to hide their food reserves to enable the survival of their families during winter. Starving peasants and children attacked granaries and other food reserves trying to steal food.

Despite the absence of legal documents for rural dwellers, which the state did not provide until the mid-1970s, peasants continued escaping the villages. But starvation decreased this tendency: in 1932, migration saldo was -540, in 1933 -230[138].

Support of neighbors, relatives and teachers was often the last available option that enables survival. Some teachers dared to feed in school canteens „kurkuls'" kids that was prohibited[139].

More or less clear sign of resistance to the system and attempts to keep own moral values were the cases of refusal to enter a brigade that searched and confiscated food. Similarly, often brigade members ignored found hidden food, notifying the brigade heads on the absence of hidden food supplies within a given house.

Two notable instances of suicide during Holodomor among prominent Ukrainians merit attention: of a writer M. Khvyliovy (May 1933) and a Minister of Education M. Skrypnyk (July 1933). Much more cases of suicides are known to be committed by ordinary peasants during starvation, being rather an act of despair, not resistance. This hapenned earlier as well. In November of 1929, the first secretary of TsK KP(b)U Stanislav Kosior noted that kurkuls commits acts of suicides, „disemboweling himself belly"[140].

Regarding resistance, one research showed that out of more than 3400 respondents (about 1200 villages) there were 145 cases of resistance (about 4% of general amount of respondents): 102 individual, about 30 organized and armed[141]. This suggests that the potential for further resistance may have been depleted due to the impact of starvation.

Finally, there are numerous cases of diaries, poems, and pieces of art mentioning the famine. Sometimes their authors expressed directly that they would like to keep writing the diaries as a witness to starvation, despite possible repressions[142].

---

138 Levchuk N., et al., *„Vtraty miskoho y silskoho naselennia*," 98.

139 For further details on survival strategies see: [Boriak T.], *Modul „Testimonies" of an Interactive map „The Great Famine in Ukraine 1932-1934"*, Ukrainian Research Institute, Harvard University, https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=f7592aad617f486390d086f91bb24be3

140 RTsZVDNI, f. 17, op. 2, spr. 441, vyp. II, ark. 34-30, nepravlena stenohrama, mashynopysnyi tekst, quoted in: Vasyliev, Viola, *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini*, 115.

141 For further details on survival strategies see: [Boriak T.], *Modul „Testimonies"*.

142 Shchodennyk uchytelky Oleksandry Radchenko, Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (hereinafter – HDA SBU), f. 6, spr. 75164-fp, konverty 1-6; Shchodennyk partiitsia Dmytra Zavoloky, HDA SBU, spr. 49905-fp; Zi shchodennyka vchytelia Oleksiia Nalyvaika, HDA Sluzhby zovnishnoi rozvidky, spr. 8781, t. 1; quoted in: *„Represovani" shchodennyky: Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini*, uporiad. Ya. Faizulin (Kyiv: Feniks, 2018): 53, 227-228, 311.

* * *

The consequences of collectivization and Holodomor were tragic. For agriculture, it was a break with traditional culture and farming. The general decline in agriculture during the Soviet period led to the permanent import of grain starting from the early 1960s. However, it was furious peasant resistance to collectivization that enabled permissions to keep a cow, a private plot of land and to sell the products grown by themselves to the urban residents. The peasants won the right for private property from the state that declared creation of the new society without the private property at all.

The consequences for Ukrainian nation and state were demographic losses and demographic replacement of the population. The Holodomor that took lives of minimum 3,9 million (13 % of population) and caused long-term consequences in the form of the development of adult type 2 diabetes mellitus[143]. The measures imposed by the Kremlin on the Ukrainian peasantry, including Holodomor, resulted in a decrease of the rural population in Ukraine from 81.8% to 63.3% by the beginning of WWII[144]. Besides direct losses in 1933 of starvation, more than 500,000 of Ukrainians were purged in this or that way in Ukraine[145]. National elite of two generations was liquidated[146].

It is impossible to demonstrate concise estimation of the scale of resistance. However, individual memory about the collectivization, deportations, resistance and famine persisted, despite being silenced. These memories sporadically manifested among dissidents and intellectuals during the 1960s – 1980s, exploding after V. Shcherbytsky's mention of the famine in his speech in December of 1987. Following the full-scale Russian invasion on February 24, 2022, these memories and have increasingly become part of the public's collective memory and public discourse.

---

143 Lumey L. H. et al., „Fetal exposure to the Ukraine famine of 1932–1933 and adult type 2 diabetes mellitus. Supplementary Materials," *Science*, vol. 385, issue 6709 (9 August 2024) 667, http://inform-decisions.com/articles/list.html.

144 Levchuk et al., „*Vtraty miskoho y silskoho naselennia*," 98.

145 Vasyliev V., „Tsina holodnoho khliba. Polityka kerivnytstva SRSR i USRR v 1932-1933 rr.", in: Komandyry velykoho holodu: Poizdky V. Molotova i L. Kahanovycha v Ukrainu ta na Pivnichnyi Kavkaz. 1932–1933 rr., za red. V. Vasylieva, Yu. Shapovala (Kyiv: Heneza, 2001): 73.

146 Lysiak-Rudnytskyi I., *Istorychni ese. T. 2* (Kyiv, 1994): 297, quoted in: Yefimenko et al., *Ukraina y ukraintsi v postimpersku dobu,* 377.

ლუკაშ კამინსკი

კომუნიზმთან დაპირისპირების პოლონური გამოცდილება დღევანდელი პერსპექტივიდან

პოლონელებმა კომუნიზმი პირველად, უფრო ფართო მასშტაბით, პოლონეთ-ბოლშევიკური ომის (1919-1921) დროს გამოსცადეს. ამ პერიოდში ახლად აღდგენილი პოლონეთის სახელმწიფოს ტერიტორიების ნაწილი, როგორც წესი, მცირე ხნით იყო ოკუპირებული. ბოლშევიკური რეჟიმის ორმა საყრდენმა კოლექტიურ მეხსიერებაზე ყველაზე ძლიერი შთაბეჭდილება დატოვა: ტერორმა და პროპაგანდამ. ამ პერიოდში კომუნიზმის წინააღმდეგობას შეიარაღებული ბრძოლა განაპირობებდა, რომელსაც პოლონეთის არმიის რეგულარული ფორმირებები ხელმძღვანელობდნენ.[147]

მომდევნო წლებში კომუნიზმი ძირითადად იმ პოლონელებმა გამოსცადეს, რომლებიც პოლონეთის რესპუბლიკის ყოფილ ტერიტორიებზე დარჩნენ, რომლებიც საბჭოთა სახელმწიფოს ნაწილი გახდა. სამწუხაროდ, კვლევის ამჟამინდელი მდგომარეობა არ იძლევა მათ მიერ განხორციელებული წინააღმდეგობის ფორმების უფრო ფართო აღწერის საშუალებას. მათი გამოცდილების ტრაგიკული კულმინაცია 1930-იანი წლების მეორე ნახევარში დადგა — მასობრივი დეპორტაციების შემდეგ, მოჰყვა ნკვდ-ს ე.წ. „პოლონური ოპერაცია“ (1937-1938), რომლის ფარგლებშიც ას ათასზე მეტი ადამიანი მოკლეს.[148]

საბჭოთა ოკუპაციის გამოცდილება, რომელიც მოიცავდა პოლონეთის ნახევარზე მეტს 1939 წლის სექტემბრიდან 1940 წლის ივნისამდე, უფრო უნივერსალური იყო. ეს იყო არა მხოლოდ მასობრივი რეპრესიების (მათ შორის 320 000-ზე მეტი პოლონეთის მოქალაქის საბჭოთა კავშირში დეპორტაციის) და დანაშაულების (უპირველეს ყოვლისა, კატინის ხოცვა-ჟლეტა) დრო, არამედ წინააღმდეგობის დროც. ის იყო როგორც ორგანიზებული, ისე სპონტანური. ორგანიზებული წინააღმდეგობა ძირითადად მოიცავდა პოლონეთის მიწისქვეშა სახელმწიფოს სამხედრო და სამოქალაქო სტრუქტურებს, რომლებიც, სამწუხაროდ, ნაწილობრივ დაშალა ნკვდ-მ, რითაც საბჭოთა სამსახურებს მომავალი წლებისთვის სასარგებლო ცოდნა მიაწოდა. ამ კატეგორიაში ასევე შედის მრავალი მცირე მიწისქვეშა ჯგუფი და ხანმოკლე პარტიზანული შენაერთები. 1940 წლის იანვარში ერთ-ერთმა ამ ჯგუფმა ქორტკივში ადგილობრივი აჯანყების წამოწყებაც კი სცადა.[149] სპონტანური წინააღმდეგობა მოიცავდა ფურცლების გავრცელებას, კედლებზე ლოზუნგების დაწერას, თვითგანათლებასა და თვითდახმარებას, და კოლექტივიზაციის ხელის შეშლას. თუმცა, ეს საკითხი ჯერ კიდევ მოითხოვს უფრო ღრმა კვლევას.[150]

წითელი არმია პოლონეთის ტერიტორიაზე ხელახლა შევიდა 1944 წლის იანვარში. სწრაფად გაირკვა, რომ საბჭოთა კავშირი 1939 წელს ოკუპირებული ტერიტორიების უმეტეს ნაწილს კვლავ საკუთარად მიიჩნევდა. 1944 წლის ივლისში, მოსკოვში დაარსდა პოლონეთის დარჩენილი ნაწილის კონტროლის ცენტრი – პოლონეთის ეროვნული გათავისუფლების კომიტეტი. ამან აღნიშნა კომუნისტური დიქტატურის 45-წლიანი პერიოდის დასაწყისი. მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში, პოლონელები წინააღმდეგობას უწევდნენ, ყველაზე ძლიერად

147 A. Chwalba, Przegrane zwycięstwo. Wojna polsko-bolszewicka 1918-1920, Wołowiec 2020.

148 M. Iwanow, Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939, Warszawa 1991.

149 R. Wnuk, „Za pierwszego Sowieta”. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 - czerwiec 1941), Warszawa 2007.

150 M. Gnatowski (ed.), Niepokorna Białostocczyzna : opór społeczny i polskie podziemie niepodległościowe w regionie Białostockim w latach 1939-1941 w radzieckich źródłach, Białystok 2001.

საბჭოთა რეჟიმის დამყარებიდან პირველ წლებში და რეჟიმის ბოლო ათწლეულში, „სოლიდარობის“ ათწლეულში.

კომუნისტური დიქტატურის პირველ თვეებში პოლონეთის მიწისქვეშა სახელმწიფოს სამხედრო და სამოქალაქო სტრუქტურები ჯერ კიდევ არსებობდა. 1945 წლის იანვარში დაიშალა შინაური არმია, რასაც ივლისის დასაწყისში მოჰყვა მიწისქვეშა პარლამენტის, ეროვნული ერთიანობის საბჭოს დაშლა. თუმცა, დაშლილების საფუძველზე ახალი სტრუქტურები ჩამოყალიბდა. ეს იყო როგორც ადგილობრივად მოქმედი პარტიზანული შენაერთები, ისე ორგანიზაციები რეგიონალური და ეროვნული მასშტაბით. მათ შორის ყველაზე დიდი იყო „თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის ასოციაცია“, რომელიც 1945 წლის სექტემბერში დაარსდა. ისტორიკოსების შეფასებით, 30 000 ადამიანი პარტიზანულ დანაყოფებში იბრძოდა, ხოლო დაახლოებით 150 000-მდე ადამიანი სხვა ფორმის მიწისქვეშა საქმიანობაში იყო ჩართული.[1]

1945 წლის ივლისიდან მოკლედ შესაძლებელი იყო ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიების ფუნქციონირება: ქრისტიან-დემოკრატიული ლეიბორისტული პარტია და პოლონეთის გლეხთა პარტია. პირველი სწრაფად გადავიდა კომუნისტების ხელში, ხოლო ეს უკანასკნელი, მზარდი რეპრესიების მიუხედავად, 1947 წლის ოქტომბრამდე მოქმედებდა, როდესაც მისი ლიდერი სტანისლავ მიკოლაიჩიკი რეპრესიების შიშით გაიქცა დასავლეთში. PPP-ს მილიონზე მეტი ადამიანი შეუერთდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს გლეხური პარტია იყო, მას ქალაქებშიც ჰქონდა გარკვეული სტრუქტურები. როგორც ერთადერთმა ოპოზიციურმა ძალამ, მან პოლონელების უმრავლესობის მხარდაჭერა მოიპოვა. თუმცა, ამას მნიშვნელობა არ ჰქონდა – 1946 წლის ივნისის რეფერენდუმიც და 1947 წლის ივლისის არჩევნებიც მთლიანად გაყალბდა კომუნისტების მიერ (საბჭოთა ექსპერტების დახმარებით).[2]

ორგანიზებული ოპოზიციის გარდა, ომის შემდგომ პერიოდში ძლიერი სოციალური წინააღმდეგობა იყო. მოხდა ახალგაზრდების რამდენიმე დემონსტრაცია და გაფიცვა, რამაც ეროვნული ხასიათი მიიღო 1946 წლის მაისში. 1948 წლისთვის 1200-ზე მეტი მუშათა გაფიცვა იყო, რომელთაგან ზოგიერთი ღიად პოლიტიკური ხასიათის იყო. კომუნისტური მმართველობის ადრეულ დღეებში არმიიდან დეზერტირობა ფართოდ იყო გავრცელებული. გლეხები არ გადასცემდნენ სავალდებულო მატერიალურ შენატანებს (შემოღებული საოკუპაციო ძალების მიერ და გაგრძელებული ახალი ხელისუფლების მიერ). წინააღმდეგობის ისეთი ფორმები, როგორიცაა გრაფიტი, პოლიტიკური ჭორები, საარჩევნო ბიულეტენებზე ჩანაწერები და ა.შ., ფართოდ იყო გავრცელებული.[3]

მომდევნო პერიოდში, რომელსაც ისტორიოგრაფიაში ჩვეულებრივ სტალინისტურს (1948-1956) უწოდებენ, წინააღმდეგობა მნიშვნელოვნად შესუსტდა. ლეგალური ოპოზიცია მთლიანად აღმოიფხვრა. შეიარაღებული წინააღმდეგობა სულ უფრო ცოტა ჯგუფის მიერ გრძელდებოდა და აღარ არსებობდა ეროვნული სტრუქტურები (ბოლო პარტიზანი მოკლეს 1963 წელს). ახალი ფენომენი იყო გაბნეული ახალგაზრდული შეთქმულება – იმ დროს თითქმის 1000 ჯგუფი იყო, უმეტესობა მცირე. გაცილებით ნაკლები გაფიცვა იყო, გარდა 1951 წლის გაზაფხულზე ინტენსიფიკაციის ერთი პერიოდისა. მოხდა რამდენიმე დემონსტრაცია (ყველაზე სერიოზული 1951 წლის აპრილში შჩეცინში). „საკომუნიკაციო წინააღმდეგობა“, ანუ აკრძალული დასავლური რადიოსადგურების მოსმენა და ცენზურის გარეშე ინფორმაციის სხვებისთვის გადაცემა, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახდა ამ დროს. ყველაზე ძლიერი

1 S. Poleszak, R. Wnuk, A. Jaczyńska, M. Śladecka (eds.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Warszawa 2020.

2 R. Turkowski, Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji: 1945-1949, Warszawa 1992.

3 Ł. Kamiński, Polacy wobec nowej rzeczywistości 194-1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego, Toruń 2000.

წინააღმდეგობა სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის წინააღმდეგ იყო. ეკლესიის წინააღმდეგ რეპრესიებმა ასევე გამოიწვია წინააღმდეგობა – მისი ერთ-ერთი ფორმა, რომელიც დიდ გამბედაობას მოითხოვდა, იყო პეტიციების ხელმოწერა ეპისკოპოსების ან სკოლებში რელიგიური განათლების დასაცავად.[4]

პოლონელებმა მაღალი ფასი გადაიხადეს კომუნიზმის წინააღმდეგ გაწეული წინააღმდეგობისთვის ომის შემდგომ პერიოდში. დაახლოებით 50 000 ადამიანი მოკლეს, ნახევარ მილიონზე მეტი დააპატიმრეს, მათ შორის 100 000-ზე მეტი იძულებითი შრომის ბანაკებში. ათობით ათასი ადამიანი გადაასახლეს. რეპრესიების სხვა ფორმების, როგორიცაა ქონების კონფისკაცია, სამსახურიდან ან უნივერსიტეტიდან გათავისუფლება, რაოდენობრივად შეუძლებელია შეფასება.

თუმცა, წინააღმდეგობის ნება არ გატყდა. წინააღმდეგობა კვლავ გამძაფრდა 1956 წელს. ხრუშჩოვის კრიტიკამ სტალინის მიმართ სკკპ-ის მე-20 ყრილობაზე და პოლონეთის პარტიის ლიდერის, ბოლესლავ ბიერუტის გარდაცვალებამ, დამალული სოციალური განწყობები გაათავისუფლა. პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის (PZPR) ახალი ხელმძღვანელობის მიერ მიღებული ზომების მიუხედავად, ნაწილობრივი ამნისტიის ჩათვლით, ღია აჯანყება პოზნანში 1956 წლის 28 ივნისს დაიწყო. ეკონომიკური გაფიცვა რამდენიმე საათში პოლიტიკური ხასიათის მასობრივ დემონსტრაციად იქცა, აჯანყების ელემენტებით – დემონსტრანტებმა ადგილობრივი თვითმმართველობის შენობები და ციხე დაიკავეს, და უშიშროების სამსახურის შტაბ-ბინაზე თავდასხმა მოხდა. დემონსტრანტები ითხოვდნენ დამოუკიდებლობას და დემოკრატიას, პოლონეთის პრიმატის, სტეფან ვიშინსკის გათავისუფლებას, საბჭოთა ჯარების გაყვანას და ა.შ. აჯანყების სისხლიანი ჩახშობის მიუხედავად (58 ადამიანი დაიღუპა და რამდენიმე ასეული დაშავდა), განწყობა არ დამშვიდდა. ამ სიტუაციაში, პარტიის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა 1956 წლის ოქტომბერში პირველი მდივნის თანამდებობა მიენდო ვლადისლავ გომულკას, რომელიც 1951-1954 წლებში დაპატიმრებული იყო. ხრუშჩოვის მცდელობამ შეეჩერებინა ეს ცვლილება, კვირების განმავლობაში გამოიწვია მიტინგები და დემონსტრაციები, რომლის დროსაც ანტისაბჭოთა ლოზუნგები სკანდირდებოდა, კომუნისტური სიმბოლოები ნადგურდებოდა, და სახელმწიფო დამოუკიდებლობისა და თავისუფალი არჩევნების მოთხოვნები იყო წამოყენებული. პროტესტები თანდათან შემცირდა, ნაწილობრივ კომუნისტური ხელისუფლების მრავალი დათმობის (მათ შორის კათოლიკური ეკლესიის მიმართ პოლიტიკის შეცვლისა და კოლექტივიზაციის დასრულების) და უნგრეთის რევოლუციის სისხლიანი ჩახშობის გამაფრთხილებელი მაგალითის გამო.[5]

თუმცა, ლიბერალიზაცია მხოლოდ დროებითი იყო. უკვე 1957 წელს მოხდა დიდი გაფიცვები და სასტიკად ჩახშობილი დემონსტრაციები გაძლიერებული ცენზურისა და პოპულარული ყოველკვირეული გაზეთის „Po prostu“ (“უბრალოდ“) დახურვის წინააღმდეგ. 1958 წლის შემოდგომაზე, მრავალი ადგილობრივი პროტესტი მოხდა სკოლებიდან რელიგიური სიმბოლოებისა და რელიგიური განათლების მოხსნის წინააღმდეგ. 1960 წლის აპრილში, ნოვა ჰუტას პირველი „ათეისტური ქალაქის“ მცხოვრებლებმა დემონსტრაცია გამართეს, რათა დაპირებული ეკლესიის აშენება მოეთხოვათ. 1964 წლის მარტში ინტელექტუალებმა პირველად გააპროტესტეს – ცნობილი „34-ის წერილი“ (ხელმომწერთა რაოდენობის მიხედვით) მოითხოვდა ცენზურის შემცირებას და წიგნების ბეჭდვისთვის ქაღალდის გამოყოფის გაზრდას. 1966 წელს ეკლესია და სახელმწიფო ღია დაპირისპირებაში შევიდნენ, რაც პოლონეთის ნათლობის ათასწლეულის კონკურენტული აღნიშვნებით იყო გამოწვეული; მრავალ ადგი-

[4] Ł. Kamiński, A. Małkiewicz, K. Ruchniewicz, Opór społeczny w Europie Środkowej w latach 1948-1953 na przykładzie Polski NRD i Czechosłowacji, Wrocław 2004.

[5] P. Machcewicz, Polski rok 1956, Warszawa 1993.

ლას, ადამიანებმა ღიად გამოხატეს ეკლესიისადმი მხარდაჭერა.[6] მასობრივმა პროტესტებმა გომულკას მმართველობის დასასრული აღნიშნა. მეორე პროტესტის სისხლიანმა ჩახშობამ კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობის ცვლილება გამოიწვია. 1968 წლის მარტში, პოლონეთის მასშტაბით გაფიცვები და დემონსტრაციები გაიმართა სტუდენტების მიერ, რომლებსაც მხარს უჭერდნენ სკოლის მოსწავლეები და ახალგაზრდა მუშები. ისინი მოითხოვდნენ ცენზურის შემცირებას და მსგავს რეფორმებს, რომლებიც იმ დროს ჩეხოსლოვაკიაში მიმდინარეობდა. საპასუხოდ მოჰყვა მასობრივი რეპრესიები, მათ შორის 2000-ზე მეტი ადამიანის დაპატიმრება, რომელთაგან ბევრი ციხეში ან იძულებით სამხედრო სამსახურში გაიგზავნა. 1970 წლის დეკემბერში, მუშებმა კიდევ ერთი ფასების ზრდა გააპროტესტეს, განსაკუთრებით სანაპიროზე. გაფიცვები და დემონსტრაციები სწრაფად გადაიზარდა არეულობებში, რის შედეგადაც 45 ადამიანი დაიღუპა. განწყობა მხოლოდ ხელმძღვანელობის კიდევ ერთმა ცვლილებამ (ედვარდ გირეკი გახდა პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის პირველი მდივანი) და ლიბერალიზაციის დაპირებებმა დაამშვიდა.[7]

ახალმა ხელმძღვანელობამ მართლაც განახორციელა გარკვეული ცვლილებები, განსაკუთრებით ეკონომიკაში. მომდევნო წლებში ცხოვრების დონე სწრაფად გაიზარდა, რამაც ხელი შეუწყო პროტესტების რაოდენობის შემცირებას. მრავალრიცხოვანი ინდივიდუალური და კოლექტიური საპროტესტო წერილები თან ახლდა კონსტიტუციის შეცვლის მცდელობას 1975 და 1976 წლების მიჯნაზე. სხვა საკითხებთან ერთად, განზრახული იყო კონსტიტუციაში პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის წამყვანი როლისა და საბჭოთა კავშირთან მარადიული ალიანსის განმტკიცება. საბოლოოდ, ეს დებულებები შეარბილეს. 1976 წლის ივნისში, ფასების მორიგი ზრდის გამოცხადებამ მრავალი გაფიცვა და დემონსტრაცია გამოიწვია, რამაც ხელისუფლება აიძულა გაუქმებულიყო ზრდა. ამ დამარცხების კომპენსაცია წლების განმავლობაში უპრეცედენტო მასშტაბის მუშათა მასობრივი რეპრესიებით მოხდა.[8]

მასობრივმა რეპრესიებმა დააჩქარა ახალი ოპოზიციის ჩამოყალიბება. დაარსდა მუშათა დაცვის კომიტეტი, ადამიანის და სამოქალაქო უფლებების მოძრაობა, სტუდენტური სოლიდარობის კომიტეტები, თავისუფალი პროფკავშირები, დამოუკიდებელი პოლონეთის კონფედერაცია და რამდენიმე სხვა ორგანიზაცია. ისინი ახალი გზით მოქმედებდნენ – წევრების სახელები გასაჯაროვდა, და ორგანიზებული იყო ღია შეხვედრები და ლექციები. რა თქმა უნდა, ისეთი საქმიანობა, როგორიცაა დამოუკიდებელი ჟურნალებისა და წიგნების ბეჭდვა, საიდუმლოდ უნდა დარჩენილიყო. საერთო ჯამში, 1976-დან 1980 წლამდე რამდენიმე ათასი ადამიანი იყო ჩართული ოპოზიციური საქმიანობის სხვადასხვა ფორმაში. 1980 წლის გაზაფხულზე, ოპოზიციამ შეძლო ეროვნული კამპანიის ორგანიზება კატინის ხოცვა-ჟლეტის 40 წლისთავზე.[9]

ოპოზიციის საქმიანობა მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო, რამაც ზაფხულში მასობრივი პროტესტები გამოიწვია და მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ყველაზე მნიშვნელოვანი გაფიცვების სახეზე. ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელმაც მილიონობით პოლონელს ცვლილებების იმედი მისცა, იყო პოლონელი კარდინალის, კაროლ ვოიტილას ახალ პაპ იოანე პავლე II-ად არჩევა 1978 წლის ოქტომბერში. 1979 წლის ივნისში, უპრეცედენტო მოვლენა მოხდა: პირველად, პაპი ესტუმრა კომუნისტურ ქვეყანას, თავის სამშობლოს, პოლონეთს.[10]

ძირითადი ფაქტორი იყო მზარდი ეკონომიკური კრიზისი. 1980 წლის 1 ივლისს, ხელისუფლებამ ფასების „ფარული“ ზრდის კიდევ ერთი სერია განახორციელა. ამჯერად, სა-

---

6 A. Dudek, Z. Zblewski, Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu, Warszawa – Bielsko Biała 2008, p. 152-154, 179-192.

7 J. Eisler, Polski rok 1968, Warszawa 2006; Idem, Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje, Warszawa 2012.

8 P. Sasanka, Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencje, Warszawa 2006.

9 A. Friszke, Opozycja polityczna w PRL 1945-1980, Londyn 1994, p.

10 P. Skibiński, Odnowa tej ziemi. I Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski, czerwiec 1979, Warszawa 2020.

პასუხოდ გაფიცვები მოხდა. თავდაპირველად სპონტანური, ისინი სწრაფად მიიღეს უფრო ორგანიზებული ხასიათი – მუშებმა შექმნეს გაფიცვის კომიტეტები და მოთხოვნების სიები. ივლისში, ყველაზე მეტი გაფიცვა ლუბლინის რეგიონში დაფიქსირდა, სადაც ხელისუფლებამ მომიტინგეებთან რამდენიმე წერილობითი შეთანხმება მოაწერა ხელი და სპეციალური სამთავრობო კომისიის შექმნაც კი დაჰპირდა მრავალი მოთხოვნის განსახილველად.[11]

ყველაზე მნიშვნელოვანი გაფიცვა 1980 წლის 14 აგვისტოს გდანსკის გემთმშენებელ ქარხანაში (მაშინდელი ლენინის სახელობის) დაიწყო. ამჯერად მიზეზი ეკონომიკური საკითხები კი არ იყო, არამედ ანა ვალენტინოვიჩის, პოპულარული მუშისა და ოპოზიციური თავისუფალი პროფკავშირების აქტივისტის, პენსიაზე გასვლამდე რამდენიმე თვით ადრე დათხოვნა. გაფიცვა სწრაფად გავრცელდა ქალაქის სხვა კომპანიებსა და რეგიონში. 16-დან 17 აგვისტოს ღამეს შეიქმნა საწარმოთაშორისი გაფიცვის კომიტეტი, რომელმაც 21 მოთხოვნის სია შეადგინა. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო დამოუკიდებელი პროფკავშირების შექმნა. ასევე მოითხოვდნენ პოლიტპატიმრების გათავისუფლებას და ცენზურის გაუქმებას, ასევე ეკლესიისთვის სახელმწიფო მედიაზე ხელმისაწვდომობას. მოთხოვნების უმეტესობა სოციალურ და ეკონომიკურ საკითხებს ეხებოდა. 18 აგვისტოს შჩეცინში შეიქმნა კიდევ ერთი საწარმოთაშორისი გაფიცვის კომიტეტი, რომელმაც მსგავსი შინაარსის 36 მოთხოვნის სია გამოაცხადა.[12]

კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ორივე ქალაქში სამთავრობო კომისიები გაგზავნა. თუმცა, მოლაპარაკებები წარუმატებელი აღმოჩნდა. მთავარი პრობლემა დამოუკიდებელი პროფკავშირების საკითხი იყო. ხელისუფლების თვალსაზრისით, მათი დაარსებაზე თანხმობა ნიშნავდა კომუნისტური პარტიის მონოპოლიის დაკარგვას, რომელიც აკონტროლებდა მთელ სახელმწიფოსა და ყველა ორგანიზაციას. მუშებისთვის ახალი პროფკავშირები იყო იმის გარანტია, რომ მიღებული დათმობები მუდმივი იქნებოდა. გარღვევა მხოლოდ მომდევნო გაფიცვების შემდეგ მოხდა, განსაკუთრებით კი ვროცლავსა და ქვემო სილეზიაში გდანსკისადმი სოლიდარობის გაფიცვის დაწყების შემდეგ (26 აგვისტო). ეროვნული გაფიცვის საფრთხის ქვეშ, ხელისუფლებამ გადაწყვიტა დათანხმებულიყო გაფიცულთა მოთხოვნებზე. შეთანხმება გაფორმდა 30 აგვისტოს შჩეცინში, 31 აგვისტოს გდანსკში და 3 სექტემბერს იასტრჟემბიეში (ზემო სილეზია).[13]

პოლონეთის მასშტაბით დაიწყო ახალი გაერთიანებების საორგანიზაციო კომიტეტების ჩამოყალიბება. მათი წარმომადგენლები 1980 წლის 17 სექტემბერს გდანსკში შეიკრიბნენ. მიღებული იქნა გადაწყვეტილება ერთიანი ეროვნული ორგანიზაციის შექმნის შესახებ რეგიონალური (და არა ინდუსტრიული დარგის) სტრუქტურის საფუძველზე, რაც უჩვეულო იყო პროფკავშირებისთვის. არჩეული სახელი იყო სიტყვა, რომელიც უკვე გახდა აგვისტოს პროტესტების სიმბოლო: **„სოლიდარობა“ (Solidarność)**. გაერთიანებას ხელმძღვანელობდა ლეხ ვალენსა, გდანსკის პროტესტების ლიდერი. ამ დროისთვის, 3 მილიონმა ადამიანმა უკვე დაარეგისტრირა წევრობა. ახალმა გაერთიანებამ თავისი ძალა 3 ოქტომბერს ეროვნული მასშტაბის გამაფრთხილებელი გაფიცვით აჩვენა, „სოლიდარობის“ საქმიანობის ხელის შეშლის წინააღმდეგ.[14]

ხელისუფლებამ ახალ პროფკავშირთან ურთიერთობაში „პერიოდული დაპირისპირების ტაქტიკა“ აირჩია. ყოველ რამდენიმე კვირაში ახალი კონფლიქტი პროვოცირდებოდა. პირველი ეხებოდა „სოლიდარობის“ რეგისტრაციას სასამართლოში – კომუნისტურმა ხელისუფლებამ შეცვალა ორგანიზაციის წესდება, რათა აიძულოს იგი მიეღო პოლონეთის გა-

11 M. Dąbrowski, Lubelski lipiec 1980, Lublin 2006.

12 A. Machcewicz, Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980, Gdańsk 2015;

13 J. Holzer, Solidarność 1980-1981. Geneza i historia, Warszawa 1990, p. 101-108.

14 Ibidem, p. 112-119.

ერთიანებული მუშათა პარტიის (PZPR) წამყვანი როლი. მხოლოდ საყოველთაო გაფიცვის საფრთხემ აიძულა ხელისუფლება დათმობებზე წასულიყო.[15] კომუნისტები რამდენჯერმე გაიმეორებდნენ ასეთ ქმედებებს. მიზანი იყო საზოგადოების დაღლა და „სოლიდარობის“ დემორალიზაცია, რათა რეალური დაპირისპირების შემთხვევაში რეაქცია შესუსტებულიყო. აგვისტოს გაფიცვების დასრულებიდან სულ რამდენიმე კვირაში დაიწყო ახალი ორგანიზაციის წინააღმდეგ ძალადობრივი ზომების მიღების მზადება.[16]

“სოლიდარობის“ საქმიანობის მნიშვნელოვანი სფერო იყო **ისტორია და ხსოვნა**. უკვე 1980 წლის 11 ნოემბერს, დამოუკიდებლობის დღის აღნიშვნები ორგანიზებული იქნა, მიუხედავად იმისა, რომ კომუნისტური ხელისუფლების მიერ აკრძალული იყო. ორგანიზებული იყო დამოუკიდებელი ლექციები და გამოფენები, და გამოქვეყნდა წიგნები და ბროშურები კომუნისტური პროპაგანდის მიერ აკრძალულ ან გაყალბებულ თემებზე. „სოლიდარობამ“ ასევე ხელი შეუწყო ახალი ძეგლების აღმართვას, მათ შორის კომუნისტური დანაშაულების მსხვერპლთა ხსოვნისადმი მიძღვნილ ძეგლებს. პირველი ასეთი ძეგლი 1980 წლის დეკემბერში გდანსკში გაიხსნა. ის 1970 წლის დეკემბრის ხოცვა-ჟლეტის მსხვერპლთა ხსოვნას ეძღვნებოდა.[17]

კომუნისტურ მთავრობასა და „სოლიდარობას“ შორის ყველაზე დიდი დაპირისპირება 1981 წლის მარტში მოხდა. ბიდგოშჩში გლეხთა პროტესტის დროს, სამი პროფკავშირის აქტივისტი სცემეს, რომლებსაც საკუთარი ორგანიზაციის შექმნაც სურდათ. საპასუხოდ, „სოლიდარობამ“ ეროვნული გამაფრთხილებელი გაფიცვა მოაწყო და საყოველთაო გაფიცვა გამოაცხადა. იმ დროს ფართოდ იყო გავრცელებული საბჭოთა სამხედრო ინტერვენციის შიში. უნგრეთის რევოლუციის (1956) და პრაღის გაზაფხულის (1968) ჩახშობა ჯერ კიდევ ახსოვდათ ხალხს.[18] გარდა ამისა, პოლონეთში იმ დროს ვარშავის პაქტის ჯარების ფართომასშტაბიანი მანევრები მიმდინარეობდა, რამაც საფრთხე გააძლიერა. „სოლიდარობამ“ მოამზადა ინსტრუქციები, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ ინტერვენციის შემთხვევაში და ბროშურები რუსულ ენაზე. ამის მიუხედავად, აქტივისტების უმეტესობა გადაწყვეტილი იყო ხელისუფლებისთვის წინააღმდეგობა გაეწიათ. საბოლოოდ, დაპირისპირება თავიდან იქნა აცილებული, როდესაც ლეხ ვალენსამ გადააჭარბა თავის უფლებამოსილებას და ბოლო წუთს გააუქმა გაფიცვა. ამ გადაწყვეტილებამ ხელი შეუწყო გაერთიანების შიგნით განხეთქილების გაღრმავებას.[19]

ერთადერთი დათმობა, რაც ხელისუფლებამ გააკეთა, იყო გლეხთა კავშირის რეგისტრაციის დაშვება. მას მილიონზე მეტი ადამიანი შეუერთდა. უკვე მანამდე, 1981 წლის თებერვალში, სტუდენტებმა მოიპოვეს თავიანთი ორგანიზაციის რეგისტრაციის უფლება. დაახლოებით 80 000 ადამიანი შეუერთდა დამოუკიდებელ სტუდენტთა ასოციაციას. ასევე ჩამოყალიბდა უფრო მცირე ორგანიზაციები, რომლებიც აერთიანებდნენ სხვადასხვა პროფესიულ და სოციალურ ჯგუფებს, მათ შორის სკოლის მოსწავლეებს, ხელოსნებსა და ტაქსის მძღოლებს. ფართოდ იყო გავრცელებული სახელმწიფოსა და ეკონომიკის რეფორმის, მათ შორის პოლიტიკური სისტემის დემოკრატიზაციისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების იმედი.[20]

---

15 A. Friszke, Rewolucja Solidarności 1980-1981, Kraków 2014, p. 125-155.

16 P. Raina, M. Zbrożek, Operacja Lato-80. Preludium stanu wojennego, Pelpin 2003.

17 A. Kazański, Pomnik Poległych Stoczniowców, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9-10, p. 155-156.

18 ამ მახსოვრობამ აიძულა, ხელი აეღოთ ყველაზე რადიკალურ მოთხოვნებზე, რომ მოძრაობა არ ჩახშობილიყო. ჯესიკ კურორიმ ამ ფენომენს „თვით-ლიმიტირებული რევოლუცია“ უწოდა.

19 K. Osiński, P. Rybarczyk, Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg, konsekwencje,Vol. I. Monografia, Bydgoszcz–Gdańsk–Warszawa 2020.

20 J. Skórzyński, Krótka historia Solidarności 1980-1989, Gdańsk 2014, p. 60-65; W. Rotarski, NSZZ Indywidualnego Rzemiosła „Solidarność”, [in:] Ł. Kamiński, G. Waligóra (eds.), NSZZ „Solidarność” 1980–1989, vol. 2 Ruch społeczny, Warszawa 2010, p. 137-145.

ბიდგოშჩის კრიზისის დასრულებიდან მალევე, 1981 წლის აპრილის დასაწყისში გამოვიდა „Tygodnik Solidarność“ (“სოლიდარობის ყოველკვირეული“) პირველი ნომერი. ეს იყო კავშირის რამდენიმე ოფიციალური პუბლიკაციიდან ერთ-ერთი, მაგრამ ხელისუფლებამ მისი ტირაჟი ნახევარ მილიონ ეგზემპლარამდე შეზღუდა. გაცილებით მეტი (თითქმის 2000) კავშირის ბიულეტენი გამოქვეყნდა ცენზურის გარეშე, როგორც „შინაგანი ორგანიზაციული პუბლიკაციები“. ზოგიერთ რეგიონში რადიო გადაცემებიც იწერებოდა კასეტებზე და უკრავდნენ შიდა ქარხნულ რადიოებში. ამან შექმნა ცენზურის გარეშე ინფორმაციის გავრცელების სისტემა. კავშირის ბიულეტენებმა ასევე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს უახლესი ისტორიის შესახებ სიმართლის გავრცელებაში.[21]

“სოლიდარობის“ რეგიონალური სტრუქტურა საბოლოოდ ჩამოყალიბდა საარჩევნო კამპანიის დროს, რომელიც 1981 წლის პირველი ნახევრის განმავლობაში, ივლისის პირველ დღეებამდე გაგრძელდა. შეიქმნა 37 რეგიონი, მათგან ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო შლონსკო-დონბროვსკი 1 400 000 წევრით, ხოლო ყველაზე პატარა (სიერაძი) მხოლოდ 34 000-ით. ამავე დროს, შეიქმნა ინდუსტრიის სპეციფიკური სექციები, რომელთა რიცხვმა მალე 145-ს მიაღწია. არჩევნების მსვლელობისას, კავშირის ორგანოები და ეროვნული კონგრესის დელეგატები აირჩიეს კომპანიის და რეგიონალურ დონეზე. არჩევნების დროს, „სოლიდარობის“ დამახასიათებელი თვისება აშკარად გამოიკვეთა – ის შეიძლება შეფასდეს, როგორც „ჰიპერ-დემოკრატიზაცია“. ათწლეულების დიქტატურის საპასუხოდ, კავშირის შეხვედრები სხვადასხვა დონეზე ხშირად ხასიათდებოდა ქაოტური დისკუსიებით და გრძელი გამოსვლებით, რომლებიც არ წყდებოდა ცენზურის ან დებატების ჩახშობის ბრალდებების შიშით. აღსანიშნავია, რომ ორგანიზაციის წევრების თითქმის 94%-მა მიიღო მონაწილეობა საარჩევნო პროცესში, რაც მოძრაობის მონაწილეთა მაღალ დონეს აჩვენებს.[22]

“სოლიდარობის“ პროფკავშირის დელეგატთა პირველი ეროვნული კონვენცია 1981 წლის 5 სექტემბერს დაიწყო. სხდომები გდანსკში, ოლივიას დარბაზში გაიმართა, სადაც კავშირის 9.5 მილიონზე მეტი წევრის წარმომადგენელი 898 დელეგატი ესწრებოდა. კონვენცია 1989 წლამდე პოლონელების ერთადერთი დემოკრატიულად არჩეული წარმომადგენლობა იყო. დელეგატების სოციალური შემადგენლობა ალბათ, გარკვეულწილად მაინც, „სოლიდარობის“ აქტივისტების (მაგრამ არა მისი წევრების) სოციალური სტრუქტურის ანარეკლად შეიძლება ჩაითვალოს. მონაწილეთა მიერ შევსებული გამოკითხვების მიხედვით, 47% მუშათა კლასის წარმომადგენელი იყო, 32.8% ინტელიგენცია, ხოლო 14.4% გლეხობა. დელეგატების ოდნავ მეტს ნახევარს უმაღლესი განათლება ჰქონდა, ყოველი მესამეს - საშუალო, ხოლო ყოველი მეათეს - საბაზისო პროფესიული განათლება. მათგან ნახევარი 1980 წლის ზაფხულის გაფიცვებში მონაწილეობდა, ხოლო მესამედი გაფიცვის კომიტეტების წევრი იყო, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ წინა პერიოდის აქტიურობა კავშირში შემდგომი კარიერისთვის ერთგვარი „გასაღები“ იყო. დელეგატების უმეტესობას კავშირში თანამდებობა ეკავა – ისინი იყვნენ ქარხნის საბჭოს პრეზიდიუმის (39%) და რეგიონული ხელისუფლების (51%) წევრები, თუმცა ეს რიცხვები ერთად არ უნდა შეკრებილიყო. ყოველი მეათე დელეგატი PZPR-ის (პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტია) წევრი იყო, 7.1% კი პარტიას ადრეულ პერიოდში ეკუთვნოდა. „სოლიდარობის“ მოძრაობის აქტივისტები შედარებით ახალგაზრდები იყვნენ – მათი ნახევარი 35 წლამდე ასაკის იყო.

ლეხ ვალენსამ სხდომები პოლონეთის ეროვნული ჰიმნის შესრულებით გახსნა, რასაც მოჰყვა ჰიმნი „Boże, coś Polskę“ (ო, ღმერთო, ვინც [დაიცვა] პოლონეთი). ეროვნული და რე-

[21] A. Friszke, „Tygodnik Solidarność” 1981, „Biuletyn IPN” 2005, nr 7-8, p. 21-50; R. Wróblewski, Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej lat 1976-1990, [in:] M. Marcinkiewicz, S. Ligarski (ed.), Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL, Szczecin 2010, p. 157.

[22] J. Skórzyński, op. cit., p. 79-82.

ლიგიური თემების ეს გადაჯაჭვა „სოლიდარობის“ დამახასიათებელი ნიშანი იყო. ასევე აღსანიშნავია, რომ ამ უკანასკნელი სიმღერის მისამღერი შესრულდა ვერსიით „Ojczyznę wolną, racz nam wrócić Panie“ (თავისუფალ სამშობლოს, დაგვიბრუნე, უფალო), განსხვავებით „პოლიტიკურად კორექტული“ „Ojczyznę wolną pobłogosław Panie“ (თავისუფალ სამშობლოს, დალოცე, უფალო) ვერსიისგან. კონგრესში მონაწილეობა მიიღო მრავალმა დელეგაციამ პოლონეთიდან და საზღვარგარეთიდან, და კონგრესს ასევე მიმართეს შრომის მსოფლიო კონფედერაციისა და თავისუფალი პროფკავშირების საერთაშორისო კონფედერაციის, ორი ძირითადი საერთაშორისო პროფკავშირული ფედერაციის, წარმომადგენლებმა. კონგრესის ყოველი დღე მასით იწყებოდა. პრიმატის, გლემპის მიერ აღნიშნული საინაუგურაციო მასის გარდა, ქადაგებები მამა იოზეფ ტიშნერმაც წაიკითხა. მათგან პირველი, სახელწოდებით „შრომის დამოუკიდებლობა“, კონგრესის ოფიციალურ დოკუმენტად იქნა აღიარებული, ხოლო ორი სხვა ქადაგება მოგვიანებით ანალოგიურად იქნა განხილული. ადრინდელ ტექსტებთან ერთად, ისინი მის წიგნში „სოლიდარობის ეთიკა“ იქნა თავმოყრილი.

7 სექტემბერს მიღებულ იქნა შვიდპუნქტიანი დეკლარაცია, რომელიც იწყებოდა სიტყვებით: „სოლიდარობის პროფკავშირის უპირველესი მიზანია ღირსეული საცხოვრებელი პირობების შექმნა ეკონომიკურად და პოლიტიკურად სუვერენულ პოლონეთში. ეს ნიშნავს სიღარიბის, ექსპლუატაციის, შიშისა და ტყუილისგან თავისუფალ ცხოვრებას დემოკრატიულად ორგანიზებულ და კანონის უზენაესობაზე დამყარებულ საზოგადოებაში.“ ცალკეულ პუნქტებში ასახული იყო სოციალური მოლოდინები: სურსათის მიწოდების გაუმჯობესება, ეკონომიკური რეფორმა (ნომენკლატურის ადმინისტრაციული დანიშვნის სისტემის გაუქმების ჩათვლით), სიმართლე, დემოკრატია (“სეიმში – პარლამენტში – და ეროვნულ საბჭოებში თავისუფალი არჩევნების ჩატარებით“), სამართლიანობა, ერის ჯანმრთელობის გადარჩენა (გარემოს დაცვა და ჯანდაცვის რეფორმა) და, გარკვეულწილად გასაკვირად, „ნახშირი მოსახლეობისთვის და მრეწველობისთვის“.

ამ დეკლარაციის ცალსახობა ალბათ საკმარისი იქნებოდა ანტისოლიდარობის პროპაგანდისტული კამპანიის გასაჩაღებლად, რომ არა ის ფაქტი, რომ მეორე დღეს მიღებულ იქნა კიდევ ერთი დოკუმენტი, რომელმაც საბჭოთა ბლოკის კომუნისტური პარტიები განარისხა. ეს იყო მოკლე „მიმართვა აღმოსავლეთ ევროპის მშრომელი ხალხისადმი“: „გდანსკში, დამოუკიდებელი თვითმმართველი პროფკავშირ „სოლიდარობის“ დელეგატთა პირველ კონგრესზე შეკრებილი დელეგატები მივესალმებით და მხარდაჭერას ვუცხადებთ ალბანეთის, ბულგარეთის, ჩეხოსლოვაკიის, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის, რუმინეთის, უნგრეთის და საბჭოთა კავშირის ყველა ერის მუშაკებს. როგორც ჩვენი ომის შემდგომი ისტორიის პირველი დამოუკიდებელი პროფკავშირი, ჩვენ ვგრძნობთ ბედის საერთოობის ღრმა განცდას. გარწმუნებთ, რომ თქვენს ქვეყნებში გავრცელებული ტყუილების საპირისპიროდ, ჩვენ ვართ 10 მილიონი მუშის ნამდვილი ორგანიზაცია, რომელიც მუშათა გაფიცვების შედეგად შეიქმნა. ჩვენი მიზანია ვიბრძოლოთ ყველა მშრომელი ადამიანის საარსებო წყაროს გაუმჯობესებისთვის. ჩვენ მხარს ვუჭერთ მათგან, ვინც გადაწყვიტა თავისუფალი პროფკავშირებისთვის ბრძოლის რთულ გზაზე დადგომა. გვჯერა, რომ მალე თქვენი და ჩვენი წარმომადგენლები შეძლებენ შეხვედრას პროფკავშირული გამოცდილების გაცვლის მიზნით.“ არაფერს ეშინოდა კომუნისტებს იმაზე მეტად, ვიდრე ამ სურვილის ასრულების ხილვას – დამოუკიდებელი ორგანიზაციების გაჩენა და მათი თავისუფლებისთვის თანამშრომლობა.[23]

“სოლიდარობის“ აქტივისტები ინარჩუნებდნენ კონტაქტს ჩეხოსლოვაკიის, აღმოსავლეთ გერმანიისა და უნგრეთის ოპოზიციონერებთან. უმეტესწილად, ეს უკვე დამყარებული ურთიერთობების გაგრძელება იყო. თუმცა, აგვისტოს გაფიცვებისა და კავშირის საქმიანო-

[23] B. Kaliski, „Antysocjalistyczne zbiorowisko”? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność, Warszawa 2003.

ბის ექო საბჭოთა იმპერიის ყველა კუთხეს მიაღწია, თუმცა ცილისმწამებლური პროპაგანდის სახით. მათ იმედები გაუჩინეს ყველას, ვინც კომუნიზმს ეწინააღმდეგებოდა, და მრავალ შემთხვევაში, მთელ საზოგადოებებს. ეს უკანასკნელნი, თუმცა, უფრო მგრძნობიარენი იყვნენ პროპაგანდის გავლენის მიმართ, და მრავალ შემთხვევაში, თავდაპირველი იმედები შეიცვალა პოლონეთის მედიის მიერ წარმოჩენილი ქაოსში ჩაძირული და მუდმივი გაფიცვებით დატვირთული ქვეყნის იმიჯით. „გზავნილის“ უშუალო შედეგი იყო პოლონეთ-ჩეხური (მოგვიანებით პოლონეთ-ჩეხოსლოვაკური) „სოლიდარობის“ დაარსება 1981 წლის სექტემბერში, ორგანიზაცია, რომელიც უნიკალური იყო მთელი აღმოსავლეთ ბლოკის ისტორიაში, აერთიანებდა ოპოზიციონერებს ორი ქვეყნიდან.[24]

კონგრესის მეორე რაუნდი 26 სექტემბერს დაიწყო და 7 ოქტომბრამდე გაგრძელდა. ამ დროის განმავლობაში, არჩეული იქნა კავშირის ახალი ხელმძღვანელობა (ვალენსამ თავმჯდომარის არჩევნები მცირე უმრავლესობით მოიგო) და მიღებულ იქნა არაერთი დოკუმენტი, მათ შორის კავშირის პროგრამა. ის დაიწყო სიტყვებით, რომლებიც „სოლიდარობის“ იდენტობას განსაზღვრავდა. ხაზგასმით აღინიშნა, რომ ის 1980 წლის მასობრივი პროტესტებიდან, „ეკონომიკური ექსპლუატაციისა და მსოფლმხედველობრივი დისკრიმინაციის წინააღმდეგ აჯანყებიდან“ და „მმართველობის არსებული სისტემიდან“ გაიზარდა. კავშირის დაარსება აღწერილი იყო, როგორც „ჩვენი ქვეყნის ჩვეულებრივი ადამიანების საჭიროებებზე, მათ ტანჯვასა და იმედგაცრუებებზე, მათ იმედებსა და სწრაფვებზე“ პასუხი, მაგრამ საქმე მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებს არ ეხებოდა, რადგან: „ისტორიამ გვასწავლა, რომ თავისუფლების გარეშე პური არ არსებობს. ჩვენ ასევე გვქონდა შეშფოთება სამართლიანობის, დემოკრატიის, სიმართლის, კანონის უზენაესობის, ადამიანის ღირსების, რწმენის თავისუფლების, რესპუბლიკის აღდგენის გამო, არა მხოლოდ პურის, კარაქისა და ძეხვის გამო.“ „სოლიდარობა“ განისაზღვრა, როგორც ორგანიზაცია, რომელიც აერთიანებს პროფკავშირისა და დიდი სოციალური მოძრაობის მახასიათებლებს, და სხვაგან, როგორც მოძრაობა ერის მორალური აღორძინებისთვის. კავშირის ძირითადი საყრდენი პუნქტები იყო ქრისტიანული ეთიკა, ეროვნული ტრადიციები და „მუშათა კლასის და დემოკრატიული ტრადიცია შრომის სამყაროში“. პრეამბულა უკვე აცხადებდა, რომ კავშირის მიზანი იყო „თვითმმართველი პოლონეთი“, ამავე დროს ხაზგასმით აღინიშნებოდა, რომ „თავისუფლებისა და შეუზღუდავი დამოუკიდებლობის იდეა ჩვენი გზაა“.

დეკლარაციის მეორე თავი იყო სახელწოდებით „ქვეყნის ამჟამინდელი მდგომარეობის გათვალისწინებით“. მასში ნათქვამია, რომ მმართველობის ამჟამინდელმა სისტემამ „ქვეყანა გაანადგურა“ და ცვლილებების შეჩერების მცდელობა „სწრაფად გვაახლოებს კატასტროფასთან“ და „ეროვნულ ტრაგედიას“ ემუქრება. გამოცხადდა, რომ წინა ტაქტიკა – „ლოდინი და ხელისუფლებაზე ზეწოლა“ – მიტოვებული იქნებოდა „ყველა შესაძლო ზომის“ სასარგებლოდ ქვეყნის კოლაფსისგან და ხალხის სიღარიბისგან გადასარჩენად. ამის მიღწევის გზა უნდა ყოფილიყო „დემოკრატიული და ყოვლისმომცველი სოციალური ინიციატივა სახელმწიფოსა და ეკონომიკის აღსადგენად“. არ იყო პირდაპირი მითითება პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის (PZPR) საბჭოთა ბატონებზე, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ მიზანი არ იყო ალიანსების შელახვა, არამედ ის, რომ „მათ შეუძლიათ მიიღონ უფრო საიმედო გარანტიები, ვიდრე ადრე“.

დოკუმენტის შემდგომი ნაწილები ეძღვნებოდა, სხვა საკითხებთან ერთად, ეკონომიკური რეფორმის წინადადებებს, საგანგებო ზომებს კრიზისის პირობებში, უღარიბესთა დაცვას, შრომის დაცვის პრობლემებს, სოციალურ პოლიტიკას, ჯანმრთელობის დაცვას, გარემოს დაცვას, საბინაო პოლიტიკას, კულტურასა და განათლებას, და ახალგაზრდობას. მეექვსე

[24] Ł. Kamiński, P. Blažek, G. Majewski, Ponad granicami. Historia Solidarności Polsko-Czechosłowackiej, Wrocław 2019.

თავი იყო სახელწოდებით „სამორჭადნა რჭეჩპოსპოლიტა“ (თვითმმართველი პოლონეთის რესპუბლიკა), და ეს ტერმინი ხშირად გამოიყენებოდა მთელი პროგრამის აღსაწერად, რადგან ის მისი არსი იყო. თავი მოიცავდა მოთხოვნებს პოლიტიკური პლურალიზმისთვის (მაგრამ ასევე დეკლარაციას, რომ კავშირის კანონმდებლობით განსაზღვრული ორგანოები არ შექმნიდნენ პოლიტიკურ პარტიებს), ჭეშმარიტი დასაქმებულთა და ადგილობრივი თვითმმართველობების შემოღებას (უნდა მომზადებულიყო ახალი საარჩევნო სისტემა), თავისუფალი არჩევნები სეიმში (პარლამენტი) და პარლამენტის ახალი, თვითმმართველი პალატის დანიშვნა. სხვა მოთხოვნები მოიცავდა სამოქალაქო უფლებების დაცვას, სასამართლო სისტემის რეფორმას მისი დამოუკიდებლობისთვის, მილიციის დეპოლიტიზაციას და უშიშროების სამსახურის კანონით რეგულირებას, პოლიტიკური რეპრესიების დასრულებას, ეკონომიკური კოლაფსისთვის პასუხისმგებელ პირთა დასჯას, სამეცნიერო კვლევების თავისუფლებას და „თვალთმაქცობის წინააღმდეგ ბრძოლას ცხოვრების ყველა სფეროში“ (ეს პუნქტი მიმართული იყო ცენზურისა და პროპაგანდის წინააღმდეგ). გამოხატვის თავისუფლება უნდა ყოფილიყო გარანტირებული მოქალაქეებისა და ორგანიზაციების გამოქვეყნების უფლებით და რადიოსა და ტელევიზიაზე წვდომის უზრუნველყოფით.

დეკლარაციის მეშვიდე ნაწილი ეძღვნებოდა კავშირის შიდა საკითხებს, მათ შორის კავშირის წევრების უფლებებს, როგორიცაა მისი ორგანოების კონტროლის უფლება, პროგრამული მუშაობის წესები, პროტესტების ორგანიზების უფლება და ა.შ. ბოლო თავი დაიყვანებოდა ერთ საკითხზე, რომელიც შეიცავდა 37-ე თეზისის, ბოლო თეზისის სათაურში - „სოლიდარობა ითხოვს ახალ სოციალურ შეთანხმებას“. ის უნდა ყოფილიყო კრიზისთან ბრძოლის, ეკონომიკური რეფორმისა და ქვეყნის დემოკრატიზაციის შესახებ შეთანხმება.[25]

კონგრესმა აჩვენა არა მხოლოდ კავშირის ძალა, არამედ მასში მზარდი განხეთქილებებიც. თანდათანობით, „სოლიდარობის“ საფუძველზე ჩამოყალიბდა მკაფიოდ პოლიტიკური ხასიათის ჯგუფები: პოლონეთის ლეიბორისტული პარტია, დამოუკიდებლობის სამსახურის კლუბი, თვითმმართველი რესპუბლიკის კლუბები „თავისუფლება – სამართლიანობა – დამოუკიდებლობა“.[26]

1981 წლის ოქტომბერში, მოსკოვის გავლენით, შეიცვალა პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის (PZPR) ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი: სტანისლავ კანია გენერალ ვოიჩეხ იარუზელსკიმ შეცვალა, რომელიც თებერვლიდან პრემიერ-მინისტრის თანამდებობასაც იკავებდა. ამავე დროს, ძალადობრივი დაპირისპირებისთვის მზადება გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა. საბოლოოდ, 12-დან 13 დეკემბრის ღამეს, საომარი მდგომარეობა გამოცხადდა. პირველ რამდენიმე დღეში, „სოლიდარობის“ და სხვა ოპოზიციური ორგანიზაციების 3000-ზე მეტი აქტივისტი დააპატიმრეს (1982 წლის ბოლოსთვის ეს რიცხვი თითქმის 10 000-მდე გაიზარდა). ქვეყნის მასშტაბით რამდენიმე ასეული გაფიცვა დაიწყო, რომელთაგან ზოგიერთი სასტიკად ჩახშობილი იქნა. ყველაზე სისხლიანი მოვლენები კატოვიცეში, „ვუიეკის“ ქვანახშირის მაღაროში მოხდა, სადაც 9 მაღაროელი დახვრიტეს. ათასობით ადამიანი დააპატიმრეს და ათობით ათასი გაათავისუფლეს სამსახურიდან.[27]

მასობრივი რეპრესიების მიუხედავად, „სოლიდარობა“ მიწისქვეშეთში გადარჩა. ჩამოყალიბდა შეთქმულებითი კომპანიისა და რეგიონალური სტრუქტურები, და 1982 წლის აპრილიდან, ეროვნული ხელმძღვანელობაც მოქმედებდა – დროებითი საკოორდინაციო კომიტეტი. უკვე 1982 წელს, 954 მიწისქვეშა გაზეთი გამოქვეყნდა, ხოლო 1989 წლისთვის საერთო რიცხვმა თითქმის 3200-ს მიაღწია. ასევე გამოქვეყნდა წიგნები და ბროშურები. ჯერ

25 The First Solidarity Congress, World Affairs , Summer 1982, Vol. 145, No. 1, Solidarity: A Documentary History (Summer 1982), p. 25-61.

26 A. Friszke, Rewolucja...., p. 805-817.

27 A. Dudek (ed.), Stan wojenny w Polsce 1981-1983, Warszawa 2003.

ვარშავაში, შემდეგ კი ვროცლავსა და სხვა ქალაქებში, გამოჩნდა რადიო „სოლიდარობა“, რომელიც რამდენიმე ათეული წუთის განმავლობაში მაუწყებლობდა გადაცემებს. საომარი მდგომარეობის პირველ თვეებში მოკლე გაფიცვები ორგანიზებული იქნა, ხოლო მაისიდან მოყოლებული, ქუჩის დემონსტრაციები გახშირდა. ყველაზე დიდი პროტესტები 1982 წლის 31 აგვისტოს მოხდა, როდესაც 66 ქალაქში გაიმართა დემონსტრაციები. დემონსტრაციები ჩახშობილი იქნა მეტი მსხვერპლის ფასად.[28]

მიწისქვეშა „სოლიდარობა“ განიცდიდა ტაქტიკური დავებით კომუნისტებთან ბრძოლაში. 1982 წლის ივნისში, ამ დავებმა ვროცლავში ახალი რადიკალური ორგანიზაციის, მებრძოლი სოლიდარობის (Solidarność Walcząca), ჩამოყალიბება გამოიწვია. მან მალევე დაიწყო თავისი სტრუქტურების განვითარება რეგიონის ფარგლებს გარეთ. მიწისქვეშეთში ათობით სხვა მცირე ორგანიზაციაც აქტიურობდა. თუმცა, ოპოზიციამ ვერ შეძლო კომუნისტების დათმობებზე იძულება. პირიქით, „სოლიდარობა“ საბოლოოდ აიკრძალა 1982 წლის ოქტომბერში (მანამდე ის ფორმალურად იყო შეჩერებული). საომარი მდგომარეობა გაუქმდა 1983 წლის ივლისში, თუმცა მრავალი რეპრესიული კანონი ძალაში დარჩა.[29]

80-იანი წლების შუა პერიოდში, ორივე მხარე ჩიხში აღმოჩნდა. „სოლიდარობა“ და სხვა ორგანიზაციები აგრძელებდნენ თავიანთ საქმიანობას მიწისქვეშეთში. ასევე შეიქმნა ახალი, უფრო ფართო მასშტაბის ორგანიზაციები: 1984 წელს – მებრძოლი ახალგაზრდობის ფედერაცია, 1985 წელს – პაციფისტური და ეკოლოგიური თავისუფლებისა და მშვიდობის მოძრაობა, ხოლო ერთი წლის შემდეგ დაიწყო დამოუკიდებელ სტუდენტთა ასოციაციის ეროვნული სტრუქტურების აღდგენა. გააქტიურდა დამოუკიდებელი პოლონეთის კონფედერაციის საქმიანობა და შეიქმნა რამდენიმე მცირე პოლიტიკური პარტია. თუმცა, ოპოზიციამ ვერ შეძლო მთავრობის დათმობებზე იძულება ან საზოგადოების მობილიზება უფრო ფართო პროტესტებისთვის. მხოლოდ მამა იერჟი პოპიელუშკოს უშიშროების სამსახურის ოფიცრების მიერ მკვლელობამ (1984 წლის ოქტომბერი) მოკლედ გააცოცხლა მტრული განწყობა მთავრობის მიმართ. მეორე მხრივ, კომუნისტურმა ხელისუფლებამ, მიუხედავად რეპრესიებისა და ამნისტიის მონაცვლეობისა (ორი თანმიმდევრული ამნისტია გამოცხადდა 1983 და 1984 წლებში), ვერ მოახერხა ოპოზიციის ლიკვიდაცია, რომლის არსებობაც რეგულარულად გამოქვეყნებული მიწისქვეშა ჟურნალებით, წიგნებით, ფურცლებითა და რადიო გადაცემებით იყო აშკარა.[30]

ხელისუფლებამ ამ სიტუაციის შეცვლა 1986 წლის ზაფხულში სცადა, მიხაილ გორბაჩოვის ხელმძღვანელობით საბჭოთა კავშირის თანხმობით. გამოცხადდა მორიგი ამნისტია, დაპირდა პოლიტიკური სასამართლო პროცესების დასრულება და შერჩეული ადამიანები, რომლებიც ოპოზიციასთან იყვნენ დაკავშირებულნი, მიიწვიეს სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარესთან არსებულ საკონსულტაციო საბჭოში გასაწევრიანებლად (ამ თანამდებობას იარუზელსკი იკავებდა, და მოწვეულთა უმეტესობამ უარი თქვა). ამავე დროს, ასობით მიწისქვეშა აქტივისტი დაიბარეს უშიშროების სამსახურის ოფიცრებთან სასაუბროდ, რომლებმაც დაარწმუნეს ისინი, რომ მათ შესახებ ყველაფერი იცოდნენ, რომ მიწისქვეშეთში მოქმედებას აზრი არ ჰქონდა და რომ მალე გაჩნდებოდა ღია საქმიანობის შესაძლებლობები (მაგრამ არა „სოლიდარობის“ ფარგლებში). მართლაც, 1987 წელს დარეგისტრირდა რამდენიმე ასოციაცია (ძირითადად ეკონომიკური), რომლებიც ოპოზიციასთან დაკავშირებულმა ადამიანებმა დააარსეს. ყოფილი მიწისქვეშა ჟურნალი „Res Publica“ ასევე ოფიციალურად დაიწყო გამოცემა.

---

28 Ibidem; R. Wróblewski, Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej lat 1976-1990, [in:] M. Marcinkiewicz, S. Ligarski (ed.), Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL, Szczecin 2010, p. 157.

29 Ł. Kamiński, G. Waligóra, Solidarność Walcząca, [in:] Ł. Kamiński, G. Waligóra (eds.), NSZZ „Solidarność“ 1980-1989, vol. 2 Ruch społeczny, Warszawa 2010, p. 453-503.

30 Ł. Kamiński, Dekada „Solidarności”, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9-10, p. 11.

მთავრობის შეთავაზებამ დაბნეულობა გამოიწვია „სოლიდარობისა“ და ოპოზიციის რიგებში. ლეხ ვალენსამ ღიად დააარსა „სოლიდარობის“ დროებითი საბჭო, მაშინ როდესაც მიწისქვეშა დროებითი საკოორდინაციო კომიტეტი ჯერ კიდევ აქტიურობდა. თუმცა, მთავრობის წარმატება ზომიერი იყო - ერთადერთი მნიშვნელოვანი შედეგი იყო პოლონეთზე დაწესებული აშშ-ის სანქციების მოხსნა საომარი მდგომარეობის შემოღების შემდეგ და დიპლომატიური იზოლაციის დასრულება.[31]

კიდევ ერთი მცდელობა გარღვევის მისაღწევად იყო 1987 წლის ნოემბერში ორგანიზებული რეფერენდუმი. ხელისუფლება, რომელიც სულ უფრო მეტად გრძნობდა რადიკალური ეკონომიკური ცვლილებების საჭიროებას, სურდა მოეპოვებინა საზოგადოების თანხმობა მის განსახორციელებლად, ბუნდოვანი „დემოკრატიზაციის“ დაპირებით. რეფერენდუმი წარუმატებლად დასრულდა – კომუნისტებმა აღიარეს, რომ უმრავლესობის სასარგებლოდ მიღწეული შედეგის მიუხედავად, ის არ იყო სავალდებულო. საბოლოოდ, ხალხმა აიძულა ისინი ცვლილებებისკენ – 1988 წლის მაისსა და აგვისტოში მოხდა გაფიცვების ორი ტალღა, რაც ნათლად მიუთითებდა, რომ საზოგადოებრივი განწყობა უარესდებოდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ახალგაზრდა თაობის დამოკიდებულება, რომელიც ძალიან აქტიური იყო გაფიცვების დროს. პროტესტების დასასრულებლად ხელისუფლებამ ოპოზიციასთან მრგვალი მაგიდის მოლაპარაკებების გამართვა დაჰპირდა. ისინი საბოლოოდ 1989 წლის თებერვალში გაიმართა, და ორთვიანი მოლაპარაკებების განმავლობაში, შეთანხმდა პოლიტიკური და ეკონომიკური რეფორმების სერია, მათ შორის „სოლიდარობის“ ხელახალი ლეგალიზაცია, ნაწილობრივ თავისუფალი არჩევნები და პრეზიდენტობის შექმნა. 1989 წლის ივნისის არჩევნები პლებისციტად იქცა – კომუნისტებისა და მათი მოკავშირეების უმრავლესობის გარანტიის მიუხედავად, პოლონელებმა ნათლად აჩვენეს, რომ მათ სისტემის უბრალო რეფორმა კი არა, ცვლილება სურდათ – თავიანთი საარჩევნო სიებიდან ყველა კანდიდატის გადახაზვით. 1989 წლის აგვისტოში დაინიშნა პირველი არაკომუნისტი პრემიერ-მინისტრი, დეკემბერში შეიცვალა კონსტიტუცია, ხოლო 1990 წლის იანვარში დაიშალა პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტია (PZPR). 1990 წლის მაისში გაიმართა თავისუფალი ადგილობრივი არჩევნები, 1990 წლის ნოემბერში – საპრეზიდენტო არჩევნები, ხოლო 1991 წლის ოქტომბერში – საპარლამენტო არჩევნები. 1993 წლის სექტემბერში, საბჭოთა სამხედრო შენაერთებმა პოლონეთი დატოვეს. 1999 წელს, პოლონეთი ნატოში გაწევრიანდა, ხოლო 2004 წელს – ევროკავშირში [4].[32]

პოლონური ოპოზიციის, და განსაკუთრებით „სოლიდარობის“ ისტორიის დღევანდელი პერსპექტივიდან განხილვისას, აღსანიშნავია რამდენიმე ასპექტი, რომლებიც შეიძლება გადამწყვეტად ჩაითვალოს მისი საბოლოო გამარჯვებისთვის:

• 1980/81 წლებში „სოლიდარობამ“ შეძლო თავის რიგებში მოეზიდა ადამიანების ფართო სპექტრი, მათ შორის კომუნისტური პარტიის მრავალი ყოფილი წევრი. ეს არ იყო მხოლოდ დიალოგში ჩართვის მზადყოფნის გამო, არამედ უპირველეს ყოვლისა იმის გამო, რომ ის იყო ღირებულებებზე დაფუძნებული მოძრაობა, რომელიც კომუნისტურ დიქტატურას დაუპირისპირდა: სიმართლე სიცრუეს, დემოკრატია დიქტატურას, სამართლიანობა უსამართლობას, თავისუფლება დამონებას, და ადამიანის ღირსება დამცირებას დაუპირისპირდა.

• “სოლიდარობამ“ გადაიტანა 1981 წლის დეკემბრის პაციფიკაცია და საომარი მდგომარეობა; ეს იყო საკვანძო ფაქტორი (განსხვავებით პოლონეთის უნგრეთისგან 1956 წელს და ჩეხოსლოვაკიისგან 1968 წელს) – მიწისქვეშეთში იძულებით მოქმედებისა და გავლენის შეზღუდვის მიუხედავად, „სოლიდარობა“ აგრძელებდა კომუნისტური სისტემის დასუსტებას და მზად იყო, როდესაც ის საბოლოოდ დაინგრა.

---

31 Ibidem, p. 11-12.

32 A. Dudek, Historia polityczna Polski 1989-2023, Warszawa 2023.

• ინფორმაციის დამოუკიდებელმა ნაკადმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა, რამაც გამოავლინა ოფიციალური პროპაგანდის სიცრუე და საზოგადოებას ქვეყანაში არსებული მდგომარეობის შესახებ სიმართლე აჩვენა.

• ხელსაყრელმა საერთაშორისო სიტუაციამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა პოლონეთში კომუნისტური სისტემის კოლაფსში; თუმცა, აღსანიშნავია, რომ „სოლიდარობამ“ გავლენა მოახდინა როგორც საბჭოთა, ისე ამერიკული პოლიტიკის ევოლუციაზე.

დაბოლოს, სხვა ფაქტორებთან ერთად, აღსანიშნავია **ისტორიისა და მეხსიერების როლი**. როგორც „სოლიდარობა“, ისე არსებული ოპოზიციური ორგანიზაციები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ წარსულის შესახებ სიმართლის თქმას. პოლონელი ხალხის ჯიუტ წინააღმდეგობას 1980-იან წლებში ფესვები რუსეთის წინააღმდეგ ადრინდელი ბრძოლის ხსოვნაში ჰქონდა, რომელიც ჯერ კიდევ მე-18 საუკუნეში დაიწყო. საბჭოთა და კომუნისტური დანაშაულების ხსოვნა იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელიც ხალხს წინააღმდეგობისკენ მობილიზებდა, ასევე „სოლიდარობის“ მოძრაობის ლეგიტიმიზაციისა და ხელისუფლების დელეგიტიმიზაციის წყარო. მსგავს ფენომენს ამჟამად უკრაინაში ვაკვირდებით. ამიტომ, მოდით, გავიხსენოთ ანტისაბჭოთა წინააღმდეგობის ისტორია.

Łukasz Kamiński

The Polish Experience of Opposition to Communism from Today's Perspective

For the first time on a larger scale, Poles experienced communism during the Polish-Bolshevik war (1919-1921). During this time, parts of the territory of the reborn Polish state were occupied, usually for only a short period of time. Two pillars of the Bolshevik regime left the strongest impression on the collective memory: terror and propaganda. During this period, resistance to communism was dominated by armed struggle, led by regular formations of the Polish Army[33].

In the following years, communism was experienced primarily by those Poles who remained in the former lands of the Republic of Poland that became part of the Soviet state. Unfortunately, the state of research does not allow for a broader description of the forms of resistance they undertook. The tragic culmination of their experience came in the second half of the 1930s – after mass deportations, the so-called 'Polish action' of the NKVD (1937-1938) followed, as part of which over one hundred thousand people were murdered[34].

The experience of the Soviet occupation, which covered more than half of Poland between September 1939 and June 1940, was closer to universal. It was a time of not only mass repression (including the deportation of over 320,000 Polish citizens to the Soviet Union) and crimes (foremostly the Katyń massacre), but also resistance. It was both organised and spontaneous. The former mainly included the military and civilian structures of the Polish Underground State, which were unfortunately partially broken up by the NKVD, providing the Soviet services with useful knowledge for the years to come. This category also includes numerous smaller underground groups and short-lived guerrilla

33 A. Chwalba, Przegrane zwycięstwo. Wojna polsko-bolszewicka 1918-1920, Wołowiec 2020.

34 M. Iwanow, Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939, Warszawa 1991.

units. In January 1940, one of these groups even attempted to start a local uprising in Chortkiv[35]. Spontaneous resistance included distributing leaflets, painting slogans on walls, self-education and self-help, and obstructing collectivisation. However, this matter still requires deeper research.[36].

The Red Army re-entered Polish territory in January 1944. It quickly became apparent that the Soviets still considered most of the areas occupied in 1939 to be their own. In July 1944, a centre of control over the remaining part of Poland was established in Moscow – the Polish Committee of National Liberation. This marked the beginning of 45 years of communist dictatorship. Throughout this period, the Poles resisted, most strongly in the first years after the Soviets installed the communist regime and in the last decade of the regime, the decade of 'Solidarity'.

During the first months of the communist dictatorship, the military and civil structures of the Polish Underground State still existed. In January 1945, the Home Army was dissolved, followed by the underground parliament, the Council of National Unity, at the beginning of July. However, new structures were formed on the basis of the dissolved ones. These were both locally operating guerrilla units and organisations with regional and national reach. Among them, the largest was the Freedom and Independence Association, established in September 1945. Historians estimate that 30,000 people fought in guerrilla units, and around 150,000 more were involved in other forms of underground activity[37].

From July 1945, it was briefly possible for two opposition political parties to operate: the Christian democratic Labour Party and the Polish Peasants' Party. The former was quickly taken over by the communists, while the latter, despite increasing repression, operated until October 1947, when its leader Stanisław Mikołajczyk fled to the West for fear of repression. Over a million people joined the PPP. Although it was a peasant party, it also had some structures in cities. As the only opposition force, it enjoyed the support of the majority of Poles. However, that did not matter – both the referendum of June 1946 and the elections of July 1947 were entirely rigged by the communists (with the help of Soviet experts)[38].

In addition to organised opposition, there was strong social resistance in the first post-war period. There were several demonstrations and strikes by young people, which took on a nationwide character in May 1946. By 1948, there had been more than 1,200 workers' strikes, some of which were openly political. In the early days of communist rule, desertion from the army was widespread. Peasants did not hand over compulsory material contributions (introduced by the occupying forces and continued by the new authorities). Forms of resistance such as graffiti, political rumours, notes on ballot papers, etc. were widespread.[39]

In the following period, which is usually referred to in historiography as Stalinist (1948-1956), the resistance weakened considerably. The legal opposition was completely eliminated. Armed resistance was continued by fewer and fewer groups, and there were no longer any nationwide structures (the last partisan was killed in action in 1963). A new phenomenon was the scattered youth conspiracy – at that time there were nearly 1,000 groups, most of them small. There were far fewer strikes, other than one

---

35 R. Wnuk, „Za pierwszego Sowieta". Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 - czerwiec 1941), Warszawa 2007.

36 M. Gnatowski (ed.), Niepokorna Białostocczyzna : opór społeczny i polskie podziemie niepodległościowe w regionie Białostockim w latach 1939-1941 w radzieckich źródłach, Białystok 2001.

37 S. Poleszak, R. Wnuk, A. Jaczyńska, M. Śladecka (eds.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Warszawa 2020.

38 R. Turkowski, Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji: 1945-1949, Warszawa 1992.

39 Ł. Kamiński, Polacy wobec nowej rzeczywistości 194-1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego, Toruń 2000.

period of intensification in the spring of 1951. There were several demonstrations (the most serious took place in April 1951 in Szczecin). 'Communication resistance', i.e. listening to banned Western radio stations and passing on uncensored information to others, became particularly important at this time. The strongest resistance was against the collectivisation of agriculture. Repressions against the Church also triggered resistance – one form of it that required considerable courage was signing petitions in defence of bishops or religious education in schools[40].

The Poles paid a high price for their resistance against communism in the first post-war period. Around 50,000 people were killed, more than half a million were imprisoned, including more than 100,000 in forced labour camps. Tens of thousands of people were deported. Other forms of repression such as confiscation of property, dismissal from work or university are impossible to quantify.

However, the will to resist remained unbroken. The resistance escalated again in 1956. Khrushchev's criticism of Stalin at the 20th Congress of the CPSU and the death of the leader of the Polish party, Bolesław Bierut, unleashed hidden social sentiments. Despite the measures taken by the new leadership of the Polish United Workers' Party (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR). including a partial amnesty, open rebellion broke out in Poznań on 28 June 1956. An economic strike turned into a mass demonstration of political nature within a few hours, including elements of an uprising – demonstrators captured local government buildings and a prison, and the headquarters of the Security Office was attacked. The demonstrators demanded independence and democracy, the release of the imprisoned Primate of Poland, Stefan Wyszyński, the withdrawal of Soviet troops, etc. Despite the bloody suppression of the uprising (58 people were killed and several hundred injured), the mood did not calm down. In this situation, the party leadership decided to entrust the position of First Secretary to Władysław Gomułka, who had been imprisoned from 1951 to 1954, in October 1956. Khrushchev's attempt to stop this change led to weeks of rallies and demonstrations, during which anti-Soviet slogans were chanted, communist symbols were destroyed, and demands for state independence and free elections were made. The protests gradually declined, partially due to numerous concessions made by the communist authorities (including a change in policy towards the Catholic Church and an end to collectivisation) and the cautionary example of the bloody suppression of the Hungarian Revolution[41].

However, the liberalisation was only temporary. As early as 1957, there were major strikes and brutally pacified demonstrations against the tightening censorship and the closure of the popular weekly newspaper 'Po prostu' ('Simply'). In the autumn of 1958, there were numerous local protests against the removal of religious symbols and religious education from schools. In April 1960, residents of the first 'atheist city' of Nowa Huta held a demonstration, demanding the promised construction of a church. In March 1964, intellectuals protested for the first time - the famous 'Letter of 34' (named after the number of signatories) demanded a reduction in censorship and an increase in the allocation of paper for book printing. In 1966, the Church and the state came to an open confrontation caused by the competing celebrations of the millennium of the baptism of Poland; in many places, people openly demonstrated their support for the Church[42].

Two mass protests marked the end of Gomułka's rule. The bloody suppression of the second protest led to a change in the leadership of the communist party. In March 1968, there were strikes and demonstrations across Poland by students, supported by schoolchildren and young workers.

---

40 Ł. Kamiński, A. Małkiewicz, K. Ruchniewicz, Opór społeczny w Europie Środkowej w latach 1948-1953 na przykładzie Polski NRD i Czechosłowacji, Wrocław 2004.

41 P. Machcewicz, Polski rok 1956, Warszawa 1993.

42 A. Dudek, Z. Zblewski, Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu, Warszawa – Bielsko Biała 2008, p. 152-154, 179-192.

They demanded a reduction of censorship and reforms similar to those that were taking place in Czechoslovakia at the time. The response was massive repression, including the arrest of over 2,000 people, many of whom were sentenced to prison or forced conscription. In December 1970, workers protested against another price increase, especially on the coast. The strikes and demonstrations quickly escalated into riots, resulting in 45 deaths. The mood was only calmed by another change in leadership (Edward Gierek became the first secretary of the Polish United Workers' Party) and promises of liberalisation[43].

The new leadership did indeed make some changes, especially in the economy. In the following years, the standard of living grew rapidly, which contributed to a reduction in the number of protests. Numerous individual and collective protest letters accompanied an attempt to change the constitution at the turn of 1975 and 1976. Among other things, the intention was to enshrine the leading role of the Polish United Workers' Party and eternal alliance with the Soviet Union in the constitution. In the end, these provisions were toned down. In June 1976, the announcement of another price increase led to numerous strikes and demonstrations, which forced the authorities to cancel the increase. This defeat was made up for with mass repression of workers on a scale not seen for years[44].

The mass repressions accelerated the formation of new opposition. The Workers' Defence Committee, the Movement for Human and Civil Rights, the Student Solidarity Committees, the Free Trade Unions, the Confederation of Independent Poland and several other organisations were established. They operated in a new way - the names of members were made public, and open meetings and lectures were organised. Of course, activities such as printing independent magazines and books had to be kept secret. In total, several thousand people were involved in various forms of opposition activities between 1976 and 1980. In the spring of 1980, the opposition was able to organise a nationwide campaign on the 40th anniversary of the Katyń Massacre[45].

The opposition's activities were an important factor that led to mass protests in the summer and had a significant impact on the shape of the most important strikes. A very important factor that gave millions of Poles hope for change was the election of the Polish Cardinal Karol Wojtyła as the new Pope John Paul II in October 1978. In June 1979, a precedent-setting event took place: for the first time, a pope visited a communist country, his homeland Poland[46].

A key factor was the growing economic crisis. On 1 July 1980, the authorities implemented another in a series of 'hidden' price increases. This time, the response was strikes. Initially spontaneous, they quickly took on a more organised character - the workers formed strike committees and lists of demands. In July, the highest number of strikes was recorded in the Lublin region, where the authorities had to sign a number of written agreements with the protesters and even promise to set up a special government commission to process the numerous demands[47].

The most important strike began on 14 August 1980 in the Gdansk Shipyard (then named after Lenin). This time, the reason was not economic issues, but the dismissal of Anna Walentynowicz, a well-liked worker and activist of the opposition Free Trade Unions, a few months before her retirement. The strike quickly spread to other companies in the city and the region. On the night of 16 to 17 August, the Inter-Enterprise Strike Committee was established, which formulated a list of 21 demands. The most important of these was establishment of independent trade unions. The release of political

43 J. Eisler, Polski rok 1968, Warszawa 2006; Idem, Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje, Warszawa 2012.

44 P. Sasanka, Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencje, Warszawa 2006.

45 A. Friszke, Opozycja polityczna w PRL 1945-1980, Londyn 1994, p.

46 P. Skibiński, Odnowa tej ziemi. I Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski, czerwiec 1979, Warszawa 2020.

47 M. Dąbrowski, Lubelski lipiec 1980, Lublin 2006.

prisoners and the abolition of censorship were also demanded, as well as access to state media for the Church. Most of the demands concerned social and economic issues. On 18 August, another Inter-Enterprise Strike Committee was established in Szczecin, where a list of 36 demands with similar contents was announced[48].

The communist authorities sent government commissions to both cities. However, the negotiations that followed were unsuccessful. The main problem was the issue of independent trade unions. From the authorities' point of view, agreeing to their establishment would mean the loss of the monopoly of the communist party, which controlled the entire state and all organisations. For the workers, the new trade unions were a guarantee that the concessions obtained would be permanent. It was not until the next strikes, especially the outbreak of the solidarity strike with Gdańsk in Wrocław and Lower Silesia (26 August), that a breakthrough was achieved. Threatened with a nationwide strike, the authorities decided to agree to the strikers' demands. An agreement was signed on 30 August in Szczecin, on 31 August in Gdańsk and on 3 September in Jastrzębie (Upper Silesia)[49].

Organising committees for the new unions began to form across Poland. Their representatives met on 17 September 1980 in Gdańsk. A decision was made to establish a single national organisation based on a regional (rather than industry branch) structure, which was unusual for trade unions. The chosen name was the word that had already become a symbol of the August protests: Solidarność (Solidarity). The union was led by Lech Wałęsa, the leader of the Gdańsk protests. By this time, 3 million people had already signed up as members. The new union showed its strength with a nationwide warning strike on 3 October, against the obstruction of Solidarność's activities[50].

The authorities adopted a 'tactic of periodic confrontations' in their relations with the new trade union. A new conflict was provoked every few weeks. The first concerned the registration of Solidarity in court - the communist authorities changed the organisation's statute in an attempt to force it to accept the leadership role of the Polish United Workers' Party (PZPR). Only the threat of a general strike forced the authorities to make concessions[51]. The communists would repeat such actions several times. The aim was to tire the society and demoralize Solidarity, to weaken the reaction in case of a real confrontation. Just a few weeks after the end of the August strikes, preparations began for a violent crackdown on the new organisation[52].

An important area of Solidarność's activities was history and remembrance. As early as 11 November 1980, celebrations for Independece Day were organized, despite having been banned by the communist authorities. Independent lectures and exhibitions were organised, and books and brochures were published on topics banned or falsified by communist propaganda. Solidarity also brough about the erection of new monuments, including those dedicated to the victims of communist crimes. The first of these was unveiled in December 1980 in Gdańsk. It commemorated the victims of the December 1970 massacre[53].

The biggest confrontation between the communist government and Solidarność took place in March 1981. During a farmers' protest in Bydgoszcz, three trade union activists were beaten up, also wanting to form their own organisation. In response, Solidarność organised a nationwide warning strike and announced a general strike. There was widespread fear of Soviet military intervention at the time. The pacification of the Hungarian Revolution (1956) and the Prague Spring (1968) were still

48 A. Machcewicz, Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980, Gdańsk 2015;

49 J. Holzer, Solidarność 1980-1981. Geneza i historia, Warszawa 1990, p. 101-108.

50 Ibidem, p. 112-119.

51 A. Friszke, Rewolucja Solidarności 1980-1981, Kraków 2014, p. 125-155.

52 P. Raina, M. Zbrożek, Operacja Lato-80. Preludium stanu wojennego, Pelpin 2003.

53 A. Kazański, Pomnik Poległych Stoczniowców, „Biuletyn IPN" 2010, nr 9-10, p. 155-156.

fresh in people's minds[54]. In addition, large-scale manoeuvres of the Warsaw Pact troops were taking place in Poland at the time, which intensified the threat. Solidarność prepared instructions on how to behave in case of an intervention and leaflets in Russian. Despite this, most activists were determined to confront the authorities. In the end, confrontation was avoided when Lech Wałęsa overstepped his authority and called off the strike at the last minute. This decision contributed to deepening divisions within the union[55].

The only concession the authorities made was to allow the registration of a farmers' union. More than a million people joined it. Already before that, in February 1981, students had won the right to register their organisation. About 80,000 people joined the Independent Students' Association. Smaller organisations were also formed, bringing together various professional and social groups, including schoolchildren, craftsmen and taxi drivers. There was widespread hope for reform of the state and the economy, including democratisation of the political system and improvement of living conditions[56].

Shortly after the end of the Bydgoszcz crisis, the first issue of 'Tygodnik Solidarność' ('Solidarity Weekly') was published at the beginning of April 1981. It was one of several official publications of the union, but the authorities limited its circulation to half a million copies. Many more union bulletins (nearly 2,000) were published without censorship as 'internal organisational publications'. In some regions, radio programmes were also recorded on cassette tapes and played on internal plant radios. This created a system of uncensored information distribution. Union newsletters also played an important role in spreading the truth about recent history[57].

The regional structure of 'Solidarność' was finally established during the election campaign, which lasted throughout the first half of 1981, until the first days of July. 37 regions were established, the most numerous being Śląsko-Dąbrowski with 1,400,000 members and the smallest (Sieradz) with only 34,000. At the same time, industry-specific sections were established, of which there were soon 145. In the course of the elections, union authorities and delegates to the national congress were elected at the company and regional level. During the elections, a characteristic feature of 'Solidarity' became clearly apparent – itcould be described as 'hyper-democratisation'. In reaction to decades of dictatorship, union meetings at various levels were often characterised by chaotic discussions and long speeches that were not interrupted for fear of accusations of censoring or stifling debate. It is worth emphasising that almost 94% of the organisation's members took part in the election process, which shows the high level of commitment of the movement's participants[58].

The First National Convention of Delegates of the Solidarity Trade Union began on 5 September 1981. The proceedings took place in Olivia Hall in Gdańsk, and were attended by 898 delegates representing over 9.5 million members of the Union. The convention was the only democratically elected representation of Poles before 1989. The social composition of the delegates can probably be considered, at least to some extent, as a reflection of the social structure of the 'Solidarity' activists

---

54 This memory also led to the rejection of the most radical demands, which was intended to prevent the movement from being stifled. Jacek Kuroń called this phenomenon a 'self-limiting revolution'.

55 K. Osiński, P. Rybarczyk, Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg, konsekwencje,Vol. I. Monografia, Bydgoszcz–Gdańsk–Warszawa 2020.

56 J. Skórzyński, Krótka historia Solidarności 1980-1989, Gdańsk 2014, p. 60-65; W. Rotarski, NSZZ Indywidualnego Rzemiosła „Solidarność", [in:] Ł. Kamiński, G. Waligóra (eds.), NSZZ „Solidarność" 1980–1989, vol. 2 Ruch społeczny, Warszawa 2010, p. 137-145.

57 A. Friszke, „Tygodnik Solidarność" 1981, „Biuletyn IPN" 2005, nr 7-8, p. 21-50; R. Wróblewski, Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej lat 1976-1990, [in:] M. Marcinkiewicz, S. Ligarski (ed.), Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL, Szczecin 2010, p. 157.

58 J. Skórzyński, op. cit., p. 79-82.

(but not its members). According to the surveys completed by the participants, 47% had a working-class background, 32.8% were intelligentsia, and 14.4% were peasantry. Slightly more than half of the delegates had a university education, one in three had secondary education, and one in ten had basic vocational education. Half of them had participated in the strikes in the summer of 1980, and a third had been members of strike committees, which indicates that activity in the former period was a kind of 'pass' to a further union career. Most delegates held office in the union – they were members of the presidium of the works council (39%) and regional authorities (51%), although these numbers should not be added together. Every tenth delegate was a member of the PZPR (Polish United Workers' Party), 7.1% belonged to the party at an earlier period. Activists of the 'Solidarity' movement were relatively young – half of them were under 35 years old.

Lech Wałęsa opened the proceedings by singing the Polish national anthem, followed by the hymn 'Boże, coś Polskę' (O God, who [have protected] Poland). This interweaving of national and religious themes was a characteristic feature of 'Solidarność'. It is also worth noting that the chorus of the latter song was sung in the version 'Ojczyznę wolną, racz nam wrócić Panie' (Free Fatherland, please return to us, Lord), as opposed to the 'politically correct' 'Ojczyznę wolną pobłogosław Panie' (Free Fatherland, please bless, Lord). Numerous delegations from Poland and abroad took part in the Congress, and representatives of the World Confederation of Labour and the International Confederation of Free Trade Unions, the two main international trade union federations, also addressed the Congress. Each day of the Congress began with a mass. In addition to the inaugural mass celebrated by Primate Glemp, homilies were also delivered by Father Józef Tischner. The first of these, entitled 'The Independence of Labour', was recognised as an official document of the Congress, and two other homilies were later treated similarly. Together with earlier texts, they were compiled in his book *Ethics of Solidarity*.

On 7 September, a seven-point declaration was adopted, beginning with the words: 'The paramount goal of the Solidarity Trade Union is to create dignified living conditions in an economically and politically sovereign Poland. It means a life free from poverty, exploitation, fear and lies in a society organised democratically and under the rule of law.' The individual points outlined the social expectations: improvement of the food supply, economic reform (including the abolition of the nomenklatura administrative appointments system), truth, democracy ('by holding free elections to the Sejm – parliament – and National Councils'), justice, saving the nation's health (environmental protection and health care reform) and, somewhat surprisingly, 'coal for the population and industry'.

The unambiguousness of this declaration would probably have been enough to spark an anti-solidarity propaganda campaign, had it not been for the fact that the following day, another document was adopted that infuriated communist parties throughout the Soviet bloc. It was a short 'Message to the Working People of Eastern Europe': 'The delegates gathered in Gdańsk at the First Congress of Delegates of the Independent Self-Governing Trade Union 'Solidarność' send greetings and expressions of support to the workers of Albania, Bulgaria, Czechoslovakia, the German Democratic Republic, Romania, Hungary and all the nations of the Soviet Union. As the first independent trade union in our post-war history, we feel a deep sense of commonality of fates. We assure you that, contrary to the lies spread in your countries, we are a genuine organisation of 10 million workers, established as a result of workers' strikes. Our goal is to fight for the improvement of the livelihood of all working people. We support those of you who have decided to take the difficult path of fighting for free trade unions. We believe that soon your and our representatives will be able to meet to exchange union experiences." Nothing frightened the communists more than the vision of this wish coming true – the emergence of independent organisations and their cooperation for freedom[59].

[59] B. Kaliski, „Antysocjalistyczne zbiorowisko"? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność, Warszawa 2003.

Solidarność activists maintained contact with oppositionists from Czechoslovakia, East Germany and Hungary. For the most part, this was a continuation of relationships that had already been established. However, the echoes of the August strikes and the Union's activities reached all corners of the Soviet empire, albeit in the form of defamatory propaganda. They raised hopes among all those who opposed communism, and in many cases, entire societies. The latter, however, were more susceptible to the influence of propaganda, and in many cases, the initial hopes were replaced by the media's image of Poland as a country plunged into chaos and overwhelmed by constant strikes. The direct result of the 'Message' was the establishment of the Polish-Czech (later Polish-Czechoslovak) Solidarity in September 1981, an organisation unique in the history of the entire Eastern Bloc, bringing together oppositionists from the two countries[60].

The second round of the Congress began on 26 September and lasted until 7 October. During this time, the new union leadership was elected (Wałęsa won the election for chairman by a small majority) and a number of documents were adopted, including the union's programme. It began with words defining the identity of 'Solidarity'. It emphasised that it had grown out of the mass protests of 1980, a 'rebellion against economic exploitation and discrimination based on worldview' and 'the existing system of governance'. The founding of the Union was described as a response to the 'needs of the ordinary people of our country, their sufferings and disappointments, their hopes and longings', but it was not only about socio-economic issues, because: 'History has taught us that there is no bread without freedom. We were also concerned with justice, democracy, truth, the rule of law, human dignity, freedom of belief, the restoration of the Republic, not just bread, butter and sausage.' Solidarność was defined as an organisation combining the characteristics of a trade union and a large social movement, and elsewhere as a movement for the moral rebirth of the nation. The basic reference points for the Union were Christian ethics, national traditions and the 'working-class and democratic tradition of the world of work'. The preamble already declared that the Union's goal was a 'self-governing Poland', emphasising at the same time that 'the idea of freedom and untrammelled independence is our path'.

The second chapter of the declaration was entitled 'In view of the country's current situation'. It stated that the current system of government had 'led the country to ruin', and that the ongoing attempt to halt the changes was 'quickly bringing us closer to disaster' and threatening 'national tragedy'. It was announced that the previous tactics of 'waiting and putting pressure on the authorities' would be abandoned in favour of 'all possible measures' to save the country from collapse and the people from misery. The way to achieve this was to be 'a democratic and comprehensive social initiative to rebuild the state and the economy'. There was no direct reference to the Soviet masters of the Polish United Workers' Party (PZPR), indicating that the aim was not to undermine alliances, but rather that „they can obtain more reliable guarantees than before".

Subsequent sections of the document were devoted to, among other things, proposals for economic reform, ad hoc measures in the face of the crisis, protection of the poorest, problems of labour protection, social policy, health protection, environmental protection, housing policy, culture and education, and youth. The sixth chapter was entitled 'Samorządna Rzeczpospolita' (Self-governing Republic of Poland), and this term was often used to describe the whole programme, as it was its quintessence. The chapter included demands for political pluralism (but also a declaration that the statutory authorities of the Union would not form political parties), the introduction of genuine employee and local self-governments (a new electoral system was to be prepared), free elections to the Sejm (parliament) and the appointment of a new, self-governing chamber of parliament.

[60] Ł. Kamiński, P. Blažek, G. Majewski, Ponad granicami. Historia Solidarności Polsko-Czechosłowackiej, Wrocław 2019.

Other demands included the observance of civil rights, the reform of the judiciary system to make it independent, the depoliticisation of the militia and the regulation of the Security Service by law, an end to political repression, the punishment of those responsible for the economic collapse, freedom of scientific research and the 'fight against hypocrisy in all areas of life' (This point was directed against censorship and propaganda). Freedom of expression was to be guaranteed by the right of citizens and organisations to publish and by ensuring access to radio and television.

The seventh part of the declaration was devoted to internal union matters, including the rights of union members, such as the right to control its authorities, the rules of programme work, the right to organise protests, etc. The last chapter boiled down to a single issue, contained in the title of thesis 37, the last one - 'Solidarity demands a new social agreement'. It was supposed to be about an agreement on fighting the crisis, economic reform and democratisation of the country[61].

The congress showed not only the strength of the union, but also the growing divisions within it. Gradually, groups with a clearly political character began to form on the basis of Solidarity: the Polish Labour Party, the Service of Independence Club, the Clubs of the Self-Governing Republic 'Freedom - Justice - Independence'[62].

In October 1981, under Moscow's influence, the First Secretary of the Central Committee of the Polish United Workers' Party (PZPR) was replaced: Stanisław Kania was replaced by General Wojciech Jaruzelski, who also served as Prime Minister from February. At the same time, preparations for the violent confrontation entered a decisive phase. Finally, on the night of 12 to 13 December, martial law was declared. In the first few days, more than 3,000 activists from Solidarity and other opposition organisations were interned (by the end of 1982, this number had risen to nearly 10,000). Several hundred strikes broke out across the country, some of which were brutally suppressed. The bloodiest events took place in the 'Wujek' coal mine in Katowice, where 9 miners were shot. Thousands of people were arrested and tens of thousands were dismissed from work[63].

Despite massive repression, Solidarność survived underground. Conspiratorial company and regional structures were formed, and from April 1982, a national leadership also operated – the Provisional Coordinating Committee. As early as 1982, 954 underground newspapers were published, and by 1989 the total number reached almost 3,200. Books and brochures were also published. First in Warsaw, and later also in Wrocław and other cities, Radio Solidarność appeared, broadcasting programmes lasting several dozen minutes. In the first months of martial law, short strikes were organised, and from May onwards, street demonstrations became more frequent. The largest protests took place on 31 August 1982, when demonstrations were held in 66 cities. The demonstrations were suppressed at the cost of more deaths[64].

The underground Solidarity was afflicted with disputes about tactics in the fight against the communists. In June 1982, these disputes led to the formation of a new radical organisation, Fighting Solidarity (Solidarność Walcząca), in Wrocław. It soon began to build up its structures outside the region. Dozens of other smaller organisations were also active in the underground. However, the opposition was not able to force the communists to make concessions. On the contrary, Solidarność was finally banned in October 1982 (it had previously been formally suspended). Martial law was lifted in July 1983, although many repressive laws remained in force[65].

---

61 The First Solidarity Congress, World Affairs , Summer 1982, Vol. 145, No. 1, Solidarity: A Documentary History (Summer 1982), p. 25-61.

62 A. Friszke, Rewolucja...., p. 805-817.

63 A. Dudek (ed.), Stan wojenny w Polsce 1981-1983, Warszawa 2003.

64 Ibidem; R. Wróblewski, Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej lat 1976-1990, [in:] M. Marcinkiewicz, S. Ligarski (ed.), Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL, Szczecin 2010, p. 157.

65 Ł. Kamiński, G. Waligóra, Solidarnosć Walcząca, [in:] Ł. Kamiński, G. Waligóra (eds.), NSZZ „Solidarność" 1980-1989, vol. 2 Ruch społeczny, Warszawa 2010, p. 453-503.

In the mid-80s, both sides found themselves in a stalemate. Solidarność and other organisations continued their activities underground. New organisations with a wider reach were also established: in 1984, the Fighting Youth Federation, in 1985 the pacifist and ecological Freedom and Peace Movement, and a year later the rebuilding of the nationwide structures of the Independent Students' Association began. The activity of the Confederation of Independent Poland revived, and several smaller political parties were established. However, the opposition was not able to force the government to make concessions or mobilise the public for broader protests. Only the murder of Father Jerzy Popiełuszko by Security Service officers (October 1984) briefly revived the hostile mood towards the government. On the other hand, the communist authorities, despite alternating between repression and amnesty (two consecutive amnesties were announced in 1983 and 1984), were unable to eliminate the opposition, whose existence was visible through regularly published underground magazines, books, leaflets and broadcast radio programmes[66].

The authorities attempted to change this situation in the summer of 1986, with the consent of the Soviet Union led by Mikhail Gorbachev. Another amnesty was announced, the end of political trials was promised, and selected people associated with the opposition were invited to join the Consultative Council to the Chairman of the State Council (this position was held by Jaruzelski, and most of those invited refused). At the same time, hundreds of underground activists were summoned for talks with Security Service officers, who convinced them that they knew everything about them, that there was no point in continuing to operate in the underground, and that opportunities for open activity would soon arise (but not within Solidarity). Indeed, in 1987, several associations (mainly economic) founded by people associated with the opposition were registered. The former underground magazine 'Res Publica' also officially began to be published. The government's offer caused confusion in the ranks of Solidarity and the opposition. Lech Wałęsa openly established the Provisional Council of Solidarity, while the underground Provisional Coordinating Committee was still active. However, the government's success was moderate - the only significant effect was the withdrawal of US sanctions imposed on Poland after the introduction of martial law and the end of diplomatic isolation[67].

Another attempt to achieve a breakthrough was a referendum organised in November 1987. The authorities, feeling an increasing need for radical economic change, wanted to obtain the public's consent to carry it out while promising vague 'democratisation'. The referendum ended in failure – the communists admitted that despite reaching a majority in favour, the result was not binding. In the end, the people forced them to make changes – in May and August 1988, there were two waves of strikes, clearly indicating that public sentiment was deteriorating. The attitude of the younger generation, which was very active during the strikes, was particularly important. To end the protests, the authorities promised to hold round-table talks with the opposition. They finally took place in February 1989, and over the course of two months of negotiations, a series of political and economic reforms were agreed upon, including the re-legalisation of Solidarność, partially free elections and creation of the presidency. The elections in June 1989 turned into a plebiscite – despite the guarantee of a majority for the communists and their allies, the Poles clearly showed that they did not want a mere reform of the system but rather a change – by crossing out all candidates from their electoral lists. In August 1989, the first non-communist prime minister was appointed, the constitution was changed in December, and the Polish United Workers' Party (PZPR) was dissolved in January 1990. In May 1990, free local elections were held, in November 1990 presidential elections were held, and in

66 Ł. Kamiński, Dekada „Solidarności", „Biuletyn IPN" 2010, nr 9-10, p. 11.

67 Ibidem, p. 11-12.

October 1991 parliamentary elections were held. In September 1993, the last Soviet military units left Poland. In 1999, Poland joined NATO, and in 2004, the European Union[68].

Looking at the history of the Polish opposition, and Solidarity in particular, from today's perspective, it is worth noting several aspects that can be considered crucial to its ultimate victory:

- In 1980/81, Solidarność was able to attract a wide range of people to its ranks, including many former members of the communist party. This was not only due to its willingness to engage in dialogue, but above all to the fact that it was a value-based movement that stood in opposition to the communist dictatorship: truth was opposed to lies, democracy to dictatorship, justice to injustice, freedom to enslavement, and human dignity to humiliation.

- Solidarność survived the pacification in December 1981 and the martial law; this was a key factor (distinguishing Poland from Hungary in 1956 and Czechoslovakia in 1968) – despite being forced underground and limited in influence, Solidarność continued to weaken the communist system and was ready when it finally collapsed.

- The independent flow of information played an important role, exposing the lies of official propaganda and showing the public the truth about the situation in the country.

- The favourable international situation played an important role in the collapse of the communist system in Poland; however, it is worth emphasising that Solidarity influenced the evolution of both Soviet and American policies.

Finally, among other factors, the role of history and memory is worth noting. Both Solidarity and the pre-existing opposition organisations attached great importance to telling the truth about the past. The tenacious resistance of the Polish people in the 1980s had its roots in the memory of the earlier struggle against Russia, which began as early as the 18th century. The memory of Soviet and communist crimes was one of the important factors mobilising people to resist, as well as a source of legitimisation of the Solidarity movement and delegitimisation of the authorities. We are currently observing a similar phenomenon in Ukraine. Therefore, let us remember the history of anti-Soviet resistance.

[68] A. Dudek, Historia polityczna Polski 1989-2023, Warszawa 2023.

ნატო სონღულაშვილი

საბჭოთა რეჟიმი და დისიდენტური მოძრაობა (XX საუკუნის მეორე ნახევარი)

II მსოფლიო ომის და შემდეგ პერიოდში ეროვნული მოძრაობა განსა-კუთრებით გააქტიურდა და ეროვნულ ძალებს საქართველოს განთავისუფლების იმედი გაუჩნდათ. ამ პერიოდს უკავშირდება დისიდენტური მოძრაობის განვითარება. აღნიშნულის გამოვლინებას წარმოადგენდა 1956 წლის მოვლენების ფონზე ახალ¬გაზრდათა ჯგუფის გააქტიურება. როგორც ზვიად გამსახურდიას ჩვენებიდან ირკვევა: „... მე შევადგინე და დავბეჭდე საბეჭდ მანქანაზე, ქართულ ენაზე ფურცლები 7 ცალი ერთიდაიგივე შინაარსის, რომლებიც იწყებოდა მოწოდებით „ქართველებო“ ხომ არ დაგავიწყდათ 9 მარტის „სისხლიანი ღამე“ და მთავრდებოდა სიტყვებით „გაუმარჯოს თავისუფალ საქართველოს“ და გავავრცელეთ ისინი ქ. თბილისში სხვადასხვა ადგილას. კითხვაზე თუ რა მიზეზით დაიწყო ანტისაბჭოთა ფურცლების დაბეჭდვა და გავრცელება, ზვიად გამსახურდია პასუხობს: „ჩემს მიერ ანტისაბჭოთა ფურცლების შედგენის და გავრცელების მიზეზი შემდეგია: 1. ჩემი აზრით, არ სრულდებოდა და არ სრულდება საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციით გათვალისწინებული ლენინური პრინციპი მოკავშირე რესპუბლიკების უფლების შესახებ კავშირიდან თავისუფალი გასვლის. 2. 1956 წლის 9 მარტს მომხდარი ამბები ქალაქ თბილისში. 3. ვინაიდან მე მიმაჩნდა, რომ პოლონეთში და უნგრეთში დაღვრილ იქნა უდანაშაულო ხალხის სისხლი და აგრეთვე, უნგრელი ხალხის ბრძოლა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ჩვენს პრესაში გამოცხადებული იქნა, როგორც ფაშისტური ბუნტი, და სხვა მიზეზები, რომელთა გახსენება ამჟამად არ შემიძლია.“[69]

აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით ახალგაზრდათა ჯგუფის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ანატოლ მიქაძე დაკითხვისას შემდეგნაირ ჩვენებას იძლევა: „ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ბერია დააპატიმრეს როგორც ხალხის მტერი, მე და ზოგიერთ ჩემს სკოლის ამხანაგებს, როგორებიც არიან: გამსახურდია ზვიადი კონსტანტინეს ძე, გუნჯუა თამაზი ტარასის ძე, სიხარულიძე ვლადიმერ (ვოვა) ვასილის ძე, ცერცვაძე თემური და კიდევ სხვები, რომლებიც ამჟამად არ მაგონდება, არ გვჯეროდა მისი დანაშაული და ერთმანეთში გამოვთქვავდით უკმაყოფილებას საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ, მაგრამ თანდათან დავრწმუნდით ბერიას მავნებლურ მოქმედებაში და უკმაყოფილების გამოთქმაც შევწყვიტეთ. მაგრამ ჩემი ინიციატივით და წინადადებით ჩამოყალიბდა არალეგალური ორგანიზაცია, რომელიც მიზნად ისახავს არალეგალურ მუშაობას საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის. ...მე ასე მქონდა გაგებული, რომ ქართველები დაჩაგრულია რუსებისაგან და ჩემი მიზანი იყო ქართველი ერის განთავისუფლება ამ ჩაგვრისაგან, რაც შესაძლებლად მიმაჩნდა საქართველოს რუსეთთან გამოყოფის საშუალებით. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ ჩვენს სკოლაში დავაარსეთ არალეგალური ორგანიზაცია. პირველად მისი წევრები ვიყავით: მე _ მიქაძე ანატოლი აბესალომის ძე, გამსახურდია ზვიადი კონსტანტინეს ძე, გუნჯუა თამაზი ტარასის ძე, სიხარულიძე ვალოდია ვასილის ძე. ...ჩვენი მიზნის სისრულეში მოყვანისათვის ჩვენ გეგმად ვისახავდით პირველ რიგში გაგვეფართოებინა ჩვენი ორგანიზაცია მასში ახალი წევრების მიღების გზით.

[69] შინაგან საქმეთა სამინისტრო, (შემდეგში შსს), ფ. 6, საქ. #1322-56, ტ. 1, ფურც. 39

ამისთვის ჩვენ უნდა გაგვეწია აგიტაცია ჩვენი სკოლის იმ მოსწავლეებისათვის, რომლებსაც ჩვენ ჩავთვლიდით სანდოთ. პრაქტიკულ ღონისძიებად გვქონდა აგრეთვე დასახული შეგვედგინა ანტისაბჭოთა პროკლამაციები და გაგვევრცელებინა თბილისში. პროკლამაციის შინაარსი უნდა ყოფილიყო მიმართული საქართველოს დამოუკიდებლად არსებობისათვის... გარკვეული პერიოდის შემდეგ ორგანიზაციაში წევრებად მიიღეს: კოსტავა მერაბი მუ¬სიკალური სკოლის მოსწავლე, დოჩანაშვილი გურამი 47-ე სკოლის IX კლასის მოსწავლე, ცერცვაძე თემური პირველი საშუალო სკოლის IX კლასის მოსწავლე და მეტრეველი ჯონდო, იგივე ცქმუნა, 47-ე სკოლის IX კლასის მოსწავლე.“[1] თეიმურაზ ცერცვაძე დაკითხვისას აღნიშნავდა: „ერთ-ერთი გზა ჩვენი არალეგალური ჯგუფის მუშაობისა, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში იყო ანტისაბჭოთა ხასიათის ფურცლების შედგენა და გავრცელება, რათა გაგვეწია ხალხში აგიტაცია არსებული მიზნების მისაღწევად“.[2]

XX საუკუნის 70-იან წლებში ეროვნული მოძრაობის ახალი აღმავლობა უკავშირდება ზვიად გამსახურდიას და მერაბ კოსტავას სახელებს. მათ, თავისი მოღვაწეობით ახალი ერა დაიწყეს საქართველოს ისტორიაში. ბუნებრივია, რთული იყო საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ გამოსვლა, თუმცა ეროვნული ძალები მაქსი¬მალურად ცდილობდნენ დასახული მიზნის მიღწევას. ზვიად გამსახურდიას ერთ-ერთი ნაბიჯი იყო 70-იან წლებში ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ და „ოქროს საწმისის“ გამოშვება, რომელიც არალეგალურად ვრცელდებოდა. საბჭოთა რეჟიმის წარმომადგენლები მუდმივად ცდილობდნენ არ დაეშვათ ეროვნული ძალების საქმიანობის განვითარება-აღმავლობა, მიუხედავად იმისა, რომ 70-იანი წლებიდან მოყოლებული სულ უფრო იკვეთებოდა საბჭოთა რეჟიმის სისუსტე. თავის მხრივ, აღნიშნული ვითარების გამოყენებას ცდილობდა ეროვნულად მოაზროვნე ნაწილი. რა ფაქტორებმა განაპირობა ქართული დისიდენტური მოძრაობის ჩამოყალიბება? როგორც უკვე აღვნიშნე, დისიდენტურ მოძრაობას საფუძველი ეყრება როგორც საბჭოთა სისტემაში მთლიანად, ისე კერძოდ, საქართველოში. XX საუკუნის 70-იან წლებში ჩამოყალიბებული დისიდენტური მოძრაობის მთავარი წარმომად¬გენლები იყვნენ ზვიად გამსახურდია და მერაბ კოსტავა, რომლებიც ბრძოლის სხვადასხვა მეთოდებს შორის მიმართავდნენ ანტისაბჭოთა ლიტერატურის გავრცელებას, სწორედ ამ მოტივით იყვნენ ისინი დაპატიმრებული 1977 წელს. 1. საწყის ეტაპზე დისიდენტური მოძრაობა ისეთი სიმძლავრით არ გამოირჩეოდა, რომ გავლენა მოეხდინა საზოგადოებაზე. 2. ამას ხელს უშლიდა საბჭოთა სისტემის არსებობა, რომლის პირობებში აქტიური ნაბიჯების გადადგმა სირთულეს წარმოადგენდა. 3. დისიდენტური მოძრაობა დიდი მრავალრიცხოვნობით არ გამოირჩეოდა. შაბჭოთა კავშირში არსებული დისიდენტური მოძრაობისგან განსხვავებით საქართველოში დისიდენტები ადამიანის უფლებების დაცვასთან ერთად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ საქართველოს საბჭოთა სისტემისაგან გამოყოფას. Dასახული მიზანი კი მარტივად მისაღწევი ნამდვილად არ იყო. მართალია XX საუკუნის 70-იან წლებში უკვე ნათლად იყო გამოკვეთილი საბჭოთა რეჟიმის კრიზისი, თუმცა მისი მძლავრი პოლიტიკური თუ სოციალურ-ეკონომიკური რესურსი ჯერ კიდევ არ იძლეოდა მასში შემავალი სახელმწიფოების განთავისუფლების საშუალებას. მარ¬თალია, ქართველი დისიდენტები თავისი მოღვაწეობის ფარგლებში ცდილობდნენ შეხებოდნენ ყველა იმ მნიშვნელოვან საკითხს, რომელიც საქართველოს განვითა¬რებისთვის აუცილებლობას წარმოადგენდა, თუმცა მათი ეს მცდელობა ხშირად უშედეგოდ სრულდებოდა. რა განაპირობებდა ამ ფაქტს? 1. მართალია, დისი¬დენტური მოძრაობა ჩამოყალიბებას იწყებს არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ რუსეთშიც და წესით ამ გარემოებას გარკვეული გავლენა უნდა მოეხდინა საქართველოს მდგომარეობაზე, მითუმეტეს, რომ კავშირი ქართველ და რუს დისი¬დენტებს შორის

[1] შსს, ფ. 6. შაქ. #1322-56, ტ. 1, ფურც. 261, 267

[2] შსს, ფ. 6, საქ. #1322-56, ტ. 1, ფურც, 270

არსებობდა და საქართველოში არალეგა¬ლურად ვრცელდებოდა რუსი დისიდენტების ლიტერა¬ტურა, თუმცა, როგორც უკვე აღვნიშნე, ამ ორ სახელმწიფოს შორის არსებული განსხვავებული ვითარე¬ბიდან გამომდინარე საქართველოს გზა არსებითად რადიკალური იყო, რაც პირველ რიგში გამომდინარეობდა იქიდან, რომ ქართველი დისიდენტების მთავარ მიზანს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა წარმოადგენდა. რუსი დისიდენტების ძირითადი ამოსავალი პრინციპი ადამიანის უფლებების დაცვა იყო. ბუნებრივია, ეს მოთხოვნა მნიშვნელობას მოკლებული არ იყო, რაც საბჭოთა რეჟიმის პირობებში წინგადადგმულ ნაბიჯად უნდა ჩაითვალოს, რადგან თავისი არსებობის მანძილზე საბჭოთა კავშირი არ უშვებდა აზრის თავისუფლად გამოვლენის საშუალებას და აღნიშნული მიმართულებით გააქტიურება ხელს შეუწყობდა საზოგადოების ფართო ფენების უფლებების დაცვას, თუმცა ეს რუსეთში და საქართველო მთელი თავისი არსე¬ბობით განსხვავებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, აქ არა მხოლოდ ადამიანის უფლებები იყო დასაცავი, არამედ ეროვნულიც. ეს ფაქტი, კი ბუნებრივია ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობის განსხვავებული გზით განვითარების საშუალებას იძლეო¬და. 2. იმისთვის, რომ გარკვეული იდეა გავრცელდეს საზოგადოებაში პირობების შექმნა და ცნობიერების მომზადებაა საჭირო. მართალია, ქართული საზოგადოება აცნობიერებდა იმ ფაქტს, რომ სამშობლო სხვა სახელმწიფოს დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა, მაგრამ ბრძოლის დაწყება და გააქტიურება არც ისე მარტივი იყო. საზოგადოების დიდი ნაწილი მიჩვეული იყო საბჭოთა რეჟიმს და გადატანილი რეპრესიების მასშტაბებიდან გამომდინარე გარკვეული შიშის გრძნობაც არსე¬ბობდა. მას სჭირდებოდა მომზადება იმისთვის, რომ ბრძოლა დაეწყო. ისე როგორც XIX საუკუნის II ნახევრის საქართველოში, როდესაც თერგდალეულები ილია ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით იწყებენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალ ეტაპს ეროვნული ცნობიერების ამაღლებისათვის და განმტკიცებისთვის, დაახლოებით ასეთი მდგომარეობაა XX საუკუნის 70-იანი წლების საქართველოში. ადრე ბრძოლა მიმართული იყო მეფის რუსეთის, ახლა კი საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ. ის ფაქტი, რომ 117 წელი საქართველო ჯერ რუსეთის იმპერიის და შემდეგ 1921 წლიდან საბჭოთა რეჟიმის დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა შეიძლება ითქვას მოდუნებული ჰქონდა ბრძოლის უნარიც და ეროვნული აზროვნებაც. ამიტომ ქართველ დისიდენტებს დიდი ძალისხმევა სჭირდებოდათ საზოგადოების ფართო ფენების ცნობიერების ამაღლებისთვის, მოსახლეობის დიდი ნაწილი პირდაპირი მნიშვნელობით და აზროვნებითაც საბჭოთა რუსეთის ტყვეობაში იმყოფებოდა. 1921 წლიდან ჩამოყალიბებული მძლავრი მექანიზმის საშუალებით საბჭო¬თა ხელისუფლება მაქსიმალურად ცდილობდა ძალადობრივი თუ იდეოლოგიური საშუალებით მოსახლეობის ეროვნული ცნობიერების დასუს¬ტებას და საკუთარი, მისთვის მისაღები იდეის დამკვიდრებას. განსხვავება XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის 70-იანი წლების ქართველ მოღვაწეებს შორის ის იყო, რომ ამ უკანასკნელთ უფრო ნაკლები საშუალება ჰქონდათ პრესის თუ სხვა მეთოდებით ეროვნული აზრის გავრცე¬ლებაში. 3. ისევე, როგორც XIX საუკუნის II ნახევარში და XX საუკუნის დასაწყისში ქართველი ეროვნული მოღვაწეების მიზანს წარმოად-გენდა დასავლეთის ყურადღების მიპყრობა და იქ არსებული სისტემის გად-მოღება საქართველოში, XX საუკუნის 70-იან წლებში ქართველი დისიდენტები მაქსიმალურად ცდილობდნენ დასავლეთის სახელმწიფოთა დახმარების მოპოვებას და მათი მეშვეობით მსოფლიოს ინფორმირებას საბჭოთა რეჟიმის მეთოდების სისასტიკეში. დისიდენტ ავთანდილ იმნაძის საქმეში ვკითხულობთ: „1978 წლის იანვარში იმნაძემ ვიქტორ გიორგის ძე რცხილაძის წინადადებით (გასამართლებულია ანტისაბჭოთა საქმიანობისათვის) შემდგომში საზღვარგარეთ გადასაცემად გავრცელების მიზნით, ფოტოწესით გადაიღო რცხი¬ლაძის მიერ ანტისაბჭოთა შინაარსის პასკვილი „ინფორმაცია“ და „კრიტიკა“, რომელშიც გარდა ცილისწამებისა, საბჭოთა სინამდვილეზე არის მოწოდება საბჭოთა წყობის წინააღმდეგ ბრძოლისა. ფოტო¬ფირი, რომელზეც გადაიღო „ინფორმაციისა“ და „კრიტიკის“ სრული ტექსტი

იმნაძემ თავისი ინიციატივით, ასევე უცხოეთში გავრცელების მიზნით დაურთო მის მიერ 7 ნოემბერს გავრცელებულ ანტისაბჭოთა ხასიათის ფურცლების ასლი და გადასცა რცხილაძეს. უნდა აღინიშნოს, რომ „ინფორმაცია“ და „კრიტიკა“ შედგე¬ბოდა ანტისაბჭოთა ცილისმწამებლური მონაჭორებისაგან, გამოთქმული იყო მუქარა საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაურთა მიმართ, ქება-დიდებით იყვნენ მოხსენებული საბჭოთა ხელისუფლების დაუძინებელი მტრები, რომლებიც 1922-1924 წლებში იარაღით ხელში ებრძოდნენ ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკას. 1978 წლის თებერვალში იმნაძემ შეადგინა და გაამრავლა 700-800 ეგზემპლარის საბჭოთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წყობილების სახელის გამტეხი ცილისმწამებ¬ლური მონაჭორების შემცველი ფურცლები, რომლებიც 1978 წლის 17 თებერვალს გაავრცელა, თბილისის უნივერსიტეტის ახალ და ძველ შენობაში, პოლიტექნიკური ინსტიტუტის VI კორპუსში, რუსთაველის გამზირზე მდებარე #52 სახლისა და თბილისის მეტროპოლიტენის სადგურ „ლენინის მოედანთან.“[3]

აქვე საინტერესოა შევაფასოთ 1. რა როლი ეკავა ქართველი დისიდენტების მოღვაწეობაში საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას და ზოგადად ქრისტიანობას? და 2. რა მეთოდებს მიმართავდა საბჭოთა ხელისუფლება ქრისტიანობის წინააღმდეგ? 1. ქართველი დისიდენტების მთავარი მიზანი ადამიანის უფლებების დაცვასთან ერთად საქართველოს სრული თავისუფლებისათვის ბრძოლა იყო. მათ სამოქმედო პროგრამაში შეიძლება ითქვას დიდი ადგილი ეკავა ყველა იმ საკითხს, რომელსაც საბოლოო ჯამში საქართველო დამოუკიდებლობისაკენ მიყავდა. მათ შორის ერთ-ერთი იყო საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია. ისინი ხშირად აკრიტიკებდნენ სამღვდელოებას ეკლესიის სრულყოფის მიზნით. ამასთან ცდილობდნენ არ დაეშვათ საბჭოთა რეჟიმის მომხრე პირების გაძლიერება და დამკვიდრება ეკლესიაში. 1975 წელს ჟურნალ „ოქროს საწმის“-ში ელისაბედ ქავთარაძე სტატიაში „ქვეყანა დაკარგული საფლავებისა“ აღნიშნავდა: „რელიგია ხომ უფრო თავდაცვის დროშა იყო, ვიდრე ცეცხლით და მახვილით ღმერთ¬მსახურობა, აზრის მეტაფიზიკური მწვალებლობა, მისტიურ ჭვრეტის ბინდბუნდები და ასე შემდეგ. თვით ჩვენი ეკლესიაც თავიდანვე ცეცხლის ხაზზე იყო გამოსული. უმაგალითო მსხვერპლის გაღებით იგი გვერდში ედგა არაქათგამოცლილ ხალხს ბრძოლა-გადარჩენის მძიმე საქმეში, უდიდესი წვლილი შექონდა ეროვნული კულტურის საგანძურებში და უფრო მეტიც: ცნობიერად თუ შეუცნობლად, ეროვნული გამძლეობის ერთ-ერთი კატალიზატორის როლი მან შეასრულა.“ სწორედ ამიტომაც საბჭოთა ხელისუფლებამ მთავარი დარტყმა საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას მიაყენა. 1976 წლისთვის საქართველოში ასეთი მდგომარეობა იყო. „...ეკლესიას თანდათან შეუმცირდა მრევლი, ეკლესიები იკეტებოდა ზედიზედ, 35 მოქმედი ეპარქიიდან 100-მდე საეკლესიო პირია /ყველა თანამდებობის/, კურსებში სწავლობს ყოველწლიურად 13 კაცი. საქართველოს ეკლესიის უკიდურეს ჩაგვრაზე და დისკრიმინაციაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ დღემდე საქართველოში არ არსებობს საეკლსიო ჟურნალი, მაშინ როდესაც ასეთი ჟურნალები არსებობს რუსეთში, სომხეთში, ბალტიისპირეთში და უკრაინაში. საქართველოს ეკლესიას არ აქვს არავითარი პუბლიკაციების უფლება /გარდა კალენდრისა/, არ არსებობს სასულიერო სემინარია, ხოლო ის კურსები, რომელნიც მის მაგივრობას სწევენ, ახალგაზრდებს არაფერს ასწავლიან გარდა საეკლესიო რიტუალისა და ხუცური ანბანისა /ფიქტიურად არსებობს დანარჩენი საგნები: ეკლესიის ისტორიის, საღვთო წერილი და სხვა, თუმც ლექციები ამ საგნებში არ იკითხება/. კურსებზე სწავლობს ყოველწლიურად 13-მდე კაცი, ხოლო თვითეული გამოშვება უდრის სამ სამღვდელო პირს.“[4] 2. საბჭოთა კავშირი მთლიანად კრძალავდა რელიგიას და რელიგიურ დაწესებულებებს. ამას განაპირობებდა ის ფაქტი, რომ საბ-

[3] შსს, ფ. 6, საქ. #29246, ტ. 6, ფურც. 74-75

[4] შსს, ფ. 6, საქ. # 29218-79, ტ. 8. ფურც. 23-24

ჭოთა ხელისუფლება მთავარ რელიგიად კომუნიზმს აღიარებდა. „იმის შესახებ, თუ როგორ გაანადგურეს საქართველოში კომუნისტებმა რჩეული სამღვ¬დელოება, ან როგორ მოახდინეს მათი დემორალიზება, როგორ ჩააცვეს ანაფორა ჩეკისტებს, როგორ აქციეს ეკლესია სამასკარადო ადგილად, რომელიც მხოლოდ უცხოთა თვალის ასახვევადაა დატოვებული, ამის შესახებ მთელი ეპოპეა შეიძლება დაიწეროს. 1921 წლიდან ათეიზმი ჩვენს ქვეყანაში სახელმწიფოებრივ რელიგიად იქცა. დაიწყო ტოტალური ომი ქრისტიანობის წინააღმდეგ, ეკლესიების ნგრევა, საყოველთაო აგიტაცია. ფარულად კი _ ეკლესიის დემორალიზაცია, ჭეშმარიტ ქრისტიანთა განადგურება... ...ყველაზე საზარელი საქმე უშიშროების კომიტეტისა არის მისი ფარული ბრძოლა რელიგიის წინააღმდეგ. საეკლესიო თანამდებობები¬სათვის არჩევენ არა მხოლოდ ათეისტებს, არამედ კრიმინალურ და პათოლოგიურ ათეისტებს. ეს საუკეთესო საშუალებაა იმისათვის, რომ ხალხს ეკლესია შეაძულონ. ასეთი სასულიერო პირები ამოკლებენ და ამახინჯებენ საეკლესიო რიტუალებს, ეწევიან ფულის გამოძალვას, ათასგვარ უხამსობასა და გარყვნილებას.“[5] ქართველი დისიდენტების მცდელობას დაეცვათ ეროვნული იდეალები და განემტკიცებინათ ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება უშედეგო აღმოჩნდა და 1977 წელს დააპატიმრეს ზვიად გამსახურდია და მერაბ კოსტავა. „საქართველოში პატრიოტთა წინააღმდეგ ჩატარებული რეპრესიები შეიძლება განხილულ იყოს, როგორც იმ საერთო რეპრესიული ტალღის ნაწილად, რომელიც გავრცელდა სსრკ-ში, როდესაც 1977 წელს თებერვლიდან მოსკოვში დააპატიმრეს „ჰელსინკის“ ჯგუფის ხელმძღვა¬ნელი დოქტორი იური ორლოვი და შემდეგ ამ ჯგუფის რამდენიმე წევრი. მალე უკრაინაშიც დაპატიმრებულ იქნა ამ ჯგუფის ორი უკრაინელი წევრი /ერთ-ერთი მათგანია უკრაინელი მწერალი ნიკოლა რუდენკო/, ასევე ლიტვაშიც.

1977 წელს ზვიად გამსახურდიას და მერაბ კოსტავას დაპატიმრებასთან და¬კავშირებით მორწმუნეთა უფლებების დაცვის ქრისტიანული კომიტეტის წევრები სსრკ-ში: მღვდელი გლებ იაკუნინი, მთავარდიაკონი ვარსონოფიი ხაიბულინი, ვიქტორ კაპიტანჩუკი მიმართავენ მსოფლიო საზოგადოებას: „კიევში რუდენკოსა და ტიხის, მოსკოვში ორლოვისა და გინზბერგის დაპატიმრების შემდეგ თბილისში სუკ-ის ორგანოებმა დააპატიმრეს ჰელსინკის შეთანხმებათა შეს¬რულების მეთვალ¬ყურე ქართული ჯგუფის ხელმძღვანელი ზვიად გამსახურდია და ადამიანის უფლებათა დაცვის ქართული კომიტეტის წევრი მერაბ კოსტავა, ორივე ქრის¬ტიანები, ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმდევრები არიან. გამსახურ¬დიას და კოსტავას მოღვაწეობა მიმართული იყო ადამიანის უფლებათა დაცვისათ¬ვის, რელიგიის დაცვისათვის, ქართული ეკლესიის თავისუფლების ფერხთქვეშ გათელვის წინააღმდეგ. კერძოდ, ისინი გამოდიოდნენ ქართული რელიგიური და ნაციონალური წმიდათაწმიდა ადგილის დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის დასაცავად, რომელიც ამჟამად ინგრევა იმის გამო, რომ სადაც ეს კომპლექსი მდებარეობს, საარტილერიო პოლიგონად აქციეს.“[6]

როგორც ვხედავთ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა 70-იანი წლების ბოლოს კიდევ უფრო ძლიერდება და აქტიური ნაბიჯების გადადგმისაკენ ემზადება ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო 1978 წლის 14 აპრილის დემონსტრაცია, რამაც ქართველი ერის ერთობას შეუწყო ხელი და საზოგადოებას მისცა სტიმული უფრო მეტად დაეცვა სა- კუთარი სამშობლო. „ქართველი ახალგაზრდობა თავისუფალია იმ ცრუ-რწმენისაგან, რომელსაც საბჭოური კომუნიზმი ეწოდება. მას არ გაუვლია არც 30- იანი წლების ტერორი და არც 1956 წლის სისხლიანი მარტი; და თუ ვინმეს კვლავ შემორჩა „დიდი ბელადისადმი“ სიმპატიები, ეს უფრო გაუნათლებლობის ბრალია ან მემკვიდრეობით მიღებული სენი, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში თავი-სუფლად ჩამო-

[5] შსს, ტ. 6. შაქ. #29237-79, ტ. 7, ფურც. 156-157

[6] შსს, ტ. 6, საქ. #29237, ტ. 9, ფურც. 30

იშორებს. სწორედ ახალგაზრდობის გააქტიურებისაკენ უნდა წარმიმართოს მუშაობა. ჩვენ უნდა შევძლოთ ბრძოლის ხაზი გადავიტანოთ ინს- ტიტუტებში, ტექნიკუმებსა და პროფ-ტექნიკურ სასწავლებლებში, საწარმოო დაწესე¬ბულებებში, ხოლოშემდეგ კი სკოლებში. როდესაც მზადების წინა ხაზი სკო¬ლებში გადაინაცვლებს, გვექნება საუცხოო ბაზა ახალი კადრების წარმოჩენისა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაძლიერებისა და რაც მთავარია, იქნება მტკიცე საფუძველი, რომელზედაც დაშენდება დამოუკიდებელი სა-ქა¬რთველო.“ შაქართველოს ახალი სისხლი და ახალი ძალა ნამდვილად სჭირდებოდა. 1921 წლიდან მოყოლებული ქართველმა ინტელიგენციამ დიდი დარტყმა განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან. ქართველ ეროვნულ ძალებს შეზღუ¬დული და შეიძლება ითქვას ჩამორთმეული ჰქონდა უფლება გარკვეული წვლილი შეეტანა საზოგადოების ეროვნული ცნობიერების განვითარებაში. საბჭოთა რეჟიმის დამყარებიდან მოყოლებული საქართვე-ლოში ყოველგვარი ეროვნული იდევნებოდა და ხელისუფლება მაქსიმალურად ცდილობდა საკუთარი გავლენის დამყარებას, რის მისაღწევადაც ყოველგვარ მეთოდს მიმართავდა. ის არ ერიდებოდა ძალადობრივი საშუალების გამოყენებასაც. ქართველი ინტელიგენცია, რო-მელმაც მეფის რუსეთის დროს უფრო დიდი როლი ითამაშა ქართველი ერის ერთიანობის ჩამოყალიბებაში, XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან მოყოლებული რეპრესიების მსხვერპლი აღმოჩნდა, რაც განსაკუთრებული გამომხატველობით გამოჩნდა 30-იან წლებში. მართალია, ეროვნული იდეა მეფის რუსეთის დროსაც იდევნებოდა, თუმცა XIX საუკუნის 60-იანი წლე-ბიდან მოყოლებული 1921 წლამდე (1918-1921_საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა) ქართველმა ინტელიგენციამ, რომელიც იდეოლოგიას ქმნიდა საქართველოში, გარკვეული წვილილი შეიტანა ეროვნული ცნობიერების ამაღლებაში და ეროვნული ძალების მობი-ლი-ზებაში. XX საუკუნის 30-იანი წლების მასობრივმა რეპრესიებმა მრავალი ქართველი ინტელი-გენტის სიცოცხლე შეიწირა. ეს ფაქტი შემთხვევითი არ ყოფილა. საბჭოთა ხელი¬სუფლებამ მთავარი დარტყმა იმ ადამიანების წინააღმდეგ მიმართა, რომელთაც შესწევდათ იმის ძალა და გააჩნდა ის აზროვნება, საკუთარი რესურსი ქართველი ერის ერთიანობის გაძლიერებაში დაეხარჯა. საბჭოთა იმპერიამ, ფაქტობრივად საქართველოს საღად მოაზროვნე ნაწილი წა-ართვა, რათა დამონება უფრო ადვილი გამხდარიყო. როგორც უკვე აღვნიშნე, XX საუკუნის 40-50-იანი წლებში გარკვეული გამოცოცხლება შეინიშნება ეროვნულ მოძრაობაში. ამის შე-სახებ უკვე ვისაუბრე და აქ ვრცლად აღარ შევეხები, თუმცა აღვნიშნავ, რომ ამ პერიოდიდან მოყოლებული და განსაკუთრებით, სტალინის სიკვდილის შემდეგ საფრთხე შეექმნა, რაც გამოი¬ხატებოდა როგორც საშინაო, ასევე საგარეო ვითარებიდან. მართალია, 1956 წლის 9 მარტს „სტალინის კულტის“ კრიტიკით ხრუშჩოვი და მაშინდელი ხელისუფლების წარმო-მადგენლები შეეცადნენ ყველაფერი მხოლოდ სტალინისთვის დაებრალებინათ, თუმცა სა-ზოგადოება და განსაკუთრებით, მისი მოაზროვნე ნაწილი ასე ადვილად უკვე აღარ ტყუვდე-ბოდა. მათთვის ნათელი იყო, რომ ახალი ხელისუფლებაც წინამორბედის გამგრძელებელი იყო და ისევ ძველი წესებით აპირებდა ცხოვრებას. მაგრამ იმასაც ნათლად აცნობიერებდა, რომ მასობრივი ერთიანობა იყო საჭირო. სწორედ აღნიშნულის ქადაგებას ისახავდა მიზ-ნად XX საუკუნის 50-იან წლებში ახალგაზრდა ქართველი დისიდენტები მერაბ კოსტავას და ზვიად გამსა¬ხურდიას ხელმძღვანელობით. ისინი მოუწოდებდნენ ქართველ საზოგადოებას საბჭოთა რეჟიმისაგან თავის დაღწევის აუცილებლობაზე. ღესპუბლიკური პარტია ჟურნალ „სარკმელის“ პირველ ნომერში მიმართავდა ქართველ ხალხს: „მხოლოდ და მხოლოდ სუვე-რენულ სახელმწიფოს შეუძლია გადაწყვიტოს თავისი სასიცო¬ცხლო პრობლემები; მხოლოდ და მხოლოდ თავისუფალ საქართველოს ხელეწიფება დაიცვას ქართული ენა; მხოლოდ და მხოლოდ დაუმონებელ სახელმწიფოს ძალუძს თავისი ხალხის უფლებათა და თავისუფლე-ბათა განხორციელება; მხოლოდ და მხოლოდ დამოუკიდებელ ქვეყანას აქვს სრული ეკონო-

მიკური და კულტურული განვითარების საშუალება.“[7]

XX საუკუნის 80-იან წლების საქართველოში დისიდენტური მოძრაობის მიმართულებით ახალი ეტაპი იწყება. სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდის ახალი ჯგუფი, რომელსაც ბრძოლის თავისებური მეთოდები და სტილი გააჩნდა, თუმცა მიზანი ერთი იყო: დამოუკიდებელი, თავისუფალი საქართველო. ქართული დისი¬დენტური მოძრაობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ჯონი ლაშქარაშვილი აღნიშ¬ნავდა: „... როგორც ჩემი ერის ინტერესების გულშემატკივარმა, ერთ-ერთმა წარ¬მომადგენელმა მქონდა სურვილი რომ საქართველო გამოსულიყო საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან, გამხდარიყო დამოუკიდებელი, სუვერენული ქვეყანა... ამისთვის, მე რომ გამიჩნდა ასეთი სურვილი მხოლოდ ამით არ ვკმაყო¬ფილდებოდი და მაინტერესებდა ქართველი საზოგადოების აზრი და ამისთვის თუ იყო შესაძლებლობა, მე ვიგებდი ხალხის აზრს. ბოლო ოთხი წლის მანძილზე ვმუშაობდი ტაქსზე, სადაც ურთიერთობაში ვიყავი ხალხთან და თუ სიტუაცია იყო იმისა რომ შევკითხოდი რა აზრისა იყვნენ საქართველოს საბჭოთა კავშირის გამოყოფისა, უმეტეს შემთხვევისა პასუხობდნენ, რომ მათ ჰქონდათ სურვილი რომ საქართველო გამხდარიყო დამოუკიდებელი ქვეყანა, ზოგჯერ ყოფილა ბევრი შემთხვევა, რომ დავლაპარაკებივარ მგზავრებს, მომისმენია ლაპარაკი ამ თემაზე, რომ საქართველოს აქვს უფლება გახდეს დამოუკიდებელი და ურთიერთ საუბარში გამოუთქვამთ აზრი, რომ ვინ არის ისეთი რომ არ სურდეს საქართველოს თავისუფლება, დამოუკიდებლობა, მარა რა გინდა ვინ გაგიშვებს ნებითო, ხოლო ძალით ამის გაკეთება არ მოხერხდებაო. ადამიანები რომლებიც გამოხატავდნენ ასეთ სურვილს იყვნენ ქალებიც და კაცებიც, ახალგაზრდები და მოხუცები, თითქმის ყველა კატეგორიის, წლოვანების ხალხი... მე შემექმნა ისეთი შეხე¬დულება, რომ თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ეს ხალხი იყვნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების წარმომადგენლები და არა მარტო თბილისის მკვიდრნი, ქართველი ერის უმრავლეს ნაწილს სურდა საქართველოს დამოუკიდებლობა, საბჭოთა კავშირიდან გამოყოფა“.[8] ზაქარია (ჯონი) ლაშქარაშვილის ჩვენება მეტად მნიშვნელოვანია. ჯერ ერთი ეს კარგად გამოხატავს მის დამოკიდებულებას საქართველოს და ზოგადად ეროვნული საკითხისადმი. მეორეც, აქ ნათლად ჩანს საზოგადოების აზრის გამოვლინება ქვეყნის თავი-სუფლებასთან დაკავშირებით. მართალია, ეს არის პერიოდი (1983- ნ.ს.), როდესაც საბჭოთა იმპერიის რღვევის ნიშნები იკვეთება, თუმცა რადიკალური ნაბიჯის გადადგმა მაინც შეუძლებლად ესახება მოსახლეობას. მაგრამ მთავარი ის არის, რომ საზოგადოების ფართო ფე¬ნებში მომწიფებულია აზრი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის თაო¬ბაზე. ქართველი ეროვნული მოღვაწეების ბრძოლას გარკვეული შედეგი უკვე გააჩნია. ზაქარია ლაშქარაშვილის განცხადებიდან შესაძლებელი ხდება ქართული საზოგადოების დამოკიდებულების გარკვევა საქართველოს თავისუფლებასთან მიმართებაში. აქ საინტერესო ისაა, რომ ლაშქარაშვილი არ კმაყოფილდება მხოლოდ საკუთარი შეხედულებით და ბრძოლით დამოუკიდებლობის აღდგენისადმი და ცდილობს მოსახლეობის თვალსაზრისის გარკვევას, რათა ბრძოლა შედეგიანი ყოფილიყო. ლაშქარაშვილი აღნიშნავს: „...საუბრის დროს მე ხანდახან გადავუკ¬რავდი ხოლმე სიტყვას საქართველოს საბჭოთა კავშირიდან გამოყოფის შესაძლებ¬ლობაზე, რომ საქართველო ყოფილიყო დამოუკიდებელი სახელმწიფო. ამით მინდოდა გამეგო, თუ ვინ რა შეხედულებისა იყო ამ საკითხზე. ბევრი ამას გულგრილად უყურებდა, ხოლო ვისაც მოსწონდა ეს აზრი მე მათ უფრო ვუახლოვ¬დებოდი. ამგვარად მე ავირჩიე პირთა გარკვეული წრე. ესენი იყვნენ: შიო გელენიძე, ამირან მდინარაძე, გივი ახლოური, მიშა ბეჟიტაშვილი, დათო ფირანიშვილი, არჩილ ხახვიაშვილი და მალხაზ მაისურაძე, აგრეთვე ნოდარ მეგველია. დაახლოებით 1981 წლის აპრილში თუ მაისში მე მათ გავუზიარე აზრი შე-

[7] შსს, ფ. 6, საქ. #29297-84, ტ. 2, ფურც. 285

[8] შსს, ფ. 6, საქ. #29301, ტ. 1, ფურც. 81-83

გვექმნა ორგანიზაცია, რომელიც იბრძოლებდა საქართველოს საბჭოთა კავშირიდან გამოყოფი¬სათვის და ამით ჩვენი წვლილი შეგვეტანა საქართველოს განთავისუფლების საქმეში, რაზედაც ისინი დამთანხმდნენ. ჩვენ გადავწყვიტეთ შევკრებილიყავით და გვემსჯელა თუ როგორ გვემუშავა და რა გზით განგვეხორციელებინა დასახული მიზანი. როგორც მოვილაპარაკეთ, ყოველთვის 15 რიცხვში უნდა შევკრებილიყავით „მუშტაიდის ბაღში“, სადაც განვიხილავდით აღნიშნულ საკითხებს. ჩემი წინადადებით ჩვენს ორგანიზაციას ვუწოდეთ „სეგო“ _ „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ორგანიზაცია“. მოლაპარაკებისამებრ ვხვდებოდით ხოლმე ერთმანეთს და ვმსჯელობდით თუროგორ გვემოქმედა. მივიღეთ გადაწყვეტილება, რომ გაგვეზარდა ჩვენი ორგანიზაციის წევრთა რიცხვი და მოგვეზიდა ხალხი ნაცნობ-ამხანაგების წრიდან. ვინც ჩვენს აზრს იზიარებდა. ამ გზით ჩვენი ორგა¬ნიზაციის წევრები გახდნენ: ტარიელ ღვინიაშვილი, გურამ გოგბაიძე, მალხაზ კვინიკაძე და სულიკო ჭულაყიძე თუ ჯულახიძე...“.[9] როგორც მისი ჩვენებიდან ირკვევა: „ჯერ კიდევ საბჭოთა არმიის რიგებში სამსახურის დროს გამიჩნდა აზრი შემექმნა ჯგუფი ან ორგანიზაცია, რომელიც იბრძოლებდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ე. ი. საბჭოთა კავშირიდან მისი გამოყოფისათვის. მაშინ ეს აზრი გავუზიარე ჩემს ჯარის ამხანაგებს: თამაზ ბიბიაშვილს და სოსო ჩიხლაძეს. ეს იყო 1974-1975 წლებში. ჩვენ გადავწყვიტეთ შეგვექმნა ორგანიზაცია, რომლისთვისაც გვეწოდებინა „საქართველოს ეროვნული პარტია“. მე გადმოვაქართულე საბჭოთა არმიის მეომრის ფიცი. შევცვალე რა მასში ზოგიერთი სიტყვები. ფიცი იყო დაახლოებით შემდეგი შინაარსის: „მე ესა და ეს, ნებაყოფლობით შევდივარ რა საქართველოს პარტიაში ვფიცავ ერთგულად ვემსახურო ჩემ სამშობლოს _ საქართველოს ინტერესებს და სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე ვიბრძოლო მისი განთავისუფლებისათვის. თუ ამ ფიცს არ შევასრულებ დავიმსახურო ხალხის სიძულვილი და სასჯელის უმაღლესი ზომა“. თამაზმა და სოსომ დაწერეს ეს ფიცი ფურცლებზე, მოაწერეს ხელი, ხოლო შემდეგ ქიმიური ფანქრის საშუალებით დაუსვეს თითების ანაბეჭდები. პრაქ¬ტიკულად ჩვენ არ გვიმოქმედია, რადგანაც არ ვიცოდით თუ რა და როგორ გაგვეკეთებინა. საბჭოთა არმიის რიგებიდან მე და თამაზი დავბრუნდით ერთად, ხოლო სოსოს კიდევ უნდა ემსახურა 1 წელი. ეს იყო 1975 წლის შემოდგომაზე. ამის შემდეგ თამაზ ბიბიაშვილს შევხვდი რამდენჯერმე, ხოლო სოსო ჩიხლაძე აღარ მინახავს“. „სეგო“-ს, ესე იგი „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ორგანიზაცია არის არალეგალური, მისი მიზანია ეროვნული თავისუფლებისათვის, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა, ხოლო ამოცანაა საქართველოს განთავისუფლება კოლონიური მდგომარეობიდან და სრულუფლებიანი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა. მასში აგრეთვე ჩაწერილი იყო, რომ ორგანიზაციის წევრების ვალია არალეგალურად განუმარტონ ხალხის მასებს ორგანიზაციის საქმიანობა, მისი პოლიტიკა და მიეზიდათ ისინი თავის რიგებში, აგრეთვე ებრძოლათ რუსული ნაციონალიზმისა და შოვინიზმის წინააღმდეგ, დაეცვათ ორგანიზაციის საიდუმლოება. წესდება ითვალისწინებდა აგრეთვე ახალი წევრის მიღების პირობებსაც. წევრად შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ქართველი, ვინც მხარს უჭერდა ჩვენს საქმიანობას და მიიღებოდა ორგანიზაციის რომელიმე წევრის რეკომენდაციით გაცნობისა და შესწავლის შემდეგ“.[10]

XX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისის დისიდენტური მოძრაობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ტარიელ ღვინიაშვილი თავის ჩვენებაში აღნიშნავს; „კრებებზე ვმსჯელობდით სხვადასხვა საკითხებზე, რომელიც ეხებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებას მისი საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან გამოყოფის გზით, ვმსჯელობდით დისციპლინაზე, კონსპირაციაზე, რათა ჩვენი ორგანიზაციის არსებობა ცნობილი არ გამხდარიყო

[9] შსს, ფ. 6, საქ. #29301, ტ. 1, ფურც. 104

[10] შსს, ფ. 6, საქ. #29301, ტ. 1, ფურც. 102-103

სათანადო ორგანოებისათვის. თუ როგორ უნდა განგვეხორციელებინა ჩვენი მიზანი. ამაზე ბევრს ვთათბირობდით, მაგრამ კონკრეტულ გზებს ვერ ვხედავდით. ერთადერთი რის გაკეთებაც შეგვეძლო ეს იყო ფურცლების დაბეჭდვა და მათი გავრცელებით ხალხში აგიტაციის ჩატარება, რადგანაც ვფიქრობდით, რომ ჩვენს გარდა კიდევ არსებობდნენ არალეგალური ორგანიზაციები არამარტო საქართველოში, არამედ სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებშიც, რომ ყველგან მოხდებოდა მთავრობის საწინააღმდეგო ორგანი¬ზებული გამოსვლები, რასაც მოჰყვებოდა საბჭოთა კავშირის დაშლა და როგორც ეს ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ მოხდა საქართველო მოიპოვებდა და მოუკიდებ¬ლობას. ამ მომენტისთვის ჩვენ მზად უნდა ვყოფილიყავით, რათა უფრო ორგა¬ნიზებული მოქმედებით მონაწილეობა მიგვეღო გამოსვლებში და ამ საქმეში ჩვენი წვლილიც შეგვეტანა.

XX საუკუნის 70-იანი წლების დისიდენტური მოძრაობისგან განსხვავებით, 80-იანი წლების დისიდენტებს ნაკლები გამოცდილება, პოლიტიკური ალღო და კავშირები გააჩნდა. როგორც არსებული საარქივო დუკემენტებიდან ირკვევა, ორგანიზაცია „სეგო“-ს წევრები, მართალია ეროვნული ცნობიერების მაღალი დონით, საქართველოს საბჭოთა კავშირისგან განთავისუფლების და სახელმწიფო¬ებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის სურვილით გამოირჩეოდნენ, თუმცა მოქმედების არეალისა და იდეების საზოგადოების ფართო ფენებში გავრცელების შეზღუდული შესაძლებლობებით ხასიათდებოდნენ. 1. შავარაუდოა, რომ ეს ყოველივე განპირობებული ყოფილიყო იმ პერიოდის ქართულ პოლიტიკურ ელიტასა და საზღვარგარეთთან ნაკლები კონტაქტით. და 2. საბჭოთა ხელისუფ¬ლების მკაცრი ზეწოლისა და მეთვალყურეობის პირობებიდან გამომდინარე, აღნიშნული ორგანიზაციის არსებობა დიდხანს არ გაგრძელებულა და შესაბამისად, მათი ჩანაფიქრი სისრულეში ვერ იქნა მოყვანილი და საბოლოო მიზანი _ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა ვერ განხორციელდა იმ კონკრეტულ ეტაპზე. როგორც ერთ-ერთი ჩვენებიდან ირკვევა, ჯგუფის წევრები გაერთიანებული ერების ორგანიზაციისადმი მიმართვის გაგზავნას გეგმავდნენ. ჯონი ლაშქარაშვილი აღნიშნავდა: „თუ რა მიზნით ჩამოვაყალიბე ე.წ. საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ორგანიზაცია“ ამაზე თვით სახელწოდება მიუთითებს. მე ვთვლიდი და ვთვლი კიდევაც, რომ საქართველო იმყოფება კოლონიურ მდგომარეობაში, არ გვაქვს ეროვნული თვითგამორკვევის უფლება, უფრო სწორად ჩამორთმეული გვაქვს იგი და განვიცდით ეროვნულ ჩაგვრას რუსეთის მხრიდან, რადგანაც ჩვენში ტარდება რუსიფიკატორული პოლიტიკა. ტაქსზე მუშაობის პერიოდში ვხვდებოდი მრავალადამიანს, ეროვნებით ქართველს, რომელთაც ასევე მიაჩნდათ და სურდათ საქართველოს გამოყოფა საბჭოთა კავშირიდან. სწორედ ამ მიზნით ჩამოვაყალიბე „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ორგანიზაცია“. მე განზრახული მქონდა და ვაპირებდი ოფიციალური წერილით მიგვემართა საქართველოსა და საბჭოთა კავშირის მთავრობებისათვის და მოგვეთხოვა, რომ საქართველო ყოფილიყო დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული, სუვერენული სახელმწიფო, რომლის მთავრობაც გარდა საკუთარი ხალხის ნება-სურვილისა არავის დაემორჩილებოდა, ხოლო ყოველივე ეს მომხდარიყო ერის პოლიტიკური თვითგამორკვევის გზით. თუ ეს თხოვნა დაკმაყოფილებული არ იქნებოდა, მაშინ მივმართავდით გაერთიანებული ერების ორგანიზაციას“. აღნიშნული ორგანიზაციის წარმომადგენლებმა 1981 წელს დაამზადეს შემდეგი შინაარსის შემცველი პროკლამაცია: „ქართველებო, თუ კიდევ შეგრჩათ სინდისი, თუ კიდევ გიჩქეფთ ძარღვებში ქართული სისხლი, თუ კიდევ გიცემთ გული, როგორც ქართველს შეშვენის, თუ კიდევ გინდათ თავი დაიხსნათ რუსეთის მონობისაგან, თუ კიდევ გსურთ ნახოთ საქართველო თავისუფალი და ძლიერი, იბრძოლეთ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის. არაფრის გული-სათ¬ვის ნუ დავიღუ¬პებით, თუ დაღუპვა გვიწერია საქართველოსთვის დავიღუპოთ, ჩვენი მომავლისათვის და ჩვენი ქვეყნის ბედნიერებისათვის. ვისაც ეს არსურს, ის ქართველი არ არის და არც აქვს უფლება იცხოვროს საქართველოში“.

XX საუკუნის 80-იანი წლები აქტიურობით გამოირჩევა. ეს აღარ არის პერიოდი, როცა ვერავინ ვერ ბედავდა ეროვნული საკითხის წინა პლანზე წამოწევას და იატაკქვეშა მოქმედებაც მეტად მცირე იყო. ამ პერიოდში ქართული პოლიტიკური და კულტურული ელიტა და არა მხოლოდ, შესამჩნევად აქტიურდება, ეს მოწოდებაც ამის დასტურია. მართალია, „სეგო“-ს წევრები ფართო კავშირებით არ გამოირჩეოდნენ, თუმცა მათ ერთი, საერთო მიზანი ჰქონდათ _ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამო- უკიდებლობის აღდგენა. რაც მთავარია, მიმართვა გამოირჩევა იმითაც, რომ კავკასიის ერთიანობაზეა საუბარი. საერთო მტრის _ რუსეთის იმპერიის წინააღ¬მდეგ ბრძოლა მათი აზრით, უფრო შედეგიანი იქნებოდა. მით უფრო, რომ საბჭოთა რეჟიმის გავლენა ეხებოდა ყველას, განურჩევლად ეროვნებისა.

როგორც განხილული მასალა მოწმობს, ქართველი დისიდენტების მთავარი იდეა ქვეყნის თავისუფლება და დამოუკიდებლობა იყო, თუმცა დასახულ მიზნამდე მისვლა არც თუ ისე მარტივ საკითხს წარმოადგენდა. ამიტომ ქართველი ეროვნული მოღვაწეების თითოეული ნაბიჯი, ქმედება მნიშვნელოვანი და აქტუა¬ლურია და მათ შორის აღნიშნული პერიოდის დისიდენტების. მით უმეტეს, რომ საქართველოს ნამდვილად სჭირდებოდა ახალი სისხლი და ახალი ძალა. 1921 წლიდან მოყოლებული ქართველმა ინტელიგენციამ დიდი დარტყმა განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან. ქართველ ეროვნულ ძალებს შეზღუდული და შეიძლება ითქვას, ჩამორთმეული ჰქონდა უფლება გარკვეული წვლილი შეეტანა საზოგადოების ეროვნული ცნობიერების განვითარებაში. საბჭოთა რეჟიმის დამყარებიდან მოყოლებული საქართველოში ყოველგვარი ეროვნული იდევნე¬ბოდა და ხელისუფლება მაქსიმალურად ცდილობდა საკუთარი გავლენის დამყარებას, რის მისაღწევადაც ყოველგვარ საშუალებას მიმართავდა. არ ერიდებოდა ძალადობრივი მეთოდების გამოყენებასაც.

საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ქართული საზოგადოება და მთლიანად საქართველო ახალი რეალობის წინაშე აღმოჩნდა, რომელსაც განსხვავებული გზით მიყავდა ჩვენი ქვეყანა. მართალია, საქართველოსთვის უცხო არასდროს ყოფილა სხვის მორჩილებაში და დაქვემ- დებარებაში ყოფნა, როდესაც ხშირად დგებოდა სახელმწიფოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი, თუმცა დროის აღნიშნულ მონაკვეთში მტერი განსხვავებული ფორმით და მოტივით მოდიოდა, რომელიც არა მხოლოდ შეიარაღებული ბრძოლით, არამედ იდეოლოგიური გზითაც იპყრობდა საქართველოს. 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთის მიერსაქართველოს დაპყრობას შეიარაღებული გზით შედეგად მოჰყვა დაპყრობა ყველა მიმართულებით. საბჭოთა რუსეთი არ ერიდებოდა არანაირი მეთოდის გამოყენებას საქართველოს სრულად დამორჩილებისათვის. გარდა იმისა, რომ ტერიტორია უკვე მის დაქვემდებარებაში იყო საბჭოთა ხელისუფლება მიმართავდა ათასგვარ ძალადობრივ საშუალებას საქართველოს მოსახლეობის იდეოლოგიური დამორჩილების.

Nato Songhulashvili

Soviet Regime and the Dissident Movement (Second Half of the 20th Century)

In the period following World War II, the national movement became particularly active, and the national forces of Georgia began to harbour hopes for the country's liberation. This period is also associated with the development of the dissident movement. A manifestation of this was the increased activity of a group of young people against the backdrop of the events of 1956. According to the testimony of Zviad Gamsakhurdia: „... I composed and printed 7 identical sheets on a typewriter, in the Georgian language, which began with the call „Georgians", have you forgotten the „bloody night" of March 9th?' and ended with the words „Long live a free Georgia", and we distributed them in various places around the city of Tbilisi. When asked why he started printing and distributing anti-Soviet leaflets, Zviad Gamsakhurdia responded: „The reasons for composing and distributing the anti-Soviet leaflets were as follows: 1. In my opinion, the Leninist principle regarding the right of the union republics to freely exit the union, as outlined in the Constitution of the Soviet Union, was not being fulfilled and has not been fulfilled. 2. The events that took place in Tbilisi on March 9, 1956. 3. Since I believed that innocent blood had been shed in Poland and Hungary, and that the Hungarian people's struggle for freedom and independence had been declared a fascist uprising in our press, and other reasons, which I am currently unable to recall".[11]

Regarding this matter, one of the representatives of the youth group, Anatoli Mikadze, gave the following testimony during interrogation: „Even at the time when Beria was arrested as an enemy of the people, some of my schoolmates and I – namely Zviad Gamsakhurdia, son of Konstantine; Tamazi Gunjua, son of Taras; Vladimir (Vova) Sikharulidze, son of Vasil; Temuri Tsertsvadze; and others whose names I do not recall at present – did not believe in his guilt and expressed dissatisfaction with the Soviet authorities among ourselves. However, gradually we became convinced of Beria's harmful actions and ceased voicing our dissatisfaction. Nonetheless, on my initiative and proposal, an illegal organization was formed with the goal of working clandestinely for the independence of Georgia. ...I understood that Georgians were oppressed by the Russians, and my goal was the liberation of the Georgian nation from this oppression, which I believed could be achieved by separating Georgia from Russia. This was the reason we established the illegal organization at our school. The first members were: me, Anatoli Mikadze son of Abesalom; Zviad Gamsakhurdia son of Konstantine; Tamazi Gunjua son of Taras; and Valodia Sikharulidze son of Vasil. ...To achieve our goal, we planned primarily to expand our organization by recruiting new members. To that end, we intended to carry out agitation among the students at our school whom we deemed trustworthy. A practical measure we also planned was to compose and distribute anti-Soviet proclamations throughout Tbilisi. The content of these proclamations was to be directed toward the independent existence of Georgia... After some time, the organization admitted new members: Merab Kostava, a student of the music school; Guram Dochanashvili, a ninth-grade student at School No.47; Temuri Tsertsvadze, a ninth-grade student at First Secondary School; and Jondo Metreveli, also known as Tskmuna, a ninth-grade student at School No.47".[12] During interrogation, Teimuraz Tsertsvadze stated: „One of the methods of operation of our

[11] Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #1322-56, volume 1, page 39.

[12] Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #1322-56, volume 1, pages 261, 267.

illegal group in the struggle for Georgia's independence was the composition and dissemination of anti-Soviet leaflets to promote agitation among the people in order to achieve our goals."[13]

The renewed rise of the national movement in Georgia during the 70s of the XX century is closely associated with the names of Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava, whose activities marked the beginning of a new era in the country's history. Opposing the Soviet regime was inherently difficult, yet national forces made every effort to achieve their goals. One of Gamsakhurdia's notable actions was the publication of the journals *Sakartvelos Moambe* (Georgian Herald) and *Okros Satsmisi* (The Golden Fleece), which were distributed illegally. Despite the increasing signs of weakness within the Soviet regime from the 1970s onward, its representatives persistently sought to suppress the growth and development of national activity. The national-minded segment of society, in turn, attempted to take advantage of the changing circumstances. What factors contributed to the emergence of the Georgian dissident movement? As previously noted, the dissident movement had its roots both within the broader Soviet system and specifically in Georgia. The principal figures of the dissident movement that emerged in the 70s of the XX century were Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava, who employed various methods in their struggle, including the dissemination of anti-Soviet literature – an activity that led to their arrest in 1977. 1. At its inception, the dissident movement did not possess sufficient influence to significantly impact the public. 2. A limitation further compounded by the existence of the Soviet system, within which it was exceedingly difficult to take bold, active steps. 3. The dissident movement was not large in number. Unlike the dissident movement in the Soviet Union at large, Georgian dissidents placed great emphasis not only on human rights but also on the separation of Georgia from the Soviet system – an objective that was far from easily attainable. Although by the 70s of the XX century the crisis of the Soviet regime was becoming increasingly evident, its substantial political and socio-economic resources still prevented the liberation of its constituent republics. While Georgian dissidents sought to address all issues essential for the country's development, their efforts frequently ended in failure. What accounted for this? 1. Although the dissident movement was emerging in both Georgia and Russia – and there was indeed contact between Georgian and Russian dissidents, as well as illegal dissemination of Russian dissident literature in Georgia – the context and objectives of the Georgian movement were fundamentally different. Georgian dissidents primarily sought the restoration of Georgia's independence, whereas Russian dissidents mainly focused on the protection of human rights. Naturally, this demand was not without significance and should be seen as a step forward under the Soviet regime, which, throughout its existence, did not allow for the free expression of thought. Increased activity in this direction could have contributed to the protection of the rights of broader segments of society. However, while this may have applied to Russia, Georgia found itself in a fundamentally different situation. Here, it was not only human rights that required protection, but also national rights. This distinction, naturally, offered our country the potential for a different path of development. 2. For an idea to be disseminated within society, appropriate conditions and a prepared public consciousness are necessary. Although Georgian society understood that the homeland was under foreign domination, launching and sustaining a struggle was far from simple. A large segment of society had become accustomed to the Soviet regime, and, due to the scale of past repressions, there was also a palpable sense of fear. Society required preparation before it could actively engage in resistance. Much like in the second half of the XIX century, when the *Tergdaleulebi* under the leadership of Ilia Chavchavadze launched a new phase of the national liberation movement aimed at strengthening national consciousness, a similar situation prevailed in Georgia in the 70s of the XX century. Previously, the struggle had been directed against Tsarist Russia; now, it was aimed at

[13] Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #1322-56, volume 1, page 270.

Soviet Russia. The fact that Georgia had been under Russian imperial rule for 117 years – first under the Russian Empire and, from 1921, under the Soviet regime – had arguably weakened both the will to fight and the capacity for national thought. Therefore, Georgian dissidents had to exert considerable effort to raise public consciousness, as much of the population remained – both in practical terms and in mindset – captive to Soviet Russia. From 1921 onward, through a powerful ideological and coercive apparatus, the Soviet authorities systematically sought to suppress national consciousness and impose their own acceptable ideas. Unlike Georgian intellectuals of the second half of the XIX century, those in the 70s of the XX century had far fewer means to disseminate national thought through press or other forms of communication. 3. Just as late XIX- and early XX-century Georgian national activists aimed to attract Western attention and import elements of the Western system into Georgia, so too did the dissidents of the 70s of the XX century strive to gain the support of Western states and to inform the world of the Soviet regime's brutality. In the case of dissident Avtandil Imnadze, it is reported that, in January 1978, at the suggestion of Viktor Rtskhiladze son of Giorgi (who had been convicted of anti-Soviet activities), he photographed the anti-Soviet pamphlets titled *Information* and *Criticism*, with the intention of distributing them abroad. These texts, aside from containing defamatory content about Soviet reality, included open calls for struggle against the Soviet order. On his own initiative, Imnadze added a copy of previously distributed anti-Soviet leaflets to the microfilm and handed it to Rtskhiladze for dissemination abroad. It is noted that *Information* and *Criticism* consisted of slanderous anti-Soviet content, threats directed at Soviet leaders, and praise for enemies of the Soviet government – those who had taken up arms against the young Soviet republic between 1922 and 1924. In February 1978, Imnadze produced and reproduced 700–800 copies of slanderous leaflets critical of the Soviet political and social order. On February 17, 1978, these leaflets were distributed at Tbilisi State University (in both old and new buildings), in the 6th building of the Polytechnic Institute, near Building No. 52 on Rustaveli Avenue, and at the Lenin Square metro station in Tbilisi.[14]

It is also worthwhile to assess the following two questions: 1. What role did the Georgian Orthodox Church and Christianity in general play in the activities of Georgian dissidents? and 2. What methods did the Soviet authorities employ in their campaign against Christianity? 1. Alongside their commitment to the protection of human rights, Georgian dissidents were primarily engaged in the struggle for Georgia's complete independence. Their political agenda encompassed a broad spectrum of issues, all ultimately directed toward the goal of national sovereignty. One of these issues was the Georgian Orthodox Church. The dissidents frequently criticized the clergy in an effort to reform and strengthen the Church, while simultaneously striving to prevent pro-Soviet individuals from gaining power or consolidating influence within its ranks. In a 1975 article titled *„The Country of Lost Graves"*, published in the journal *Okros Satsmisi*, Elisabed Kavtaradze wrote: „Religion served more as a banner of self-defence than a form of worship through fire and sword, or a metaphysical heresy of thought, or a fog of mystical contemplation, and so on. Our own Church was, from the very beginning, on the front lines of fire. Through unparalleled sacrifices, it stood by an exhausted people in their struggle for survival, made an enormous contribution to the treasures of national culture, and, even more – whether consciously or unconsciously – played the role of a catalyst of national endurance." This explains why the Soviet regime delivered its harshest blows to the Georgian Orthodox Church. By 1976, the situation in Georgia had deteriorated significantly: „The Church's congregation had steadily diminished, churches were closing one after another, and out of 35 active dioceses, only about 100 clergy of all ranks remained. Annually, only 13 people were enrolled in theological courses. A stark

[14] Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29246, volume 6, pages 74-75.

indicator of the Church's extreme repression and discrimination is the fact that, to this day, there is no ecclesiastical journal published in Georgia, while such publications exist in Russia, Armenia, the Baltic states, and Ukraine. The Georgian Church has no right to publish anything other than a calendar; there is no theological seminary, and the courses that serve as a substitute offer nothing beyond instruction in church rituals and the Khutsuri script. Other subjects, such as Church history and Holy Scripture, are only nominally present in the curriculum – no lectures are delivered in these areas. Each year, around 13 people attend these courses, and each cohort yields merely three ordained priests".[15] 2. The Soviet Union systematically prohibited religion and religious institutions, considering communism itself the de facto state religion. „An entire epic could be written about how the communists destroyed the finest members of the clergy in Georgia, or how they demoralized them, dressed KGB agents in cassocks, and turned churches into theatrical facades, maintained solely to deceive foreign visitors. Since 1921, atheism has been the official state religion of our country. A total war against Christianity began – churches were demolished, propaganda was omnipresent, and in secret, the Church was being demoralized, and genuine Christians were annihilated... ...The most horrific operation undertaken by the security services was their covert campaign against religion. Clerical positions were filled not only with atheists but with criminal and pathologically anti-religious individuals. This was the most effective way to incite public hatred toward the Church. Such clergy would truncate and distort church rituals, engage in extortion, and perpetrate all manner of obscenity and depravity".[16] The efforts of Georgian dissidents to safeguard national ideals and reinforce the national consciousness of the Georgian people ultimately proved unsuccessful: in 1977, Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava were arrested. „The repression of patriots in Georgia can be viewed as part of a broader wave of repressions that swept across the USSR when, beginning in February 1977, the head of the „Helsinki" Group, Dr. Yuri Orlov, was arrested in Moscow along with several other members of the group. Soon afterward, two Ukrainian members of the group, including the Ukrainian writer Mykola Rudenko, were arrested, followed by similar arrests in Lithuania".

In connection with the 1977 arrest of Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava, members of the Christian Committee for the Defence of Believers' Rights in the USSR – Fr. Gleb Yakunin, Archdeacon Varsonofy Khaibulin, and Viktor Kapitanchuk – addressed the international community with the following appeal: „Following the arrests of Rudenko and Tykhy in Kyiv, and of Orlov and Ginzburg in Moscow, the KGB organs in Tbilisi detained Zviad Gamsakhurdia, head of the Georgian group monitoring the implementation of the Helsinki Accords, and Merab Kostava, a member of the Georgian Committee for the Protection of Human Rights – both Christians and adherents of the Georgian Orthodox Church. The work of Gamsakhurdia and Kostava was directed toward the defence of human rights, the protection of religion, and resistance against the trampling of the freedom of the Georgian Church. Specifically, they advocated for the preservation of David Gareja, a sacred Georgian religious and national site, which is currently being destroyed due to the transformation of its territory into an artillery range".[17]

As can be seen, by the late 1970s, the national liberation movement in Georgia was gaining increasing momentum, and the country's cultural and political elite was preparing to take more active steps. A particularly significant moment was the demonstration of April 14, 1978, which contributed to the unity of the Georgian nation and provided society with a stimulus to defend its homeland more resolutely. „Georgian youth is free from the false belief known as Soviet communism. It has not lived

15 Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29218-79, volume 8, pages 23-24.

16 Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29237-79, volume 7, pages 156-157.

17 Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29237, volume 9, page 30.

through the terror of the 1930s or the bloody March of 1956; and if anyone still harbours sympathies for the „Great Leader", this is more likely due to ignorance or inherited affliction – something that can be easily discarded when necessary. Our efforts must be directed toward engaging youth. We must shift the front line of the struggle to universities, technical colleges, vocational schools, and industrial enterprises, and later to secondary schools. When the preparatory stage reaches the schools, we will have an excellent foundation for identifying new cadres, strengthening the national liberation struggle, and, most importantly, laying the firm groundwork upon which an independent Georgia can be built". Indeed, Georgia was in dire need of new blood and new energy. Since 1921, the Georgian intelligentsia had suffered major blows from the Soviet authorities. National forces in Georgia had been severely limited – one could say stripped – of their right to participate in shaping national consciousness. From the beginning of Soviet rule, all expressions of national identity were suppressed, and the authorities employed every means to consolidate their control, including violence. The Georgian intelligentsia, which had played a major role in the unification of the Georgian nation under the Russian Empire, became victims of repression starting in the 1920s, with the peak of this violence occurring in the 1930s. While it is true that national ideas were persecuted even under the Russian Empire, from the 60s of the XIX century until 1921 (notably during the Democratic Republic of Georgia, 1918–1921), the Georgian intelligentsia, which helped form the ideological core of the nation, contributed meaningfully to the strengthening of national consciousness and the mobilization of national forces. The mass repressions of the 30s of the XX century took the lives of many Georgian intellectuals – an outcome that was far from accidental. The Soviet regime targeted precisely those individuals who had the intellectual capacity and moral strength to dedicate their resources to reinforcing national unity. The Soviet empire effectively deprived Georgia of its most rational, forward-thinking individuals in order to make subjugation easier. As previously mentioned, the 1940s and 1950s saw a certain revival of the national movement. Although this has already been discussed, it should still be emphasized that from this period onward – especially following Stalin's death – the Soviet regime began to face increasing threats, both domestically and internationally. Although Khrushchev and the Soviet leadership attempted to distance themselves from Stalin through their 1956 denunciation of the „cult of personality", the public – particularly its thinking segment – was no longer so easily deceived. It had become evident that the new leadership was a continuation of the old and intended to govern by the same principles. At the same time, people recognized that mass unity was essential. This became the guiding principle of the young Georgian dissidents of the 50s of the XX century, led by Merab Kostava and Zviad Gamsakhurdia. They called upon the Georgian people to understand the necessity of freeing themselves from Soviet rule. The Republican Party, in the first issue of the journal *Sarkmeli*, addressed the Georgian nation with these words: „Only a sovereign state can resolve its own vital problems; only a free Georgia can protect the Georgian language; only an unshackled state can ensure the rights and freedoms of its people; only an independent country can achieve full economic and cultural development".[18]

In the 80s of the XX century, a new stage began in the dissident movement in Georgia. A new group emerged on the political scene, distinguished by its unique methods and style of struggle, though its aim remained the same: an independent, free Georgia. One of the representatives of the Georgian dissident movement, Johnny Lashkarashvili, stated: „...As someone concerned with the interests of my nation, as one of its representatives, I wished for Georgia to leave the Soviet Union and become an independent, sovereign country... But simply having this desire was not enough – I was interested in the opinion of Georgian society. Whenever possible, I sought to learn what people

[18] Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29297-84, volume 2, page 285.

thought. For four years, I worked as a taxi driver, which brought me into contact with many people. When appropriate, I would ask them what they thought about Georgia's potential secession from the Soviet Union. In most cases, they responded that they did indeed wish for Georgia to become an independent country. There were also many occasions when I engaged passengers in conversation or overheard them discussing this topic, expressing the opinion that Georgia had the right to become independent. In these interactions, people would say, „Who wouldn't want Georgia's freedom and independence? But who would let us go willingly? And it's not possible to achieve this by force". The individuals expressing such views were men and women, young and old – virtually people from all categories and age groups... I came to the conclusion that, considering these people came not only from Tbilisi but from various regions of Georgia, the majority of the Georgian nation desired independence and secession from the Soviet Union".[19] Zakaria (Johnny) Lashkarashvili's testimony is significant for several reasons: it clearly reflects his personal stance on Georgia and national issues more broadly, and it also reveals public sentiment concerning national freedom. Although this was a period (circa 1983) when signs of the Soviet Empire's decline were becoming apparent, the idea of taking radical action still seemed impossible for most of the population. Nevertheless, the crucial point is that the idea of restoring Georgia's independence had matured within broad layers of society, and the struggle of Georgian national activists had already produced some tangible results. Lashkarashvili's account offers valuable insight into how Georgian society viewed the question of national freedom. What is particularly interesting is that Lashkarashvili was not content merely to hold his own opinions and to act in isolation; he actively sought to understand public sentiment to make the struggle more effective. He stated: „...In conversations, I would occasionally raise the idea of Georgia's potential secession from the Soviet Union and its emergence as an independent state. I wanted to understand people's views on the matter. Many were indifferent, but when I encountered someone who supported the idea, I would engage with them more closely. In this way, I selected a certain group of individuals: Shio Gelenidze, Amiran Mdinaradze, Givi Akhlouri, Misha Bezhitashvili, Dato Piranishvili, Archil Khakhviashvili, and Malkhaz Maisuradze, as well as Nodar Megvelia. Around April or May of 1981, I shared with them the idea of forming an organization that would fight for Georgia's secession from the Soviet Union and thereby contribute to its liberation. They agreed. We decided to meet and deliberate on how to operate and which path to take to achieve our goals. As agreed, we would meet every 15th of the month in Mushthaid Garden, where we would discuss these matters. At my suggestion, our organization was named „*Sakartvelos Erovnuli-Ganmatavisuplebeli Organizacia*" (SEGO) – the „Georgian National Liberation Organization". In accordance with our plan, we held meetings and deliberated on our course of action. We decided to expand the organization's membership by recruiting like-minded acquaintances and friends. Through this process, our new members became Tariel Ghviniashvili, Guram Gogbaidze, Malkhaz Kvinikadze, and Suliko Tsulakhidze (or Julakhidze)...".[20] From his testimony, it also becomes clear that: „While serving in the Soviet Army, the idea first occurred to me to form a group or organization that would fight for Georgia's independence – that is, its separation from the Soviet Union. At the time, I shared this idea with two fellow soldiers, Tamaz Bibiashvili and Soso Chikhladze. This was in 1974–1975. We decided to form an organization to be called the „National Party of Georgia". I translated the Soviet soldier's oath into Georgian, altering some of the wording. The oath was roughly as follows: „I, so-and-so, voluntarily join the Party of Georgia. I swear to faithfully serve the interests of my homeland, Georgia, and to fight for its liberation until the last drop of my blood. If I break this oath, may I earn the hatred of the people

19 Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29301, volume 1, pages 81-83.

20 Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29301, volume 1, page 104.

and the highest form of punishment". Tamaz and Soso wrote the oath on paper, signed it, and placed their fingerprints on it using a chemical pencil. In practice, we did not take action because we did not know what or how to proceed. Tamaz and I returned from military service together, while Soso had another year to serve. This was in the autumn of 1975. Afterward, I met with Tamaz several times, but I never saw Soso Chikhladze again." SEGO – the 'Georgian National Liberation Organization' – was an illegal entity whose aim was to fight for national freedom and Georgia's independence. Its mission was to liberate Georgia from colonial status and establish a fully sovereign and independent state. The organization's charter also stipulated that its members were obliged to explain its mission and politics to the public clandestinely, recruit supporters, oppose Russian nationalism and chauvinism, and preserve the organization's secrecy. It also outlined the criteria for admitting new members: only ethnic Georgians who supported the organization's goals and were recommended, known, and vetted by an existing member could be accepted.[21]

One of the representatives of the dissident movement in the 80s of the XX century, Tariel Ghviniashvili, stated in his testimony: „At our meetings, we discussed various issues related to achieving Georgia's independence through secession from the Soviet Union. We deliberated on discipline and secrecy to ensure that the existence of our organization would not be revealed to the relevant authorities. We also debated how to accomplish our goals. Although we held many consultations, we could not identify concrete methods. The only thing we could do was to print and distribute leaflets to agitate among the people, as we believed that, besides us, there were other illegal organizations not only in Georgia but also in other Soviet republics, and that organized protests against the government would take place everywhere, eventually leading to the dissolution of the Soviet Union. Just as Georgia gained independence after the October Revolution, we expected history to repeat itself. When that moment came, we knew we had to be prepared – to participate in a more organized way and to meaningfully contribute to the cause."

Unlike the dissident movement of the 70s of the XX century, the dissidents of the 1980s possessed less experience, political acumen, and fewer connections. As archival documents reveal, members of the organization „SEGO", while distinguished by a high level of national consciousness and a desire for Georgia's liberation from the Soviet Union and restoration of state independence, were characterized by limited capacity to operate widely and to disseminate their ideas among broad layers of society. This was likely due, first, to the limited contacts between the Georgian political elite and the diaspora at that time, and second to the severe pressure and surveillance exerted by the Soviet authorities, which prevented the organization's prolonged existence and, consequently, the realization of their plans and ultimate goal – the restoration of Georgia's state independence – at that particular stage. One testimony indicates that the group members planned to send an appeal to the United Nations. Johnny Lashkarashvili noted: „The purpose of establishing the so-called Georgian National Liberation Organization is evident from its name. I believed, and still believe, that Georgia is in a colonial condition, deprived of the right to national self-determination, or more precisely, this right has been taken from us, and we suffer national oppression from Russia, as Russification policies are being implemented here. During my time working as a taxi driver, I met many ethnic Georgians who shared the view and desire for Georgia's secession from the Soviet Union. It was with this purpose that I established the Georgian National Liberation Organization. I intended to formally address the governments of Georgia and the Soviet Union, demanding that Georgia be recognized as an independent political entity, a sovereign state whose government would obey no one but its own people's will, and that all this occur through the political self-determination of the nation. Should

[21] Ministry of Internal Affairs (MIA), fond 6, file #29301, volume 1, pages 102-103.

this request be denied, we would then appeal to the United Nations". In 1981, representatives of this organization produced a proclamation stating: „Georgians, if you still have a conscience, if Georgian blood still flows in your veins, if your heart still beats as befits a Georgian, if you still desire to free yourselves from Russian servitude, if you still wish to see Georgia free and strong, fight for Georgia's independence. Let us not perish for nothing; if destruction is fated, let us perish for Georgia, for our future, and for the happiness of our country. Whoever is indifferent to this is not a Georgian and has no right to live in Georgia".

The 80s of the XX century stand out for their heightened activity, marking a departure from the earlier period when no one dared to openly raise national issues and underground activities were minimal. During this time, the Georgian political and cultural elite, and beyond, became noticeably more active, as evidenced by such calls to action. Although members of „SEGO" lacked extensive networks, they shared a common goal: the restoration of Georgia's state independence. Notably, their appeal emphasized the unity of the Caucasus, arguing that the struggle against their common enemy – the Russian Empire – would be more effective collectively, especially since the Soviet regime's influence affected all peoples regardless of ethnicity.

As the reviewed material shows, the central idea of Georgian dissidents was national freedom and independence; however, achieving this goal was far from simple. Therefore, every step and action taken by Georgian national activists, including those dissidents of this period, was significant and timely, particularly as Georgia desperately needed new blood and renewed strength. Since 1921, the Georgian intelligentsia had suffered severe blows from the Soviet authorities. National forces were restricted and effectively deprived of the opportunity to contribute meaningfully to the development of the nation's collective consciousness. From the establishment of Soviet rule, all expressions of national identity in Georgia were suppressed, with the regime exerting maximum effort – and employing all means, including violent methods – to consolidate its influence.

Following the Soviet Russian conquest of Georgia, Georgian society and the country as a whole faced a new reality that led the nation down a fundamentally different path. Although subjugation and dependence were not entirely unfamiliar to Georgia – especially during times when the very existence of the state was at stake – this particular period was marked by an enemy employing new forms and motives for domination, not only through armed conflict but also via ideological conquest. The armed invasion by Soviet Russia in February 1921 resulted in the occupation of Georgia on all fronts. Soviet Russia spared no means in its efforts to fully subjugate Georgia; beyond territorial control, the Soviet authorities implemented a wide range of violent measures aimed at the ideological subjugation of the Georgian population.

ავთანდილ სონღულაშვილი

ქართული ენის სტატუსი და ეროვნული მოძრაობა XX საუკუნის 70-იან წლებში

მსოფლიოში 5 500-მდე ენაა. ჭირს ზუსტი რაოდენობის დასახელება, რადგან ბევრი ენა არაა სათანადოდ შესწავლილი და ძნელი სათქმელია, დამოუკიდებელი ენაა ის თუ დიალექტი. ზოგჯერ ენათა დაყოფას პოლიტიკური ან რელიგიური საფუძველი აქვს და არა ლინგვისტური. მაგალითად, ძალიან ჰგავს ერთმანეთს ჩეხური და სლოვაკური, რუსული და ბელორუსული, სერბიული და ხორვატული, მაგრამ მათ მიიჩნევენ არა დიალექტებად, არამედ ენებად.[22] ე რ ნ ს ტ გ ე ლ ნ ე რ ი შენიშნავს, რომ დედამიწაზე არსებობს 8000-ზე მეტი „ბუნებრივი“ ენა, მათ შოროს 700 მთავარი, ერი კი 200-ზე ნაკლები. ზოგიერთი შედარებით ძველი ეროვნული სახელმწიფო, რომელშიც ორი ან მეტი ენობრივი ჯგუფი ერთიანდება, ვთქვათ, ესპანეთი თავისი ბასკური უმცირესობით, დღეს ზეწოლას განიცდის, რათა ყოველი ცალკეული ჯგუფის მეობა აღიაროს.[23]

საერთოდ, ხალხი მშობლიურ ენას რომ ჰკარგავს, ამით ის ჰკარგავს სი-ცოცხლეს, თავის ადგილს ისტორიაში. მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე, ქართველი ერი იცავდა დედა ენას სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე, უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე. რამდენი მაგალითი ახსოვს გაყვითლებულ ფოლიანტებს, როცა კაცი საფრთხეში აგდებდა თავის სიცოცხლეს, ოღონდ გადაერჩინა წიგნები და ხელნაწერები, ქართული კულტურის უძვირფასესი ძეგლები.

ჯერ კიდევ გრიგოლ რობაქიძე აღნიშნავდა, რომ ეროვნული ფენომენის სრულყოფა ენაში ხდება. ეროვნება, როგორც კერძო, ინდივიდუალური სახე სწორედ ენაში პოულობს თავისთვის საჭირო სულიერ ენერგიას. მისი თქმით, ერთი მხრივ, ერის თითოეული წევრი ჰქმნის ენას, ხოლო მეორე მხრივ, ენაში ცხადდება ერის არსი.[24]

პირველი რესპუბლიკის პერიოდში, კერძოდ, 1918 წლის 1 ოქტომბერს ეროვნულმა საბჭომ მიიღო კანონი დედაენის შესახებ, რის საფუძველზეც ქართული ენა სახელმწიფო ენად გამოცხადდა. თანამდებობაზე მყოფ ყველა პირს ექვსი თვის ვადა მიეცა ქართული ენის შესასწავლად. ვინც არ ისწავლიდა, სამსახურიდან განთავისუფლდებოდა.[25] მაგრამ, სამწუხაროდ ამ კანონს აღნიშნულ ეტაპზე სრული განხორციელება არ ეღირსა, რადგან სულ მალე პარლამენტმა გამოსცა „წესი ენის ხმარებისა“, რომლის მიხედვით დეპუტატებს, ვინც ქართული ენა არ იცოდა, შეეძლოთ გამოეყენებინათ რუსული ენაც. რუსული ეროვნული უმცირესობის ენად იქცა და სომეხი დეპუტატები ქართულად არც არასოდეს გამოდიოდნენ. ეს შეცდომა კონსტიტუციამ გაასწორა, როდესაც ერთმნიშვნელოვნად დაკანონდა სახელმწიფო ორგანოებში ქართული ენის გამოყენების აუცილებლობა.[26]

---

22 რ. ზექალაშვილი, ქართული მეტყველების კულტურის საკითხები, (თბილისი, 2003), გვ. 13

23 ფრენსის ფუკუიამა, ისტორიის დასასრული და უკანასკნელი ადამიანი, (თბილისი, 1999), გვ. 278

24 ი. რობაქიძე, ქართველთა „მსოფლსახე“ Gგრ. რობაქიძის შემოქმედების მიხედვით, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის „მაცნე“, ენის, ლიტერატურის და ხელოვნების სერია, (თბილისი, 2023), გვ. 133

25 დ. ჭუმბურიძე, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა XX საუკუნის დასაწყისში 1918-1921 წლები, (თბილისი, 2003), გვ. 222

26 ჭუმბურიძე, ქართველი ხალხის, გვ. 245

საბჭოთა რეჟმის პერიოდში საქართველოზე ზეწოლა ქართული ენით დაიწყო. განსაკუთღებით 50-იანი წლების მეორე ნახევარში აშკარად იგრძნობოდა ქართული ენის შევიწროების ფაქტები. ხშირ შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა ქარ-თული ენის იგნორირებას, სხვადასხვა ორგანიზაციებში ამახინჯებდნენ ქართულ ენას. დედაქალაქის ქუჩებში კინოთეატრების როგორც რეკლამები, ისე წარწერები, მხოლოდ რუსულ ენაზე სრულდებოდა.[27]

კომპოზიტორთა ყრილობაზე, მხატვართა შეკრებაზე ქართულად ხმას არავინ იღებდა და იქმნებოდა ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ქართული ენა გადაიქცა ოჯახური ურთიერთობის გამომხატველ ენად.[28]

60-იან წლებში საკავშირო მთავრობამ მოითხოვა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობას წიგნები დაებეჭდა ქართულის ნაცვლად რუსულ ენაზე. ასევე შეუმცირა დაფინანსება ისტორიის, ლიტერატურის, ენათმეცნიერების და ხელოვნების სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებს. საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ ეროვნული განსხვავებულობის წასაშლელად შემოიტანეს ახალი ცნება - „საბჭოთა ხალხი“.[29]

ქართველი ერი არ შერიგებია იმპერიულ პოლიტიკას და მის წინააღმდეგ სხვადასხვა ფორუმებზე, ყრილობებზე გამოდიოდნენ. ამ მხრივ გამოირჩეოდა ქართული სამეცნიერო ინტელიგენცია. აკადემიკოსმა ნიკო კეცხოველმა მტკიცე პროტესტი გამოხატა და თავის გამოსვლებსა და წერილებში ამხილა ანტიეროვ-ნული პოლიტიკა. ამისათვის ნიკო კეცხოველს აკადემიის პრეზიდიუმი დაატოვე-ბინეს. ცნობილმა ქართველმა მათემატიკოსმა ვიქტორ კუპრაძემ, როცა გაიგო, რომ აკადემიის ქართველოლოგიურ დარგებს მკვეთრად შეუმცირდა დაფინანსება, მოითხოვა მათემატიკოსებს, საერთოდ საბუნებისმეტყველო და ტექნიკურ მეცნიერებათა კვლევით ინსტიტუტებს, მათზე გამოყოფილი თანხების მნიშვნელოვანი ნაწილი გადაეცათ ქართველოლოგიის კვლევითი ინსტიტუტებისათვის. ვინაიდან საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში კვლევა-ძიებითი მუშაობა მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში წარმოებდა, ხოლო ქართველოლოგიურ დარგებში ძირითადად მხოლოდ საქართველოში.

მწერალთა საკავშირო ყრილობაზე, რომელიც 60-იან წლებში გაიმართა კრიტიკოსმა ბესარიონ ჟღენტმა გაილაშქრა ხელისუფლების ანტიეროვნული პოლიტიკის წაინააღმდეგ და საჯაროდ დაგმო მცდელობა, ეროვნული მწერლები გადასულიყვნენ რუსულ ენაზე. მან მოითხოვა რუს გამოჩენილ მწერლებს ეჩვენებინათ მაგალითი ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე თავიანთი ლექსებისა და მხატვრული ნაწარმოებების წერისა.

პუბლიცისტი და მეცნიერი ოთარ ეგაძე გამოვიდა რუსული შოვინისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ამის გამო იგი გაზეთ „ზარია ვოსტოკას“ რედაქტორო-ბიდან გაათავისუფლეს.[30]

საკავშირო მასშტაბით გამოიკვეთა ის რეალობა, რომ 70-იან წლებში ეროვნულ ენაზე უმაღლესი განათლების მიღება საბჭოთა კავშირის მასშტაბით, მხოლოდ თბილისსა და ერევნის უნივერსიტეტებში იყო შესაძლებელი. სხვა რესპუბლიკებში ეროვნული ისტორიის კათედრებიც კი იშვიათობას წარმოადგენდა. სხვადასხვა შეკრების დროს კიევის უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლები არც იჯერებდნენ, რომ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ლექციები ქართულად იკითხებოდა.[31] საქმე იმაში იყო, რომ სახელმწიფო ენის სტატუსი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან გააჩნდა მხოლოდ საქართველოს ეროვნულ ენას. მოგვიანებით, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებით, იმისთვის, რომ საქართველო არ ყოფილიყო ერთადერთი გამონაკლისი, ასეთივე სტატუსი მიენიჭათ სამხრეთ

---

27 შ. ნოზაძე, 1956 წ. ტრაგედია 9 მარტი, (თბილისი, 1992), გვ. 163

28 ნოზაძე, 1956 წ. ტრაგედია, გვ. 178

29 ე. ქვათაძე, ეროვნული მოძრაობის თავისებურებანი XX საუკუნის 50-იანი წლების საქართველოში, ჟურნ. „საისტორიო ვერტიკალები”, (2003), გვ. 43

30 ქვათაძე, ეროვნული მოძრაობის, გვ. 43-44

31 ო. ჯაფარიძე, ნამდვილი ამბები მარიკა ლორთქიფანიძისგან, ჟურნ. „ისტორიანი”, (2011), #5, გვ. 58

კავკასიის რესპუბლიკების ეროვნულ ენებსაც. ყველა დანარჩენ საბჭოთა რესპუბლიკებში, მათ შორის – რუსეთის ფედერაციაშიც, სახელმწიფო ენის სტატუსი არ არსებობდა. ქართული ენის განსხვავებული სტატუსი, ხელს არ უშლიდა საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობას, ისევე მოპყრობოდა მას, როგორც ლიეტუვურ, ესტონურ და ა. შ. ენებს. ეს სტატუსი არანაირ პრივილეგიას არ ანიჭებდა ქართულ ენას სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების ეროვნულ ენებთან შედარებით. თუმცა კანონით მინიჭებულ უფლებას ჩვენი მოსახლეობა განსხვავებული რაკურსით ხედავდა.

რაც შეხება ამა თუ იმ ენის სახელმწიფო სტატუსის საკითხისადმი კომუნისტების დამოკიდებულებას, შემდეგში მდგომარეობდა: ჯერ კიდევ 1903 წელს, ლენინის მიერ დაწრილ და რსდმპ II ყრილობაზე მიღებულ პარტიის პირველ პროგრამაში ეროვნულ საკითხზე ორი განმსაზღვრელი პუნქტი იყო დაფიქსირე-ბული: 1. ყველა ენის თანასწორუფლებიანობა და 2. ერთა თვითგამორკვევის უფლება. 1918 წელს მიღებულ „რუსეთის ხალხთა უფლებების დეკლარაციაში“, შემდეგ კი რსფსრ კონსტიტუციაშიც ეს მუხლები უცვლელი სახით შევიდა. ლენინი თვლიდა, რომ რომელიმე ერის ენისათვის სახელმწიფო სტატუსის მინიჭების მოთხოვნა არის „ბურჟუაზიული“ მოთხოვნა და იგი ლახავს სხვა ერებისა და ენების უფლებებს. მისი აზრით, რუსეთის ფედერაციაში მცხოვრებ ხალხებს შორის რუსული ენის საურთიერთო ენად აღიარება მოხდებოდა ბუნებრივად, ნებაყოფლობით და ამისთვის საჭირო არ იყო მისი განსაკუთრებული სტატუსი.

რსფსრ-ს შემდეგ წარმოქმნილი ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუციას საფუძვლად ლენინური რუსული კონსტიტუცია დაედო. „საბჭოთა საქართველოს“ კონსტიტუციაზე მუშაობა 1922 წლის დასაწყისიდან მიმდინარეობდა. საკონსტიტუციო კომისიის მუშაობაში კომუნისტებთან ერთად მონაწილეობას მემარცხენე ფედერალისტებიც ღებულობდნენ. სწორედ მათი წარმომადგენელი - ს ი მ ო ნ ხ უ ნ დ ა ძ ე გამოვიდა წინადადებით - კონსტიტუციაში შეეტანათ მუხლი ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის შესახებ. ეს სტატუსი ქართულ ენას გააჩნდა დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუციის მიხედვით. თუ ჩვენ უარს ვიტყვით ამ სტატუსზე, ამით სერიოზულ არგუმენტს მივცემთ ემიგრაციაში მყოფ მენშევიკურ ოპოზიციას ამტკიცოს საბჭოთა ხელისუფლების არაეროვნულობა, - განაცხადა მან კომისიის სხდომაზე. ხუნდაძის ეს არგუმენტი ქართველ ბოლშევიკებსაც ჭკუაში დაუჯდათ. ბუნებრივია, მათ ამ საკითხის გადასაწყვეტად კრემლს, ლენინს და სტალინს მიმართეს. ლენინის აზრით, კონიუნქტურის გათვალისწინებით, საბჭოთა ხელისუფლება უნდა წასულიყო ისეთ კომპრომისებზე, რომლებიც მოცემულ მომენტში ხელს შეუწყობდნენ საბჭოთა წყობილების განმტკიცებას. კონსტიტუციიდან მცდარი მუხლების ამოღება კი მერეც შეიძლებოდა, როდესაც საბჭოთა ხელისუფლება ფეხზე მყარად დადგებოდა. ანალოგიური მიზეზებით დარჩა ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსი 1927 წლის კონსტიტუციაშიც.

1937 წელს ეგრეთ წოდებული გამარჯვებული სოციალიზმის კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობისას, იურისტებმა ქართული კონსტიტუციიდან სახელმწიფო ენის ამოღება მოითხოვეს, თუმცა სტალინმა ეს ნაბიჯი მაშინ ნაჩქარევად მიიჩნია.[32]

დავუბრუნდეთ კვლავ 70-იანი წლების დასაწყისს, როდესაც მსოფლიოში განხორციელდა კარდინალური ძვრები, რომლებმაც მოითხოვეს რადიკალურად შეცვლილიყო საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკა სოციალისტურ ქვეყნებშიც. გარდატეხა მოხდა ევროპის მრავალ სოციალისტურ თუ მუშათა პარტიის ცხოვრებაშიც - წარმოიშვა „ევროკუმუნიზმი“, რომელიც სოციალიზმის ახალ პრინციპებს და ბრძოლის ახალ ფორმებს სთავაზობდა საზოგადოებას. საფრანგეთის, იტალიის, ესპანეთის გავლენიანი კომუნისტური პარტიების ლიდერები უკვე აშკარად აკრიტიკებდნენ საბჭოთა პარტიული ხელმძღვანელების ზოგიერთ გადაწყვეტილე-

[32] უ. ბლუაშვილი, საქართველო გამოწვევების წინაშე, (თბილისი, 2010), გვ. 36-37

ბას. კვლავ გრძელდებოდა დაძაბულობა ჩინეთისა და ალბანეთის კომუნისტურ პარტიებთან, რომლებიც კრემლის ლიდერებს „რევიზიონიზმში“ ადანაშაულებდნენ.[33]

1973 წელს ზვიად გამსახურდიამ და მერაბ კოსტავამ დაიწყეს არალეგალური ჟურნალის „ოქროს საწმისის“ გამოცემა: მასში გამოქვეყნებული სტატიები სუკ-ის დანაშაულებს ამხელდა და მკითხველს 1920-იანი წლების ინტელიგენციის მწარე ხვედრის შესახებ მოუთხრობდა. ჟურნალის ფურცლებზე ზვიადი და მერაბი, მხოლოდ საკუთარ მასალებს კი არ ბეჭდავდნენ, სოლჟენიცინის არქიპელაგ გულაგს აქვეყნებდნენ. ეკოლოგიის სავალალო მდგომარეობასა და ქართული კულტურის ძეგლების ხელყოფას ამხელდნენ (მაგალითად, აღწერდნენ, წითელი არმია საარტილერიო სწავლებებით დავითგარეჯისა და გელათის მონასტრებს როგორ ანადგურებდა). დისიდენტებმა შეძლეს შავი ზღვის სანაპიროზე ატომური ელექტრო¬სადგურისა და ჯვრის უღელტეხილის ქვეშ რკინიგზის მშენებლობის შეჩერება, თუმცა ე წ. „სამხრეთ-ოსეთის“ „ჩრდილოეთ ოსეთთან“ დამაკავშირებელი როკის გვირაბის გაყვანა ვერ აღკვეთეს.[34]

ახლა ნამდვილად ვიცით, რომ პატრიოტი თავისი ერის მოყვარული ადამიანია. XX საუკუნის 70-იან წლებში კი „გახურებული“ კომუნისტური იდეოლოგიის პირობებში, ნაციონალიზმი ერის სიძულვილს ნიშნავდა და კანონითაც ისჯებოდა. სიკვდილმისჯილისათვისაც ცდილობდნენ, ნაციონალიზმი აეკიდებინათ და სათნადო მუხლიც მზად ჰქონდათ. ასეთი ვითარება იმითაც იყო განპირობებული, რომ იმ დროში ხმამაღლა განცხადება აზრისა - საქართველო რუსეთის მიერ არის დაპყრობილი - ანტისაბჭოთა გახლდათ და ჩვეულებისამებრ ცხადდებოდა, როგორც რუსი ერისადმი სიძულვილის გამომჟღავნება. ბოლშვიკები ხომ ტრადიციულად ასე მსჯელობდნენ - 1921 წელს წითელმა არმიამ მენშვიკთა დიქტატურისაგან გაანთავისუფლა საქართველოო. ამიტომ საქართველოს განთავისუფლების იდეით გატაცებულ ადამიანს, უბრალოდ, ხალხის სიძულვილი ამოძრავებდა, თორემ განმათავისუფლებელთა განდევნაზე რატომ უნდა ეფიქრა. ასეთი იყო იმ დროისათვის შეუვალი „რკინისებური კომუნისტური თეორია“ საქართველოს მდგომარეობის შესახებ და მას, ვისი აზრიც ამ თეორიაში ვერ თავსდებოდა, ნაციონალისტი, ანტისაბჭოთა და ანტიკომუნისტი, მტერი ან ყველაფერი ერქვა.[35]

ერთის მხრივ, დემოკრატიის სუსტი ნიავის, მეორეს მხრივ კი ცენტრის მიერ იმპერიაში წაქეზებული აშკარა ანტიქართული, შოვინისტური განწყობილების ფონზე, ქართული ეროვნული სულისკვეთება კიდევ უფრო მძაფრდებოდა. ეროვნულ თავისუფლებაზე ფიქრმა, მისი მიღწევის გზების ძიებამ ერის უკეთესი ნაწილის გონება მოიცვა. მოაზროვნე ქართველთა ცნობიერებაში ეროვნულმა პრობლემამ ყველა სხვა გადაფარა. ამიტომ ქართველ შემოქმედთა მოღვაწეობაში სოციალური, პიროვნული თუ სხვა სახის ღირებულებები დაიჩრდილა და ეროვნული მოტივი გაბატონდა. საქართველოში ეროვნული მოძრაობის ახალი ეტაპი იწყებოდა.[36]

პარალელურად, როგორც წინა ათწლეულებში, თეორიულად დეკლარირებული იყო, რომ „განვითარებული სოციალიზმისათვის“ დამახასიათებელია ერების დიალექტიკური აყვავება და დაახლოება. რეალურად კი პოლიტიკურ პრაქტიკაში ძირითადი აქცენტი გადატანილი იქნა დაახლოების ტენდენციაზე ან უბრალოდ ასიმილაციაზე.[37]

მრავალი ხელმძღვანელი მუშაკი ადგილებზე შიშის გამო მშობლიურ ენაზე სიტყვით ვერ გამოდიოდა მოხსენებით, რათა ნაციონალიზმში არ დაედანაშაულებინათ. მრავალ მათგანს

---

33 ა. დაუშვილი, საქართველოს II რესპუბლიკა, (თბილისი, 2021), გვ. 242-243

34 დონალდ რეიფილდი, საქართველოს იმპერიათა გზაჯვარედინზე, (თბილისი, 2019), გვ. 553-554

35 ე. თავბერიძე, რატომ დახვრიტეს ვლადიმერ ჟვანია? (თბილისი, 1991), გვ. 18-19

36 მ. სამსონაძე, საქართველო 1921-1991 წლებში, (თბილისი, 2001), გვ. 17

37 Ю. И. Римаренко, По следам „Снежного человека“, (м., 1989), ст. 15

სწორედ ასეთი ბრალდებით აშინებდნენ, უთვალთვალებდნენ...[38] 1974 წელს, თბილისში შეიქმნა „ადამიანის უფლებათა დაცვის“ საინიცია-ტივო ჯგუფი (ზ. გამსახურდია, მ. კოსტავა, ვ. რცხილაძე და სხვ.). მაგრამ მთავარი მოვლენა, რამაც იმპულსი მისცა ანტისაბჭოთა დაჯგუფებების ორგანიზებას, შემდეგში მდგომარეობდა: აღნიშნულ პერიოდში დასავლეთის დიპლომატიურ წარმატებად ითვლება ევროპაში უშიშროების და თანამშრომლობის თათბირის მოწვევა 1975 წელს ფინეთის დედაქალაქში - ჰელსინკში. თათბირში მონაწილეობა მიიღო ოცდათხუთმეტმა სახელმწიფომ. თათბირის შედეგს წარმოადგენდა ჰელსინკის დასკვნითი აქტი. ამ აქტის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო ე. წ. „სამი კალათი“. პირველი და მეორე „კალათები“ ეხებოდა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ საკითხებს, მესამე „კალათი“ ავალდებულებდა ყველა მასზე ხელისმომწერ ქვეყანას განეხორციელებინა ცხოვრებაში და უზრუნველეყო განსაზღვრული, კონკრეტულად ჩამოთვლილი ადამიანის ძირითადი უფლებები, რომელიც შეაკავებდა საბჭოთა რეპრესიებს დისიდენტებისა და გარდაქმნების მომხრეების მიმართ. როგორც აღმოჩნდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერებმა აღმოსავლეთ ევროპაში მართლაც გამოიყენეს „მესამე კალათი“, როგორც შემაკავშირებელი საძირკველი თავისი ქვეყნის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში საბჭოთა უღლისაგან. ვაცლავ ჰაველმა ჩეხოსლოვაკიაში, ლეჰ ვალენსამ პოლონეთში, ზვიად გამსახურდიამ საქართველოში უზრუნველყვეს თავისი ადგილი თავისუფლების მებრძოლთა პანთეონში. მათ „მესამე კალათის“ დებულებები გამოიყენეს არა მრტო საბჭოთა წყობილების, არამედ საერთოდ კომუნისტური რეჟიმებისათვის ძირის გამოთხრის საქმეში.[39]

ჯერ კიდევ 1972 წელს აშშ პრეზიდენტმა რიჩარდ ნიქსონმა საბჭოთა კავ-შირში ყოფნის შემდეგ განაცხადა: „მე ვნახე ქვეყანა, რომელსაც ადამიანები მართავენ და არა კანონები. ასეთ ქვეყანას დიდი ხნის არსებობა არ უწერია“. ძალიან მალე ახდა წინასწარმეტყველება.[40]

რადგან საბჭოთა კავშირმა ხელი მოაწერა ევროპაში უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის შესახებ ჰელსინკის დასკვნით აქტს, „მეორე მსოფლიო ომის პოლიტიკური და ტერიტორიული შედეგების განმტკიცების“ სანაცვლოდ იძუ-ლებული გახდა, ადამიანის უფლებების დაცვის სფეროში ვალდებულებები აეღო. კონკრეტულად, ჰელსინკის აქტის მეშვიდე თავი ადამიანის უფლებებს და ძირითად თავისუფლებებს, მათ შორის აზრის, სინდისისა და სხვა თავისუფლებების აღიარებას და პატივისცემას ეძღვნებოდა. მიუხედავად ამისა, ზოგ ქვეყანაში, უპირველეს ყოვლისა კი საბჭოთა კავშირში, ადამიანის უფლებები აქტის ხელმოწერის შემდეგაც ირღვეოდა. თუმცა, ამიერიდან მთელ სოციალისტურ სამყაროში დისიდენტებს კომუნისტური პარტიის სადამსჯელო ზომებისაგან სამართლებრივად დაცვა უკეთესად შეძლოთ.

აღნიშნულმა მოვლენებმა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში თავისი წვლილი შეიტანა. შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში დისიდენტური მოძრაობის ახალი ეტაპი დაიწყო. 1975 წლისთვის ზვიად გამსახურდიამ გარკვეული პოლიტიკური წონა შეიძინა. მან „საკუთარი“ „ჰელსინკის ჯგუფი“ ჩამოაყალიბა და საერთაშორისო ამნისტიის მოსკოვის ოფისს დაუკავშირდა. ზვიადმა დაითანხმა ამერიკელი კონგრესმენი ვ ა გ ო ნ ე რ ი (ლუიზიანას შტატიდან), კონგრესისთვის წაეკითხა საქართველოს პატრიარქის - ამბროსის მიმართვა გენუის კონფერენციისადმი და შემდეგ კონგრესმენები დაერწმუნებინა, რომ აშშ ვალდბული იყო, დამოუკიდებელი საქართველო დე იურე ისევე ეღიარებინა, როგორც ბალტიისპირეთის რესპუბლიკები აღიარა.[41]

---

38 Ч. Айтматов, Цена прозрения, сб. „Говория откровенно“, (М., 1989), ст. 16

39 ნ. ნანიტაშვილი, ამერიკის შეერთებული შტატების 100 წლის ისტორია XX საუკუნე, (თბილისი, 2004), გვ. 416

40 ა. სონღულაშვილი, საქართველოს პოლიტიკური პორტრეტი, (თბილისი, 2004), გვ. 47

41 რეიფილდი, საქართველო იმპერიათა, გვ. 553

“ჰელსინკის ჯგუფმა“ გამოსცა ახალი, არალეგალური პოლიტიკური ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“. მართალია ეს გამოცემები ვრცელდებოდა ერთგული ადამიანების ძალიან ვიწრო წრეში, მაგრამ დიდ გამოძახილს პოულობდა სტუდენტ-ახალგაზრდებში.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ქართული დისიდენტური მოძრაობა აშკარად განსხვავდებოდა საბჭოთა დისიდენტური მოძრაობისაგან. ქართველი დისიდენტები აქცენტს არა მხოლოდ ადამიანის უფლებათა დაცვაზე, არამედ საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეის პოპულარიზაციაზეც აკეთებდნენ. მთელ საბჭოთა კავშირში დისიდენტები ამაყობდნენ იმით, რომ ისინი კანონის დამცველები იყვნენ, კანონისა, რომელსაც სახელმწიფო არღვევდა. ქართველი დისიდენტები კი ქართველი პატრიოტები იყვნენ, რომელთაც დამოუკიდებლობის იდეა უტრიალებდათ თავში, რაც, კაცმა რომ თქვას, გამორიცხავდა „სუფთა“ კლასიკურ დისიდენტობას.[42]

ასე, რომ ქართველი დისიდენტები უფრო მეტად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე აკეთებდნენ სწორებას, ვიდრე ეს დამახასიათებელი იყო „სხვაგვარად მოაზროვნეთათვის“.

აღნიშნულ პერიოდში დისიდენტებს შეძლებისდაგვარად ტოლს არ უდებ-დნენ ახალგაზრდა მწერლები, რომლებიც თავის შემოქმედებაში მკვეთრად ილაშქრებდნენ პიროვნების უფლებების შელახვის რუსიფიკაციის პოლიტიკის გაძლიერების წინააღმდეგ, აქტიურად იღვწოდნენ ეროვნული თვითშეგნების ასამაღლებლად, პიროვნების უფლებებისა და თავისუფლებისათვის. რამდენადაც მათი საქმიანობა ძირითადად ლეგალური იყო - ისინი იბეჭდებოდნენ, დგამდნენ სპექტაკლებს, იღბდნენ მხატვრულ თუ დოკუმენტურ ფილმებს, მათი მოღვაწეობის მასშტაბები და შედეგებიც უფრო შთამბეჭდავად გამოიყურებოდა.[43]

ყოველივე ზემოაღნიშნულმა შეამზადა მსოფლმხედველობითი საფუძვლები საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობისათვის. ამ პერიოდში მისი რეალური ჰეგემონი და საჭეთმპყრობელი, აშკარად, საქართველოს ინტელიგენცია ჩანს, რომელიც საბჭოთა რეჟიმთან ბრძოლის რადიკალური ფორმების გამორიცხვით, ცდილობდა საზოგადოების ევოლუცია მოეხდინა სულიერი განწმენდის გზით. ამ საქმეში ისინი სრულ თანხვედრაში იყვნენ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ილია II-ის საგანმანათლებლო სულიერ მოღვაწეობასთან - ორივე ეს ძალა ერთი მიზნისკენ ამზადებდა ქართულ საზოგადოებას.[44]

კრემლი კვლავ ვერ ეგუებოდა ქართული ენის სტატუსს. მორიგმა შეტევამ ქართულ ენაზე, 70-იანი წლების მეორე ნახევარში ახალი ძალით იფეთქა, რასაც პირველ რიგში ქართველი ინტელიგენცია გამოეხმაურა. კერძოდ, 1976 წლის აპრილში ქართველ მწერალთა VIII ყრილობაზე, რევაზ ჯაფარიძე გააფთრებით ეწინააღმდეგებოდა საქართველოს განათლების მინისტრის წინადადებას, რომ ისტორია, გეოგრაფია და სხვა საგნები რუსულად ესწავლებინათ. ის აღშფოთებული იყო მოსკოვის ბრძანებით, უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების ყველა სახელმძღვანელო რუსულ ენაზე გამოქვეყნებულიყო; დისერტაციებიც რუსულად უნდა დაწერილიყო და დაბეჭდილიყო. ჯაფარიძის გამოსვლას ლამის თხუთმეტ¬წუთიანი აპლოდისმენტები მოჰყვა და დამსწრეები უმაღლესი განათლების მინისტრს, აკადემიკოს გიორგი ჯიბლაძეს მისთვის პასუხის გაცემის საშუალებას არ აძლევდნენ. როდესაც შვარდნაძე რუსიფიკაციის შიშის გაქარწყლებას შეეცადა, გამოსვლა შეძახილებით შეაწყვეტინეს.[45]

---

42 ლ. ბერძენიშვილი, 1921-1990 ერთი კაცის და ქვეყნის ამბავი, (თბილისი, 2022), გვ. 227-228

43 დაუშვილი, საქართველოს, გვ. 245

44 დაუშვილი, საქართველოს, გვ. 246-247

45 რონალდ გრიგორ სუნი, ქართველი ერის ჩამოყალიბება, (თბილისი, 2022), გვ. 481

ბუნებრივია ქართველი ინტელექტუალები უკმაყოფილო იყვნენ 1975 წელს სსრკ განათლების სამინისტროს მიერ საკანდიდატო და სადოქტორო დისერ-ტაციების რუსულ ენაზე წარდგენის მოთხოვნით. შევარდნაძეს და ბრეჟნევს 365 გამოჩენილი ინტელექტუალისა და მწერლის შუამდგომლობა გაეგზავნა. ქართველობა ორენოვნების იძულებით შემოღებას ეწინააღმდეგებოდა, რაც საბოლოოდ ქართული ენის როლისა და მნიშვნელობის თანდათანობით შემცირებას გამოიწვევდა. ასეთი მოთხოვნა მათი აზრით, ქართული სამეცნიერო აზროვნებისა და ქართული ენის განვითარებას შეაფერხებდა და არღვევდა სსრკ-ს ყველა ხალხის თანასწორობის კონსტიტუციურ პრინციპს. შევარდნაძე მაინც არაერთხელ და ხაზგასმით აღნიშნავდა რუსული ენის სწავლისა და საქართველოში მისი სწავლების დახვეწის მნიშვნელობას და აცხადებდა, რომ ამას ქართველი ხალხის თვალსაწიერის გაფართოება ჰქონდა მიზნად. „საქართველოსთვის მზე ამოდის არა აღმოსავლეთში, არამედ ჩრდილოეთში, რუსეთში... ლენინური იდეების მზე“ - ასე განუცხადა მან მოსკოვში XXVI ყრილობის დელეგატებს.[46]

1977 წლის გაზაფხულზე ხელისუფლებამ საქართველოს მწერალთა კავშირს ზვიადის გარიცხვა უბრძანა ... უნივერსიტეტიდან გააგდეს და დააპატიმრეს. სუკ-მა 56 ტომიანი დოსიე შეადგინა და ზვიადსა და მერაბს ბრალად სამშობლოს ღალატი წაუყენა. აგვისტოში ზვიადი სერბსკის სახელობის ფსიქიატრიის ინსტიტუტში დააწვინეს, საიდანაც ჰონოლულუს მსოფლიოს ფსიქიატრთა ყრილობამ და ფრანგ ფსიქიატრთა კავშირმა დაიხსნეს.[47]

მოსკოვი მაინც არ ისვენებდა! 1977 წელს მიღებული იქნა საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუცია. 1978 წელს დღის წესრიგში დადგა „მოკავშირე“ რესპუბლიკების ძირითადი კანონის მიღება. იურისტებმა კვლავ დააყენეს საქართველოს კონსტიტუციიდან სახელმწიფო ენის მუხლის ამოღების საკითხი. ისინი აპელირებდნენ იმ გარემოებაზე, რომ საკავშირი კონსტიტუციები უცვლელად იმეორებდნენ ყველა ენის თანასწორობის ლენინურ დებულებას, რომელ დებულებასთანაც წინააღმდეგობაში მოდიოდა საქართველოს კონსტუცია.

საბჭოთა ხელმძღვანელობას ესმოდა, რომ კონსტიტუციიდან ქართული ენის სტატუსის ამოღებას საქართველოში ვითარების დაძაბვა მოჰყვებოდა. ამის მიუხედავად მისი გაუქმება მაინც გადაწყვიტა. ქართველი ხალხის მოსალოდნელი აღშფოთების გასანეიტრალებლად კი სახელმწიფო ენის ნაცვლად კონსტიტუციის პროექტში ჩაიწერა, რომ სახელმწიფო ყველანაირად შეუწყობდა ხელს ქართული ენის განვითარებასა და აყვავებას.

ამან საქმეს ვერ უშველა. როდესაც საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებამ ეს ღონისძიება მომწიფებულად და კანონზომიერ მოვლენად მიიჩნია და რესპუბლიკის მთავრობაც ამას დათანხმდა, საქართველოს ინტელიგენციამ, სახელდობრ თბილისის მეცნიერებმა და სტუდენტობამ გაანალიზა, თუ რას ნიშნავდა უწინდელი კრნსტიტუციიდან ქართული ენის სტატუსის ამოღება და შენიღბულად „მისი ხმარების უფლების დატოვება“ - ყველაფერი გასაგები გახდა. ამიტომ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საერთო კრებამ შესაბამისი ხმაური ატეხა. კრებაზე გამომსვლელებმა დაასაბუთეს, რომ კონსტიტუციიდან ქართული სახელმწიფო ენის სტატუსის ამოღება ნიშნავდა ქართველი ხალხისთვის მეტყველების წართმევას: ე. ი. თავისი განათლების, საქმის წარმოების, საკუთარი სწავლების ქსელის, მეცნიერული კვლავწარმოების ფსიქიკურ-ფსიქოლოგიური თვითშგნების, წარსულისადმი პატივისცემის საუკუნოებრივი ლიტერატურის და ა. შ. აკრძალვას. კრებაზე რვა მეცნიერის ხელმოწერილი 35 გვერდიანი ოქმი შედგა, რომელიც უმალ ცეკამ მოითხოვა მისი მდივნის ვიქტორია სირაძის მეშვეობით. ამის შემდეგ ცეკამ მწერალთა კავშირს საქმის განხილვის ოქმის შედგენა აუკრძალა. საქმის განხილვამ მწვავე

[46] სუნი, ქართველი ერის, გვ. 482-483

[47] რეიფილდი, საქართველო იმპერიათა, გვ. 554

დებატები გამოიწვია აგრეთვე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში და თბილისის მრავალ სახელმწიფო დაწესებულებაში, საერთოდ მთელ ინტელიგენციაში. ამას მოჰყვა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტების და პროფრსორ-მასწავლებელთა ქუჩაში გამოსვლა.[48]

1978 წლის 12 აპრილს სტუდენტთა ინიციატივით, დედაქალაქში დემონსტ-რაცია მოეწყო. ახალგაზრდების ერთმა ჯგუფმა მთავრობის სასახლესთან მჯდომარე გაფიცვა გამოაცხადა. 14 აპრილს მუშაობა დაიწყო საქართველოს უმაღლესი საბჭოს სესიამ, რომელსაც უნდა დაემტკიცებინა საქართველოს სსრ ახალი კონსტიტუცია (რომლის პროექტიდან ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსის მუხლი ამოღებული იყო).

საქართველოს მოწინავე ინტელიგენციის მიერ შემზადებული თბილისის ახალგაზრდობა რუსთაველის გამზირზე გამოიშალა და მთავრობის სასახლის წინ გაიმართა გრანდიოზული მიტინგი. აქ შეკრებილი საზოგადოება პოლიტიკურ პროცესებში საკმაოდ გარკვეული და შეგნებული აღმოჩნდა. ისინი ერთმანეთს აფრთხილებდნენ, რომ კონცენტრირებული ყოფილიყვნენ მხოლოდ ენის სტატუს-ზე [20, 49]. აქციაზე გოგონებს სახელდახელოდ შექმნილი პლაკატები ეჭირათ, რომელზეც პომადით იყო გაკეთებული პატრიოტული ხასიათის წარწერები, „ჩვენი დედა ენა“, „ჩვენი სამშობლო“ და ა. შ.[49]

ქართული ენის დასაცავად გამოსულ სტუდენტებს, ძველი თაობის წარმომადგენლები ახსენებდნენ 1956 წლის მოვლენებს, და აფრთხილებდნენ მოსალოდნელი უარყოფითი შედეგების შესახებ. აქციის მონაწილეებს, რომ დარბევის საფრთხე ემუქრებოდათ, მათ კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული. კერძოდ, „აქციის დროს რუსთაველის გამზირის პერპენდიკულარულ ვიწრო ქუჩებში, იდგა მ ე - 8 პ ო ლ კ ი ს ტ ა ნ კ ე ბ ი დ ა ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა ს ე ლ ო დ ა (ხაზგასამა ჩემია ა. ს.).“[50]

მომიტინგეები აცხადებდნენ, რომ სისხლით დაიცავდნენ ქართული ენის სახელმწიფო უფლებებს. მღელვარების ექომ კრემლამდე მიაღწია. როცა მომხსენებლი ე. შევარდნაძე დარწმუნდა, რომ ქუჩაში გამოსული ხალხი არ ხუმრობდა და პროტესტმა საშიში ხასიათი მიიღო - იკადრა და სუსლოვს დაუკავშირდა. როდესაც მისგან სანუგეშო ვერაფერი მიიღო, იძულებული გახდა ბრეჟნევისათვის მიემართა (ამ დროს მშფოთვარე ინტელიგენციამ ალყაში მოაქცია მთავრობის სასახლე და მის პირველ სართულზე კიდევაც შეიჭრა, სადაც სესია მიმდინარეობდა). საკავშირო მთავრობა შედრკა, რადგან განვითარებულმა მოვლენებმა საშიში ხასიათი მიიღო, ბრეჟნევმა ნება დართო საქართველოს ხელისუფლებას ძალაში დაეტოვებინათ უწინდელი კონსტიტუციის ფორმულირება ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსის თაობაზე.

დაახლოებით 2 საათი იქნებოდა, როდესაც შევარდნაძემ მოხსენების კითხვისას გამოაცხადა, რომ საკონსტიტუციო მუხლის შინაარსი არ იცვლებოდა და სახელმწიფო ენად რჩებოდა ქართული ენა. ის ვინც ტელეეკრანზე ადევნებდა თვალს მიმდინარე პროცესს, დაინახა ამ სიტყვების შემდეგ, როგორ წამოიჭრა ფეხზე დარბაზი. ტაში არ ცხრებოდა. ბედნიერი სახეები აპლოდისმენტებს არ იშურებდნენ ...[51]

მტკნარი სიცრუეა თითქოს შევარდნაძემ რაიმე მოინდომა და გადაწყვიტა. მაშინ არც მე-8 პოლკი იქნებოდა გამზადებული. მას, როგორც კრემლის მარიონეტს, თანამდებობისათვის და კარიერისათვის თავდადებულ პირს, თუნდაც ამ შემთხვევაში არაფერი მოუსურვებია და გადაუწყვეტია. ინტელიგენციის (რა თქმა უნდა სტუდენტობასთან ერთად) მრისხანე პრო-

---

48 გ. გასვიანი, თ. გასვიანი, აფხაზეთის ომი, (თბილისი, 2005), გვ. 36

49 უნივერსიტეტში დაქყებული პროტესტების ზეპირი ისტორიები (1978 და 1989 წლები), მ. მაცაბერიძის რედაქტორობით, (თბილისი, 2018), გვ. 58

50 უნივერსიტეტში დაწყებული, გვ. 59

51 უნივერსიტეტში დაწყებული, გვ. 90

ტესტმა აიძულა ის და მისი მოსკოველი ფავორიტები კონსტიტუციაში ძველი მუხლი აღედგინათ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ენის წინააღმდეგ კრემლის შეტევა იქამდე იყო მისული, რომ საქართველოს განათლების სამინისტროში უკვე მიღებული იყო დირექტივა - რესპუბლიკის ყველა უმაღლეს სასწავლებელში ქართულის ადგილზე რუსულად წარმართულიყო ლექციები ყველა ძირითად საგანში.[52]

1978 წლის 14 აპრილს ქართველმა ახალგაზრდებმა დაამტკიცეს ეროვნული იდეალებისადმი თავიანთი ერთგულება. ანბანური ჭეშმარიტებაა, საბჭოთა რეჟიმს „არაფერი არ აჩერებდა არც მანამდე და არც ამის შემდეგ...“ „ქართულ საზოგა¬დოებას ახსოვდა მუდმივი მარცხი საბჭოთა სახელმწიფოს წინაშე მდგომს - მუდმივი დათრგუნვა, მუდმივი ტერორი, შიშზე დაფუძნებული ურთიერთობა და სისტემა ... და მოულოდნელად... სახელმწიფო ენის სტატუსის შენარჩუნება“ [20, 30). ეს იყო პირველი პრეცენდენტი, როდესაც ხელისუფლებამ ვერ გაბედა იარაღით დაპირისპირებოდა დემონსტრანტებს. ამ თვალსაზრისით, ქართველი სტუდენტების გამარჯვება იყო საბჭოთა ხელისუფლების კუბოში ჩაჭედებული პირველი ლურსმანი. 14 აპრილმა გამარჯვების რწმენა ჩაუნერგა არა მხოლოდ ქართველ ხალხს, არამედ საბჭოთა კავშირში შემავალ სხვა ხალხებსაც. მან ცხადყო, რომ ახლოვდებოდა საბჭოთა იმპერიის აღსასრული.[53]

საყურადღებოა, რომ ქართული ენის ოფიციალურ სახელმწიფო ენად გამოცხადების შემდეგ, რუსულენოვანი ახალგაზრდების დიდმა ნაწილმა (მათ შორის სექტანტი მოლოკნების მოზრდილმა წევრებმა), რუსეთის ქალაქებს მიაშურა სწავლის გასაგრძელებლად და სამუშაოდ.[54]

საქართველოს მიბაძვით 14 აპრილს იგივე პუნქტი ამოქმედდა სომხეთის რესპუბლიკის კონსტიტუციაში. იგივე განმეორდა აზერბაიჯანშიც.[55]

ამდენად, 1978 წლის 14 აპრილს საქართველოს რჩეულმა საზოგადოებამ დაიცვა სახელმწიფო ენის სტატუსი. მალევე, ხელისუფლებამ ეს თარიღი გამოაცხადა „დედაენის დღედ“. ამასთან დაკავშირებით, სამეცნიერო ლიტერატუ-რაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ, რადგან საქართველოში სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენელი ცხოვრობს, რომელთაც სხვა დედა ენა გააჩნია, სასურველი იქნებოდა 14 აპრილი თავიდანვე სახელმწიფო ენის დაცვის დღედ გამოცხადებულიყო.

სამართლიანად აღნიშნავდა პროფესორი ტარიელ ფუტკარაძე, რომ „14 აპრილი საქართველოს ყველა მოქალაქემ (ეთნიკური წარმომავლობის მიუხედა-ვად) ერთნაირად უნდა იზეიმოს, როგორც თავისი სახელმწიფო ენის დღე“.[56]

მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ ფერეიდნელმა ახალგაზრდებმა 2003 წლის 14 აპრილს (დიახ, 14 აპრილს ქართული ენის დღეს) ქალაქ ფერეიდუნშაჰრში (მარტყოფი) ქართული ენის დაცვისადმი მიძღვნილი პირველი კონგრესი ჩაატარეს. კონგრესის მიზანი იყო ფერეიდნელ ქართველთა მიერ მარტყოფის ენად ქართული ენის შენარჩუნების პრობლემაზე მსჯელობა. ფერეიდნელ ქართველთა ეროვნულ თვითშგნებაზე უფრო ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის წერილის ფრაგმენტი, რომელიც ფერეიდნელ ქართველს გაუგზავნია თურქეთში მცხოვრები მისი თანამემამულისათვის 2004 წელს. მოზღვავებულ ნოსტალგიურ გრძნობათა ემოციური სიმძაფრით წარმომსახველი ეს წერილი მეტად მნიშვნელოვან დოკუმენტს იმ თვალსაზრისითაც წარმოადგენს, რომ მისი ავტორი ისტორიული ავბედობის გამო მშობლიურ

---

52 გასვიანი, აფხაზეთის ომი, გვ. 37

53 ბლუაშვილი, საქართველო გამოწვევების, გვ. 38

54 ლ. ხუციშვილი, მოლოკნები (სიღნაღის რაიონის სოფელ ულიანოვკის ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით), „კლიო”, 2000, #7, გვ. 146-147

55 სუნი, ქართველი ერის, გვ. 594

56 ტ. ფუტკარაძე, ქართველოლოგიის თანამედროვე გამოწვევები, (თბილისი, 2019), გვ. 152

ფესვებს მოწყვეტილი და უცხო გარემოში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების ეროვნულად შემკავშირებლის როლშიც გამოდის. ამ ადამიანების ზოგადად აღმნიშვნელ ტერმინად მან ერთი გასაოცარი სიტყვაც იხმარა პირველად - თ ა ნ ა ფ ე ს ვ ი, რითაც ზუსტი ადეკვატურობით გამოხატა უმთავრესი არსი მათი ერთობისა და განუყოფლობისა.

“ფერეიდუნ შაჰრი. 2004 წელი (სტილი დაცულია). ძვირფასო ძმაო რეჯებ, სალამ ალეიქუმ ვა რაჰმალაჰ! გაუმარჯოს თურქეთის ყველა ქართველს!

არ ვიცი, როგორ გითხრა, რასა ვგრძნობდი და როგორ ვიყავი, როდესაც ვკითხულობდი შენს წერილსა. როგორც ფრინველი ზეცაში ფრინავდეს, ისე ვიყავ, ტყავში და ქერქში ვდგებოდი სიხარულით. თვალზე ცრემლი და გულში დარდი მქონდა. ნეტავ რატომ ძმები ასე შორს იყვნენ...“

ირანში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების ეროვნული ცნობიერების განმტკიცების საქმეში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს იქ დაფუძნებული საზოგადოება - „ირანელი ქართველები“. მათ მიერ გამოქვეყნებელ ნაბეჭდ პროდუქციას აწერია: „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა!!!“ გვხვდება ასეთი პრეამბულაც: „ქართულ ენის დამკარგავსა დამმარხველი არა ჰყავდეს.[57]

ტერმინი - ერის განმარტების მრავალი ვერსია არსებობს. უმრავლესობა წინა პლანზე ენის ერთობას მიიჩნევს. არიან ერები, რომლებიც სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ. ასევე, სხვადასხვა ერი ერთ ენაზე ლაპარაკობს. ქართველის იდენტიფიკაცია, ერის კოდი სწორედ ენის მეშვეობით განისაზღვრება. ამიტომ ჩვენს მთავარ საუნჯეს დიდი გაფრთხილება სჭირდება.

Avtandil Songhulashvili

The Status of Georgian Language and the National Movement in the 1970s

There are up to 5,500 languages in the world. It is difficult to indicate the exact number, since many languages have not been adequately studied and it is hard to say whether something is an independent language or a dialect. Sometimes the classification of languages is based on political or religious grounds rather than linguistic ones. For example, Czech and Slovak, Russian and Belarusian, Serbian and Croatian are very similar to each other, but they are considered not as dialects, but as languages.[58] Ernest Gellner notes that there are more than 8,000 „natural” languages on Earth, among them 700 major ones, while the number of nations is fewer than 200. Some relatively old nation-states, in which two or more linguistic groups are united – for example, Spain with its Basque minority – today experience pressure to recognize the identity of each separate group.[59]

In general, when a people lose their native language, they lose their life, their place in history. Over the course of its centuries-long existence, the Georgian nation defended its mother tongue to the last drop of blood, to its final breath. Timeworn folios remember many examples of individuals

[57] ა. ნიკოლეიშვილი, ფერეიდნელ ქართველთა ეროვნული ცნობიერების ზოგიერთი საკითხი, სალიტერატურო-სამეცნიერო ჟურნალი „პარალელი“, (თბილისი, 2011), #1, გვ. 87-88

[58] R. Zekalashvili, *Issues of Georgian Speech Culture*, (Tbilisi, 2003), p. 13

[59] Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, (Tbilisi, 1999), p. 278

who risked their lives just to save books and manuscripts – the most precious monuments of Georgian culture.

Even Grigol Robakidze once noted that the essence of the national phenomenon is perfected in language. National identity, as a distinct, individual expression, finds the spiritual energy it needs in language. According to him, on the one hand, each member of the nation shapes the language, while on the other hand, the essence of the nation is revealed through language.[60]

During the period of the First Republic, specifically on October 1, 1918, the National Council adopted the Law on the Mother Tongue, based on which the Georgian language was declared the state language. Every official in office was given a six-month period to learn Georgian; those who failed to do so would be dismissed from their posts.[61] However, unfortunately, this law was not fully implemented at that stage, because soon afterward the Parliament issued the „Regulation on Language Use", which allowed deputies who did not know Georgian to use the Russian language instead. Russian became the language of the national minority, and Armenian deputies never delivered speeches in Georgian. This mistake was corrected by the Constitution, which unambiguously established the mandatory use of the Georgian language in state institutions.[62]

During the Soviet regime, pressure on Georgia began with an assault on the Georgian language. Particularly in the second half of the 1950s, signs of suppression of the Georgian language became evident. In many cases, the Georgian language was ignored, and in various institutions it was distorted. In the streets of the capital, advertisements and signage for movie theatres were displayed only in Russian.[63]

At gatherings of composers or artists, no one would speak in Georgian, creating the impression that the Georgian language had been reduced to a language used only in private family interactions.[64]

In the 1960s, the central Soviet government demanded that the publishing house of the Georgian Academy of Sciences print books in Russian instead of Georgian. It also reduced funding for research institutes of history, literature, linguistics, and the arts. The situation escalated to the point where, in an effort to erase national distinctions, a new concept was introduced: the „Soviet people".[65]

The Georgian nation never reconciled with imperial policy and spoke out against it at various forums and congresses. In this regard, the Georgian scientific intelligentsia stood out. Academician Niko Ketskhoveli expressed strong protest and, in his speeches and writings, exposed the anti-national policy. As a result, he was removed from the presidium of the Academy. The renowned Georgian mathematician Viktor Kupradze, upon learning that funding had been drastically reduced for the Academy's fields related to Kartvelology, demanded that mathematicians – and, more broadly, institutes of natural and technical sciences – allocate a significant portion of their budget to research institutions focused on Kartvelology. He argued that while natural sciences were being researched in nearly every country in the world, Kartvelological fields were studied almost exclusively in Georgia.

At the All-Union Writers' Congress held in the 1960s, critic Besarion Zhghenti took a stand against the government's anti-national policy and publicly condemned the attempt to force national writers to switch to writing in Russian. He challenged prominent Russian writers to set an example by

60 I. Robakidze, *The Worldview of Georgians* based on Gr. Robakidze's Works, National Academy of Sciences of Georgia, *Matsne*, Series on Language, Literature, and Arts, (Tbilisi, 2023), p. 133

61 D. Chumburidze, *The National-Liberation Struggle of the Georgian People in the Early 20th Century, 1918-1921*, (Tbilisi, 2003), p. 222

62 Chumburidze, T*he Georgian People*, p. 245

63 Sh. Nozadze, *The Tragedy of 1956, March 9*, (Tbilisi, 1992), p. 163

64 Nozadze, *The Tragedy of 1956*, p. 178

65 E. Kvatadze, *Peculiarities of the National Movement in Georgia in the 1950s*, Journal *Historical Verticals*, (2003), p. 43

composing their poetry and literary works in French or English. Publicist and scholar Otar Egadze also spoke out against Russian chauvinist policy. As a result, he was dismissed from his position as editor of the newspaper *Zarya Vostoka*.[66]

On a union-wide scale, it became evident that in the 1970s, obtaining higher education in the national language was only possible in Tbilisi and Yerevan universities within the Soviet Union. In other republics, even departments of national history were rare. During various gatherings, professors from Kyiv University could not believe that lectures were being held in Georgian at Tbilisi State University.[67] The issue was that only Georgia's national language had the status of a state language among the Soviet republics. Later, by the decision of the Soviet Union's leadership, in order to avoid Georgia being the only exception, the same status was granted to the national languages of the South Caucasus republics. In all other Soviet republics, including the Russian Federation, the state language status did not exist. The different status of the Georgian language did not prevent the Soviet Union leadership from treating it the same as Lithuanian, Estonian, and other languages. This status did not grant any privileges to the Georgian language compared to the national languages of other allied republics. However, the right granted by law was viewed differently by our population.

Regarding the communists' attitude toward the issue of the state status of a language, it was as follows: still in 1903, in the first program of the party adopted at the II Congress of the RSDLP, Lenin included two decisive points on the national question: 1. The equality of all languages, and 2. The right of nations to self-determination. These articles were included unchanged in the „Declaration of the Rights of the Peoples of Russia" adopted in 1918 and later in the RSFSR Constitution. Lenin believed that the demand for granting state status to any nation's language was a „bourgeois" demand and violated the rights of other peoples and languages. In his view, the recognition of the Russian language as a common language among the peoples living in the Russian Federation would happen naturally, voluntarily, and did not require any special status for it.

The constitution of all the Soviet republics that emerged after the RSFSR was based on Lenin's Russian constitution. Work on the „Constitution of Soviet Georgia" began in early 1922. In the work of the constitutional commission, left-wing federalists also participated alongside the communists. It was one of their representatives, Simon Khundadze, who proposed that an article be added to the constitution recognizing the Georgian language as the state language. This status had been granted to the Georgian language according to the constitution of democratic Georgia. „If we refuse this status, we will give serious arguments to the Menshevik opposition in emigration to claim the un-nationality of the Soviet government", he stated at the commission's session. This argument by Khundadze also convinced the Georgian Bolsheviks. Naturally, they turned to the Kremlin, Lenin, and Stalin to resolve the matter. In Lenin's view, considering the political situation, the Soviet government should make compromises that would strengthen the Soviet system at that time. The removal of erroneous articles from the constitution could be done later, once the Soviet government was firmly established. For similar reasons, the state status of the Georgian language remained in the 1927 constitution.

In 1937, during the work on the so-called „victorious socialism" constitution, jurists demanded the removal of the official language from the Georgian constitution, but Stalin considered this step premature at the time.[68]

Let's return again to the early 1970s, when there were cardinal changes in the world that demanded a radical shift in both domestic and foreign policies, even in socialist countries. A significant change

---

66 E. Kvatadze, *National Movement*, pp. 43-44

67 O. Japaridze, *Real Stories from Marika Lortkipanidze*, Journal *Istoriani*, (2011), #5, p. 58

68 U. Bluashvili, *Georgia in the Face of Challenges*, (Tbilisi, 2010), pp. 36-37

occurred in the lives of many socialist and workers' parties in Europe – „Eurocommunism" emerged, which offered new principles of socialism and new forms of struggle to society. Leaders of influential communist parties in France, Italy, and Spain were already openly criticizing certain decisions of the Soviet party leadership. Tensions continued with the Communist Parties of China and Albania, who accused the Kremlin leaders of „revisionism".[69]

In 1973, Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava began publishing the illegal journal *Golden Fleece*. The articles published in it exposed the crimes of the KGB and told readers about the bitter fate of the intelligentsia of the 1920s. In the pages of the journal, Zviad and Merab not only published their own materials, but also published Solzhenitsyn's *The Gulag Archipelago*. They exposed the disastrous ecological situation and the destruction of Georgian cultural monuments (for example, they described how the Red Army, through artillery exercises, was destroying the monasteries of David Gareja and Gelati). The dissidents managed to stop the construction of an atomic power plant on the Black Sea coast and the construction of a railway under the Cross Pass, but they were unable to prevent the construction of the Roki Tunnel, which would connect „South Ossetia" with „North Ossetia".[70]

Now, we truly know that a patriot is a person who loves their nation. In the 1970s, under the „heated" communist ideology, nationalism meant hatred of the nation and was punishable by law. They even tried to accuse the condemned of nationalism, and a corresponding article was ready. This situation was also determined by the fact that, at that time, a loud statement of the idea – „Georgia is occupied by Russia" – was considered anti-Soviet and, as usual, was seen as an expression of hatred towards the Russian nation. The Bolsheviks traditionally argued like this: „In 1921, the Red Army liberated Georgia from Menshevik dictatorship". Therefore, a person passionate about the idea of Georgia's liberation was simply driven by hatred for the people, as they would never think about driving out the liberators. This was the inflexible „iron-like" communist theory of Georgia's situation at the time, and anyone whose opinion didn't fit into this theory was labelled a nationalist, anti-Soviet, anti-communist, enemy, or anything else.[71]

On the one hand, amidst the weak breeze of democracy and, on the other hand, the clear anti-Georgian, chauvinistic sentiments instigated by the centre in the empire, the Georgian national spirit grew even stronger. Thoughts about national freedom and the search for ways to achieve it occupied the minds of the better part of the nation. The national issue overshadowed all other concerns in the consciousness of intellectual Georgians. Therefore, in the works of Georgian creators, social, personal, or other types of values were overshadowed, and the national motive became dominant. A new stage of the national movement was beginning in Georgia.[72]

At the same time, as in previous decades, it was theoretically declared that the „developed socialism" would be characterized by the dialectical flourishing and rapprochement of peoples. In practice, however, the political focus was shifted to trends of rapprochement or simply assimilation.[73]

Many leading officials, out of fear, were unable to deliver speeches in their native language, so as not to be accused of nationalism. Many of them were threatened and monitored precisely because of such accusations...[74]

---

69 A. Daushvili, *The Second Republic of Georgia*, (Tbilisi, 2021), pp. 242-243

70 Donald Raefield, *Georgia at the Crossroads of Empires*, (Tbilisi, 2019), pp. 553-554

71 E. Tavberidze, *Why Was Vladimir Zhvania Shot?* (Tbilisi, 1991), pp. 18-19

72 M. Samsonadze, *Georgia in 1921-1991* (Tbilisi, 2001), p. 17

73 Ю. И. Римаренко, По следам „Снежного человека", (м., 1989), ст. 15

74 Ч. Айтматов, Цена прозрения, сб. „Говория откровенно", (М., 1989), ст. 16

In 1974, a „Human Rights Defence" initiative group was established in Tbilisi (Z. Gamkrelidze, M. Kostava, V. Rtskhiladze, and others). However, the main event that gave impulse to the organization of anti-Soviet groups was as follows: During this period, the diplomatic success of the West was considered the invitation to the Conference on Security and Cooperation in Europe in 1975 in the capital of Finland, Helsinki. The conference was attended by fifteen states. The outcome of the conference was represented by the Helsinki Final Act. The most important part of this act was the so-called „three baskets". The first and second „baskets" dealt with political and economic issues, while the third „basket" obliged all signatory countries to implement and ensure specific, enumerated human rights that would curb Soviet repressions against dissidents and supporters of reforms. As it turned out, the leaders of the national liberation movement in Eastern Europe indeed used the „third basket" as a connecting foundation in their fight for their country's liberation from Soviet rule. Václav Havel in Czechoslovakia, Lech Wałęsa in Poland, and Zviad Gamsakhurdia in Georgia secured their place in the pantheon of freedom fighters. They used the provisions of the „third basket" not only for the dismantling of the Soviet system but also for the overall dismantling of communist regimes.[75]

As early as 1972, after his visit to the Soviet Union, U.S. President Richard Nixon stated: „I have seen a country where people rule, not laws. A country like this doesn't have a long future ahead of it". His prophecy soon came true.[76]

Since the Soviet Union signed the Helsinki Final Act on Security and Cooperation in Europe, it became obliged to assume commitments in the field of human rights in exchange for „strengthening the political and territorial outcomes of World War II". Specifically, the seventh chapter of the Helsinki Act was dedicated to the recognition and respect for human rights and fundamental freedoms, including freedom of thought, conscience, and other freedoms. However, even after the signing of the Act, human rights continued to be violated in certain countries, primarily in the Soviet Union. Nonetheless, from that point on, dissidents across the socialist world were better able to legally defend themselves against the repressive measures of the Communist Party.

These events contributed to Georgia's national-liberation movement. It can be said that a new phase of the dissident movement began in Georgia. By 1975, Zviad Gamsakhurdia had gained some political weight. He formed his own „Helsinki Group" and contacted the Moscow office of Amnesty International. Zviad managed to convince U.S. Congressman Wagner (from Louisiana) to read out the message from the Patriarch of Georgia, Ambrosi, to the Genoa Conference in Congress, and later to persuade the congressmen that the U.S. should recognize independent Georgia de jure, just as it had recognized the Baltic republics.[77]

The „Helsinki Group" published a new, illegal political journal called „Georgia's Echo". Although these publications were distributed within a very narrow circle of loyal individuals, they resonated strongly among students and the youth.

It should also be noted that the Georgian dissident movement clearly differed from the Soviet dissident movement. Georgian dissidents focused not only on the protection of human rights but also on the promotion of the idea of Georgia's independence. Across the entire Soviet Union, dissidents took pride in being defenders of the law, a law that the state itself was violating. However, Georgian dissidents were patriots who had the idea of independence at the forefront of their minds, which, in fact, excluded 'pure' classical dissidence.[78]

---

75 N. Nanitashvili, *The 100-Year History of the United States in the 20th Century*, (Tbilisi, 2004), p. 416

76 A. Songhulashvili, *Political Portrait of Georgia* (Tbilisi, 2004), p. 47

77 Raefield, *Georgia at the Crossroads of Empires*, p. 553

78 L. Berdzenishvili, *1921-1990: The Story of One Man and One Country* (Tbilisi, 2022), pp. 227-228

Thus, Georgian dissidents were more focused on the national-liberation movement than their „differently-minded" counterparts.

During this period, dissidents were joined by young writers, who, to the best of their ability, expressed strong opposition to the violation of personal rights caused by the intensification of the policy of Russification. They actively worked towards raising national consciousness, as well as fighting for personal rights and freedom. Since their activities were mostly legal – they were published, staged plays, and made artistic or documentary films – their scope and impact appeared even more impressive.[79]

All of the above laid the ideological groundwork for the rise of the national-liberation movement in Georgia. During this period, its real hegemon and leader was clearly the Georgian intelligentsia, which, by excluding radical forms of struggle against the Soviet regime, aimed to bring about the evolution of society through spiritual purification. In this endeavour, they were in full harmony with the educational and spiritual activities of the Catholicos-Patriarch of Georgia, Ilia II – both of these forces were preparing Georgian society for a common goal.[80]

The Kremlin still could not come to terms with the status of the Georgian language. In the second half of the 1970s, another fierce attack on the Georgian language erupted, to which the Georgian intelligentsia responded first and foremost. Specifically, in April 1976, at the VIII Congress of Georgian Writers, Revaz Japaridze vehemently opposed the proposal of the Minister of Education of Georgia that subjects such as history, geography, and others should be taught in Russian. He was outraged by the Moscow directive that all university textbooks should be published in Russian; dissertations also had to be written and published in Russian. Japaridze's speech was met with nearly fifteen minutes of applause, and the audience did not allow the Minister of Higher Education, Academician Giorgi Jibladze, to respond. When Shevardnadze tried to allay fears of Russification, the speech was interrupted by shouts from the audience.[81]

Naturally, the Georgian intellectuals were dissatisfied with the demand by the Soviet Ministry of Education in 1975 to present candidate and doctoral dissertations in Russian. A petition was sent to Shevardnadze and Brezhnev, signed by 365 prominent intellectuals and writers. They opposed the imposition of bilingualism, which would ultimately lead to the gradual diminishing of the Georgian language's role and significance. According to them, such a requirement would hinder the development of Georgian scientific thought and language and violate the constitutional principle of equality for all peoples of the USSR. Nevertheless, Shevardnadze repeatedly and emphatically emphasized the importance of teaching the Russian language and its refinement in Georgia, stating that this aimed to expand the worldview of the Georgian people. „The sun for Georgia rises not in the East, but in the North, in Russia... the sun of Leninist ideas", he told the delegates of the XXVI Congress in Moscow.[82]

In the spring of 1977, the government ordered the expulsion of Zviad from the Writers' Union... He was expelled from the university and later arrested. The KGB created a 56-volume dossier and accused Zviad and Merab of treason. In August, Zviad was placed in the Serbski Psychiatric Institute, from where he was rescued by the World Psychiatry Congress in Honolulu and the French Psychiatric Association.[83]

Moscow, however, did not rest! In 1977, a new constitution for Soviet Georgia was adopted. In 1978, the issue of adopting the „union" republics' basic laws was raised. Lawyers once again raised

79 Daushvili, *Georgia*, p. 245

80 Daushvili, *Georgia*, pp. 246-247

81 Ronald Grigor Suny, *The Formation of the Georgian Nation* (Tbilisi, 2022), p. 481

82 Suny, *The Formation of the Georgian Nation*, pp. 482-483

83 Raefield, *Georgia at the Crossroads of Empires*, p. 554

the issue of removing the article on the state language from Georgia's constitution. They argued that the Soviet constitutions uniformly echoed Lenin's principle of linguistic equality, which contradicted the Georgian constitution.

The Soviet leadership understood that removing the status of the Georgian language from the constitution would lead to heightened tensions in Georgia. Despite this, they still decided to proceed with its removal. To neutralize the anticipated outrage of the Georgian people, the draft constitution instead stated that the state would fully support the development and flourishing of the Georgian language.

This did not solve the issue. When the Soviet Union's authorities considered this measure a mature and lawful event, and the republic's government agreed to it, Georgia's intellectuals, alongside the scholars and students of Tbilisi, analysed what the removal of the status of the Georgian language from the former constitution and the disguised „right to use it" really meant – everything became clear. As a result, the general assembly of the Institute of History, Archaeology, and Ethnography of the Academy of Sciences raised a significant protest. The speakers at the assembly argued that removing the status of Georgian as a state language from the constitution meant taking away the ability of the Georgian people to speak: that is, banning their education, business practices, their own educational network, scientific self-reproduction, their psychological self-awareness, respect for the past, eternal literature, and more. A 35-page memorandum, signed by eight scholars, was produced at the meeting, which was immediately demanded by the Central Committee (CC) through its secretary, Viktoria Siradze. Following this, the CC prohibited the Writers' Union from drafting a memorandum on the matter. The discussion of the issue sparked heated debates at the Georgian Academy of Sciences' Janashia Museum and in many state institutions in Tbilisi, as well as throughout the entire intellectual community. This was followed by a student and professor-teacher demonstration in the streets of Tbilisi State University.[84]

On April 12, 1978, a demonstration was organized in the capital at the initiative of students. A group of young people declared a sit-in strike near the government palace. On April 14, the session of the Supreme Council of the Georgian SSR began, which was supposed to approve the new constitution of the Georgian SSR (from which the article on the status of the Georgian language as the state language had been removed).

The youth of Tbilisi, prepared by the advanced intellectuals of Georgia, poured onto Rustaveli Avenue and held a grand rally in front of the government palace. The assembled public was politically aware and conscious. They warned each other to focus solely on the issue of language status. During the rally, the girls were holding makeshift placards with patriotic inscriptions, written with lipstick, such as „Our Mother Tongue", „Our Homeland", and so on.[85]

The students who came out to defend the Georgian language were reminded by older generations of the events of 1956, and were warned about the possible negative consequences. The participants of the rally were well aware of the threats of repression. Namely, „during the rally, tanks of the 8th Regiment were stationed in the narrow streets perpendicular to Rustaveli Avenue, awaiting orders".[86]

The protesters declared that they would defend the state rights of the Georgian language with their blood. The unrest echoed all the way to the Kremlin. When speaker E. Shevardnadze realized that the people in the streets were serious and that the protest had taken on a dangerous character, he dared to contact Suslov. When he received no comforting response, he was forced to turn to

---

84 G. Gasviani, T. Gasviani, *The War in Abkhazia* (Tbilisi, 2005), p. 36

85 Oral Histories of Protests Held at the University (1978 and 1989), edited by M. Matsaberidze, (Tbilisi, 2018), p. 58

86 Started at University, p. 59

Brezhnev. At this point, the anxious intelligentsia had surrounded the government palace and even breached the first floor, where the session was taking place. The Soviet government was shaken, as the unfolding events took on a dangerous character. Brezhnev gave permission for the Georgian authorities to keep the formulation on the state language status from the previous constitution in force.

About two hours later, while Shevardnadze was reading a report, he announced that the content of the constitutional article would remain unchanged and that Georgian would remain the state language. Those watching the ongoing process on television saw how the entire room stood up after these words. The applause was relentless, and happy faces showered the room with cheers.[87]

It is pure nonsense to suggest that Shevardnadze wanted or decided anything. Otherwise, the 8th regiment would not have been prepared. He, as a Kremlin puppet, a person devoted to his position and career, would not have desired anything in this case and made any decisions. It was the fierce protest of the intelligentsia (naturally, together with the students) that forced him and his Moscow favourites to restore the old article in the constitution. It should also be noted that the Kremlin's attack on the Georgian language had reached such a point that the Ministry of Education of Georgia had already adopted a directive – all lectures in higher education institutions across the republic were to be delivered in Russian for all core subjects.[88]

On April 14, 1978, Georgian youth proved their loyalty to national ideals. It is an undeniable truth that the Soviet regime „was not stopped before, and it would not be stopped after...". „The Georgian society had only known continuous defeat against the Soviet state – constant oppression, constant terror, a system based on fear... and suddenly... the preservation of the state language status". [20, 30]. This was the first precedent where the government did not dare to confront demonstrators with weapons. In this sense, the victory of Georgian students was the first nail in the coffin of the Soviet government. April 14 instilled the belief in victory not only in the Georgian people but also in other nations of the Soviet Union. It clearly showed that the end of the Soviet empire was approaching.[89]

It is noteworthy that after the declaration of Georgian as the official state language, a significant number of Russian-speaking youth (including prominent members of the Molokan sect) headed to Russian cities to continue their studies and seek employment.[90]

Following Georgia's example, on April 14, the same provision was enacted in the Constitution of the Armenian Soviet Socialist Republic. The same happened in Azerbaijan.[91]

Thus, on April 14, 1978, the selected society of Georgia defended the status of the state language. Soon after, the government declared this date as „Mother Language Day". In this regard, scientific literature expressed the opinion that, since various ethnic groups live in Georgia, each with its own mother tongue, it would have been preferable for April 14 to have been declared a day to protect the state language from the outset.

Professor Tariel Putkaradze rightly pointed out that „April 14 should be celebrated by all citizens of Georgia (regardless of ethnic origin) as their state language day".[92]

A particularly significant fact is that, on April 14, 2003 (indeed, on Georgian Language Day), young people from Fereydan held the first congress dedicated to the protection of the Georgian language in the city of Fereydunshahr (Martkopi). The goal of the congress was to discuss the issue

87 Started at University, p. 90

88 G. Gasviani, *The War in Abkhazia*, p. 37

89 Bluashvili, *Georgia Facing Challenges*, p. 38

90 Suni, *The Georgian Nation*, p. 594

91 Suni, *The Georgian Nation*, p. 594

92 T. Putkaradze, *Contemporary Challenges in Georgian Studies*, (Tbilisi, 2019), p. 152

of preserving the Georgian language as the language of Martkopi among the Fereydan Georgians. A clearer understanding of the national self-awareness of the Fereydan Georgians is offered by a fragment of a letter sent in 2004 by a Fereydan Georgian to his compatriot living in Turkey. Rich with emotional intensity and filled with nostalgia, this letter is also an important document in that its author – torn from his native roots and living in a foreign environment due to historical misfortune – assumes the role of a national unifier for his compatriots. In describing such people, the author uses a remarkable and previously unused term: „თანაფესვი" (common root), by which he expresses with precise adequacy the essence of their unity and inseparability.

"Fereydun Shahri, 2004 (original style preserved):

Dear brother Rejeb, Salam Alaikum va Rahmalah!

Greetings to all Georgians in Turkey!

I don't know how to tell you what I felt and how I was when I read your letter. I felt like a bird flying in the sky, I was trembling with joy in my skin and flesh. I had tears in my eyes and pain in my heart. Why must brothers be so far apart...".

In strengthening the national consciousness of our compatriots living in Iran, a significant role is played by the organization „Iranian Georgians", based there. The publications they produce carry the inscription: „The essential mark of nationality, its heart and soul, is its language!!!". One of the preambles reads: „He who loses the Georgian language shall find no one to bury him". [93]

There are many definitions of the term „nation". Most emphasize linguistic unity as primary. There are nations that speak various languages, and likewise, different nations that speak the same language. But for a Georgian, identification – what constitutes the nation's code – is determined through language. Therefore, our greatest treasure requires utmost care.

[93] A. Nikoleishvili, „Some Issues of National Consciousness among the Georgians of Fereydan," Literary and Scientific Journal *Parallel*, (Tbilisi, 2011), #1, pp. 87-88

ირინა არაბიძე

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ამოცანები XX ს. 80-იანი წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში

XX ს. 80-იანი წლებში საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა გააძლიერა ეკლესიის ცხოვრების გამოცოცხლებამ, რაც თავის მხრივ, ეკლესიის საჭეთმპყრობლად ილია II-ის (შიოლაშვილი) აღსაყდრებით (1977 წ.) დაიწყო.

ეს ის პერიოდია, როცა საქართველოს ეკლესიის პოზიციის გამოხატვა მთლიანად ერთ ადამიანზე იყო მინდობილი.

ახლად ნაკურთხი პატრიარქის წარსული მოღვაწეობა მიუთითებდა მის პატრიოტულ გრძნობასა და უნარზე ებრძოლა სამართლიანობის პრინციპთა დაცვისათვის. საზოგადოების ნაწილისთვის მისი ეს თვისებები მეტ-ნაკლებად ცნობილი იყო და მომავლის იმედს უძლიერებდა.

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მოღვაწეობის მასშტაბები შეზღუდული იყო თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში ჯერ რუსეთის თვითმპყრობელობის, შემდეგ საბჭოთა რეპრესიებისა და წნეხის, ეკლესიისა და რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლის გავლენით.

1980-იანი წლებისთვის ეკლესიამ დაიწყო ზრუნვა სამწყსოს არა მხოლოდ სულიერ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე, არამედ მასში ეროვნული მისწრაფებების გაღვივებაზე, განათლების, კულტურის, ადამიანთა შორის ურთიერთობების საკითხებზე ქადაგება.

საინტერესოა კათოლიკოს-პატრიარქ ილია II-ის მოსაზრება დიპლომატისათვის დამახასიათებელი თვისებების შესახებ. საკითხზე ყურადღებას ვამახვილებ, რადგან დიპლომატია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ყველა წევრისა და პოლიტიკოსების მოქმედების საფუძველი უნდა ყოფილიყო.

პატრიარქის აზრით, დიპლომატისთვის, პირველყოვლისა, საჭიროა თანდაყოლილი ნიჭი, სოლიდური მრავალმხრივი განათლება, თავისი სახელმწიფოსა და საერთაშორისო სამართლის, მსოფლიო ისტორიის, პოლიტეკონომიის ცოდნა. დიპლომატი უნდა ყოფილიყო მოქნილი, ფრთხილი, შორსმჭვრეტელი, საჭიროების შემთხვევაში უნდა შეძლებოდა კომპრომისზე წასვლა. ეს იქნებოდა საწინდარი, რომ მომავალში მეტს მიიღებდა.

გონიერ და ბრძენ პოლიტიკოსებს რეალური ინტერესების პოლიტიკა უნდა ეწარმოებინათ, რომელიც დაფუძნებული იქნებოდა სახელმწიფოს ისტორიასა და სამართალზე. ასეთი პოლიტიკა შეიძლებოდა პრინციპულიც ყოფილიყო, მაგრამ ეს პრინციპულობა რეალურობას არ უნდა ყოფილიყო მოწყვეტილი.[94]

აღნიშნული თვისებები დამახასიათებელი იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში საქართველოს ეკლესიის მოქმედებებისათვის.

აღსაყდრების დროს, 1977 წლის 25 დეკემბერს წარმოთქმულ სიტყვაში კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II-მ თავისი საჭეთმპყრობლობით ეკლესიას შემდეგი ამოცანები დაუსახა: ქრისტიანული სარწმუნოების გაძლიერება, ქართველ ხალხში სასოებისა და უტეხი ნების განმტკიცება, სიყვარულის, სიკეთის, სულიერი სისპეტაკისა და შრომის სიყვარულის განვრცობა, მშვიდობაზე ზრუნვა. ერთ-ერთ მთავარ მიზნად ეკლესიის სიწმინდის ამაღლება უნდა ქცეულიყო. მომავალი კეთილდღეობის საწინდრად კი მან ქრისტიანთა ერთიანობა და სიმტკიცე დაასახელა, რაც ეკლესიის წიაღში ყოფილ ურწმუნოთა შემოკრებასაც უნდა მომსა-

[94] საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 7064, 1-3.

ხურებოდა.[1] საქართველოს ეკლესიის თანადროული მისიის წარმოსაჩენად საჭირო იყო საზოგადოებას სცოდნოდა ეკლესიის წარსული. პატრიარქი ქადაგებებსა და სიტყვებში ხშირად ამახვილებდა ყურადღებას ერის წინაშე ქრისტიანული სარწმუნოების დამსახურებაზე: „ბევრი რამ, რითაც ამაყობს ჩვენი ერი ხელოვნების, ლიტერატურის, არქიტექტურისა და სხვა სფეროში, ქრისტიანული სულიერებისა და ცივილიზაციის საფუძველზე შეიქმნა“. ქართველმა ერმა ქრისტიანობას შეჰმატა მრავალი ათასი მოწამე და თავდადებული მორწმუნე, წვლილი შეიტანა ქრისტიანული ლიტერატურის, არქიტექტურისა და ხელოვნების განვითარებაში.[2]

პატრიარქი ეკლესიის დანიშნულებად ხალხისა და ქვეყნისათვის თავდადებულ, მსხვერპლად შეწირულ სამსახურს განიხილავდა. როგორც სულიერ ფასეულობათა მცველი, ეკლესია უნდა ცდილიყო ღმერთთან დარღვეული კავშირის აღდგენას. აქტიური მონაწილეობა უნდა მიეღო ერის ცხოვრებაში, ებრძოლა მშვიდობის, ურთიერთგაგებისა და სამართლიანობისათვის, ერის გაერთიანებისა და მისი სულიერი კეთილდღეობისათვის. მატერიალურ ღირებულებათა სამყაროში ჩაკეტილ ადამიანს იგი იმედად უნდა მოვლინებოდა.[3]

ერის მთლიანობა ქრისტიანისა და მუსლიმის, საქართველოსა და მის საზღვრებს გარეთ მხცოვრებ თანამემამულეთა ერთიანობაში უნდა გამოვლენილიყო, კათოლიკოს-პატრიარქი თავის ქადაგებებში ერს წინაპართა ხსოვნის, ქართული ენისა და ტრადიციების დაფასებისაკენ მოუწოდებდა.[4]

საქართველოს არაქართველ მოსახლეობას კი შეახსენებდა, რომ ქართველებთან მათი ერთობა ვერავითარ ძალას ვერ უნდა დაერღვია. ვინც მათსა და ქართველებს შორის შუღლს აღვივებდა, ის საერთო მტერი იყო.[5]

მართლაც, საქართველოს ეკლესიამ შეძლო, თავის გარშემო სულიერებას მოწყურებული ახალგაზრდების შეკრება. 1978 წელს პატრიარქისთვის გადაცემულ წერილში ქართველი ახალგაზრდების სახელით გამოთქმული იყო იმედი, რომ პატრიარქი ერის მოლოდინს გაამართლებდა:

“თქვენი ყოველი წირვა, ყოველი ქადაგება ჩვენს გულს მალამოდ ეცხება. სიონი არის ჩვენი სულისა და გონების წმინდა ტაძარი, აკადემია, სადაც ადამიანი არა მარტო გონების საზრდოს იღებს, არამედ სულიერ საზრდოსაც... თქვენა ხართ ის სულიერი მოძღვარი, რომელმაც ბევრი გზას აცდენილი ადამიანი მოაქცია...

იმედი იქონიეთ, რომ ჩვენ, ქართველი ახალგაზრდები, მუდამ მხარში ამოგიდგებით, დახმარების ხელს გამოგიწვდით“. მოგმართავთ თხოვნით: „გაგვიძეღ, ბერო მინდიავ“.[6]

ეკლესია ამ პერიოდში განსაკუთრებით ინტენსიურად ურთიერთობდა ახალგაზრდებთან და ინტელიგენციასთან. ისინი საზოგადოებაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეების ყველაზე მეტად მიმღებ და გამავრცელებელ ნაწილს წარმოადგენდნენ.

ძეგვის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის მონასტრის იღუმენია მარიამი (ჯაფარიძე) აღნიშნავს, რომ XX ს. 80-იან წლებში პატრიარქთან ახლოს ყოფნა შეეძლო ყველას, ვისაც ამის სურვილი ჰქონდა. იგი არ ერიდებოდა არც უკიდურეს დისიდენტთან და არც სახელმწიფო უშიშროების წარმომადგენლებთან ურთიერთობას. პატრიარქი ღიად თავის პოლიტიკურ პოზიციას არ გამოხატავდა, ყოველგვარ პოზიციაზე მაღლა იდგა. ეს საჭირო იყო იმისთვის, რომ პოლიტიკური პოზიციის გამო ადამიანებს მასთან ურთიერთობა არ შეზღუდვოდათ. თვითონ

---

1 *იღია II სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი*, რედ. პროტოპრესვიტერი გიორგი ზვიადაძე (თბილისი, 2016), 123-124, 129-130.

2 სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II, *ეპისტოლენი*, 92.

3 იქვე, 92-93, 163, 189, 280.

4 იქვე, 93.

5 იქვე, 314, 330.

6 საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 8898.

იღუმენიამ კი სტუდენტობის დროს: „პატრიარქისგან ისწავლა მოვლენებიდან იმ სიშორეზე დგომა, რომელიც მოვლენების შუაგულში გამყოფებს“.[7]

ეკლესიის ზრუნვა ერის მომავალსა და მის გამთლიანებაზე გამოვლინდა 1981 წლის 6 მარტის განჩინებაში წყევლის მოხსნის შესახებ. ამ დღეს საქართველოს ეკლესიის წმ. სინოდმა განაჩინა: „უკეთუ უცხო ტომს ან პიროვნებას შეუჩვენებია და დაუწყევლია ჩვენი ერი, მოეხსნას ჩვენს ეკლესიას და ჩვენს ერს ეს წყევლა. მიეტევოს ჩვენს ერს ურთიერთწყევლა. აეხსნას ჩვენს წინაპრებსა და თანამედროვეთ მაწყევართაცა და დაწყევლილთაც წყევლა-კრულვა და ამით შემოსილი ცოდვა“.[8]

სასულიერო პირთა ზნეობრივი მდგომარეობისა და მათ შორის ურთიერთობის საკითხების განხილვას XX საუკუნის 80-იან წლებში სინოდი არაერთხელ მიუბრუნდა.[9] ამ მხრივ მდგომარეობის გაჯანსაღების საჭიროებაზე ეკლესიის ახალმა საჭეთმპყრობელმა აღსაყდრების დროს წარმოთქმულ სიტყვაშიც მიუთითა და საზოგადოების ნაწილიც აღნიშნავდა.

კათოლიკოს-პატრიარქი სამშობლოსა და სარწმუნოებისათვის თავდადებებულთა ღვაწლის ხსოვნითა და მათთვის პატივის მიგებით ეროვნული გრძნობის გაძლიერებას, სამშობლოს სიყვარულის განმტკიცებას ცდილობდა. ამის მაგალითია ერისა და ეკლესიის წინაშე დამსახურებისათვის ილია ჭავჭავაძის წმინდანად შერაცხვა 1987 წ. ახლად შერაცხულ წმინდანთა რიგები XX ს. 90-იანი წლებიდან გაიზარდა.

ეკლესიის მნიშვნელოვან საზრუნავს ქართული ენისა და მისი უფლებების დაცვა წარმოადგენდა. საქართველოს ეკლესიამ მხარი დაუჭირა 1978 წელს ახალ კონსტიტუციაში ქართული ენის სტატუსის დაცვას. მანამდე საბჭოთა საქართველოს 1922, 1927, 1937 წლების კონსტიტუციები ქართული ენის სახელმწიფოებრივ სტატუსს აღიარებდა.

პატრიარქი ეთანხმებოდა საერთო აზრს, რომ ახალი კონსტიტუციის პროექტის მიღება არსებული სახით _ ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსის გარეშე _ შეუძლებელი იყო. იგი ზღუდავდა საქართველოს ინტერესებს. მეორე მხრივ, პატრიარქს აფიქრებდა აღნიშნული ვითარების გამო პროტესტის ნიშნად მოშიმშილეების, განსაკუთრებით, ახალგაზრდების ბედი. იგი სამწყსოსადმი მიმართვაში მათ მოუწოდებდა: თქვენს ღვაწლს ხედავს და აფასებს მთელი ერი, მაგრამ, რადგან თქვენი სიცოცხლე საფრთხეშია, მამაშვილურად გთხოვთ, შეწყვიტეთ შიმშილობა. თქვენ სამშობლოს სჭირდებით.

ეკლესია იმ დღეებში განსაკუთრებულად ლოცულობდა მოშიმშილეთა ჯანმრთელობისა და ერის მშვიდობისათვის.[10]

ეკლესიის მხარდაჭერამ მორალურად გააძლიერა ენის სტატუსთან დაკავშირებით მიმდინარე საპროტესტო აქციები. 1978 წლის კონსტიტუციაში ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსის შესახებ მუხლი უცვლელი დაჩა.

საარქივო დოკუმენტები მოწმობენ საქართველოს ეკლესიის ზრუნვას ნუსხა-ხუცური დამწერლობის შესწავლის პოპულარიზაციასა და სასულიერო წოდების როლზე მისი სიცოცხლისუნარიანობის შენარჩუნებაში.[11]

განათლების არსებული სისტემა დიდი ხნის მოძველებული იყო. იგი მასწავლებელს აღსაზრდელისთვის მორალური, ზნეობრივი და სულიერი საზრდოს მიწოდების საშუალებას არ აძლევდა. არც სკოლის სახელმძღვანელოები იყო დამაკმაყოფილებელი.[12]

---

7 პირადი ინტერვიუ იღუმენია მარიმთან, 2025 წლის 3 თებერვალი.

8 საქართველოს მართლმადიდებელი ავტოკეფალური ეკლესიის 1977-2020 წლის სინოდის განჩინებები (თბილისი, 2021), 22.

9 იქვე, 20-21, 29-30, 31.

10 საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 5100, 1.

11 ილია II, *ეპისტოლენი*, 29, 35-36.

12 იქვე, 325.

პატრიარქი XX საუკუნის 80-იან წლებში საკითხს ხშირად ეხებოდა. უმცროს და უფროსკლასელების გაკვეთილების განსხვავებული ხანგრძლივობის საჭიროებიდან გამომდინარე, იგი სკოლის 3 ასაკობრივ ჯგუფად დაყოფას გვთავაზობდა. მისი აზრით, უმცროსკლასელთა დატვირთვა თანდათან უნდა გაიზარდოს და ამასთანავე დაწყებული საქმის დამთავრების ჩვევის გამოსამუშავებლად გაკვეთილზე უნდა მოესწროს საქმის ან მისი ნაწილის მაინც, დამთავრება. ეკლესიის საჭეთმპყრობელი სკოლაში ტექნიკური და ჰუმანიტარული განყოფილებების ცალ-ცალკე ჩამოყალიბების საჭიროებას ხედავდა; თვლიდა, რომ ბავშვები თავიდანვე უნდა შეეჩვიონ ფიქრს, შრომას. მათთან უნდა ისაუბრონ რწმენის, სიყვარულის, სიძულვილის, სიმართლის, სიცრუის, შრომისა და ა. შ. მნიშვნელობის შესახებ, სკოლაშივე უნდა აითვისონ რაიმე ხელობა.[13]

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა სწავლების პროგრამასა და სახელმძღვანელოებს. მათ შესაქმნელად მეცნიერთა სპეციალური კომისიები უნდა ჩამოყალიბებულიყო.[14] თუ ღვთისმეტყველების სწავლება ჯერჯერობით მიუღებელი აღმოჩნდებოდა, კათოლიკის-პატრიარქის აზრით, საგანს „ზნეობრივი კულტურა“ შეიძლებოდა დარქმეოდა. ღრმა ანალიზის უნარის გამოსამუშავებლად სკოლაში პირველიდან ბოლო კლასამდე ფილოსოფიური აზროვნების კურსი უნდა შემოეღოთ. სწავლება ერის სულიერი და ინტელექტუალური პოტენციალის გამოყენებით უნდა წარმართულიყო.[15]

საზოგადოებაშიც ბევრი თანაუგრძნობდა ქრისტიანული აღზრდის მეთოდების სკოლაში დანერგვას. ამაში პასუხისმგებლობა უნდა დაკისრებოდა სასულიერო წოდებასა და სასულიერო განათლების მქონე მორწმუნეებს. მასწავლებლები უნდა ცდილიყვნენ თითოეული მოსწავლის დაფარული ნიჭის გამოვლინებას, ხელი შეეწყოთ მათი სულიერი ამაღლებისა და კულტურული განვითარებისათვის.[16] რაც უთუოდ იქნებოდა ეკლესიისა და ქვეყნის კეთილდღეობის განმაპირობებელი.

თავისუფალი, ბედნიერი მომავლის შენებაში საქართველოს ეკლესია ქართველ დედასაც უსახავდა ამოცანას _ ღვთისა და მოყვასის სიყვარულით აღეზარდა შვილი, რომელსაც შეეძლებოდა მოთმინება, შენდობა, გატანა, საკუთარი ღირსების დაცვა სამართლიანად, მშვიდობიანად, ურთიერთპატივისცემით.[17]

პატრიარქის აზრით, დაყოფის ცოდვა ქართველ ერს ისევ არ ჰქონდა დაძლეული. დაქსაქსულობა, სისასტიკის მატება, უმეცრება, უფროსი თაობისადმი უპატივცემულობა _ ღმერთისაგან დაშორების უარყოფითი შედეგები იყო.

ქართველი ხალხის სურვილს, აღდგინათ ქვეყნის დამოუკიდებლობა, მოჰყვა სეპარატისტთა მოქმედებები აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკისა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის საქართველოსაგან გამოყოფის მიზნით. საქართველოს ეკლესია და მისი საჭეთმპყრობელი გახლეჩილი საზოგადოების მშვიდობიანი გზით გამთლიანებასაც შეეცადა. იგი ლიხნის დეკლარაციით (1989 წლის მარტი) გამწვავებული ვითარების ფონზე აფხაზეთში ჩავიდა.[18]

ოს სეპარატისტთა მოქმედებისა და მათ მიმართ საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტ გორბაჩოვის მხარდაჭერის გამო კათოლიკოს-პატრიარქმა ამ უკანასკნელისათვის გაგზავნილ წერილში საბჭოთა ხელისუფლების მიერ 1922 წელს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნის უკანონობაც აღნიშნა. პატრიარქის ხელით ნაწერი წერილის შავი პირი საქართვე-

---

13 ილია II, *ეპისტოლენი*, 267, 301-302, 326, 328.

14 იქვე, 326.

15 იქვე 301-302, 327.

16 იქვე, 329.

17 იქვე, 300.

18 საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 420, 1.

ლოს საპატრიარქოს არქივშია დაცული.[19] კათოლოკოს-პატრიარქმა 1989 წლის 9 აპრილს მთავრობის სახლის წინ შეკრებილ მოქალაქეებს მიტინგის დარბევის მოახლოებული საფრთხის გამო ქაშუეთის ეკლესიასთან გადანაცვლებისა და ერთად ლოცვისაკენ მოუწოდა. ეს ფაქტიც ერზე ზრუნვისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში საქართველოს ეკლესიის ზომიერი პოზიციის გაგრძელებას წარმოადგენდა. მომხდარი ტრაგედიის შემდეგ ამ (1989) წელს პატრიარქმა მძიმე გამოცდისა და სულიერი ამაღლების წელი უწოდა, რომელმაც კიდევ ერთხელ დაგვანახა, „ვინ ვართ, რისთვის მოვედით ამქვეყნად და საით მივდივართ...“ 9 აპრილის დიდმა ტკივილმა ჩვენში ეროვნული სულისა და ერთიანობის შეგრძნება გააძლიერა. ტრაგედიამ „დაგვანახა, რომ არ არსებობს სიკეთის მომრევი ძალა; ... თუ ჩვენ რწმენით, სიყვარულით და სიმართლით ვივლით, გამოვიჩენთ წინდახედულებას, გავიმარჯვებთ.[20]

ეკლესიისათვის მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენდა ეკლესია-მონასტრების დაცვა-ამოქმედება.

ძეგლების საქართველოს ეკლესიისთვის დაბრუნებისა თუ აღდგენის საჭიროებას პატრიარქი ზოგჯერ სხვა, საბჭოთა ხელისუფალთათვის უფრო მისაღები საბაბით ფუთავდა. მაგ. წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის შენობის გადაცემას სამკურნალო მცენარეულობის შესაგროვებლად მოითხოვდა; შიომღვიმის მონასტრის ტერიტორიის კეთილმოწყობის სამუშაოებს და სემინარიის იქ გადატანის საჭიროებას მისი მიდამოების ტურისტებისათვის პოპულარულ ადგილად გადაქცევის მიზანს უკავშირებდა:

“ვითხოვთ თანხმობას, სასულიერო სემინარიის შიომღვიმის არქიტექტურულ ანსამბლში გადასატანად, რაც მოგვცემს საშუალებას, საბჭოთა და უცხოელ ტურისტებს ვუჩვენოთ ის ყურადღება და ზრუნვა, რასაც პარტია და მთავრობა, ახალი კონსტიტუციის საფუძველზე, იჩენს როგორც კულტურის ძეგლების, ისე რელიგიური საზოგადოების მიმართ“.[21]

“პატრონს უხმობენ ჩვენი ძეგლები _ საქმიან, ნამდვილ გულშემატკივარ, ჭკვიან პატრონს, არა ისეთს, ვინც არ იცის მათი მნიშვნელობა და ღირსება... ვის აქვს ნება დაამახინჯოს, ისედაც ფრაგმენტულად მოღწეული, ჩვენი დიდი წინაპრების ხელით ნაგები წარსულის ძეგლები? „.[22]

კათოლიკოს-პატრიარქი მიესალმებოდა შიომღვიმეში დაწყებულ სარესტავრაციო სამუშაოებს, მაგრამ მიუთითებდა, რომ ამისთვის პროექტი კარგად უნდა დამუშავებულიყო, განხორციელებისთვის კი საუკეთესო სპეციალისტს უნდა ეხელმძღვანელა. გამოყენებული შეიძლებოდა ყოფილიყო პროფტექნიკური სასწავლებლის მოსწავლეების შრომა. საქმის მთლიანად მათთვის მინდობას პატრიარქი არ ემხრობოდა.

“ტაძრები, ერთ დროს ღვთის სადიდებლად და სარწმუნოებრივი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად აშენებული, დღეს ჩვენი ისტორიული ძეგლებია, რომლებიც ბევრს გვიყვებიან ჩვენი წარსულის შესახებ და მათი სხვა დანიშნულებით გამოყენება არ შეიძლება. იქნებ ვინმეს ეს რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთი გამოხატულება ჰგონია? კულტურის ძეგლები ხომ ჩვენს წინაპრებთან გვაახლოებენ, ძალასა და რწმენას გვმატებენ! და რაკი ასეა, ეკლესიაში თეატრების, აბანოების, საწყობებისა და სხვა სათავსოების მოწყობა ამ იდეის განმახორციელებელთა დაბალ ეროვნულ შეგნებაზე უნდა მეტყველებდეს“.[23] მსგავსი შინაარსის წერილები არქივებში მრავლად მოიპოვება.

მოხმობილი მაგალითები ადასტურებს ეკლესიის ინტერესების დაცვისათვის გადადგმულ დიპლომატიურ ნაბიჯებს, რათა საბჭოთა იდეოლოგიის პირობებში იმის დაცვა მაინც მოხერხებულიყო, რამაც დროთა ვითარებას გაუძლო.

---

19 საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 7065, 1-3, 5.

20 ილია II, *ეპისტოლენი*, 274, 278.

21 ილია II, *საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, 1, 192-193.*

22 იქვე, 236.

23 იქვე.

ეკლესიის ძალისხმევა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაში არა მხოლოდ რელიგიური, არამედ პოლიტიკური აქტიც იყო, რადგან ეს ნაბიჯები ხელს უწყობდა ქართული კულტურისა და ისტორიის შენარჩუნებას, რაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობის ინტერესებშიც შედიოდა.

ეკლესია-მონასტრების დაცვის, მათი ეკლესიის ორგანიზაციისათვის დაბრუნებისა თუ ამოქმედების თხოვნაში ეკლესიას დისიდენტები და სტუდენტებიც ეხმარებოდნენ. არაფორმალური გაერთიანება ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებისა და სტუდენტთა მოთხოვნებში ამ საკითხს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა.[24]

დავითგარეჯის სამონასტრო კომპლექისის დაცვა მის სიახლოვეს არსებული საწვრთნელი ბაზის გამანადგურებელი ზემოქმედებისაგან, ეროვნული მოძრაობის ერთ-ერთ საკვანძო საკითხს წარმოადგენდა. ასევე მეტეხის ეკლესიის თეატრად გადაკეთებას ეროვნული მოძრაობის წარმომადგენლებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს, თუმცა 1995 წლამდე იქ თეატრი მაინც იყო გახსნილი.

კითხვაზე ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობის შესახებ ახალგაზრდობის მხრიდან საბჭოთა ხელისუფლებისა თუ სხვადასხვა ინსტანციის მიმართ გამოთქმული პროტესტი წინასწარ იყო თუ არა პატრიარქთან შეთანხმებული, იღუმენია მარიამმა (ჯაფარიძე) მიპასუხა, რომ სტუდენტები მსგავს საკითხებს პატრიარქს არიდებდნენ.

ახალგაზრდები, რომლებიც პატრიარქთან და საპატრიარქოსთან ურთიერთობდნენ, ტრანსკავკასიური მაგისტრალის მშენებლობის წინააღმდეგ პროტესტის ხმამაღლა გამოცხადებამდე საპატრიარქოში მისულან და უთქვამთ, რომ წყვეტდნენ მათთან ურთიერთობას, რათა ახალგაზრდების მიერ გამოხატული პოზიციის გამო საბჭოთა ხელისუფლებას ეკლესია არ დაედანაშაულებინა.

XX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისის ახალგაზრდობას კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II ახასიათებდა როგორც ძლიერი და დიადი სულის მქონეს, მოაზროვნეს, მაძიებელს, ნიჭიერს, მეცნიერული ცოდნის მიღებისა და ცვლილებებისაკენ მსწრაფველს. სურდა, ის სწორედ სარწმუნოებაზე დაფუძნებული ცოდნით ამაღლებულიყო, უწონებდა მსხვერპლის გაღების, თავგანწირვის უნარს.

თაობათა შორის ურთიერთობის საკითხის განხილვისას პატრიარქი აღნიშნავდა: „ყოველ ახალ თაობას აქვს თავისი აზრები, ინტერესები, რომელთაც ხშირად ვერ იაზრებენ უფროსები, მაგრამ თუ მამებსა და შვილებს აკავშირებთ ერთი სარწმუნოება, ერთი მსოფლმხედველობითი პოზიციები, იდეალი და მიზანი, თუ უფროსები სამაგალითონი არიან, ცალკეულ შეხედულებათა სხვაობის მიუხედავად, შვილები მამათა საქმის ერთგული გამგრძელებელნი ხდებიან...“[25]

ქვეყნის შიგნით ურთიერთობების ქრისტიანულ პრინციპებზე დამყარებასთან ერთად კათოლიკოს-პატრიარქი საერთაშორისო დონეზეც ამავე პრინციპების განხორციელებას ისახავდა მიზნად. საქართველოს ეკლესია საერთაშორისო დონეზე ქადაგებდა ხალხთა შორის ურთიერთგაგებასა და თანხმობას, რასაც დედამიწაზე მშვიდობის შენარჩუნებისათვის უნდა შეეწყო ხელი. მშვიდობა კი ღვთისაგან ადამიანისთვის ბოძებული შემოქმედებითი ენერგიის გამოვლინებას განაპირობებდა.[26]

პატრიარქი, შესაძლებლობის ფარგლებში, ცდილობდა საქართველოსა და მისი ეკლესიის შესახებ ინფორმაციის საბჭოთა ქვეყნის საზღვრებს გარეთ გავრცელებას. ის ჯერ კიდევ 1960-იანი წლებიდან ზრუნავდა ივერიის უძველესი ეკლესიის ავტოკეფალიის მსოფლიო საპა-

---

[24] ჟურნალი *მოამბე*, 1988, 26.

[25] ილია II, *ეპისტოლენი*, 41, 146-147.

[26] იქვე, 106, 122.

ტრიარქოს მხრიდან აღიარებაზე. ამ საქმის წარმატებისათვის იყენებდა მშვიდობის დაცვის საერთაშორისო ორგანიზაციებსა და ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში მოღვაწეობას. ეს ქმედებები წარმოაჩენდა საქართველოს, როგორც საერთაშორისო კულტურული საზოგადოების ნაწილს და ამ საზოგადოების მხრიდან საქართველოსთვის მხარდჭერას განაპირობებდა.

საეკლესიო ცხოვრების აღმავლობა დაედო საფუძვლად ქართული სახელმწიფოს გაძლიერებას VI და X საუკუნეებში. ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენა უძღვოდა წინ ქვეყნის დამოუკიდებლობას XX ს. დასაწყისშიც. ამავე საუკუნის ბოლოს, 1990 წ. 23 იანვარს მსოფლიო საპატრიარქოს მხრიდან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღიარებამ დაასწრო 1991 წელს ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენას.

1990 წელს წარმატებით დასრულებული ბრძოლა, რასაც საქართველოს ეკლესიის საქეთმპყრობლისაგან დიდი ძალისხმევა დასჭირდა, არის იმ ბრძოლის გაგრძელება, რომელიც დაიწყო 1917 წელს აღდგენილი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საერთაშორისო დონეზე აღიარებისთვის. ამავე დროს იგი არის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და ერის სუვერენიტეტის შემადგენელი ნაწილი.

XX საუკუნის II ნახევრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისთვის დამახასიათებელ უარყოფით თვისებათა შორის პატრიარქი ასახელებს კამათის კულტურის დაბალ დონეს, რაც მრავალპარტიულობის ფონზე ძალიან მკვეთრად ჩანდა; მოძმის მხილების გადაქცევა მისადმი სიძულვილის გამოხატულებად; ულმობლობა; განსხვავებული აზრის მიუღებლობა, სიჩქარე, სულსწრაფობა, ემოციური მოქმედება გონებრივი განსჯის გარეშე.[27] პოლიტიკურ პარტიათა ერთმანეთთან დაპირისპირებით შინაური და გარე მტრები სარგებლობდნენ. პატრიარქი მოუწოდებდა, განსხვავებული აზრი პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სოციალურ საკითხებზე ერთმანეთისადმი მტრობაში არ გადაზრდილიყო.[28] იგი თვლიდა, რომ „90-იანი წწ. დასაწყისში ჩვენ თავისუფლებისა და დემოკრატიისათვის მზად არ ვიყავით, ... ჩვენი შეგნება იმ დონეზე იყო, რომ ჩვენთვის მონობა უფრო ახლო იყო, ვიდრე თავისუფლება. საზოგადოების გადაჭარბებული პოლიტიზაციის საფარქვეშ იმალებოდა ზნეობრივი დეგრადაცია, ურწმუნოება, სისასტიკე, დაბალი ინტელექი, შრომის უუნარობა და სიზარმაცე“ (ილია II, ეპისტოლენი, 2009, წ. I: 298).[29] ნაკლოვანებათა დასაძლევად საჭიროდ მიაჩნდა დაპირისპირებულ მხარეთა ურთიერთპატივისცემა, ერთმანეთის მოსმენის უნარი, დიალოგის აუცილებლობა.

მდგომარეობიდან გამოსავლის მაძიებლებს ეკლესია სთავაზობდა, პოლიტიკურ პარტიათა და საზოგადოების წარმომადგენელთა მონაწილეობით შემუშავებულიყო კამათის ეთიკის კანონები, რომლის დაცვაც ყველასთვის სავალდებულო იქნებოდა; ყველა პარტიის მონაწილეობით კომპეტენტურ ორგანოსთან შექმნილიყო „იდეათა ბანკი“, სადაც განხილული იქნებოდა ყველა საჭირბოროტო საკითხი. გამოტანილი დასაბუთებული გადაწყვეტილება აუცილებლად უნდა შესრულებულიყო; ურთიერთდაპირისპირებულ მხარეებს ერთმანეთისთვის უნდა მოესმინათ და აზრები შეეჯერებინათ. „იმისთვის კი, რომ გავეცნოთ სხვათა შეხედულებებს, დრო გვჭირდება; მიუხედავად იმისა, რომ სულსა და ხასიათში გვიზის სიჩქარე, სულსწრაფობა უნდა დავიოკოთ, ხომ ფაქტია, როცა ვჩქარობთ, ბევრ შეცდომას ვუშვებთ“.[30]

პოლიტიკურ პარტიათა სიმრავლე, მათი ურთიერთდაპირისპირების პირობებში პატრიარქს ერის ერთობისათვის საზიანოდ მიაჩნდა. იგი აღნიშნავდა, რომ მათი მრავალრიცხო-

---

27 ილია II, *ეპისტოლენი*, 296-298, 302.

28 საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 7064, 4-5.

29 ილია II, *ეპისტოლენი*, 298.

30 ილია II, *ეპისტოლენი*, 2009, 298-299.

ვნება სასურველი იქნებოდა დამოუკიდებლობის დროს, მანამდე კი საჭირო იყო ერის ერთიანობა, ქრისტიანული სიყვარულითა და ურთიერთგაგებით მისვლა საერთო მიზნამდე.[31]

პატრიარქი აპოლოგეტისა და მეცნიერის ტერტულიანეს (III ს.) ნააზრევზე დაყრდნობით ერთიანობის მიღწევაში სარწმუნოების როლს ასე ახასიათებს: სული, რაც უფრო ახლოა ბუნებასთან, მით უფრო განწყობილია ქრისტიანული სარწმუნოების მისაღებად, რამეთუ ბუნება არის მასწავლებელი, ადამიანი _ მოსწავლე, ღმერთი _ მასწავლებლის მასწავლებელი. აქედან დასკვნა: რაც უფრო დავუახლოვდებით ღმერთს, მით უფრო დავუახლოვდებით ერთმანეთს".[32]

ეროვნულ განმათავისუფლებელი ბრძოლის პერიოდში ეკლესიამ მიზნად დაისახა ერის სულიერად ამაღლების, მასში ქრისტიანობისა და სამშობლოს სიყვარულის განმტკიცების, ერის გაერთიანების ამოცანები. მან მართლაც შეძლო ახალგაზრდების თავის გაერშემო შემოკრება. ამას ხელი შეუწყო საუკუნეთა განმავლობაში საქართველოს ეკლესიის გამაერთიანებელმა ფუნქციამ, საზოგადოების ნაწილის მიერ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ეკლესიის თავდადებული მონაწილეობის ისტორიის გააზრებამ და ახალი საჭეთმპყრობლის ეროვნულმა განწყობამ.

პოლიტიკური მოძრაობებისაგან განსხვავებით ეკლესიამ თავისი მიზანდასახულობის განხორციელებისათვის, რაც ეროვნული თავისუფლების მოპოვებით უნდა დასრულებულიყო, ზომიერი, საზოგადოების განვითარებაზე დამყარებული გზა აირჩია.

Irina Arabidze

The Tasks of the Georgian Orthodox Church in the National Liberation Movement of the 1980s

In the 1980s of the XX century, the revitalization of church life in Georgia contributed to the strengthening of the national-liberation movement. This revival was initiated by the enthronement of Ilia II (Shiolashvili) as the Catholicos-Patriarch in 1977.

This was a period when the expression of the position of the Georgian Church was entirely entrusted to a single individual.

The newly consecrated Patriarch's past activities reflected his patriotic sentiment and his ability to fight for the principles of justice. For a portion of society, these qualities were more or less known, which in turn strengthened their hope for the future.

For nearly two centuries, the scope of the Georgian Orthodox Church's activities had been restricted – first under Russian autocracy, and later due to Soviet repression and pressure, as well as the campaign against the Church and religion.

By the 1980s, the Church had begun to care not only for the spiritual needs of its flock but also to foster national aspirations within them, preaching on matters of education, culture, and human relationships.

---

31 ილია II, *ეპისტოლენი*, 313.

32 ილია II, *ეპისტოლენი*, 50.

The opinion of Catholicos-Patriarch Ilia II regarding the qualities characteristic of a diplomat is of particular interest. Attention is drawn to this issue because diplomacy should have served as the foundation for the actions of all members of the national-liberation movement and political figures.

According to the Patriarch, a diplomat, above all, must possess innate talent, a solid and comprehensive education, and knowledge of their own state and international law, world history, and political economy. A diplomat should be flexible, cautious, and far-sighted, and should be able to make compromises when necessary. This, in his view, would serve as a guarantee for achieving greater results in the future.

Wise and prudent politicians should pursue a policy based on real interests, grounded in the history and law of the state. Such a policy could be principled, but this principled stance should not be detached from reality.[33]

These qualities were characteristic of the actions of the Georgian Church in the national-liberation movement.

In his speech delivered on December 25, 1977, during his enthronement, Catholicos-Patriarch Ilia II outlined the following objectives for the Church under his leadership: strengthening the Christian faith, fostering hope and unwavering will among the Georgian people, promoting love, kindness, spiritual purity, and a love for labour, as well as working for peace. One of the main goals was to elevate the sanctity of the Church. As a foundation for future prosperity, he identified the unity and steadfastness of Christians, which would also serve to bring together unbelievers within the fold of the Church.[34]

In order to present the contemporaneous mission of the Georgian Church, it was necessary for society to be aware of the Church's past. The Patriarch often emphasized in his sermons and speeches the significance of the Christian faith before the nation: „Many of the things that our nation takes pride in, such as in the fields of art, literature, architecture, and others, were created on the foundation of Christian spirituality and civilization". The Georgian people have added countless martyrs and devoted believers to Christianity and have contributed to the development of Christian literature, architecture, and art.[35]

The Patriarch viewed the purpose of the Church as devoted, self-sacrificial service to the people and the nation. As a guardian of spiritual values, the Church was to strive to restore the broken connection with God. It should actively participate in the life of the nation, fighting for peace, mutual understanding, and justice, as well as for the unity and spiritual well-being of the people. In a world trapped by material values, the Church was to be a source of hope for the individual.[36]

The unity of the nation, comprising both Christians and Muslims, within Georgia and beyond its borders, should be manifested. In his sermons, the Catholicos-Patriarch urged the people to honour the memory of their ancestors, appreciate the Georgian language, and preserve traditions.[37]

To the non-Georgian population of Georgia, he reminded them that their unity with the Georgians should not be undermined by any force. Those who sowed discord between them and the Georgians were considered enemies of the common cause.[38]

---

33 The Archive of the Patriarchate of Georgia, New Description, Case 7064, 1-3.

34 *იღია II სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი*, რედ. პროტოპრესვიტერი გიორგი ზვიადაძე (თბილისი, 2016), 123-124, 129-130.

35 სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II, *ეპისტოლენი*, 92.

36 იქვე, 92-93, 163, 189, 280.

37 იქვე, 93.

38 იქვე, 314, 330.

Indeed, the Georgian Church managed to gather around it young people who were yearning for spirituality. In a letter delivered to the Patriarch in 1978, expressed on behalf of Georgian youth, there was hope that the Patriarch would fulfil the expectations of the nation:

"Every liturgy, every sermon of yours is a balm to our hearts. Sioni is the sacred temple of our soul and mind, the academy where a person receives not only nourishment for the mind but also spiritual sustenance... You are the spiritual leader who has turned many a lost soul onto the right path...

We hope that we, the Georgian youth, will always stand by you and extend a helping hand". We ask you: „Lead us, monk, we are in need".[39]

During this period, the Church engaged particularly intensively with the youth and intellectuals. They represented the most receptive and widespread part of society when it came to national-liberation ideas.

The Abbess of the St. George Monastery of Mtatsminda at Dzegvi, Mariam (Japaridze), notes that in the 1980s, anyone who desired it could be close to the Patriarch. He did not shy away from engaging with both extreme dissidents and representatives of the state security. The Patriarch did not openly express his political stance; he remained above any position. This was necessary to ensure that people would not be limited in their ability to interact with him because of political views. The Abbess herself, during her student years, stated: „From the Patriarch, I learned to stand at a distance from events, a distance that separates those at the center of events".[40]

The Church's care for the future of the nation and its unity was reflected in the decree issued on March 6, 1981, regarding the removal of curses. On this day, the Holy Synod of the Georgian Church decided: „If a foreign nation or individual has cast a curse on our people, let this curse be lifted from our Church and our nation. Let the mutual curse upon our people be forgiven. Let the curse and condemnation cast upon our ancestors and contemporaries be lifted, along with the sin they carry".[41]

During the 1980s, the Holy Synod repeatedly addressed the moral condition of the clergy and the nature of their relationships with one another.[42] The need to improve this situation was emphasized by the newly appointed head of the Church in his enthronement speech and was also noted by segments of society.

The Catholicos-Patriarch sought to strengthen national sentiment and reinforce love for the homeland by commemorating and honouring those who had sacrificed themselves for the faith and the country. A clear example of this was the canonization of Ilia Chavchavadze in 1987 for his merits before the nation and the Church. The number of newly canonized saints increased from the 1990s of the XX century onward.

A major concern of the Church was the protection of the Georgian language and its rights. In 1978, the Georgian Church supported the defence of the Georgian language's status in the new constitution. Previously, the constitutions of Soviet Georgia from 1922, 1927, and 1937 had recognized the Georgian language's status as a state language.

The Patriarch shared the prevailing view that the adoption of the new draft constitution in its existing form – without the recognition of the Georgian language's status as the state language – was unacceptable, as it undermined the interests of Georgia. At the same time, he was deeply concerned about the fate of the hunger strikers, particularly the youth, who were protesting this issue. In an

---

39 საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 8898.

40 Personal interview with Abbess Mariam, February 3, 2025.

41 Decisions of the Holy Synod of the Georgian Orthodox Autocephalous Church, 1977–2020 (Tbilisi, 2021), p. 22.

42 Ibid., pp. 20–21, 29–30, 31.

address to his flock, he appealed to them: „The entire nation sees and appreciates your sacrifice, but since your lives are in danger, I fatherly urge you to end the hunger strike. Your homeland needs you".

During those days, the Church offered special prayers for the health of the hunger strikers and for the peace of the nation.[43]

The Church's support provided moral strength to the protests concerning the status of the language. As a result, the article recognizing the Georgian language as the state language remained unchanged in the 1978 constitution.

Archival documents testify to the Church of Georgia's efforts to promote the study of the Nuskhuri-Khutsuri script and the vital role of the clergy in preserving its vitality.[44]

The existing education system had long been outdated. It did not provide teachers with the means to offer moral, ethical, and spiritual nourishment to their students. Nor were the school textbooks satisfactory.[45]

In the 1980s, the Patriarch frequently addressed the issue of education. In response to the need for differing lesson durations for younger and older students, he proposed dividing the school into three age-based groups. In his view, the workload of younger pupils should gradually increase, and in order to cultivate a habit of completing tasks, each lesson should allow for the full or partial completion of the assigned work. The head of the Church also emphasized the need to establish separate technical and humanities tracks within schools. He believed that children should be accustomed from an early age to thinking and working. They should be engaged in conversations about the importance of faith, love, hatred, truth, falsehood, labour, and other such values. Furthermore, students should begin learning a craft already within the school setting.[46]

Particular attention, according to the Patriarch, had to be given to the curriculum and textbooks. In order to develop them, special scholarly commissions were to be established.[47] If, at the time, the teaching of theology proved to be unacceptable, the Patriarch proposed that the subject could instead be titled „Moral Culture". To cultivate the ability for deep analytical thinking, he advocated for the introduction of a course in philosophical reasoning to be taught from the first to the final grade. Education, he emphasized, should be conducted by drawing upon the nation's spiritual and intellectual potential.[48]

There was widespread public support for the introduction of Christian methods of upbringing in schools. Responsibility for this, it was believed, should rest with the clergy and with believers who had received theological education. Teachers were to make every effort to uncover each student's hidden talents, to encourage their spiritual elevation and cultural development[49] - factors that would undoubtedly contribute to the well-being of both the Church and the nation.

In building a free and prosperous future, the Georgian Church also assigned a role to the Georgian mother: to raise her child in the love of God and of neighbour, instilling in them the capacity for patience, forgiveness, endurance, and the dignified, peaceful, and respectful defence of their own worth.[50]

---

43 Patriarchate Archive, New Inventory, Case 5100, p. 1.

44 Ilia II, *Epistles*, pp. 29, 35-36.

45 Ibid., p. 325.

46 Ilia II, *Epistles*, 267, 301-302, 326, 328.

47 Ibid, 326.

48 Ibid, 301-302, 327.

49 Ibid, 329.

50 Ibid, 300.

According to the Patriarch, the Georgian nation had yet to overcome the sin of division. Fragmentation, increasing cruelty, ignorance, and the lack of respect for elders were seen as negative consequences of estrangement from God.

The Georgian people's aspiration to restore national independence was followed by separatist actions aimed at seceding the Abkhazian Autonomous Republic and the South Ossetian Autonomous District from Georgia. The Georgian Church and its spiritual leader sought the peaceful reunification of a divided society. In the context of escalating tensions following the Likhni Declaration (March 1989), the Patriarch travelled to Abkhazia.[51]

Due to the actions of Ossetian separatists and the support they received from Mikhail Gorbachev, President of the Soviet Union, the Catholicos-Patriarch, in a letter addressed to Gorbachev, pointed out the illegitimacy of the establishment of the South Ossetian Autonomous District by Soviet authorities in 1922. A handwritten copy of the Patriarch's letter is preserved in the archive of the Patriarchate of Georgia.[52]

On April 9, 1989, the Catholicos-Patriarch urged the citizens gathered in front of the government house to move to the Kashveti Church and pray together, due to the approaching threat of the rally being dispersed. This event reflected the Church's continued moderate position in the national-liberation movement and care for the people. After the tragic events of that day, the Patriarch called the year (1989) a year of severe trials and spiritual elevation, which once again showed us „who we are, why we came into this world, and where we are going...". The great pain of April 9 strengthened our sense of national spirit and unity. The tragedy „showed us that there is no force that promotes goodness; ... if we walk with faith, love, and truth, if we show foresight, we will prevail".[53]

An important task for the Church was the protection and activation of churches and monasteries.

The Patriarch sometimes wrapped the necessity of returning or restoring churches in a form that would be more acceptable to the Soviet authorities. For example, he requested the transfer of the building of St. Nicholas Church for the collection of medicinal herbs. The need for the improvement of the Shio Mghvime Monastery's territory and the relocation of the seminary there was linked to the goal of transforming the surrounding area into a popular tourist spot: „We request permission to move the seminary to the architectural ensemble of Shio Mghvime, which will allow us to show Soviet and foreign tourists the attention and care that the Party and the government, based on the new Constitution, show towards cultural monuments and religious communities".[54]

„Our monuments call for a patron – a proactive, true admirer, and an intelligent patron, not someone who does not understand their significance and worth... Who has the right to distort the monuments of our great ancestors, which have been reached only fragmentarily by their hands?"[55]

The Catholicos-Patriarch welcomed the restoration works started at Shio Mghvime but pointed out that a well-developed project was necessary, and the best specialist should be in charge of its implementation. The labour of vocational school students could be used, but the Patriarch did not support entrusting the entire work to them.

"Temples, once built to praise God and satisfy religious needs, are now our historical monuments, which tell us much about our past, and they cannot be used for other purposes. Perhaps some see this as one of the manifestations of the fight against religion? Cultural monuments bring

---

51 Patriarchate Archive, New Description, Case 420, 1.

52 Georgian Patriarchate Archive, new description, case 7065, pages 1-3, 5.

53 Ilia II, *Epistles*, 274, 278.

54 Ilia II, *Catholicos-Patriarch of Georgia, 1, 192-193.*

55 Ibid, 236.

us closer to our ancestors; they strengthen us with power and faith! And since this is the case, the arrangement of theatres, baths, warehouses, and other rooms in churches should speak of the low national consciousness of those implementing such ideas".[56] Letters of similar content are widely found in the archives.

The examples cited confirm the diplomatic steps taken to defend the interests of the Church, in order to preserve what could withstand the conditions of Soviet ideology.

The Church's efforts to protect cultural heritage were not only a religious act but also a political one, as these steps contributed to the preservation of Georgian culture and history, which was also in line with the interests of the national-liberation movement.

The request for the protection of churches and monasteries, their return or activation for the purpose of the Church's organization, was supported by dissidents and students. The informal association of Ilia Chavchavadze's Society and the demands of students placed significant importance on this issue.[57]

The protection of the David Gareja Monastery complex from the destructive effects of a nearby military training base was one of the key issues of the national movement. Similarly, the transformation of the Metekhi Church into a theatre was strongly opposed by representatives of the national movement, although the theatre was still opened there until 1995.

In response to the question about whether the protest expressed by the youth regarding the condition of churches and monasteries was coordinated with the Patriarch in advance, Abbess Mariam (Japaridze) answered that the students kept such issues away from the Patriarch.

The young people who had contact with the Patriarch and the Patriarchate came to the Patriarchate before loudly expressing their protest against the construction of the Transcaucasian Railway and told him that they were severing ties with him so that the Soviet government would not accuse the Church because of the position expressed by the youth.

In the 1980s of the XX century, the youth were characterized by Catholicos-Patriarch Ilia II as being strong and great in spirit, thinkers, seekers, talented, and eager to acquire scientific knowledge and bring about change. He wished that they would be elevated with faith-based knowledge and valued the ability to sacrifice and selflessness.

When discussing intergenerational relations, the Patriarch noted: „Each new generation has its own ideas and interests, which are often not understood by the older generation, but if fathers and children are united by one faith, one worldview, one ideal and goal, and if the older generation is exemplary, despite differences in individual views, the children become loyal continuers of the work of their fathers...".[58]

Alongside the goal of establishing relationships within the country based on Christian principles, the Catholicos-Patriarch also aimed to implement these same principles on the international level. The Church of Georgia preached mutual understanding and harmony among nations on the global stage, which was meant to contribute to the preservation of peace on Earth. Peace, in turn, enabled the expression of the creative energy bestowed upon humanity by God.[59]

To the extent possible, the Patriarch sought to disseminate information about Georgia and its Church beyond the borders of the Soviet Union. As early as the 1960s, he had been working toward the recognition of the ancient Church of Iveria's autocephaly by the Ecumenical Patriarchate. For the

[56] Ibid.

[57] Journal *Moambe*, 1988, 26.

[58] Ilia II, *Epistles*, 41, 146-147.

[59] Ibid, 106, 122.

success of this mission, he utilized international peacekeeping organizations and his involvement in the World Council of Churches. These efforts presented Georgia as a part of the international cultural community and helped secure that community's support for the country.

The revival of ecclesiastical life served as a foundation for the strengthening of the Georgian state during the VI and X centuries. Similarly, at the beginning of the XX century, the restoration of the Church's independence preceded the country's own move toward independence. At the end of the same century, on January 23, 1990, the Ecumenical Patriarchate officially recognized the autocephaly of the Georgian Orthodox Church – an act that came before the country's declaration of independence in 1991.

The victory achieved in 1990, which required great effort from the leader of the Georgian Church, was a continuation of the struggle that had begun in 1917, aimed at the international recognition of the autocephaly restored to the Georgian Church. At the same time, this was an integral part of the national liberation movement and the assertion of the nation's sovereignty.

Among the negative traits characteristic of the national liberation movement of the second half of the XX century, the Patriarch noted the underdeveloped culture of debate, which became especially evident in a multiparty context; the tendency to turn the exposure of a fellow citizen's faults into an expression of hatred; ruthlessness; intolerance of differing opinions; impulsiveness and rash action without thoughtful reasoning.[60] The internal strife among political parties was something both domestic and foreign enemies took advantage of. The Patriarch urged that differing views on political, economic, and social issues must not evolve into enmity.[61] He believed that „at the beginning of the 1990s, we were not ready for freedom and democracy... our mindset was such that servitude was more familiar to us than freedom. Beneath the excessive politicization of society lay moral degradation, lack of faith, cruelty, low intellect, an inability to work, and laziness" (Ilia II, *Epistles*, 2009, Vol. I: 298).[62] To overcome these shortcomings, he considered mutual respect among opposing sides essential, as well as the ability to listen to one another and the necessity of dialogue.

To those seeking a way out of the crisis, the Church proposed that codes of debate ethics be developed with the participation of political parties and representatives of society – codes that would be mandatory for everyone to follow. In addition, it suggested the creation of an „ideas bank" in cooperation with a competent body, involving all political parties, where all pressing issues would be discussed. Decisions made through reasoned deliberation would be binding and had to be implemented. Opposing sides were encouraged to listen to one another and find common ground. „To truly understand others' viewpoints, we need time; although we are inherently prone to haste and impulsiveness, we must restrain ourselves. It is clear that when we rush, we make many mistakes".[63]

The Patriarch viewed the abundance of political parties, especially under conditions of mutual confrontation, as harmful to national unity. He stated that while such diversity might be desirable in times of established independence, at that moment, national unity was necessary – a unity built through Christian love and mutual understanding in pursuit of a shared goal.[64]

The Patriarch, drawing on the thoughts of the apologist and scholar Tertullian (3rd century), characterized the role of faith in achieving unity as follows: „The soul, the closer it is to nature, the more receptive it is to the Christian faith, for nature is the teacher, man the student, and God the

[60] Ilia II, *Epistles,* 296-298, 302.

[61] საპატრიარქოს არქივი, ახალი აღწერა, საქმე 7064, 4-5.

[62] Ilia II, *Epistles*, 298.

[63] Ilia II, *Epistles*, 2009, 298-299.

[64] Ilia II, *Epistles*, 313.

teacher of the teacher. Therefore, the closer we draw to God, the closer we draw to one another".[65]

During the national liberation struggle, the Church set the goals of spiritually uplifting the nation, strengthening Christian and patriotic values, and fostering national unity. Indeed, the Church succeeded in rallying young people around it. This was facilitated by the centuries-old unifying role of the Georgian Church, the public's recognition of the Church's devoted participation in past national-liberation movements, and the new Patriarch's strong national orientation.

Unlike political movements, the church chose a moderate path based on the development of society to realize its purpose, which was to end with the achievement of national freedom.

65 Ilia II, *Epistles*, 50.

გოჩა ფერაძე

სამშობლოსადმი თავდადებისა და გენში გამჯდარი ერთგულების ისტორია ვარლამ ჩერგქეზიშვილისგან

(ეძღვნება 1924 წლის შეთქმულებისას დაღუპულ მამულიშვილებს)

მოხსენებაში, რომელიც 1924 წლის შეთქმულების მონაწილეთა ხსოვნას ეძღვნება, თავად შეთქმულება გვინდოდა წარმოჩენილი ყოფილიყო, როგორც ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის კიდევ ერთი, საამაყო ფურცელი. იმ გმირული ეპოპეის ღირსეული გაგრძლება, რომელიც 1801-1802 წლებში რუსეთის იმპერატორების მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ჯერ გაუქმებას, შემდეგ კი მისი რუსეთის გუბერნიად გამოცხადებას მოჰყვა შედეგად. გადაწყვეტილების სისწორეში კიდევ ერთხელ დავრწმუნდით, როდესაც მოხსენების მომზადებისას დიდ მამულიშვილთან ვარლამ ჩერქეზიშვილთან დაკავშირებით ჩვენს მიერ, 1989 წლიდან მოყოლებული, საქართველოსა თუ, უცხოეთის (რუსეთის ფედერაციის, გაერთიანებული სამეფოს, ამერიკის შეერთებული შტატების), წიგნთსაცავებსა და არქივებში მოძიებულ საარქივო თუ, სამეცნიერო წყაროებს გადავავლეთ თვალი. დიდძალ მასალას, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევდა რუსეთის იმპერიულ ძალებთან ქართველი ხალხის უთანასწორო, მაგრამ სამართლიან ბრძოლას ჩერქეზიშვილების დიდი ოჯახის რამდენიმე თაობის მაგალითზე გავცნობოდით.

ცხადია, სამართლებრივი თვასაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს ქართველ ანარქისტთა წინამძღოლისა და საერთაშორისო სოციალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი აღიარებული ლიდერის ვარლამ ჩერქეზიშვილის (1846-1925) პიროვნება იწვევდა. დიდი მამულიშვილის, რომელმაც XIX-საუკუნის 60-იანი წლებიდან მოყოლებული, იმპერიის მხრიდან უმკაცრესი დევნის მიუხედავად (პეტრე-პავლეს ჯურღმულებში გამოკეტვა, ციმბირში გადასახლება, სპეცსამსახურების მხრიდან მუდმივი თვალთვალი), შეძლო მოეპოვებინა საერთაშორისო ანარქისტული მოძრაობის ერთ-ერთი აღიარებული თეორეტიკოსისა და ამ იდეების ცხოვრებაში გატარებისათვის შეუპოვარი მებრძოლის სახელი.[66] თუმცა, იმავდროულად გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ის დარჩა ქართული სახელწიფოებრიობის აღდგენისათვის წარმოებული ბრძოლის მებაირაღედ, მისივე მეგობრისა და თანამოაზრის ილია ჭავჭავაძის ერთგულ თანამებრძოლად. არაერთხელ განგვიცხადებია და ერთხელ კიდევ გავიმეორებთ, ამ ორმა ბრძენმა მამულიშვილმა სამოღვაწეო ასპარეზი სწორედაც რომ გაიყვეს. რასაც ილია საქართველოში, ასე ვთქვათ იმპერიის შიგნით აკეთებდა, იგივე მიზნებისთვის ბრძოლას – საზღვარგარეთ – სამშობლოდან დევნილი, პოლიტიკური ემიგრანტი ვარლამ ჩერქეზიშვილი უძღვებოდა.

სამართლებრივი აზროვნების ისტორიაში ამ მართლაც უნიკალური მოვლენის კერძოდ, ერთ პიროვნებაში ანარქისტული და პატრიოტული მრწამსის თავსებადობასთან დაკავშირებით გაჩენილ კითხვებზე პასუხის გაცემას მოგვიანებით, ვ. ჩერქეზიშვილის ბიოგრა-

---

[66] საერთაშორისო აღიარება ვ. ჩერქეზიშვილს როგორც სოციალიზმის თეორეტიკოსს მოუტანა 1896 წელს პარიზში გამოცემულმა წიგნმა „ფურცლები სოციალიზმის ისტორიიდან". თანამედროვეთა შეფასებით პირველი ნაშრომია, რომელშიც ციფრებით მტკიცდება, რომ „მარქსის კანონი კაპიტალის კონცენტრაციის შესახებ არ არსებობს". ნაშრომმა გამოქვეყნებისთანავე მიიპყრო ფართო საზოგადოების ყურადღება და მსოფლიოს მრავალი ერის (მათ შორის ჩინურ და იაპონურ) ენებზეა თარგმნილი (W. Tcherkesoff, „Pages d'histoire socialiste", Paris, 1896).

ფიის უკეთ გაცნობის შემდეგ შევეცდებით. მანამდე კი კვლავ, ქართველი ხალხის და მასთან ერთად ჩერქეზიშვილების დიდი ოჯახის მიერ ჯერ მეფის რუსეთის, შემდეგ კი ბოლშევიკების წინააღმდეგ წარმოებულ განმათავისუფლებელ მოძრაობას დაუბრუნდებით.

მსჯელობა ამ საკითხზე, ჩვენს მიერ საქართველოს ეროვნულ არქივში ვარლამის ოჯახთან დაკავშირებით მოძიებული უძველესი დოკუმენტით – წყალობის სიგელით გვინდა დავიწყოთ. ის 1703 წლით არის დათარიღებული და კახეთის მეფეს ერეკლე I (1703-1709) ეკუთვნის, რომელმაც ვარლამის უშუალო წინაპრებს (ჯან ასლანს, მის ძმებს ქაიხსროსა და მამუკას) ქარალისა და შახვერდის მოურავობა უბოძა.[1] ჩერქეზიშვილების ოჯახის მიმართ მოწყალე აღმოჩნდა კახეთის მეფე კონსტანტინე II (1722-1732). თავისი 1722 წელს 11 მაისის სიგელით მან ჩერქეზიშვილებს სამოურავოდ მანავი დაუბრუნა.[2] კეთილგანწყობით სარგებლობდნენ ჩერქეზიშვილები საქართველოს უკანასკნელი დიდი მონარქის ერეკლე II სამეფო კარზეც. ცხადია, ეს უპირველეს ყოვლისა სამშობლოსა და მეფისადმი მათი ერთგული სამსახურით იყო განპირობებული. „ყოჩაღ და ათასგზის ყოჩაღ" წერდა ერეკლე II ლეკების თარეშის აღსაკვეთად კახეთის საზღვარზე გაგზავნილ ხელქვეითს, თავად ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილს (ეს უკვე ჯან ასლანის შვილიშვილია), რომელიც ლეკებთან ბრძოლაში გამოჩენილი გამჭრიახობისა და მამაცობისთვის, მეფეს თანამებრძოლებთან ერთად უხვად დაუსაჩუქრებია.[3]

დარწმუნებით შეიძლება ითქვას როგორც უწინ,[4] კვლავაც ერთგულებით გააგრძელებდნენ ჩერქეზიშვილები სამშობლოსა და მეფის სამსახურს, რომ არა ქართლ-კახეთის სამეფოს ცხოვრებაში მომხდარი ავბედითი ცვლილებები. ისინი პირდაპირ კავშირში უნდა იქნას განხილული მე-XVIII საუკუნეში უკვე მეორედ,[5] კავკასიის მიმართულებით რუსეთის გააქტიურებასთან. სამწუხაროდ, ამჯერადაც სიცრუესა და ღალატზე, მოკავშირის დაუძლურებაზე გათვლილი სამოქმედო გეგმით.[6] თანაც, იმდენად ვერაგული საშუალებებით, რომ 1783 წელს გეორგიევსკის ციხესიმაგრეში რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის სამოკავშირეო ტრაქტატის ხელმოწერიდან 20 წლისთავზე, ევროპაში ერთ-ერთმა უძველესმა და მრავაჭირგამოვლილმა ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიამ არსებობა შეწყვიტა.[7] ჯერ სამეფო ოჯახის წევრები დაუპირისპირეს ერთმანეთს. შემდეგ კი, ისარგებლეს რა მათი დაუძლურებით იმპერატორმა პავლე I-მა უხეშად დაარღვია ტრაქტატის პირობები და ქართლ-კა-

---

1 საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 213, აღწერა 1, საქმის ერთეული 809, ფ.109.

2 საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 213, აღწერა 1, საქმის ერთეული 114, ფ.2.

3 საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 213, აღწერა 1, საქმის ერთეული 114, ფ.4.

4 ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვთ ჩერქეზიშვილები საქართველოში ჯერ კიდევ XII საუკუნეში მოსულან „ჩერქეზ-ქიმონიდან და ადგილის გამო მიუღიათ გვარად ჩერქეზას შვილობა და თავადობა თამარ მეფისავე დროსა" (სრულად იხ. ჟურნ. „ივერია", 1884წ., N4, გვ.113).

5 პირველად ეს მოხდა იმპერატორ პეტრე I-ის ეპოქაში, როდესაც რუსეთის იმპერატორმა მოკავშირესთან შეუთანხმებლად თავდაპირველი გადაწყვეტილება შეცვალა და მის მიერვე სპარსეთის შაჰის წინააღმდეგ სალაშქროდ მიწვეული ქართლის მეფე ვახტანგ VI გამძვინვარებული მუსულმანი მმართველების წინაშე ბედის ანაბარა, მარტო დატოვა. როგორც მოსალოდნელი იყო, ქრისტიანულ სახელმწიფოსთან კავშირის დაჭერა ქართლის მეფეს არ აპატიეს და მისი სამეფო ჯერ სპარსეთის შაჰის, შემდეგ ოსმალების მიერ უმოწყალოდ იქნა აოხრებული. თავად მეფე კი, 1724 წელს ერთგულ ქვეშევრდომთა 1200 კაციან ამალასთან ერთად იძულებული გახდა უცხოეთში გადახვეწილიყო.

6 "სიმართლე იმაში მდგომარეობს – წერდა 1895 წელს ლონდონში გამომავალ ჟურნალ „თჰე Nინეტეენტჰ ჩენტურყ"-ში ვარლამ ჩერქეზიშვილი – რომ რუსეთის პოლიტიკა საქართველოს მიმართ მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე ამ ქვეყნის დასუსტების სისტემატიურ მცდელობას წარმოადგენდა, რათა ეს უკანასკნელი უპირობოდ, ყოველგვარი ხელშეკრულების გარეშე ჩაეგდო ხელში" (V. ჩჰერკეზოვ, „Gეორგიან თრეატიეს წიტჰ ღუსსია", ტექსტის სრული ქართულ-ინგლისურენოვანი ვერსია იხ. გ. ფერაძე, ვარლამ ჩერქეზიშვილი დიდი ბრიტანეთის წიგნსაცავებსა და არქივებში, (ნაკვეთი პირველი), თბილისი, 2001 წ., გამომც. პოლიგრაფ-სერვისი, გვ.90).

7 როგორც ცნობილია, ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის დამფუძნებელი აშოტ I დიდი ბაგრატიონი ქართლში ჯერ კიდევ IX საუკუნის დასაწყისში, 809 წელს გამეფდა.

ხეთის სამეფო საერთოდ გააუქმა (18.12.1801). მისმა ვაჟმა იმპერატორმა ალექსანდრე I კი, 1802 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით ეს უძველესი ქართული მიწა, ერის უმთავრესი საუნჯე, რომელსაც: „სპარსეთის მეფის კიროსის დროიდან – როგორც ვ. ჩერქეზიშვილი აღნიშნავდა – 25 საუკუნის განმავლობაში ქართველი ხალხი თავისი მკერდითა და სისხლით იცავდა", რუსეთის გუბერნიად გამოაცხადა.[8]

ქვეყანაში მიმდინარე ამ უმძიმესმა პროცესებმა მალევე ჰპოვეს ასახვა ჩერქეზიშვილების ოჯახზე. როგორც მოსალოდნელი იყო, მათ ამიერიდან სამეფო ტახტის დამცველებიდან, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის მებრძოლთა რიგებში გადაინაცვლეს. აღნიშნულის დასტურად შეგვიძლია მოვიშველიოთ ვარლამ ჩერქეზიშვილის მოგონება მისივე ფრანგულენოვანი ნაშრომიდან „La Georgie", რომელსაც გასული საუკუნის მიწურულს ბრიტანეთის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში მივაკვლიეთ. მასში ავტორი ჩვეული თავმდაბლობით, მაგრამ იმავდროულად სიამაყით შენიშნავს, რომ 1801-დან 1812 წლამდე მეფის რუსეთის წინააღმდეგ მოწყობილ შეიარაღებულ გამოსვლებში მონაწილეობისთვის, სხვა ქართველ პატრიოტებთან ერთად მისი „ორი დიდი ბიძა", ციმბირში გადაუსახლებიათ.[9] XIX საუკუნის მიწურულს ლონდონში გამომავალ ინგლისურენოვან ჟურნალში „The Nineteenth Century", გამოქვეყნებული წერილიდან: „საქართველოს ხელშეკრულებები რუსეთთან", ჩვენთვის ცნობილი ხდება, ანტისახელისუფლებო გამოსვლებში მონაწილეობისთვის ვარლამის კიდევ ერთი უშუალო წინაპრის „დიდი პაპის" (იგულისხმება მამის პაპა), დაპატიმრებისა და ციმბირში გადასახლების შესახებ.[10] საქართველოს ეროვნულ არქივში მოძიებულ საარქივო მასალებზე დაყრდნობით კი, წერილობით დასტურდება 1812 წლის კახეთის აჯანყებაში დიდი ჯან ასლან ჩერქეზიშვილის შვიდი პირდაპირი შთამომავლის, მათ შორის ვარლამის პაპის – კონსტანტინე ჯან ასლანის ძე ჩერქეზიშვილისა და მისი ბიძაშვილის – ედიშერ პაპუნას ძე ჩერქეზიშვილის მონაწილეობა.[11]

იმის თაობაზე თუ, რას ნიშნავდა რუსეთის იმპერიაში ანტისახელისუფლებო გამოსვლებში მონაწილეობა, ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული კიდევ ერთი საინტერესო დოკუმენტი. ეს არის გენერალ ფ. სიმონოვიჩის ბრძანების საფუძველზე, თავად კონსტანტინე ჩერქეზიშვილის, როგორც „იზმენნიკის" (მოღალატის) ოჯახში 1813 წლის 29 დეკემბერს ჩატარებული საგამოძიებო მოქმედების შედეგების ამსახველი აღწერა-კონფისკაციის ოქმი. ცხადია, მასში წინასაახალწლოდ, ცივ ზამთარში დაწიოკებული: ქალების, მოხუცების, წვრილშვილის ცრემლსა და გოდებაზე არაფერია ნათქვამი. თუმცა, ამის წარმოდგენა არ გაგვიჭირდება თუ გავითვალისწინებთ, რომ მაშინ მარჩენალის გარეშე დარჩენილ კონსტანტინე ჩერქეზშვილის ოჯახს ხერსონის პოლკის გრენადერებმა (აღწერა-კონფისკაცია მათ დაევალათ), **წლის მოსავლიდან მხოლოდ მესამედი დაუტოვეს,** ორი-მეამედი კი სახელმწიფომ წაიღო. ისევე, როგორც ოჯახიდან გადენილ დიდძალ პირუტყვთან ერთად, **სახელმწიფოს საკუთრებაში გადავიდა კონსტანტინე ჩერქეზიშვილისთვის ჩამორთმეული, მამა-პაპისგან მემკვიდრეობით მიღებული მიწებიც.**[12]

სამწუხაროდ, ეს ჯერ კიდევ არ იყო ყველაფერი, რადგან ამბოხებულებისა და მათი ოჯახის წევრებისთვის ეკონომიურზე არანაკლებ მძიმე იყო რეპრესიების სოციალური, პო-

---

8 გაზ. „დროება", 1909 წელი, 208.

9 W. Therkesoff, „La Georgie", 1919. ტექსტის სრული ქართულ-ფრანგულენოვანი ვერსია იხ. გოჩა ფერაძე, ვარლამ ჩერქეზიშვილი დიდი ბრიტანეთის წიგნსაცავებსა და არქივებში, (ნაკვეთი პირველი), თბილისი, 2001წ., გამომც. „პოლიგრაფ-სერვისი", გვ.118).

10 V.Cherkezov, Georgian Treaties with Russia, ტექსტის სრული ქართულ-ინგლისურენოვანი ვერსია იხ. გ. ფერაძე, ვარლამ ჩერქეზიშვილი დიდი ბრიტანეთის წიგნსაცავებსა და არქივებში, (ნაკვეთი პირველი), თბილისი, 2001წ., გამომც. „პოლიგრაფ-სერვისი", გვ.96.

11 სრულად იხ. გ. ფერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.15-16, გვ.18;

12 გ. ფერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.19.

ლიტიკური შედეგები. მიუხედავად იმისა, რომ 1818-1820 წლებში, იმპერატორის მიერ გამოცხადებული ამინისტიის საფუძველზე ამბოხებულთა ერთი ნაწილი, მათ შორის კონსტანტინე ჩერქეზიშვილიც გადასახლებიდან დაბრუნდა, მის ვაჟს ჯან-ასლან ჩექრეზიშვილს (ვარლამის მამას)[13] ათწლეულები დასჭირდა იმ პრივილეგიების დასაბრუნებლად, რომლითაც თავად-აზნაურობა მეფის რუსეთში სარგებლობდა. კერძოდ, ჩვენს ხელთ არსებული საარქივი მასალების მიხედვით, ის ოჯახთან ერთად მხოლოდ 1850 წლის 6 დეკემბერს იქნა თავადის უფლებებში სრულად აღდგენილი[14] და ოფიციალურად ქართველ თავად-აზნაურთა სიებში შეყვანილი.[15]

მიგვაჩნია, კოლონიალურ ჩაგვრასთან და იმპერიის მასშტაბით გაბატონებულ ეკონომიურ-სოციალურ უსამართლობასთან ერთად, სწორედ რეპრესირებულთა ოჯახში, ციმბირის გადასახლებაგამოვლილ უახლოეს ნათესავთა გარემოცვაში გატარებული ბავშვობა უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, რამაც მოსკოვში სამხედრო განათლების[16] მისაღებად ჩასული ქართველი თავადიშვილი ანტისახელისუფლებო სტუდენტურ მოძრაობაში მიიყვანა. პირველი ასეთი ორგანიზაცია, რომლის წევრობისთვის ვ. ჩერქეზიშვილი განსასჯელის სკამზე აღმოჩნდა ქ. მოსკოვში მოქმედი ე.წ. „იშუტინელთა" რევოლუციურ-ხალხოსნური წრე იყო. საიდუმლო რევოლუციური ორგანიზაცია, რომლის წევრების (მიგვაჩნია ახალგაზრდა ვარლამისაც), განწყობა და ზოგადად, დამოკიდებულება ხელისუფლებისადმი ყველაზე უკეთ ამავე ორგანიზაციის წევრმა დიმიტრი კარაკოზოვმა (1840-1866) გამოხატა. მოსკოვის უნივერსიტეტის ყოფილმა სტუდენტმა, 1866 წლის 4 აპრილს რუსეთის ისტორიაში პირველი რევოლუციურ-ტერორისტული აქტი განახორციელა, როდესაც იმპერიის დედაქალაქის ცენტრში რევოლვერიდან გასროლით იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მოკვლა სცადა.

მაშინ გამოძიებამ ვარლამი განსასჯელთა მეორე კატეგორიას მიაკუთვნა და ასაკის გამო (დაპატიმრებისას, 27.04.1866 ის მხოლოდ 19 წლის იყო), სასამართლომ 8 თვით პატიმრობა მიუსაჯა. სასჯელი ახალგაზრდა რევოლუციონერმა ჯერ მოსკოვის შემდეგ კი, პეტერბურგის პეტრე-პავლეს ციხეში მოიხადა (გაანთავისუფლეს 07.01.1867). თუმცა, პეტრე-პავლეს ციხე-სიმაგრის ნესტიან საკანთან (ე.წ. «Каземат»-ებთან) მისი განშორება არ ყოფილა ხანგრძლივი.

ციხიდან გამოსვლის შემდეგ ის ჯერ ქ. პეტერბურგში „სმორგონის აკადემიის" სახელით მოქმედი საკმაოდ ცნობილი რევოლუციური ცენტრის შექმნასა და საქმიანობაში ღებულობდა აქტიურ მონაწილეობას. ხოლო მას შემდეგ, რაც ჟანდარმერიის გააქტიურების გამო მისი პე-

---

13 უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს მიერ მოძიებულ საარქივო მასალებზე დაყრდნობით XVII საუკუნიდან მოყოლებული, შვიდი თაობის მანძილზე ვარლამის უშუალო წინაპრები (მისი პაპის ჩათვლით) საკუთარი შვილებიდან ერთ-ერთს მაინც ჯან-ასლანს არქმევდნენ, ისევე როგორც თავად კონსტანტინე უნდა რქმეოდათ (სრულად იხ. გ. ფერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.16).

14 ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 90-იანებში, რუსეთის ფედერაციაში სამეცნიერო მივლინებით ყოფნისას ქ. მოსკოვის ცენტრალურ საისტორიო არქივში შესაძლებლობა მოგვეცა გავცნობოდით, ყოფილი მოსკოვის გუბერნიის სათავადაზნაურო საკრებულოში ახალი წევრების მიღებასთან დაკავშირებით ჩატარებული სხდომის ოქმებს. სწორედ აქ წყდებოდა ახალი წევრების სათავადაზნაურო წიგნში შეყვანის საკითხი. უნდა აღინიშნოს, რომ განმცხადებლებს შორის საკმარისად იყვნენ არარუსი ეროვნების წარმოადგენლები, მათ შორის ქართველებიც და ისეთებიც ვისაც სათავადაზნაურო წიგნში შეყვანაზე უარი ეთქვათ. ჩერქეზიშვილებთან მიმართებაში, ეს საკითხი არც დასმულა, ისინი მე-4 ფონდის მე-12 აღწერაში თავადებად არიან მოხსენიებული (იხ. Центральный Государственный Исторический Архив г. Москви, ф.4, оп.6, ст.27.

15 საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 213, აღწერა 1, საქმის ერთეული 809, ფ. 21.

16 თავდაპირველად ვარლამი ქ. მოსკოვში, კადეტთა მეორე კორპუსში სწავლობდა. აქვე დაუახლოვდა რევოლუციურად განწყობილ სტუდენტებს, პედაგოგებს და 1864 წლის ბოლოსთვის ჯანმრთელობის მდგომარეობის მომიზეზებით საერთოდ მიატივა სამხედრო სასწავლებელი. მოგვიანებით კი, სწავლა იქვე ქ. მოსკოვში პეტროვსკის ცნობილ სამიწათმოქმედო და სატყეო აკადემიაში გააგრძელა თავისუფალ მსმენელად.

ტერბურგში დარჩენა შეუძლებელი გახდა ის მოსკოვში დაბრუნდა. აქ უკვე, 1869 წლის შემოდგომიდან ცნობილ რევოლუციონერთან სერგეი ნეჩაევთან (1847-1882) და მის მიერვე შექმნილ საიდუმლო ორგანიზაცია: «Народная расправа»-ში, გააგრძელა ანტისახელისუფლებო საქმიანობა. რევოლუციური აქტიურობისთვის, იმავე წლის 29 დეკემბერს ის კიდევ ერთხელ დააპატიმრეს და კვლავ, პეტრე-პავლეს ციხე-სიმაგრეში გამოკეტეს. ორი წლის შემდეგ 1871 წლის აგვისტოში კი, სანკტ-პეტერბურგის სასამართლო პალატამ განაჩენი გამოაცხადა, რომლის თანახმად ვ. ჩერქეზიშვილს ყოველგვარი პირადი თუ, წოდებრივი უფლებების ჩამორთმევა და 7 წლით ციმბირში გადასახლება მიესაჯა. ამდენად, შეიძლება ითქვას რომ ვარლამმა ათწლეულების შემდეგ, იგივე მიზეზით (ანტისახელისუფლებო საქმიანობა) – **სახელოვანი წინაპრების ბედი** (პატიმრობა, უფლებების ჩამორთმევა, ციმბირში გადასახლება) **სრულად გაიზიარა.**[17]

სასჯელს ქართველი რევოლუციონერი ქ. ტომსკში იხდიდა, რა დროსაც შესაშური მოხერხებულობა გამოიჩინა და 1876 წლის იანვრის ბოლოს ორ თანამემამულესთან ერთად გადასახლებიდან გაიქცა. ყალბი საბუთების გამოყენებით ის მალევე ჩადის ინგლისში და 1876 წლის მაისიდან ქ. ლონდონში, ცნობილი რევოლუციონერის პეტრე ლავროვის (1823-1900) რედაქტორობით გამომავალ ჟურნალ «Вперед»-ში იწყებს მუშაობას.[18]

ცხადია, წლების მანძილზე ვარლამის ცხოვრების, შემოქმედებითი მემკვიდრეობის კვლევისას არაერთხელ გაგვჩენია კითხვა, რევოლუციურ სტუდენტურ მოძრაობაში მონაწილეობისას ინარჩუნებდა თუ არა ის კავშირს საქართველოსთან, მის სამშობლოში მიმდინარე განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან. არ გვიკვირს, რომ გასული დროის, ასევე ანტისახელისუფლებო საქმიანობისას ვარლამის ძირითადად კონსპირაციული ცხოვრების წესის გათვალისწინებით, ამ კითხვაზე ამომწურავი პასუხის გაცემა შეუძლებელია. თუმცა, რაც დანამდვილებით, წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ არის ის, რომ როგორც მოსკოვში, ისე პეტერბურგში ყოფნისას ის არ წყვეტდა კავშირს თანამემამულეებთან. მათი რაოდენობა კი, იმპერიის საუნივერსიტეტო ქალაქებში სწრაფად იზრდებოდა. ასე მაგალითად, პროფ. კონსტანტინე მეძველიას მონაცემებით 1857-1861 წლებში მარტო პეტერბურგში უკვე 55 ჩვენი თანამემამულე სწავლობდა. აქ იყვნენ XIX საუკუნის II ნახევარში ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სულისჩამდგმელები: ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი. ასევე: დ. ბაქრაძე, ი. მესხი, ა. ჩოლოყაშვილი, მ. ანდრონიკაშვილი, პ. ნაკაშიძე და სხვები.[19]

---

17 უნდა აღინიშნოს, რომ პროცესს „ნეჩეველებზე", რომელიც ხელისუფების მიერ მორიგი ანტირევოლუციური კამპანიის ჩასატარებლად იქნა გამოყენებული, დიდი გამოხმაურება მოჰყვა არამარტო რუსეთში, არამედ ევროპაშიც. „ყველა ვინც განსასჯელის სკამზე აღმოჩნდა – წერდა იმ დღეებში საერთაშორისო პროლეტარული მოძრაობის ლიდერი კარლ მარქსი – 80-ზე მეტი ქალი და კაცი, მცირეოდენი გამონაკლისის გარდა მოსწავლე-ახალგაზრდობას შეადგენდა, რომელთაც 1869 წლის ნოემბრიდან 1871 წლის ივლისამდე, თითქმის ორი წელიწადი პეტრე-პავლეს ციხე-სიმაგრის ნესტიან ჯურღმულებში გაატარეს. რის შედეგადაც ორი მათგანი გარდაიცვალა, ხოლო რამდენიმე ჭკუაზე შეიშალა" (სრ.იხ. К.Маркс, Ф.Енгельс – «Сочинения», издан. второе, т.18, М., 1961г., издат. «Полит. литература», ст.388).

18 მიგვაჩნია, სწორედ ამ ქარტეხილებმა ვარლამ ჩერქეზიშვილის ბიოგრაფიიდან მიიყვანა დიდი ქართველი მწერალი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე გრიგოლ რობაქიძე ვარლამისეული ანარქიზმის ქვეშეცნეული ხაზის გენიალურ განმარტებამდე: „თუ მოიშლებოდა სახელმწიფო წყობილება საერთოდ და ანარქიზმის მიზანიც ხომ ესაა, მაშინ რუსეთიც, რომელიც პრეისტორიული მამუნტივით თავს აწვა საქართველოს, დაიმხობოდა სახელმწიფოებრივი მხრით და როგორც შედეგი ამისა, საქართველოც თავისუფლად ამოისუნთქავდა". ეს გხლავთ სწორედ ვარლამთან მიმართებაში, ერთ პიროვნებაში ანარქისტული და პატრიოტული მრწამსის თავსებადობასთან დაკავშირებით ჩვენთვის დღემდე ცნობილი საუკეთესო განმარტება, რომლის გაზიარებასაც მოხსენების დასაწყისში დაგპირდით (სრ. იხ. მ. წერეთელი, „ერი და კაცობრიობა", თსუ გამ-ბა, 1990, გვ.326).

19 ჟურნალი «Вперед» გამოდიოდა 1873-1877 წლებში ჯერ ციურიხში, შემდეგ ლონდონში.

რუსეთის იმპერიაში განათლებამიღებული და ამავე მიზეზით **„თერგდალეულებად"** წოდებული,[20] ქართველი ახალგაზრდების „მემატიანის", პროფ. პროკოფი რატიანის მიერ მოძიებულ სარქივო მასალებზე დაყრდნობით დადასტურებულია, რომ მათი დიდი ნაწილი სისტემატიურად მონაწილეობდა ანტისახელისუფლებო გამოსვლებში. ასე მაგალითად, 1861 წელს სწორედ ასეთი ბრალდებით დააკავეს: ნ. ნიკოლაძე, ვ. სავანელი, დავით და ბესარიონ ღოღობერიძეები, გ. წერეთელი და სხვა, სულ 11 ქართველი ახალგაზრდა.[21] წერილობითვე დასტურდება ის ფაქტიც, რომ: ბიძაშვილი ღოღობერიძეები, გრიგოლ ჯავახოვი და ვასილ თუმანოვი აქტიურად თანამშრომლობდნენ ნ. ოგარიოვისა (1813-1877) და ნ. ჩერნიშევსკის (1828-1889) არლეგალურ ორგანიზაციასთან «Земля и Воля», რომლის უმთავრეს მიზანსაც რევოლუციის მომზადება და მეფის ხელისუფლების დამხობა წარმოადგენდა.[22]

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ვარლამი ქართველი სტუდენტებიდან არ იყო ერთადერთი, ვინც 60-იანი წლების ანტისხელისუფლებო გამოსვლებში ღებულობდა მონაწილეობას. მეტიც, იყო შემთხვევები, როდესაც ქართველი ახალგაზრდები ამ მოძრაობის ავანგარდშიც კი იდგნენ. ზემოთქმულის დასტურად XIX საუკუნის 60-იანი წლების ქართველ სტუდენტებთან დაკავშირებული ერთი ისტორია გვახსენდება. ე.წ. „თეთრი ტერორის" ეპოქაში, როდესაც იმპერატორ ალექსანდრე II-ზე კარაკოზოვის თავდასხმის გამო, რეაქცია მთელი იმპერიის მასშტაბით არნახული ძალით მძვინვარებდა, როდესაც არამცთუ პოლიტიკური, „სტუდენტური ცხოვრების მომასწავებელი ნიშანიც კი არსად ჩანდა",[23] სწორედ ქართველ სტუდენტებს დაუარსებიათ პეტერბურგში პირველი ურთიერთდახმარების სალარო. ეს კი, ცნობილი რუსი ისტორიკოსისა და ხელოვნებათმცოდნის, პროფ. ბორის კოზმინის შეფასებით, იმ დროისათვის ძალზედ გაბედული ნაბიჯი ყოფილა. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ აშკარად რეპრესიებამდე არსებული „სტუდენტთა კორპორაციული ორგანიზაციების აღდგენის სურვილს შეიცავდა" და მეორეც, უხეშად არღვევდა მთავრობის მიერ, ჯერ კიდევ 1861 წელს გამოცემულ კანონს: „სტუდენტური შეკრებების, სასამართლოების, სამკითხველოებისა და ურთიერთდახმარების სალაროების აკრძალვის შესახებ".[24]

ასეთ ვითარებაში, კიდევ უფრო დასაფასებელია საპყრობილედან ახალგამოსული ვ. ჩერქეზიშვილის გადაწყვეტილება. ის თანამემამულეებს მხარში დაუდგა და არალეგალური გაერთიანების წევრი გახდა. თავად სალარო კი დაარსებისთანავე, მოსალოდნელი რეპრესიების მიუხედავად, რევოლუციურად განწყობილი ქართველი ახალგაზრდების ორივე, „ძველი და ახალი თაობისთვის" შეკრებების, ხელმოკლე სტუდენტების დასახმარებლად მატერიალური სახსრების მობილიზების, აზრთა გაცვლა-გამოცვლის (სოციალური თანასწორობისა და ეროვნული დმოუკიდებლობისათვის ბრძოლის იდეები აქ ორგანულად ერწყმოდა ერთმანეთს), საყვარელ ადგილად იქცა. ე.წ. **„ძველ თაობაში"** პროფ. პ. რატიანი გულისხმობდა, ჯერ კიდევ 1861 წლის სტუდენტური გამოსვლების მონაწილეებს: დ. აბდუშელიშვილს, კ. ლორთქიფანიძეს, ჩვენთვის უკვე ნაცნობ ა. ჩოლოკაევს (ჩოლოყაშვილი) და სხვებს. **„ახალ თაობაში"**

---

20 კ. მეძველია, თერგდალეულები და რუსეთის 60-იანი წლების რევოლუციური მოღვაწეები, თბ., 1959წ., გამომც. „ცოდნა", გვ.157-158.

21 "თერგდალეულები" – საზოგადოებრივი, პოლიტიკური და ლიტერატურული მიმდინარეობა XIX საუკუნის 60-70-იან წლების საქართველოში, რომლის წარმომადგენლებსაც ეს ზედმეტსახელი რუსეთში განათლების მისაღებად წასვლის გამო დაერქვათ (ვინაიდან რუსეთში წასვლისას მათ მდ. თერგი გადალახეს). მოძრაობის დასაწყისად მიჩნეულია 1861 წელი. პატრიოტული სულისკვეთებით განმსჭვალული ახალგაზრდების მიზანს თანამემამულეების როგორც ეროვნული ისე სოციალური განთავისუფლება წარმოადგენდა.

22 პ. რატიანი, თერგდალეულთა რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიიდან, თბ., 1962წ., გამ. „საბჭოთა საქართელო", გვ. 159.

23 იქვე, პ. რატიანი დასახ. ნაშრომი.

24 М. Сажин (Артман – Росс), Воспоминания 1860-1880гг., М., 1925г., всесоюзное общество политкаторжан, ст.19.

კი, მოიაზრებოდნენ: თ. ბებურიშვილი, ს. მესხი, ა. ცაგარელი, გ. მაღალაშვილი, ვ. მაჩაბელი, გ. ნაცვლიშვილი, სულ 20-დე ქართველი ახალგაზრდა.[25]

რამდენად თავდაჯერებული, ენერგიული და მიზანსწრაფულები იყვნენ 60-იანი წლების ქართველი ახალგაზრდები იგივე ვარლამის მაგალითზე შეგვიძლია ვიმსჯელოთ. 22 წლის ჭაბუკმა, რომელიც 1868 წელს საქართველოში მცირე ხნით მშობლების, დედმამიშვილების მოსანახულებლად ჩამოვიდა, თავად ბაგრატ ზედგინიძის მეუღლის ბინაზე „პირველი კონსპირაციული კრება გამართა სოციალისტური ტენდენციებით". ამ ისტორიული ფაქტის შესახებ კი, საზოგადოებისთვის მხოლოდ წლების შემდეგ, ისიც კრების უშუალო მონაწილის სევერიან სალარიძის მოგონებებიდან გახდა ცნობილი. „მისი ქადაგება – იხსენებდა ს. სალარიძე – ჩვენთვის იყო გაუგონარი და მოულოდნელი. ჩვენ პოლიტიკურ ბავშვებს, პირველად გვესმა მარქსის, ენგელსის, ბაკუნინისა და პრუდონის, ლუი ბლანისა და კროპოტკინის სახელები, რომლებიც ოქროს საუკუნის კარებს გვიღებდნენ".[26]

სამწუხაროდ, სამშობლოში დარჩენისა და „თერგდალეულებთან", იგივე: ილიასთან, აკაკისთან, ნიკოსთან ერთად მოღვაწეობის შესაძლებლობა ვარლამს არ მიეცა. თუმცა, იმის გამო რომ „სამშობლოს უღელი" ოთხივემ ყმაწვილკაცობიდან დაიდგა და „სხვა საქართველოც" ვერცერთმა ვერ ჰპოვა, მათი გზები მამულის სამსახურში მრავალგზის გადაიკვეთა. ამჯერად თანამშრომლობის მხოლოდ ორ ეპიზოდზე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება. ა. წერეთელთან და ნ. ნიკოლაძესთან მიმართებაში ის აჯანყებული სვანების სასამართლო პროცესთანაა დაკავშირებული (1876). ხოლო ილიასთან მიმართებაში, მისი და ვარლამის, როგორც რედაქტორისა და ჟურნალისტის თანამშრომლობის, დღემდე ნაკლებადცნობილ ფაქტს გავიხსენებთ (1881).

სვანი გლეხების აჯანყებასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ ის XIX საუკუნის II ნახევარში ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის უდავოდ ერთ-ერთი გმირული ფურცელია. დაპირისპირება რუს დამპყრობლებსა და სვანეთის მშვიდობიან მოსახლეობას შორის 1875-1876 წლებში მთავრობის მიერ სააქციზო გამოსაღებისა და ახალი გადასახადების დაწესებას მოჰყვა შედეგად. მიუხედავად სვანი მოსახლეობის, მათი უხუცესების მხრიდან საკითხის მშვიდობიანი გზით მოგვარების არაერთი მცდელობისა, ხელისუფლებამ ხისტი პოზიცია დაიკავა, უკან არ დაიხია. უკიდურესი მატერიალური გაჭირვების გამო უკანდასახევი გზა არც სვანებს ჰქონდათ და მაღალმთიანი, პატარა სოფლის ხალდეს მოსახლეობამ (სულ 19 ოჯახისგან შედგებოდა) დაუმორჩილებლობა გაბედა. ხელისუფლებამ როგორც ეს არაერთგზის მომხდარა, გლეხებისთვის „ჭკუის სასწავლებლად" მათი საჩვენებლად დასჯა გადაწყვიტა. შედეგად 1876 წლის აგვისტოში, ზარბაზნების ქუხილისა და „საბრძოლო განწყობის ასამაღლებლად" წამოყვანილი სასულე ორკესტრის მუსიკის თანხლებით ეს „უსამართლობის მარშიც" შედგა.

მეფის რუსეთის კარგად შეიარაღებულმა სამხედრო და საპოლიციო ქვედანაყოფებმა მრავალდღიანი დაპირისპირების შემდეგ, საბრძოლო მასალის გამოლევის წყალობით გატეხეს სოფლის მკვიდრთა წინააღმდეგობა (არადა, სოფლის მაცხოვრებლებიდან სულ 32 მამაკაცი იყო ისეთი, ვისაც იარაღით სარგებლობა შეეძლო), სოფელი მთლიანად გადაწვეს, შენობა-ნაგებობები (მათ შორის მრავალსაუკუნოვანი სვანური კოშკები), საფუძვლამდე დაანგრიეს და მეზობელ სოფლებში გახიზნულ (ქალებს, ბავშვებს, მოხუცებს), ნასოფლარის ტერიტორიაზე დაბრუნება კატეგორიულად აუკრძალეს. დატყვევებული „მეამბოხეების" საქმე

---

[25] Б. Козмин, Революционное подполье в эпоху белого террора, М., 1929 г., изд. «политкаторжан», ст.23.

[26] სალაროს წევრების მიზნების, მათი ყოველდღიურობის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის სალაროს ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი, დიდი ქართველი მამულიშვილის დიმიტრი ყიფიანის უფროსი ვაჟი ნიკოლოზ ყიფიანი (1846-1905), მამისა და ვარლამ ჩერქეზიშვილისათვის მიწერილ წერილებში (სრ. იხ. Б.Козмин, Революционное подполье в эпоху белого террора, М., 1929г., изд. «политкаторжан», ст.167-174.

კი, ქ. ქუთაისში კავკასიის სამხედრო-საველე სასამართლოს გადაეგზავნა განსახილველად.

პროცესზე აჯანყებული გლეხების ინტერესებს პროფესიონალ იურისტებთან ერთად, როგორც საზოგადოების წარმომადგენელი, ყველასთვის საყვარელი მგოსანი – აკაკი წერეთელი იცავდა. მან 1876 წლის 27 ნოემბერს საჯარო სხდომაზე, თავის დაცვით სიტყვაში სასამართლოს განსასჯელებისთვის სასჯელის შემსუბუქების თხოვნითაც მიმართა, თუმცა უშედეგოდ.[27] საგულისხმოა, რომ ორატორული ხელოვნების ეს შესანიშნავი ნიმუში 1943 წელს ნიკო ნიკოლაძის პირად არქივში, საბუთების ჯგუფში „სვანეთის პროცესი" იქნა ნაპოვნი. სიტყვა მომზადებული იყო რუსულ ენაზე და მოძიებული ეგზემპლარი სარედაქციო ხასიათის შესწორებებსა და დამატებებს შეიცავდა.[28] მიგვაჩნია, მსგავსი ხასიათის რამდენიმე გარემოების თანხვედრამ (იმან რომ ნიკო სისტემატურად ესწრებოდა სვანების პროცესს, სხდომის მსვლელობისას აკეთებდა ჩანაწერებს, ჩანახატებსაც კი (ოთხი ბრალდებულის გრაფიკული ჩანახატია შემორჩენილი), აკაკის დაცვითი სიტყვის ერთი პირი შესწორებებით, დამატებებით სწორედ მის საქაღალდეში იქნა ნაპოვნი), მისცა საფუძველი პროფ. ვალერიან მეტრეველს გამოეთქვა მოსაზრება, რომ აკაკი წერეთელი პროცესის მსვლელობისას განსასჯელთა ეფექტური დაცვის უზრუნველსაყოფად საჭირო რჩევებს სწორედ ნ. ნიკოლაძისგან იღებდა.[29]

გავეცანით, რა ბატონი ვალერიანის ამ მოსაზრებას მიგვაჩნია, რომ ის საფუძვლიანია თუმცა, ერთადერთი რაზეც გული დაგვწყდა იყო ის, რომ არც ამ მონოგრაფიაში და ზოგადად, საბჭოთა კავშირში სვანეთის აჯანყებასთან დაკავშირებით გამოცემულ სამეცნიერო, თუ მხატვრულ ლიტერატურაში ვარლამ ჩერქეზიშვილის სახელის ხსენებაც კი არ არის. ეს იმიტომ რომ ანტიმარქსისტული შეხედულებების გამო, მეფის რუსეთის მსგავსად მისი სახელის ხსენება საბჭოთა კავშირშიც აკრძალული იყო. მაშინ როდესაც უსამართლოდ აწიოკებულ, დახოცილ სვან აჯანყებულებზე ზრუნვის თვალსაზრისით, ამ სამი დიდი მამულიშვილის: აკაკის, ნიკოს და ვარლამის ღვაწლის ერთმანეთისგან გამიჯვნა მართებულად არ მიგვაჩნია. მეტიც, ვარლამისა და ნიკოს ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებიდან, მოგვიანებით „სმორგონის აკადემიიდან", მომდინარე რევოლუციური კავშირებისა თუ, გამოცდილების გათვალისწინებით ვთვლით, რომ სწორედ ნიკო უნდა ყოფილიყო დამაკავშირებელი რგოლი აკაკისა და მეფის ხელისუფლების მიერ ძებნილ ვარლამს შორის. დიდი ალბათობით სწორედ ის აწვდიდა (პირადად, ან შუამავლის მეშვეობით), ვ. ჩერქეზიშვილს ლონდონში სიახლეებს იმ პროცესიდან, რომელიც აკაკის უშუალო მონაწილეობით ქუთაისში მიმდინარეობდა. ვარლამი კი, მათ ჟურნალ „ვპერიოდში" დაუყოვნებლივ აქვეყნებდა. შედეგად, ამ სამი დიდი მამულიშვილის საერთო ძალისხმევისა და შეთანხმებული მოქმედების წყალობით, უზარმაზარი „იმპერიული მანქანის" ნების საწინააღმდეგოდ, ევროპის მოწინავე საზოგადოება უმოკლეს დროში ღებულობდა მამხილებელ ცნობებს, რუსი ჯალათების მიერ კავკასიის მაღალმთიან სოფელში ჩადენილი უმძიმესი დანაშაულების შესახებ.

რაც შეეხება ვარლამ ჩერქეზიშვილისა და ილია ჭავჭავაძის თანამშრომლობას, აქ ერთ საინტერესო საკითხზე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება. დიდი ხნის მანძილზე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული იყო მოსაზრება და მას ჩვენც ვიზიარებდით, რომ ვარლამმა თანამშრომლობა ილია ჭავჭავაძის „ივერიასთან" XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დაიწყო. თუმცა, მოგვიანებით ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების" 1918 წლის 27-ე ნომერში მივაკვლიეთ ძალზედ სიანტერესო წერილს, რომლის თანახმად გაცილებით ადრე, ჯერ

---

[27] ს. სალარიძე, მოგონებანი, ლიტერატურული მემკვიდრეობა, წიგნი I, თსუ გამომცემლობა, 1935წ, გვ.102.

[28] აჯანყებულთა დიდ უმრვლესობას მკაცრი სასჯელები – ციმბირის მიწისქვეშა მაღაროებში ხანგრძლივი ან, სამუდამო სამუშაოები მიესაჯა. ეს კი ფაქტიურად, სასიკვდილო განაჩენის ტოლფასი იყო.

[29] აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით სრულად იხ. აკაკი წერეთლის სიტყვა სვანეთის გლეხობის შეიარაღებული აჯანყების მონაწილე სვანების დასაცავად, ჟურნალი „საბჭოთა სამართალი", 1960, 6, გვ.42-49.

კიდევ 1882 წლის ჟურნალ „ივერიის"[30] ერთ-ერთ ნომერში გამოქვეყნებული უნდა ყოფილიყო ვარლამ ჩერქეზიშვილის წერილი სლავთა აღორძინების შესახებ. მეტიც, იქვე მითითებული იყო, რომ წერილი თავის დროზე გამოსაქვეყნებლად მოუმზადებია (უთარგმნია) და წინასიტყვაობა დაურთავს ცხონებულ ა. ბაქრაძეს. მაშინვე გადავამოწმეთ ეს ცნობა თუმცა, უშედეგოდ. იმ წლის ვერცერთ ნომერში წერილს ვერ მივაკვლიეთ. დავიწყეთ წინა და მომდევნო წლის ნომრების გაცნობა და ამჯერად გაგვიმართლა. 1881 წლის ჟურნალ „ივერიის" მეხუთე ნომერში მივაკვლიეთ ვ. ჩერქეზიშვილის ვრცელ წერილს საძიებელი სახელწოდებით: „მოკლე განხილვა სლავიანების ეროვნებათა აღორძინებისა".[31]

"აღმოჩენამ" შეიძლება ითქვას, ჩვენი მოლოდინი სრულად გაამართლა. ავტორი საინტერესოდ, საკითხის საფუძვლიან ცოდნაზე დაყრდნობით აღწერს ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე XIX საუკუნეში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში არსებულ ვითარებას. ეს ის წლებია, როდესაც საუკუნეების მანძილზე ოსმალთა იმპერიის მიერ განაწამებმა სლავური წარმოშობის ხალხებმა, საქართველოს მსგავსად იმედის თვალი ერთმორწმუნე რუსეთს მიაპყრეს. თუმცა, არც მათ იმედებს ეწერათ ასრულება. სულ ცოტა ხანში ისინიც დარწმუნდნენ, რომ რუსეთის იმპერატორს და მის მიერ „თითქოსდა მოძმე ერების დასახმარებლად" გაგზავნილ გენერლებსა თუ, სამოალაქო მაღალჩინოსნებს მხოლოდ საკუთარი, იმპერიული ზრახვები ამოძრავებდათ. მართალია, ისინი აქტიურად შეუდგნენ სლავების გამუსულმანებული ნაწილის კვლავ ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევას, მაგრამ არა მათი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღსადგენად. პირიქით, როგორც ვ. ჩერქეზიშვილი მართებულად შენიშნავდა, მათ მიზანს ბალკანელი სლავების ამჯერად უკვე, რუსეთის იმპერიის უღელქვეშ მოქცევა, რუსულ ენზე „აჭიკჭიკება" და ევროპული ცივილიზაციისგან დაშორება წარმოადგენდა.[32]

ცხადია, მოწინავე ქართულმა საზოგადოებამ ეს ყველაფერი ისედაც კარგად იცოდა, რადგან საკუთარ თავზე ქონდა გამოცდილი. მაშინ რა რჯიდა ან „ივერიის" ანონიმ კორესპონდენტს,[33] ან თავად, ჟურნალის რედაქტორს.[34] მიგვაჩნია მათი მიზანი სიმართლის თქმა (რომელსაც მეფის ხელისუფლება დაპყრობილ ერებს ასე გულმოდგინედ უმალავდა), თანამემამულეებისთვის რუსიფიკაციის უმძიმესი შედეგების კიდევ ერთხელ შეხსენება და იმ შეცდომებზე ყურადღების გამახვილება იყო, რომელიც ბალკანელმა სლავებმა მათ მიერ სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად წარმოებულ ბრძოლაში დაუშვეს. რაც მთავარია ორივეს, ილიასაც და ვარლამსაც სურდათ კოლონიალიზმის ბორკილების მსხვრევის დადებითი მუხტი საქართველოშიც შემოეტანათ, ეროვნულ-განმთავისუფლებელი მოძრაობის მძლავრ ტალღას, რომელმაც იმ დროს მთელი ცივილიზებული სამყარო მოიცვა ქართველებიც შეერთებოდნენ. „ჩვენც შევიმეცნათ, გამოვიყენოთ სხვისი შეცდომა ან გამარჯვება – მიმართავდა თანამემამულეებს ვ. ჩერქეზიშვილი – აღმოვფხვრათ ჩვენში რაც კი ამის საწინააღმდეგო და ამასთან შეუთავსებელია. სხვისი კარგი მაგალითი ჭკუასაც გვასწავლის და იქნება იმედიც გაგვიცოცხლოსო".[35]

---

30 როგორც ცნობილია, ილია ჭავჭავაძის „ივერია" 1879-1885 წლებში სწორედ ჟურნალის სახით გამოდიოდა და მხოლოდ 1886 წლიდან გადაკეთდა ყოველდღიურ გაზეთად.

31 ჟურნალი „ივერია", 1881წ., #5, გვ.63-93.

32 იხ. ჟურნ. „ივერია", 1881, #5, გვ.72.

33 მართალია, ძებნაში ყოფნის გამო ავტორის ვინაობა გაზეთში მითითებული არ არის, მაგრამ თავად წერილის სახელწოდება, მისი შინაარსი, ფორმა და ბოლოს ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში" მასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული ინფორმაცია, არ ტოვებენ ეჭვის საფუძველს, რომ ჩვენს წინაშე სწორედ ვ. ჩერქეზიშვილის კიდევ ერთი, მანამდე უცნობი პუბლიკაციაა.

34 ილიას „ივერია" – საუკუნეზე მეტია, რაც სიყვარულით ასე მოიხსენიებენ საქართველოში ქვეყნის წინაშე მართლაც განსაკუთრებული დამსახურების მქონე პერიოდულ გამოცემას, რომლის დამაარსებელი და რედაქტორი წლების მანძილზე ილია ჭავჭავაძე იყო.

35 ჟურნ. „ივერია", 1881, #5, გვ.64.

კიდევ ერთი საკითხი, რომელზეც ამჯერად გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება. ეს წერილის გამოქვეყნების თარიღია. როგორც აღვნიშნეთ, ილიამაც და ვარლამმაც მისი დაბეჭდვა ჟურნალ „ივერიის" მეხუთე ნომერში გადაწყვიტეს. მაშინ როდესაც, ჟურნალის წინა ნომერი შავ არშია შემოვლებული სახით მიიღო საზოგადოებამ, რადგან ის 1881 წლის 1 მარტს რევოლუციონერ-ტერორისტ ე. გრინევიცკის (1856-1881) მიერ იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მკვლელობის შესახებ ატყობინებდა მკითხველს. ცხადია, ეს არ იყო უბრალო დამთხვევა და დღემდე გაოცებას იწვევს, როგორც რედაქტორის ისე გამომცემლობის თანამშრომელთა გამბედაობა (აღარაფერს ვამბობთ თავად წერილის ავტორზე). ისინი ხომ, იმპერატორის მკვლელობის შემდეგ დაწყებული, რუსეთის იმპერიისთვისაც კი, მანამდე არნახული რეპრესიების პირველივე დღეებში, ფაქტიურად დამპყრობლის წინააღმდეგ განმათავისუფლებელი ბრძოლისკენ მოუწოდებდნენ თანამემამულეებს.

საკმარისი იყო მცირედი მინიშნებაც კი, მათი ყოფილ „კრაკოზოველთან", ციმბირიდან გაქცეულ და ძებნაში მყოფ ჩერქეზიშვილთან თანამშრომლობაზე, რომ გაზეთს დახურვა, რედაქტორს, თანამშრომლებს კი, მკაცრი სასჯელები არ აცდებოდათ. და მაინც, მიუხედავად ყველა სირთულისა მათ ეს შეძლეს და კიდევ ერთხელ, საქმით დაამტკიცეს ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის უწყვეტი ხასიათი. იმავდროულად, ხაზს უსვამდნენ რა საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარებისა და პირადი მაგალითის მნიშვნელობას, როგორც იმპერიულ ძალებთან დაპირისპირების, ისე პატრიოტულად განწყობილ მომავალ თაობებთან მიმართებაში.

უნდა ითქვას, რომ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მოსულ ახალგაზრდა, ნიჭიერ თაობაზე ზრუნვა, თანდათან სულ უფრო მეტ ადგილს იკავებს თმაშევერცხლილი, აწ უკვე „თერგდალეული მამების": ილიას, აკაკის, ნიკოს და ზოგადად უფროსი თაობის წარმომადგენელთა ცხოვრებაში. გამონაკლისი ამ თვალსაზრისით არც ვარლამი ყოფილა. მართალია, XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში როგორც ქართულ (იგივე გაზ. „ივერია"), ისე უცხოენოვან ჟურნალ-გაზეთებში ("The Times", „The Nineteenth Century", „Freedom", „La Revolte" და სხვა), ის კვლავაც აქტიურად აგრძელებდა პატრიოტული შინაარსის წერილების გამოქვეყნებას. თუმცა, როგორც ბრძენი, გამოცდილი მებრძოლი ის სულ უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს, სულ უფრო ხშირად ვხედავთ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მოსული ახალგაზრდა თანამემამულეების გვერდით.

ასე იყო მაგალითად XIX საუკუნის დასაწყისში, როდესაც ახალი თაობის ერთ-ერთმა ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელმა არჩილ ჯორჯაძემ (1872-1913), პარიზში გაზეთ „საქართველოს" გამოცემა გადაწყვიტა. მას სწორედ ვ. ჩერქეზიშვილმა და მისმა მეგობრებმა, საგამომცემლო საქმის ფრანგმა სპეციალისტებმა გაუწიეს დახმარება.[36] ასეთივე დამოკიდებულებას იჩენს ვარლამი ახალგაზრდა ქართველ პატრიოტთა კიდევ ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენლის, სამშობლოსთვის თავდადებული კაცის გიორგი დეკანოზიშვილის (1868-1910) მიმართ,[37] როდესაც ის 1905 წელს განმათავისუფლებელი მოძრაობისთვის საზღვარგარეთ იარაღის შეძენისა და საქართველში შემოტანის საქმეს ჩაუდგა სათავეში. ამ შემთხვევაშიც მას ვარლამი დაუდგა გვერდში და თავისი მეგობრების, ჰოლანდიელი ანარქისტების მეშვეობით არალეგალურად ჯერ დიდძალი იარაღი და საბრძოლო მასალა შეაძენინა. შემდეგ კი, მის საქართველოში შემოსატანად გემის „სირიუსის" დაქირავებასა და „ძვირფსი ტვირთის" ფოთში

---

[36] ვრცლად იხ. გურამ შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, წიგნი III, გამომც. „მერანი", თბ., 1993წ., გვ. 110-118.

[37] უნდა აღინიშნოს, რომ განმათავისუფლებელი მოძრაობისთვის იარაღის შესაძენად უზარმაზარი თანხის – ათეულ ათასობით ფრანკის მშოვნელმა გიორგი დეკანოზიშვილმა, საკუთარი თავისთვის უმნიშვნელო თანხაც კი ვერ გაიმეტა. გადმოცემის თანახმად ზამთრის ცივ დღეებშიც კი, ის პარიზის თოვლიან ქუჩებში ძველი, გაცრეცილი პალტოთი დადიოდა. საბოლოოდ, ეს გულანთებული მამულიშვილი სწორედ დამოუკიდებლობისთვის თავდაუზოგავ ბრძოლას შეეწირა, მძიმედ დაავადდა და 42 წლის ასაკში საფრანგეთშივე გარდაიცვალა.

ჩამოტანაში დაეხმარა.[38] მართლაც რომ ბრძენ, გამოცდილ დამრიგებლად მოევლინა ვარლამი ახალგაზრდა თანამემამულეებს 1904 წელს ჟენევაში შეკრებილ ქართველ რევოლუციონერთა პირველ კონფერენციაზე.[39] ძნელია სხვადასხვა თაობის ქართველ (და არამარტო), პოლიტიკოსებს შორის ისეთი მზრუნველი, დამრიგებლური დამოკიდებულების გახსენება, როგორიც იმ დღეებში ვარლამმა ახალგაზრდა თანამემამულეების მიმართ გამოიჩინა. იქნებოდა ეს ყურადღების გამახვილება ილიასეულ „საერთო ნიადაგზე" დგომის აუცილებლობაზე თუ, კონკრეტულ პრაქტიკულ ღონისძიებათა დაგეგმვა-განხორციელებზე. უნდა აღინიშნოს, რომ არაერთი ამ შეგონებებიდან მოგვიანებით, უცვლელად იქნა შეტანილი განმათავისუფლებელი მოძრაობის სამოქმედო დღის წესრიგში.

თვალსაჩინოებისათვის შეგვიძლია გავიხსენოთ მისი გამოსვლა ჟენევის კონფერენციის 4 აპრილის სხდომაზე: „ბატონებო – მიმართა ვარლამმა ახალგაზრდა თანამემამულეებს – ნუ გავიწყდებათ, ჩვენ რუსეთმა კი არ დაგვიპყრო, არამედ ჩვენ მას გარიგებით შეუერთდით და შეგვიძლია ველაპარაკოთ ისე, როგორც თავისუფალი სახელმწიფოები ელაპარაკებიან ერთმანეთს. ჩვენ შეგვიძლია საერთაშორისო უფლების ძალით ომი გამოუცხადოთ რუსეთს... აი ახლავე, აქვე შევადგინოთ კომიტეტი ქართველთ დამოუკიდებელი მმართველობისა... და ბრძოლით ამ უფლების დაცვისათვის ევროპელები თავის დღეში არ გაგვამტყუნებენ. იტყვიან რომ ჩვენ ვეომებით მას ვინც ძალით შემოიჭრა ჩვენს ქვეყანაში. ადამიანები თვის უფლებებზე ხელს არ უნდა იღებდნენ. უნდა ახალი უფებები შევიძინოთ და არათუ ძველიც დავთმოთ, დავანებოთ ვისმეს".[40]

მართლაც, გავიდა სულ რამდენიმე წელი და მიუხედავად 1905 წლის რევოლუციის შემდეგ ცარიზმის მიერ ქვეყანაში გატარებული უმკაცრესი სადამსჯელო ღონისძიებებისა,[41] 1910 წელს ქართველმა პატრიოტებმა ქ. ჟენევაში შექმნეს „საქართველოს განთავისუფლების ჯგუფი". საწყისი საფეხური, რომელმაც შესანიშნავი საფუძველი მოამზადა 1914 წელს, მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტის" შესაქმნელად.[42] გაცილებით მრავალრიცხოვანი, მყარი ორგანიზაციული კავშირისა, რომლის საბოლოო მიზანსაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა წარმოადგენდა.

---

38 ვრცლად იხ. დიმიტრი შველიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი, გიორგი დეკანოზიშვილი – მამულიშვილის დაბრუნება, თბ., გამომც. „უნივერსალი", 2010 წელი.

39 ვრცლად იხ. გულიკო ფერაძე, ჟენევის 1904 წლის კონფერენცია სამართლებრივ ჭრილში, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის „სამართლის ჟურნალი", 2018, N2, გვ. 256-274.

40 ოქმები ქართველ რევოლუციონერთა პირველი კონფერენციისა, პარიზი, 1905წ., გვ. 178-179.

41 საგულისხმოა, რომ მეფის რუსეთის სადამსჯელო რაზმების მიერ ჩადენილი უმძიმესი დანაშაულების შესახებ ევროპის მოწინავე საზოგადოების ინფორმირებისთვის ვ. ჩერქეზიშვილის ინიციატივით 1906 წლის შემოდგომაზე საქართველოში ჩამოვიდნენ იმ დროს ინგლისში მოქმედი „რუსეთის დესპოტიზმის მსხვერპლთა დაცვის კომიტეტის" წევრი ქ-ნი დრაიჰორსტი და ვარლამის დიდი ხნის მეგობარი, ინგლისსა და ამერიკაში ცნობილი ჟურნალისტი ბ-ნი ნევინსონი. ქვეყანაში გამოცხადებული საალყო პირობების მიუხედავად, ქართული საზოგადოების ცნობილი წარმომადგენლების ხელშეწყობით (მ.შ. კახეთში მოგზაურობისას ძალიან წაადგათ ილია ჭავჭავაძის სარეკომენდაციო წერილი თავად ჯანდიერთან), ვარლამმა შეძლო სტუმრებისთვის 15-20 კაციანი შეხვედრების ორგანიზება თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში, ახალსენაკში, სიღნაღსა და თელავში. სწორედ ამ ვიზიტისა და შეხვედრების წყალობით, ისევე როგორც 1876 წელს სვანეთის აჯანყების დროს, ევროპისა და ამჯერად უკვე ამერიკის შეერთებული შტატების საზოგადოებამ (წერილობით, ასევე ფოტო მასალას აღნიშნულთან დაკავშირებით გავეცანით აშშ-ის კონგრესის ბიბლიოთეკაში), შეიტყო იმ საზარელი დანაშაულების შესახებ (გადამწვარი სოფლები, ქალაქები, დახოცილი ქალები, ბავშვები, მოხუცები, გაუპატიურებები, ძარცვა და ა.შ.), რასაც მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვის ხელდასმით გენერალ ალიხანოვის, პოლკოვნიკების ტოლმაჩოვისა და კრილოვის ხელქვეითები ჩადიოდნენ არამარტო ამბოხებულების, არამედ მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ (ვრცლად იხ. ჟურნალი „პრომეთე", 1919წ., N3).

42 ოთარ ჯანელიძე, ნარკვევები საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიიდან, თბილისი, 2002, გამომც. „მეცნიერება", გვ.96, 221.

ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ იმ ფაქტზე, რომ ჟენევის კონფერენციის სხვა მონაწილეებთან ერთად, ამ ჯგუფის სულისჩამდგმელი, ერთ-ერთი აქტიური წევრი იყო ვ. ჩერქეზიშვილის საუკეთესო მოსწავლე და ეროვნული საქმის ღირსეული გამგრძელებელი მიხაკო წერეთელი (1878-1965). პიროვნება, რომელშიც თამამად შეიძლება ითქვას, ქართული გენის ყველა საუკეთესო თვისება იყო თავმოყრილი. განსაკუთრებით თვალშისაცემი კი, საკუთარი მოძღვრის მსგავსად სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარული და მისთვის თავდადება გახლდათ. აღნიშნულზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ პირველი მსოფლიო ომის დღეებში, გააფთრებული საბრძოლო მოქმედებების მსვლელობისას, მან წყალქვეშა ნავით არაერთგზის გადმოკვეთა ფრონტის ხაზი, რათა საქართველოში მოქმედი პატრიოტული ძალებისთვის საჭირო იარაღი, საბრძოლო მასალა და თანხები მიეწოდებინა. ეს მაშინ, როდესაც ხელისუფლებას 1910 წლიდან როგორც მიხაკოს, ისე ვარლამის მიმართ, რომელიც ასაკის მიუხედავად, კვლავაც აქტიურად მონაწილეობდა კომიტეტის საქმიანობაში, სისხლის სამართლებრივი დევნა ჰქონდა დაწყებული.[43]

კიდევ ერთი საკითხი რაზეც შეუძლებელია ყურადღება არ გავამახვილოთ. მიგვაჩნია „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტი" უიშვიათესი, ერთ-ერთი ყველაზე ლამაზი და წარმატებული ისტორიის მქონე ორგანიზაციაა მათ შორის ვისაც კი, ოდესმე ქართული საქმე უკეთებია. როგორც უკვე ითქვა, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მიზნით ის 1914 წელს შეიქმნა, უზარმაზარი შრომა გასწია ქვეყნის შიგნით და განსაკუთრებით საზღვარგარეთ ამ სანუკვარი მიზნის მისაღწევად. ასე განსაჯეთ, დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე საქართველოს სახელით არაერთი სახელმწიფოთაშორისი შეთანხმების სამართალსუბიექტი გახლდათ (გერმანისათან, თურქეთთან, ავსტრია-უნგრეთთან) და 1918 წლის ივნისში, ეროვნული საბჭოს მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, ჩათვალა რა საკუთარი ამოცანა შესრულებულად კომიტეტმა თვითლიკვიდაცია გამოაცხადა. მართლაც, რა შეიძლება ყოფილიყო ამაზე უკეთესი ბოლო, ამაზე დიდი წარმატება როგორც ორგანიზაციის დამაარსებლების, ისე მისი წევრებისა და მთლიანად ქვეყნისთვის. ეს იყო მართლაც, უბედნიერესი დღეები XX საუკუნის საქართველოს ისტორიაში. ხარობდა ყველა და რასაკვირველია, ბედნიერი იყო ნახევარსაუკუნოვანი პოლიტიკური ემიგრაციიდან საქართველოში მეუღლესთან, თავის ძვირფას მეგობართან და თანამოაზრესთან ფრიდა რუპერტუსთან ერად დაბრუნებული ვარლამიც.[44]

დიდი მამულიშვილი, როგორც მას სჩვეოდა ჩამოსვლისთანავე აქტიურად ერთვება ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. თუმცა, მრავალჭირგამოვლილ ჯარისკაცს ერთი წუთითაც არ დაუკარგავს სიფხიზლე. სულ ეშინოდა, განსაკუთრებულად უფრთხილდებოდა მისთვის უძვირფასესს – საქართველოს დამოუკიდებლობას. ამიტომ იყო, რომ მასთან ბინაში სტუმრობისას იქნებოდა ეს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი აკაკი ჩხენკელი თუ, ვარლამის ძველი მეგობარი გაერთიანებული სამეფოს უმაღლესი წარმომადგენელი სამხრეთ კავკასიასა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ოლივერ უორდროპი ყველას აფრთხილებდა, შეიძლება ითქვას ემუდარებოდა – მხედველობიდან არ გამორჩენოდათ, სათანადოთ შეეფასებინათ საბჭოთა რუსეთიდან მომდინარე საფრთხე.

---

[43] ოთარ ჯანელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.221.

[44] ვ.ჩერქეზიშვილიამ თვალსაზრისითაცუნიკლურიმოვლენააქართულიპოლიტიკური დასამართლებრივი აზროვნების ისტორიაში. ეჭვი გვეპარება XIX-XX საუკუნეების სამანზე, თანამემამულეებს შორის პოლიტიკური ემიგრაციის ხანგრძლივობის თვლსაზრისით მას კონკურენტი გამოუჩნდეს. ცნობილია, რომ ის არალეგალურად არაერთგზის, 1905-1907 წლების რევოლუციის დღეებში ლეგალურადაც (ამინისტიის წყალობით), მცირე დროით იმყოფებოდა საქართველოში. მაგრამ რამდენიმე წლით და ისიც ლეგალურად, 1876 წელს გადასახლებიდან ევროპაში გაქცევის შემდეგ მას საქართველოში არ უცხოვრია. 1917 წლის დაბრუნება კი, იმითაც იყო განსაკუთრებული, რომ ასაკის გათვალისწინებით, არ გამოვრიცხავთ ვარლამს სამშობლოში სამუდამო დაბრუნება ერწმუნა.

ეს იმ პირობებში, როდესაც ხანგრძლივი ემიგრაციის შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულს თავადაც უამრავი ყოფითი საზრუნავი აწუხებდა. თანამედროვეთა გადმოცემით მას ბინაც კი არ ჰქონდა თბილისში[45] და ფრიდასთან ერთად საკუთარი, ყოველდღიური შრომით გაჰქონდა თავი. „აი ასე გაუმასპინძლდა ვარლამს თავისუფალი საქართველო! – იგონებდა ა. ჩხენკელი – ცხოვრობდა გაცილებით უარესად ვინემ ლონდონში, მიუხედავად ამისა ვერ გაიგონებდით მისი პირიდან საყვედურს ვინმესი, ან რისმეს მიმართ. მითქმა-მოთქმა და უკმაყოფილება მმართველებზე მასზე არ მოქმედებდა. არაფერია, მითხრა ერთხელ, ახალი სხელმწიფოა, ჯერ გამოუცდელი არიან, უნდა მოვითმინოთ; თავი და თავი გარეშე მტერმა არ გაგვსრისოს, თუ ამას გადაურჩით, თან და თან გამოსწორდებაო ყველაფერი".[46]

სამწუხაროდ ვერ გადაურჩით „გასრესვას" და ვერც მათ ვისაც ეს ევალებოდათ ვერ გამოიჩინეს საჭირო წინდახედულობა, გამბედაობა. ვინ იცის ვარლამისა და მისი პატრიოტი თანამებრძოლებისთვის უკეთ რომ მოესმინათ, დაეჯერებინათ (განსაკუთრებით ქართველ მარქსისტებს), იმ მსხვერპლსაც ავიცილებდით რომელსაც ჩვენი მოხსენება ეძღვნება და შესაძლოა კიდევ ერთი, ამჯერად უკვე „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის" შექმნაც აღარ დაგვჭირვებოდა. სამწუხაროდ, წინამორბედისგან „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტისგან" განსხვავებით ე.წ. „დამკომმა" ვერ შეძლო მიზნის მიღწევა. ვერ აარიდა საქართველოს ვერც სისხლის კალო და ვერც ძმათამკვლელი დაპირისპირების ამსახველი, შემზარავი „ფოტოგამოფენა".

რაც შეეხება ვარლამ ჩერქეზიშვილის ცხოვრების დაისს. სამწუხაროდ, ბევრი ქართველი პატრიოტის მსგავსად ისიც სევდიანი გამოდგა. საქართველოსთვის უმძიმეს, 1921 წლის თებერვლის დღეებში დაინახა რა, კარს მომდგარი მტერი ვიშვიშს არც ამჯერად მოჰყოლია. 75 წლის ასაკში ის მოხალისედ ჩაეწერა ქართულ ჯარში და ახალგაზრდა თანამემამულეებთან, იუნკერებთან ერთად ტაბახმელა-კოჯრის მისადგომებთან თოფით ხელში იცავდა სამშობლოს. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კი, იძულებული გახდა საქართველო დაეტოვებინა და კვლავ ემიგრაციაში წასულიყო. ამჯერად უკვე სამუდამოდ. ის გარდაიცვალა 1925 წლის 18 აგვისტოს ქ. ლონდონში. იმის გამო რომ საბჭოთა კავშირში ვარლამ ჩერქეზიშვილის სახელის ხსენებაც კი აკრძალული იყო, დიდ მამულიშვილს მაშინ ქართველმა ხალხმა სათანადო პატივი ვერ მიაგო. მეტიც, დროთა განმავლობაში მისი საფლავიც კი დავკარგეთ. შემოგვრჩა მხოლოდ ბოლშევიკების მიერ დატოვებული „ცინიკური ლეგენდა", ქართული ემიგრაციის მიერ მისი თითქოსდა, ლონდონში მარქსის გვერდით დაკრძალვის თაობაზე. რაც იმავე ბოლშევიკების მიერ ხალხისთვის აღთქმული „კომუნისტური სამოთხის" მსგავსად, მტკნარი სიცრუე აღმოჩნდა.

მხოლოდ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ჩვენი, სამართლის ისტორიკოსთა დიდი მოძღვრის პროფ. გიორგი ნადარეიშვილის რჩევით, ვარლამ ჩერქეზიშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედებითი მემკვიდრეობის ხანგრძლივი კვლევის შემდეგ, ქ. ლონდონში ~olders Green"-ის კრემატორიუმში მივაკვლიეთ მის ფერფლს, რომლის ჟანგისგან დაცრეცილ ლითონის ურნასაც მართალია დამტვერილი, გახუნებული მაგრამ საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დროშა ამშვენებდა.[47]

---

45 როგორც აკაკი ჩხენკელი იხსენებს ვარალმს თბილისში ბინა არ ჰქონდა და ცხოვრობდა მამა დავითის აღმართზე, ერთ „სოფლური ქვიტკირის ოდის" მეორე სართულზე, ორ ოთახში რომელიც მისთვის „ნათესავს ეთხოვებია" (ვრცლად იხ. ელდარ ბუბულაშვილი, ვარლამ ჩერქეზიშვილი და ქართული სინამდვილე, ვარლამ ჩერქეზიშვილისადმი მიძღვნილი I დარგთაშორისი კონფერენცია, პროგრამა და მოხსენებები, 2021წ., თსუ-ის გამომცემლობა, გვ.15-32.

46 ელდარ ბუბულაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29.

47 ამჟამად ლითონის ურნაც და დროშაც რესტავრირებული სახით თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მუზეუმშია გამოფენილი, რომელსაც ის ვ. ჩერქეზიშვილის დაბადებიდან 175-ე წლისთავზე ვაჩუქეთ. ვარლამის ფერფლი კი, 2013 წელს საქართველოდან ჩატანილ, ქართული მარმარილოსგან დამზადებულ ახალ სარკოფაგში გადავასვენეთ და დღემდე, იქვე ~Golders Green"-ის კრემატორიუმშია დაცული.

Gocha Peradze

A History of Devotion to the Homeland and Ingrained Loyalty: The Legacy of Warlam Tcherkezishvili

(Dedicated to the Patriots Who Fell in the 1924 Uprising)

In the presentation dedicated to the memory of the participants of the 1924 conspiracy, our intention was to portray the uprising as yet another proud chapter in the Georgian people's struggle for liberation. A worthy continuation of that heroic epic which followed the abolition of the Kingdom of Kartli-Kakheti by the Russian emperors in 1801–1802 and its subsequent transformation into a Russian province. We were once again convinced of the soundness of this approach while preparing the presentation and revisiting the archival and scholarly sources related to the great patriot Varlam Cherkezishvili, which we have been collecting since 1989 from libraries and archives in Georgia and abroad (including the Russian Federation, the United Kingdom, and the United States of America). The extensive body of material we consulted provided a compelling opportunity to explore the Georgian people's unequal, yet just, struggle against the imperial forces of Russia through the example of several generations of the distinguished Cherkezishvili family.

Naturally, from a legal-historical perspective, particular interest is drawn to the figure of Varlam Cherkezishvili (1846–1925), the leader of the Georgian anarchists and one of the recognized figures of the international socialist movement. This great patriot, who – beginning in the 1860s – persisted in his struggle despite the Empire's harshest persecutions (imprisonment in the dungeons of the Peter and Paul Fortress, exile to Siberia, and constant surveillance by imperial secret services), managed to earn a reputation as one of the foremost theoreticians of the international anarchist movement and a tireless advocate of these ideals in practice.[48] At the same time, it would not be an overstatement to assert that he remained a standard-bearer in the struggle for the restoration of Georgian statehood, and a loyal comrade-in-arms of his friend and ideological companion, Ilia Chavchavadze. We have stated this before and will repeat it once again: these two wise patriots effectively divided the field of their national service. What Ilia pursued within Georgia, within the confines of the empire, Varlam Cherkezishvili continued abroad – as a political émigré, exiled from his homeland, yet unwavering in his commitment to the same cause.

We will return at a later stage – after a more in-depth exploration of V. Cherkezishvili's biography – to address the questions that arise within the history of legal thought concerning this truly unique phenomenon: the apparent compatibility of anarchist and patriotic convictions within a single individual. For now, however, we will once again turn our attention to the Georgian people's national liberation struggle – first against Tsarist Russia and later against the Bolsheviks – a struggle in which the distinguished Cherkezishvili family played a prominent role across generations.

We would like to begin our discussion of this matter with one of the oldest documents we discovered in the National Archives of Georgia concerning Varlam's family – a royal deed of grant dated 1703. It was issued by King Erekle I of Kakheti (1703–1709), who granted Varlam's direct ancestors

[48] International recognition as a theorist of socialism came to Varlam Cherkezishvili through his 1896 book *Pages from the History of Socialism*, published in Paris. According to contemporaries, it was the first work in which it was argued, with statistical evidence, that „Marx's law on the concentration of capital does not exist". The book, upon publication, immediately attracted wide attention and has been translated into many languages, including Chinese and Japanese (W. Tcherkesoff, „Pages d'histoire socialiste", Paris, 1896).

– Jan Aslan and his brothers, Kaikhosro and Mamuka – the stewardship of Karali and Shahverdi.[49] King Constantine II of Kakheti (1722–1732) was also benevolent toward the Cherkezishvili family. In a deed dated May 11, 1722, he restored the stewardship of Manavi to the Cherkezishvilis.[50] The Cherkezishvilis enjoyed royal favour at the court of Georgia's last great monarch, King Erekle II, as well. Naturally, this was primarily due to their loyal service to both the homeland and the king. „Well done, and a thousand times well done," wrote Erekle II to his subordinate, Prince Kaikhosro Cherkezishvili – grandson of Jan Aslan – who had been sent to the Kakhetian frontier to suppress Lezghin raids. For his exceptional courage and resourcefulness in battle, Kaikhosro was richly rewarded by the king, along with his fellow warriors.[51]

It can be stated with certainty that, as before,[52] the Cherkezishvili family would have continued their loyal service to the homeland and the king, were it not for the fateful changes that occurred in the life of the Kingdom of Kartli-Kakheti. These changes must be considered in direct relation to Russia's renewed activity in the Caucasus during the 18th century – its second such push[53] - unfortunately, once again guided by a strategy based on falsehood, betrayal, and the weakening of its ally.[54] This time, the means employed were so treacherous that, just twenty years after the signing of the Treaty of Georgievsk in 1783 between the Russian Empire and the Kingdom of Kartli-Kakheti at the fortress of Georgievsk, the ancient and time-tested Bagrationi royal dynasty – one of the oldest in Europe – ceased to exist.[55] First, members of the royal family were turned against each other. Then, taking advantage of their weakened state, Emperor Paul I of Russia crudely violated the terms of the treaty and abolished the Kingdom of Kartli-Kakheti altogether (December 18, 1801). His son, Emperor Alexander I, by a manifesto issued on September 12, 1802, declared this ancient Georgian land – the foremost treasure of the nation, which, as Varlam Cherkezishvili wrote, „since the time of Cyrus, King of Persia, the Georgian people had defended with their own breasts and blood for twenty-five centuries" – a province of the Russian Empire.[56]

These severe developments unfolding in the country soon found their reflection in the fate of the Cherkezishvili family. As might have been expected, from that point on they transitioned from defenders of the royal throne to the ranks of those fighting for the restoration of Georgian statehood. As confirmation of this, we may refer to a recollection by Varlam Cherkezishvili from his French-language work *La Géorgie*, which we discovered in the British Library at the end of the last century.

---

49 National Archives of Georgia, Fund 213, Description 1, Case Unit 809, p. 109.

50 National Archives of Georgia, Fund 213, Description 1, Case Unit 114, p. 2.

51 National Archives of Georgia, Fund 213, Description 1, Case Unit 114, p. 4.

52 According to the available data, the Cherkezishvili family arrived in Georgia as early as the 12th century, originating from „Circassion-Khimon," and due to their location, they adopted the surname „Cherkezi" and were granted nobility during the reign of Queen Tamar (see full text in the journal *Iveria*, 1884, N4, p. 113).

53 This first occurred during the era of Emperor Peter I, when the Russian Emperor, without consulting his ally, changed his original decision and left King Vakhtang VI of Kartli, who had been invited by the Shah of Persia to wage war, at the mercy of enraged Muslim rulers. As was expected, the Christian kingdom's alliance was not forgiven, and King Vakhtang's kingdom was relentlessly devastated first by the Shah of Persia and then by the Ottomans. In 1724, the king, together with his loyal 1,200 followers, was forced to flee into exile.

54 "The truth is", wrote Varlam Cherkezishvili in 1895 in the journal *The Nineteenth Century*, which was published in London, „that Russia's policy towards Georgia throughout the 18th century was a systematic attempt to weaken the country, so that it would fall into its hands unconditionally and without any treaty" (V. Cherkezov, „Georgian Treaties with Russia", the full Georgian-English text can be found in G. Peradze, *Varlam Cherkezishvili in British Libraries and Archives* [Part One], Tbilisi, 2001, Polygraph-Service, p. 90).

55 As is known, the founder of the Bagrationi royal dynasty, Ashot I the Great Bagrationi, ascended the throne of Kartli in the early IX century, specifically in 809.

56 Newspaper *Droeba*, 1909, 208.

In it, the author, with characteristic modesty yet clear pride, notes that between 1801 and 1812, for their participation in armed uprisings against Tsarist Russia, his „two great uncles" were exiled to Siberia along with other Georgian patriots.[57] From an article published in the English-language journal *The Nineteenth Century*, titled „Georgia's Treaties with Russia," we learn of the arrest and exile to Siberia of yet another of Varlam's close ancestors – his „great-grandfather" (referring to his paternal grandfather) – for participation in anti-government uprisings.[58] According to archival materials found in the National Archives of Georgia, there is written confirmation of the involvement of seven direct descendants of the elder Jan Aslan Cherkezishvili in the 1812 Kakheti uprising. Among them were Varlam's grandfather, Konstantine Cherkezishvili son of Jan Aslan's, and his cousin, Edisher Cherkezishvili son of Papuna.[59]

The meaning of participating in anti-government uprisings within the Russian Empire is clearly illustrated by another intriguing document preserved in the National Archives of Georgia. This is a record of confiscation, detailing the results of an investigative action carried out on December 29, 1813, in the household of Konstantine Cherkezishvili, who was labelled as an „izmennik" (traitor), based on the order of General F. Simonovich. Naturally, the document makes no mention of the women, the elderly, or the small children crying and wailing in the harsh cold of winter, just before the New Year. However, it is not difficult to imagine the scene when we consider that Konstantine Cherkezishvili's family, left without a breadwinner, was allowed to keep only **one-third of the year's harvest**, with two-thirds confiscated by the state. Along with the large amount of livestock taken from the family, **Konstantine Cherkezishvili's ancestral lands, inherited from his forefathers, were also transferred to state ownership.**[60]

Unfortunately, this was still not everything, as the social and political consequences of the repressions for the rebels and their families were no less severe than the economic ones. Although, based on the amnesty declared by the emperor in 1818-1820, a portion of the rebels, including Konstantine Cherkezishvili, returned from exile, his son, Jan-Aslan Cherkezishvili (Varlam's father),[61] needed decades to restore the privileges that the nobility enjoyed in Tsarist Russia. Specifically, according to the archival materials we have, he and his family were fully restored to noble status[62] only on December 6, 1850, and officially entered the list of Georgian nobility.[63]

We believe that, alongside the colonial oppression and the widespread economic and social injustices of the empire, it was precisely the childhood spent in a family of the repressed, surrounded

57 W. Therkesoff, „La Georgie", 1919. The full Georgian-French version of the text can be found in Gocha Peradze's „Varlam Cherkezishvili in the Libraries and Archives of Great Britain" (Part One), Tbilisi, 2001, published by „Poligraf-Service", p. 118.

58 V.Cherkezov, Georgian Treaties with Russia, the full Georgian-English version of the text can be found in G. Peradze, Varlam Cherkezishvili in the Libraries and Archives of Great Britain (Part One), Tbilisi, 2001, published by „Poligraf-Service", p. 96.

59 See in full: G. Peradze, *op. cit.*, pp. 15-16, 18.

60 G. Peradze, *op. cit.*, p. 19.

61 It should be noted that, based on archival materials we have examined, from the 17th century onward, for seven consecutive generations (including his grandfather), one of Varlam's direct ancestors was invariably named either Jan-Aslan or Konstantine (see G. Peradze, *op. cit.*, p. 16).

62 Already in the 1990s, during a scholarly trip to the Russian Federation, we had the opportunity to consult the session minutes of the former Moscow Provincial Assembly of Nobility at the Central Historical Archive in Moscow. These sessions dealt with the admission of new members into the Register of Nobility. Among the applicants were many non-Russian nationals, including Georgians, some of whom were denied entry into the noble register. However, in the case of the Cherkezishvili family, such an issue never arose. They are directly listed as nobles in the 12th inventory of the 4th collection (See Центральный Государственный Исторический Архив г. Москви, ф.4, оп.6, ст.27.

63 National Archives of Georgia, fund 213, description 1, case unit 809, p. 21).

by close relatives who had endured exile in Siberia, that was one of the key factors that led the Georgian nobleman, who came to Moscow for military education,[64] to join the anti-government student movement. The first such organization, for which Varlam Cherkezishvili found himself in the defendant's chair, was the so-called „Ishutinists" revolutionary-populist circle operating in Moscow. This secret revolutionary organization, whose members (including young Varlam) held a particular disposition and general attitude towards the government, was best expressed by one of its members, Dmitri Karakozov (1840-1866). The former student of Moscow University, on April 4, 1866, carried out the first revolutionary-terrorist act in Russian history, attempting to assassinate Emperor Alexander II by shooting him with a revolver in the centre of the empire's capital.

The investigation classified Varlam as belonging to the second category of defendants, and due to his age (he was only 19 years old at the time of his arrest on April 27, 1866), the court sentenced him to 8 months of imprisonment. The young revolutionary served his sentence first in Moscow, and then in the Peter and Paul Fortress in St. Petersburg (he was released on January 7, 1867). However, his separation from the damp cells of the Peter and Paul Fortress (the so-called „Kazemats") was not to last long. After his release from prison, he actively participated in the creation and activities of a well-known revolutionary centre operating under the name „Smorgon's Academy" in St. Petersburg. However, following the increased activity of the gendarmerie, which made his continued stay in St. Petersburg impossible, he returned to Moscow. There, starting in the autumn of 1869, he continued his anti-government activities within the secret organization „Narodnaya Rasprava", founded by the famous revolutionary Sergei Nechayev (1847-1882). For his revolutionary activities, he was arrested once again on December 29 of the same year and was imprisoned in the Peter and Paul Fortress.[65] Two years later, in August 1871, the St. Petersburg Court Chamber delivered a verdict, which stripped Varlam Cherkezishvili of all personal and noble rights and sentenced him to 7 years of exile in Siberia. Thus, it can be said that, after several decades, Varlam **fully shared the fate of his illustrious ancestors** (imprisonment, deprivation of rights, and exile to Siberia) for the same reason – anti-government activities.[66]

The Georgian revolutionary served his sentence in Tomsk, Siberia, during which he displayed remarkable resourcefulness and, at the end of January 1876, escaped from exile with two fellow countrymen. Using forged documents, he quickly made his way to England, where, starting in May 1876, he began working in London at the journal *Vpered*, which was edited by the famous revolutionary Pyotr Lavrov (1823-1900).[67]

---

64 Initially, Varlam studied in Moscow at the Second Cadet Corps. It was there that he came into contact with revolutionary-minded students and teachers. By the end of 1864, citing health reasons, he permanently left the military academy. Later, he continued his studies in Moscow as a non-matriculated student at the renowned Petrovsky Agricultural and Forestry Academy.

65 It should be noted that the „Nechayervites' trial" – used by the authorities as yet another tool for conducting an anti-revolutionary campaign – elicited significant response not only within Russia but also across Europe. „Everyone who found themselves in the dock", wrote Karl Marx at the time, the leader of the international proletarian movement, „- more than 80 men and women – were, with few exceptions, school-age youth who had spent nearly two years, from November 1869 to July 1871, in the damp dungeons of the Peter and Paul Fortress. As a result, two of them died, and several lost their sanity". (See: К.Маркс, Ф.Енгельс – «Сочинения», издан. второе, т.18, М., 1961г., издат. «Полит. литература», ст. 388).

66 We believe that it was precisely these upheavals in Varlam Cherkezishvili's life that led the great Georgian writer, publicist, and public figure Grigol Robakidze to arrive at his brilliant interpretation of the subconscious thread of Varlam's anarchism: „If the very structure of the state were to collapse – as anarchism indeed aims for – then Russia too, which weighed upon Georgia like a prehistoric mammoth, would crumble as a state, and as a result, Georgia would be able to breathe freely". This remains, in our view, the most insightful explanation to date of how anarchist and patriotic convictions could coexist in one person – an interpretation we promised to share at the beginning of this report. (See M. Tsereteli, Nation and Humanity, Tbilisi State University Publishing, 1990, p. 326.)

67 Journal «Вперед» was released in 1873-1877 first in Zurich and later in London.

Certainly, during the years of researching Varlam's life and creative legacy, we have repeatedly questioned whether he maintained connections with Georgia and the liberation movement in his homeland while participating in the revolutionary student movement. Given the predominantly conspiratorial lifestyle he led during both his anti-government activities and the passage of time, it is not surprising that providing a definitive answer to this question is impossible. However, what we can confidently assert, based on written sources, is that both during his time in Moscow and St. Petersburg, he never severed his ties with his fellow countrymen. Moreover, the number of Georgians in the empire's university cities was rapidly growing. For example, according to Professor Konstantine Medzvelia, between 1857 and 1861 alone, 55 of our compatriots were studying in St. Petersburg. Among them were the founders of the Georgian national-liberation movement in the second half of the 19th century: Ilia Chavchavadze and Akaki Tsereteli. Other prominent figures included D. Bakradze, I. Meskhi, A. Cholokashvili, M. Andronikashvili, P. Nakashidze, and others.[68]

Based on archival materials gathered by Professor Prokofi Ratiani – the „chronicler" of the Georgian youth educated in the Russian Empire and, for this very reason, dubbed the „**Tergdaleulebi**"[69] — it is confirmed that many of them regularly participated in anti-government uprisings. For instance, in 1861, under precisely such accusations, the following were arrested: Niko Nikoladze, V. Savaneli, David and Besarion Ghoghoberidze, Grigol Tsereteli, and others – a total of 11 young Georgians.[70] It is also documented in writing that the Ghoghoberidze cousins, Grigol Javakhov, and Vasil Tumanov actively collaborated with the illegal organization „Land and Liberty" (Земля и Воля), led by N. Ogarev (1813–1877) and N. Chernyshevsky (1828–1889), whose main objective was to prepare for revolution and overthrow the Tsarist regime.[71]

Thus, it can be said that Varlam was not the only Georgian student participating in the anti-government movements of the 1860s. Moreover, there were instances when Georgian youth stood at the very forefront of this movement. As evidence of this, one particular story related to Georgian students in the 1860s comes to mind. During the so-called era of the „White Terror" – a time when the imperial response to Karakozov's attempt on the life of Emperor Alexander II raged with unprecedented intensity across the entire empire, when not even the faintest sign of political or „student life" could be detected[72] – it was Georgian students who established the first mutual aid fund in St. Petersburg. According to renowned Russian historian and art scholar, Professor Boris Kozmin, this was an exceedingly bold move for that time. Firstly, because it clearly reflected a desire to revive the pre-repression student corporate organizations, and secondly, it blatantly violated the law issued by the government back in 1861, which banned „student gatherings, tribunals, reading societies, and mutual aid funds".[73]

In such circumstances, the decision of V. Cherkezishvili, recently released from prison, is all the more commendable. He stood by his compatriots and became a member of the illegal association. From the moment of its founding, despite the expected repressions, the mutual aid fund

---

68 K. Medzvelia, *Tergdaleulebi and the Revolutionary Activists of the 1860s in Russia*, Tbilisi, 1959, „Tsodna" Publishing House, pp. 157–158.

69 Tergdaleulebi – a social, political, and literary movement that emerged in Georgia during the 1860s–1870s. Its members earned this nickname because they had to cross the Terek River (*Tergi*) to study in Russia. The beginning of the movement is traditionally dated to 1861. Driven by a deep sense of patriotism, these young Georgian intellectuals sought both national and social liberation for their compatriots.

70 P. Ratiani, *From the History of the Revolutionary Activities of the Tergdaleulebi*, Tbilisi, 1962, „Soviet Georgia" Publishing House, p. 159.

71 Ibid., P. Ratiani, *op. cit.*

72 М. Сажин (Артман – Росс), Воспоминания 1860-1880гг., М., 1925г., всесоюзное общество политкаторжан, ст.19.

73 Б. Козмин, Революционное подполье в эпоху белого террора, М., 1929 г., изд. «политкаторжан», ст.23.

quickly became a cherished meeting place for both the „old" and „new" generations of politically engaged Georgian youth. It served as a space for gatherings, mobilization of financial support for underprivileged students, and exchange of ideas – where concepts of social equality and the struggle for national independence organically intertwined. By the so-called „old generation," Prof. P. Ratiani referred to participants of the 1861 student protests: D. Abdushelishvili, K. Lortkipanidze, the already familiar A. Cholokaev (Cholokashvili), and others. The „new generation," on the other hand, included: T. Beburishvili, S. Meskhi, A. Tsagareli, G. Maghalashvili, V. Machabeli, G. Natsvlishvili – altogether about twenty Georgian youths.[74]

We can judge just how confident, energetic, and determined the Georgian youth of the 1860s were by looking at the example of Varlam himself. At the age of 22, during a brief visit to Georgia in 1868 to see his parents and siblings, he held the first conspiratorial meeting with socialist leanings at the apartment of Prince Bagrat Zedginidze' wife. This historic event, however, only became known to the public years later – through the memoirs of one of the meeting's direct participants, Severian Salaridze. „His preaching", recalled S. Salaridze, „was unheard-of and unexpected for us. To us, political children, it was the first time we heard the names of Marx, Engels, Bakunin, and Proudhon, of Louis Blanc and Kropotkin – names that opened the doors to a golden age."[75]

Unfortunately, Varlam was not given the opportunity to remain in his homeland and work alongside the „Tergdaleulebi" – that is, Ilia, Akaki, and Niko. However, since all four had taken up the „yoke of the homeland" from a young age and none of them found „another Georgia" elsewhere, their paths frequently crossed in service to their country. Here, we would like to highlight just two episodes of such collaboration. In the case of Akaki Tsereteli and Niko Nikoladze, the connection lies in the trial of the rebellious Svans (1876). As for Ilia, we will recall a lesser-known fact of his and Varlam's cooperation – as editor and journalist (1881).

With regard to the uprising of the Svan peasants, it must be noted that it represents, without doubt, one of the heroic chapters in the Georgian people's struggle for liberation in the second half of the XIX century. The confrontation between the Russian occupiers and the peaceful population of Svaneti in 1875–1876 was triggered by the government's imposition of excise duties and new taxes. Despite numerous efforts by the Svan population and their elders to resolve the matter peacefully, the authorities took a hardline stance and refused to back down. The Svans, suffering from severe material hardship, had no way out either, and the residents of the small mountain village of Khalde – consisting of only 19 families – dared to defy the regime. As had happened many times before, the authorities decided to punish the peasants „as an example", to „teach them a lesson". As a result, in August 1876, accompanied by the thunder of cannons and the music of a military brass band brought in to „boost morale", this „march of injustice" took place.

After several days of confrontation, the well-equipped military and police units of Tsarist Russia, aided by the depletion of the village's ammunition, managed to break the resistance of the villagers (though only 32 men in the village were capable of using weapons). The village was completely burned, its buildings – including the centuries-old Svan towers – were demolished to the foundation, and those who had fled to neighbouring villages (women, children, and the elderly) were strictly forbidden from returning to the abandoned village grounds. The case of the captured „rebels" was then sent to the military field court in the city of Kutaisi for trial.

---

74 Interesting information about the goals and daily life of the members of the „Salari" group is provided by one of its founders, Nikoloz Kipiani (1846-1905), the eldest son of the great Georgian patriot Dimitri Kipiani, in the letters written to his father and Varlam Cherkezishvili (cf. see Б.Козмин, Революционное подполье в эпоху белого террора, М., 1929г., изд. «политкаторжан», ст.167-174.

75 S. Salaridze, *Memoirs*, Literary Heritage, Book I, TSU Publishing, 1935, p. 102.

During the trial, the interests of the rebellious peasants were defended not only by professional lawyers but also by Akaki Tsereteli, a beloved poet and public figure. On November 27, 1876, in his defence speech at a public session, he appealed to the court for a lighter sentence for the accused, though his plea was unsuccessful.[76] Notably, this remarkable example of oratory was discovered in 1943 in the personal archive of Niko Nikoladze, among a group of documents titled „The Svaneti Trial". The speech had been prepared in Russian, and the found copy contained editorial corrections and additions.[77] Several coinciding factors led Prof. Valerian Metreveli to suggest that Akaki's defence speech might have been shaped by Niko, who regularly attended the trial, made notes during the sessions, and even created sketches of the four accused – one of which has survived. The corrected version of Akaki's speech, found in Niko's folder, seems to support the idea that Tsereteli may have relied on Nikoladze's notes for an effective defence.[78]

After reflecting on Prof. Valerian Metreveli's opinion, we find it well-founded. However, our only regret is that neither this monograph nor the scientific and literary works on the Svaneti uprising in the Soviet Union mention Varlam Cherkezishvili's name. This was due to the fact that, because of his anti-Marxist views, just like in Tsarist Russia, his name was banned in the Soviet Union. In the context of the efforts to support the unjustly persecuted and killed Svan rebels, we believe it is unjust to separate the contributions of these three great patriots: Akaki, Niko, and Varlam. Moreover, considering the revolutionary connections and experiences stemming from Varlam and Niko's student years and later from the „Smorgon Academy", we believe Niko must have been the link between Akaki and Varlam, who was hunted by the Tsarist authorities. Most likely, Niko provided Varlam, in London, with updates about the trial in Kutaisi that Akaki was directly involved in. Varlam, in turn, would publish these updates in their journal *Vpered*. Thanks to the collective efforts and coordinated actions of these three great patriots, Europe's leading societies quickly received revealing information about the grave crimes committed by Russian executioners in the highland villages of the Caucasus, despite the will of the vast „imperial machine".

Regarding the collaboration between Varlam Cherkezishvili and Ilia Chavchavadze, we would like to draw attention to an interesting matter. For a long time, a prevailing notion in Georgian scientific literature was that Varlam began his cooperation with Ilia Chavchavadze's *Iveria* in the 1890s. We, too, once shared this view. However, later, we came across a very intriguing article in the 27th issue of the journal *Teatri da Tskhovreba* from 1918, which indicated that Varlam's letter on the revival of the Slavs was published much earlier, in 1882, in one of the issues of the *Iveria* journal.[79] Furthermore, it was noted that the letter had been prepared for publication, translated, and prefaced by the late A. Bakradze. We immediately checked this information, but to no avail. We could not find the letter in any of that year's issues. We then began reviewing the previous and subsequent years' issues, and this time we were fortunate. In the fifth issue of the 1881 *Iveria* journal, we found V. Cherkezishvili's extensive article titled „A Brief Discussion on the Revival of the Slavic Nations".[80]

The „discovery", as we may call it, fully met our expectations. The author, drawing on a solid understanding of the subject, describes the situation on the Balkan Peninsula in the XIX century,

[76] The rebels' large majority were sentenced to harsh punishments – long or even lifelong labour in Siberian underground mines, which was effectively equivalent to a death sentence.

[77] For more on this issue, see Akaki Tsereteli's speech in defense of the Svan peasants who participated in the armed uprising in Svaneti, journal *Soviet Law*, 1960, No. 6, pp. 42-49.

[78] V. Metreveli, *Akaki Tsereteli's Political and Legal Views*, TSU Publishing, 1980, p. 106.

[79] As is known, Ilia Chavchavadze's *Iveria* was published as a magazine from 1879 to 1885, and only in 1886 was it transformed into a daily newspaper.

[80] Journal *Iveria*, 1881, #5, pp. 63-93.

particularly in its second half. These were the years when the Slavic peoples, who had suffered for centuries under the Ottoman Empire's oppression, like Georgia, turned their hopes toward Orthodox Christian Russia. However, their hopes, too, were ultimately disappointed. Before long, they realized that the Russian Emperor and the generals or high-ranking civil officials sent by him, who purportedly came to aid „brother nations", were driven by their own imperial ambitions. While they did indeed actively work to convert the Islamized Slavic populations back to Christianity, it was not for the sake of restoring their national independence. On the contrary, as Varlam Cherkezishvili rightly observed, their goal was to subjugate the Balkan Slavs under the Russian Empire, force them to speak Russian, and isolate them from European civilization.[81]

Clearly, the progressive Georgian society was already well aware of all this, as they had experienced it firsthand. So what motivated the anonymous correspondent of *Iveria*[82] or the journal's editor himself?[83] We believe their goal was to reveal the truth – truth that the imperial Russian authorities had so diligently concealed from the subjugated peoples – by reminding their fellow Georgians of the devastating consequences of Russification and drawing attention to the mistakes made by the Balkan Slavs in their struggle to regain statehood. Most importantly, both Ilia and Varlam wanted to bring a positive current of anti-colonial sentiment to Georgia as well, hoping that the powerful wave of national liberation movements sweeping across the civilized world would inspire the Georgians to join. „Let us learn from others' mistakes or victories", Varlam Cherkezishvili urged his compatriots, „and eliminate everything within us that contradicts or is incompatible with this. The good example of others teaches us wisdom and will inspire hope in us".[84]

Another issue we would like to focus on is the publication date of this article. As we mentioned, both Ilia and Varlam decided to have it published in the fifth issue of *Iveria*. At the same time, the previous issue of the journal had been received by society with black margins, as it announced to readers the assassination of Emperor Alexander II by the revolutionary terrorist I. Hryniewiecki (1856–1881) on March 1, 1881. Clearly, this was no mere coincidence, and it continues to astonish us how brave the editor and the staff of the publication were (not to mention the author of the article himself). They were calling on their fellow countrymen to resist the oppressor, even during the first days of unprecedented reprisals launched by the Russian Empire following the assassination of the emperor.

A small hint of their collaboration with their former „Karakozovite" comrade, Cherkezishvili, who had escaped from Siberia and was wanted, was enough to lead to the closure of the newspaper, with the editor and staff facing severe punishments. Yet, despite all the difficulties, they succeeded, once again proving through their actions the continuous nature of the Georgian people's national-liberation struggle. At the same time, they emphasized the importance of sharing international experiences and personal examples, both in confronting imperial forces and in guiding future generations with patriotic inclinations.

It should be noted that the care for the young, talented generation that joined the liberation movement gradually took on a more prominent place in the lives of the aging „Tergdaleuli fathers": Ilia, Akaki, Niko, and generally the representatives of the older generation. In this regard, Varlam was no exception. Although in the 1880s and 90s, he continued to actively publish patriotic articles

---

81 See journal *Iveria*, 1881, #5, p. 72.

82 It is true that the author's identity is not indicated in the newspaper due to being on the run, but the title of the article, its content, form, and the information published later in the journal *Teatri da Tskhovreba* about it leave no doubt that we are dealing with yet another previously unknown publication by V. Cherkezishvili.

83 Ilia's *Iveria* has been lovingly referred to in Georgia for over a century as a periodical publication with truly exceptional merit to the country, founded and edited for many years by Ilia Chavchavadze.

84 Journal *Iveria*, 1881, #5, p. 64.

in both Georgian (such as newspaper *Iveria*) and foreign journals and newspapers ("The Times", „The Nineteenth Century", „Freedom", „La Révolte", and others), as a wise, experienced fighter, he increasingly focused on the younger compatriots who had joined the national-liberation movement.

This was the case, for example, in the early XIX century, when one of the most prominent representatives of the new generation, Archil Jorjadze (1872-1913), decided to publish the newspaper *Georgia* in Paris. He received assistance from Varlam Cherkezishvili and his friends, French specialists in publishing.[85] Varlam showed the same attitude towards another brilliant representative of the young Georgian patriots, a dedicated man of the homeland, Giorgi Dekanozishvili (1868-1910),[86] when in 1905 he took the lead in the mission of purchasing weapons abroad for the liberation movement and bringing them into Georgia. In this case as well, Varlam stood by him, helping him illegally purchase a large number of weapons and ammunition through his friends, Dutch anarchists. He then assisted with hiring the ship *Sirius* to transport the „precious cargo" to Poti, Georgia.[87]

Indeed, Varlam proved to be a wise and experienced mentor to the young compatriots at the first conference of Georgian revolutionaries held in Geneva in 1904.[88] It is hard to recall a more attentive and mentoring attitude among different generations of Georgian (and not only Georgian) politicians than the one Varlam displayed towards the young patriots during those days. Whether it was emphasizing the necessity of standing on the „common ground" as advocated by Ilia or planning and implementing specific practical measures, Varlam's guidance was instrumental. It should be noted that many of the advice he gave were later seamlessly integrated into the operational agenda of the liberation movement.

For clarity, we can recall his speech at the April 4th session of the Geneva conference: „Gentlemen", Varlam addressed the young compatriots, „let us not forget, it was not Russia that conquered us, but rather, we joined it through an agreement, and we can speak to it as free states speak to one another. We have the right, through international law, to declare war on Russia... Right here and now, let us form a committee for Georgian self-rule... and through struggle to defend this right, the Europeans will not condemn us in their lifetime. They will say we are fighting against those who forcefully invaded our land. One should never give up their rights. We must acquire new rights, and not only should we not give up the old ones, but we must resist anyone who tries to take them from us".[89]

Indeed, just a few years passed, and despite the harsh punitive measures[90] implemented by

85 For more details, see Guram Sharadze, *Under Foreign Skies*, Book III, Publisher „Merani", Tbilisi, 1993, pp. 110-118.

86 It should be noted that to purchase weapons for the liberation movement, the man who raised a huge amount of money – tens of thousands of francs, Giorgi Dekanozishvili – could not even spare a small amount for himself. According to the tradition, even on cold winter days, he would walk through the snowy streets of Paris in his old, worn-out coat. Ultimately, this passionate patriot sacrificed himself for the relentless fight for independence, became seriously ill, and died in France at the age of 42.

87 For more, see Dimitri Shvelidze, Giorgi Gaprindashvili, *Giorgi Dekanozishvili – The Return of a Patriot*, Tbilisi, Publisher „Universal", 2010.

88 For more details, see Guliko Peradze, *The 1904 Geneva Conference in the Legal Context*, *Law Journal* of the Faculty of Law, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 2018, No. 2, pp. 256–274.

89 Minutes of the First Conference of Georgian Revolutionaries, Paris, 1905, pp. 178–179.

90 It is noteworthy that, at the initiative of V. Cherkezishvili, in the autumn of 1906, two representatives of the Committee for the Protection of the Victims of Russian Despotism (based in England at the time) - Ms. Drihurst and Mr. Nevinson, a longtime friend of Varlam and a well-known journalist in both England and the United States - visited Georgia to inform progressive European society about the grave crimes committed by Tsarist Russia's punitive forces. Despite the declared state of siege in the country, with the support of prominent figures in Georgian society (including a letter of recommendation from Ilia Chavchavadze to Prince Jandieri, which proved very helpful during their travels in Kakheti), Varlam was able to organize meetings of 15–20 people in Tbilisi, Kutaisi, Batumi, Akhalsenaki, Sighnaghi, and Telavi. Thanks to this visit and the meetings held - much like during

the Tsarist regime after the 1905 revolution, in 1910, Georgian patriots established the „Georgian Liberation Group" in Geneva. This initial step laid a solid foundation for the creation of the „Georgian Liberation Committee" in 1914, right at the outset of the World War.[91] This organization, much larger and with stronger organizational ties, had the ultimate goal of restoring Georgia's state independence.

We would like to highlight the fact that, alongside other participants of the Geneva Conference, one of the founders and active members of this group was Mikhako Tsereteli (1878-1965), the best student of V. Cherkezishvili and a worthy continuator of the national cause. He was a person in whom one could clearly see all the finest qualities of the Georgian character. Especially remarkable was his boundless love for his homeland and his selfless dedication to it, much like his mentor. This is exemplified by the fact that during World War I, amid intense military operations, he crossed the front lines multiple times using a submarine to deliver weapons, ammunition, and funds to the patriotic forces operating in Georgia. This was at a time when, since 1910, the authorities had initiated criminal proceedings against both Mikhako and Varlam, who, despite their age, continued to actively participate in the committee's activities.[92]

Another important aspect that cannot be overlooked is the fact that the Georgia Liberation Committee is one of the rarest and most successful organizations in the history of those who have ever worked for the Georgian cause. As previously mentioned, it was established in 1914 with the goal of restoring Georgian statehood, and it undertook tremendous efforts both within the country and especially abroad to achieve this cherished objective. Consider this: before the declaration of independence, Georgia was the subject of several inter-state agreements (with Germany, Turkey, Austria-Hungary), and after the National Council declared Georgia's independence in June 1918, the committee, deeming its mission fulfilled, declared itself dissolved. Indeed, what could have been a better conclusion, a greater success for both the founders and members of the organization and for the entire country? These were truly the happiest days in the history of 20th-century Georgia. Everyone thrived, and, of course, Varlam, who had returned to Georgia from half a century of political exile with his wife, his dear friend, and ally, Frida Rupertus, was among the happiest.[93]

As was typical for him, the great patriot immediately became actively involved in the country's social and political life upon his return. However, despite having gone through many hardships, the seasoned soldier never lost his vigilance. He was constantly worried, especially protective of what was dearest to him – Georgia's independence. This is why, whenever guests visited his apartment – whether it was Georgia's Minister of Foreign Affairs, Akaki Tsereteli, or Varlam's old friend, Oliver Wardrop, the United Kingdom's high representative for South Caucasus and the Democratic Republic of Georgia – he would warn them, one might even say beg them, not to overlook the looming threat posed by Soviet Russia and to properly assess its danger.

---

the Svaneti uprising of 1876 - the public in Europe and now also in the United States (as confirmed by documents and photographs viewed at the U.S. Library of Congress) became aware of the horrific crimes (burned villages and towns, murdered women, children, and elderly, rapes, looting, etc.) committed not only against rebels but also against peaceful civilians by the subordinates of General Alikhanov, Colonels Tolmachov and Krylov, under the command of Viceroy Vorontsov-Dashkov. (For more, see the journal Prometheus, 1919, No. 3).

91 Otar Janelidze, *Essays on the History of the National-Democratic Party of Georgia*, Tbilisi, 2002, published by „Metsniereba," pp. 96, 221.

92 Otar Janelidze, op. cit., p. 221.

93 V. Cherkezishvili is a unique figure in the history of Georgian political and legal thought in this respect as well. It is doubtful that, among his compatriots at the turn of the XIX and XX centuries, anyone could rival him in terms of the duration of political emigration. It is known that he was in Georgia several times illegally, and even legally during the 1905–1907 revolution (thanks to an amnesty), though only for brief periods. However, after fleeing into exile in Europe in 1876, he never resided in Georgia for several years at a time, even legally. His return in 1917 was particularly significant, as given his age, it is likely that Varlam believed he was coming back to his homeland for good.

This was in a time when, after a long period of emigration, Varlam returned to his homeland and had to deal with numerous everyday struggles. According to the accounts of contemporaries, he didn't even have his own apartment in Tbilisi,[94] and he and Frida managed to get by through their daily work. „This is how Free Georgia welcomed Varlam!" recalled A. Tsereteli. „He lived far worse than in London, but despite this, you would never hear him complain about anyone or anything. Gossip and dissatisfaction with the rulers did not affect him. 'It's nothing,' he once told me, 'A new government, they're inexperienced, we'll have to be patient. The only thing that matters is that the external enemy doesn't make us suffer. If we get through this, everything will eventually get better".[95]

Unfortunately, they did not manage to avoid the „suffering", and neither did those who were entrusted with this responsibility show the necessary foresight and courage. Who knows, if Varlam and his patriotic comrades had been listened to more carefully and believed (especially by the Georgian Marxists), we might have avoided the sacrifice that this report is dedicated to, and perhaps the creation of another organization, this time the „Georgian Independence Committee", would not have been necessary. Unfortunately, unlike its predecessor, the „Georgian Liberation Committee", the so-called „Damkom" (the committee) was unable to achieve its goal. It could not prevent Georgia from facing both the bloodshed and the horrific „photographic exhibition" of brotherly conflict.

As for the twilight of Varlam Cherkezishvili's life, unfortunately, it turned out to be as sorrowful as that of many other Georgian patriots. During the gravest days of February 1921, when the enemy was on the doorstep of Georgia, Varlam did not back away from the call of duty. At the age of 75, he enlisted as a volunteer in the Georgian army and, alongside young compatriots and cadets, defended the homeland with a rifle in hand at the approaches to Tabakhmela-Kojori. After the establishment of Soviet rule, he was forced to leave Georgia and go into exile once again, this time permanently. He passed away on August 18, 1925, in London. Because the mention of Varlam Cherkezishvili's name was banned in the Soviet Union, the great patriot did not receive the proper respect from the Georgian people during his lifetime. Furthermore, over time, his grave was lost. All that remained was the cynical legend left by the Bolsheviks, spread by the Georgian emigration, claiming that he was supposedly buried next to Marx in London. This, like the „Communist paradise" promised to the people by the Bolsheviks, turned out to be nothing more than a pure lie.

Only after the attainment of independence, following the advice of our great legal historian, Professor Giorgi Nadareishvili, and after a long study of Varlam Cherkezishvili's life and creative legacy, we were able to find his ashes at the „Golders Green" crematorium in London. The urn, weathered by time and dust, was adorned with the flag of the First Republic of Georgia, although its metal was corroded, and its colours faded.[96]

---

94 As Akaki Chkhenkeli recalls, Varlam did not have an apartment in Tbilisi and lived on the slope of Mtatsminda, on the second floor of a „peasant-style stone house" - two rooms that had been „requested for him by a relative." (For more, see: Eldar Bubulashvili, Varlam Cherkezishvili and the Georgian Reality, Proceedings of the 1st Interdisciplinary Conference Dedicated to Varlam Cherkezishvili, 2021, TSU Press, pp. 15–32

95 Eldar Bubulashvili, op. cit., p. 29.

96 At present, the restored metal urn and flag are on display at the Tbilisi State University Museum, which we donated on the occasion of the 175th anniversary of Varlam Cherkezishvili's birth. Varlam's ashes were reinterred in 2013 in a newly crafted sarcophagus made of Georgian marble, and they remain preserved to this day at the Golders Green Crematorium.

სარჩევი / Contents

მიხეილ ბახტაძე

სამხრეთ კავკასიის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ (1920-1921 წლები) 5

Mikheil Bakhtadze

The Conquest of South Caucasus by Soviet Russia (1920-1921) 22

აშოტ მელქონიანი, ჯენნი თამახიანი

ანტისაბჭოთა ბრძოლა სომხეთში 1920-1921 წლებში 36

Ashot Melkonyan, Jenny Tamaryan

The Anti-Soviet Struggle in Armenia in 1920-1921 39

კახი აღენიუსი

ფინეთის ომი დამოუკიდებლობისათვის ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ 1918-1920 წლებში 42

Kari Alenius

The Finnish War of Independence against Bolshevik Russia, 1918-1920 53

ტიერი ბერიშვილი

მოსკოვის შეიარაღებული ძალების მეირ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციიდან 1924 წლის ეროვნული აჯანყების მომზადებამდე 62

Thierry Berishvili

From the Occupation of the Democratic Republic of Georgia by the Armed Forces of Moscow to the Preparation of the National Uprising of 1924 71

აღექსანდრე დაუშვილი

ანტისაბჭოთა პარტიზანული მოძრაობა (1921-1923 წწ.) 80

Alexandre Daushvili

The Anti-Soviet Partisan Movement (1921–1923) 95

ნიკო ჯავახიშვილი

„ქართველ შეფიცულთა რაზმის" ჩეჩნებთან და ინგუშებთან კავშირის ისტორიიდან (1922-1924 წლები) 110

Niko Javakhishvili

On the History of the Georgian Sworn Detachments' Connections with the Chechens and Ingush (1922-1924) 126

ჩუსუდან დაუშვილი

1924 წლის აჯანყების დამარცხების გამოძახილი ემიგრაციაში 140

Rusudan Daushvili

The Aftermath of the Defeat of the 1924 Uprising in Emigration 146

თენგიზ სიმაშვილი

1924 წლის საბჭოთა რეპრესიები და ,,წითელი ტერორი„ თელავის და სიღნაღის მაზრებში (საარქივო მასალების მიხედვით).....153

Tengiz Simashvili

Soviet Repressions and the „Red Terror" of 1924 in the Districts of Telavi and Sighnaghi (Based on Archival Materials).....158

ოთარ ჯანელიძე

1924 წლის აგვისტოს აჯანყება უცხოენოვან ვიკიპედიებში.....164

Otar Janelidze

The August 1924 Uprising in Foreign-Language Wikipedias.....173

იან შუმსკი

„საით მიაქანებს პილსუდსკი პოლონეთს?„: საბჭოთა ღია წვდომის სადაზვერვო ცნობები პოლონეთზე: 1921-1938 წლებში საბჭოთა კავშირში პოლონეთის საკითხის კვლევის აკადემიური ინსტიტუტების მიმოხილვა.....182

Jan Szumski

'Where is Pilsudski leading Poland'? Soviet institutions of Polish studies versus open-source intelligence on Poland 1921-38'.....190

გორ მარგარიანი, ანუშ ჰარუთიუნიანი

ანტისაბჭოთა მოძრაობა საბჭოთა აზერბაიჯანში 1920-1930-იანი წლებში: მიზეზები და დინამიკა.....198

Gor Margaryan, Anush Harutyunyan

Anti-Soviet Movements, In Soviet Azerbaijan (1920s–1930s): Causes and Dynamics.....206